
سەردەم

گۇفارىكى تايىپتە بەۋەركىپان و كەلتورى بىيانى
دەزگاي چاپ و پەخشى سەردەم دەرىدەكات
ژمارە (4) ئابى 1999 - سالى يەكەم

خاۋەنى ئىمتىياز : شىركۇ بىكەس

سەرنووسەر : رەۋوف بىگەرد

بەرنووبەرى نووسىن : ئازاد بەرنىجى

دەستەى نووسىن :

رئىس ھەردى ئازاد سىدىق مەمەد

دەرىننى ھونەرى : قادىر مىرخان

ئاۋنىشان:

سلىمانى - فولكەى يەكگرتن

دەزگاي چاپ و پەخشى سەردەم

تەلەفۇن : 29839

بۇ پەيۋەندى كىردن لەدەرەۋەى ۋلاتەۋە

سەنتەرى سەرجنار

Tel: 00873 761 477 268 - 00873 682 040 391

Fax: 00873 682 040 392 - 00873 761 477 269

كۆمپيوتەر : جەلىل ھەسەن

چاپ : سەردەم

بەرگ : ئۆفستى دىلیر

سەررەم

ژمارە (4) ئابى 1999 سالى يەكەم

■ فېكرو فەلسەفە 5

مۇدىرنىتە و قەيران (لە فارسييەو: رېئوار سيوھىلى) 6

رۆلى رۇشنىر (لە فارسييەو: ئازاد بەرزنجى) 26

خولقىنەر كىيە (لە فارسييەو: دانا صوفى) 40

پېروفجىرۇلاس و تاريكخوازىي ھاوچەرخ (لە ەرەبىيەو: كامىل محەمەد قەرەداغى) 59

محەمەد ئەرگۇن و بېريارانى ئەوروپا (لە ەرەبىيەو: شوان ئەحمەد) 75

■ رەخنە و تۆزىنەو 80

بەنەماكانى بەنەماخوازى (لە فارسييەو: كۆزاد) 81

جىھانى كافكايى (لە فارسيەو: عەتاي ئەھايى) 90

راوەدوونانى خۇر (لە ئىنگىلىزىيەو: توفىق عەبدول) 99

■ لەنەدەبى كەلەنەو 106

باوكم لەتاريكى دا دادەنىشى (لە ئىنگىلىزىيەو: عەبدولخالق يەعقوبى) 107

چەپكى شىعەرى سوئدى (لە سوئىيەو: حەمە سەئىد حەسەن) 112

■ كەتوگۇ 116

فەلسەفەى سىياسى لاي كلۇد لۇفۇر (لە فارسييەو: رەووف بېگەرد) 117

■ فايلى ژمارە 133

فېمىنىزم چىيە؟ (لە ئىنگىلىزىيەو: ئاوات ئەحمەد) 136

ئافرەت و پەرەسەندى سىياسەتى جىھانى (لە ئىنگىلىزىيەو: ياسىن قادىر سەئىد) 146

سەرمايەدارى و سەرەستى ژنان (لە ئىنگىلىزىيەو: زىنار سولتان) 162

بازرگانىكردن بەژنان (لە ئىنگىلىزىيەو: فوناد تاھىر سادىق) 171

فېمىنىزم و كۆنترۆلى كۆمەلايەتى (لە ئىنگىلىزىيەو: محەمەد حەمە صالح) 199

گفتوگۇيەك دەربارەى فېمىنىزم (لە فارسييەو: سەھەند) 208

■ ويىستگەكانى سەردەم 216

(مەرىشكە ئاۋەپووتكر اوھەكى ستالين - دەرەقى و بېدەنگى - لاسارىكى كۆن و - شۇرشىكى

رەسەن - جىابوونەوھى ھەمىشەيى لەبەھەشت - گۇنتالۇ تۆرنىتى بايستىر-لويس بگلى

وتەيەك

گۆرپىندا بەتايىبەت ئەوانەى كە بە قەناعەت و ئارەزۇەۋە لە نىۋەندىكى ئەكادىمىيەۋە پىي گەيشتوون لە بوارەكەيشدا ئەزموونيان ھەيە. ئەمانە لەگەل ئەۋەيشدا كە كەمن زۆربەيان پەراگەندە و ھەندىكىشيان گويى نەبيستن.

ئەۋانى دى كە دىراسەى ئەكادىمى بىۋارى گۆرپىنيان نەبۈە و لە رىگاي گۆرپىنى ئازادەۋە پىگەيشتوون و ئەزموونىكيان ھەيە پوۋبەپوۋى گەلەك تەنگزە دىن كە چارى بەسەردا زالبوونيان ئاسان نىە. ۋەك نەبوونى فەرھەنگ بۆ ھەموو بوارە مەعرفى و رووناكبىرەكان، نەبوونى زاراۋەى يەكگرتوۋ كە بۆتە ھۆى زاۋىزى كەردنى بەردەۋامى بەھەلەبەكارھىناني چەمك و تەزاۋ موفرەدەكانىش، نەبوونى پىششىنەيەكى دەۋلەمەند لەبۋارى گۆرپىندا بۆ پەيپەۋى لى كەردن. دەبىت ئەۋەيش بلىن كە زۆربەى ھەرەزۆرى ئەۋ فەرھەنگانەى كە ھەمانە لە سنوورى زمانە ئاسايىيەكەى قسەكەردنى نىۋ خەلكى تىنپەپىت و ئەۋانىش پىر لە كەم و

كەس گومانى لەۋەنىە كە پىرۋسەى گۆرپىن لەم سەردەمەدا ۋەك بۈتە سىمايەكى شارستانى و پىۋىستىيەكى پىپايەخى فەرھەنگى، كاريكى گران و پىگايەكى كورپىشە، چونكە لەلەيەكەۋە كاريكە لەسەر سىستىمى زمان دەكرىت كە فاكترى سەرەكى گويىزانەۋەى بىرۋەندىشەكانى مەۋۇف و ئەۋخەسلەت و ئەدگارەيشە كە لەخودى زمانەكە دا ھەيە. لەلاكەى ترەۋە — بەتايىبەتى بۆ ئىمەى كورد — دەست بىردنە بۆ بوارگەلەك كە تائىستا لە زەۋى پەقەنى ئىمەدا زەنەيەكى بىداروبارە، ۋەك بۋارى فەلسەفە و فىكرو زانسىتە ھەمەجۆر و تەكنىلەۋۇيا سەراسىمەھىنەكان، كەۋاتە لە ناۋگەرداۋى كۆمەلەك ئىشكالاتدا، كە لە ئەنجامى دەست بىردن بۆ ئەۋچەمكەنە و ئەۋترسەى لە ھەناۋى دىلەپاۋكىي كەردن و نەكەردا پامان دەكرىت ئىمە دەتۋانين چى بگەين! ئەمە بە لەبەرچاۋگرتنى كۆمەلەك راستى كە پەنگە دووبارە كەردنەۋەيان كەلكى ھەبىت، ۋەك نەبوونى پىسپۆر لە مەيدانى

كووپين، نه خوځيان له زاراوېه كې فېكړې و
فېلسه فې داوه و له بوارې زانستې ئېنسانې و
عه مه ليه كانېشدا ويرانن.

بيجگه له م راسستيه ئاشكرايانه ئيست له
زانكوو سازمانه فېرهنگې و نيوهنده
ئېكادېميه كاندا رايه كه له ئارادايه كه ده بېت بو
گويزانه وهې هزري بيرمه نديك و ته كنېكي
هونه رمنه ند و نووسه ريك له خودې زمانه
ره سه نه كه وه ده ست پې بكرېت و ده ستې دوه مې
گوپين بې پره واجه، واتا ده بېت ئيمه راسته وخو له
زمانې ئېلمانېه وه ئاسه واره كانې هيگل و نيچه
بكه ينه كوردې و گرامشي و دانتيشي له زمانې
ئيتاليه وه بگوپين، چونكه ئېه و راستيه بوته
پاساوده ري ئېه بانگه شه يه كه زورجار
جياوازيه كې ديار له نيوان ده فې سه ره كيه كه و ئېه
گوپينا نه دا هېوه كه له زمانې دوه مه وه كراون، چ
له پووي گه ياندي ماناو ناوه پوكي بابته كانه وه
بوو بېت يان له گويزانه وهې فوړمدا. نه گهر
بروامانېه مه هېنا — بېگومان زور راستي تېدايه —
ده بېت چاوه پېكه ين تا زمان زانېكي چاكي
ئيسپاني گارسيا ماركيزمان بو وهرگېرېته سه ر
زمانې كوردې و فېره نسي زانېكي بليمه تش
فولتير و سان جون بيرسمان بو بگوپيت، ئېه
له كاتيكا كه ته نيا زمان زانين مه رجي
ره خساندي وهرگېرې هونه رمنه ند نيه. بوچي
كه من ئېوانه ي زمانې ئينگليزي ده زانن، به لام
هېموو ئېوانه ده توانن ده قېكي فېلسه فې و
فېكړې، يان ته نانه ت ده قېكي ئېه ده بې به برشت
بكه ن به كوردې؟ ئېه كه من ئېه وهره بې زانانه ي
لاي خو مان كه ده يان سالا له نه يني يه كانې
ريزمانې و ره وانېژي ئېه زمانه ده كوئنه وه كه چي
تائيسا كارېكي نه وعيان به ره م نه هېناوه.

له راستيا هېر دلسوزيه كيش بو هېركاريك
ئېندازه ي تواناو به هره مه ندي ئېه وگروپه ي
سه رپه رشتي ده كات سنووري بو ده كيشيت، واتا

ئېندازه ي لي زانين و ئېزموون و ئېه و زانياريانه ي
له هېر پېگايه كه وه بېت ده ستيان كه وتوه،
تواناي ئيمه له م بواره دا وه كه سه رجه م تواناي
به هره مه ندي و ئېفراندي بواره كانې تر زور
خاكيه، بو يه هېر له يه كه م ژماره ي
گوڤاره كه مانه وه داواي هاوكاري و، به په رۆشه وه
چاوه پېي قه لېم و قسه ي ئېوانه بووين كه
به نيازپاكي ئېه م راستيانه يان له به رچا وگرتوه و
هېر ليړه وه ده ستې عه تراويان بو راکيښاوين،
بېگومان پي زانيني ئيمه له سنووري چهنه
وشه يه كې روتا ناگاته ئاستي ئېه و گيانه گه ورانه،
وه كه چاومان ئېه مه ده بېنيت ده رگاي گوپيشمان
له سه ر ئېوانه كلومه كه ته نيا له كون و كه له به ره
تاريكه كاندا و له سه ر ويرانه ي ئيستاو رابوودويان
ده خو ينن.

ده ركردي چوار ژماره ي (سه رده م) بېجگه له
به ره م هېنانې گوڤاريك بو ئيمه
خويندنه وه يه كې تاييه تي و پر له ئېزمووني
ئېه مپوي روناكېري كوردېمانه، چ له بوارې
وه رگېران و به رجه سته كردي ئېه و ناوانه دا كه
تواناو ده سه لاتيان شاياني له سه روه ستان و
جيا كرده وه يه، چ وه كه ئېه رك و پيداويستيه كانې
هېنووكه يي بوارېك كه مانه وه و گينگل و
خوبه ده سته وه نه داني واقيعي گهره كه.

سه رنووسه ر

فكر و فلسفه

■ مۇدىرنىيىتى ۋە قەيىران

■ رۇلى رۇشتىيى

■ خولقىنەر كىيىم

■ پىرفوجىرۇلاس ۋە تارىكىخوارىيى ھاۋچەرخ

■ مەھمەد ئەرگۈن ۋە بىريارانى ئەۋرۇپا

مۆدىرنىتى و قەيران

- بابەك ئەحمەدى
- و: رېئوار سېوھىلى

بەشى يەكەم

{بىنەرىكىت، داواكارىكىت، ئەفرىنەرىكىت، ھەر خۇشت داھاتوئىت و ھەم پردىكى بەرەو داھاتوو؛ بەداخەو بەوئىنەى زوئرو دەستەو دەستەوئىكى سەر ئەم پردەيشى}

نىتچە

لەكاتىكدا كەھىشتا گەرداوى گفتوگۇو مشت و مېرەكان ئارامى نەگرتووہ - ناتوانىن پىئاسەيەكى ورد، ھەمەلايەنەو تايبەتيانەى مۆدىرنىتى بکەين.

مۆدىرنىتى: مانا و لىلى

لەكاتىكدا مېژوو نووسەكان ھىشتا لەمەر (ئەو رۇژگارە مېژوويىيەى پىئەدەگوتىرئ رۇژگارە مۆدىرن) ھاورپانەبوون، دەكرئ پىشېبىنى بكرئ، كەبە خۆھىئانە پىشەوہى فەيلەسووفەكان لەو بوارەدا، چەندە ئاستى (دژوارىيەكان بەرز

سالانى ھەشتا مۆدىرنىتى بابەتى گفتوگۇو فەلسەفەكان بوو. ھەرچەندە چوارچىوہى گفتوگۇكان تەنيا لەكارى فەيلەسووفەكان خۇياندا سەقامى نەگرت و بەشىكى زۆر لەبىريارانى زانستە مرقۇايەتيەكان تيايدا بەشدارىيان كرد، بەلام جەختكردنەوہ لەسەر(گفتوگۇى فەلسەفى) خالىكى گرنگە، چونكە كۆمەلناسان و تىۋرىزانەكانى ترى زانستە كۆمەلايەتيەكانىش بەناچارى كەوتنە ناو مەيدانى گفتوگۇى فەلسەفەوہ. رەنگە ھەر لەبەر ئەم قورسايىيە پىر بەھا فەلسەفەش بىت كە ئەورۇكەش -

دەبىتتە ۋە. يەككە لەمە زىننىتى ئىمە
 فەيلە سووفانە، مېشىل فۇكۇ گوتويە: (من ھەرگىز
 بەوردى نە مزانىۋە كەئىمە لەزمانى فەرەنسيدا
 بەچ شىتئ ئەللىن مۇدىرنىتى، ھەلبەت بەو
 مەبەستەى بۇدلىر بەكارى دەھىنا دەشىت
 لەماناى زاراۋە كە تېگەين، بەلام لەدواى ئەو،
 ئىدى ئەو مانايە شىتئ نىە بزائىت.. ديارە
 ناونىشان گرنگ نىە، مەمىشە دەتوانىن
 ناونىشانىكى بەدلى خۇمانى بۇ بەكاربەھىتىن،
 بەلام من نازام ئەم ناونىشانە پەيۋەندى بەكام
 جۆرە مەسەلەنە ۋە ھەيە⁽¹⁾ ئەۋەى خودى فۇكۇ
 لىرەدا باسى دەكات و من لەبەشى شەشەم دا
 دەگەرئىمە ۋە سەرى ھېچ لىكچوونىكى نىە لەگەل
 ئەو پېئاسا—كەردنەى مۇدىرنىتىسى) دا
 كەمىژوونوۋەسەكان خستويانەتە روو.

رېگەبدەن تا لەگىشتىترىن ماناى مېژوۋىيى
 مۇدىرنىتتە ۋە دەستىپىكەين. زۆرىسەى
 مېژوونوۋەسەكان كاتى باسى (رۇڭگارى مۇدىرن)
 دەكەن ماۋەى نىۋان رېئىسانس و شۇرپىشى
 فەرەنساىان لەزەندايە. بەلام كەسانىكىش ھەن
 كە سەرەتاي بەپىشەسازى بوونى كۆمەلگاكانى
 ئەۋروپا، سەرەلدانى شىۋەى بەرھەمەننى
 سەرمايەدارى و تەننەۋەى بەرھەمەننى كالا
 دەكەنە سەرەتاكەى مۇدىرنىتىسى. لەلايەكى
 تىریشەۋە ھەندى نوۋسەر سنوۋرى كۆتايى
 مۇدىرنىتىسى بەناۋەپاستى سەدەى بىستەمەو
 تەننەت بە(ئەمۇ) دادەنن. كىشەكە ئەۋەندە
 لەسەر (دابەشكردنى مېژوۋىيى) نىە، بەلكو خالى
 سەرەكى ناسىنى تايبەتمەندىە بنەپرەتىەكانى
 مۇدىرنىتىە كاتى دەگەينە ئەم مەسەلەيەش
 بەسەر سوورمانەۋە تىدەگەين كەلەتوندوتىژى
 ناكۆكىەكان كەمبۆتەۋە. زۆرن بىروايان وايە
 مۇدىرنىتى واتە رۇڭگارى سەرەكەوتنى عەقلى
 مۇۋىيى بەسەر بىروپروا نەرىتىيەكاندا
 (ئەفسانەيى، دىنى، ئەخلاقى، فەلسەفى و...)،

گەشەى بىرى زانستى و عەقلانىەت، زىادبوونى
 بايەخى تىپروانىنەكانى فەلسەفى رەخنەگرانە، كە
 ھەموو ئەمانە ھاوشانن بەرىكخستىكى نوۋى
 بەرھەمەننىان و بازىرگانى، دروستبوونى ياساكانى
 ئالوگۇپى كالاكان، و سەرەكەوتنى پلە بەپلەى
 كۆمەلگاي مەدەنى بەسەر دەۋلەتدا. بەم پىيەش،
 مۇدىرنىتى كۆمەلەيەكى كلتورى، سياسى،
 ئابوۋرى، كۆمەلەيەتى، فەلسەفىيە كە لەسەر
 بەندى سەدەى پازدەيەمەۋە، چاكتر بلېم، لەكاتى
 سەرەلدانى ئەستىرە تازەكانەۋە، دامەننى
 چاپ و دۆزىنەۋەى ئەمەرىكا تا ئەمۇ، ياخود
 چەند دەيەيەك لەمەۋپىش درىژەى ھەبوۋە.

بەم پىيە سەرنجراكىشى مۇدىرنىتى كە
 بەۋى دەستكەۋتە مادى و فەرھەنگىيەكانىەۋە
 دەناسرىتەۋە (و بەئاسانى دەشىت ناۋى
 "شارستانىەتى نوۋى"ى بەسەردا داپرىت)
 بىروپروايەك دەھىننىتەدى كە لەبنەمايدا
 بىروپروايەكى مۇنىستىيە: ھاو جووت لەگەل
 ئەۋەى فەيلەسووفەكانى رېئىسانسىش
 دەيانگوت، مۇڧ لەگەل سروشت دەبىتتە يەك، و
 دنياو مېژوۋى بەشەرىەت لەگەل جىھانى بالادا
 ھەم ئاھەنگ دەبن. ھەرچۆرە ھىزىكى مەعنەۋى
 لەدەرەۋەى پانتايى عەقلى مۇڧ يەكەمجار
 بىبايەخ دەبىت، تاكو لەپاشاندا بەجارى
 رەتبكىتتەۋە، و ئەم عەقلانىەتتەۋە
 رەتكردنەۋەيەى ھىزە نا سروشتىەكان ھىندە
 گەشەدەكات كەلەئەنجامدا نىتچە دەتوانى
 بارودۇخەكە لەيەك رستەدا كورتبكاتەۋە.
 سىپىدەيەكيان زەردەشتە قەدىسى دەبىنى، و
 دواى مشتومرىكى كورت، ئەو دوانە (ۋەك دوو
 كوپى بچكۆلانە) لىكدى جودا ئەبنەۋە: (ۋەلى
 چونكا زەردەشت تەنبا مايەۋە، بەدلى خۇى
 گوت/ (دورنىە! ئەم قەدىسە پىرە ھىشتا
 لەجەنگەلەكەيدا شتىكى لەمەر ئەۋەى كەغودا
 مردوۋە، نەبىستى⁽²⁾)

ئەو تېگە يىشتىنەي كە لەسەر مۇدىرنىتى باسكرا، مۇدىرنىتى لەگەل شارستانىيەتى نويدا، كەشارستانىيەتتىكى ھەم مۇڧ تىايدا رۇخە ھەم چەق وەك يەك دەبىنى و دەيكاتە نمونەيەك و پىشەنگىك و ئۇلگۇيەك. شارستانىيەتتىك كەلەدلى ژيانى كۆمەلايەتى ئەوروپاۋە پىكھات و فەرھەنگىكى ھىنايەدى، كەبانگەشەي جىهانگرەۋەيى دەكات، و لەسەر رىگاي كۆمەلگا دواكەوتوۋەكان قووت دەبىتەۋە، كەواتە بەمانايەك، لىرەدا مۇدىرنىتى و وەك ئايدۇلۇژيەك دەخرىتەپوۋ. مۇدەدەرەن و پىشەرپەۋەكانى رىنىسانس لەبابەتى (رابلە و مونتنى) كەم تازۇر لەدژى پىرۇژىي ھىزە بالاكەن و بەسوۋدى مۇڧى خاكى، باسكيان لەناچارىي عەقلانىيەت و تېگەيشتى بايەخى ياساكانى ژيانى سەرزەۋى دەكرد، و رەخنەيان لەسەر نەرىتەكان، دامەزراۋەكان و ھىزە كۆنەكان (لەھەموۋيان گرنگتر لەكەنىسە) ھەموۋ دەكرى راشكاوترىن و تەۋاترىن شىۋەي ئەم ئايدۇلۇژيەش لەئامۇزگارىەكانى مىراتگرانى رىنىسانسدا واتە لاي رۇشەنگەرەكانى سەدەي ھەزەدەيەم بدۇزىنەۋە.

ئەۋەي ئەمۇ لەم (بىرۆكە كلاسكىيەي مۇدىرنىتى) ماۋەتەۋە، نە گۇشەنىگاۋ ئاراستە پۇزەتېقىستانەكەيەتى (خستەپوۋى زەرۋورەتى ژيان لەكۆمەلگا يەكدا كەعاقلاۋە رىك خرابىت، ھەروەكو تۇماس ھۇبزو دواي ئەۋىش رۇشەنگەرەكان خستىانەپوۋ) بەلكو لايەنە نەفىيەكەيەتى (رەتكەرەۋەكەيەتى)، واتە بېرواھىنان بەكارايى ھەمەلايەنە و پىۋىستى بوۋنى بىرى رەخنەگرانە، و ويرانكردنى سەراپاي ئەۋەي لەجەۋەرى خۇيدا بەنەرىتە دىرىنەكانەۋە گریدراۋە. بەم تېگەيشتەش مۇدىرنىتى رەخنەيەكى بەردەۋامە لەنەرىت و لەخۇشىي. نوپۇۋازىي و ھەنوۋكەيى بوۋنە، بەردەۋام تازە

بوۋنەۋەو خۇرەتكردن و پىھاۋىشتە بۇناۋ بوۋرى تازەيىيەكان. زۆربەي بىرىارەكانى ئەمۇ، كاتى باسى مۇدىرنىتى ئەكەن ھەمان ئەم مانايەيان لەپىش چاۋە: كۆمەلەيەكى ئالۇزو كلتورى كەبوۋرى رەتكردنەۋە دەرپەخسىنى و رىخۇشكەرى دەستەلاتى عەقل و پاىەداركردنى ئازادىيە. كەواتە لەشۋىنى خۇيداىە لەمەر ئەم تېگەيشتەۋە كەمى زىاتر تىفكرىن. كۆمەلگايەك بەمۇدىرن ناۋدەبەين كەبەپىي (ياسا مۇۋىيەكان) بىرى بەپىۋە نەك لەسەرەبنەماي ياساكانى ئاسمان، سىستەمەكەي لەسەرەبنەماي عەقلانىيەت و كەدەۋەي حساب بۇكرەۋى ئەۋتۋە بەندىي كە بەئاراستەي ۋەدەستەيىنانى ئامانچىكا بېۋات، واتە كەدە زانىستى و تەكنەلۇژىيەكان. بەۋتەي ماكس فېبەر مۇدىرنىتى رىكخستى عەقلانىيە (فىكرى رۇشەنگەرەنە) ي كۆمەلگايە، جۇرى لەدابرانىكى تەۋاۋە لەھەموۋ بىرۋېروايەكى غايەتناسانە (باۋەر بەكۇتايى مېژو، بەكۆمەلگاي نمونەيى و يۇتۇپىا) يەۋ بېروا ھىنانە بەئەنجامە زانىستى و لەپوانگەيەكى عەقلانىيەۋە ئاراستەكراۋەكانە، بەم پىيەش مۇدىرنىتى (سەرەتاي پلىەكانى دەۋلەتى عەقل) ۋە بېرواكەيشى ھىندە پابەندى بېرواھىنانە بەئەۋەزو عەقل كە ئەگەر يەكىكيان رەتكەينەۋە ئەۋىترىشيانمان لەدەست دەرئەچى. كەواتە ئەتۋانين لەجىگەي باسكردنى كىشەي مۇدىرنىتى باسى چەمكى (كۆمەلگاي عەقلانى) بكەين: كۆمەلگايەك كە عەقل تىايدا نەك ھەر تەنيا كەدە زانىستى و چالاكىەكانى ھونەرى - تەكنەلۇژيەكان دەستنىشان دەكات، بەلكو قۇرمەلەي شىۋەي حكومەت (ژيانى سياسى) و ژيانى بەپىۋەبەردى كۆمەلگاش دەكات. عەقل، بەچەكىكى رەخنەگرانە دەدرىتە قەلەم كەلەدژى دەستەلاتى ھىزە كۆنەكان و نەرىتيەكان بەكاردەھىنرىت، تاكە بنەمايەكى رىكخستى ژيانى كۆمەلايەتى و

فەردىيە، بەجەۋھەرى (زەمىنى كىردى ئىانەۋە)،
گىرداۋە، واتە لەدوا ئەنجامدا داپرانىكە لەھەر
جۆرە ئەفسوۋنىكى غايەتگەرەنە، بەپىئى ئەم
پىئاسەيەش مۆدىرنىتى برىتىيە لەبەرفراوانكىردى
ھىزى ئىدارىسى دەۋلەت گەشەدانى زانستى و
تەكنەلۇژى بەپىئى گۇرپانە كۆمەلەيەتەكان،
پشتگوئىخستى بەشىكى زۆرى نەرىتەكان و
بىروپروا كۆنە فەرھەنگىيەكانە.

بەدەرپىننىكى تر مۆدىرنىتى بەھەمان ئەندازە
بەستراۋە بەچەمكى (عەقل باۋەپى) يەۋە كە
بەچەمكى (پىشكەۋتن) ەۋە، بەمانا فراۋانەكەيى،
بە (پىشكەۋتنى ئاۋەزى مەۋق) ەۋە بەمانا
تاييەتەكەي. واتە گەشەي ئابوۋرى،
بەرزبونەۋەي ژمارەي دانىشتۋانى شار،
پىشكەۋتنى ھۆيەكانى پەيۋەندىكىردن و زانىارى
ماناي مۆدىرنىتى پىكەدەھىنن. مۆدىرنىتى
سروۋشتى گۇرپىيەسەر ياساكانى سروۋشت، واتە
سروۋشتى بەشتى لەقەلەم دا كەشايانى ناسىن (و
لەئەنجامىشدا دەستپىگەيشتۋو) بىت و
ھەرچەندەش ئەم ناسىنە پىر زەحمەت بى ھىشتا
ئىمكاني ەيە. لەمەش گىرنگىر، مۆدىرنىتى خۇي
ۋەك (بابەتلىكى ناسىنە) ياخود (ئايدۇلۇژىي
كەشفكىردن و زانين) ناساند، گەپىدەيەك بەدۋاي
ئەۋپەپى خۇشبەختى بەشەر لەسەر روۋى زەۋى،
و دۆزەرەۋەي ئازادى ۋەكو خودئاگايى
مەۋقايەتى. بنەماي مۆدىرنىتى ۋەك ھىگل
خستىيەپرو برىتىيە: لەھەۋلەدان بى
دەستەبەسەرگىرتى سروۋشت (رۇخى بابەتى) ي
خۇمان دەناسىن (ۋاتە دەگەينە خودئاگايى
رۇخى زەينىمان). بەلام رەخنەگرەكانى
مۆدىرنىتى ئەۋەيان نىشانداين كەھەرچەندى زياتر
بەسەر سروۋشتدا زال بوين، ھىندەش كەمتر
خۇمانمان ناسكىردۋە، ۋەھەۋلەدانىشدا بى
گەيشتن بەدەستەلاتە، رەگەزى ناسكەر ياخود
سۆبژىكت ەسەشە بى بايەخ تر بوۋە. بەلام

رىگەبدەن بەر لەئاشنايىمان لەگەل زامانى ئەۋ
رەخنەگرانەدا، جارى ھەر لەسنورى (بانگەشەۋ
خۇشبينىيەكانى مۆدىرنىتى) دا بىمىنەۋە.

ئايا ئەۋانەي مۆدىرنىتىيان بە (رەخنەگىرتن و
داپران لەنەرىتەكان) دەزانى مەبەستىيان
لەداپرانىكى رەھابو؟ ئاشكرايە دوا ئامانجىيان
داپرانى رەھا بوۋ، بەلام ئەم خالەيان بەۋە
نەدەزانى كەلەھەر ساتەۋەختىكى مېژۋى
مۆدىرنىتىدا، داپرانىكى تەۋاۋ بوۋارى بى
رەخساۋە. لەھەموۋ شىۋازىكى (نويۋونەۋە) دا
چەندىن رەگەزو توخمى كۆننەۋە نەرىتى
دەمىننەۋە، ھەندى شت دەگۇرپىن و چەندىن شتى
تازەش بەدياردەكەۋن. كەۋاتە مۆدىرنىتى
مانايەكى تەۋاۋخۋازى نيە، {بەلكو} ئامانجىكە.
ئەگەر دەكرا ھەروا بەئاسانى دەست بەردارى
ھەرچۆرە نەرىتەك بىۋىنايە ئەۋە گەشەۋ
پىشكەۋتن ماناي پىر بايەخى خۇيان لەدەست
دەدا. بونىادى مۆدىرنىتى لەئامادەيى رەگەزە
كۆن و نەرىتەكان و شىكل گۇرپىنيان و بەردەۋامى
ژيانىيان لەپال رەگەزە ئەمپۇيى و نوپكاندا، پىك
دەيت. ھەموۋ دياردەيەكى كۆمەلەيەتى تىكەللىكە
لەكۆن و نوپ پىكەتۋە كەھەم تا ئاستى نوپىيەۋ
تا ئاستىكىش كۆن. شارل بۇدلىر كە يەككىكە
لەگەۋرەترىن پىشپەرەۋە مۆدىرنىتەكان
لە (ۋىنەگەرى ژيانى مۆدىرن) (1863) دا
نوسىۋىيە / (مۆدىرنىتى لەجۈلەدايە، زوۋ
رادەبوۋرى، بەلام شتىكى مومكىنە، ۋاتە نيۋەي
لەھونەرە، ۋەنيۋەكەي تىرىشى نەمرو نەگۇرە)⁽³⁾
كەۋاتە رەنگە بتۋانين بلىن ئەۋ مانايەي
تائىستە بى مۆدىرنىتى قايل بوين نىسبى
(رىژەيى) ۋە مېژۋىيەۋ خەسلەتى نمونەي و
سەرمەشق بوۋنى (ئەگەر بەشىۋەيەكى تەۋاۋىش
نەبى ئەۋە تا ئەندازەيەكى زۆر) لەدەستدەدات.
ئەۋەي ۋەك جەۋھەرى حىكمەتەكانى خۇي
دەنۋىننى عەقلە. مۆدىرنىتى بەۋاتاي پىروابوۋن

بەعەقل، و ھەولەدان بۆ عەقلانی کردنی ھەرشتی، تیکشاندن و ویرانکاری نەریتە کۆمەلایەتیەکان و بیروپا دیڕینەکان ھاوشان لەگەڵ پشتگوێخستنی بەھاکان، ھەستەکان، بېروا، بەکورتی شیوازە مادی و فیکریەکانی ژیانی کۆن. بەکورتی، مۆدیرنیتی ئاراستە وەرگرتنێکی عەقلانیە، و بەپررسی تازەکردنەوێە، نەك ھی چینیکی تایبەت و ئاینیکی ھەلبژاردە، بەلکو ھی عەقل و (پۆیستی میژووی (ضرورت تاریخی) سەرکەوتنی عەقل). عەقلانیکردنی ژیانی کۆمەلایەتی واتە مۆدیرنیزەکردنی ژیان بەشیوەیەکی پۆیست و کەمتا زۆر بنەپەتیانە. (دەستەلاتداری پیشکەوتنخووان)، (شۆرش جەماوەری)، (ئیرادەیی نەتەوێی) و (کردهی ئاگایانەیی چینیکی تایبەت) ھێچکامیان ھۆکارو جێبەجێکەری مۆدیرنیتی نین. بەرگریکەرانی مۆدیرنیتی بەناشکرا دەلێن کەنویگەری و ھەنووکەیی بوون کاری زانست، تەکنەلۆژی و فیکردنە: خواستیکی و بویریەك، ئاراستەییە کە بەرھەو تێپەرپوون لەھەرزەیی و قەبوولکردنی بەپررسیاری. دەرئەنجامی زانست و تەکنەلۆژی و پەرورەدەکردن لەئاستی سیاسیدا پۆیستی (دیموکراسی سیاسی) دەھێنێتە پیشی واتە پۆیستی ریکخستنی دەستەلات لەسەر بنەمای عەقل،

بەرگریکەرانی مۆدیرنیتی بەدنیایییەو دەلێن کە لەنیوان مۆدیرنیتی، عەقلباوەری و دیموکراسیدا پەیوەندییەکی نەپساو ھەیە. بەپیتی ئەم تێگەشتنە، مۆدێرن بوون، ھەنووکەیی بوون، و بەمانای واقعی ھاوچەرخی بوون؛ لەپرو بەیارمەتی ئیرادەییەکی بەھێزەو نایەتە دەست. دیارە حەزی جێھێشتنی ھەرزەیی پۆیستیەکەو دەبێ بکری. بەلام ئەو بەتەنیا بەس نیە. مۆدێرن بوون لەپوانگەیی میژووییەو قوناغیکە، کە دەبێ کەم تا زۆر تیایدا فێربین بە عاقلی

بژین، و لەگەڵ ئەمەشدا (یاخود چاکتر وایە بڵێم بێچەران لەمە) خەباتکردن لەپیناوی ئازادی کۆمەلایەتی و سیاسیدا. لەسەرەتاوە نووسیم کە ئەمە تاقە تێگەشتنێک نیە بۆ مۆدیرنیتی. تەنانەت ئەم تێگەشتنە لەپوانگەیی میژوویی شەو (کە بەھێزەو لایەنگرانی زۆرشی ھەیە) تاقە شیوازیکی تێگەشتن لەمۆدیرنیتی نیە. ئەو شیوازانەیی دیکە، کەفەیلەسووفەکان لەباسەکانی خۆیاندا ھیناویاننەتەگۆڕی پەیوەندیان ھەیە بەپەرخنەگرتنی ئەوان لەرۆژگاری نوێ یاخود پەیوەندی ھەیە (بەتیروانیی رەخنەگرانە لەمۆدیرنیتی). بەلام بەرلەدریژەدان بەم باسە، دەبێ ئاوپێ لەچەمکی رەخنەو بیرى رەخنەگرانە بدەمەو.

بیری رەخنەگرانە

بنەپەتی وشەیی (کریٹیک) کە لەسەر جەمی زمانە ئەوروپاییەکاندا بەمانای رەخنە بەکار دێت، دەگەرێتەو سەر وشەیی Krites یونانی کە مانای جیاکردنەو و داوێ کردن دەدات؛ وشەییەك کە لەناو دادگاگاندا بەکار دەھێنرا. سەیرلەو دەایە کە وشەیی (کریسیس) یش کە بەمانای قەیران دێت لەھەمان رەگەو ھاتوو. تائیسٹاش لەفیزیادا ئەم دوو وشەییە لەجیاتییە کدی بەکار دەھێنن، و بۆ نمونە لەتیرمۆدینامیک دا باسی خالی قەیراناوی دەکری، یاخود لەرووناکی ناسین دا گۆشەیی قەیراناوی دەخوێتەپوو کە لەھەردوو بارەکەدا شیوەی بەرامبەری وشەیی (کریٹیک) یش بەکار دەھێنرێت. بەکارھێنانی سەرەکی چەمکی قەیران لەپیشەیی پزیشکیدایە. لەگەڵ توندبوونی نەخۆش، قوناغی قەیراناوی دەستپێدەکات کە تیایدا جەستەیی نەخۆشی چیدی توانای نیە بەھۆی بەرگریکردنە ناوھکیەکانی خۆیی و رەگەزە پیکھینە رەکانیەو بەرگری لەخۆی بکات، ئەگەرچی بپرپەیی وشەیی

کریتيك دەچىتەوۋە بۇ يۇنانى كۆن، بەللام ئەو مانايانەي ئەمىرۇ لەم وشەيەيان ھەلدەھىنجىن، تەمەنىكى ھىندە درىژيان نىيە، واتە سەرچاۋەي بەشىكى زۇريان دەگەپىتەوۋە بۇ سەردەمى رۇشنگەرى. بەرلەوۋە کریتيك مانا گەلىكى دىكەي ھەبوو. لەزمانى لاتىنى دا Critieus

Gramaticus دەستىشانىكردىنى بىنەپەرتى دەق بوو. ئەم مانا تايىبەتى و تەكنىكىيە ھەتا ئىستاش بەكار دەھىنرى. بۇ نمونە لەزمانى فارسى ئەمىرۇدا دەگوتىرى (راستىكرىدەوۋەي رەخنەگرانەي غەزەلەكانى حافىز). کریتيك لەسەدەي حەقدەيەمدا مانايەكى تايىبەتى بەخۇيەوۋە گرت:

تىگەيشتن لەمەوداي نىوان فەرەنگى رۇژگارى بەرەمەھىنانى دەق لەگەل فەرەنگى رۇژگارى وەرگرتنى ئەو دەقەوۋە. ئەم ماناۋ باسەي ھەرمىنوتىك ئىستاش ھەرنرخى خۇي ھەيە. كارى رەخنەگر ناسىنى مەوداي ماناي (سەرەكى) دەق و ماناي ھەنوۋكەيى ئەو دەقەيە. (پىەرەي) لەفەرەنگى مېژوۋىي و رەخەگرانە (1697) دا رەخنەي دەق بە (ناسىنى ھەلەكانى دانەر) و (تىگەيشتن لەوۋەي كەدانەر لەچ بوارىكدا زانىارى تەواۋى نىيە) زانىبوو. بەم پىيەش كارى رەخنەگر لەگەل (گەپان بىەدوۋى راستى) و (زانست) دا بەيەك چاۋ تەماشا دەكران بەزمانى شىكسپىر کریتيك واتە كىردەوۋەي كەسى كەسنوۋرە پەسەندىكرەوۋەكانى ئەخلاقى و ماف رەتبىكات، ئەو وشەيە لەناۋنىشانى تەواۋى شانۇنامەكەي مۇلىردا (کریتيكى قوتابخانەي ژنان) مانايەكى تايىبەتى و نوپى ھەيە: واتە ناسىن. لەم نمونانەدا، کریتيك ھەمىشە پابەندى بەرامبەرە دوالىستىيەكانە واتە جياكرىدەوۋەي نىوان راست و چەوت، باش و خراپ، زانىي و نەزانی.

لەئەدەبىياتى رۇشنگەرىدا وشەي کریتيك بەماناي (داۋەرىكرىدەي بەرەمەيىكى فىكرى يان

دىاردەيەكى كۆمەلایەتى بوو، ئەمەش تا ئىستا يەككىگە لەمانا گرنگەكانى رەخنەكارى. نووسەرانى زانستنامە (ئىنسىكلوپىدىا 1705-1770) وەك رۇسۇ، مونتسىكۆ ھەروەھا فېكۇ بەھەمان مانا وشەي (کریتيك) يان بەكارهیناۋە. لەوتارى (کریتيك)ى زانستنامەدا، رەخنەكار بەكەسى لەقەلەمدراۋە كەبتوانى جياۋازى لەنىۋان راست و ناراستدا بىكات.

لەبۋارى تايىبەتى رەخنەي ئەدەبىي و ھونەرىدا، دەشىت ئەوۋە بەدىكەين، كە لەكۇتايى سەدەي ھەژدەيەم دا لەئەورۇپا، رەخنەگرى سەربەخۇ سەريانەلدا. بەرلەوۋەش رەخنە لەبەرەمەي ھونەرى دەگىرا، بەللام لەلایەن ھونەرمەندان و ھەندى جارىش فەيلەسوۋفەكانەوۋە. نووسىنەكانى راسىن لەبارەي بەرەمەكانىيەوۋە ئامازەكرىدى بۇ بەرەمەي شانۇنامەنووسەكانى دى بەونىتە بللۇدەبوۋنەوۋە كەبنەماكانى كارەكەي خۇي دەقىقتىرەين، ياخود بۇن جۇنسۇن كە بۇ خۇي شانۇنامە نوسى بوو كەچى لەمەر بەرەمەي ھونەرى خەلكانى ترەوۋە تىۋىرىزەي دەكرى. خالى گرنگ ئەمەيە كەچۈرچىۋەي بىنەپەرتى كارى ئەمانە تىۋىرىزەكرىدن و مانەوۋە بوو لەبۋارى فەلسەفەي ھونەر و جوانناسىدا، ئەوانەي لەبارەي جوانناسىيەوۋە، لەرىنىسانسەوۋە تا سەدەي ھەژدەيەم دەياننوسى، رەخنەيان لەبەرەمەي ياخود بەرەمەكانى تاقە نووسەرى نەدەگرت ياخود ئەگەر ئەوۋەشيان كىردا، ئامانجى بىنەپەرتى و لەپىشەوۋە ئامادەكرەيەن بىرىتبوو لەخستەنەپوۋى ھەندى تىۋىرى لەمەر ئەفراندن و بەرەمەھىنانى ھونەرىيەوۋە.

ھەرچەندە بەر لەسەدەي ھەژدەيەم رەخنە بەماناي داۋەرىكرىدن بەكارنەدەھىنرا، بەللام كەسانىكى زاناي ئەوتۇ ھەبوۋن كەبەكونە داۋەرىكرىدى سەردەمەكەيان ورەخنەكارى بىرۇپاۋ بەرەمەكان. سوكرات داۋەرى رۇژگارى خۇي و

راجر بېكۆن به ئاشكرا خۆى به (نوڧنهرى عهقل) ناودهبرد. مونتنى، ئىراسمۆس و تۆماس مۆر رهخنه گرانى ژيانى كۆمه لايهتى رۆزگارى خۆيان بوون به بى ئه وهى به رهخنه گر له قه لاهم بدرين. بزوتنه وهى چاك كردنى ئاييىنى داوه ريبه كى رهخنه كارانه بوو له ئاست دىنى رهسمى دا. له راستيا رۆشنگه ره كانىش به وهى خۆيان ناو دهنه داوه، ناويشيان بۆ رۆلى تاييهتى رۆشن بىرانى سسه ده كانى پيشوو ده دۆزیه وه. ئه وان قسه كه ره كانى مۆديرنىتى بوون و له گۆشه نيگاي ده وللهتى عه قل وه ده كه وتنه رهخنه گرتن له شيوه ژيان و بىروپاي هاوچاخه كانى خۆيان. رۆسو، كه باسى ناچارى (رهخنه ي هه مه لايه ن) ي ده كرد، مروفى دلپاك و به به ختى (به ر له ميژوو) ي له گه ل مروفى داماوى كۆمه لگاي شارستانيدا به راورد ئه كرد، يا خود گالته جاريه بى به زه بى يانه كه ي قۆلتير (شيوازىكى مروفانه ترى ژيان) ي بۆ هه مان ئه و مروف داماو پيشنيارده كرد. به باوه رى رۆشنگه ره كان عه قل رهخنه گرانه هاوده مى عه قل زانستى بوو، به لام له جييه كدا له و زياتر ده روى به لاي ئه وان وه بىرى زانستى هه لسه نگاندىكى وردى واقيعيه ت بوو، واقيعيه تىكى ئامساده كه ده شيا به هوى ئه زمونكر دنه وه ناسبكرى، به لام بىرى رهخنه گرانه خستنه روى ئه نجامىكى ئايديالى بوو له به رده مى هه ر پرۆسه يه كدا، ئه نجامى كه ره وتى شيكر دنه وهى زانستى به ره و ريگايه كى تاييه ت ده برد. زانا باسى ئه وه ده كات كه هه يه و رهخنه كار يان فهيله سووف باس له وه ده كا كه ده بى هه بى. به م پييه ش رهخنه به كرده يه كى غايه تگه را له قه لاهم درا. شيلله ر ئه م خاله ي به مجۆره ده ربرپوه: (هونه ر نومايشى رهخنه كارانه ي كۆمه لگايه، و رهخنه كارى نومايشى كرده يه كى ئه خلاقى يه).

عه قل رهخنه گرانه كه له زانست زياتر ده روا له گه ل عه قل فه لسه فيدا به يه ك چاو ته ماشاكران. ليژه وه سه ده ي هه ژده يه م، به قسه ي ئه رنست كاسيىر ئاره زوى بووه هه م به سه ده ي فه لسه فه و هه م سه ده ي رهخنه ناو بىرى: ئه م دوو ناوينيشانه دوو ده ربرپنى جىاوازي يه ك بارودۆخن كه ده يانه وى له گۆشه نيگاي جىاوازه وه، ئه و هيزه عه قل يه به نه ره تيه ي (سه ده ي هه ژده يه مى) گرتۆته وه و شيوازي بىركردنه وهى هه مان سه ده پيكره هينى، ده ستنيشان بكات. يه كبوونى فه لسه فه له گه ل رهخنه ي ئه ده بى و جوانناسيدا، له زه ينى هه موو ناوداره كانى ئه م سه ده يه دا به ديده كرى، ئه م باب ته ش به هيج شيوه يه ك ريكه وت نيه، به لكو له سه ر به نه ماي يه كبوونى قولى و له به نه مادا ناچارانه ي ئه و دوو سنورى بىركردنه وه يه وه هاتۆته دى. هه ميشه له نيوان مه سه له سه ره كه يه كانى فه لسه فه ي سيسته ماتىكى و مه سه له سه ره كه يه كانى رهخنه ي ئه ده بيدا په يوه ندييه كى نزيك له ئارادا بووه و له دواى دووباره له داىكبوونه وهى رۆحى فه لسه فيانه له سه رده مى ريئسانساندا كه بانگه شه ي له داىكبوونه وهى هونه رو زانسته كانى ده كرد ئه م په يوه ندييه به كاريگه ريبه كى دوولايه نه ي بريارده رو بى هو {كه يشت}، واته به وه رگرتن و به خشينى به رده وامى نيوان ئه م دوو سنوره كۆتايى هات. رۆشنگه رى فه لسه فه و رهخنه ي ئه ده بى وه ك دوو پيكه وه به سراو، و له به ره مه ناراسته وخۆكانيشياندا به هاوئا هه نكي يه كتر ده زانى و هه روه ها ده كۆشى بۆ هه ركامىكيان تاكه سرووشتىكى بدۆزيت وه. هه ر له م تيگه يشتنه ي پيكه وه گرئدراويسى فه لسه فه و رهخنه يه و يه كبوونيانيشه وه يه كه جوانناسى سيسته ماتىكى (ستاتىكا) له داىك ده بيت؛ و له ناوه وهى خويدا

دوو مه یلی جیاواز راده گری که هه ریه که یان به ئاراسته یه کدا ئیش ده کات،⁽⁴⁾

هه ر به هوی ئه م (یه کبوونه ی فله سه فه و ره خنه) وه یه، که له وتاری فله یله سووف (1755) دا، که ده دریته پال دیدرۆ، ده خوینینه وه: (یاسا دانه ر عه ودالی یه کسانو راستیه به لام فله یله سووف له نیوان راست و ناراست دا جیاوازی ده کات). هه ر له هه مان وتاردا فله سه فه به (خوی ریخراوی ره خنه کاری) پیئاسه کراوه.⁽⁵⁾ ره خنه گرانی رۆشن گهری زۆریان به (بابه تگه رای)، (زانست گه رای) و (برپای رۆشن گهره کان به عه قل) کردوه، به لام خالی گرنگ له وه دایه که هه موو ئه م ره خنه گرانه خۆیان شتیکیان له رۆشن گهریه وه بۆ ماوه ته وه: برپا به بیرى ره خنه گرانه.

فله سه فه ی رۆشن گهری له کرده ی سیاسى خۆیدا به شورشی فهره نسا گه یشته وه، به لام میراته عه قلانیه که ی له شویتیکى دی به کارهات. فله یله سووفه ئایدیالیه کانى ئه لمانیا که سایه تی فله یله سووفن وه که ره خنه کار - داوه ر به یارمه تی رۆشن گهره کان ناسى. کانت له کتیبى (هه لسه نگاندنى عه قل په تی) دا (1781). کارى ره خنه گهری وه که کارى داوه ره کانى دادگا له قه له مدا، و له پیشه کی هه مان کتیبدا، هیئده چوه پیش که به رۆژگارى خۆى بلێ (سه رده مى ره خنه) و نووسى. (سه رده مى ئیمه سه رده مى راسته قینه ی هه لسه نگاندن {ره خنه} یه که پیویسته هه موو شتی له ژیر رکیفیدا بیئت)⁽⁶⁾.

هه روه ها له وتاری (رۆشن گهری چی یه؟) دا سه رنجی بۆ ئه م خاله راکیشا که: رۆشن گهره کان هه ولپاندا ره خنه گرانه رۆژگارى خۆیان بناسنه وه. واته تیگه یشتن و ده رکی ئه مپۆیان به مه سه له ی گرنگی فله سه فه دانا. ره خنه کاری له مۆدیرنییتی جیا نابیته وه. ئه مه ش شتی که ده کری له به ره مه کانى کانت دا، که به دروستى ناوی

(فله یله سووفى مۆدیرنییتی) یان لیئاوه، به پرونى بدۆزیته وه، مۆدیرنییتی له سه ر بنه مای ره خنه گرتن له نه ریته کانه وه شیوازی گرتوه وه، به رده وامیش به پشتیوانى گوتاری ره خنه گرانه به ره و پیشچوه. حوکمی کانت بیگومان به مانای گواستنه وه یه له دۆگماتیزمه وه به ره و بیرى ره خنه گرانه به لام کانت به پیچه وانیه ی رۆشن گهره کانه وه سه ودای بنیاتنانی (زانست نامه) ی له سه را نه بوو، وه پیچه وانیه ی هیگلیشه وه به وه سه وه سه ی دانانی (سیسته مى زانستی فله سه فیانه) دووچار نه بوو. پته وی بناغه کانى ره خنه کاری له بیرى کانت دا بووه ریگر له به رده مى دروستبوونی سیسته م دا. ئه و هه میشه کریتیکی به مانا یۆنانی یه که ی، واته وه که هه لسه نگاندن. به وینه ی داوه ریه که ده خسته پروو. حوکمی بنه رپه تی کانت ئه وه یه که ده لێ، به بی هه لسه نگاندن و داوه رى ورد نابێ هیچ شتی قه بوول بکه ین، و به ر له نر خاندنى سنووره کانى ناسین، ناتوانین له هیچ نرخى دلنیا بین، کانت له سێ کتیبى گرنگى دا خۆى بۆ هه لسه نگاندن یان ره خنه کاری عه قل رها، عه قل پراکتیکی و هیزی داوه ریکردن ته رخانکرد. بۆ هه لسه نگاندنیش پیویستیمان به پیوه ر و سه نگتیکى مه حه که هه یه. ده شیت سه رجه مى ئه و کۆشکه فله سه فیه به رزه ی کانت هه لیچنى به هه ولدانیکى بی ماندوو بوون دابنری له پیئاوی گه یشتن به و سه نگى مه حه که دا.

له کاتیکدا به لای رۆشن گهره کانه وه، ره خنه کاری واته (له ده ره وه داوه ریکردن) وه وردبوونه وه له ده ق، یان له کرده، یاخود له ئایدیالیک وه که بابه تیک؛ به لای کانت وه ره خنه کاری کرده یه که له ناوه وه ی زه ین، عه قل خۆى هه لده سه نگینى و خۆى ده نرخینى له سه ر دیپرى هه لسه نگاندنى عه قل پته تیدا وردی یه که هه یه: عه قل پته تی هه م کرده ی هه لسه نگاندن

به ئه نجام ده گه يه نيت و هم خویشی
 مه لده سه نگيترئ. جيبه جيکهری ئهم
 هه لسه نگاندنه ش (لايه نيکی دهره کی) نيه، به لکو
 له کرده ی هه لسه نگاندندا له خوئی به ئاگاديت و
 خوئی دهرخيتئ. که واته عه قلاندنی ره خنه کاری
 قولبوونه وه يه که له باره ی هه لومه رجه کان ياخود
 ئيمکانی گه يشتن به زانين. ياخود به دهربرينيکی
 باشتر، قولبوونه وه يه له باره ی سنوره کانی
 دانایی يه وه. کانت دهرپرسی که هه لومه رجه و
 سنوره کانی زانیاری ئيمه کامانه؟ کام
 هه لومه رجه بوارمان بۆ دهرپه خستين ئيمه
 سه باره ت به جيهانی سروشتی و زهینی خۆمان
 بزانين؟

هه لسه نگاندنی عه قلئ پته ی له و پرسياره
 سه ره که وه ده ستپيده کا، که بۆچی زهینی ئيمه
 دهره وه به شتوه يه کی (سيسته مدار و ريک و پيک)
 ده بينئ؟ ئيمه به رده وام جيهان وه ک دنيايه کی
 پيکهاتو له شته سيسته مداره کان ده بينين. هيژی
 تيگه يشتنی ئيمه نه ک واقيعی بابته ی، به لکو
 رووخساريکی بنه رته ی و سيسته مدار ده هيئتته
 به ره م که تيايدا واقيعيه ت ديتته پيش چاومان و
 ده زانريت، هه موو شتئ به و جوره شيوان
 وه رده گري که بتوانين له ريگه ی زانستی پيشتره وه
 ياخود به هوی هيژی تيگه يشتنی خۆمانه وه
 بيانناسين، ئهم دووباره عه قلانيکردنه ی
 هه لومه رجه کانی زانين باسی سه ره کی کانت بوو،
 که نه مړۆکه ش له بوارى باسکردنی (ياسا
 زمانيه کان) ی زمانه وانی هاوچه رخداو
 له دوزينه وه ی ياساکانی بونيا دگه ريدا
 به کارده بریت.

هيگل يه که مجار به مانا کانتی يه که ی چه مکی
 ره خنه کاری په سه ندکرد پاشان له (ئوديسه ی
 رۆح) دا جيگه ی کرده وه. تيپوانيني ره خنه کارانه
 به لای نه وه وه، واته خودئاگایی رۆح. ره خنه
 به ئاگابوونه وه ی ره خنه کاره له شوينگه ی خوئی.

ره خنه کاری بالاتره له هه لسه نگاندنی بيروپاو
 ته عالی کردن {بلندبونه وه يه}. ده سسته وازه
 به ناوبانگه کی هيگل، واته *Auflaebung*
 به هه ردوو مانای ره تکردنه وه و ته عالی
 رۆشنکه ره وه ی ئهم مانا تازه يه ی ره خنه کاری يه و
 ليکدی جودانين. مۆديرنيتی پله يه که له کاملبوونی
 رۆح به ره و ئازادی. رۆزگاری مۆديرن به پيی نه و
 حوکمه به ناوبانگه ی که له پيشه کی ديارده ناسی
 رۆح (1806) دا هاتوه (ده ورانی گۆپان و
 ئالوگۆپه. گران نيه تيگه ين که رۆزگاری ئيمه،
 سه رده می له دايکبوون و گواستنه وه يه بۆ
 سه رده ميکی نوئ. رۆح له و شوينه جيا ده بيتته وه
 که تا ئيستا دنيا ی بووه و له وئ مه نزلئ گرتوه،
 و به وينا ی ده کرد، و ده يه وئ نه م دنيايه بداته
 ده ست رابردوو. رۆح گيرۆده ی گۆپيني خوئيه تی)
 (7) خود ئاگای رۆح گرنگترين ره وتی رۆزگاری
 تازه يه و بیری ره خنه کارانه ش بنه مای نه و خود
 ئاگایی يه يه. هيگل که بنه مای مۆديرنيتی
 به (ره گه زيکی زهینی و خود گه را - سۆبژه کتيف
 -) ده زانی، ده ينووسی خود ئاگایی پيويستی
 به ئازادی، قولبوونه وه، فهرديه ت، سه ربه خوئی
 کردارو له هه مووشي گرنگتر پيويستی به ره خنه يه و
 نه مه خاليکی تازه نيه که هيگل بۆ يه که مجار
 له ديارده ناسی رۆح دا خستبيتته پوو. نه و پينچ
 سال پيشتر له دانراويکی گرنگيدا به ناوی
 جه وه ری ره خنه ی فله سفه ی (ينار 1801) که
 زۆر که م ناسراوه و خوئندراوه ته وه، روونيکردبووه
 که ره خنه کاری پابه ندی قولبوونه وه يه له خوديکی
 ديارده ناسانه دا، که تايبه تمه ندی رۆزگاری ئيمه يه.
 هيگل له ويدا ره خنه کاری به به شيک له و
 تايبه تمه ندیه ی رۆحی زهینی له قه لهم دابوو که
 بۆخوئی کورپي رۆزگاری نوئيه. (8)
 له لای په يره وکاران و قوتاييه کانيشی
 ره خنه کاری وه ک گرنگترين ميراتی هيگل مایه وه.
 له به ره می هيگلی يه لاوه کاند، نه وه ندیه ی سوود

لهوشه‌ی ره‌خنه‌کاری وهرگیراوه له‌هیچ ووشه‌یه‌کی تر وهرنه‌گیراوه. مارکس و ئینگلس له‌کتیبی خیزانی پیرۆز (1845) دا ره‌خنه‌یان گرتووه له‌و (شیوازی ره‌خنه‌گرانه‌یه‌ی سه‌رنج له‌خودی ره‌خنه‌گرانه‌ده‌دات)، پاشانیش له‌ئایدیۆلۆژی ئه‌لمانی (1846) دا نووسیویه‌: (ره‌خنه‌کاری ئه‌لمانی تا دوا‌یین هه‌ول‌دانه‌کانی، هه‌رگیز سنوری فه‌لسه‌فه‌ی جینه‌هیششت و پێشنیاره‌ فه‌لسه‌فه‌یه‌کانی خۆی به‌هیچ شیوه‌یه‌ک تاقینه‌کرده‌وه، به‌لکو به‌رده‌وام خاڵ و مه‌سه‌له‌ بئه‌په‌تیه‌که‌ی له‌سیسته‌میکه‌ی فه‌لسه‌فی تایبه‌تدا، که‌هه‌یگله‌، به‌ده‌ستبه‌سه‌ری مایه‌وه. به‌هۆی ئه‌م پابه‌ندبونه‌یشیه‌وه به‌هه‌یگله‌وه، ره‌خنه‌گره‌ مۆدیرنه‌کان نه‌یان‌توانی ره‌خنه‌یه‌کی به‌رفراوان له‌خودی سیسته‌می هه‌یگل بگرن، ئه‌گه‌رچی هه‌ریه‌ک له‌وان ده‌یویست له‌هه‌یگله‌ی تپه‌په‌رینه‌ی⁽⁹⁾ خودی مارکس ره‌خنه‌یه‌کی له‌سه‌ر سیسته‌می هه‌یگل پێشکesh کردو زۆر هه‌ولیدا له‌وی تپه‌په‌رکات، به‌لام جێی ئه‌وه‌یه‌ پرسیار بکری ئایا له‌مه‌ر خودی ره‌خنه‌کاری‌یه‌وه، واته‌ له‌بوارى تپه‌ه‌یشتنى بئه‌په‌تیدا له‌کرده‌ی ره‌تکردنه‌وه‌و ته‌عالی؛ توانی له‌هه‌یگله‌ی تپه‌په‌رینه‌ی یان نه‌ه‌؟ مارکس جارێک ئه‌م جیاوازیه‌ی به‌کورتی روونکرده‌وه. ئه‌و له‌ ره‌خنه‌ له‌بهرپای هه‌یگل له‌مه‌ر ده‌وله‌ت (1843) دا به‌مجۆره‌ نووسی: (ره‌خنه‌ی راسته‌قینه‌ی فه‌لسه‌فی له‌هه‌ر شتیکی ئاماده‌، خۆی به‌خسته‌ن‌په‌رووی دژایه‌تیه‌کانی ئه‌و شته‌وه‌ سنووردار ناکات، به‌لکو روونیان ده‌کاته‌وه، سه‌رچاوه‌و پێویستی بوونه‌که‌یان ده‌ناسی، و ده‌لاله‌تی تایبه‌ت‌یان ده‌دۆزێته‌وه‌ ئه‌م ناسینه‌ به‌پێچه‌وانه‌ی ئه‌وه‌ی هه‌یگل بیرى لێده‌کرده‌وه‌ ئاشکراکردنی یاسا‌کانی لۆژیک له‌هه‌رشتیکدا نه‌یه. به‌لکو ئاشکراکردنی لۆژیکى تایبه‌تی هه‌رشتیکى تایبه‌ته‌).⁽¹⁰⁾ ره‌خنه‌ له‌ئابووری سیاسى که‌ ناو‌نیشانی دووه‌می

یه‌که‌مین به‌رگی سه‌رمایه (1867) و هه‌روه‌ها گروندریسه‌ (1857-1858) یه‌، وه‌ک ره‌تکردنه‌وه‌و ته‌عالی (ئاشکراکردنی لۆژیکى تایبه‌تی) ئابووری کلاسیک له‌ (حاله‌تیکى تایبه‌ت) دا. هه‌مان ئه‌م خاڵه‌ له‌مه‌ر (ره‌خنه‌کاری ئایدیۆلۆژی) شه‌وه‌ هه‌ر راسته‌. ره‌خنه‌یه‌ک، که‌بناغه‌که‌ی له‌به‌ر هه‌مه‌کانی لاویتی مارکس له‌مه‌ر له‌خود نامۆبوونه‌وه‌ داده‌نرا، و دواجار ده‌کری ته‌واو‌ترین شیوازی ده‌ربه‌رین له‌به‌شى چواره‌می یه‌که‌مین به‌شى سه‌رمایه‌دا به‌ناو‌نیشانی (به‌ت بوونی رازو ره‌مزی کالاکان) دا بپه‌نرێته‌وه‌.

چ بمانه‌وێ وه‌ک کانت ره‌خنه‌ به‌هه‌له‌سه‌نگاندن لێک به‌ده‌ینه‌وه، یان وه‌ک هه‌یگل و مارکس به‌ره‌تکردنه‌وه‌و ته‌عالی به‌ده‌ینه‌ قه‌له‌م، له‌تۆپی به‌رامبه‌ره‌ دوالیستی‌یه‌کانی راست/نا‌راست و چاک/خراب دا گیرۆده‌ین. له‌م بارودۆخانه‌دا ره‌خنه‌گر به‌پێی پێوه‌ریک داوه‌ری ده‌کات، ئه‌گه‌ر پێوه‌ره‌که‌ی راست بێ ئه‌وه راستی لای ئه‌وه‌ واته‌ توانیویه‌تی لایه‌نه‌ نا‌راسته‌کانی بابه‌تی ره‌خنه‌کاریه‌که‌ی بناسێته‌وه، به‌لام هه‌رکاتى پێوه‌ره‌که‌ی هه‌له‌بێ، هه‌له‌سه‌نگاندنه‌که‌یشی هه‌یچ نرخیکی نه‌یه. به‌بۆچوونی هه‌یگل ئایدیای ره‌هاو به‌برپای مارکس (پراکتیکى کۆمه‌لایه‌تی) ده‌رینه‌خه‌ن ئایا پێوه‌ری ره‌خنه‌گر راسته‌ یان نه‌ه. واته‌ خودی ره‌خنه‌ به‌شتی (بالاتر له‌ره‌خنه‌) هه‌له‌سه‌نگینرێ. گه‌وره‌ترین ره‌خنه‌کاره‌کانی سه‌ده‌ی پێشوو نه‌یان‌توانی خۆیان له‌ناچاری هه‌بوونی (بالاتر له‌ره‌خنه‌) ده‌ربازیکه‌ن، و له‌لایه‌کی تریشه‌وه نه‌یان‌توانی به‌شیوه‌یه‌کی وردو هه‌مه‌لایه‌ن دایه‌په‌رێژنه‌وه. نیتشه‌ به‌و په‌ری زویری‌یه‌وه نووسی: (ئه‌و که‌سه‌ی وتویه‌تی نه‌ه، و نه‌ه‌ی تا سنووری به‌ره‌و پێش بردووه‌ که‌به‌ر له‌وه نه‌بیسراوه‌و نه‌ناسراوه، و له‌به‌رامبه‌ر هه‌موو شتی‌کدا که‌هه‌موان په‌سه‌ندیان‌کردووه‌ ئه‌و

وتوبه تی نه، به ناچارى له دوا نه نجاما دژايه تی هه مان رۆحیه تی ناگوتنیش دهکات⁽¹¹⁾. نیتشه به لای بیرکردنه وهی مۆدیرنی به نه بوونی نه و پیوه ره ده زانی، ئیمه ناچارین له تۆپی زماندا بیربکهینه وه له گیتاوی گرفتار بوونماندا به بونه وه بیر له بوون بکهینه وه. رهخنه دۆزینه وهی ناراستیه کان له بابیه تی رهخنه که دا، به لام پیوه ری راست و ناراست له کوئییه؟ چ شتی خودی نه و پیوه ره ده خاته ژیر باری رهخنه وه؟ و نایا نه م کرده زنجیره یییه تا نه به د به رده وام نابی؟

نه م پرسیارانه مان له بیربیت، چونکه نیتشه که قوولترین رهخنه گرتنی له مۆدیرنیتی دهستپیکرد، هه ره له سه ره تاوه باسی نه م رهوتی (بیرکردنه وهی خود) هی کردبوو.

مۆدیرنیتی و عه قل باوه ری

نایدۆلۆژیای مۆدیرنیزم له گه ل نوئیوونه وه (مۆدیرنیزاسیۆن)ی کۆمه لگاکی نه وروپا به دریزایی چاخه کان، شیوازی خۆی وه رگرتووه، واته له گه ل به هیزبوونی کۆمه لگای مه ده نی له ئاست ده ولت، چوارچیوه گرتنی ژیان و په یوه ندیه کان به یاساوه، ده رکه وتنی گرنگی تاکه که س، سه ره له دانی ده ولته تانی دیموکراسی و له هه مووی گرنگتریش، هه موو نه مانه به (سه ره له دانی ده ولته تانی دیموکراسی و له هه مووی گرنگتریش، هه موو نه مانه به) وه دیه اتنی سه رکه وتنی عه قلی مرۆفایه تی) له قه له م دان. هه م عه قلی مرۆف به دوا پیوه ره له قه له مدان و هه م به دیاریکه ری رهوتی پیشکه وتن، و سوودلیوه رگرتنی بۆ سه له ماندنی نه وهی که کۆمه لگای مۆدیرن له کۆمه لگای کۆن باشتره. زه مینی یاخود دنیایی کردنی یاساکانیش به پشتیوانی هه مان تیگه یشتن بوو که عه قلی مرۆفی له پووی (زانستی، فه لسه فی، یاسایی، هونه ری و...) له چاو یاسا ته قلیدییه کاند

به باشت ده زانی. عه قل بوو که هه م زانستی به ره و پیش ده بردو هه م بارودۆخه کۆمه لایه تییه کانییش. به گوته به ناویانگه که ی هیکل له سه ره تای کتیبی فه لسه فه ی مافه کان (1821) دا (نه وهی عه قلانیه واقیعییه، نه وهی واقیعییه)⁽¹²⁾ نه م عه قلانی بوون و ره وایه تییه ی بارودۆخی کۆمه لایه تی، به ناچارى پایه و پله هه بووه کانی کۆمه لگا (و شیوازه کانی ده سسته لات و کۆنترۆل) یش ره وایانه پیشانده دات، و له دوا نه نجاما ره وایه تیش ده داته جیاوازی نیوان تاکه کان (به پیی پۆلینکردنی کۆمه لایه تی، جنس و ره گه زو ته نانه ت بیروپاش) له راستیدا رهخنه گرتن له مۆدیرنیتی رهخنه ییه له نایدۆلۆژیای عه قل باوه ری. رهخنه ییه که په لاماری نه نجام و ده سته که وته کانی نه و باوه ره ده دات: په لاماری زانست، زانستگه رای، به هۆکار کردنی عه قل، ته کنه لۆژی و... رهخنه گر ده پرسى.

ئیمه چۆن ده توانین به وردی ده ستنیشسانی بکهین، که وه دیهینانی غه ریزه یه ک یان نیازیک یاخود ئاره زویه ک کاریکى عه قلانیه.؟ که واته نایدیای عه قلانیه ت دروست نه کهین تا هه موو نه مانه ی له رپگه وه ئاراسته بکهین له مه ش گرنگتر، ده سته لات و کۆنترۆل و جیاوازی کۆمه لایه تی نیوان تاکه کان ئاراسته بکهین که له ناو سه نه نگه ره کانی کۆمه لدا به ده سته لاتدارو بی ده سته لات ناوده برین، نیتشه نه وهی هیناوینه ته وه یاد، که ده سته لاتى عه قل له به عه قلانی ناوبردنی شته ناعه قلانیه کانه وه دیته ده ست و له هه مان کاتیشدا هه موو نه و شتانه ئاراسته ده کات. له دوا نه نجاما عه قل باوه ری شتی نیه بیجگه له یه ک نایدۆلۆژی که ده سته لاتى پیای خۆرئاوایی له به رامبه ر ئافره تان، چینه هه ژاره کان، مندالان، خه لکانی ساده ی کۆلۆنیکراوه، که مه نه ته وه یی و جنسیه کان ئاراسته ده کات... له لایه کی تره وه ده شبیت ببینین

كه ئەم تېپوانىنە عەقلىباو پە چۆن بە ھىواشى
 بوو تېپوانىنە كەم ئىدىعاتر، تېپوانىنە
 كە عەقلىباو تى كورت كوردەو بۆ باو پەھىنان
 بە عەقلىباو، عەقلى كە چوو خزمەتى
 وە دىھىنانى نيازو ئارەزوو كەن و لە پاشانىشدا
 بوو ھۆى دامەزاندنى "كۆمەلگەى بەرخۆر".
 كۆمەلگەى كە ئەوتۆ كە تيايدا لايەنى عەقلىباو
 بەرھەمھىنان بە ماناى چەقەستنى بەرھەم
 (ياخود بەگوتەى ماركس ھاو بەش بوونى
 مولكايەتى ھۆى كەنى بەرھەمھىنان) نەدەزانرا، و
 (خەرجى) بە ھاى زياتر بوو لە پاشەكەوتى. ئەم
 (تېگەشتە لە مۆدىرنىتى) بۆ خۆى رووبەروو
 رەخنەى تووند بۆو. ديارە سەرکەوتنى
 مۆدىرنىتى سەرکەوتنى عەقلىباو (تەبىئەتى
 (ئۆبژەكتىف) بوو بە سەر سىستەمى كۆن دا.
 ئەمەش تا ئەو شوئەى كە ئەو سىستەمە
 ئىمكانى گەرانەو ھى نى، بەلام رەخنەگر
 دەپرسى ئايا شىوازىكى تى سەرکەوتن ئىمكانى
 نەبوو؟ ياخود ئىستاش ئىمكانى نى؟ ئايا
 چەمكى (زىگارى) كورت ئەبىتەو بۆ بەدىلى
 مۆدىرنىتى ياخود لە يەكەك لە شىوازە
 ئەزمونكرەو كەنى مۆدىرنىتىدا؟ باسكردنى
 رەخنەگرانە لەم بارەىو بەرلەھەشتى و
 گرنگتر لە ھەر شىتەىكى تر - رەخنەگرتن
 لە عەقلىباو پى دەھىنەتە پىش، گرنگترىن پىرسىار
 لىرەدا سەرھەلەدەت: ئايا ئەم تېگەشتە
 گشتى و جىھانگرەو ھى لە عەقلىباو پى كام رىگا
 شىوازى ژيان؟ بەرگىرەرانى مۆدىرنىتى و
 وەلاممان دەدەنەو: عەقلىباو پى رۆژئاوا،
 مۆدىرنىتى، سەرچەمگى كام عەقلى؟ كام
 شىوازى نوپوونەو؟ دەپرسىن ئايا ئەمە
 شىوازىكى تى نوپوونەو ھى (ياخود رەنگە
 بتوانىن بلىن بە ھىز بوونى) سەنتەرىزى ئەوروپى
 نى؟ پىمان دەلەن نەخىر ئەو ھى، دەلەن
 عەودالى ئەو مەن كەبناغەى عەقلىباو پى

مۆدىرن چى، خۆرئاوا بەساتى لە مۆژووى
 مۆقايەتى (مۆژووى خۆتان) بزانن. بەرھەمى
 بەدەستھاتووى ئەوان ھى ھەموومانە. ديارە
 ئەگەر ھەموو ئەم قسانەشمان قبول كورد،
 ديسانەو دەبى ئەو تۆرە كۆمەلەى تيانەمان
 لە بەرچاوبن كە لە ئەنجامى دژايەتكردن لايەنى
 عەقلىباو پى گشتى و لايەنى تايبەتى (كە
 لە ھەرھەنگ و زمان و شىوازەكانى ژيانى
 نەتەو ھى ھىو) سەرچاوەيان گرتوو، دروست
 دەبن. كارل ئۆتۆ ئاپول لەوتارەكەى خۆيدا كە
 لەكۆبوونەو ھى شتراسبۆرگ (21-22ى
 ئۆكتەبەرى 1991) دا خويندەو باسى ئەم
 دژايەتى ھى كوردو، بەلام ھەر بەھەمان
 جەختكردەو لە سەر لايەنى گشتى (وتا
 ئەندازەى كە كەنتيانەى) بنەما ئەخلاقیەكان (بەلام
 مەن بەش بەحالى خۆم بىردەكەمەو، كە ئەركى
 ھەنووكەى ئىمە بەھىچ شىو ھى ئەو ھى
 كە تايبەتمەندىتى جىوازى و (خەمى خۆخواردن) ھى
 شتە ھەردى ھەكان لە بەرامبەر ئەو پىو ھەرانە
 قووتكەىنەو كە بايەخى گشتىان ھى، بەلكو
 پىو ھى لە نىوان ئەخلاقی بەرپىسكەرو گشتى دا
 پەيو ھەندى بىستەن لەگەل بەھاكانى تاك گەرايى
 ئەرستۆيى نویدا. ھەروەكو چۆن كەنت بەباشى
 لەو تېگەشتبوو، ئەم كارە پىو ھى بەو ھى
 كە ئەخلاقی ھەندى بنەماى سەرەكى كەبە ھاى
 گشتىان ھى پىش بەھاكانى گەشەى ھەردى
 بخرىن، ئەمە جگە لەو ھى ئەم پىشخستە
 بەتۆرەى خۆى خزمەتى ھىو و خواستە
 ھەردى ھەكان دەكات، چونكە ھەر لەسەردەمى
 دانانى مافەكانى رۆمىەكانەو كە ئەنگىزە ھىكى
 رواقى ھەبوو، پىشكەوتنە ئەخلاقی و قەزايەكانى
 مافى مۆف بەردەوام بۆتە ھۆى فراوانكردن
 رىزدانان بۆ تايبەتمەندىتى تاكەكان. ئەو ھى
 پۆست مۆدىرنەكان كە ھەمىشە تايبەتمەندىەكان
 لە بەرامبەر ھىكىتى عەقلى تەقلىدەكان دا قووت

ماكس ھوركھايمر لە وتارى (كۆتايى عەقل)
(1941)دا، دەنوسى كە رۆشنگەرەكان
لە پياھەلدانى عەقلاً بېوونە ھاودەنگى باوكانى
كەنيسە. ئۆريجن دەيگوت ئىمە نابىت ھىچ مەقۇل
(تەنەت خراپترىن مەقۇلەش) لە گەل گياندارانى
تردا بەراوردەكەين چونكە نابىت بوختان بۆ عەقلى
بەكەين، و قۇلتىرىش عەقلى بە (ديارىيەكى كەس
سەرلەيدەرنە كەردوى خوا بۆ مەقۇلە) دەزانى، كە
(سەرچاوەى ھەموو كۆمەلگەكان، دامەزراوەكان و
ھەر سىستەمىكە) ⁽¹⁵⁾. بەلای پىشينيانەو عەقلى
(بەنەما پىرۆزەكەى خەلق) بوو، بەلای كەنتىشەو
بىرىتیبوو لە (رزگار كەرى ھەميشەى مەژووى
مەقۇلە). ھەر لەم بىرواھىنانەشەو بەلای عەقلى
كە ئايدىكانى ئازادى، يەكسانى و راستى
دروستبوون، ئاىا دەكەرى لە گەل ئىدمۆند ھوسرل
دا تەبابەين كەفەلسەفەى كەنتى بەزەمىنەى
سەرەكى بىرى مۆدىرنىتى نەدەزانى؟ لای
ھوسرل، خالى بەنەرتى بەلای كەنتەو لە ھەمان
پانتەيى و ئاسۆى فەلسەفەى دىكارتيدا
خراوەتەپوو، پشت بەستنى كەنت بەجۆرى
لە عەقلىاوەرى و گەنگى سۆبژىكت (بەكەرى) كە

لووک فری ده نووسی کانت ئو په یوه نډیه ی
نیوان مړوؤ خوا که به لای زوږ به ی
فه یله سوو فه کانی پيش نه وه وه که م تازوږ
پاريز راو بوو، به شپوه یه کی بنه پر لادا،⁽¹⁸⁾ و
هایدگه ریش به چاکی له و خاله تیگه یشتبوو، که
کانت له هه لسه نگاندنی عه قلې په تی دا
له به رامبه ری فله سفی دیکارت، تیوریه کی له مه پر
"غایه ت" خستبو وه پوو که تیایدا گرنگی یه کی
که م ورپژه یی به "بیروکه ی خوا وه ند" دابوو. بیري
فله سفی سه ده کانی پيشوو مړوؤی وه ک کوپله
ده بیني، هه بوونی کی سنووردار که گیروده ی
هه ست، نه زانی، گونا هو مه رگ بوو. به لام کانت
پایه ی نه و جوړه ی بیرکردنه وه ی زه مینی یه ی
دارشت که (نیمه هیشتاش بیري پیده که ینه وه).
له راستیا کانت په یوه نډیه که ی پیچه وانه کرده وه.
بوونی ترانسندنالی (متعالی) بووه ئایدیایه کی
ده ستکردی مړوؤ. نه مه ش بووه ریگه خوشکه ر
تاچه ند ده یه یه ک له وه دوا فویریاخ هینده بروت
نه فسی بالا به (بت بوونی عه قل) له قه له م بدات.
لای کانت زهینی مړوؤی کرایه سوېژه کتیکی بالا
که "نارمانجی (نمونه ی بالای) نه خلاقی خو ی

لەشیئوھەي خواوەندا دروست ئەکات". واتە خوا دەبێتە مەرجی ھاتنەدی ژيانى ئەخلاقى مەرۆف. وێرەى ھەر ئەنجامى کە ئەم پێشنياره بۆ فەلسەفەي ئەخلاقى ھێنايە گۆپى. دەشتى بگوتى بىھۆى ھەمان پێشنيارهو بىو کەپوانگەي بنەمايى فەلسەفەي مۆدێرن سەريھەلدا. لووک فرى جەخت لەسەر ئەو دەکا کە کانت بەو ھۆکەي (داواي لیکردووين ئەک ھەر تەنیا بىر لەسیاسەت و مافەکان بکەینەو بەلکو بىر لە ئەخلاق و کلتورىش بەدەر لە تێپوانى تەکنەلۆژي، بکەینەو. ھەر لەبەر ئەم ھۆيەشە دەکری بلین کانت بیریاری مۆدێرنیتە). لەبەشي شەشەمدا کاتى باس لە وتارەکەي کانت (رۆشنگەري چيە؟) و شیکردنەو کەي ميشيل فوکۆ لەسەر ھەمان وتار دەکەم، جاريکی دی دەگەرێمەو سەر باسي کانت و مۆدێرنيتى. ئیستا بەو ھەندە دەبیرێنمەو کە بلیم لەگەڵ ئەوتیزەي کانت دا کە لەمەر سنوورداری و کارابوونی ئاوەزي مەرۆف خستى پوو، کێشەيەکی گرنگ لەبەردەم فەلسەفەي مۆدێرن دا ھەلگیرا.

برووبوون بەعەقلى مەرۆف، مەرۆفى کەچیدی کۆیلەنيە، میراتی سەرەکی رۆشنگەري بوو بۆ ئایدیاليزمی ئەلمانى. دژى ئەم برووبوونە بەعەقل، رۆمانتيكە ئەلمانىەکان و ھۆلدرلین زۆریان نووسی. ئەوان ھیزی ئەفراندنى ھونەري و لەدوا شیکردنەو دا ھەست (و بەگوتەي ھۆلدرلین شۆر {يان سۆن} يان لەبەرامبەري (بروای کوێرانە بەعەقل) دانا. بەر لە نیتشە، ئەمە گرنگترین رەخنەبوو لەعەقلىاوەري رۆشنگەري بەلام ریکەبدەن، بەر لە ھەرشتى دىقەت بدەين لە خاڵیکی گرنگ لە باسي فەیلەسوفیکدا کە برووبوونی بە (دەستەلاتى عەقل) بەرەو ئاراستەيەکی نوێ برب. ئەودەمەي جۆرج فیلھلم فریدريش ھیگل لەپێشەکی دیاردەناسى رۆح دا باسي (رۆژگارى گواستەو) و (سەردەمى

مۆدێرن) ی دەکرد، ھىماي دەکرد بۆ تێگەشتنى کەم تا زۆر بالادەستى سەردەمى خۆي. کاتى نووسەرانى فەرەنسى و ئینگلیزی لەسەرەتاي سەدەي نۆزدەيەمەو باسي (رۆژگارى مۆدێرن) يان دەکرد، مەبەستیان گەشەي فەرھەنگي ئەوروپا بوو لەرێنيسانس بەملاو. بەلای ھیگلیشەو ئەم زاراوەيە مانا ميژوويى يەکەي خۆي پاراستبو، بەتايبەتیش کاتى ھیگل بەردەوام ئاماژەي دەکرد بۆ جياوازي بنەبى رۆژگارى مۆدێرن لەچاو سەدەکانى ناوەرەستى و باسي (رۆحى سەردەم) ي دەکرد. زاراوەکەي ھیگل واتە Zeitgeist يەکیکە لەبەناوبانگترین زاراوە فەلسەفەيەکانى مۆدێرنيتى. رۆحى سەردەم کە گەرەکیە رۆژگارى خۆي - کەوابوو: خۆي بناسى. گرنگترین بنەماي سەردەمى مۆدێرن لەپوانگەي ھیگلەو، ئەو گرنگی يە کە رۆحى زەينى ياخود سۆبژيکتيف بەدەستى دەھيى، ئەم بنەمايە ھەم سەرھەلداى مۆدێرنيتى رووندەکاتەو ھەم قەيرانەکانيشى. يورگن ھابرماس کە ھاوپاي ئەم تێپوانىيە ھیگلە، دەنووسى کە ھەر لەبەر ھەمان ھۆيش گشت ھەلدانى بۆ دەستنيشانکردن (يان پیناسە) ي چەمكى مۆدێرنيتى ھەر لەيەکەمین ھەنگاوەو رەخنەيشە لە ھەمان چەمک⁽¹⁹⁾ ئەو ھۆکەي ھیگل کە لەراستیدا گرنگترین بنەماي مۆدێرنيتى بە ئازادى زەگەزى زەينى دەزانى، لەتويژنەو ھى رۆژگارى نوێ دا بەردەوام لەسەر دەستەلاتى ھەردەم زيادبووى زەين و عەقلى مەرۆف کە لەراستيا بەواتاي ئازادى يە، جەخت دەکاتەو.⁽²⁰⁾ بەپاي ھیگل ئەم ئازادى يەي رەگەزى زەينى ھاوشان لەگەڵ خۆيدا تاکانەي (فردگرايى) مافى رەخنەگرتن، و سەرپەخۆي کردار دەھيىتە پێشەو کە ھەموو ئەمانەش دەبنە ھۆي بناغە دانانى فەلسەفەي ئایدیاليزم. ئەم (ئازادى يەي سۆبژيکت) ە لە بزووتنەو ھى

چاڭكردنى ئايىنىدا بەھمان ھىزەۋە دەرگەۋەت كەلەسەردەمى رۆشنگەرى و شۆرشى فەرەنسادا، ئەم رووداۋە مېژوۋىيە يانە ھاۋشان لەگەل خودى بىنەماي غەقلىباۋەپىدا، بوۋنە ھۆى پتەۋكردنى بېروا بەياسا سرووشتىەكان (و لەئەنجامىشدا زانستى نوئ). لە پارچەى 124ى فەلسەفەى مافەكاندا ھىگىل نووسىۋىە كە لەرۆزگارى مۆدىرن دا ژيانى كۆمەلايەتى، سياسى، دىنى پى-بەپىى زانست و ھونەر (ھەر لەسەر بىنەماي ھەمان ئازادى زەينى) دەرگەۋەتوون. ھەر لىرەشەۋەيە سىنورى فەلسەفەى مۆدىرن لەلايەن (من بىردەكەۋە) دىكارتەۋە دەستنىشان كراۋە كە ئەۋەش لەدلى پانتايى رۆحى زەينىدايە، و كانتىش بەھۆى ھەۋلدىنەۋە لەپىناۋى تىگەيشتن لەسنوورو كاركدەكانى غەقل ياخود زەين ھەر دەۋىۋىست ئەۋ پانتايىيە دەستنىشان بكات. بەبېرواى ھىگىل گوتارى فەلسەفەى مۆدىرن ھىشتاكەش لەو سنوورانە، واتە لەپانتايى رەگەزى زەينى تىنەپەپىۋە: (مافى سۆبژىكت بۆگەيشتن بەفەردىەت، و مافى ئەۋ بۆ سوودوەرگرتن لە {ئازادى} ياخود بەدەربىرپىنكى تر مافى ئازادى سۆبژىكت (ئازادى رەگەزى زەينى) دل و چەقى جياكارەيە لەنىۋان رۆزگارى دىرىن و رۆزگارى مۆدىرن دا) ⁽²¹⁾. مېشلىل فۆكۆۋ ئەۋ ستراكچرالىستانەى كەجەختيان لەسەر بىنرخى سۆبژىكت دەكردەۋە، لەپاستيا نىشانەيان لەسەر دلى كىشەى فەلسەفەى مۆدىرن (لە دىكارتەۋە تا ھىگىل) گرتىۋو.

ھىگىل لەبەرھەمەكانى قۇناغى گەنجىتيا ئەۋەى روونكردۆتەۋە كە زەينىيەت (سۆبژەكتىفىزم، ھەمان شت كە لەدىاردەناسى رۆح دا سەردىپى "رۆحى سۆبژىكتىف"ى پىدا) لەدنياى بابەتى (پۆزەتىفىزم، ياخود ئەۋەى جارجارە پىدەگوت "غەقلى جىھانى") جيا دەبىتەۋە. نامۆبوۋنى رۆح لەغەقلى جىھانى، ھەر

ھەمان لەخۇنامۆبوۋنى رۆحە. بۆ سەرگەۋەتن بەسەر ئەۋ نامۆيىيەدا، "ئاگايى ناكامەران" پەنا بۆ دىن دەبات، دىنى كەبەشىۋازىكى غەقلاى دەشىت ئاراستەبكرىت. ھەر لىرەيشەۋەيە كەھىگىل ھەرگىز نەبوۋە بەشى لەكايە و يارىى رۆمانتىكەكانى ئەلمانىا، ھۆلدرلىن و تەنانت شلىنگ و شىللەر تا ھونەر وەك رەقىبىكى ئايىن بخاتەروو. بەپىچەۋانەۋە، ھونەر و ئايىن، لەگەل فەلسەفەدا بوۋنە پىشانىدەرى دورى (و ھەرۋەھا ھەۋلدىن بۆ يەكبوون)ى دىناى زەين و دىناى رۆحى بابەتى. لەۋ روۋەۋە جەخت دەكەمەۋە سەر خالى دوايى، چونكە لەسەردەمى ھىگىل دا لەنىۋ فەيلەسووف و رۆشنگەرەكانى ئەلمانىادا باسكردن و مشتومر لەسەر نەرىت و مۆدىرنىزم (نوئىۋونەۋە)، لەچارچىۋەى دەربىرپىنى جۋانناسىدا ھاتىۋوۋە ئاراۋە. شىللەر لەناۋ ھەموو شتىكدا "نمونەى بالايى جۋانى" بەدەربىرى رۆزگارى نوئ دەزانى و دەيگوت ئالۋزى جىھانى تازە، بۆتە ھۆى ئالۋزى دەربىرپىنىش لەھونەردا. ديارە ئەۋ لەسەرى دەپواۋ ئەلى، بەدرىژايى سەردەمىكى دورودرىژ (ھەر لەيۋنانى كۆنەۋە تا "ھونەرى كلاسىك") مەبەست و ئامانجى سەرەكى شتى نەبوۋە لەجۋانى زياتر، بەلام لەرۆزگارى مۆدىرن دا ئەم ئامانجە بۆتە "بالايى" "بەرزى". لە ھونەردا رزگارى لەنا و سروشتدا دىتە دەست بەلام لەچارچىۋەى "بابەتى بەرز" دا رزگارى واتە سەرگەۋەتن بەسەر سروشتدا. شىللەر (و بەمانايەك شلىنگىش) فىركردنى سىتاتىكى يان بەئاشتكردەۋەى جۋانى و بابەتى بەرز دەزانى، و ئەمەش بەپاستى ئاشتكردەۋەى ھونەرە لەگەل ئەخلاق دا.

ھىگىل لەباسى جۋىۋونەۋەى رۆحى زەينى لەرۆحى بابەتىدا، خۆى لەم باسە نەدا. لەدوايىن بەشى دىاردەناسى رۆحىشدا كە لەم كىشەيە نرىك كەۋتەۋە، باسى ئەخلاق نا، بەلكو باسى

ثایینی کرد. هونەر، فەلسەفە و دین دەتوانن لە شوێنیکێ بەرزتر لە شوێنی ناکۆکی ئاغاو کۆیلە، لەم بارودۆخە وردبینەوه. ئەخلاق (تائەو شوێنە ی کە دەربیری بارودۆخی سەربەخۆی ئاگایی بێت) لە پراستیا بە یانکەری بارودۆخەکانی ئەم ناکۆکییە، بۆیە هاوشانی ئەو سیانە ی تر (هونەر، فەلسەفە و دین) نایەت. فەلسەفە، هونەر و دین چەند ساتە وەختیکن لەرۆحی رەها. بۆ سەلماندنی ئەمەش ئەوەندە بەسە بەپێی نەریتیکی ناپەسەندکراو بجوولێنەوه کە باسە کە ی هیگل لە سەر دیالیکتیک ئاغاو کۆیلە بە شـیـۆـهـیـهـکی سـەـرـبـەـخـۆ لە توێژینـهـوه میژوویی یە کە ی کە لە پاش ئەو باسە دیت، بخوینینەوه ئاغاو کۆیلە پارچە ی یە کە مە لە بەشی خود ئاگایی. پارچە ی دووهم هەمان بەشی "ئازادی و خود ئاگایی: رەواقیەت، گوماندار ی و ئاگایی ناکامەران" ئەوه پیشاندەدات کە چەمکی "سەربەخۆی ئاگایی" خۆی لە خۆیدا لە دایکبووی بارودۆخە ناکۆکی یەکانی ئاغاو کۆیلە ی، و خود ئاگایی جیهیشتنی ئەم بارودۆخە و دۆزینەوه ی پە یوەندی دوو لایەنە ی.

ئەمەش تیروانیییکێ تازه نیە لە کارەکانی هیگل دا. ئەو پیشتر لە کتیبی سیستەمی ژیا نی ئەخلاقی (1802-1803) دا، کە بە یـهـکـێـک لە یە کەمین کارە گرنگەکانی لە بواری فەلسەفە ی سیاسیدا دە ژمێردی، باسی ئەم خالە ی کردبوو، کە هەر کاتێ بمانەوی بۆ تیگە یشتن لە "بارودۆخە مۆدیرنەکان" سوود لە ئەخلاق وەرگیرین، دەبینین باسی دەولەت دیتە پیشەوه، لە بەشی سیهەمی هەمان کتیبدا ئەوه دە خوینینەوه کە "ژیا نی ئەخلاق ی تاک لە تاکبوونی ئەودا دە خاتە پروو، وە ک بوویە کە ی نەمر کە بوون و کردە ئەزمونیەکانی بە شـیـۆـهـیـهـکی رەها و سادە لە چوارچێوه ی گشتیدا تەماشایان دە کریت" (22). بەلام کاتێ بە پە یوەندی دوو لایەنە ی ئاگایی یەکان دە گەین،

وەک ئەوه وایە ئەو تاکبوونە لە ناو بچیت و "خەلکی" بە شـیـۆـهـیـهـکی سەربەخۆ لە ژیا نی ئەخلاقیانە ی تاک، "شیواز دە بەخشنە" دە ولەت (23). هیگل هەر لە یە کەمین هەنگاوه وه بۆ سازدانی فەلسەفە سیاسیە کە ی، دە ولەتی وە ک "بوونیکی بە هاداری ئەخلاق ی کە بالاترە لە ئەخلاق ی فەردی" ناساندووه. تیۆرە ی هیگل لە مەر دە ولەتی مۆدیرنە وه کە لە کتیبی فەلسەفە ی مافەکان دا بە باشترین شـیـۆـهـ دە ربیراوه، ئەو پیشاندەدات چۆن عەقل و زەینییەت، کە بنەمای مۆدیرنیتین، لە گشتیکی تردا شوینی خویان دە گرن کە بە شـیـۆـهـیـهـکی تەواو قەبوولیان دە کات و شیوازیان پێ دە بەخشی، ئەم گشتەش دە ولەتی مۆدیرنە، ئەم دە ولەتە شوینی ژیا نی رۆحی زەینی یە. تەواوترین دە ربیرنی سیاسی رۆح لە دە ولەتدا سەر هە لده دات.

مۆدیرنیتی و گۆران

بەرگری لیکە رەکانی مۆدیرنیتی کە م نە بوون، بەلام مۆدیرنیتی بە کانت و هیگل دا بووه خواوەن فەیلە سووفی خۆی. خالە کەش لە وه دایە کە فەیلە سووف تەنانەت لە لوتکە ی بەرگریکردن لە هەر شتی کدا تۆوی گوماندار ی دە چینی. هیگل بۆ بەرگریکردن لە مۆدیرنیتی بناغە یەکی تەواوی دارپشت. رایگە یاند کە میژووی نوێ، بزاقیکی پتە وه بە ره و ئازادی. لە دامە زراوه سیاسی یەکان و دە ولەتدا وە دیهاتنی ئازادی بە دیکرد، لە دە ولەتی عەقڵیش، نەک وەکو یۆتۆپیایەکی دووره دە ست، بە لکو وە ک "ئامادە یی" و هە بوونیکی راستە قینە کە وتە بەرگریکردن. ئە گەر هیگل شتی ئامادە و هە بووی ناونا عەقلانی، و سەرنجی دایە هەموو ئامادە یی و هە بوونیکی عەقلانی، لە بەر ئە وه بوو کە بەرگری دە کرد لە رۆژگاری نوێ و دە ستکە وتەکانی. لە سەرەتای دە یە ی پرکاری 1840 دا قوتابی و پە یڕه وکارە فیکریەکانی هیگل

كەوتنە ھەلسەنگاندن و نرڭاندنى سىستەمى
فەلسەفى مامۇستاكەيان. گروپ بوونى ئەوان
دەوران سازو مشت و مېرى فەلسەفەشيان مەزن
بوو. ئەوان لەبوارى رەخنەكارى فەلسەفەى ھىگل
دا، چ ئەوكاتەى مەسەلەى رەتكردنەوەى
ئايدىيالىزم و بىنەماى دىنى فېكرى ئەو دەخرايەپوو
(فويرباخ، ماركس)، و چ ئەوكاتەش ناكۆك بوون
لەگەل ئەنجامە سىياسىيەكانى فەلسەفەكەيدا
دەردەكەوت (برونوبائىر، ماكس شتايرنر، موسى
ھس، ئارتۆلډ روگەو كارل ماركس)، لەپاستيا
رەخنەيان لەبونيادەكانى بىروپاى ھىگل لەمەر
مۆدىرنىتەوە دەگرت. ھىگلىيە چەپەكان،
بەتايىبەتى كەلەبىروپاى سىياسىياندا بەتوندى
كەوتبوونە ژىر كاريگەرى شۆرشى فەرەنسا،
يەكەمىن وانەيەك كەلەم "تەقىنەوەى
مۆدىرنىتى" يە وەريانگرت، گرنگيدان و
ئاوردانەوەيان بوولە (بارودۇخى ھەبوو).
رادىكالىزمى فەلسەفى ئەوان بەگوتەى موسى
ھس پىشتى بەستبوو بە "رەخنەگرتنى بەردەوام و
بەپر لەھەموو شتەكى ھەبوو"، بەلام لەپاستيا
لەبەرامبەرى يەكەلە گرنگترىن دەستكەوتەكانى
مۆدىرنىتىدا ئەم چەكى رەخنەكارىيەيان دادەنا.
برونوبائىر دەيگوت: "مىژوو تا ئىستا ھىچ
راستىيەكى دروستنەكردووە كەبەئاگرى رەخنە
كلپەى نەسەندى، بەلام بەرزترىنى ئەو
راستىيانەى ئىستا دروستىكردوون - و
بەپىشتىوانى رەخنەكارى دروستىكردوون - واتە
مروڤ، ئازادى و خود ئاگايى ئىدى ناچنە ژىر
بارى رەخنەوە" (24). ھەر ئەم بىرپارە
لەتويژىنەوەيەكى گىشتىترى كۆمەلگايى مۆدىرن دا
دەگەرپايەوە بۆ يەكەلە گرنگترىن تىزەكانى
ھىگل: لەخود نامۇبوون. و لەبەرئەوەى بىرى
لە "جودابوونەوەى جەوھەرى مروڤ لەمروڤ
لەروژگارى مۆدىرن دا" ئەكردەوە، رەخنەى
دەگرت لە "بارودۇخى ناھەموارى ئەمروڤ"، بەلام

لەدوا ئەنجامدا گەشەبىنانە "ئەمروڤى
بە" دەروازەيەكى تازە لەمىژوو مىروڤايەتى
دەناساند. راستە ئەمروڤ، روژى لەخودنامۇبوون و
نەبوونى ئازادىيە بەلام ھەر لەم روژەشەوەيە
كەقۇناغى دووھم واتە "ژيانەوەو ھەستانەوەى
رەھايى مروڤ" دەسپىدەكا بائر لەنامەيەكدا بۆ
كارل ماركسى ھاوپىي نووسى: "كارەساتىكى
مەزن، تەقىنەوەيەك، لە بەردەمايە كە
ئەنجامەكانى چەندىن چار لەئەنجامەكانى
مەسىحيەت بەرفراوانترن" (25).

ئەم تىپوانىنە دوولايەنيە بۆ مۆدىرنىتى
لەبەرھەمەكانى ماركس دا - كەھەر زوو خۆى
لەبائر ھىگلىيە لاوەكان جودا كردهوە -
تەنانەت بەھىزتر دىتەپىش چاو. ئەو لەلايەكەوە
بەرگري دەكرد لەدەستكەوتەكانى روژگارى تازە،
و لەلايەكى ترەوە كەم و كوپى ئەو دەستكەوتەكانى
دەژمارد. وەكو بائر ئەوەى كەھەبوو
بەريخوشكەرى روژگارنىكى باشتەر دەزانى، كەواتە
لەبەرامبەر سىتەمى كۆن دا بەرگري لىدەكرد،
بەلام لەبەرامبەر داھاتوودا رەخنەى لىدەكرد.
دەشت ئەم خالەش لەو نامانەدا كە لەمارت تا
سىتەمبەرى 1844 بۆ ئەرتۆلډ روگەى نووسىن و
لەبلاوكرەوەى روگەداچاپكران، بدۆزىنەوە. لەو
نامانەدا ماركس باس لەبارودۇختىكى تايىبەت
دەكات: ھەلومەرجەكانى رزگاربوون لەگۆرپىن،
بەلام تەنيا بەرەتكردنەوەى ھۆى ئەم
ھەلومەرجانەوە، رزگارى دىتە دەست. دىيائى
كۆن بىنەماكانى دىيائى نوئى داپشتوون.
لەسەرمانە كە لەدژى دىيائى كۆن "نورى دىيائى
تازە" درەوشاوەتر كەين. (26) ئەم بىرە گىشتىيە
لەمانىفېستى پارتى كۆمۇنىست (1848) دا (كە
ماركس بەھاوكارى ئىنگلز نووسى) بەشيوازىكى
راستەوخۆترو روونتر دەربىرداوە، كۆمەلگايى
نوئى ئەوروپايى واتە كۆمەلگايى بۆرژوازى كە
لەسەر وىرانەكانى كۆمەلگايى فېودالىيە بىنابوو،

پيشه سازى نوئى گه شه پيداوه و بازاري جيهانى
 كردۆته وه: "بۆرژوازي شۆرشگيرانه ترين رۆلى
 له ميژوودا ديتووه" ⁽²⁷⁾ و "ناقوانى به بى
 شۆرشگيرانه كردنى بهردهوامى هۆيه كانى
 به ره مهينان و له نه انجاميشدا په يوه ندييه كانى
 به ره مهينان و ليڤه يشه وه سهراپاي په يوه ندييه
 كۆمه لايه تيه كان، بهردهوامى ⁽²⁸⁾ "يه كه مين
 به شى مانيفيست روونكردنه وهى سه ره له دانى
 كۆمه لگاي مۆديرن و به ره مه كانى چينيكن، واته
 بۆرژوازي، كه ماركس و ئينگلز به هۆكاري ميژووي
 مۆديرنيتيان له قه له مداوه. به لام مانيفيست بۆ
 پياه له دانى بۆرژوازي نه نووسراوه، به لكو
 مه به ستى سه ره كهى نووسه ره كانى سه لماندى
 پيوستى رووخاندنى سیتسه مى سه رمایه دارى و
 كۆمه لگاي بۆرژوازييه. بۆرژوازي به هۆى
 چه وساندنه وهى، چيني كريكار، توانيويه تى
 هيزه كانى به ره مهينان گه شه پيبدات. ئيستا
 كه هه لومه رجي رزگاري كريكاران هاتۆته پيش،
 ئه وان به گۆپى تيه واوى هه لومه رجي رزگاري
 كريكاران هاتۆته پيش، ئه وان به گۆپى تيه واوى
 هه لومه رجه كانى زيانى خويان، ده توانن ئامانجى
 سه ره كهى شۆرشه بۆرژوازييه كان - ئامانجى
 كه ته نيا راگه يه نراوه، به لام به هۆى دابه شكردنى
 كاري سه رمایه داران و به هۆى به كاربردنه وه،
 ئيمكانى ده ست پيگه يشتنى له گۆپى نيه -
 بهيننه دى، كه واته ده كرى نه انجامگيري ئه وه
 بكریت، كه دواى چه ندين سه ده كه تيايدا بۆرژوازي
 هۆكاري به ره و پيشبردنى مۆديرنيتى بوو، ئيستا
 پرۆليتاريای پيشه سازى و هاوه له كانى كه له پرووى
 ميژووييه وه به ره مه مى سه رمایه دارين،
 له هه لومه رجي تازه دا هۆكارو به جيهينه رى
 بنه رته تى مۆديرنيتين. بۆ گه يشتن به كۆتايى
 ريگه يه كه كه رۆزگاري نوئى هه نگاوى له سه ره
 هه لهيناوه ته وه، و به مه به ستى وه ده سه تهينانى
 سه رجه مى ده ستكه وته كانى مۆديرنيتى، شۆرشى

كۆمه لايه تى چيني كريكاران پيوستىيه كه
 ره هايه. له به رامبه ره كۆمه لگاي داها تووشدا
 كه كريكاران سازى ده كن، به ره مه به به رچاو
 ئاماده كانى بۆرژوازي كۆن ده چنه وه: "له جيگه
 كۆمه لگاي كۆنى بۆرژوازي، به هه موو چين و
 ناكوكيه بى چاره سه ره چينا يه تيه كانيه وه، ئيمه
 كۆمه لگايه كمان ده بى، كه تيايدا گه شه
 ئازادانه ي هه ره كه سى، مه رجي گه شه ي ئازادانه ي
 هه مووان ده بى" ⁽²⁹⁾.

به گوته ي ئالان تۆرين "ماركس به ته واوترين
 شيواز مۆديرنه، چونكه ئه و كۆمه لگاي وه كه
 به ره مه ميكي ميژوويى كردى مـرؤف
 پيئاسه كردوه، نه كه وه كو سیتسه مى
 كه به چوارده وري به ها فه ره هنگى و يان ته نانه ت
 پايه و پله كۆمه لايه تيه كاندا دروست بوئى، به لام
 ئه و روانگه ي مۆديرنيتى له گه له فه ردگه رايى دا
 به يه كه شت نه ده زانى، به پيچه وان وه باسى
 مرفقيكى كرد كه مرفقيكى كۆمه لايه تيه و به پى
 شويى له بواري به ره مهينان دا، له چوارچيويه
 ته كنه لۆزى و په يوه ندييه كانى مولاكايه تيدا
 پيئاسه ده كرى، مرفقى كه به هۆى په يوه ندييه
 كۆمه لايه تيه كانه وه ده ناسرپته وه. نه كه به هۆى
 كۆششى فه رديانه ي به رژه وه ندييه كانه وه" ⁽³⁰⁾.

له گه ل ئه وه شدا ده شيت ماركس به "بيرياري
 مۆديرنيتى س" ناوبه رين، به لام ئه م ناوه به ماناي
 به رگريكردى بى مه رج له ده ستكه وته كانى
 كۆمه لگاي مۆديرن نيه. ره خنه له ئايدى لۆزى
 كه ماركس بناغه ي دانا، ره خنه يه له زه ينييه تى
 مۆديرن. له ويوه كه ماركس به پيچه وان وه
 به رگريكه ره پر كه فو كوله كانى مۆديرنيتيه وه
 پيشكه وتنى به ماناي "سه ركه وتنى عه قل" يان
 "وه ديها تنى رۆحى ره ها" نه ده زانى، ره خنه ي
 ده گرت له برؤا به پيشكه وتنى ميكانيكى و
 خۆبه خۆى كۆمه لگاي نوئى، و ئه و ديد ده گايه ش
 كه گه شه ي به شتيكى ره تنه كراوه و ره ها ده بينى

لە ژێر سەردێری "ئاگایی درۆزن" دا رەتکردەووە. بەتێروایینی ئەو پێشکەوتن وەدیهااتنی تێگەشتنێکی ئەخلاقى نەبوو لە مەرۆف، بەلکو ئیمکانی گەشتن بوو بەخۆشەختی، ئیمکانی زادەى گەشەى ھێزە مادى یەکان بوو، کەچى ئاگایی درۆزنانە یـاخود ئایدیۆلۆژیا رەتیدەکردەووە. ھەرچەندە ئەنجامگیری مارکس لە زۆربەى کێشە فەلسەفەکان لەسەردەمە جیاوازیەکانى ژيانى فیکرىدا گۆران، بەلام ئەو ھەمیشە وەك ماتریالیستىک مایەو، و بەردەوام بوو لە شەپکردن لەگەڵ ئەو وەدا کە بۆ خۆى "زەینىەتى ئایدیالیستى" پێدەگوت. مارکس ھەرگیز بەرھەم و کارى بیریاریکی بەجیدى نەگرت کە سەرەتاگەى فیکرى ئاگایی یان کردەى مەبەستدار، یاخود ئایدیاکان بێت، و بەردەوام بەشیوەیەکی لەپادەبەردەر و توورە رایگەیاندا، کە ئەو شیوە تێروانینە تەنیا لەسوودی شتێک دایەو ئەویش شارەدەوێ بەرژەوەندى رەھاکانى ئابوورى یەو بـەس. ئیستاکە ئیمە لە "زانستگەرایى" و تێروانینى کەبەبى رەخنەگرتن پۆزەتیفانەى دوورکەوتوینەتەو، تێدەگەین کە گرنگترین دەستکەوتى مارکس نەك لە رەخنەگرتنیداى لە ئابوورى سیاسى، بەلکو لە نووسراوەکانى سەردەمى گەنجیتیداى کە لە مەر دەولەت، لەخود نامۆبوون و "بەشت بوون" نووسیونى. بەرپێکەوت ھەمان ئەو نووسینانە بناغەى سەرەکی رەخنە لە ئایدیۆلۆژى و بەتایبەتیش ئایدیۆلۆژى مۆدێرنیتین.

ئەنجامگیری مارکس لە پێشکەوتن و گەشەسەندن بەشیوەیەکی قسول پابەندى ئەنجامگیری رۆشننگەرەکان بوو، بێرۆکەى گەشەسەندن ئەو خالە سەرەکیە بوو کە بپارە کۆمەلایەتیەکانى سەدەى نۆزدەىەم بەھۆیەو توانیان "یاسا سرووشتیەکان" بخەنە ناو پانتایى کارەکانیانەووە. مارکسیش ھەر لە ھەمان بێرۆکەووە

دەستپێک کردبوو. بەبروای ئەو بزوتنەوێ کرێکارى شۆرشیگێر دەربێرى راستەقینەى گەشەى ھێزەکانى بەرھەمھێنانەو لە توانایداى دژایەتیە دەروونىەکانى سەرمايەدارى "چارەسەر" بکات. ئازادى سیاسى و کۆمەلایەتى، واتە ئەو ئازادىەى کە لەگەڵ رزگاربوونى کرێکارانى کرێ گرتەدا، دیتەدەى، گەرانبەوێ بە بۆ سروشت و سرووشتى مەرۆف. مارکس لە پێشکەکیەکی کسورت و لەپوانگەىەکی میتۆدۆلۆجى زۆر گرنگەووە کە بۆ کتیبى سەرەتایەك بۆ رەخنە لە ئابوورى سیاسى (1859) نووسى، و لێرەدا لە ژێر ناوى "پێشەکی 1859" ناوى دەبەم، نووسى کە دەبێ رێگری لە سەر رێگای "کامالبوونى ھێزەکانى بەرھەمھێنان" بخریتە لاو، واتە: بەرەبەستى پەيوەندىە کۆمەلایەتیە کۆنەکان. ئەو پەيوەندىانەى لە بەرئەوێ ماوشان نین بە پێگەشتنى ھێزەکانى بەرھەم ھێنان ئەو دەبێ ھۆى سەرھەلدانى "دەورانى شۆرشیە کۆمەلایەتیەکان" و لە ئەنجامیشدا لە ناو دەچن و لە جیگەى ئەوان پەيوەندى بەرھەمھێنانى نوێ دینە ئاراو کە ئەمانەش دەبنە ھۆى ئاسانکردنى پێگەشتنى ھێزەکانى بەرھەمھێنان⁽³¹⁾. ئەم تێروانینە لە سەرگەشەى ھێزە بەرھەمھێنەر و سرووشتیەکان لە بنەپەرتى خۆیدا زۆر نزیکە لە تێگەشتنى کۆندریسە لە سەرگەشە. تێگەشتنى کە بە ھەر شیوەیەك بخریتە روو، بەستراو بە میژووگەرایى، و ئەمەشیان ھەرچۆنى بەیئەزى پێش پابەندى بێرۆکەى "تەواوکارى – (تۆتالیتی)" یە. مارکس ژيانى کۆمەلایەتى و سەرچەمى کۆمەلگای بە بەرھەمى دژایەتیەك دەزانى: دژایەتى گەشەى ناعەقلانى ھێزەکانى بەرھەمھێنان لەگەڵ پەيوەندىە چینایەتى، کۆمەلایەتى و ئابووریەکانى سەرمايەداریدا، کە لە راستیا رێگرن لە بەردەم شیوانى راستەقینەو عەقلانى ھەمان گەشەدا، و ھۆى ئەم رێگرتنەش

میکانیزمی بە دەستەئەنانی سوودو زیدەبایی و دەستەلاتی کاری مردوو بە سەرکاری زیندوودا، واتە دەستەلاتی سەرمايە بە سەرھیزی کارەو. لەم تیروانییەدا ئایدیای تەواوکاری رۆلێکی گرنکی ھەیە. ریک بە و مانایەکی کە لەپاشاندا جۆرج لۆکاش یەکیەک لێ دیارترین فەیلەسوفە مارکسیەکان، ناوی نا "سەرچەمی دیاریکراو" ھەرچەندە جەوھەری تیگەیشتنی مارکس لەسەرگەشە جیاوازییەکی ئەوتۆی لەگەڵ تیگەیشتنی رۆشنکەرەکاندا نیە، بەلام ئەو لەسەر "ھۆکاری گەشە" لەگەڵ ئەوان جوی دەبیتهو. رۆشنکەرەکان بەھۆی وەرپووخستنی خود وەك "ھۆکاری سەرەکی پیشکەوتن" رێگایان بۆ ھیگل خۆشکرد تا باسی دەستەلاتی عەقل بکات. لەفەلسەفەی ھیگل دا - بەپێی پەرەوی کردنی لەمشیت و مەرگ تیگەیشتنی رۆشنکەرەکان - ھۆکاری گەشەکردن عەقلە، و مارکسیش دەقاودەق رەخنە لەم خالە دەگریت و وەکو "رازو نەینێ عەقل" ناوی دەبات ⁽³²⁾. ھیگل بوون نەك وەك بوون بەلکو وەك بیر دەناسیت. واتە ئەو شتیکی سنووردار، ئەزموونکراو و نامادە دەگۆرێتە سەرشتیکی بێ سنوور، ترانستەنتالی و دوورەدەست. کەواتە، مەرقە زیندوو بەکەر بەرھەمەینەرەکان دەبن بەشتیکی غەیرەخۆیان (و دژی خۆیان)، واتە دەگۆرێتە سەر بیریکی گشتی، ئەم بیرەش بەشیوەیەکی ناپاست وەك بارێکی تایبەت تەماشای دەکری. بابەت یاخود Subjectum کە شتیکی تایبەت، ئەزمونی و ھەبوو {موجود}، دەبیته شتیکی ھەمەکی {کلی} و مەحمول وەك شتیکی تایبەتیش دەناسین. ھیگل لەسەرەتاوە ئایدیا وەك جەوھەر دەھێنێتە پێش چاو و پاشانیش واقعیەت وەك شیوازیکی دەرکەوتنی ئەم جەوھەرە دەناسین. ئەمە ئەو کەم و کورپیە کە مارکس لەرەخنە لەبەرورای ھیگل لەمە

دەولەت (1843) ھو دەیخاتەروو، وە چەند سالیش لەو دەوا، لەپاشکۆی چاپی دووھمی بەرگی یەکەمی سەرمايە دا دووبارە دەکاتەو. جەوھەریان رۆج یاخود ئایدیای سەردەمی مۆدێرن بەمەزەندە ھیگل شتیگە دوورە دەست، و بەمەزەندە مارکسیش بەشیوەیەکی زۆر سادە مەرقی کۆمەلایەتیە، کە ھەلەوگیری پەيوەندیە کۆمەلایەتی - چینیەتیەکانی بەرھەمەینانە، و لەبەرھەمی کارەکە نامۆیە، وە لەئەنجامیشدا نامۆیە لەپەرۆسی کۆمەلایەتیانە بەرھەمەینان، لەتوانا داھینەرەکانی، لەھیزی بەرھەمەینەری و لەدوایاریشدا بێگانەیی لەئیمکانی رزگاری و خۆشەختی. بەلام ھەمان ئەم مەرقە دەتوانی و دەبی رێگای بەرھەم پێشچوونی مۆدێرنیتی ئاوەلاکات، پەيوەندیە کۆمەلایەتیە کۆنەکان توورەلەت و کۆتایی بەینێ بەسەردەمی تێکشکانی بۆرژوازی تەنیا لەم بارودۆخەدا کە ئامانجە بەرژەکانی مۆدێرنیتی دینەدی. کەس نیە درێژە ئەم داستانە غەمگینە نەبیستب.

تیبینی: پەرەوێزەکانی ئەم بەشە لەم نووسینە لەژمارە داھاتوودا لەگەڵ بەشی دووھمدا دادەبەزن. سەردەم

رۆلى رۆشنېر

■ ئىدوارد سەئىد

● و: ئازاد بەرزنجى

پراكتىكارى ھەلگە وتوو، چ وەك رىكخەرى
بزوتنە وەى چىنى كرىكارانى ئىتالىيا، چ لەكارى
رۆژنامە گەرىي خۇيدا بە ئاگاترىن نووسەرىك بوو
كە شىكرىدە وەى كۆمەلەيتى لە نووسىنە كانىدا
رەنگى دەدايە وەو ئامانچىشى بە تەنھا
بە رىپاكرىنى بزوتنە وەى كۆمەلەيتى نە بوو،
بەلگە دروستكرىنى پىكھاتەى رۆشنېرى
ھاوچورى ئەو بزوتنە وەى ش بوو.

گرامشى مەبەستىتى ئەو لە خەلگى
بگەيە نىت كە ئەوانەى رۆلى رۆشنېر دەبىنن
لە كۆمەلگادا دەبن بە دوو گروپە وە: گروپى يەكەم،
رۆشنېرانى تەقلىدى، وەكو مامۇستايان،
قەشەكان، بەرپوئەبەران و كارمەندان
كە كارەكانيان لە وەچەيەكە وە بۆ وەچەيەكى دى
بەردەوام دەبىت، گروپى دووەمىش: رۆشنېرانى
ئورگانىك، كەلەى گرامشى لە پەيوەندىەكى

ئايە رۆشنېران بە شىكى زۆرى خەلك
پىكە دەبىنن، يان دەستەيەكى بچووكى خەلكن كە
لە چەند تاكە كە سىك پىكھاتوون؟ لە دوو تووى
وەلامى ئەم پرسىارەدا، دوو پىناسەى بە ناوبانگى
سەدەى بىستەم خۇيان خەشارداو؛ گەرچى
لەبە رەتدا دژيەيەكىشن. ئەتۆنىو گرامشى
ماركسىست و كرەيى و رۆژنامەوان و يەككە لە
فەلەسوفانى سىياسىى گەرەى ئىتالىيى؛
وەختى لە نىوان سالانى 1926، 1937 دا
لەبەندىخانەكانى مۆسۆلىنى دا زىندانى بوو؛
لە "يادداشتەكانى زىندان" دا دەنووسىت: "بەم
پىيە دەتوانىن بلىن كە خەلك ھەموو رۆشنېرن،
بەلام ھەمويان لە كۆمەلگادا رۆلى رۆشنېر
نابىنن"⁽¹⁾. شىوئەى ژيانى گرامشى خۆى
نمۇنەى ئەو رۆلەيەكە ئەو بۆ رۆشنېرى
بەپىويست دەزانى. ئەو وەكو زمانناسىكى

راسته وخۇدان لەگەل ئەو چىنە يا پىكھاتانەى
 كە رۆشنىبىرانىان بۇ رىكخستنى خواسته كانىان و
 وە چىنگەيىنانى دەسەلات و رىكىف گرتنە دەست
 بە كارەيىناو، بۇ نموونە گرامشى دەربارەى
 رۆشنىبىرى ئۆرگانىك دەلىت:

"خواهنگارى سەرمايەدار، لەپال خۇيدا،
 تەكنىكارى پىشەسازو، پسپۇرى ئابوورىي
 سياسىو، رىكخەرى رۆشنىبىرىو، سىستىمى
 ياسايى نوئ و شتى لەم جۇرانە دەهيىتتە
 ئاراو⁽²⁾. لەپوانگەى گرامشىيەو، كارناس
 (خېرى) راگەياندىن ياھى تۆرەكانى
 پەيوەندىكردىنى ھەمەكىى ئەمپۇ، كاتى دەيەوئ
 لەپى ئامرازە تەكنىكىەكانى خۇيەو كرىارىكى
 زىاتر بۇ بەرھەمەكانى پاكرۇكەرەو
 ياكۇمپانىيايەكى فرۇكەوانى پەيدابكات،
 بەرۆشنىبىرىكى ئۆرگانىكى لەقەلەم دەدرى. ئەو
 كەسىكە كە لەكۆمەلگاي دىموكراتدا، لەپىناوى
 راكىشان و قايلكردىنى كرىاران و فۆرمەلەى
 بىروبوچوونەكانى مەسرەفكەرىا دەنگدەردا
 تىدەكۆشىت. گرامشى لەو باوەرەدا بوو
 كە رۆشنىبىرانى ئۆرگانىك بەشپەيوەكى كارايانە
 لەكۆمەلگادا لەمللانئىدان، بەو مانايەى
 كە ھەمىشە لەپىناوى گۆپىنى بىروپا
 گەشەسەندى و پىشكەوتنى بازارەكاندا
 تىدەكۆشەن. بەپىچەوانەى مامۇستايان و
 قەشەكانەو كەوا دىتە بەرچاوكەم تازۇر
 لەشوپىنىكدا جىگىرن و سال دوانزە مانگ
 سەرگەرمى دوپاتكردەوەى كارىكن؛ رۆشنىبىرانى
 ئۆرگانىك بەردەوام لەگەرپان و پشكىندىان و
 سەرگەرمى بىناكردىن.

لەلايەكى دىكەو، پىناسە بەناوبانگەكى
 "جۇليان بىندا" مان ھەيە كە رۆشنىبىران
 بەدەستەيەكى بچووكى "قەيلەسوف - شا"
 دەناسىنى كەخواھنى بەھرەو تايبەتمەندىتى
 ئاكارىي بالاترى وىژدانى مرقايەتىن. ئەو ھە راستە

كە باسەكەى بىندا "خىانەتى رۆشنىبىران" بۇ
 كەسانى دواى خۇى بەشكىردنەو ھەيەكى
 سىستىماتىكانەى ژيانى رۆشنىبىرانە نا؛ بەلكو
 زىاتر بەرپەخنەيەكى توند لەقەلەم دەدرى بۇ ئەو
 رۆشنىبىرانەى كەو ھەقايان بۇ پىشەكەيان نەماو ھە
 وەكو جاران بەبنەما ئاكارىيەكانى خۇيانەو
 پابەندىن، بەلام ئەمەش راستە كە ئامازە بۇ ناو
 و خەسلەتە بنچىنەيەكانى كەسانىك دەكات
 كە بەلايەو رۆشنىبىرى راستەقىنەن. ئەو لەكاتىكا
 ناوى كەسانىكى وەكو سپىنۇزا، فۇلتىر، ئىرنىست
 رىنان دەھىنى لەم چاخانەى دوايىدا، بەھەمان
 شپو ھەند جارىك ئامازە بۇ ناوى سوكراتو
 مەسىحىش دەكاتەو. رۆشنىبىرانى راستەقىنە
 چىنىكى جىھانى پىكدەھىنن و ھەربەراستى
 كۆمەلەك بوونەو ھەرى دانسقەن، چونكە پارىزەرى
 كۆمەلەك پىودانگى ئەبەدىى ھەقىقەت و
 دادپەرەرىن كەبەتايبەتى بەم جىھانەو
 پەيوەستىن. لەم روو ھەو ھەسفى ئايىنيانەى
 بىندا بۇ زانايانى ئايىنى؛ پىشاندەرى ئەو پلەو
 پاىيە كەئەو بۇ پىگەو، رۆلى رۆشنىبىرانى
 بەرامبەر بەخەلگى ھەوام داناو. مەبەست
 لەھەوامىش ئەو كەسە ئاسايىانەن كەخەرىكى
 و دەستەيىنانى دەسكەوتى ماددى و پلەو پاىيەى
 تايبەتىن و لەكاتى شىاويشدا ھەولى پتەوكردى
 پەيوەندىى نزيك بەدەسەلاتە دنيايەكانەو
 دەدەن. لەپوانگەى ئەو ھەو، رۆشنىبىرانى
 راستەقىنە "كەسانىكن كەچالاكيان شوپىن
 ھەندى ئامانجى كرىدىى ناكەوئ، كەسانىكن
 كەچىز لەتاقىكردەو ھەى كارى ھونەرى، زانستى،
 يان تىپرامانى مېتافىزىكى و بەكورتى لەسەرگەرم
 بوونە بالاترە نامادىيەكان دەبىنن و،
 بەدەرىپىنىك لەدەرىپىنەكان دەلئىن: (قەلەمپەوى
 من قەلەمپەوى ئەم جىھانەنىيە"⁽³⁾.

بەھەرچال، لەنموونەكانى بىنداو بەروونى
 دەردەكەوئ كە ئەو ھەلاتن لەبەرىپرسىارى،

دەولەت و بەردەوامىدان پىئى و ھەلپىشتىنى
 پىروپاگەندە دژ بەدوژمنانى رەسمى و بەباقو
 بىرىكىردى مەسەلەى ناپىئويست، لەئاستىكى
 فراوانترىشدا پەيرەوى لەسىستەمەكانى وتارىيى
 ئۆرۈيلىانە كەدەتوانى لەژىز ناوى "بەرژەۋەندىي"
 رىكخستىن يا "شانازى مىللى" دا سەرپۇش بەسەر
 راستى ئەۋشتەدا بدات كەلەھالەتى رووداندايە.
 تواناي بىندا بۆ لاۋاندنەۋەى خىانەتى
 رۆشنىبران؛ نە لەوردىبىنى تۆژىنەۋەكەيدايە و
 نە لەپروانىنى رەھا (موتلەق) يانەى ئەستەمى
 ئەۋدايە؛ ۋەختى بۆچوونى خۆى سەبارەت ئەركى
 رۆشنىبرانە دەخاتەپوۋ؛ كەبرىتىيە لەھەمىشە
 دژايە تىكىردن. بەگوپىرەى ئەۋ پىئاسەيەى بىندا،
 رۆشنىبرانى راستەقىنە دەبىي ھەمىشە ئەۋەيان
 لەبەرچاۋبىت كەدەشى ھەر سائىك بىي
 بسوتىنرىن، يان دووربخرىنەۋەۋ يان لەسىدارە
 بدرىن. ئەۋانە رەمى كۆمەللىك كەسىتتى ديارن
 كەمۇرى سەركەشى بەتەۋىليانەۋەيەۋ، بەرامبەر
 ئەنجامى كارى خۆيان نىگەرانىيان خستۆتەلاۋە.
 بەم پىيەۋ بەگوپىرەى ئەم خەسلەتەنە، ژمارەۋ

دونىيائىبوون، لەبورجى عاجدا مانەۋە،
 گۆشەگىرى، نوقمبوون لەمەسەلە ئالۆزەكانداۋ،
 بەتايىبەتىش نوقمبوون لەقەلمپەۋى مەسەلە
 رەمى و نەيىنى ئامىزەكاندا رەت دەكاتەۋە و
 بەراستىيان نازانىت. رۆشنىبرانى راستەقىنە
 بەتەنھا كاتى خۆيان دەدۆزەۋە كەھانى ھەستى
 توندوتىژى مېتافىزىكى و پىرنسىپە بىگەردەكانى
 دادپەرۋەرى و گەپان بەدۋا ھەقىقەتدا بىدەن و
 بىوروژىنن و دژ بەخراپە بوەستەۋە، بەرگى
 لەبىدەسەلاتان و ستەمدىدەكان بىكەن و، دژ
 بەدەسەلاتى ناپەرۋاۋ ستەمكار بوەستەۋە. ۋەكو
 خۆى دەللىت: "پىئويست دەكا ئەۋە بەبىر خۆمان
 بەيىننىۋە كەچۆن فنلۆن و ماسىيۆن دژ
 بەژمارەيەك لەشەپەرەكانى لويىسى چۈاردەيەم
 بوونەۋە؟ چۆن قۇلتىر وپىرانكارىيەكانى كۆنست
 نشىن پالاتىنىتى مەھكوم كىرد؟ چۆن رىنان دژ
 بەتوندوتىژىيەكەى ناپلىۋن ۋەستايەۋە؟ چۆن
 باكل رەفتارە نابەجىكانى بەرىتانىاي بەرامبەر
 بەشۆرپشى فەرەنسا خستە ژىر پىرسىيارەۋە؟
 ھەرۋەھا چۆن لەم سەردەمەى خۆماندا نىچە
 رەخنەى لەكردەۋە نامرۆيىيەكانى ئەلمانىا گىرت
 كە دژ بەفەرەنسا نواندى؟" ⁽⁴⁾ بەبۆچوونى بىندا
 كىشەى ئەمپۇى كۆمەلگا لەۋەدايە كەروشنىبران
 دەسەلاتى ئاكارى (ئەخلاقى) خۆيان سپاردوۋە
 بەشتىك كە ئەۋ لەدەربرىنكى پىشېبىنانەدا ناوى
 ناۋە "ئۆرگانىزەكردنى ھەلچوونى دەستەجەمەى
 Organization of Collective –
 Passions" ۋەكو دەستەگەرى، ھەست و
 سۆزى جەماۋەرى، ركابەرى ناسىئونالىستى و
 بەرژەۋەندىي چىنايەتى. گەرچى بىندا ئەم
 شتانەى لەسالى 1927 دا نووسىۋە، واتە
 سالانىك بەر لەچاخى راگەياندن، بەلام ئەۋ
 مانايەى دىارىكىردبوۋ كەبەكارھىنانى رۆشنىبران
 بەلاى ھكۈمەتەكانەۋە چەند گىرنگە؛ بەلام نەك بۆ
 رابەرىكىردن، بەلكو بۆ قايمكىردنى سىياسەتى

پەرەسەندىيان لەزىادىبووندا نىيە. ئەوانە دەبىي كەسانىكى زۆر وردىن، كەسىتتىيان جىگىرېت، لەھەمووش گىرگىتر، كەسانىك بن كەزۆربەى كات لەگەل دۆخى باودا ناكۆك بن. لەبەر ھەموو ئەم ھۆيانە رۆشنىرانى بىندا بەناچارى گروپىكى بچووك و تەواو بىنراوى پىكھاتوو لەكۆمەلەك پياون - بىندا ھەرگىز باسى ئافرەتانى نەدەكرد - كەدەنگى زولال و نەفرىنى توندوتىژيان لەبەرزىيەو ھەروە مەوقايەتى ئاراستە دەكرى. بىندا پىمان نالەت ئەم پياوانە چۆن دەرگىيان بەھەقىقەت كىردو، يان ئەو ھەى كە دەشى پەيىردىنى كۆيىرانەى ئەوان بەپىرسىيە ئەبەدىيەكان، ھەكو پەيىردەكەى دۆن كىشۆت، كەمى لەخەيالپلاو زىاترىي.

بەلام من گومانم نىيە لەو ھەى كە وىناكردنى رۆشنىرېكى راستەقىنە كەھاوشىو ھەى پەيىردەكەى بىندا بىي، وىناكردنىكى سەرنجراكىش و بەھىزە. گەلى لەنموونە ئىجابى و سەلبىيەكانى قانعكەرن: ھەكو، بەرگىي ئاشكرى قۆلتىر لەبنەمالەى كالاس، يان بەپىچەوانەو، ناسىونالىزمى ترسناكى نووسەرانى فەرەنسا، بۆ نموونە ھەكو مۆرىس بارس كەبىندا ئىعتىبارى نەمىرسازىي "رۆمانتىكىكى رەق و شايانى سووكايەتى پىكردن"ى لەژىرناوى شانازىي مىالىي و فەرەنسادا بۆ دانا. ⁽⁵⁾ رۆخى بىندا كەوتبوو ژیىر كارىگەرىي كارى درىفۇس و جەنگى جىھانىي يەكەمەو؛ كەھەردووكىيان رۆشنىرانىيان رويەپووى تاقىكردنەو ھەى سەخت كىردەو. ئىدى يان دەبووايە ئازايانە دژبەكارى دژايەتىي جوولەكەو ھەلاوسانى ناسىونالىزم قسەى خۆيان بىكرىايە، يان ھەكو مەرو بىزن لەگەل مىگەلەكەدا بپۆيشتنایەو، بەرامبەر بەمەھكومكردنى ناپەرەيانەى ئەفسەرى جوولەكە، ئەلفرىد درىفۇس بىدەرەست بوونايەو ئەو دروشمە نىشتمانپەرەرانەيان بگوتايەتەو كەھەموو ئەوانەى دەوروزاند كەدژايەتىي

ئەلمانىيان دەكرد. پاش جەنگى جىھانىي دوو ھەم بىندا - دواى ئىزافەكردنى كۆمەلەك ھىرش بۆسەر ئەو رۆشنىرەنەى كە لەگەل نازىيەكاندا ھاوكارىيان كىردو، ھەروەھا ئەوانسەش كەبەرەوانىيىكى ناپەرەخەنىيانەو ھەلاپەنگىرييان لەكۆمۇنىزم دەكرد - سەرلەنوئى دژىبەكەى چاپ كىردەو. ⁽⁶⁾ بەلام لەقرولايى گوزارشىتى خەباتگىرانەى كارەكانى بىندا، كەلەبنەرەتدا خۆپارىزىيەكىيان تىايە، دەتوانىن سىماي رۆشنىر ھەكو سىمايەكى ديار بىيىنەو، كەسىك كە لەتوانايدايە بەرامبەر بەدەسەلات ھەقىقەت بلى. رۆگىزىكى و تارىيىز، كەبەشىو ھەىكى ئاناسايى جەسوورو توورەيەو، ھىچ دەسەلاتىكى دونيايى لای ئەو ھىندە گەرەو كارىگەرنىيە كە نەتوانىن ھەلىسەنگىنەن و رەخەنى لىبگىرن.

شىكردنەو ھەكى گرامشى بۆ رۆشنىر، ھەكو كەسىك كەكۆمەلگا ئەنجامدانى كۆمەلەك ئەركى خستۆتە ئەستۆ، لەھەموو ئەو شتانەى بىندا باسى كىردوون، لەھەقىقەتەو نەزىكترە. ژمارەيەكى زۆرى پىشە تازەكانى سەدەى بىستەم ئەم بۆچونەى گرامشى دەسەلمىنن: بىژەرەرانى رادىو يا تەلەفزیون، پىشە ئەكادىمىكەكان، ئەو لىكۆلەرەوانەى كەبەيارىدەى كۆمپىوتەر كارى خۆيان ئەنجام دەدەن، نوینەرەرانى ھەرزىشى و ھۆيەكانى راگەياندن، رادىوکارانى بەرپۆەبەرەن، كارناسان لەپلانپىژىي سىاسىدا، رادىوکارانى دەولەتان، راپۆرتدەرەرانى بازارپو لەپاستىدا تەواوى بوارە تازەكانى ھۆيەكانى راگەياندن.

لای گرامشى، ئەمپۆ ھەركەسىك لەيەكىك لەو بوارەدا سەرگەرمى كارىيەت كەپەيوەندىيان بەبەرەمەتەن و دابەشكردنى مەعریفەو ھەى، بەرۆشنىر دەژمىردى. پەيوەندىي زارەو "پىشەسازىي بەرەمەتەننى مەعریفە" بەو شتەو كەپىي دەلەن بەرەمەتەننى فىزىكى، لەزۆربەى ولاتە پىشەسازىيەكانى خۆرئاوادا بۆتە مايەى خىرايى لەزىادكردنى پىشەسازى

مەعرفەدا. چەند سالىك لەمەوبەر، ئىلغىن گۆلدنەرى كۆمەلناسى ئەمريكايى، رۆشنىبىرانى بەچىنىكى نوئى ناوزەد كىردى وتى لەحالى حازىدا بەرپۆەبەرانى رۆشنىبىر جىئى چىنە دەولەمەندى مولكدارەكانىيان گىرتتەو. ھەرۈھە گۆلدنەرى وتى كەچىدى ۋەكو پىشور رۆشنىبىران لەپىزى خەلكانىكدا نىن كەلەپىناۋى بەرزىوونەۋەى پاىەى خۇياندا روۋى دەمىيان لەتەۋاۋى خەلك بىت، بەلكو بوون بەئەندامى گىروپىك كەئەۋناۋى دەنىت "كەلتورى گوتارى رەخنەگرانە" Culture of Critical Discourse" (7). ھەر رۆشنىبىرىك، چ كارى پىداچوونەۋە بى يا نووسەرى كىتەبىك بى وىان پىسپۆرىكى سەربازى و نوپنەرىكى نىو نەتەۋەى بى، بەزمانىك دەۋى كەتيايدا پىسپۆرى پەيداكرىدوۋە بەتەنھا بۆ ئەندامانى ھەمان بوار شىۋاۋى سوود لىۋەرگىرنە. لەپىودانگىكى فراۋانتردا، زمانى پىسپۆرانى تايىبەت كەبەزمانى باۋى خۇيان دەۋىن، بۆكەسانىكى ناپسپۆر شىۋاۋى تىگەىشتىن نىيە.

ھەر لەم بارەيەۋە بەھەمان شىۋە، مىشىل فۆكۆى فەيلەسوفى فەرەنسايى دەلىت كە ئەۋەى پىئى دەلىن رۆشنىبىرى جىھانى Universal Intellectual (دەشى بۆ ئەمە ژان پۆل سارترەرىشى لەبەرچاۋ گىرتىت) جىئى خۆى داۋە بەرۆشنىبىرى "تايىبەت" (8)، كەسىك كەلەيەك بوارى دىارىكرىۋا سەرگەرمى كارە، بەلام بەھەر شىۋەيەك بىت دەتۋانى سوود لەپىسپۆرىيەكەى خۆى بىپىنىت. لىرەدا فۆكۆ بەتايىبەتى مەبەستى رۇبىرت ئۆپنەيمەر، زانائى فىزىكى ئەمريكايى بوۋە، كەلەكاتى سازدانى پىرۆژەى بۆمبى ئەتۋمى لۆ ئالامۇسدا - لەنىۋان سالانى 1942 - 1945دا - و پاشان بوون بەكارمەندى پلە بالائى كاروبارى زانستى دەۋلەتى ئەمريكا، بوارى پىسپۆرىيەكەى خۆى بەزاندىبو.

لەۋانەيە بەھۋى پەپرەۋى لەبىرو بۆچوونە پىشورەۋەكانى گىرامشىيەۋە بوۋىتت لە "يادداشتەكانى زىندان"دا، كەتەقريبەن بۆ

يەكەمىن جار ۋەكو تەۋەرەى بىچىنەى كار لەكۆمەلگاكانى ئەمىرۇدا، بايەخى بەرۆشنىبىران - نەك بەچىنەكانى كۆمەل - دا. بالوۋونەۋەى رۆشنىبىران تەنانت لەناۋ بوارە جىاجىاكانىشدا، بوۋە ھۋى ئەۋەى كەخودى رۆشنىبىران بىنە بابەتى لىكۆلىنەۋە. ھىندە بەسە پىتى (ى) يا (و) لەدۋاى وشەى (رۆشنىبىران) ۋەۋە دابنىن، تاكتىبخانەيەكى تەۋاۋى لىكۆلىنەۋەمان سەبارەت بەرۆشنىبىران بىتە بەرچاۋ، كەلەئاستى جىاۋازى و وردىبىنىدا پىن لەشتى وردى درشتى ۋەھا كە مرق كىژ دەكەن. ھەزاران مېژوۋ و كۆمەلناسى جىاۋازو ھەرۈھە نووسىنگەلىكى بىشومارمان سەبارەت بەرۆشنىبىران و ناسىونالىزم، رۆشنىبىران و دەسەلات، رۆشنىبىران و نەرىت، رۆشنىبىران و شۆرش و ھتد... لەبەردەستدايە. ھەر پىنتىكى جىھان رۆشنىبىرانى تايىبەتى خىۋى بەرەمەئىناۋە بەكەفوكولەۋە لەسەر ھەرىەك لەم مەسەلانە لىدوان و گىتوگۆ ئەنجامدراۋە. ھىچ شۆرشىكى گەرە لەمىژوۋى ھاۋچەرخدا بەبى ئامادەگى رۆشنىبىران روۋى نەداۋە، ھەرچۈن ھىچ بزوتنەۋەيەكى دژە شۆرشىش بەبى ئامادەگى رۆشنىبىران نەكەوتتە سەرپى. رۆشنىبىران باۋكان و دايكان و كوپان و كچان و تەنانت برازاي بزوتنەۋەكانن.

ئەۋمەترسىيە لەگۆرپىدايە كەۋىنە يان وىناندى رۆشنىبىر لەنىو كۆمەللى وردى درشتا وى بى، يان لەرەۋتى بزاۋتى كۆمەلگادا بگۆرپى بۆ پىشەيەك لەپىشەكان و يان شىۋەيەكىتر. من لەلىكچەر (موحازەرە) ھەكانى خۇمدا ئەۋ راستىانەى كۆتايىيەكانى سەدەى بىستەم پى قىۋولە كەرەگو پىشەيان دەچىتەۋە سەر بۆچوونەكانى گىرامشى، بەلام جەخت لەسەر ئەۋ خالەش دەكەم كە لەكۆمەلگادا رۆشنىبىر تاكە كەسىكە كەۋلىكى تايىبەتى و گىشتى ھەيەۋ ناتۋانى ھەروا بەئاسانى خۆى لەپىشەيەكدا دىل بىكات، يان بەتەنھا ئەندامىكى شايستەى چىنىك بىت، واتە كەسىك كەبەتەنھا بىر لەكارو پىشەى

خۇي بىكاته وە. من وايدە بىنم كە راستى يەكەي
ئە وە يە كە رۇشنىر تاكە كە سىكى خاوەن
ھىزىكى زەينى يە بۇ حال كىردن، بەرجەستە
كردن، روون كىردنە وە يە پەيامىك، تىۋرى يەك،
روانىنىك، يان فەلسەفە يا ھىز - ھەم بۇ
ھەمووان و ھەم بەھەمووان. رۇلىكى وە ھاش
دىۋىكى تىزى ھەيە، رۇشنىرىش بەبى ئە وە يە
بەرھەمەينى كۆمەلىك پىرسىارى گىژكەر بى،
ئاتوانى ئە و رۇلە بىينىت. لە بىينى رۇلىكى
لەمجۆرەشدا، بىگومان رۇشنىر رويەپووى
توندىرە وى و دۇگمايى دەبىتە وە. ئە و ئاتوانى
رۇلىكى وە ھا بىينىت، مەگەر حكومەتەكان و
دەزگاكان نەتوانن بەئاسانى ئە و بەلاي خۇياندا
رابكىشن. رۇشنىر تاكە كە سىكە كە "بىانوى
بوون" ي بىينى رۇلى نوینەرايەتیی ھەموو ئە و
خەلك و مەسەلەنە يە كە كە و تونەتە پەرەپووى
روودا وەكان، يان فەرامۇش كراون و يان
شاردراونەتە وە. رۇشنىر لەسەر بىچىنەي
كۆمەلىك پىرسىپى جىهانگىرانە ئەم كارە ئە نجام
دەدات: واتە تە و اوى ئادەمىزادەكان مافى
ئە وە يان ھەيە كە چاوەپى رەفتارىك بىن
لەدەسەلەت و مىللەتەكانى دونیا وە كە لەگەل
پىودانگەكانى ئازادى و دادپەرەيدا كۆك بىت و،
گەر پىشلىكردنىكى ئەنقەست يا كەمتەرخەمى يەك
لەئاست ئە و پىودانگانەدا بىنرا، پىويسىت
بەگە و اوى دان و خەباتى ئازايانە لەپىنا و ياندا
دەكات.

ریم بدەن با ئەم مەسەلە يە لەچەند
دەستە وازە يەكى شەخسىدا دەربىر، من وەكو
رۇشنىرىك، تىروانىنەكانى خۆم بۇ كۆمەلىك
لەخەلك يان گروپىك دەخەمەپو، بەلام
مەسەلەكە بەتەنھا برىتى نى يە لە وە يە كە من
چۆن ئەم تىروانىنانەم لەچەند خالىكدا
دەردەبىر، بەلكو ئە وەشە كە من فەردىكم بۇ
ھاندانى ئازادى و دادپەرەرى تىدەكۆشم. من
كە ئەم شتانە دەلىم يا دەياننوسم لەبەرئە وە يە كە
پاش كۆمەلىك رەنگدانە وە بوون بەبەشلىك

لەبىروبا وە پرەكانى من. ھەر لەبەرئەمە
ئاويتە بوونىكى ئالۆز لەنىوان دونیا تايبەتەكان و
دونیا گشتى يەكاندا ھەيە، لەسەرئىكە وە مېژووى
شەخسى، بەھاكان، نووسىنەكان و ھەلوئىستەكانم
كە لەئەزمونەكانمە وە سەرچاوەيان گرتو وە،
لەسەرئىكى تىشە وە، چۆن ئەمانە رىي خۇيان بۇ
چوونە ناو كۆمەلگا وە دەدۆزە وە، ئە و شوپنەي
تىايدا خەلكى دەربارەي جەنگ و ئازادى و
دادپەرەرى لىدوان ئە نجام دەدەن و برىار
دەدەن. شتىكى نى يە ناوى رۇشنىرى تايبەت بى،
لەبەرئە وە يە تۆ ھەر لەوساتە وە يە كە وشەكان
دەخەيتە سەر كاغەزو پاشان بەچاپيان
دەگەيەنیت، پى دەخەيتە نىو جىهانىكى
گشتى يە وە. ھەر وە ھا شتىكىش نى يە ناوى
رۇشنىرى گشتى بىت، واتە كەسك كە بوونى
بەتەنھا برىتى بىت لە وە يە سەرۆكىكى بىدەسەلەت
يا و تەبىژو يان رەمى بزاقتىك يا پىشەيەك بى.

لادان (انحراف) شەخسى و ھەستىارىي
تايبەتى ھەمىشە ھەن و، ھەر ئەمانەشن مانا بە و
شتە دەبەخشن كە دەگوتى يان دەنوسرى.
ئە وە يە كە لە ھەموو شتەكانى دىكە كەمتر بايەخى
ھەيە ئە وە يە كە رۇشنىر رەزامەندى گويگىران
و دەست بىھىنیت، خالى سەرەكى
ھەراسان كىردن، بەرپەرچ وەستان و، تەنانت
ئە وەشە كە بوونى ئە و يان پىخۇش نەبىت.

بەم پىيە، ئە وە يە لەكۆتايىدا بايەخى ھەيە
ئە وە يە كە رۇشنىر روويەكى ديارە؛ كەسكە
كە بەئاشكرا نوینەرى جۆرە دىدگايەكە، كەسكە
كە وىراي كۆسپ و تەگەرە جۆرا و جۆرەكان،
خولقينەرى بەرجەستە كىردنى لىھاتووانە يە بۇ
كۆمەلگا كەي خۇي. ئە وە يە من دەمەوى لىي
بدویم ئە وە يە كە رۇشنىر پىران كەسانىكىن
پىشەكە يان پەيوەستە بەھونەرى
بەرجەستە كىردنە وە، ئىدى ئەم ھونەرە قسە كىردن
بى، يان نووسىن، يا وانە و تە وە و، يا دەر كە و تەن
لەسەر شاشەي تەلەفزیون. گىنگى پىشەيەكى
لەمجۆرە لە وە دايە كە لەسەرئىكە وە ھەمووان ئە وە

دىيارى دەكەن، لەسەرىكى تىشەو، ھەم ئىلتىزام مەترسى ۋە ھەم جەسارەت ۋە ئازارنىش لەخۇدەگرىت. ۋەختى كارەكانى ژان پۇل سارتەر، يان برتراند راسل دەخوئىنەو، ئەو ۋە ئامادەگى دەنگى تاكەكەسى ۋە تايىبەتى ئەوانە كەزىاترو بەشىۋەيەكى بالاتر لەشتەكانى تىران ھەست ۋە ئىدراكى من دەخولقېنن، لەبەرئەو ۋە ئەوان ئەو شتە دەلېن كەباۋەپىان پىيەتى. نابى ئەوانمان لەگەل كارمەندىكى بېناۋيا كەسىكى بىرۇكراتدا لى تىكەل بىت.

لەتۆزىنەۋەكاندا سەبارەت رۇشنىپىران، زىاد لەپىۋىست گىرنگى بەپىناسەى رۇشنىپىر دراۋەو، بايەخى پىۋىست بەلىكۆلېنەۋەى وئىناندن، كارىگەرى، بەجىھىنانى ئەورۇلەى كەتىكرا خولقېنەرى ھىزى ژيانى ھەر رۇشنىپىرىكى راستەقىنەن، نەدراۋە. ئايزايا بىرلېن، تارادەيەك لەژىر كارىگەرى رۇمانتىزىمى ئەلمانىدا دەلېت كەخوئىنەرانى نووسەرانى سەدەى تۆزدەھەمى روسيا "ۋاياندەبىنى كەرۇشنىپىر، لەدىمەنىكى كۆمەلايەتيدا، لەحالەتى گەۋاھىداندايە"⁽⁹⁾. بەراى من ئەم حالەتە ھىشتا بەرۇلى كۆمەلايەتى رۇشنىپىرى ئەمۇمانەۋە ھەر پەيوەستە. ھەر بۆيە ئىمە ۋەختى رۇشنىپىرىكى ۋەكو سارتەر دەھىنەۋە يادى خۇمان، ئەو ۋەى بەبىرماندا گوزەر دەكا كۆمەلە شىتىكى ۋەكو شىۋازى تايىبەتى، ھەستكرىن بەكارى گىرنگى شەخسى، تىكۆشانى پەتى، خۇخستە مەترسىيەۋە، خواستى نووسىن دەربارەى ئىمپىريالىزم، ئىلتىزام، يان ئەو شىۋە خەباتە كۆمەلايەتى كەرقى دژومنەكانى ھەلساندوۋە، ھاپىپىكانى ھەژاندوۋە، تەنانەت لەوانەى خەۋدى سارتەر خۇشىيان بەرامبەر بەرابردوۋى خۇى سەغلەت ۋە پەشىمان كىرەبىت.

ۋەختى سەبارەت پىكدا ھەلپزانەكانى سارتەر لەگەل سىمۇن دى بۇقۋارو، مشتومرەكانى لەگەل كامۇو، ھاپىپىيەتى سەيرى لەگەل جان جىنىبەدا دەخوئىنەۋە، ئەو لەھەلۋىستى خۇيدا دادەنىپىن

(ئەم وشەيەش ھەر لەسارتەر خۇيەۋە ۋەرگىراۋە). لەم ھەلۋىستانەداۋ تارادەيەك لەپىى ئەم ھەلۋىستانەۋە سارتەر بىرىتى بوۋە لەخۇى، ئەو كەسەى كەتەنانەت سەبارەت جەزائىرو ۋىتەنامىش دژ بەفەرەنسا ۋەستايەۋە. بەبىئەۋەى مەبەستم كەمكرىنەۋە لەبايەخى يا رەتكرىنەۋەى ئەۋىت ۋەكو رۇشنىپىرىك، دەبى بلىم كەئەم ئالۋىزىيانە رەۋت ۋە تانوپۇيەكى تايىبەتى بەوقسانە دەدا كە ئەو كىرەۋىنى ۋە ۋەكو ئادەمىزادىك كەقابىلى ھەلەكرىنە دەخاتە بەرچاۋ، نەك ۋەك كەسىكى غەمبارو ۋەعزەرو مامۇستاي ئاكار.

بەتەنھا لەنىۋ پىرۇسەى ژيانى چاخى مۇدىرنىدايە كەدەتۋانىن ۋەكو رۇمان يان درامايەك، نەك ۋەكو پىشەيەك يان كەرسەيەكى خاۋ بۇ پەيامىكى كۆمەلايەتى، ئەو ۋە بىپىن ۋەرك بىكەين كەچۇن رۇشنىپىران نەك ھەر نوئىنەرى ھەندى بزاڧى گەۋرەى كۆمەلايەتى يانھىپىن، بەلكو رەخسىنەرى شىۋەى ژيان ۋەكۆمەلېك رۇلى كۆمەلايەتى ۋەھان كەھەر ئەوان دەتۋانن ئەنجامى بدەن. لەھىچ شوئىنېك ۋەسفى ئەورۇلە ۋە بەجۋانى نابىنەۋە، ۋەكو لەھەندى رۇمانى ناباۋى سەدەى تۆزدەيەم ۋە سەرەتاكانى سەدەى بىستەمدا دەبىپىن: رۇمانى "باۋكان ۋەكوپان"ى تۇرگىنېف، "پەرۋەردەى عاتىقى"ى فلۇبېر، "ۋىنەى ھونەرمەندەكە لەتافى لاۋىدا"ى جۇيس، كەتياياندا رەمىزى حەقىقەت، تەنانەت گۇرپانىشى، لەژىر كارىگەرى قوۋل ۋە دەرەكەۋتنى كىتوپىرى كاراكتەرىكى نوئىدايە كەرۇشنىپىرى لاۋى مۇدىرنە.

ئەو ۋىنەيەى كەتۇرگىنېف لەمەر روسىاي قەيسەرىي دەھەى 1860 ھەۋە دەيكىشىت، ۋىنەى ژيانىكى دىھاتى ۋە خالىيە لەپوۋداۋى گىرنگ: پىاۋە لاۋەكان دابو نەرىتى ژيانى خۇيان بەمىراتى لەدايك ۋەباۋكىانەۋە بۇ دەمىنېتەۋە، ژن دەھىنن ۋەمنالىان دەبى ۋەكو ئەۋانى پىش خۇيان درىژە بەژيانىان دەدەن. ئەم دۇخە

بەردەوام دەبىي تا ئۇ دەمەي كەسىكى ئاشووبگىز، بەلام لەھەمان كاتدا ھەستىارو وردىن بەناوى (بازارۇف) ھە پەيدادەبىي دىتە ژيانانە ھە، يەكەمىن شت كەلەودا سەرنجىمان رادەكىشىت ئۇ ھەيە كەئەركى خۇي بەرامبەر بەدايك و باوكى خۇي ديارىدەكاتو، زياتر لە ھەي كوپى خىزانىك بىت وا دىتە بەرچاوكە كەسىتىيەكە خۇي خۇي دروستكردو ھە لەگەل عادەتەكانى ژيانى رۇزانەدا ناكۆكە ھىرش دەكاتە سەرميانرەوى و مەسەلە سواو ھەكانو بەرگى لەبەھا زانستى و ناعاتىفەكان دەكات كەئەقلانى و پىشپەو دىنە پىشچاوكە تۆرگنىف دەلى نەيوستو ھە باق و برىق بەكاراكتەرى بازارۇف بدات، وا قەرار بوو بازارۇف ئادەمىزادىك بى "وشكو، بى سۆزو، تارادەيەكى زۆرىش رەق رەفتار". بازارۇف گالتە بەخىزانى كرىزانۇف دەكات، كاتى باوكە تەمەن مام ناوەندىيەكەي خىزانەكە پارچەيەك مۇسقى شۆبەرت دەژەنىت، بازارۇف بەدەنگىكى بەرزە ھە پىي پىدەكەنىت. بازارۇف بىر بوچوونەكانى زانستى ماتىريالىزمى ئەلمانى دەخاتە ھەپو:

سروشەت بەلای ئۇ ھە ھە پەرسىگایەك نىيە، بەلگو شوىنىكە بو كار. كاتى عاشقى ئاناسىز ژىقناش دەبى، ئەویش ئەمى خوشدەوى بەلام لەھەمان كاتدا سلىشى لى دەكاتە ھە: لای ئانا، راستگوىيەكە ئۇ كە ھىزىكى رۇشنىرىانەي توورەشى لەگەلدايە، پەيامهئى جۆرە ئازا ھەيەكى پەتىيە. لەشوىنىكدا ئانا دەلىت: كاتى لەگەل ئەودا دەبىم وا ھەستەكەم خەرىكم لەھە ورازىكى سەختە ھە خلۇر دەبمە ھە.

جوانى و خەمئەنگىزى رۇمانەكە لە ھەدايە كەتۆرگنىف بىرخەرە ھە وىنەگى ناكۆكى نىوان روسىايەكە لەلایەن بنەمالەكانو لەگەل سۆزى باوكايەتى و رەوتى سروشتى و تەقلیدی ھە ئەنجامى كارەكان بەرپو ھەدەبىرین و ھاوكات لەگەل ئەمەدا، ھىزى پوچگەراو وىرانكەرى كەسىك كەناوى بازارۇف ھە پىشپە ھە پىچەوانەي

كەسەكانى تىرى رۇمانەكە ھە ھەسەف ناكرى، پىدەخاتە سەرشانوى روودا ھەكان. ئۇ ھەردەكە ھەي، دەجەنگى و لەپرىكا تووشى پەتايەكى دىھاتى دەبى، كەخۇي سەرگەرمى چارەسەكردنى بوو، دەمرىت. ئە ھەي سەبارەت بازارۇف لەياددا دەمىنىتە ھە ھىزو تواناي نەترسى بو پرسىاركردن و ئەقلى شىكەرە ھە قوولئ ئە ھە. لەگەل ئە ھەشدا كەتۆرگنىف لافى ئە ھە لىدەدات كەبەلای ئە ھە ھە بازارۇف خەمخۆرتىن كەسىتى ئە ھە ھە، ھەروەكو چۆن لەكاردانە ھە پەشپە ھە شەلە ژاوى خوینەرەكانىيە ھە دوچارى سەرەگىژە بوو، بە ھەي ھىزى بى پەرواى رۇشنىرىانەي بازارۇف ھە ھەمان شىو ھە دوچارى گىزى بوو. ھەندى لەخوینەران وای بوچوون كە بازارۇف ھىرشىكە بو سەرلاوان، ھەندىكى دى ھەكو پالەوانىكى راستەقىنە ستایشیان کرد، ھەندىكى تىرش بەكەسىكى خەتەرناکیان لەقەلەم دا. تىمە ھە ھەستىكەمان بەرامبەر ئە ھە ھەي، "باوكان و كوپان" ناتوانى بازارۇف ھەكو كەسىتىيەك لەكەسىتىيەكانى رۇمانەكە لەگەل خۇیدا بگونجىنىت، لەكاتىكا ھاوپرىكانى و خىزانى كرىزانۇف و تەننەت باوك و دايكە پىرو خەمئەنگىزەكەیشى درىژە بەژيانى خۇیان دەدەن، يەكلاكەرە ھەي و بەرەنگارى بازارۇف ھەكو رۇشنىرىك، دەبىتە مایەي دەرکردنى ئە ھە لەرۇمانەكە، چونكە ئە ھە كەسىكى سرکە و رام ناكرى.

كەسىتىيى "ستىفن دىدالۇس" یش لەچىرۆكەكەي جۆیس دا لەم روون و ئاشكراترە. تەواوى قۇناغى سەرەتای ژيانى برىتىيە لە بگرەو بەردەي نىوان مەرايىە گروپىەكانى ھەكو كلىساو، پىشەي مامۇستايى و، ناسیونالىزمى ئىرلەندى و، پەیدابوونى لەسەرخۇي كەسىتىيى لەخۇبايى خۇي ھەكو رۇشنىرىك كەدروشمى دوورەپەرىزىيە لەبىروباو ھە شەیتانىيەكان. سمیوس دىن ئامازە بو خالىكى سەرنجپراكىشى

ئەم رۆمانەى جۆيس "وئەى ھونەر مەندەكە" دەكات:

"ئەم رۆمانە يەكەمىن رۆمانە بەزمانى ئىنگلىزى كەتيايدا خوليايەكى زۆر بۇ بىر كىردنەو ۋە خراو تەپو" (10). ھىچ يەككە لەپىشەنگان و لەپالەوانەكانى دىكنز، تاكرى، ئۆستىن، ھاردى و تەنانت جۆرج ئەلىوتىش، پىاوان و ئافرەتانىكى لاونىن كەخەمىان زىندوئىتى بىرو تىفكرىن بىئ لەناو كۆمەلگادا، لەكاتىكا بەلاى دىدالۆسى لاو ۋە "بىر كىردنەو شىۋەى تەجروپە كىردنى جىھانە." دىن ھەقىتى بلى بەر لە دىدالۆس پىشەى رۆشنىر بەتەنھا "بەر جەستە كىردنى سەيرو سەمەرە" ى ئەفسانە ئىنگلىزىيەكان بوو. لە ھەمانكاتدا، لەبەرئەو ۋەى ستىفن لاوئىكى شارىيەو ۋە بەرھەمى ژىنگەيەكى ئىمپىريالىستىيە، دەبىي بەر لە بوون بە ھونەر مەند؛ ھۆشيارى پتەو بالاي رۆشنىرەنە لەخۇيدا بىرسكىئى.

لەكۆتايى رۆمانەكەدا، رەخنەو دوورەپەريزىي لەبەرنامەيەكى ئايدىيولۇزىك كەدەرەنجامەكەى برىتىيە لەفەوتانى تاكىئى و بەلكو كەسىئى ناپەسەندى خۇى، ھىچى لەرەخنەو دوورەپەريزىي لەخىزان و بنەمالەى فنىان كەمتر نىيە. (11) جۆيسىش ۋەكو تۆرگنىف لەپىي "كنايە" ۋە ئەو راستىيە دەسەلمىئى كەلەنىوان رۆشنىرى لاو روودا ۋە بەدوايەكەكانى ژياندا تەبايى نىيە. ئەو چىرۆكەى كەبەشىۋەيەكى ئاسايى بەژيانى لاوئىك دەستىپىدەكات كەلەخىزانىكدا نەشونماى كىردو ۋە پاشان بۇ قوتا بخانە و زانكۆ دەچىت، بەكۆمەللىك نووسىنى چرو پىرماناي دەفتەرى يادەو ۋەرىيەكانى ستىفن كۆتايى دى. ئەم رۆشنىرە لەگەل ژيانى رۆژانە يا ئەنجامدانى كارى ئاسايى و سواوى رۆژانەدا ناگونجىت. كەرچى زىدەگۆيى ھەستىيارانەى دەربرىنەكەى جۆيس شىۋازىكە ئەو بۇ رەتكىردنەو ۋەى رەونەق و شكۆى ئەو پىاۋە لاو بەكارىدە ھىئىت، ستىفن لەناوازەترىن وتارى

رۆمانەكەدا بەمجۆرە چەمكى ئازادى لەپوانگەى رۆشنىرەو ۋە دەرەپىي: "من پىت دەللىم كەچ كارىك ئەنجام دەدەم و چى ئەنجامنادەم. من خزمەتى شتىك ناكەم كەباۋەپىم پىي نەبىت، ئىدى ناوى ئەو شتە مالى من، نىشتىمانى من، يان كلىساي من بىت، من ھەولەدەم بىروپچوونەكانى خۆم لەپىي ھەندى شىۋازى ترەو ۋە، يا ھونەرەو ۋە بەسەربەستىرىن و كاملىترىن شىۋە دەرپىم، بۇ بەرگىرىكىرىش لەخۆم چەكى ۋە ھا بەكار دەھىنم كەخۆم رىي بەكار ھىئانىانم بەخۆمداۋە: بىدەنگى، جىھىشتىنى نىشتىمان و، زىرەكى".

ئىمە تەنانت لەئەفسانەى "ئولىس" ىشدا ناتوانىن ستىفن بە لاوئىكى كەللەشەق و ياخى لەقەلەم نەدەين. ئەو ۋەى بەباۋەپى ئەو لە ھەموو شتىك زياتر جىي بايەخە، جەختكىردنە لەسەر ئازادى رۆشنىرەنە. ئەمە يەككە لەمەسەلە سەرەكەكانى كارى رۆشنىرەنە، چونكە بوون بەئادەمىزادىكى بەدخو يا كەسىك كەتىكدەرى شەوق و چالاكىيە، نابىتە ئامانچ. ئامانچى كارى رۆشنىرەنە بەزكىردنەو ۋە بالاكىردى ئازادى و مەعريفەى ئادەمىزادە. بەباۋەپى من سەربارى ئەو تۆمەتانەى كەگەلى جار دەدرىنە پال "چىرۆكە شكۆدارو بەناوبانگەكانى ئازادى و رۆشنگەرى"، تا ئىستاش ئەو ئامانچە بەتەو ۋەرى سەرەكى كارى رۆشنىرەنە دەرئىردى. فەيلەسووفى ھاۋچەرخى فەرەنسايى "ليوتار" ئەم پاىەخوازىيە قارەمانانەى بەستۆتەو ۋە بەچاخى "مۆدىرن" ۋەو لەو باۋەپەدايەكە ئەم چىرۆكانە لەچاخى "پۆست مۆدىرن" دا ھىچ بايەخىكىان نىيە. لەدىدگايەكى لەمجۆرەدا، داستانە شكۆدارو ناوازەكان جىي خۇيان داۋە بەگەمەكانى زمان و ھەلوستە دىارىكرەو ۋەكان.

رۆشنىرەنى پۆست مۆدىرن بەھا بۇ توانا و شايستەيى، نەك بۇ بەھا جىھانىيەكانى ۋەك حەقىقەت و ئازادى دادەنىن. من ھەمىشە وى بۆدەچووم كەسەربارى پۆست مۆدىرنىزم، ليوتارو

پەپرە وىكارانى، لەبرى نرخاندىكى دروستى ئەو شتەى بەناوى ئارايشتى دەرفەتە بېسنورە راستەقىنەكان بۆرۈشنىبىر ماوتەو، رىيان بەخۇيانداو كەيتوانايى و بىدەسەلاتى و تەننەت لەوانەيە بىدەرىبەستىش بەسەرياندا زال بوويىت. چونكە لەپاستىدا تائىستاش حكومتەكان بەئاشكرا ستم لەخەلك دەكەن، ھىشتا بىدادىيەكى فراوان و نالەبار لەئارادايە، ھاوكارىي رۈشنىبىران لەگەل دەسەلاتداو بەكارھىنانيان لەلايەن دەسەلاتەو، ھىشتا لەتوانايدايە دەنگيان كپ بكاتو، لادانى رۈشنىبىران لەپىشەو ئەركى سەرەكىي خۇيان ھىشتا يەككە لەمەسەلە سەرەكىەكان.

گۇستاف فلۇبىر لە "پەرودەى عاتىفى" دا، بەبەرورد لەگەل ئەوانى تردا ئاھومىدى بەرامبەر بەرۈشنىبىران پىشان دەدات و بىبەزەييانە رەخنەيان لىدەگرى. ئەگەر ئەو بەھىننە پىشچاوى خۇمان كە، رۇمانەكى فلۇبىر لەقۇناغى گرژى و پىر ئازاۋەى پارس، واتە لەنىوان سالانى 1851-1948 دا روويداۋ، ئەو قۇناغەى كەلويس نامىرى مېژوونووسى بەناوبانگى ئىنگلىز ناوى ناۋە قۇناغى شۇپشى رۈشنىبىران، دەبىنن كەئەم رۇمانە لەژيانىكى سىياسىي بىسەرۈبەر لە "نىۋەندى سەدەى نۆزدەھەم" (پارس) دا دىمەنىكى فراوان دەخولقىنىت. تەوۋەرى رۇمانەكە دوۋلاۋى خەلكى شارن، فرىدرىك مۇرۇو شارل دولارىيە، كەرەفتارىيان وەكو پىاۋانىكى خۇشگوزەران، دەرىپى توۋرەپى فلۇبىرە لەبىدەسەلاتيان وەكو رۈشنىبىر لەدۆزىنەۋەى رىبازىكى پتەو بەردەوامدا. ھۆى بەكەم سەيركىردنى ئەمانە دەشى لەۋەو سەرچاۋەى گرېبىت كە فلۇبىر زۆر زياتر لەۋەى لى چاۋەپى دەكىردن. لەئەنجامدا، يەككە لە درەوشاۋەترىن وىنەكانى ئاۋارەپى رۈشنىبىر دەخرىتەپوو. ئەم دوۋپىاۋە لاۋە، بەتواناكانى لىكۆلەرەۋەيەك، رەخنەگرىك، مېژوونووسىك، وتارنووسىك، فەيلەسوفىك و تىۋرىسازىكى كۆمەلايەتى و

بەئامانجى بەدەستەھىنانى بەختەۋەرى و خۇشگوزەرانىي گىشتى، كسارى خۇيان دەستىدەكەن. كارى مۇرۇ (بەنەمانى خەۋنى پاىيە رۈشنىبىرانەى.. "كۆتايى دى. "سالانىك تىپەپى و ئەو بەرگەى تەمەلى و بى توانايى خۇى گرت".

دولارىيە "دەپى بەسەرۈكى فەرمانگەى كۆچ لەجەزائىرو، نووسەر لاي پاشايەك، بەرپۆۋەبەرى رۇژنامە و پىسپۇرى راگەياندن، ... ئەو ھالى ھازر، لەكۆمپانىيەكى پىشەسازىدا وەكو پارىزەرىك سەرقالى كارە".

لاى فلۇبىر، تىكشكانەكانى سالى 1848، بەئاھومىدىيەكانى نەۋەى ئەو دەژمىردىن، چارەنووسى مۇرۇو دولارىيە، بەشىۋەيەكى پىشەبىنانە وەكو ئەنجامى لەدەستىدانى خواستەكانى ئەوانەو، بەھەمان شىۋە وەكو ئەو كۆسپ و تەگەرەنەيە كەلەلايەن كۆمەلگەى مۇدېرنەۋە سەپىنراون؛ بەشەلەژان و لادان (انصراف) ە بىكۆتايىيەكانىيەۋە، بەۋەرچەرخان و ھەلگشان و داكشانى خۇشى و چىژەكانىيەۋە. لەسەرۋو ھەموو ئەمانەشەۋە ھاتنەكايەۋەى رۇژنامەگەرى، راگەياندن، ناوبانگى خىراۋ، ئەو بوارانەى كەتيايدا بىرۋا قابىلى فرۇشتە، ھەموو بەھاكان قابىلى گۇپانن، ھەموو پىشەكان گۇپاون بۆ پىشەى پارە پەيداكردى ئاسان و سەرکەۋتنى پەلەۋ خىرا. بەم پىيە دىمەنە سەرەكىەكانى رۇمانەكە بەشىۋەيەكى رەمىزى برىتىن لەپىشەپىركى ئەسپ سۋارى، سەماكرىن لىكەكافىتىرياو سۇزانىخانەكاندا، ئىزاۋەو دوۋبەرەكى نانەۋە، بزافە دەستە جەمەيەكان، نمايشى شىكۇدارو، ھەرۋەھا كۆبۈنەۋەى گىشتى رىكخراۋ كەتيايدا مۇرۇ بەردەوام لەتەقەللادايە بۆ گەيشتن بەعیشق و خواستە رۈشنىبىريەكانى، بەلام لەھەموو ئەمانە لادەدات و دىسارد دەبىتەۋە.

ھەرچەندە نمونەى وەك بازارۇف و دىدالۇس و مۇرۇ بەنمۈنەى توندىرەۋ دەژمىردىن،

بەلام ئەو مەبەستە بەدەستەۋە دەدەن كەدىمەنى راستەقىنەى رۇمانەكانى سەدەى تۆزدەيەم برىتى بوو لەخستەنەپووى تاكى رۆشنېر لەكاتى كاركرىندا. ئەمانە دەكرى پىشانەرى ئەو كىشەو دوو دلى يە بېشومارانە بن كە رۆشنېرانيان گەمارۇداۋە - چ لەقالى مانەۋەى رىگاياندا چ لەبەرگى خيانەتكرىن بەكارو پىشەيان - .

هەلبەتە ئەك وەكو كارىكى چەسپاۋ كەدەبى بۆ يەك جارو ھەمىشە لەسىستىكى وەك "دەبى چۆن كارەكان ئەنجامبەدىن" دا فىرى بېين، بەلكو وەك تەجرۇبەيەكى راستەقىنە كەبەردەوام لەلايەن ژيانى مۆدىرنەۋە ھىرشى دەكرىتە سەر.

رۆلى رۆشنېر، روونكرىنەۋەى ئامانجەكانى يا بىرورپاكانى بۆ كۆمەلگا، بەپىوست ماناى بەھىزكرىنى ئارەزوۋە دەروونىەكان يا پتەوكرىنى پلەۋپايەنىيە. مەبەستى ئەوان خزمەتكرىن نىيە لەپەنا بىرۆكراسىيە دەسەلاتدارەكانو جىگىربوون لەپەنا خاۋەنكارە دەسكراۋەكاندا.

رۆلى رۆشنېر خۆى كارەۋ پەيۋەستە بەجۆرىك لەھۆشيارىيەۋە كەگومانكەرە، شەپكەرەۋ بەشىۋەيەكى بىئۆقرە سەرقالى لىكۆلىنەۋەۋ تۆزىنەۋەى ئەقلانى و داۋەرىيى ئاكارى (ئەخلاقى)يە. ئەمەش ھەمان ئەو شتەيە كەشوناسى تاكە كەس پىكىدىنى و دەيخاتە سەر رەۋت. زانىنى چۆنىتىى بەكارھىنانى بى كىروگرفتى زمانو، ھۆشيارى بەۋەى كەدەبى لەچ كاتىكا دەست لە زمان بەدىن، دوو لايەنى لىكنەپساۋ سەرەكىى كارى رۆشنېرەنەن.

بەلام لەم سەردەمەى ئىستادا، چ ئەركىك بەسەرشانى رۆشنېرەۋەيەۋ ئەو نوينەرى چىيە؟ بەپرواى من، يەككە لەباشترىن و راستگوترىن وەلامەكانى ئەم پرسىارە ۋەلامى (سى. رايىت مىلن)ە. مىلن رۆشنېرىكە تەۋاۋ سەرەست، بەپروانىنىكى كۆمەلەتياۋەى وروژىنەرو توانايەكى بەرچاۋ بۆ ئالوگۆرى بىروبۆچونەكانى خۆى لەشىۋەى پەخشانىكى ئاشكراۋ ھەژىنەردا. ئەو لەسالى 1944دا دەنوسىت: رۆشنېرەنى

سەرەخۆ، بەپىى ھەلومەرجە پەراۋىزىيەكانى خۆيان، رووبەپووى جۆرە ھەستكرىن بەنائومىدىك بەرامبەر بەلەدەستدانى دەسەلاتى خۆيان بوونەتەۋە، يان لەبەردەم ئەم ھەلېژاردنەدان كە وەكو ئەندامانى ناوگروپىكى بچوك كەبەبى بەرپرسىارى برىارى گرنگ دەدەن، بچنە ناو رىكخراۋو كۆمپانىاۋ حكومەتەكانەۋە. بوون بەكرىكارىكى "كرىگرتە" لەكارگەيەكى بەرھەمھىنانى زانىارىشدا رىگە چارەيەكى باش نىيە، چونكە لەم حالەتەدا بەرقەراركرىنى پەيۋەندى بەخوینەرانەۋە وەكو بەرقەراركرىنى پەيۋەندى گويگرەكانى (تۆم پىن) بە تۆم پىنەۋە ئەستەمە. بەكورتى، خاۋەندارىتىى "ئامرازەكانى ئالوگۆرى كارىگەر" كەسەرمايەى رۆشنېرە لىى زەۋت كراۋەۋ بىرمەندى سەرەخۆ لەكارىكى سەرەكىى تەنبا دەچىت.

مىلن ئەم مەسەلەيە بەمجۆرە دەردەبىت: ھونەرمەندو رۆشنېرى سەرەخۆ لەۋ كەسىتتە زۆر كەمانەن كەماۋنەتەۋەۋ بۆ بەرەنگارى و شەپكرىن لەگەل رەفتارە لەقالىدراۋەكانو بەرئەنجامەكانيان، كەمەرگى شتەلىكن كەلەخۇبايىانە دەژىن؛ چەكدارىن. ئەمە دەركىكى تازەى پىوستە بۆ چارشىۋولادان و وردكرىنى وئىاندن و ئەقلى لەقالىدراۋ كەپەيۋەندىە نوئىيەكان (ۋاتە سىستەمە كرىدەيە مۆدىرنەكان) ئىمەى لەزۇنگاۋىدا گەوزاندوۋە. جىھانەكانى ھونەرو ھىزتا بىت رۆژ بەپۆژ لەگەل خواستە سىياسىيەكاندا دەگونجىن. ھەر بۆيە ئەم گونجانەۋ تەقەللای رۆشنېرەنەيە دەبىى لەسىاسەتدا رۆلى تەۋەرە بېيىنىت. ئەگەر بىرمەندىك لەپەۋتى تىكۆشانى سىياسىدا، لەگەل بەھاي حەقىقەتدا خۆى بەراۋردنەكاتەۋە، ناتوانى بەرپرسىارەنە لەعۆدەى ھەموو كىشە ئەزمونكارىيەكان بىت⁽¹²⁾.

ئەم دىرانە شايانى ئەۋەن كەچەندەھا جار بخویندريئەۋە، چونكە پىن لەئامۇزگارىيە بەسوۋدو گرنگ. سىياسەت لەھەموو شوئىنىكدا

ئامادەيەو ھېچ رېڭايەكى ھەلاتن نىيە بۇ بوارەكانى ھونەرۈ بىرى پەتى، يابۇ بوارى بىلايەنى بەرامبەر ھەقىقەت و يان بۇ تىۋرەيەكى تىپەر. رۆشنېيران لەسەردەمى خۇياندا دەژىن و كارو كردهو ھە سىياسىيەكان، كە لەپىي كارگەكانى ھەوالسازى يا دەزگاكانى راگەياندەنەو بەرجەستە دەبن، ئەوان رېنوئىنى دەكات. ھەربۇيە رۆشنېيران تەنھا لەپىي مەملانئىو ھەگەل و ھەمەكان، رىوايەتە رەسمىيەكان و پاساۋ ھىنانەو ھەكانى دەسەلات كەبەھۇي دەزگاي راگەياندىكى بەھىزەو ھەلاۋكرائەتەو) (و تا بىت ھىزىشيان روو لەزىادبوونە) بەرامبەر بەم كارو كردهوانە تواناي بەرەنگارىيان ھەيە. رۆشنېيران نەك تەنھا بەرامبەر بەم دەزگاي راگەياندەنە بەھىزە تواناي بەرەنگارىيان ھەيە؛ بەلكو لەتوانا ياندايە دژ بەتەواۋى ئەو رەوتە فېكرىيانەش بوەستەنەو كەھەلومەرجى باو دەپارژىن و ھەموو شىتېك لەسەنورېكى پەسەندكرائو رۈانگەيەكى قانۋونى بەسەر ھەقىقەتەو قېۋول دەكەن. رۆشنېيران يان لەپىي ئامادەگىي ئەو شتەو كە مېلژ ناۋى دەنېت "چارشېۋ لەپو ھەلمالېن"، دەتوانن بەرامبەر ھەموو ئەوانە بەرەنگارى بكن، و يان بەھەندى رېڭاي دى كەتياياندا رۆشنېير، لەبەرترىن ئاستى توانايدا، ھەولەدەت ھەقىقەت بلىت.

ئەنجامى ئەم جۆرە كارەش سەختە: رۆشنېير ھەمىشە لەمابەينى تەنبايى و وابەستەيىدايە. لەپووداۋى دوا جەنگى كەنداۋدا دژ بەعېراق، چەند دژوار بوو ئەو ھەلاۋولائىيە ئەمىركاييەكان بگەيەنن كە ئەمىركا نەھىزىكى بېگوناھو بىلايەن بوو (ئەوانە يان لەبەرچوۋبوۋە كەپلانىان بۇ ھىزىكرەنە سەر قىيەتنام و پەنەما داپشتبوو) و نەكەسېك كىرەۋىيەتى بەپاسەۋانى سەربازىي جىھان، خۇي نەبىت. بەلام بەپرواي من ئەو ئەركى رۆشنېيران بوو لەوكاتەدا شتە ھەرامۇشكرائوكان لەژىر خاك دەرېھىنەو،

پەيۋەندىيە نكوۋلى لېكراۋەكان دروستبگەنەو، سەرنجى خەلكى بۇ شىۋازى تر رابكىشەن كە لەتوانايدا بوو بەر لەجەنگو دەرەنجامەكانىشى، واتە ھەوتاندنى مرقۇقەكان، بگىت.

خالى سەرەكى لەمەبەستى رايىت مېلژدا ئەو مەملانئىيە كە لەنېۋان خەلكى ھەوام و تاكە كەسەدايە. جىاۋازىيەكى خۇيى لەنېۋان دەسەلاتەكانى رېكخراۋە گەرەكان، ھەر لەھكۈمەتەكانەو ھېگرە تا كۆمپانیاكان، لاۋازىي رېژەيى نەك بەتەنھا تاكە كەسەكاندا ھەيە، بەلكو ئەو مرقۇقەش كەخاۋەن پېگەي لاۋەكىن، ھەكو:

كەمايەتەكان، خەلك و دەۋلەتەكانى ئەقل، كەلتورەكان و نەژادە ئاست نزمەكان. من گومانم لەو ھەيە كە رۆشنېير لايىكەنگرى لاۋازو بىنۋىنەرەكانە. ھەندىك ھەن رۆشنېيرو رۆين ھوود بەيەك دەشوبھىنن. بەھەرچال ئەمە رۆلېكى ئاسان نىيەو، لەم روۋەشەو ناتوانن ھەروا بەئاسانى و ھەكو كەسېكى ئايدىيالىستى رۇمانتىك رۆشنېير پىشتگوى بخەين. لەكۆتايىدا، بەلاي مەو، رۆشنېير نەكەسېكى ئاشتىخۋازو نەسازىنەرى سازشېكى گىشتىشە. رۆشنېير كەسېكە كەھەموو بوونى بەستراۋەتەو بەديارىكرەن و جىاۋازىكرەن رەخنەگرانەو، دىارىكرەن و جىاۋازىكرەن كە ئامادەنىيە، فۆرمۇلە سادەكان، دەستەۋازە سوۋو لەكاركەوتوۋەكان، لەپاستىدا گونجان لەگەل ھەر شىتېكدا قېۋولېكات كەدەسەلات يان نەرىت دەبى بىلېت و ئەنجامى بدات. ئەمەش بەتەنھا قېۋولنەكرەن نىيە كە لەكاردانەو ھەتەبىت، بەلكو رۆشنېير چالاكانە دەيەۋى ئەو دەرېپىت و بىخاتەپو.

ئەمەش ھەمىشە بەو مانايە نىيە كە رۆشنېير دەبى يەكېك بىت لەرەخنەگرانى رەۋتى ھكۈمەت، بەلكو بەپېچەۋانەو دەبى ۋا پروانىنە پىشەي رۆشنېيرى كەھەمىشە بەخۇي ھوشيارەو، بەردەوامىش خۋازىارى ئەو ھەيە كەپى بەخۇي

نەدات تەنھا نیوہی حەقیقەت و ئایدیا پەسەندەکان رینومایی بکەن. ئەنجامدانی کاریکی لەمجۆرەش پێویستی بەواقیەگراییەکی جیگرو خۆپاگرو، تارادەیک وزەیکە بەهیزی مەعقولو، ھەرەھا کۆششیکی سەخت و ئالۆز ھەبە بۆ بەرقەرارکردنی ھاوسەنگییک لەنیوان کێشە تاکە کەسیەکاندا بەرامبەر ئەرکەکانی برەودان و بلاوکردنەوہی راستیەکان لەبەواری گشتیدا. ھەر ئەم ھۆکارانەشە و لەرۆشنییری دەکات ببیتە پیشەیک کە بریتییک لە کۆششیکی بەردەوام و ئاویتەیکەکی ناتەواو بەپێویست نوقسان و ناکاملە لەھەمان کاتدا، گەرچی ئەم پیشەیک مەرج نییک ببیتە مایەکی ناویانگ بۆ تاکە کەس، بەلام بەهیزی و ئالۆزییکەکی، لانی کەم بەلای منەوہ، دەبیتە مایەکی پڕی و دەولەمەندی تاکە کەس. *

پەراویژەکان:

1- ANTONIO GRAMSCI, THE PRISON NOTEBOOKS: SELECTIONS, TRANS. QUINTIN HOAR AND GEOFFREY NOWELL – SMITH (NEW YORK: INTERNATIONAL PUBLISHER, 1971), P.9.

2- IBID., P.4.

3- JULIEN BENDA, THE TREASON OF THE INTELLECTUALS, TRANS. RICHARD ALDINGTON (1928; RPRT. NEW YORK: NORTON, 1969) P.43.

4- IBID., P.52.

5- لەسالی 1762 ی زایینیدا، بازگانیکی پرۆتستانت کەناوی جین کالاس بوو، خەلکی شاری تۆلوز بوو، بەتاوانی کۆشتنی کۆپەکی کەنیازی بوو بچیتە سەر مەزھەبی کاسۆلیک، دادگایی کراو پاشانیش لەسێدارەدرا. گەرچی بەلگەکان لاوازو بێ بنچینە بوون، ئەوہی بوو ھۆی پەلەکردن لەبەردانی دەستەکی دادوەر ئەو باوەرپە باوەبوو کەپرۆتستانتەکان خەلکیکی دەمارگسێن کەبەئاسانی ھەر پرۆتستانتیک لەناو دەبەن کەمەزھەبی خۆی بگۆڕێ. فۆلتیر بۆ گەراندنەوہی ئابرووی خێزانی کالاس کەوتە ململانێیکەکی ئاشکراوہ کەتێیدا سەرکەوتوو بوو. (بەلام ئەمڕۆ ئێمە ئەو دەزانین کەتەنانت

بەلگەکانی ئەویش ساختەبوون). مۆریس بارس یەکیک بوو لەنەیارانی دیاری ئەلفرید دریفۆس. ئەو وەکو رۆماننوسیکی فەرەنسایی لایەنگری فاشیزم و دژ بەرۆشنییرانی کۆتایی سەدەکی بیستەم، لەبەرگریکارانی تیۆرەکی بێناگایی سیاسی (POLITICAL UNCONSCIOUS) بوو، کەتیایدا تەواوی نەژادەکان و میلەتەکان بەشیوہیکەکی دەستەجەمعی ھەلگری ئایدیاو بۆچوونە تایبەتیەکانی خۆیان بوون.

6- LA TRAHISON: WAS REPUBLISHED BY BERNARD GRASSET IN 1946.

7- ALVIN W. GOULDNER, THE FUTURE OF INTELLECTUALS AND THE RISE OF THE NEW CLASS (NEW YORK: SEABURY PRESS, 1979), PP.28-43

8- MICHEL FOUCAULT, POWER, KNOWLEDGE: SELECTED INTERVIEWS AND OTHER WRITINGS 1972-1977, ED. COLIN GORDON (NEW YORK: PANTHEON, 1980), PP.127-128.

9- ISAIAH BERLIN, RUSSIAN THINKERS, ED. HENRY HARDY AND AILEEN KELLY (NEW YORK: VIKING PRESS, 1978), P.129

10- SEAMUS DEANE, CELTIC REVIVAL: ESSAYS IN MODERN IRISH LITERATURE 1880 – 1980 (LONDON: FABER & FABER, 1985), PP. 75-76.

11- دەستەیکەکی ئەفسانەیی کۆمەلێک پالەوانو شەپکەری ئێرلەندین، لەسەدەکانی دووہم و سێیەمی پاش زاییندا ژیاون. ھەرەھا ناوی نیشتەجێیانی کۆنی ئێرلەندەشە، کەبەرگرییان لەدوورگەکی ئێرلەندە کرد لەسەردەمی فین FINN پاشای ئێرلەندەدا.

12- C.WRIGHT MILLS, POWER, POLITICS, AND PEOPLE: THE COLLECTED ESSAYS OF C. WRIGHT, MILLS, ED. IRVING LOUIS HOROWITZ (NEW YORK: BALLANTINE < 1963), P.299.

■ ئەم نووسینە بەشیکی لەکتیپیکێ ئێدوارد سەعیدو لەدەقە فارسیەکەوہ کراوہ بەکوردی کە ئەمەیکە: نقش روشنفکر – ادوارد سەعید، ترجمەو پیشگفتار: د. حمید عضدانلو، انتشارات آموزش – چاپ اول 1377 (1998) – تهران.

* خولقینەر چی یه؟

■ میشیل فوکو

● و: دانا صوفی

گێڕانهوهی ژياننامهی خولقینهران له جی قاره مانان بۆ چ سهردهمێك دهگهڕێتهوه و ئهم مهقوله بونیادییه "رهخنهی په یوه سست به خولقینهره به رههه" چۆن برهوی په یدا کرد. به لام ئیستا دههوی ته نیا باس له په یوه ندی نیوان دهق و خولقینهر بکهه و ههروهها له شیوه ئاماژهی دهق بۆ ئهو "سیما" یه که به لای کهمی به پڕالته، له ده رهوهی ئهو و له پیشه وهی نه و دایه.

ئهو بابتهی که دهههوی دهستی پێکهه، بیکیت⁽³⁾ به جوانی بههه شیوهیه ده ریه پیه: "یهکێ وتی چ گرنگیهکی هیه که چ که سئ قسه دهههه." یهکێ له بنچینه بونیادییه نه خلاقیهکان له کاری نووسهری هاوچهرخدا لهو نه بونی جیاوازییه دا ده رکه وتوه. ده لیم "ئه خلاق" له بهر نه وهی ئهو نه بونی جیاوازییه

ساتی په یدا بونی چه مکی "خولقینهر"⁽¹⁾، ساتی جیاوازی په یدا بونی فهرده له میژووی نه ندیشه و مه عریفه و نه ده بیات و فه لسه فه و زانستدا، ههتا ئه مپۆ، کاتێ میژووی فالانه چه مک یا ژانرای ئه ده نی یا قوتابخانهی فه لسه فی ده نووسینه وه، هه مو ئه و مه قولانه به پێوانه یان له گه ل یه که ی بونیادی و سه ختی خولقینهره به رههه⁽²⁾، به پێژهی سست و لاوه کی ده رده که ون. من لیتره نامه وی شیکردنه وه یه کی کۆمه لایه تی - میژووی له که سایه تی کۆمه لایه تی خولقینهر به مه پیه. بیکومان، سودی ده بو که ببینین خولقینهر له کولتوریکی وه ک کولتوری ئیمه دا چۆن به فهردیته گه یشت و چ پێگه یه کی وه رگرت و مه سه له ی ره سه نایه تی و په یوه سته گی {دهق} له چ ساتیکه وه سه ریه لداو خولقینهر له کام سیستمی نه رزشداناندا دهستی هه بوو و

له راستیدا خەسلەتێك نىيە كە شىۆەى قسە كردن يا نووسىن ديارىبكەت، بەلكە زۆتر جورە رىسايەكى دەرونى و زاتىيە {immanent} كە بى وەستان بەردەوام دەبى، بەلام هەرگىز بە شىۆەى كە كاملاً بەكارنابردىت، رىسايەك كە نوسراو بەتەواوبوى نابىن، بەلكو وەك جورە كارێك بەسەرىدا زال دەبى، كاتى كە ئەم رىسايە بەئەندازەى پىويست بۆمان ئاشنايە پىويستى بەشيكردنەوێ دورودرێژ نىيە، لىرەدا بۆ بەلگەهێنانەو، لەو بارەو تەنیا بەرپەشە دۆزى دوو بابەتى گشتى دەووستىن.

يەكەم، دەتوانىن بلىين نووسىن ئەمپۆ لەكۆتى رەهەندى دەربىرەن (بيان) ئازاد بوو. تەنیا بۆ خۆى دەگەرێتەو، بەلام بىتەوێ لەهەناوى خۆیدا زىندانى بى، بەهەمان روالەتى پشكوتوو دەرکەوتوى خۆى دەناسرێتەو. بەدەربىرەنىكى دى، كارو كاردانەوێكە لەنىوان ئەو ئامارەنى كە زۆتر لەوێ هاوتای مەدلولى نوسراوبى، بەپى ماھىيەتى دال {دەلالەتکەر} رىخراون. نوسراو وەك شىۆە يارىەك فراوان دەبى كە بەبى هەلاوێردن لەرێساو سنورى خۆى پتر دەپوات. لەنووسىندا، مەبەست نىشانەدان يان بەرزکردنەوێ كارى نووسىن يان بزمارکوتکردنى بابەتێك نىيە لەچارچۆەى زماندا؛ مەسەلەى دروستکردنى فەزايەك دەبىتە سەرەشق كە بکەرى نووسەر⁽⁴⁾ بەردەوام تىايدا وندەبىت.

بابەتى دووهم، واتە پەيوەندى نووسىن بەمەرگ، كە كەمى ناسراوترە. ئەو پەيوەستەگى، ئەو نەرىتە دىرێنە ئاوەژودەكاتەو كە داسەتانه يۆنانىيەكان نمونەيەتى. مەبەست لە داسەتانبێژى لەيۆناندا هەميشەيى كردنى بىمەرگى (نەمرى) پالەوان بوو كە ئەگەر ئامادەبوايە لەتافى لاويدا بمرى، ژيانى ئەو بەهۆى مەرگەو بەپىرۆزى و مەزنایەتى دەگەيشت و دەشیا بەنەمرى بگات، و چىرۆك

{ريوايەت} ئەو مەرگە پەسەندكراوێ قەرەبو دەكردەو. لەچىرۆكە عەرەبىيەكانىشدا، وەك هەزارو يەك شەو، هاندەر و بابەت و بيانو دىسانەو راکردن لەمەرگ بوو. گىرەو (راوى) بۆ پىشگرتن لەمەرگ و بەدرەنگکردنى رۆژى حىساب كە دەبوا بىخزىنێتە نۆ خامۆشەو، تا بەرەبەيان چىرۆكى دەوت. چىرۆكى شەهەرەزاد لەجى كۆششىيەكەو بۆ راکرتنى مەرگ لەدەرەوێ بازنىي ژياندا كە هەموو شەوێك سەردەداتەو.

دوايى مەبەست شتىك بوو كە دەبوا مەرگ لەدەرەو راکریت. كۆلتورى ئىمە ئەو بۆچونەى گۆرپو. نووسىن بەفیداكارى و هەتا فیداكارى گىسان بەستراو تەو، و ئىستا لەنىوچونىكى ئىرادىيە كە پىويستى بەنىشانەدان نىيە لەنىو كىتەبەكاندا لەبەرئەوێ لەژيان و بوونى خودى نووسەردا رۆدەدات. بەرەم كە رۆژگارێك مەبەست تىايدا بىمەرگ كردن بوو، ئىستا، وەك لەبارەى فلۆبىرو پىرۆست و كافكاو، حەقى هەيە بكوژى و بىتە بكوژى خولقيتەرەكەى خۆى. بەلام مەسەلەكە بەمە كۆتايى نايەت؛ پەيوەندى نووسىن و مەرگ هەر وەك لەنىوچونى تايبەتمەندى

فەردىيەكانى بىكەرى نووسەر دەرکەوتوۋەكە
 كەرەسەى ھەمەجۇرە لەنىوان خۇى وئەوھى
 دەينوسىت ئامادە دەكات تا نىشانە فەردىيە
 تايىبەتەكانى خۇى لەبەين ببات. لەئاكامدا، ھىچ
 نىشانەيەك لەو بەجى نامىنى بىچگە لەنەبونە
 سەرسورھىنەرەكەى، وئەو دەبى لەگەمەى
 نووسىندا رۆلى تەرم وازىبكات.

ھىچ يەك لەمانە تازە نىيە. لەمەوبەر
 لەپەخنە و فەلسەفەدا نادىارى - يامەرگى -
 خولقىنەر لاي لىكراوۋەتەو. بەلام پاشەھاتەكانى
 ئەو دۆزىنەوھى ھىشتا بەئەندازەى پىويست
 نەبۇتە جىى لىكۆلىنەوۋە واتاو چەمكەكانى
 بەوردى ھەلنەسىنگراوۋە. ھەندى بۆچون
 كەمەبەست تىاياندا ئەوۋەبوۋە پىگەى تايىبەتى
 خولقىنەر پىرپىكەنەو، وا دىتە بەرچاۋزىتر ئەو
 تايىبەتمەندىيان پاراستوۋە مانا واقىيەكەيان
 داپۇشىوۋە. دەمەوئ لەدوۋ خالى ئەو بۆچونانە
 بىكۆلمەوۋە كەئەمپۇگىرنگى زۆريان ھەيە.

بۆچونى يەكەم بەرھەمە، ھەموان بەوتىزە
 ئاشنان كەدەلئ ئامانچ لەپەخنە نە ئاشكراكردى
 پەيوەندى بەرھەم و خولقىنەر نەداھىتانەوھى
 فلانە ئەندىشە يا ئەزمونە لەپىگاي دەقەوۋە،
 بەلكو شىكرەنەوھى بەرھەمە بەلاكرەنەوۋە لەبىناۋ
 بونىادو فۆرمى (يان شىۋە) زاتى و كارو
 كاردانەوھى پەيوەندىيە ناوۋەكىيەكانى لەگەل
 يەكتردا. بەلام لىرەدا مەسەلەيەك دىتە پىشەوۋە
 بەو دەربرىنەى كە: "خودى بەرھەم چىە" ئەو
 يەكىتتىيە غەرىبەى كەناۋى دەنئىن بەرھەم چىە؟
 رەگەزە پىكھىنەرەكانى چىن؟ مەگەر ھەمان
 شتى نىيە كە خولقىنەر نووسىويەتى؟" و
 يەكسەر كۆمەلئ كىشە دەنئىنەوۋە. ئەگەر كەسىك
 خولقىنەر نەبو، ئايا دەتوانىن بلىين ئەوھى
 كەنووسىويەتى و وتويەتى و لەسەر لاپەرەكانىدا
 بەجىى ھىشتوۋە دەشى پىى بلىين "بەرھەم"؟

لەو رۆژانەى كەماركى دوساد⁽⁵⁾ بەخولقىنەر
 نەدەخوئىترايەوۋە، نووسراوۋەكانى لەچ بارىكدا
 بون؟ ئايا تەنيا چەند لولەيى كاغەزىبون كە ئەو
 بىۋچان لەزىنداندا خەيالپالويەكانى خۇى فرىدا
 بوە سەريان؟

ھەتا دواى ئەوھى قبولكراوۋە ئەو كەسەى
 كەخولقىنەرە، دىسانەوۋە دەبى پىرسىن ئايا
 ھەرچىەكى كەنووسىويەتى وتويەتى و لەسەر
 لاپەرەكانىدا بەجىھىشتون بەبەشىك لە
 بەرھەمەكانى حسىب دەكرىن؟ پىرسىارەكە، ھەم
 لايەنى تىۋرى ھەيەو ھەم لايەنى ھونەرى. بۆ
 نمونە، كاتى كەسىك دەيەوئ بەرھەمەكانى
 نىچە⁽⁶⁾ بىلۇبكاتەوۋە، دەبى لەكۆى بوەستى؟
 گومانى تىا نىيە كەھەموو شتى دەبى
 بىلۇبكرىنەوۋە. بەلام "ھەموو شتى" چىە؟
 بىگومان ھەر شتىكى كەخودى نىچە
 بىلۇبكرىدۆتەوۋە. و بەھەمان شىۋە پىشەنووسى
 بەرھەمەكانى؟ بىگومان، و ئەو سەرمەشقانەى بۆ
 وشە كورتەكانى ئامادەى كىرەبوۋ؟ ھەلبەتە، و
 ئەو بەشانەى كەخەتى لەسەر داوۋە ئەو
 ياداشستانەى كەلەپەراۋىزى لاپەرەكاندا
 نووسىويەتى؟ بەلئ. بەلام ئەگەر لەدەفتەرۇكەى
 ياداشتى وشە كورتەكانىياندا روبەپوى شتى
 بىيىنەوۋە ۋەك فلانە سەەرچاۋە يان
 ۋەبىرھىتانەوۋە فلانە دانىشتن يان فلانە
 ناۋنىشان يان پىپرستى ئەو جلانەى كەبەجلىشۇرىدا
 بوون، چى بىكەين؟ ئايا ئەمانەش بەشىك
 لەبەرھەم يان نەء؟ ئەگەر ھەونىن، بۆ ھەونىن؟ و
 بەو شىۋەيە، تا بى كۆتايى. چۆن دەشى لەنىوان
 ملىۋنان نىشانەدا كە كەسىك لەدواى مردنىدا
 بەجىيان دىلئ، پىناسى ئەوۋە بىكەين كە
 "بەرھەم" چىە؟ ھىچ تىۋرىك لەمەر بەرھەمەوۋە
 بوونى نىيە، و كارى ئەزمونى كەسانىك كە سادە
 دلانە ھەولئ چاككرەنەوۋە بەرھەم دەدەن،
 بەزۇرى بەھۆى نەبوونى تىۋرىكى و دوچارى
 كىماسى دەبن.

هه تا ده شئ ههنگاوى بالاتر بنئين و بپرسين:
 ئايا ههزار ويهك شه وهش بهرهمه؟ يا
 كۆپلهكانى (مرقعات) كليمسنى ئەسكەندەرانى⁽⁷⁾،
 يا ژيانى فەيلەسوفانى ديوگنيس لايرتيوس⁽⁸⁾؟
 كۆمهلى پرسیار لەبارەى بۆچونىكى وا لەمەر
 بهرهمه وه دیتە پيشه وه. به پىي ئەوه كافى نيه
 كه بلين دەبى نووسەر (واته خولقيتهر) وه لا
 بنرى و له خودى بهرهم بكوڤدرتته وه. وشەى
 "بهرهم" و ههروهه ها ئەو يه كيتييهى كه ئەم
 وشەيه دەربريەتى بههمان ئەندازه مه سه له سازو
 شاراو هيه وهك دۆزى فەرديه تى خولقيتهر.

بۆچونىكى تر كه نه يهيشتو وه دروست به قولايى
 ماناي نادياربونی خولقيتهر بگهين و له هه مان
 سرينه وه و شاردينه وهى ساتى ئەو نادياريه دا،
 به شيوه يهكى ناسكو باريك بوونى خولقيتهرى
 پاراستوه، بۆچونى "نووسراو" ه ئەگەر به وردى
 به كاربرى، دەبى مۆلەت بىدات كه نهك
 له ئامازە كردن بۆ خولقيتهر رابكهين، به لكو ديارى
 بكهين كه ئەو له كوئ نيه. بۆچونى نووسراو و بهو
 شيوه يه يهى كه ئىستا باوه، نه به كارى نووسينه وه
 په يوه ست دەبى و نه بهو هيما يا نيشانهى
 مانايه كى كه كه سيك هه ندئ كات ويستويه تى
 بيگه يه نئ. كۆششى ئيمه له سه ره ئەوه كه لاله
 دەبى كه به هه ولئ زۆر بارى گشتى هه ره ده قيك -
 هه م له پوى فەزا وه كه دهق تيايدا پەرت بووه و
 هه م له پوى زه مه نه وه كه ماناي دهق به ره به ره
 له توئى ئەودا ده كریتته وه - له خه يالدا ندا
 جيپكه ينه وه.

به لام له بارى باوى ئىستادا، بۆچونى نووسراو
 واديتته بهرچاو تايبه تمه نديه ئەزمونكاريه كانى
 خولقيتهر بگوازيته وه بۆ جوړه دنيايه كى
 گومناوى سه روئ جيهانى {متعالى}. دوو ريگا
 هه يه بۆ ده ستنيشان كردنى تايبه تمه نديه كانى
 نووسراو كه يه كيكيان ره خه يي و ئەوى ديكه يان

تايبييه، و نيمه به له بهرام بهر يه كدى دانانى هه م
 دوانه، به سرينه وه نيشانه دياره كانى دال به سه ره
 تايبه تمه نديه ئەزمونكاريه كانى خولقيتهر
 وازدينين. تايبه تيكردنى پيگه ي يه كه مين
 به نووسراوه وه له پوا له تدا ريگايه كه بۆ به راست
 دانانى خه سلته پيرۆزه كه ي له ديدى ئاينيه وه⁽⁹⁾
 و حوكم كردنه به خه سلته ته خولقيتهر كه ي
 له پوى ره خه ييه وه، و هه ردو كيشيان
 به دەربرينىكى نوئوه له چوارچيويهى سه روئ
 جيهانيدا. دانان به وهى كه نووسراو به هوى بوونى
 رابردو و ئەو ميژووهى كه هيئاويه تيه خانه ي
 ئيمكانه وه، ئەزمونى فەراموشى و پيشگرتن
 ده يگريته وه، به پروكه ش له چوارچيويهى سه روئ
 جيهانيدا نوينه رى ريشه ي مانا شاردينه كانه (كه
 پيويستى به ته ئويله) و ههروهه ها نوينه رى ريشه ي
 ره خه يي ده لاله ته له خوڤرتووه كان و دەر خه ره
 خه ساموش و ناوه پۆكه ده داپوش - سراوه كانه
 (كه سه رچاوه ي راقه و ته فسيره). وا دەر ده كه وئ
 ئەگەر نووسراو له دنياى خه يالدا به ماناي نه بوونى
 {نووسره} وەرگريين، يه كسانه به به
 دووباره كردنه وه يه كى روتى ريشه ي ئاينى بوونه ي
 نه ريتيكي نه گۆرو له هه مان باردا هه رگيز به كام
 نه گه يشتو، ههروهه ها ريشه ي جوانناسى مانه وهى
 بهرهم و مانه وه هه ميشه ييه كه ي دواى مه رگى
 خولقيتهر و لوغزاوى تر بونى له خولقيتهر.

به كارهيئانى چه مكى نووسراو بهو شيوه يه
 ئەو خه ته ره ده گریتته خو كه ئيمتيازه
 تايبه تيه كانى خولقيتهر له ژير سايه ي پيگه ي
 له پيشترى نووسراو بپاريژى و، به گوته يه كى تر،
 له نيو تيشكيكى خو له ميشى نه زوكدا كار
 و كاردانه وهى ئەو شيوه دەر كه وتانه ي كه وينه ي
 تايبه تى خولقيتهرى فۆرموله كردوه، به زيندويى
 ده هيلايتته وه. نادياربوونى خولقيتهر كه
 له سه رده مى مالارميوه⁽¹⁰⁾ له سه ر يهك دووباره
 بۆته وه، دوچارى زنجيره يهك به ربه ستى سه روئ

جيهانييه. به پوكه ش سيمايه كي جياوازي گرنك هه يه له نيوان نه و كه سانه ي كه پييان وايه هيشتا ده توانن شويني داپرانه كاني {RUPTURES} نه مړو له نه ريټي ميژووي سهروي جيهاني سده ي نوزده هه مده دياريبكه ن و نه وانه ي هه ول ده دن به شيوه يه كي يه كجاره كي و هه ميشه يي خويان له و نه ريټه ره ها بكه ن.

به لام دووباره كړنه وه ي نه و قسه خالي له ناوه پوكه ي كه ده لي خولقيته ر ون بووه، كافي نييه، به و به لگه وه ش دووباره كړنه وه ي نه و گوته يه (به پيړه وي له نيچه) ش كافي نييه كه ده لي خوداو مړوځ به مەرگيكي هاويه ش مردون. له بري نه وه ده بي بزاني نه و فزايه له كوټيه كه له دواي ونبووني خولقيته ره وه خالي ماوه ته وه و به دواي دابه شبوني درزو شكانه كاندا بچين و وريا بين له وه ي كه ونبووني خولقيته ر چ كه ليټنيك ناشكرا ده كات.

سهره تا ده بي نه و مه سه لانه به كورتي رونبكه ي نه وه كه له به كارهيټاني ناوي خولقيته ره وه هه لده قولين. ناوي خولقيته ر چيه ؟ خاوه ني چ جوړه كار كړديكه ؟ من بي نه وه ي به وي هيج ريگه چاره يه ك پيشنياز بكه م، ته نيا به نامازه كړدن به به شيك له و دژوازيانه {كيټشانه} نيكتيفا ده كه م كه له و ده بنه وه.

ناوي خولقيته ر ناويكي تاييه ت (اسم خاص) يا ناسراوه (اسم علم) و، به پيي نه وه هه ندي مه سه له ديني ته پيشه وه كه هه موو نه علامه كان تيايدا هاويه شن. (ليړه دا شيكړنه وه كاني جان سيړل⁽¹¹⁾ م له به رچاوه). دياره كه ناتواني به ته واوي هيج ناويكي تاييه ت بكه ي نه مه رجه عيكي⁽¹²⁾ ساده. كار كړده كاني ناوي تاييه ت به كار كړدي خه به ري روت - واته ته نيا به خه به رو نامازه و به په نجه نيشانداني كه سيك - سنوردار ناكړي. ناوي تاييه ت به رامبه ر به وه سغه. كاتي كه سيك ده لي "نه رستو"⁽¹³⁾ وشه يه ك

له به رامبه ر يه ك يا چه ند وه سفيكي دياريكراو به كار ده بات، له مانه "خولقيته ري ئانا بوطيقا" "دامه زرينه ري بونناسي" و له چه شني نه مانه. كاتي په ي به وه ده به ين كه رامبو⁽¹⁴⁾ "روحانيه ت"⁽¹⁵⁾ ي نه هونيوه ته وه، ساتواني بانگه شه ي نه وه بكه ين كه ماناي نه و ناوه تاييه ته، يا ناويكي تاييه تي كه ناوي نووسه ره. گوږدراوه. نه و ناوه تاييه ته و ناوي نووسه ر له شويټنيكدا له نيوان دوو جه مسه ري وه سفكردن و ناوليټاندا جيگايان هه يه و ده بي له گه ل ناوليټنراوه كه ي خويان په يوه نديان هه بي كه نه به ته واوي له جوړي ناوليټانه و نه به ته واوي له جوړي وه سفكردن، به لگه په يوه نديه كه تاييه ت {دياريكراو}. به لام - و ليړه وه يه كه كؤمه لي دژوازي تاييه تي په يوه ست به ناوي خولقيته ر دينه پيشه وه - په يوه ندي ناوي تاييه ت و كه سي ناوليټنراو، و په يوه ندي ناوي خولقيته ر له گه ل نه و ناوه ي كه به و بانگه ده كړي نه وه ك يه كن و نه كار كړديكي يه كسانيان هه يه. چه ند جياوازيه ك بوني هه يه.

بو نمونه، هه تا نه گه ر پيړ دوپون⁽¹⁶⁾ چاواني شين نه بي يا له پارس له دايك نه بو بي يا پزيشك نه بي، ديسان وه نه و كه سه هه ميشه ناوي پيړ دوپون ده بي، و نه و جوړه شتانه گوږانيك ناخاته په يوه ندي ناوليټانه وه. به لام نه و مه سه لانه ي له ناوي خولقيته ر ده بنه وه پله به پله ئالوزترن. نه گه ر من ناشكراي بكه م شه كسپير له و خانوه دا له دايك نه بوه كه نه مړو ئيمه سه يري ده كه ين، ناشكرايه كه نه و گوږانه، كار كړدي ناوي خولقيته ر ناگوږيټ. به لام نه گه ر بيسه لميټين شه كسپير⁽¹⁷⁾ نه و غه زه لانه ي نه هونيوه ته وه كه به ي نه و داده نرين، نه وه گوږانيكي گرنكو مانادار ده بي و گوږانكاري له كار كړدي ناوي خولقيته ر ديني ته كايه. نه گه ر نيشاني بده ين كه يه ك خولقيته ر به ره مه كاني بيكون⁽¹⁸⁾ و

شەكسىپىرى نووسىيۈە بەھمان شىۋە
 بىسەلمىن كەشەكسىپىر نووسەرى
 "ئۆرگەنۈن"⁽¹⁹⁾ى بىكۈن بوۋە، ئەو دەپتە
 سىھەمىن جۆرى گۇپان و بەتەۋاۋى كاركردى ناۋى
 خولقېنەر دەگۈپت. بەپى ئەو، ناۋى خولقېنەر
 لەچەشنى ناۋىكى تايبەت نىيە ۋەك ناۋە
 تايبەتەكانى تر.

زۆربەى بارەكان، قسە لەپارادۆكسى
 سەرسوپھىن و جىۋاۋى "استثنائى" خولقېنەر
 دەكەن. وتنى ئەۋەى كەپىر دوپۇن بوۋنى نىيە
 بەھىچ شىۋەيەك ۋەك ئەۋە نىيە كەبلىن
 ھۆمىر⁽²⁰⁾ يان ھىرمس ترىسمگىستۇس⁽²¹⁾ بوۋنى
 نەبوۋە. گوتنى يەكەم بەۋ مانايە كەھىچ
 كەسك خاۋەن ناۋى پىر دوپۇن نىيە؛ و
 دوۋەمىيان بەۋ مانايە كەچەند كەسك لەژىر يەك
 ناۋدا تىكەل بەيەك بوۋن يان خولقېنەرى حەقىقى
 خاۋەنى ھىچ لەۋ خەسلەتەنە نەبوۋە كەۋەك
 نەرىت دراۋەتە پال ئەۋ سىما كۆمەلەيەتەى كە
 {پىى و تراۋە - موسوم} ھومىرىا ھىرمس. وتنى
 ئەۋەى كەناۋى حەقىقى {X} لەجىى پىر دوپۇن
 ژال دۆرانە⁽²²⁾، ۋەك ئەۋە نىيە كەبلىن ناۋى
 ستاندا⁽²³⁾، ھىنرى بىل⁽²⁴⁾ بوۋە. ھەروەھا
 دەتوانىن لەمەر ماناۋ كاركردى دەستەۋاژەى لەۋ
 بابەتەش گومان بىكەن، بۆ نمونە: "بۇرپاكى
 فلانە و فىسارەيە" يان "فىكتۇر ئارمىتاۋ
 كلىماكۇس و ئانتى كلىماكۇس و تاكىتۇرنوۋسى
 راھىب و كۆنستانتىن كۆنستانتىنۇس ھەموۋيان
 خودى كىركىگاردن"⁽²⁶⁾.

ئەۋ جىۋاۋىزانە ھەندى كات دەرەنجامى ئەۋ
 راستىن كەناۋى خولقېنەر بەتەنیا يەكك نىيە
 لەپايەكانى گوتار (كەبتۈن بىتە پالپىدراۋ يان
 پالپشت⁽²⁷⁾ يان ۋەك راناۋىك لەجىى ئەۋ بىو
 لەچەشنى ئەۋشتانە). بەلكو لەگوتارى رىۋايىدا
 رۆلىكى دىارىكرۋاۋىدەكاۋ لەدىدى رىزبەندىەۋە
 كاركردىكى ھەيە. ناۋىكى ۋا ئەۋە شىۋاۋ دەكا كە

ژمارەيەكى دىارىكرۋاۋ دەق لەيەك گروپدا بىھىن و
 سنورىان دىارى بىكەن و لەنىۋانى ئەۋ دەقەنەۋ
 دەقى دىكەدا جىۋاۋى دابنىن و روۋبەپوۋنەۋە
 بەرقەرار بىكەن. ھەروەھا ناۋى خولقېنەر
 پەيوەندىەك لەنىۋان دەقە جىۋاۋەكانىشدا
 بەرقەرار دەكا. نەھىرمس ترىسمگىستۇس
 ھەبوۋە نەھىپۆكراتىس⁽²⁸⁾ بەۋ ماناي كە بۆ
 نمونە بالزاك⁽²⁹⁾ ھەبوۋە؛ بەلام خودى ئەۋ
 راستىيەى كەچەند دەقىك لەژىر يەك ناۋدا ھاتون
 دەرپى ئەۋەيە كەبەشك پەيوەندى ھاۋشىۋەى
 يا ھاۋرىشەى يا ۋەدەسەھىنانى رەسەنايەتى
 ھەندى دەق لەسەر بنەماى دەقەكانى دى يان
 تەفسىرى يەكك لەسەر پايەى ئەۋىتر يان
 سودوۋەرگرتنى ھاۋزەمان لەنىۋانىاندا بەرقەرارە.
 ناۋى خولقېنەر دىارىكەرى سىمايەكى تايبەتى -
 بونى گوتارە. ئەۋ راستىيەى كەناۋى خولقېنەر
 بەسەر گوتارەۋەيە دەشى بلىن كە "فلانە كەس
 ئەۋەى نووسىۋە" يان فلانە كەس خولقېنەرى
 ئەۋەيە"، نىشاندەرى ئەۋەيە كەئەۋ گوتارە
 تايبەتە لەبابەتى قسەى ئاسايى رۆژانە نىيە
 كەبى و بىۋات و يەكسەرە قابىلى مەسرەفكردن
 بى، بەلكو بەپىچەۋانەۋە قسەيەكە دەبى
 بەشىۋەيەكى دىارىكرۋاۋ ۋەربىگرى و لەكولتورىكى
 دىارىكرۋاۋا جىگايەكى تايبەت بگرى.

ۋا دەرەكەۋى كسەناۋى خولقېنەر،
 بەپىچەۋانەى ناۋە تايبەتەكانى دى، لەدەرونى
 گوتارەۋە نايەتە دەرەۋە تا بەكەسى دەرەكى و
 ۋاقىعى بەرەمەھىنەرى گوتار بگات، بەلكو
 ھەمىشە ئامادەيەۋ سنورو كەلىنەكانى دەق
 دىارىدەكاۋ سىماى بوۋنى نىشاندەدات يان بەلاى
 كەمى بەئامازە باس لەۋە دەكات. ناۋى خولقېنەر
 ھەۋالى دەرەكەۋتنى قالىپكى تايبەت لەگوتار
 دەگەيەنئ و دەرپى پىگەى ئەۋ گوتارەيە
 لەكۆمەلگاۋ كولتورىكى دىارىكرۋاۋا، نەخاۋەنى
 شايسەگى قانونىە نەشۋىنىكى ھەيە لەئەگەرى

حقوقى بەرھەمدا؛ جىڭگاي ئەو لەناسازگار يەكدايە
 كە بونىيادى گوتارى و سىماي بوونى زۆر تاييەتى
 بەرھەم دادەم — زىننىت. لەئەنجامدا،
 لەشارستانىيەتتىكى وەك شارستانىيەتى ئىمەدا،
 مەندى گوتار لە "رۆلى خولقىنەر" پشكدان و
 مەندىكى تريان لىي بەرىن. نامەيەكى تاييەت
 بەئىحتىمالىيەت بەھىز ئىمزاكەرى خۆي مەيە،
 بەلام خولقىنەر نىيە. پەيماننامە لەزۆربەي
 بارەكاندا گەرەنتى مەيە، بەلام خولقىنەر نىيە.
 دەقىكى بى ئىمزا كە بەدىوار چەسپىنراو دەشى
 نوسەرى مەبىت، بەلام خولقىنەر نىيە. ئىدى
 رۆلى خولقىنەر سىفەتى جۆرى بوون
 بىلەن بوونەو و كاركردى بەشىكى گوتارەكانە
 لەكۆمەلگادا.

*

باجىنە سەر شىكردنەو مەي ئەو "رۆلەي
 خولقىنەر" بەوشىو مەي كەھەنو كە باسكرا. لە
 كۆلتورى ئىمەدا، ئەو گوتارەي رۆلى خولقىنەر
 دەگرىتە خۆبەچ تاييەتمەندىكەو جىيا
 دەكرىتەو؟ ئەو جۆرە گوتارە لەچ رويەكەو
 لەگوتارەكانى دىكە جىياوازە؟ ئەگەر تەنبا
 بەخولقىنەرى كىتەب يان دەق وازبەينىن، ئەوا
 چوار تاييەتمەندى جىياواز ديارىدەكەين.

يەكەم، گوتار شتىكە پەيوەستى خواەندارى
 دەبى. جۆرى خواەندارىتى گوتار جۆرىكى زۆر
 تاييەتەو سالانى لەمەوبەر شىو مەي قانۇنى
 وەرگرتووە. دەبى ئاگادارىن كە، لەپووى
 مېژوو مەيەو، ئەو جۆرە خواەندارىە ھەمىشە
 بەدوای شتىكدا ھاتووە كە دەتوانىن پىي بلىن
 خواەندارى كىفرى. راستىكەي دەق و كىتەب و
 گوتارەكان لەكاتىكدا خولقىنەرەكانىان (بىجگە
 لەسىما ئەفسانەيى و "پىرۆز" و پىرۆزى
 بەخشەكان) پەيدا كىردووە كە خولقىنەر سزادان
 (مجازات) گرتىەو، واتا لەكاتەي كە دەكرى
 بلىن گوتار دەشى لەئاستىكى ديارىكراو تىپەرىت.

لەكۆلتورى ئىمەدا (و بىگومان لەزۆربەي
 كۆلتورەكانى تردا) سەرەتا گوتار بەيەكك
 لەبەرھەمەكان يا شتەكان يا كالاكان
 نەدەژمىردا، بەلكو لەبىنچىنەدا لەدەستەي
 كردارەكان حسىدەكرا — كردارىك لەپانتاي دوو
 جەمسەرى ئاسمانى و زەمىنى، رىگا پىدراو و
 قەدەغە، ئاينى و كىفرى — و لەدىدى مېژوو مەيەو،
 پىش ئەو مەي بەشىو مەي كالا دەركەو و بچىتە نىو
 تۆپى خواەندارىەو، جۆلەيەك بوو خەتەرى
 جۆراو جۆرى لەھەناوى خۆيدا ھەلگرتبوو.

دوای ئەو مەي سىستىمىكى خواەندارى تاييەت
 بەدەق ھاتە بوون و رىسايەكى وشك و وردى
 چاودىر بەسەر مافەكانى خولقىنەر و
 پەيوەندىەكانى خولقىنەر و بىلەكەو مەفەكانى
 چاپ و لەسەرگرتنەو و باقى كاروبارەكانى دى
 ھاتنەگۆرى، لەكۆتايىەكانى سەدەي ھەژدەھەم و
 سەرەتاكانى سەدەي نۆزدەھەمدا تەجاوز لەكارى
 نووسىندا رۆژانە لەزىادبووندا بوو و بەشىو مەي
 يەك لەئەركەكان دەركەوت. وەك بلىي خولقىنەر
 لەئاستى چوئە نىو سىستىمى خواەندارى تاييەت
 بەكۆمەلگاي ئىمە، بەقەرەبو كىردنەو مەي
 شايستەگىەكى كە لەورىگەيەو بەدەست ھىنابو،
 پانتاي دوو جەمسەرى دىرىنى گوتارى سەرلەنوئ
 دۆزىەو و سىستىماتىكانە خەرىكى تەجاوز بوو و
 لەورىگەيەو، دووبارە نووسىنى فرىدايە
 خەتەرەو كە لەسودەكانى خواەندارى
 بەھرەمەندىبوو.

بەلام رۆلى خولقىنەر بارى تەواوى گوتارەكان
 بەشىو مەيەكى گشتى و ھەمىشەيى ناگرىتەو، و
 ئەو دوو مەين تاييەتمەندىتىن. لەشارستانىيەتى
 ئىمەدا، ئەو دەقانەي كە دراوئە تە پال خولقىنەرەن
 ھەمىشە يەك جۆر نەبوون. رۆژگارەك بوو ئەو
 دەقانەي كە ئەمرو بە "ئەدەبى" ناودەبرىن (واتە
 چىرۆك و داستان و ھەماسە و تراژىدىا و
 كۆمىدىاكان) قبول دەكران و بىلەدەبوونەو و

ئەرزىيان بۇ دادەنرا بىئەوھى كەسىك بچوكتىن
 پرسىيارىك لەمەر ناسنامەى خولقېنەرەكانيان
 بخاتەر، و گومناوى خولقېنەر هېچ كېشەيەكى
 دروست نەدەكرد. لەبەرئەوھى دېرىنى دەقەكان -
 ئەگەر واقىعى يا خەيالىي - پايەو پېگەيانى دابىن
 دەكرد لەلايەكى ترەوھ، ئەو دەقەنەى كەئەمپۇ
 بە "زانستى" دادەنرېن - واتە ئەو دەقەنەى
 كەسەروكارىيان لەگەل جىهانناسى و
 ئەستېرەناسى و پزىشكى و نەخۆشەكان و زانستە
 سروشتەكان و جوگرافىادا بو - لەسەدەكانى
 ناوہپاستدا تەنیا ئەو كاتە بە "حەقىقىي"
 وەرەدەگىران كەناوى خولقېنەرەكانيان
 بەسەريانەوھ نەقشى بەستبا. ئەو دەستەواژانەى
 وەك "هېپوكراتىس دەلىي" و "پلېنىيۇس
 دەگېرېتەوھ" تەنیا فۆرمولىك نەبون
 لەبەلگەھىئانەوھ گوازراوہكان (ئىستدلالە
 نەقلىەكان)؛ ئامازەيەك بون لـەو
 گوتارانەى كەدەبوا بەحەقىقەتى بەبەلگە بناسرېن.
 لەسەدەكانى ھەقدەھەم و ھەژدەھەمدا
 مەسەلەكە پېچەوانە بووھ. ئەو حەقىقەتە
 وەدەستەتوانەى كەسەلمېنەرەكانيان گومناوبون
 بەلام خويان ھەمېشە دەشەيا بەبەلگە
 بسەلمېنرېنەوھ. كەم كەمە بونە جېيى قبولى
 گوتارە زانستەكان. گەرەنتى ئەو جۆرە گوتارانە
 پەيوەست بوو بەكۆمەلەيەكى رېكخراو و
 مەنھەجى، نەك ناوى بېژەرەكانيان، رۆلى
 خولقېنەر بەرە بەرە كەمپەنگ بوو وسراپەوھ، و
 ناوى ئاشكراو داھىنەر تەنیا بۇ ناوانانى فلانە دۆز
 يا دياردە يا خەسلەت، يا جەستە ياگروپى
 رەگەزەكان يا فلانە نەخۆشى مايەوھ.
 بەپېچەوانەوھ، گوتارە ئەدەبىيەكان تەنیا
 بەمەرەجى پشكدارىيان لەرۆلى خولقېنەر قبول
 دەكران. ئەمپۇ ھەر دەقىكى شىعرى يا داستانى
 (چېرۆكى) روبەرووى ئەو پرسىيارە دەبېتەوھ كە:
 لەكوپوھ ھاتوھ؟ چ كەسىك و لەچ كاتېكداو لەژىر

چ ھەلومەر جېكداو لەسەر پايەى چ سەرمەشقىكدا
 نووسىويەتى؟ ئەو مانايەى كەدەدرېتە پالى و ئەو
 بەھايەى كە پەيوەستى دەبىي بەشېوھ وەلامى
 ئېمە بۇ ئەو پرسىيارانەى خزانەپو بەستراوہتەوھ.
 ئەگەر بەرېكەوت يا بەپېي ئارەزوى خودى
 خولقېنەر ناوى بەسەر دەقەوھ نەبو، گەمەى
 ناسنامەى ئەو دەسپېدەكا. لەو شوپنەى كە
 گومناوى ئەدەبى تەحەمول ناكرى، بەشېوھى
 لوغز (مەمما) وەرەدەگىرېت، لەئاكامدا رۆلى
 خولقېنەر ئەمپۇ پشكىكى گرنگى لەدېدگاي
 ئېمەدا پەيداكردوھ لەمەر بەرەمى ئەدەبىيەوھ
 (بېگومان، ئەمانە ھەمويان لەمەقولە
 گشتىيەكان و لاكردنەوھ لەشېوھ رەخنەيەكانى
 ئەم دوايە پېويستى بە پەرورەدەكارى و زىرەكى
 پتر ھەيە.)⁽³¹⁾

سېھەمىن تايبەتمەندى ئەوھيە كە رۆلى
 خولقېنەر لەخۆوھ لەئاكامى خستەپالى فلانە
 گوتار بەفلانە كەسەوھ نايەتەكايەوھو بەرەمى
 چەند پروسەيەكى ئالۆزە كە دەبىي دواچار
 بونىكى عاقل (متەقل) بەناوى خولقېنەرەوھ
 دروستبكات. گومانى تيا نىيە كە رەخنەگران بۇ
 كەسىكى وا ھەولڈەدەن باس لەفاكتەرىكى
 "قول" و ھىزىكى "داھىنەر" يا "مەبەستىك"
 بكەن و ژىنگەيەك دروستبكەن كەنووسىن تىايدا
 سەرچاوەى گرتوھ تا لەو رېگەيەوھ پېگەيەكى
 واقىعى بۇ ئەو بونە عاقلە جى بكەن. بەلام ھەموو
 ئەو لايەنانەى كەدەلېن خولقېنەر دروستدەكەن
 شتى نىن بېجگە لەخستەپېشەوھى چەند
 پروسەيەك كەبەزۆر دەقەكانى پەيوەست
 دەكەين و ئەو پەيوەنديانەى كەدروستيان دەكەين
 ئەو خەسلەتانەى كە پەيوەنديەكانيان
 وەدەسدېن و ئەو بەردەواميەى كەدەيناسىنەوھو
 ئەو شېوھ وەلانانەى كە بەكارى دېنن، تەواوى
 ئەو كارانە بەگوپرەى سەردەم و گوتارە
 جۆوراو جۆرەكان، جىاوازن. ھەرۈھەا لەسەدەى

هه ژدهدا كه سيك به هه مان شيوه روماننوسى دروست نه ده كرد كه نه مړو ئيمه دروستى ده كه ين. ئيستاش خودى ئيمه به و شيويهى كه "شاعير" دروسته ده كه ين "خولقينه رى فله سه فى" دروست ناكه ين. له گهل هه موو نه مانه، له توپى چهرخه كاندا روبه پوى هه ندئ "نه گور" ده بينه وه له خولقينه رسازيدا.

بو نمونه، واديت به رچاو نه و شيويهى كه روژگارئك له پرخنهى نه ده بيدا بو دياريكردنى خولقينه ر - يابه ده ربرينكى چاكتر، بو دروستكردنى سيماي خولقينه ر له سه ر پايهى ده ق و گوتاره ناماده كان - به كارده برا، راسته وخو له و شيويهى وه رگيرابوو كه له نه ريتى مه سيحياندا به مه به ستى وه ده سه هيئنانى ره سه نايه تى (يا ره تكدنه وهى) ده قه كان سودى ليوه ده بينرا. له پرخنهى موديرندا به مه به ستى "له نوئ ناسينى" خولقينه ر، نه و ريبارانه به كارده برئ له سه ر به ره م، له چه شنى ريباره ته فسيري به اوه كانى مه سيحيان كاتى كه ده يانويست به هاى ده ق له سه ر بنچينهى پيروزى خولقينه ر به له مين. قه ديس جبروم⁽³²⁾ له كتيبى پياوه ناوداره كان⁽³³⁾ دا ده لئ هاوناوى بو وه ده سه هيئنانى ناسنامهى خولقينه رانى كومه لئ به ره م كافى نييه، له به رنه وهى له واننه يه چه ند كه سيكى جيا جيا يه ك ناويان هه بوبئ، يا خود شياوه يه كيك به شيويهى كه نارپه وا له ناوى فايلى يه كيكى ديكه سودوهرگرئ. ئيدى كاتيك يه كيك له چوارچيوهى نه ريتى په يوه ست به ده قه وه كارده كات، ناو وه ك نيشانهى جياكه ره وهى فهردى كافى نييه.

به پيى نه وه، چو ن ده توانين چه ند گوتاريك بده ينه پال يه ك خولقينه ر؟ يان به سودوهرگرتن له روللى خولقينه ر ده ريخه ين كه باس له سه ر يه ك كه س يان كومه لئ كه سه وه يه ؟ قه ديس جبروم چوار پيوهر پيشنياز ده كات.

1- نه گه ر له ميانه ي چه ند كتيبىكى يه ك خولقينه ردا، كتيبىكيان له ناستيكى نزمتردا بئ له وانى تر، ده بئ له پيرستى به ره مه كانى نه و لابريئ (به پيى نه وه پيناسه رى خولقينه ر ناستيكى جيگره له به ها).

2- هه مان كار ده بئ نه نجام بدرئ نه گه ر هه ندئ ده قى خولقينه ر له گهل نه و تيوراننه متناقض بن كه له به ره مه كانى تريدا هه ن (له و باره دا، پيناسه رى خولقينه ر كومه له يه ك ديدو بوچونى گونجاوه).

3- نه و به ره مه مانه ي كه به شيواى جياواز نووسراون يان پيكهاتون له و قسه و ده سته واژانه ي كه به زورى له كاره كانى نوسه ر نابيزينه وه، ده بئ لابريئ (ليره دا پيناسه رى خولقينه ر جوړيكه له يه كيتى شيوان).

4- سه رنه نجام، نه و به شاننه ي كه تياياندا گوتنه هاتوته وه يا نه و روداوانه ي باسكراون كه به دواى مردنى خولقينه ر وه هاتون، ده بئ به پاشكو {لكينراو} بناسرين (ليره دا خولقينه ر وه ك سيمايه كى ميژوويى له شوينى پيكه يشتنى ژماره يه كى دياريكراوى روداو له قه لاهم ده دريئ).

ره خنه ي نه ده بئ موديرن هه تا له و كاتانه ي كه وه ك باوه له گهل مه سه له ي وه ده سه هيئنانى ره سه نايه تى سه روكارى نييه، ديساننه وه ش پيناسه رى خولقينه ر ده خاته ژير نه و مه سه لانه وه: له سه ر بنچينه ي ژيانى خولقينه رو دياريكردنى ديدگاي فهردى و شيكردنه وهى پايه ي كومه لايه تى و ئاشكراكردنى مه به ست و سه رمه شقى بونيادى نه و، له كاره كانيدا نه ك ته نيا بونى به شيك له پوداوه كان. به لكو گوړين و لادان و چاكردنه وهى نه و روداوانه ش ده رده خات. له به رنه وهى هه مو جياوازيه كان به لاي كه مى به شيكيان به په نابردنه به ر بنچينه كانى گوړانكارى و كاملبون و پيكه يشتن و كاريكه رييه وه ده بئ وه لا بنزين خولقينه ريش ده سه پيكى

بەشىكى يەككىتى نووسراوه. جگە لەو، خولقيئەنەر بەكەلگى نەزۆكکردنى جياوازيە ئىحتمالىيەكان (تناقضات احتمالي) دىڭ لەزنجىرەيەك دەقدا. لەئاستىكى ديارىكراوى بىرو ئارەزوەكانى يان خود ئاگايى و ناخود ئاگايى خولقيئەنەردا، بەناچارى دەبىي ئەو خالە بگات كەجياوازيەكان (تناقضات) تيايدا بەرزبونەو قىول بكن و بەلاى كەمى رەگەزە نەفيكەرەكانى يەكتەر لەدەورى تەوهرى جياوازي (تناقض) بونىادى و سەرەكى كۆبنەو و فۆرمەلە بن. و سەرئەنجام، خولقيئەنەر سەرچاوهى شىئو دەربىننىكى تاييەتە كەبەشىئو كەم تازۆر كاملەكان، بە بەهاىيەكى يەكسانەو، لەنىو بەرەم و سەرەشق و نامەو رەشنووسە پارچە پارچە كانداو شتى لەو بابەتەنە دەردەكەوئىت. ئىدى ديارە كە چوار پىئوهرەكەى قەدىس جىرۆم بۆ ديارىكردنى رەسەنايەتى، گەرچى لەدىدى رافەكەرەنى ئاينى ئەمپۇدا بەهيج شىئو يەك كافى نىيە، پىئاسەرىكى چوار ئاراستەيە كە رەخنەگرە مۆدىرنەكان لەسەر پاىيە ئەو ئاراستانە رۆلى خولقيئەنەر دىننە گۆپى. بەلام رۆلى خولقيئەنەر دروستكراو يەكى پوخت و سادە نىيە كە لەكەرەسەو كەلوپەلى كارنامىز بەشىئو دەستى دووهم دروست بى. دەق ھەمىشە ھەندى لەو ئامازانە دەگرىتە خۆ كەبۆ خولقيئەنەر دەگەرپنەو. ئەو ئامازانە كە بەچاكى لەلايەن ئەوانەى خەرىكى دەستورى زمانن ناسراون، برىتىن لەپاناو كەسىەكان و كۆتەكانى شوئىنكات و دەمەكانى فرمان. ئەو رەگەزانە بەيەكسانى لەنىو ئەو گوتارانەدا كارناكەن كە رۆلى خولقيئەنەريان تيا ئامادەيە يا ئامادە نىيە، ئەمانەش لەگوتارى بىبەرى لەرۆلى خولقيئەنەر، بۆ بىژەى حەقىقى و تاييەتمەندىە شوئىنكاتىەكانى گوتارى خولقيئەنەر دەگەرپنەو (ھەرچەندە بۆ نمونە سەبارەت بەگىرەنەو لەسەر زارى كەسى يەكەم، دەشى ھەندى لادان و

چاكکردن رویدات). بەلام لەگوتارى پشكدار لەرۆلى خولقيئەنەر، كاركردەكانىان ئالۆزتر و گۆرپانكارى ئامىزترن. ھەموان دەزانن لەكاتىكدا كە لەسەر زارى كەسى يەكەمەو گىرەنەو ئەنجام بدرى، راناوى كەسى يەكەم و رانەبردوى خەبەرى بۆ "منى دىكە"⁽²⁴⁾ ى خولقيئەنەر دەگەرپنەو كەدورى لەو بەزۆرى گۆرپان دەخاتە رەوتى بەرەمەو، نەك لەنووسەرو ساتى نووسىن. ھەلەيە ئەگەر خولقيئەنەر بەنووسەرى واقىعى بزەنن. بەھەمان شىئو، دروست نىيە لەگەل بىژەرى داستان (چىرۆك) بەيەكيان بزەنن. رۆلى خولقيئەنەر لەخودى ئەو ناسازگارەدا – لەنىو ئەو دابەشبون و ئەو ماوہيە (دورى) دا – بەرپۆەدەچى و كاردەكات.

دەشى ناكۆك بن لەگەل ئەوھى كە ئەو خەسلەتە، تاييەتە بەگوتارى داستانى يا شىعەرى، واتە شىئو "گەمە" يەك كەتەنيا "نيمچە گوتارەكان" تيايدا ھاوہەشن. بەلام راستىەكەى ئەوھە ھەمو ئەو گوتارانەى كە رۆلى خولقيئەنەريان تيا ئامادەيە خواوہنى ئەو فرە "خود" يەن. خودىك كەلەپىشەكى نامەيەكى ماتماتىك قسەدەكاو ھەلومەرجەكانى پۆلبەندىكردنى رافەدەكا، نە لەپوى پىگەو نە لەپوى شوئىنى كار كەردەو يەك نىيە لەگەل خودىك كەلەپەوتى سەلماندى و مەسەلەكاندا قسە دەكاو دەلى "ئىدى نەتىجە وەردەگرم" يان "واى دادەنىم". لەبارى يەكەمدا، "من" دەگەرپنەو بۆ تاكىك كەبەرامبەرو ھاوہەى نىيەو لەشوئىنكاتىكى تاييەتەدا كارىكى ديارىكراوى بەئاكام گەياندوہ؛ لەبارى دووہمدا من "قسە" لەپاستى و ئاستىكى بەلگە دەكات كە ھەر كەسىك دەتوانى ئەنجامى بدات بەمەرجى ئەوھى كەھەمان دەزگاي ھىماو بنچىنە بابەتى و كۆبەلگەكانى رابردو قىولبكات. ھەرۋەھا لەھەمان نامەدا دەشى بتوانن خودى سىئەمىش پەيدابكەن كاتى كە قسە دەكا، قسە

لەمانای بەرھەم و ئەو بەرھەستانەى كە لەسەر رېگا بوون و ئەو ئەنجامانەى كە بە دەستھاتون و مەسەلەى تەردەكاو جىگای ئەو لەزەمینەى ئامادە یان ئایندەى گوتارى ماتماتیکە وەىە . خودى یەكەم، رۆلى خولقینەر بەبى بەرپىکردنى دوو خودەكى تر لە ئەستۆ ناگرى، چونكە ئەو كارە شتىكى زىتر نابى لە دوولەتبونى خۆى . لەو جۆرە گوتارانەدا، رۆلى خولقینەر بەشیوەیەك كاردەكات كە ئەو سى خودە ھاوژەمانە لەیەكتر دوربکە و نەو .

بىگومان، لەرېگای شىكردنە وەو دەتوانىن تايبەتمەندىەكانى ترى رۆلى خولقینەر ئاشكرا بكەين . بەلام من بەو چوارانەى كە لەهەمويان بەرچاوترو گرنگتر و كە بەو رافەىەى ژىرەو پوختەبنەو ، وازدینم :

■ رۆلى خولقینەر پەيوەستە بەو سیستمە قەزایی و نەھادی (بونیادی)یەى كە دەورى دنیای گوتارى داو و لەسەر بنچینەى ئەو دیاریدەكرى و دەخریتهرو؛

■ رۆلى خولقینەر لەهەموو سەردەمەكان و لەشارستانىەتە جۆراوجۆرەكاندا بەیەكسانى كاریگەرى ناخاتە سەر گوتارەو؛

■ پیناسەرى رۆلى خولقینەر زنجیرەىەك پرۆسەى دیارو ئالۆزە، نەك خستەنەپالى لەخۆوەى گوتار بەبىژەر؛

■ رۆلى خولقینەر تەنیا بۆ فەردىكى واقیعى ناگەرپتەو، لەبەرئەوەى دەشى ھاوكات چەند خودو ناسینەر⁽³⁶⁾ بەرھەم بىنى، واتە ئەو بابەتانەى كە تاكە جیا جیاكان دەتوانن جى خۆيانى تیا بكەنەو .

*

تا ئێرە من بەشیوەیەكى نا ئاراستەكراو بابەتى {ئەو وتارە}م بەسنوردارى هیشتۆتەو . بىگومان دەربارەى رۆلى خولقینەر لەھونەرى تەشكىلى و موزىك و ھونەرەكانى دیکەش دەبوايە

باس بكرى . ھەتا ئەگەر بمانەوى لەجیھانى گوتاردا بەگەمارۆدراوى بمىنیتەو (بەو شیوەیەى كە من دەمەوى)، دیسانەو و دەبىنرى ئەو مانایەى كە من لە "خولقینەر"م خواستو زیاد لەئەندازە سنوردار بوو . من بەمانایەكى سنوردارى كەسیكەو بەسى خولقینەرم كردو كە دەتوانرى بەشیوەیەكى راستەوخو خولقاندنى فلانە دەق یا كتیب یا بەرھەمى بدریتە پال، بەلام بەئاسانى دەكرى ببینن كە لەسیستمى گوتاردا، دەشى كەسىك خولقینەرى زىتر لەكتیبىك، یان خولقینەرى تیۆرىك یانەریتىك یا رشتەىەك بى كە كتیبى ترو خولقینەرانى تر تیايدا شوینىك بدۆزنەو . ئەو خولقینەرانە لەپىگەىەك "موقعیت"دان كە بەو "پىگەىە" دەلین "سەروى گوتارى"⁽³⁷⁾ . ئەو دیاردەىە، بىگومان، بەكونى شارستانىەتى ئیمە ھەو لەسەر یەك دووبارە دەبیتەو . ھۆمىرو و ئەرستو باوكانى كلئساو یەكەمین ماتماتیکزان و بنیاتنەرانى مەكتەبى ھىپوكراتیس ھەموویان رۆلىكى وایان وازى كردو .

سەربارى ئەو، لەسەدەى نۆزدەھەمدا جۆرىكى نا ئاسى ترو دیکەى خولقینەر دەرکەوت كە نابى لەگەل خولقینەرە "گەرە" ئەدەبىەكان یا خولقینەرانى دەقە مەزھەبىەكان یا بنیاتنەرانى زانستەكان تىكەل بكرىن . ئەو كەسانەى كە پەيوەندیان بەو گروپەو ھەو ناویان دەننن "بنیاتنەرانى خەسلەتى گوتارى"⁽³⁸⁾ . ئەو كەسانە لەو روەو تايبەتن كە تەنیا خولقینەرى بەرھەمەكانى خۆیان نین، بەلكو شتى دیکەشیان ھیناوەتە كایە، واتە ئەفرینەرى ئیمكانات و رىسای قۆرمەلەبونى دەقى دیکەش بوون، و بەو مانایەى (بۆ نمونە) زۆر لەگەل رۆماننوس جیاوازیان ھەو كە تەنیا ئەو دەقەى پەيوەستە بەخۆى دەخولقینى . فرۆید بەتەنیا خولقینەرى "تەعبیری خەون"⁽²⁹⁾ یا "ناسكبیژى و پەيوەندى

بەويژدانی ناخود ئاگایی⁽⁴⁰⁾ "یەوە نییە، یان مارکس بەتەنیا خولقیئەری" مانیفیستی کۆمونیست⁽⁴¹⁾ یان "سەرمايە"⁽⁴²⁾ نییە، بەلکو ھەردوکیان ئیمکاناتی بیکۆتاییان بۆ گوتار ھیناوەتە بوون.

بیکومان، کیشە ھینانەو ھەناسانە. لەوانەییە، وتنی ئەو قسەییە راست نەبێ کە خولقیئەری رۆمان تەنیا خولقیئەری دەقی پەيوەست بەخۆییەتی، لەبەرئەو ھەیک مانا ئەویش "گرنگی" و دەقەری ھەرمانەرەوایی کردن و نفوذ پەیدادەکات. نمونەیی زۆر سادەیی ئەوکارە، خانم "ئان ریڈ کلیف"⁽⁴³⁾ کە ئەک بەتەنیا نووسەری کۆشکەکانی ئاتلین و دانبی⁽⁴⁴⁾ و چەند رۆمانیکی دیکە بوو، بەلکو ریگای بۆ دەرکەوتنی رۆمانی ترسناکی "گوتیک"⁽⁴⁵⁾ لە سەرەتای سەدەیی نۆزدەھەمدا کردووە، بەپێی ئەو، رۆلی خولقیئەر سەبارەت بەو، لەوروەو، لەئاستی بەرھەمەکانی خۆی زیتر دەپوات، بەلام پیموایە دەرکری وەلامیک بۆ ئەم کیشەییە ھەبێت. بنیاتنەرانی خەسلەتی گوتاری (لەبەرئەو ھەیک مارکس و فرۆید یەکەمین و گرنگترین کەسانی ئەو گروپە بون وەک نمونە ناوم ھینان) ئیمکانی دەرکەوتنی شتیئک ھەرھەم دەکەن یەکسەر غەیری ئەو شتەیی کە رۆماننوسان ریی بۆخۆش دەکەن. دەقەکانی خاتو ریڈکلیف ریگایان بەپوی ھەندێ لیکچون و ھاوچەشنی کردووە کە نمونە یا دەسپێکی ئەوانە لەنیو خودی بەرھەمەکانی ئەو ھەیک لەنیشانە و سیمای پەيوەندی و بونیادە نەوعیەکان دەگریتەو کە دەتوانن ببنە جیئ سودی دووبارەیی ئەوانیتر. بەدەرپرینیکی تر، وتنی ئەو ھەیک خاتو ریڈکلیف دامەزینیئەری رۆمانی ترسناکی گوتیک بوو یەکسانە بەو ھەیک بەلێن لەرۆمانی گوتیکی سەدەیی نۆزدەھەمیشدا وەک کارەکانی خاتو ریڈکلیف، ئەو ھەیک ھەمیشە روبەپوی دەبینەو ژیانە پالەوانی پاک و بێ خەتایە کە وەتۆتە داو ھەو،

قەلایەکی شاراو، و پالەوانیکی رەشپیست کەنەفرەتی لیکراو ھەیکلێنی داو ھەیک جیھان پاداشتی (کەفارەتی) ئەو سەستەمەیی بداتەو کە دەرھەق بەو کردوییەتی، ویاقی مەسەلەکانی دی.

بەلام کاتی دەلێن مارکس و فرۆید بنیاتنەری خەسلەتی گوتاری بوون، مەبەست ئەو ھەیک کە ئەوان ئەک تەنیا بەشیک لیکچونەکان، بەلکو ھەندیک لەجیاوازیە کاینشیان بەھەمان پلەیی گرنگیەو ھەیکمان ئامیزە. ئیمکانیکیان دامەزیناوە بۆ شتیئک کە لەگەڵ ئەو ھەیک جیاوازیە لەگەڵ گوتاری خۆیان، پەيوەستیشە بەوانەیی کە دامەزینیئەریان بوو. وتنی ئەو ھەیک فرۆید بنیاتنەری شیکردنەو ھەیک دەرونی بوو (بەتەنیا) بەو مانایە نییە کە چەمکی لەبیدی⁽⁴⁶⁾ یا ھونەری شیکردنەو ھەیک خەون لەبەرھەمەکانی کارل ئەبراھام⁽⁴⁷⁾ ملانی کلاین⁽⁴⁸⁾ یش دەبینرێن. بەلکو سەرباری ئەو ئەو مانایەش دەبەخشێ کە فرۆید ھەندێ لەجیاوازیەکانی (سەبارەت بەدەق و چەمک و گریمانەکانی خۆی) ئیمکان ئامیز کردووە کە ھەمویان لەگوتاری شیکردنەو ھەیک دەرونیەو ھەیک سەرچاو دەگرن.

بەلام قسەکردن بەو مانایە بەپروالەت کیشەییەکی تازە دینیئە پێشەو. دەشی بلیین: مەگەر ئەو ھەیک و ترا لەمەر بنیاتنەری ھەر زانستیئک، یان ھەر کەسیئکی کە گۆرپانکاری گرنگی ھیناوەتە نیو فلانە زانستەو، راست نییە؟ گالیلۆ⁽⁴⁹⁾ ریی ئەک تەنیا بۆ ئەو گوتارانە خۆشکرد کە دووبارەیی یاساکانی خودی ئەو بوون، بەلکو بۆ ئەو وتانەش کە زۆر جیاوازی بوون لەوتەکانی خۆی. ئەگەر دەلێن کوفیە⁽⁵⁰⁾ بنیاتنەری بایۆلۆژی یان سوسیئ⁽⁵¹⁾ دامەزینیئەری زمانناسی بوو، بەھۆی لاسایی کردنەو ھەیک خەلکانی تر نیە لەوان یان قبولکردنی چەمکی ئۆرگانیزم⁽⁵²⁾ یان نیشانە⁽⁵³⁾ لەو ماو ھەیکدا

له لايەن خەلگە وە؛ بەو سۆنگە يە يە كە كۆڭشە (بە لای كەمى تا ئاستىك) رىگە خۆشكەرى تيۆرىك بوو لە بابەت پەرەسەندە وە لە جەمسەرى دژى باوەرپەكانى خۆى بە {ثبات گەرايى}، سوسىر دەستورى {grammaire generative}ى ئىمكان ئامىز كرد كە لە پەرگورپىشە وە لە گەل شىكردنە وە بونىادىەكانى خۆى جياوازى ھەبوو. بە پىئى ئە وە، بە پوكەش وا دەردەكە وئ كە ھىنانى شىوہ گوتارىيە تازەكان وەك دامەزراندنى زانست وایە.

لە گەل ھەمو ئەمانە دا جياوازیەك - و جياوازیەكى سەرنجكیش - بوونی ھەيە. ئە گەر يەك لە زانستەكان لە بەرچا و بگريں، ئە و كارەى كە دەبێتە ھۆى دامەزراندنى لە گەل گۆرپانەكانى داھاتوى لە يەك پلە دايە و دەبێتە بە شىك لە و گۆرپانكارىانەى كە ئە و زانستە ئىمكان ئامىز دەكەن. ھەلبەتە پەيوەستى ئە و كارە بە گۆرپانكارى ناوبرا و، دەشى شىوہى جۆراوجۆرى ھەبى. لە پىگەيشىتى دوايى ھەريەك لە زانستەكاندا، دەشى كارى دامەزراندن تەنيا بە يەكێك لە (مصاديقەكانى) دياردەيەكى گشتى كە لە پەرەوتى وەرچەر خانى زانستەكە دا دەردەكە وئ حسیب بكرى. ھەروەھا دەشى بە ھۆى مەيلى غەريزى يان ئە زمونكارى لە كە دار بئ و ناچار بىن سەر لە نوێوہ شىوہ بەندى بكەينە وە و ھەندى كارى تەواوكەرى تيۆرى لە سەر ئە نجام بدەين تاكو وە دەسھێنانى بە وردەكارىەكى زىترە وە مەيسەر بئ، تا دوايى. و سەرئە نجام، دەشى وابىينرى كە لە بە گشتى كردنىدا پەلەكرا وە و سنورى ھىزو بە ھاكەى دەبئ سەرلەنوئ ديارى بكریتە وە. بە دەربىرپىنكى دى كارى دامەزراندنى ھەر زانستىك دەشى سەرلەنوئ بێتە وە نئو دەزگای ئە و گۆرپانكارىانەى كە لە و دەكەونە وە.

بە پىچەوانە وە، بناغە دارپىژى فلانە شىوہى گوتار لە گەل گۆرپانەكانى دوايىدا ناسازگارە. فراوان بونە وەى دامەنەى فلانە بە شى خەسلەتى گوتارى - وەك شىكردنە وەى دەرونى لە سەرەتای دامەزراندندا بە دەستى فرۆید - بە مانای پشكدارى كردنى نىيە لە گشتگىرە كدا كە لە سەرەتادا ئىمكان ئامىز نەبوو؛ بە مانای ھەراھەم كردنى ئىمكانى بە كارھىنانى زىترى ئە وە. ئە و كەسەى كە بە شىكى تايبەت لە گوتارى وەك شىكردنە وەى دەرونى جيا دەكاتە وە لە پاستىدا دەكۆشى ژمارەيەكى سنوردار لە دەربىرپىنەكان، گوتەكان لە كارى دامەزراندن جيا بكا تە وە كە تەنيا ئە مان بە سودمەند دەزانى لە بە ھای دامەزراندنا و بە شىكى تر لە و چەمك و تيۆرانەى كە لە لايەن فرۆیدە وە قبولكراون سەبارەت بە مان بە پلە دوو و لاوەكى دادەنئ. سەربارى ئە وە، كە سىك نالئ ھەندى لە دەربىرپىن و مەسەلەكان لە بەرھەمەكانى ئە و جۆرە بنیاتنەرانە ھەلەن {دروڤن} بە لكو ئە و كاتەى كە خەريكى دۆزىنە وەى كارى دامەزراندن دەبئ، ھەندى لە گوتەكان، لە بەرئە وەى بە سەرەكيان دانانئ يان بە "پيش ميژوويى" و وەرگىراو لە بە شىكى ترى گوتارىيان دەزانئ، بە ناوى ئە وەى كە لە دەردە وەى بابەتدان وە لايان دەنئ. بە دەربىرپىنكى تر، بە پىچەوانەى دامەزراندنى يەك لە زانستەكان، سەرەتای شىوہ يەكى تايبەت لە گوتار لە گۆرپانەكانى دوايىدا دەخالت ناكات.

ئىدى، بە ھای تيۆرى مەسەلە پەيوەستەكان بە بنیاتنەرانى جئ باسى ئىمە بە پوانىنە بەرھەمەكانيان ديارى دەكەين؛ بە لام لە مەر كەسانىكى وەك گالىلو و نيوتن، بە ھای ھەر مەسەلە يەكى كە ئە وان خستۆيانە تە پو بە لە بەرچا و گرتنى ئە و كارە دياردەكرى كە فيزيك يان جىھانناسى لە پوى بونىادى ذاتى و خەسلەتى رەوايەكەى چيە. بە دەربىرپىنكى زۆر كورت،

جیڭگای به رهه مه کانی دامه زرنه رانی خه سلته تی
گوتاری له فه زای دیاریکراودا به هۆی زانسته وه
نیه، به پیچه وانه وه، زانست یان خه سلته تی
گوتاری ده گه پیتته وه بۆ به رهه مه کانی ئه وان
به ناو نیشانی پسپوری به راییه کان.

زه روره تی هه تمی "گه پانه وه بۆ بنه چه"
له بواره کانی گوتاری جی باسی ئیمه دا،
به پره و چا کردنی ئه و مه سه له یه ده رک ده گریت⁽⁵⁵⁾.
ئه و گه پانه وه یه که خۆی به شی که له بواره گوتار،
هه رگیز له لادان و چا کردنی ئه و ناوه ستی.
گه پانه وه بۆ بنه چه ته و او که ریکی میژووی نییه
که به گوتاره وه بلیکنی و یان دیکۆریکی غه یه
زاتی، به پیچه وانه وه یه کی که له کاره زه روریه
کاریگه ره کان له گۆپانکاری و ته بدیلی خودی
شیوه ی گوتاردا.

لیکۆلینه وه ی دووباره ی ده قی که له قه له می
گالیلۆوه چکاوه ته وه، ده شی ناسینی ئیمه
سه باره ت به زانستی میکانیکه وه بگۆریت، به لام
خودی زانستی میکانیک هه رگیز ناگۆریت. به لام
لیکۆلینه وه یه کی تازهی ده قی به رهه مه کانی
فرۆید یا مارکس، ده شی خودی شیکردنه وه ی
ده رونی یان مارکسیزم بخاته به رده م
گۆپانه وه⁽⁵⁶⁾.

ئه و کورته یه ی که ده رباره ی شیوه ی گوتاری
⁽⁵⁸⁾ باسکرد - به تایبه ت له مه پ لمملانیی له گه ل
دامه زرانندی زانست - له و په پی کورتیدا بوو،
هه لۆه شانده وه ی ئه و دوانه له یه کتر هه میشه
ناسان نییه و، بیجگه له وه، به لگه یه ک نییه بۆ
سه لماندنی بوونی به ربه ستی کۆبونه وه ی ئه وان.
ئه وه ی که من هه ولی هه لۆه شانده وه یانم داوه ته نیا
به ئاراسته ی ئه و خاله بوه که گه رچی له کاتی
دیاریکردنی رۆلی خولقیته ره له مه پ هه ندی کتیب و
ده ق که له یه ک قه له مه وه چکاونه ته وه دژواره،
به لام کاتی خه ریکی کاری شیکردنه وه ده بین له و
یه کانه ی که گه وره ترن، وه ک گروپه جیا جیاکانی

به رهه م یان ته وای رسته یه ک، دیسانه وه هۆکاری
دیاریکهری زیتر ده گریتته خۆی.

*

له کۆتاییدا ئاره زومه به سه ره ئه وه دا بچمه وه
که به چه به لگه یه که وه بۆ ئه و شته ی وتم گرنگی
داده نیم.

یه که م،

هه ندی به لگه ی تیۆری هه یه له لایه که وه،
شیکردنه وه له و روه وه ی که به کورتی ئاماژه م بۆ
کرد، ده شی ریگه بۆ گه یشتن به به شیکی
نمونه ناسی⁽⁵⁹⁾ گوتار خۆشبات. به تیروانیی
من، به لای که می له نیگای یه که مدا، ناتوانین ئه و
شیوه نمونه ناسییه به ته نیا له سه ر بناغه ی
تایبه ته ندیه ده ستوری و بونیاده وینه یی و
ئامانجه کانی گوتار بینا بکه ن، له به ره وه ی
به ئیحتمالیکی به هیتر هه ندی خه سلته یا
په یوه ندی تایبه ت به گوتار بونیان هه یه که بۆ
بنه ماکانی ده ستوری زمان و لۆژیک قابیلی
گواستنه وه نین و بۆ هه لۆه شانده وه ی ریزه
گشتیه کانی گوتار⁽⁶⁰⁾ ده بی سوودیان
لی وهر بگیری. په یوه ندی (یا نه بونی په یوه ندی)
به خولقیته ره وه، و ئه و شیوه جیا جیا یانه ی که
ئه و په یوه ندیه به خۆیه وه ده گریت، یه کی له و
خاسیه تانه یه که زۆریش سه رنج راکیشه ره.

له لایه کی تره وه، به باوه ری من، لیتره وه
ده توانین ده روازه یه ک بۆ شیکردنه وه ی میژویی
گوتار بکه ینه وه. ره نگه کاتی ئه وه هاتبی
که گوتاره کان نه ک ته نیا له سه ر پایه ی به های
ده ربین (بیانی) یا گۆپانه وینه ییه کانیان به لکو
به گویره ی سیماکانی بونیشیان بخه ینه به رده م
لیکۆلینه وه. سیماکانی بلایونه وه و
هه لسه نگاندن و خسته نه پال و خواوه نداری
گوتاره کان له هه ر کولتوریکدا به شیوه یه کی تره و
له چوارچیوه ی ئه ودا ده گۆریت. به باوه ری من
ئیمکانی تیگه یشتنی راسته و خۆی شیوه گونجانی

ئەم سىمايانە بەگۈيرەي پەيۋەندىيە
كۆمەلەيە تىيەكان، بەسەرنجدانە رۆلى خولقيئەر
گۆرانكارىيەكانى ئاسانتر دەرک دەكرى تاكو
لەسەر بنەماي ئەو بابەت و چەمكەنەي كە گوتار
يارمەتيان دەدات بۇ باوبونيان.

لەوانەيە ھەتا لەسەر بنچينەي ئەو جۆرە
شىكردەنەوانە بتوانين دووبارە لەجياوازيە
تايبەتيەكانى بکەر يا ناسيئەر⁽⁶¹⁾ بکۆلئەنەو.
ھەلبەتە ئاگادارم كاتى كەدەچينە نيئو
شىكردەنەوئى دەرۋونى و بينايى بەرھەمەو
(بەگشتى لەدەقە ئەدەبى يا سىستەمە فەلسەفە
يان بەرھەمە زانستىيەكاندا) وگەرپانەو بۇ
ژياننامە و ھۆكارە دەرۋونىيەكان دەخەينە
كەنارەو، خەسلەتى رەھاو رۆلى دامەزىنەري
ناسيئەر دەخەينە بەردەم گومانەو. بەلام
لەوانەيە پتيويست بکات بۇ ئەم مەسەلەيە
بگەرپينەو: ھەلبەتە نەك بەمەبەستى
پايەدارکردنى سەرلەنوئى ناسيئەري پەيدايى
بەخش، بەلكو بۇ پەيبردن بەخالەكانى ھاتنە
ناوہو و سىماكانى كارکردو سىستەمى
وابەستەگىيەكانى ئەو. ئەو كارە يەكسان دەبى كە
ئاوہوژوکردنەوئى كيشەي ھەميشەيى لەو
زەمىنەدا، ئىدى لەجىي ئەوئى كەبپرسين:
"ناسيئەري ئازاد چۆن دەتوانى بچيئە نيئو
گەوھەري كاروبارەكانەو و مانايان پىبەخشى؟
چۆن دەتوانى ريساكانى زمان لەدەرۋونەو بختە
كارەو و مەبەستە تايبەتيەكانى خۆي بىنيئە
پيشەو؟" دەپرسين: "كەچۆن و لەژىرچ
ھەلومەرجيكدو بەچ شىۋەيەك دەشى شتيك
بەناوئى ناسيئەر لەسىستەمى گوتاردا دەرکەوئى؟ چ
جيگايەكى لە ھەر نمونەيەكى گوتاردا ھەيەو چ
رۆلئىك، لەئاكامدا پەيرەوي لەچ ريسايەك
دەكات؟" مەسەلەكە بەشىۋەيەكى پوخت،
مەسەلەي بىبەريکردنى ناسيئەو (يا جيگرەوئى
ئەو) لە رۆلى پەيدايى بەخشىو، لەبرى ئەو،

شىكردەنەوئى ئەو بەناونيشانى كارکردىكى
گۆراو (متغیر) و ئالۆزى گوتار.

دووم: ئەو بەلگە پەيۋەنددارانەيە بەبارى
"ئايدۆلۆژى" خولقيئەر. مەسەلەكە بەم شىۋەيە
دەردەكەوئى: "خەتەريكى گەرە (يان داستان
{fiction}) ھەرپەشە لەجىھانى ئيمە دەكات،
چۆن دەتوانين لەو خەتەرەي كەمبەكەينەو؟"
وئەلام ئەوئەيە كە مەكردەنەوئى ئەو بەھۆي
خولقيئەرەو ئيمكان دەبى. خولقيئەر ئيمكانى
سنوردارکردنى روان و زۆربونى بەرھەمەتيانەوئى
شىرپەنجاوى {سەرەطاناوئى} و خەتەرناكى
دەلالەتەكان لەجىھانىكدا دەدات كەئيمە تيايدا
نەك لەمەر سەرچاوەو سەرۋەتەكانمان، بەلكو
لەمەر گوتارەكانىشمان و دەلالەتەكانى گوتار
ئىقتىسادى دەكەين. خولقيئەر بنچينەي
ئىقتىسادى كردنە لەپرەوتى روان و زيادبوونى
بەرھەمەتيانەوئى ماناكاندا، ئىدى دەبى ئەو
تيگەيشتنە تەقلىدە پىچەوانە بکەينەو كەلەمەر
خولقيئەرەو ھەيە، ھەرەك پيشتر بينيمان،
ئيمە راھاتوين بلئين خولقيئەر داھينەري بليمەتى
بەرھەمەو لەگەنجينەي سەرۋەت و بەخشندەيى
بىبرانەوئى خۆي، جىھانىكى بى كۆتايى لەقالبى
نوسراو دادەھيئيت. راھاتوين بلئين كەخولقيئەر
لەگەل ئەوانيتەر جياوازي ھەيەو ئاوا لە ھەمو
زمانەكان بالاترە ھەر كەبەقسە ديت، ماناكان
بەشىۋەيەكى بىسنور دەس بەپوان و زۆربون
دەكەن.

بەلام راستىيەكەي پىچەوانەي ئەوئەيە.
خولقيئەر سەرچاوەي بىسنورى ئەو دەلالەتە
نيە كەبەرھەم لىيان كەيل دەبىت؛ خولقيئەر
لەپيشەوئى بەرھەم نايەت؛ دەسپيكيكە
بەكارکردى ديارىكراوئەو كەلەكولتورى ئيمەدا
كارى ديارىكردن و لادان و ھەلېژاردن بەھۆي
ئەوئەو بەئەنجام دەگات، و بلاوبونەوئەو
دەسكارى و پۆلەندى و بەشەشكردن و پۆلەندى

دوباره ی چیرۆك به شیوه یه کی ئازادانه، له ودا رووبه پووی به ربه ست ده بیته وه. له راستیدا، که راهاتوین خولقیته ر به بلیمه ت و کوانوی به ره مهینه ری داهینان و ده سپیشخه ری نیشاندین هوی ئه وه یه که وای لیده کهین به شیوه یه کی پیچه وانه رۆلی خوی وازیبکات. ده توانین بلیین خولقیته ر به ره میکی ئایدۆلۆژی، له به رته وه ی له خالی دژ به رۆلی میژووی و واقعی خوی نیشان ده درئ. (کاتی رۆلیکی میژووی دیاریکراو له قالبی که سایه تیه کدا ده رده که ویت که ئه و رۆله پیچه وانه ده کاته وه، ئه وه ی که روبه پووی ده بینه وه به ره میکی ئایدۆلۆژی). به پیی ئه وه، خولقیته ر که سایه تیه کی ئایدۆلۆژی به هوی ئه وه وه ترسی خۆمان له زیاده بونی (تکثیر) مانا نیشان ده دهین.

له وانه یه وا ده رکه ویت که من به م قسه یه، خوازیاری فۆرمیک له کولتور بووم که چیرۆک تیایدا به که سایه تی خولقیته ر دیاری (محدود) نه کریت. به لام بینینی کولتوریک که کاری چیرۆک تیایدا به گشتی ئازادانه کاربکاو چیرۆکه که به بی رابوردن له پالۆگه ی که سایه تیه کی زه روری یا سنوردار بکه ویت به رده م ئیختیاری هه موانه وه، شتی که نییه جگه له رۆمانتیزمیک روت. له سه ده ی هه ژده هه مه وه تا ئیستا، خولقیته ر رۆلی ریکه ری کاری چیرۆکی (داستانی) وازی کردوه که رۆلیکی تایبه تی چه رخی پیشه سازی و کۆمه لگای بورژوازی ئیمه و باوه ر به فهرده گه رای و خواهنداری تایبه تییه. له گه ل هه مو ئه مانه، به سه رنجدا نه ئه وگۆرانه میژوویانه ی له حالی روودان دان، زه روری نایه ته به رچا و که رۆلی خولقیته ر هه روه ک له پووی فۆرم و ئالۆزی و هه تا له پووی بونه وه، به نه گۆپی بمینیتیه وه. من پیموایه پله به پله که کۆمه لگای ئیمه گۆرانه کاری به سه ردا دی، و به تایبه ت له ساتی گۆرانه کاریدا، رۆلی خولقیته ریش له بهین ده چی، به شیوه یه ک له بهین

ده چی که چیرۆک و ده قه چه ند مانایه کانی به شیوه یه کی تر کار ده که ن، دیسانه وه له نیو سیستمیک سنوردار که ردا، سیستمیک که ئیدی په یوه ندی به خولقیته ره وه نییه، به لام ده بی له ئاینده دیاری بکری و له وانه یه تاقیبکریتیه وه.

ئه وکات، هه ر گوتاریک، به گۆینه دانه پیگه و فۆرم و به ها که ی و به گۆینه دانه ئه وه ی چ ره فتاریک ده یگریته وه، له گومناوی یه ک زه مزه مه دا ده کریتیه وه و ده پشکوئ. ئیدی ئه و پرسیاره ی ئه وه ند ده دوباره بۆته وه نابیسین که: "له راستیدا چ که سی بوو قسه ی کرد؟ له راستیدا ئه و بوو یا که سیکی تر؟ و به چ نوێگه ری و ره سه نایه تیه که وه؟ له گوتاره کهیدا، چ به شیکی قولایی بونی خوی به یانکردوه؟" له بری ئه وه، پرسیاره ی دیکه ده بی، له بابیه تی ئه وه ی که: "سیماکانی بونی ئه و گوتاره چییه؟ له کوئ به کارهاتوه؟ چۆن بلۆبۆته وه؟ چ که سی که ده شی بیته خاوه نی؟ له کوئیدا شوینی بۆ ناسینه رانه ی ئیحتمالی هه یه؟ چ که سی که ده توانی ئه و رۆله جیا وازانه ی ناسینه ری له ئه ستۆ بگریته؟" و ئیدی له پشتی هه مو ئه و پرسیارانه، شتی که بیجگه له و نه بونی جیا وازیه به رگۆیمان نا که ویت: "چ جیا وازیه کی هه یه که چ که سی که قسه ده کات؟".

په راوێزو سه رچا وه کان:

* سه ره تا ئه م وتاره مان له م سه رچا وه فارسیه وه رگێرا بو "پدید آورنده چیست" میشل فوکو، ترجمه عزت الله فولادوند، فصلنامه هنر⁽²⁵⁾ تابستان (1373)، ص (361-376) که ئه میش له م سه رچا وه ئینگلیزیه وه رگێردا وه:

Michel foucult, "What is an Author?" tr.j.v. Harari, in textual strategies: Perspectives in post-Structuralist Criticism, wd.j. Harari, Methuen, pp.141- 160.

دوایی له گه ل ئه م ده قه فارسیه شی به راوردمان کرد "میشیل فوکو، نوسینده چیست؟ برگردان: بهروزشیدا،

(7) {Clement of Alexandria}، رۆحانی و قسه‌که‌ریکی مه‌سیحی سه‌ده‌ی دووه‌می زاینیه، که کۆپله‌کانی {Miscellaines Stromata} خۆیندنه‌وه‌یه‌که بۆ میژووی فه‌لسه‌فه

(8) {Diogenes Laertius}، له‌سه‌ده‌ی دووه‌می زاینیدا ژیاوه نووسه‌ره‌وه‌ی باوه‌په‌کانی خه‌لکی دورگی سیسیل بو، ژیاوی فه‌یه‌لسوفان {Live of the philosophers} کتیبکی ئه‌وه له‌دوو به‌رگدا، سه‌رچاوه‌یه‌کی گرنگه ده‌ریاره‌ی تیروانیی فه‌یه‌لسوفه کۆنه‌کان.

(9) theological affirmation

(10) {S. Mallarme} (1898-1842) شاعیری

سیمبولیستی فه‌ره‌نسی.

(11) John Searle, Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language, Cambridge: Cambridge University Press, 1969, pp. 74-162.

(12) reference

(13) Aristotle

(14) {A. Rimbaud} (1891-1854) شاعیری

سیمبولیستی فه‌ره‌نسی

(15) شیعی {La Chasse Spirituelle}

گومانده‌کرا که په‌کێک له‌به‌رهمه‌ نادیاره‌کانی ئارتور رامبو بۆ، به‌لام کاتی له‌ژماره (19، مای 1949) ی رۆژنامه‌ی کومبای فه‌ره‌نسی چاپکرا، ده‌رکه‌وت که لاساییکردنه‌وه‌یه‌که له‌شیعه‌ره‌کانی رامبوو دوو کهس هۆنیویانه‌ته‌وه به‌م ناوانه: ئاکاکیا فیالا و نیکۆلا باتای. له‌وه‌رگێڕانه‌که‌ی افشین جهانیده به‌"شکاری مه‌عنه‌وی" ته‌رجمه‌که‌راوه.

(16) Pierre Dupont

(17) Skakes Peare

(18) Bacon

(19) {Organon}، ئامیژیکی مۆزیکیه له‌پیانۆ

ده‌چی، ده‌لێن نه‌فلاتون دایه‌تتاوه.

(20) Homer

(21) {Hermes Trismegistus}، نووسه‌ری

به‌نیوبانگی کتیبکی میژوویی له‌باره‌ی عه‌قلی شیوه ره‌مزی، مانای وشه به‌وشی ناوه‌که‌ی به‌لاتینی ده‌بیته (هیرمسی سێجار گه‌وره) که نازناوی شانازی به‌"ثوٹ" خوای دانایی له‌میسری کۆن، ئه‌و کتیبانه‌ی له‌باره‌ی زانسته‌ شاراوه‌کانه‌وه نووسراون ده‌درینه پال ئه‌و، تیایاندا کاریگه‌ری عیرفانی و رواقی به‌رچاوده‌که‌وێت، وه‌رگێڕانی هه‌ندیکیان به‌لاتینی و عه‌ره‌بی له‌به‌رده‌ستدان.

(22) Jacques Durand

(23) Stendahl

افسانه، شماره سوم، بهار 1371، ص 54-77" به‌لام دواچار ئه‌م ده‌قه فارسیه‌شمان ده‌سکه‌وت "میشیل فوکو، مؤلف چیست؟ برگردان: افشین جهانیده، له کتیبی: سرگشتگی نشانه‌ها، نمونه‌هایی از نقد پسا مدرن، گزینش و ویرایش: مانی حقیقی، 1374، ص 190-214" که دوا وه‌رگێڕانی فارسی ئه‌و ده‌قه‌یه‌و کاملترینانه، هه‌روه‌ها راسته‌وخۆ له ده‌قه فه‌ره‌نسیه‌که وه‌رگێڕاوه‌و له‌گه‌ڵ ده‌قه ئینگلیزیه‌که‌ی به‌راوردکه‌راوه‌و لیکدراوه. له‌به‌رئه‌وه‌ی خودی وه‌رگێڕانه ئینگلیزیه‌که له‌ژێر چاودێری خودی فوکو به‌ئه‌نجام گه‌یه‌ندراوه، ئه‌گه‌رچی له‌وه‌رگێڕانه ئینگلیزیه‌که‌دا نزیکه‌ی دوو لاپه‌ره لایه‌راوه‌و هه‌ندێ پهره‌گراف زیادکه‌راوه (وه‌ک ئاماژه‌ی بۆ که‌راوه له‌وه‌رگێڕانه فارسیه‌که‌دا).

ده‌قه فه‌ره‌نسیه‌که:

Michel Foucault, "Qu'est-ce qu'un auteur?", Bulletin de la societe Fran casie de philosophie, No,63 (1969), pp. 73-104.

وه‌رگێڕانه ئینگلیزیه‌که:

Michel Foucault, "What is an author? In the Foucault reader, (ed, Paul Rabinow), Newyork: Pantheon press, 1984, pp. 101-121.

ئیمه له‌کاری خۆماندا، سودمان له‌هه‌رسێ وه‌رگێڕانه فارسیه‌که بینیوه، به‌لام سه‌رهمه‌شقی به‌که‌مینمان وه‌رگێڕانه‌که‌ی "عزت الله فولادوند" بو هه‌روه‌ها له‌گه‌ڵ وه‌رگێڕانه‌که‌ی "افشین جهانیده" به‌راوردمان کردوه‌و هه‌ر که‌موکوپیه‌ک هه‌بوێ له‌ودا ته‌واومان کردوه، به‌تایبه‌ت ئه‌و دوو لاپه‌ره‌یه‌ی که له‌ده‌قه ئینگلیزیه‌که‌شدا لایه‌راوه. ئیمه له‌ په‌راوێزی ئه‌م وتاره‌دا ئاماژه‌مان پێکردوه وه‌ وه‌رمانگێڕاوه، بۆ مه‌سه‌له‌ی په‌راوێزه‌کانیش له‌هه‌رسێ وه‌رگێڕان و هه‌ندێ سه‌رچاوه‌ی تر سودبینراوه.

(1) {author}، ئیمه له‌به‌رامبه‌ر "پدید آورنده" به‌کارمانه‌یتاوه، به‌لام له‌وه‌رگێڕانه‌که‌ی به‌هروزشیدا "نویسنده" به‌کارهاتوه، واته‌ نووسه‌ر، له‌وه‌رگێڕانه‌که‌ی افشین جهانیده "مؤلف" به‌کارهاتوه که ده‌بیته دانهر، هه‌روه‌ها سه‌یری وه‌رگێڕانه سویدییه‌که‌شمان کرد {forfattare} به‌کارهاتوه. که مانای نووسه‌ر یان دانهر ده‌گه‌یه‌نێ. ئیمه به‌چاکی ده‌زانین خولقیته‌ری یان دانهر به‌کاربێژی، له‌به‌رئه‌وه‌ی له‌تویی ده‌قه‌که‌دا ئاماژه‌ بۆ نه‌شیانی به‌کاره‌یتانی نووسه‌ر هه‌یه.

(2) اثر، ته‌نیا کاری ئه‌ده‌بی ناگێرته‌وه.

(3) Beckett.

(4) Writing subject

(5) Sade

(6) Nietzsche

(35) له وەرگېږانه کې افشین جهانديده له بری "چېرۆك"، "خه یال" به کارهاتوه.

(36) Subigect

(37) transdiscursive

(38) Founders of discursivitiy

(39) The Interpretion of Dreams. (freud)

(40) Jokes and their Relation to the Unconscious. (freud)

(41) The Communist manufesto (Marx)

(42) The Capital. (Marx)

(43) {Anne Radcliffe} (1823-1764)

رۆماننوسی رۆمانتیکي ټینگلیزی.

(44) The Castles of Athlin and Dunbaye.

(45) Gothic horror novel

(46) له شیکردنه وې دېرونیدا، نارېزوی بزوان، یا

وزې ژبانه که له هندی بواردا په یوه سټی ویستی سټیکسی ده بې.

(47) Karl Abraham

(48) Melanie Klein

(49) Galileo

(50) {G.L.C.F.D. Cuvier} (1832-1769)

سروشتناسی فېره نسی، بنیاتنېری قالبناسی (ثاناتومی) پراکتیکي و ټارکیؤلورزی.

(51) {F.Sanssure} (1913-1857) زانای

سویسی و بنیاتنېری زمانناسی نوی.

(52) organisme

(53) sign

(54) normativite

(55) له وەرگېږانه کې افشین جهانديده دا هم چنډ

په رېگرافه زیاده هیه: دیسانه وه ده بې نه و "گه پانه وه بؤ.. په له دیارده کانی "دۆزینه وه" و "به ده سته پانه وه ی

دوباره "جیا بکه ینه وه. هم دوو دیارده یه له نټو زانستدا زؤر باون. مېه ست له "دۆزینه وه: نه و به رهمه وه ک په ک

یان هاو شټوانه ن که له پټی شټوه تازه کانی زانسته وه، ټیگه یشتن یان به ده سته پانې نه و وټنه یه ټیمکان ټامیز

ده کهن که له که دار یان ون بوه. بؤ نمونه، چؤ مسکی له و کټیبه یدا له مېر ده ستوری زمانی دیکارتي، وټنه یه کی

له زانست (مه عریفه) دۆزیو ته وه له کوردموی تا هومبولت درټزه ی هیه: له پاستیدا هم وټنه یه، ته نیا له پټی

ده ستوری {grammare generative} وه ده شټی فورموله بټ، له بهر نه وه هم ده ستوره یاسای

بونیا ده که ی له بهر ده ستدایه، له پاستیدا ټامانجی ره مزاندنی {Codification} بؤ دواوه پوانینی تیروانینی

میژووییه، مېه ست له "به ده سته پانه وه ی دوباره"

(24) {Henri Beyle}، ناوی حقیقه ی ستاندا له،

رۆماننوسی ناوداری فېره نسی.

(25) {Bourbaki} ناوی کی کومه لېی و خوازوای

گروپکی ماتماتیک زانانی فېره نسییه له چله کانی هم سه ده یه دا.

(26) ناو ده کان یه ک له دوا ی یه ک:

Victor Eremita, Climacus, Anticlimacus, Frater Taciturnus, Constantine Constantius.

همه موویان ناوی خوازوای فېله سوفی دانیمارکی

کیرکیگارد {Kierkegaard} ن له بهر همه جیا جیا کانیدا. (27) له بهر امېر "مسند الیه ومسند"

به کارمانه پناه وه. به لام له وەرگېږانه فارسیه که ی تر له بری نه و زاروا نه "فاعل و مفعول" به کارهاتوه.

(28) {Hipocrates} پزشکی یونانی سه ده ی

پېنجه م که به ناوی باوکی زانستی پزشکی ناسراوه، به لام ژبان و کاره کانی به ته وای روشن نیه.

(29) Balzac

(30) {(pliny) Caius Plinius Secundus}

سروشتناسی رومی سه ده ی یه که می زاینی و نووسېری کټیپیکه له شټوه ی دائره توله عاریف به ناوی میژووی سروشتی.

(31) له وەرگېږانه کې افشین جهانديده هم ی ناو

که وانه کان به م شټوه یه (هله به ته ده بټ بلیم که ده میکه ره خنه ی به رهم له سر بنه مای شټواز و جوړی

به رهمه که نه نجامده درټ، و هروها له سر بنه مای نه و ره گزه دووباره بوانه ی که ناماده ن تیا یداو نه و

گورپانکاریانه ی ده ورویه ری ره گزیکي نه گورپ که نیدی تاکه نه فرینه ر نیه. به م شټوه یه نه گور له ماتماتیکدا، نیدی

نه وهنده بؤ دانه ر (خولقینه ر) ناگه پټنه وه، مه گور ته نیا بؤ ناوانی هندی بیردوزه یا کومه لټ گوزاره، رولیکي ته و او

جیاوازی هیه ټامازه کردن بؤ دانه رو میژووی کاره که ی له بایؤلورزی و پزشکیدا. به ده رپرینیکي تر، هم ټامازه یه

ته نیا شټوه یه ک نییه بؤ ناسینه وه ی سرچاوه به لکه شټوه یه که بؤ نه وه ی که جیا که ره وه یه کی (شاخص)

دیاریکراو نیشان بدریت له مېر نه و ته کنیک و که ره سه ټاقیکاریانه ی که به کارهاتون له و سرده م و له ټاقیکه دا).

(32) {Saint Jerome} (420-340 زاینی).

قسه که و لیکوله ره وه ی مه سیحی، وه رگپټی ټینجیله کان بؤ لاتینی، و نووسېری کومه لټ به رهم بوه له مېر

ته فسیری کټیپی پیرؤزو میژووی کلټساوه.

(33) له ده قه فارسیه که ی تر نووسراوه "موجود

خیالی" {De vifis illustribus}.

(34) alter ego

شتىكى ترە، بەدەرپرېنىك ھىنانە ناوۋەھى دووبارەى
 گوتارىكە لەنىو قەلەمپەويكى تازەى بەگشتىكردن و
 بەكارھىنان و گۆراندە. مېژووى ماتماتىك پىرە لەو شىۋە
 دياردانە (بېوانە لىكۆلېنەۋەى مېشىل سىر لەبارەى
 مېژوۋەكانى ماتماتىك). بەلام مەبەست لە "گەرپانەۋە بۆ"
 چىە؟ بەباۋەپى من "گەرپانەۋە بۆ" جولەيەكە
 تايبەتمەندى خۆى ھەيەو بەوردى خەسلەتى بىياتنانى
 شىۋەى گوتارى دەخاتەپو. بۆنەۋەى گەرپانەۋە بۆ،
 يەكەمجار دەبىى فەرماۋشى بىى، فەرماۋشىك نەك
 بەپىكەوت يان داپۇشراۋ بەھۆى تىنەگەيشتنەۋە، بەلكە
 فەرماۋشىكەكى ذاتى و بونىادى. كارى بىياتنان، ھەتا
 لەخودى خۆيدا، شىۋەيەكە ناشى فەرماۋش بىرى. ئەو
 شتەى ئەم كارە ئاشكرا دەكە و لىتى جىادەبىتەۋە،
 شتىكە كەلىتى دوردەكەۋىتەۋە و گۆرانى بەسەردا دىنى.
 دەبىى لەسەر ئەو فەرماۋشىكە بەپىكەوت نىيە بەوردى
 كارىكرىت، تابىوانى جىكاكەى دىسارى بىرى و
 شىبىكرىتەۋە لەگەل ئەو گەرپانەۋەيە بۆ كارى بىياتنان،
 كەمبىكرىتەۋە. قوفلى فەرماۋشى لەدەرەۋە زىاد نەكراۋە،
 بەلكە بەشىكە لەشىۋەى گوتارى جى باسى ئىمە و
 ئەمىشە كەقانونەكانى ديارىدەكات؛ بىياتنانى شىۋەى
 گوتارى بەشىۋەيەكە فەرماۋش بو، كە ھەم بەلگەى بونى
 قوفلە ھەم كلىلىك كەئىمىكانى كىرنەۋەى قوفلەكەيە،
 بەشىۋەيەكە كەفەرماۋشى و رىگىرى گەرپانەۋە تەنيا
 بەگەرپانەۋە ۋەلا دەرئىن. ھەرۋەھا، ئەم گەرپانەۋەيە بەم
 شتەدا دەچىتەۋە كە لەدەقدا نامادەيە، بەدەرپرېنىكى
 وردىتر، بۆ خود دەق دەگەرپىتەۋە، بۆ خودى دەق
 لەحالتى روتىدا، لەھەمان باردا بۆ ئەو شتە دەگەرپىتەۋە
 كە لەتوۋى دەقدا بەچال و ونبون و جىگەى خالىيەۋە
 نىشانىدەدرىت. بۆ بۆشايىك دەگەرپىتەۋە كەفەرماۋشى
 بەسەر خۆيدا كىردىۋەتەۋە يان شاردىۋەتەۋە بەتەۋاۋى
 ساختەيى و ناپىكى داپۇشىۋە گەرپانەۋە دەبىى دووبارە
 ئەم جىكا خالى و ونبەۋە ئاشكرا بىكاتەۋە؛ لىرەۋە
 گەمەيەكى بەردەۋام دەسپىدەكا كە تايبەتمەندى
 گەرپانەۋەكان بۆ بىياتنانى شىۋەى گوتارى دەخاتەپو،
 گەمەيەك كە لەلايەكەۋە برىتتە لەوتنى ئەۋەى كە ئەو
 شىۋە بوو خويىندەۋە كافي بو، ھەموشتى لەو شىۋەدا
 پەيدادەبىى و دەبوا چاۋان و گويچكەكان دابخرىن تا
 نەبىينىن؛ و بەپىچەۋانەۋە لەلايەكى ترەۋە برىتتە لەوتنى
 ئەۋەى نا، بەھىچ شىۋەيەك لەم يان لەو وشەيەدا نىيە و
 ھىچ يەكك لەو وشانەى قابىلى بىينىن و خويىندەۋەن، ئەو
 شتەى كە ئىستا جىى مەبەستە نالېن و زىتر برىتتە لەو
 شتەى كە لەتوۋى وشەكان و لەنىو ئەو ماۋە دورىيەى
 كە ئەمان لىكجىادەكاتەۋە، دەوتىرى).

(56) ھەرۋەھا لىرەشەۋە ئەم پەرەگرافە
 لەۋەرگىرپانەكەى افشىن جەھاندىدەدا زىادە: (بەلام دەبىى

تايبەتمەندىكى دىكەش بۆ ئەم تايبەتمەندىانەى گەرپانەۋە
 زىادبىكرى و گەرپانەۋەكانىش بەئاراسىتەى جۆرە
 پەيۋەندىكى لوغزاۋى نىۋان بەرھەم و دانەر شىۋە
 دەگرى. لەپاستىدا، لەو شىۋەنى كە دەق، دەقى دانەر
 بەھۆى ھەمان دانەرەۋە بەھى دامەزراندن "بىياتنان"ى
 ھەيە، دەق دەبىى بۆ دانەر بگەرپىتەۋە. دۆزىنەۋەى
 دەقىكى نەناسراۋى نىوتن يان كانتۆر ناتۋانى جىبھانئاسى
 كلاسىك يات تىۋرەى كۆمەلەكان بەم شىۋەيەى
 كەگەشەيان كىردەۋە، بگۆرپىت "ئەۋە تەنيا رۆخى گۆرە
 كە دەتۋانى ناسىنى مېژوۋىيىمان لەمەپ پەيدابوۋنى
 ئەۋانەۋە بگۆرپىت". بەپىچەۋانەۋە، لىكۆلېنەۋەيەكى
 دووبارەى دەقىكى فرۆيد بۆ نمونە سەرەشقەكان "تەنيا
 ۋەك دەقىكى فرۆيد" ھەمىشە ئەو خەتەرەى ھەيە كە نەك
 ناسىنى مېژوۋىيى لەمەپ شىكرىدەۋەى دەرۋىيەۋە، بەلكو
 قەلەمپەۋە تىۋرىكەشى بگۆرپىت "گرىمان بەجىگۆرپىكى
 پىكرىنى شتە تەئكىدلىكراۋەكان و چەقى قورسايىيەكەى".
 بەم گەرپانەۋانەى كە بەشىكەن لەتانوپۇ قەلەمپەۋەكانى
 شىۋە گوتارى، ئەم قەلەمپەۋانە پەيۋەندىكىيان بەدانەرى
 "بەمايى" و بەۋاسطەى (57) {mediat} خۆيانەۋە ھەيە
 كە جىاۋازە لەگەل پەيۋەندى ھەر دەقىك بەدانەرە بىى
 واسطە {immediat} كەى خۆى.

(57) مەبەست ئەۋەيە كە لەو نىۋانەدا كارىكاۋ
 ميانچى نىۋان پەيۋەندىكەكان بىى. بەلام ئىمە وشەيەكمان
 بۆ ئەمە نەدۆزىۋە.

(58) "شىۋەى گوتارى" و "خەسلەتى گوتارى"
 لەۋەرگىرپانەكەى افشىن جەھاندىدەدا لەبەرەمبەر يەك شت
 بەكارھاتون. ھەرۋەھا "بىياتنان" و "دامەزراندن" ىشن
 كەۋاتە ئەمانە يەك شتن.

(59) typologie

(60) لەۋەرگىرپانەكەى افشىن جەھاندىدە نووسراۋە:
 بۆ جىاكرىدەۋەى گوتە بنچىنەيىكەكان گوتار دەبىى
 سوديان لىۋە بىينىرى.

(61) لەۋەرگىرپانەكەى افشىن جەھاندىدە لەبرى
 {subject} بەكارھاتەۋە.

(62) بېۋانە پەرۋىزى ژمارە (35).

تېبىنى: ئەم دوۋەرگىرپانە فارسىيە "پىدىد آورندە
 چىست" و "نويسندە چىست"، ھارپىم رىۋار سىۋەيلى
 خستىيە بەردەستم، لىرەۋە خۆشەۋىستى و سوپاسى
 بىپايانم بۆى ھەيە.

پیر فوجیرۆلاس و تاریکخوازی ھاوچەرخ

■ ئا/ د. عبدالعلیم محمد

● و/ کامل محمد قەرەداخی

راستیە ریزەییانەى کە پێى دەگەن دەبن بە قەدەرى ئەو تیموگروپە مەزبەنەى کە بڕوایان پێ دەهێنن.

هەرچەندە کە هەولێ شایکەردنەو و خوێندنەو و ئەو دیاردەى بەدریژایى هەموو مێژوێ مەزبەنەى درێژە. و هەر لە ئەفلاتون و ئەرسەتۆ و هەتا ماركس و کۆنت و دۆرکایم بەردەوامبوو، کەچی هێشتا توێژینەو و لە کۆمەڵە سیستمێکی فکریی نوێ بۆ خوێندنەو و وردو درشت و ئالۆزى ئەو دیاردەى سەرچاوەى بەپیتە بۆ تێرمان و نوێگەرایى.

بێگومان پەرەسەندى ئەزمونی مەزبەنەى و هەمیشە نوێبوونەو و خودى ئەو ئەزمونە

سەرەپای ئەو وەى مەزبەنەى و کۆمەڵە هەر لە چاخی دێرینەکانەو و لە هەولێکی بەردەوامدایون بۆ پەى بردن بە ناوەڕۆک و میکانیزمى بزاوتى مێژوویی، کەچی ئەم بابەتە لە مەزبەنەى وە کە چۆن لە دوینى و سەبەش هەر مایەى بێر لێکردنەو وەى نوێ و خوێندنەو وەى جۆراوجۆر بوو و دەبێ. چونکە چ مەزبەنەى و، چ کۆمەڵە هەردووکیان دیاردەى زۆر گرێچن و جۆراوجۆرن، ناتوانین لە شایکەردنەو و تاوتوێکردنەو وە کە هەولێشەى بێرکەرى بە ئەنجام بگەین. بە لێکۆ دەرهەنجامەکانى لێکۆلینەو و بێرکردنەو و لە پەيوەندى کۆمەڵە بە مەزبەنەى و دەدرینە پال کۆمەڵە فاکتەرێکی جۆراوجۆرى وەها کە ئەو دەرهەنجامە ناوەندى و

له ريگه كۆمه له وەرچه رخانئىكى قەبەوہ بوہ كه رەگيان لەناو كۆمەلگە نوپەكاندا داکوتیوہ، بېگومان ئەم پەرەسەندنەن كە ئەگەرى بابە تیانەى نوپوونەوہى پرۆسەى بىركردنەوہو تىپرامانى كۆمەلگە ساز و ئامادە دەكەن.

لە رەوتى پەرەسەندنى ئەم پرۆسە مېژووبەدا، لە زۆر قوناغى جياجیادا زۆر سیستم بۆ پەيبردن بە سروشتى ئەو بزوتنەوہ كۆمەلایەتى و مېژوووبیانە دارپژراون كە لە سەردەمىكا باوبوون و کاریان پیکراوہ، یان تا ئیستا باون و کاریان پیدەکرئ. بەلام ئەم سى سالاى ئەم دوايیە لەسەر ئاستى بونیادی كۆمەلگای نوئ و لە سەرئاستى سیستمى نۆدەولەتى و پەيوەندییە نۆدەولەتیەكاندا پەرەسەندنى زۆر گەورە و گرنكى بەخۆیەوہ بینوہ. ئەوہ تا جەنگى جیہانى دووہم بە بنەبرکردنى رەوتى فاشیزم و نازیزم كۆتایی ھاتووہ و سەربارى شەپى سارد نیمچە ئاسایشیك

ھەبەو، دیاردەى "دوو جەمسەرى جیہان" سەرى ھەلداو پنتەکانى ھیز لە جیہاندا بەسەر ھەریەكە لە یەكئى شۆرەوی و بلۆكى رۆژھەلات، لەلایەك و ولاتە یەكگرتووہكانى ئەمەریكاو ھاوپەیمانەكانى لەلایەكى دیکەدا دابەش بوون.

ھەرئەو سەردەمە ولاتانى جیہانى دووہم سەریان ھەلدا ئەم جیہانەش ولاتانى بەشداری لە شۆرشى زانست و تەكنەلۆژیا كە ھیزو گروپە فەرمانرەواكانیان لەبارىكى ئاسایشى ئارامدان.

سەربارى ئەمانەش، یان بلیین لەسەروى ھەموو ئەمانەوہ، ئەم سى سالاى دوايى كەلالەبوونى كۆمەلەك ئاراستەى فکرى وای بەخۆیەوہ بینى كە لە چەند روویەكەوہ لە ئاراستە فیکریەكانى پيش خویان جیساوازن و خویان وەك ھەولێ پەيبردن و شیکردنەوہى كۆمەلگای نوئ و پەرەسەندنى كۆمەلگا و میكانیزمى پەرەسەندنەكە دەنوین. ئەوہ تا لەبەرانبەر ئەو رەوتە پيشكەوتنخوازییەى سەدەى نۆزدەدا كە لەسەردەستى ھیرەرت سپینسەر تەكانیكى بە مېژوو ئابوورى و كۆمەل دا و ئەوكاتە سپینسەر لە میانەى ئەو پيشكەوتنخوازییەوہ پيشبینى ئەوہى كردبوو كە كۆمەلگە پيشكەوتووہكان چارەنووسى كۆمەلگە داوكەوتووہكان، واتە ئەوانیش بەم چارەنوسە (پيشكەوتن) دەگەن. ئەوكاتە روحيك ھەبوو بە (ناوہندچیتى رۆژئاوا) گەشبین بوو، بەلام سەدەى بیستەم بە گۆرانی ئاراستەكانى تووژینەوہ لە كۆمەلگەو لە مرقوف، بەھوى تىپرامانەكانى نیتشە و شپلینجەرەوہ جیادەكریتەوہ. (وہزیفەى) ش لە سەردەستى مالىنوفسكى كەلالە بوو، ئەو بوو كە جارى ئەوہى دا ھەر رۆشنیرییەك كەلتورىكى یەكگرتووہ و سەیرورەى تايبەت بەخۆی ھەبەو گونجاو و ھاوسەنگە و ھەموو ئەو دیاردانەشى كە پەيوەستن بەوكەلتورەوہ لەناو

كه لتورده كه دا ئەرك و ۋەزىفەى ديارىكراو و نىۋ خۇيان ھەيە.

ھەرچەندە ئەم رەوتە لەسەر دەستى مىرتۇن و بارسۇنۇز پىشكەوتنى باشى بەخۇيە ۋە بىنى كەچى ھىشتا بە چاوپۇشى كردنى لەناكۆكىيە ناۋەكەكانى ناۋكەلتورە يەكگرتۈرەكە و تىپروانىنى ئىستاتىكىيانەى بۇ بزوتنە ۋەى كۆمەلگە، جىادەكرىتە ۋە. چونكە ئەو خالى سەرەتايەى كە ئەم رەوتە پىشتى پى دەبەستى ئەۋەيە كە ھەرلەيكە لە لاكانى ژيانى كۆمەلەيتى بۇ روبەپووبونە ۋەى (ژيانى كۆمەلەيتى) بە كشتى ۋەزىفەى ديارىكراو و پىۋىستى خۇيە ھەيە.

ئەمجا ئەۋانە بىانەۋىت و نەيانەۋىت (ۋەزىفەى) بەكارى مىرتۇن و بارسۇنۇز لە بەرامبەر ماركسىزىمدا لە گۆرەپانى مەملانەدا بىنىيە ۋە.

چونكە ماركسىزىم لەژىر كاريگەرى چەمكى پىكھاتەيى ئابورىي كۆمەلەيتەدا ۋەك شىتىكى كۆگىرى سەيرى كۆمەلگە دەكات، بەلام ئەو كۆگىرىيە تەنھا روالەتە ۋە ناۋەپۆكەكەشى لە ئەو ناكۆكەدا خۇي مەلاس داۋە كە لەنىۋان گروپ و ھىزە كۆمەلەيتە جۇراۋجۆرەكاندا ھەيە. كەچى كۆمەلگاۋ كەلتور لەپوانگەى ۋەزىفەتدا بەيەكە ۋە كۆگىركىن لەسەر بىنەماى داماللىنى كەلتور لە ناكۆكە ئەندامىەكانى دروست دەبن.

لە بەرامبەر ئەۋرەخە توندانەدا كە لەلەين ئىكۆنۆمىست و سۆسىۋلۆژىست و ئەنتروپۆلۆژىستەكانە ۋە لە ۋەزىفەت گىرا، لەم سالانەى دوايىدا توپۇرەران چاۋيان خستە سەر دەستكەوت و داھىنانەكانى ئەم سالانەى دوايى زانستە سىرۇشتىەكان بەتايىبەتەش لەۋ بوارانەدا كە پەيۋەندىيان بە پەرەسەندى سىبىرنىتىك Sybernetique ۋە ھەيە.

ئىستى رويان لەۋەيە كە سوود لە دەستكەوتەكانى ئەم زانستە ۋەرىگرن و ھەول

بەدەن مۆركىكى "زانستى" بەدەن بە ئەۋ توپۇزىنەۋانەى كە تاۋتۇي رەۋشەكانى مۇۋ و كۆمەلگە دەكەن. پراكتىزەكردنى سىبىرنىتىك لە بۋارى كۆمەلگە و مۇۋدا كاريكى ۋاى لىكەۋتە ۋە كە مل بەۋگوتارە بدرىت كە بە روالەت كەلالەبۋونى پروسە كۆمەلەيتەكان لەرىگەى بۋونى چەند سىستىمىكە ۋە، يان چەند سىستىمىكى لاۋەكە ۋە رىك دەخىن كە لە ناۋە ۋە يەكگرتىنىكىان تىدا ھەيە بى ناكۆكى و ناتەبايى، ئەمە گوتارى ۋەزىفەيە تەۋەرىيەكانە. لە پىگەى ئەمەشەۋە تىپروانىنىكى نوۋى دىكە بەرجەستە بۋو كە ئەۋىش ھەر درىۋبۋونە ۋەى ۋەزىفەيە، بەلام پى دەۋترىت (سىستىمىزىم - نەزمىەت - Systemisme) و بەۋە جىادەكرىتە ۋە كە پروسەى كۆمەلەيتە بىنەست دەكات، لە راستىشدا سىستىمىزىم كاريگەرى لەسەر چەند زانايەكى سۆسىۋلۆژى و سىياسى پتر بەۋ لاۋە دانەناۋ لەناۋەندە زانستى و كەلتورىەكاندا كاريگەرى زۆرى دانەنا.

سىستىمىزىم لە توپۇزىنەۋەى خۇيدا كاتىك لەسەر بىنەماى تىۋرى و پەيرەۋى تاۋتۇي كۆمەلگە و مۇۋ دەكات، ئەمەش بەپىچەۋانەى شىكردنەۋەى بۋنىادگەرى، يان بلىن رىيازى بۋنىادگەرىيە، كە بە روالەت پىشت بە زانستەكانى كۆمەلگە و مۇۋ، يان بە خەسلەتلىكى تايىبەتى ترى زمانەۋانىي بۋنىادگەرى دەبەستى. كاتى خۇي فەردىناند دىسۇسىر بەدەر لەۋ بابەتانەى كە واقعەتى بابەتى باسبان دەكات لىكۆلىنەۋەى لەسەر پەيۋەندىي ئەۋ ھىمايانە كىردۈ، ئەمجا ئىتر بابەتى زمانەۋانى بەتەنھا لىكۆلىنەۋەى پەيۋەندىي نىۋان (دال و مەدلۇل) ۋە ۋە ۋەستا بەلكو كەۋتە لىكۆلىنەۋەى تاۋتۇي كىردنى ھىماكان و پەيۋەندىيە ناۋەكەكانىيان لەناۋ سىستىمى زمانەۋانىدا.

له پيگه‌ی ده‌سته‌هاته‌کانی زمانه‌وانی نوپوه (بونیا دگه‌ری) وهك ریبازیک و شیوازیکی ناو زانسته کۆمه‌لایه‌تیه نوپیه‌کان به‌رجه‌سته‌بوو. ئەم بونیا دگه‌رییه ده‌لێ پپووسته دیارده و پرۆسه کۆمه‌لایه‌تیه‌کان له‌و وتاره‌وه شیکار بکه‌ین که ره‌وانی مړویی به‌شیوه‌یه‌کی نه‌ستی و نادیار په‌یوه‌ست ده‌بێ به‌ ئەو په‌یوه‌ندیه روا‌له‌تیانه‌وه‌ی که زمانه جیا جیاکان پیک ده‌هینن. پاشان ئەمه‌ش سیستمی خزمایه‌تی و شیوازه جوراوجۆره‌کانی ریکخستنی کۆمه‌لایه‌تی هینایه به‌ره‌م. ئەمجا ئیتر په‌یوه‌ندی ناوخویی نیوان ده‌نگه‌کان و ئیشاره‌ته‌کان بۆ شیکردنه‌وه‌ی پرۆسه کۆمه‌لایه‌تیه‌کان له‌به‌رچاو گیرا. شایانی باسه بونیا دگه‌ریش وهك وه‌زیفه‌یی و سیستماتیکی له‌ سه‌ره‌تاوه (واقع) به‌کۆگیری هه‌ست پێ ده‌کات به‌لام به‌پێ پایه‌ی ته‌وه‌ره‌یی بونیادی زمان و نه‌بوونی ناکۆکی له‌ناو کۆگرییه‌که‌دا.

تا ئێره توانیمان له‌ ناوه‌پۆکی ئەو فیکرانه تی‌بگه‌ین که له‌ ئەم چه‌ند لاپه‌ره‌یه‌ی (پییڕ فۆجیرولاس) ی بیراری فه‌ره‌نسی و پرۆفیسۆری زانکۆی هه‌وته‌می پاریس دا باسی ده‌که‌ین و له‌ کتیی تاریکخوایی هاوچه‌رخمان وه‌رگرتوه.

ولاس، له‌م کتیبه‌یدا له‌ سه‌ره‌تاوه وه‌زیفیه‌ت و سیستماتیکی ناداته به‌ره‌خنه‌ی زانستی، له‌به‌رئه‌وه‌ی ئەم دوانه کاریگه‌رییان له‌ ناوه‌نده زانستی و ئەکادیمی و کهلتورییه‌کاندا سست و لاوازه، به‌لکو هه‌موو هه‌ولێ خۆی بۆ ره‌خنه‌گرتن له‌ (بونیا دگه‌ری) چ له‌ شیوه ره‌سه‌نه‌که‌یدا وهك ئەوه‌ی که لیقی شتراوس به‌رجه‌سته و گه‌للایه‌ی کردوه، چ له‌ شیوه مارکسیستیه‌که‌یدا که لویس ئالتۆسیر گه‌للایه‌ی کردوه، خستۆته‌ گه‌پ. به‌لام پێش به‌رچاوخستنی ناوه‌پۆکی فکره‌کانی ولاس، وا باشه‌ خویننه‌ران له‌م چه‌ند تی‌بینیه ئاگادارکه‌ینه‌وه، که ره‌نگه‌ له‌ تیگه‌شتنی ناوه‌پۆکی فکره‌کاندا یارمه‌تیان بدات.

1) نوسه‌ر له‌ریگه‌ی ده‌زگای بلۆکردنه‌وه‌ی سافیلی savelli په‌وه له‌ سالانی کۆتایی چه‌فتاکاندا ئەم بۆچونانه‌ی له‌ کتیبیکدا بلۆکرده‌وه ناوی (له‌ دژی لیقی شتراوس و لاکان و ئالتۆسیر) بوو، ئەوکاته‌ش که بونیا دگه‌ری شییری بیهاوتای ناوگۆره‌پان بوو، ئەم کتیبه‌ نیگه‌رانیه‌کی له‌ناو ناوه‌نده تایبه‌تمه‌نده‌کاندا دروست کرد.

2) له‌به‌رئه‌وه‌ی که به‌پێ لۆژیکی نومایشکردن و پێشچاوخستنی فکری خه‌لکانی دیکه هه‌موو پێشکه‌شکردن و نمایشکردنێکی فکر - به‌شیوه‌یه‌کی گشتی - بێ توندوتیژی و دلتۆراندن و بگه‌ر بێ خو‌خویی کردن نابێ، ئەمه‌ش له‌به‌ر چه‌ند هۆیه‌ک:-

1- ئەم بیریاره‌ خۆی، ته‌نها له‌ کێشه‌یه‌کی دیاریکراو، یان لاوه‌کی نادات، به‌لکو به‌پێ حوکم و سروشتی بابته‌که‌ی چه‌ندان تی‌پروانینی شیکردنه‌وه‌ی دیارده‌ی کۆمه‌لایه‌تیه‌کان ده‌داته به‌رباس، یان به‌ده‌ربیرینیکی دیکه بلێن ره‌خنه له‌ کۆمه‌له سیستمی فکری و لۆژیکی ده‌گرێ که ده‌یان‌ه‌وێ بابته‌که‌ی به‌ته‌واوی نامبازی دیارده کۆمه‌لایه‌تیه‌کان ببن.

ئهم سیستمانه به‌پێ سروشتی ئاراسته‌کانیان خه‌سله‌تی شمولی و کۆگیری وه‌رده‌گرن و خۆیان له‌ شیکردنه‌وه‌ی گه‌ردونی ده‌ده‌ن و چه‌ند بابته‌تیکی جوراوجۆر، وهك ره‌گه‌زی پیکه‌ینه‌ری تی‌پروانینه‌که‌یان ده‌گرنه‌وه که ئەوانیش کۆمه‌لگه‌و ئابوری و کهلتورو هه‌ست و جینایه‌تین.

2- له‌م رووه‌وه نوسه‌ر به‌ئهم ریبازانه ناکۆکه‌و له‌ ئاستی فکری و ریبازی جیاوازی واوه ره‌خنه‌یان لێ ده‌گریت که ئەویش شمولی و کۆگیره و مه‌یلیه‌تی شیوازیکی جیهانی بۆ خویندنه‌وه‌ی بون و کۆمه‌لگه‌و په‌یبردن به‌ دینامیزمه جیاوازه‌کانیان گه‌للایه‌ بکات ئەمه‌ش

پرۆسه ی ئەم پێشچاوخستنه و تیگه شتنیشی
هه ندیک گران ده کات.

3- نوسه ره ئه وه نیه که سه باره ت به
ره وشیک لاهه کی ره خنه له تاکه نوسه ریک
بگریت. به لکو هاتوه سی نوسه ری داوه ته بهر
ره خنه، ئه گه رچی هه رسیکیان له سه ریه ک ره وتن
به لام هه ریه که یان به پیتی بواریو بابته تی خو ی
جیاوازه و بونیادیکی تایبه تی چه مک و گوتاری
هه یه.

4- نهسته می دۆزینه وه ی زاراوه ی کوردیی
هاوماناو به رامبه ر به ئه و زاراوانه ی که تایبه تن به
که سه ره خنه لیگیراوه کانه وه، یان نوسه ر بۆ
وه لام دانه وه به ئه وان به کاری هیناوه، ئه مه ش
وای لیگردین که هه ندیک له زاراوه کان به شیوه
فه ره نسیه که ی، یان عه ره بیه که ی به کار
به یئینه وه، بۆنه وه ی له کیشیه ی ئه و نهسته میه ش
ده ریا زبین.

لیقی شتر اوس و ئاوابونی خۆری فکری بۆرژوازی

فۆجیر و لاس به ره خنه گرتن له و کارانه ی لیقی
شتر اوس دهستی پێ کردوه که له ژێر کاریگه ری
ئه وانه و له سه ده ی نۆزده دا زانسته مۆییه کان
خه سه له تی پێشکه وتنخوازیان به خۆیان وه
وه رگرت و ئه و شته ی ره نگ ریژ کرد که له بیست
سالی رابوردوه تا ئیستا به بونیادگه ری
ناسراوه و رۆلێکی گرنگی له بواری زانسته
کۆمه لایه تیه کان و له بازاری فکری کۆمه لکه
رۆژئاواییه کانه ی بێنیه.

سروشته و رۆشنییری

په یوه ندی نیوان سروشت و رۆشنییری و
وه رچه رخان له په که میانه وه بۆ دووه میان کرۆکی
ئه و کیشیه یه بووه که له چاخه دێرینه کانه وه هه تا
ئه مرق ته وه ره ی تیرامانه فه لسه فییه کان بووه.

په ره سه ندن و بالا بوونی مرقف ده ره نجامیکی
ئه م په یوه ندیه یه. گۆرانی مرقف له باریکی
سروشته ئاژه لیه وه بۆ باریکی مرقی رۆشنییری
کرۆک و ته وه ری ئه م په یوه ندییه بووه. دیاره
ئه م په یوه ندیه ش له پێشه نگی ئه و ره وشانه دا
بووه که لیقی شتر اوس له کتیبی (بونیاده
سه ره تاییه کانی په یوه ندیه کانی خزم خواهی) دا
باسی کردوه.

له تیروانینی ئه مدا سروشتی واقعی بایۆلۆژی
و ئاژه لی مرقفه و رۆشنییریش واقعیه
کۆمه لایه تیه که یه تی، ئه مه ش نه ک به ته نها
له به ره وه ی که رۆشنییری شتیکی به ده ر له
مرقف به لکو له به ره وه ی که رۆشنییری له ناو
ناخی مرقف خۆیدا یه و خه سه له تیک که مرقف
به وه رچه رخان به کۆمه له ی له سروشته وه بۆ
رۆشنییری له پێگای به کۆمه لایه تی بوونه وه وه ری
ده گریت. شتر اوس ئه م ناته باییه (ترسناکه)
له نیوان ئه و دووشته دا هه لده هینجی که خو ی

ناويان دەنييت (گەلانى سىروشت) و (گەلانى رۆشنىرى) و جەخت لەسەرئەو دەكات كە گەلەك نەو نەبوو و نابى كە رۆشنىرىيەكى ديارى كراوى نەبى. فوجىر و لاس لەگەل ئەم بۆچونەى شتراوسدا كۆكە، بەلام ناكۆكيەكەيان لە سىروشتى تىپروانىنەكەياندايە بۆ كىشەكە. چونكە مرقوف سەربارى ئەوەى كە بونەوەرەىكى بايولۆژى خاوەنى روالەتى فيزيوتۆمىي ديارى كراوى خۆيەتى، توانىويەتى شىتواژىكى نوئى بۆ پەيوەندىيەكانى نيوانى خۆى و سىروشت، يان دەوروبەر بدۆزىتەو، كە لە روى ناوەرۆكەو جياوازە لە پەيوەندىيەكانى نيوان ئازەل و سىروشت و دەوروبەر، لىرەو مرقوف وەك بونەوەرەىكى بايولۆژى شانشىنى بونەوەرە ئازەلەيە زىندەكانى بەجى هىشت بۆئەوەى كەيانىكى نوئى وەرگىزى كە ئەويش كەيانىكى كۆمەلەيەتى و رۆشنىرىيە..

لاوازي فەلسەفە لە تىپروانىنى دا بۆ مرقوف لەوەدايە كە وەك كرۆك، يان بلىين وەك سىروشتىكى مرقوى بەخشاو سەيرى مرقوف دەكات، ئىتر ئەو تىپروانىنەى ئەو بۆ مرقوف يان بەرجەستەبوتىكى رۆجە يان بەشىكى تەم و مژاوى و ناپونى مادەيە.

ئىستا لەپاش توپژىنەوەكانى ماركس و فرۆيدەو ئەو شىتىكى رونە كە شتىك نەماوە ناوى (سىروشتى مرقوى) بى، چونكە مرقوف خەلاتىكى سىروشت نە، بەلكو بەرەمى پرۆسەيەكى رەگكوتانى (تجذر) خۆيە كە لە بەرەبەيانى مرقوفايەتيەو هەتا ئەمرو لەنيوان مرقوف و دەوروبەرەكەيدا بەردەوامە. ماركس لە (ئايدىلۆژىيائى ئەلمانى) يەكەيدا ئەوەى رون كرىتەو كە مرقوف بەهۆى بونى هەست و ئاينەو لە ئازەل جيا دەكرىتەو. و مرقوف خۆى لە شانشىنى ئازەلان، دوركەوتوتەو و لەوكاتەوەى كە ئامرازەكانى ژيان و بونى خۆيى

هيناوەتە بەرەم، چۆتە ناو كەشكەلانى مرقوفەو. لەكاتى بەرەم هينانى ئەم ئامرازەدا، بەشىوەيەكى ناپاستەوخۆ ژيانى مادىي خۆيشى هيناوەتە بەرەم، بەلام هاتنە بەرەمەكەى خۆى لەچىوەى كۆمەلەك پەيوەندىيە كۆمەلەيەتيە كە هەريەك لە كۆمەل و تاكەكە سەكانىش دەكرىتەو.

لەسەر بنەماى ئەمانە پەيوەندىيە نيوان سىروشت و رۆشنىرى بۆ يەكەمىن جارا و نەمايەو كە مەسەلەيەكى تىورىيىت و پەيوەندىيەكى بە واقعەو نەبى، بەلكو بۆ بە رەوشتىك كە پەيوەندىيە بە مومارەسەو پىادەكردى پراكتىكىيەو هەبى، يان بە دەربرىنىكى دىكە بلىين پەيوەندىيە بە مومارەسەى بەرەم هينان و خۆبەرەم هينانەو مرقوفايەتيەو هەبى، لەمەو ئىتر رەوشتەكە وانەمايەو كە نەيىيەكى لە ئاشكرايون نەهاتووبى، چونكە سىروشت خۆشى و لەميانەى مرقوفەو و بە پرۆسەيەكى رەگكوتانى خۆيى و بەكارى بەكۆمەل دەبى بە رۆشنىرى.

ئەوەشى كە پەيوەندىيە بە بەشدارىەكەى فرۆيدەو هەبى لە ئاشكراكردى و رون كرىنەو تەمومزەكانى دەورى (سىروشتى مرقوى) دا ئەوەيە كە فرۆيد جەختى لەسەر بارودۆخ و كاريگەريە دەركەيەكان لە پىكهاتنى تاكەكەس و كەسىتى تاكەكەس كرىو و رۆلى ئەناتۆمىي فيسيولۆژىشى لە دروست كرىنى كەسىتىدا فەرامۆش نەكرىو. ئەمجا گرنگىەكى باشىشى بە مەرج و پرسە بايۆگرافىەكان داو لە پىكهاينانى كەسىتى مرقودا، چونكە مرقوف لە روانگەى فرۆيدەو وەك پىكهاتەيەكى سايكۆلۆژى، لەكاتى لەدايك بوونەو دەستهايتىكى بايولۆژى نە، بەلكو بەپىچەوانەو، كەسىتىەكەى بەپىي مىراتى بايولۆژى رەگ دەكوتىت و لەميانەى پەيوەندىيە نيوان (من - لە قوناغى گەلەبونىدا)

و كەشى مړۍ د وروبهري خود و خيزانه وه
په ده ده سته نيت.

ليقي شتر اوس له باسي رهوشى سروشت و
رؤشنبريدا زور دريوو له خویندنه وه كومه لايه تي
و نابووريه كاني ماركس و پرسه بايوگرافيه كاني
پيکهاتني كه سیتی لای فرۆیده وه. نه مچا نه وهك
خه سلته نه سنولوزيه كی و نه وهك نه سنوگراف
و نه وهك نه نترپولوزيه كی، نوپكه ره وهی نه و
به شداريه گرنگانه ی نه وان نه بوه، يان
دریژه پیده ریان نه بوه، بویه نه يتوانيوه
هه لويستی خوی به به راورد له گه ل نه واند پيشان
بدات. به لكو به پيچه وانه وه، نه م له روانگه يه کی
ميكانیکی و ميتافيزیکی نوپوه سه يری
په يوه نديی نيوان سروشت و رؤشنبري دهكات،
به كورتی، نه م له دابرايی په يوه نديی نيوان
سروشت و رؤشنبري دهكولتته وه و په يوه نديه
ديالهكتيكيه زيندوه كه ی نيوانيان فرهاموش
دهكات. و به پوونی ده لیت (هیچ شيكردنه وه يه کی
واقعی نه، بتوانیت بواری تيگه يشتن و هه ست
پيكردن خالی وهرچه رخان له واقعيتکی
سروشتيه وه بۆ واقعيتکی رؤشنبري و ميكانيزمی
به يه كه وه گريدانيان تيگات و هه ست پيگات.)

نه م سه رباری نه وهی كه نه م خاله بۆخوی
ناوه نديكه له نيوان كار به ره مه يته ره
كومه لايه تيه كه ی كومه لگا كاني لای ماركس و زيانه
سيكسی و سايكولوزيه كه ی تاكه كه سه كاني لای
فرۆیده.

نه م تيپروانيه، ليقي شتر اوسى به ره و گه پان
به دواى سه رچاوه ی ريخهر و پيکه يته ري
چالاکی مړوف و مړوفايه تيدا برد، نه وه تا
دوزيه وه (زمان) ه، چونكه كاتيك كه بريار
ده دات به يی به شداري كردنی (زمان) رؤشنبري
هه ست پيناكړی. نه م مانای وایه كه به دواى
شيوازيكدا بگه ريپن (به ديهی) بيت. نه و
پرسياره ی كه فيجه ر و لاس ليړه دا ده پيرسي

نه وه يه نه و ده سته واژه به يه كه وه گريدراوانه ی كه
به شيوه يه کی به كومه ل به ره م هيتراون و
نه ستونی زمان پيكدنه يتن له كويوه هاتون؟

له وه لامی نه م پرسياره دا فيجه ر و لاس
سه ره تا هه موو بانگه شه غه ريزه يی و
راسته وخوييه هاوبه شه كان (سروشتي كراو و
ناسروشتي كراو ه كان) وه لا ده نيت و له لايه کی
ديكه وه جهخت له سه ر نه وه دهكات كه هه ر
مانايه ك بدرتته پال هه ركرداريك يان وشه يه ك چ
لای مړوف بيت، يان لای نازهل، ناكړی
له به ره مه يته نانی نامرازه مادي ه كاني زيان
جيا بکړتته وه، ليړه وه - به راستی - نه و -
ره مزيه ت - هی كه ناٹوميدانه بيړی ليقي
شتر اوس و نه وانی ديكه ی قال و گهرم كړدوه
لايه کی دابراو نابی له نه و چالاکیه هوشياريه ی كه
په يوه سته به چالاکی به ره مه يته وانه وه.

خویندنه وهی نه م (ره مزيه ت) ه نه وه يه كه
رولتيكي ناوه ند له نيوان بونه وه ري زيندو و كه شه
(ده وروبه ره) سروشتيه كه يدا ده گيړی. به م
(ناوه ند) يه و له ميانه يه وه (ره مزيه ت) وهك
گوزاره كردنيكي فيعلی چالاکیه واقعيه كان گه لاله
ده بی.

گرنگی زمان به هاوكوفی له گه ل كاردا
ده رده كه وی، چونكه مړوف به هوی كاری
به كومه ل وه په ره ی سه ندوه و (كار) بوه به
ناوه ند له نيوان مړوف و سروشتدا و نه مچا بوه به
داينه موی رؤشنبري به مانا فراوانه كه يه وه.
فهراموش كردن و نينكار كردنی نه م واقيعه وای له
شتر اوس كړدوه كه به دواى كومه ل ره گه زيكي
پيکه يته ردا بگه ريپت كه كه لکی نه وه يان هه بی
وهك بنه مايه ك بۆ شيكردنه وهی نه م په يوه نديه ی
نيوان سروشت و رؤشنبري به كاريپن، نه و بنه ماو
نه و ره گه زانه ش وهك نيشاره تمان پيدا (زمان) ه.
بویه كاتيك كه ليقي شتر اوس نه م راستيه
بنه پره تيپانه فرهاموش دهكات نيتر نه وه شتيكي

سەيرو سەرسوپھىنەر نابىي كە بىكەۋىتتە ناۋ داۋى ھەلاۋاردىن كىرىن لەنىۋان سىروشت ۋەك ئەۋەى كە شىتېكى گەردونى ۋ خۆبەخۆيە ۋ رۆشنىبىرى كە تايىبەتتە ۋ لەمىيانەى نەرىتەكانەۋە گەللا دەبىي، لە پىۋدانگى ئەم دابەش كىرىنەۋە شىتراۋس دەگاتە ئەۋ بىرپاردانەى كە ھەرام كىرىنى پەيۋەندى بەستىنى سىكسى لەگەل خىزىدا - Prohibition de Linceste تاكە ۋاقىيىكى مەۋىيە كە گوزارە لە ئەۋ ھەلاۋاردىنە بىكات كە باسما كىرد.

نوسەر لەۋەدا لەگەل شىتراۋسدا كۆكە كە ئەم دىاردەيە ئەۋە دەھىنىت تۆژە ھاۋچەرخەكان ، بەتايىبەتتە ئەنترۇپۇلۇجىيەكان گىرىگى پىي بدەن، بەلام لەھەمان كاتىشدا تەشەر لەۋ شىۋازە دەگىرى كە شىتراۋس دەيەۋى لەپىگەيەۋە ئەم دىاردەيە بخاتە ناۋ چىۋەى پەيۋەندىيەكانى نىۋان سىروشت ۋ رۆشنىبىرىيەۋە. ۋ ئەگەر بىۋىستبا ئەم ھەرامكىرىنى پەيۋەندىيى سىكسى ۋ زەماۋەندىكىرىنى نىۋان خىزمانى بەشىۋەيەكى جىياۋز ۋەردەگىرت.

بەھەرچال، لىقى شىتراۋس بىرپاردەدات كە ھەرامكىرىنى پەيۋەندىيە سىكسىيەكان ۋ زەماۋەندىكىرىن لەگەل خىزىدا لە شىكىرىنەۋەيەك بەۋلاۋە چىدىكە نىيە، ئەۋىش ئەۋەيە كە ئەم ھەرامكىرىنە نە بەتەۋاۋى دەچىتتە سەر رەچەلەكىكى سىروشتى ۋ نە دەچىتتەۋە سەر بىنەمايەكى رۆشنىبىرى، ئەمجا ھەر ئەۋ ھەرامكىرىنە ئەۋ ئارپاستە سەرەكىيە كە بەھۆيەۋە ۋ لەمىيانەى ئەۋەۋە، ۋەرچەرخانەكە لە سىروشتەۋە بۇ رۆشنىبىرى روىداۋە، ۋاتە بەگورتى ئەۋ پىرۇسەيەيە كە بەھۆيەۋە سىروشت خۆى تىدەپەپىنىت ۋ بونىادىكى نۆيى ئالۋىزىر دەخاتە سەر بونىادە سەتھىيەكانى ژيانى دەرونى.

ئەم شىكىرىنەۋەيە لىيىرەدا ئارپاستەيەكى پىچەۋانە ۋەردەگىرى، ۋاتە ھۆكارەكان

بەدەرەنجامەكان شىدەكىرىنەۋە، ئەۋەشى كە لىقى شىتراۋس لەم گوتارەيدا جەختى لىكىردەۋە بىرپاردەدات كە بۆئەۋەى كۆمەلگا ئەبىي، ھەر دەبىي پەيۋەندىيى سىكسى لەگەل خىزىمە نىزىكەكاندا ھەرام بىكىرى، ئەمجا ئەۋ دىت بەمەبەستە ناھوشيارانەكى خۆى (ۋاتە پەردەدان بە ژيانى كۆمەلەيەتتى مەۋىي) ئەم دىاردەيە لەپىگەى شىۋىنەۋارە دىارۋەچاۋەكانىيەۋە شىدەكاتەۋە.

بىگومان ئەم كارەى لىقى شىتراۋس كە نەزىمى خىزمىيەتى ۋەك كىرىكى نەزىمى گەردونى دادەننى بەرەۋ دواۋەۋ بۇ پاش دۆركايم ۋ پاش مۆرگان مان دەگەپىنىتەۋە، چۈنكە ئىمە دەبىي ئەۋ چالاكىيە نەستىيەى رەۋانى مەۋقايەتى كە ۋىستوىيەتى رۆشنىبىرى پىش سىروشت ۋ جىھانى كۆمەلەيەتى پىش جىھانى ئازەلى بخات، ۋەك رىبازىك بۇ شىكىرىنەۋەى دىاردە كۆمەلەيەتىيەكان ۋەربىگىرىن.

ئەۋ كۆمەلگايانەى ناۋنراۋن "بەرايىي" نوسەر (مەبەست لە فۇجىر ۋلاسى) رەخنە لە شىۋازى بەكارھىنانى ئەم زاراۋەيە لەلايەن شىتراۋسەۋە دەگىرى، گوايە بۇ ناساندنى ئەۋ گەلە نائەۋروپىيانە بەكارى ھىناۋن كە بۋارى كارى ئەنترۇپۇلۇژىن، ئەمە سەربارى ئەۋەش كە شىتراۋس راست ۋ رەۋان دانى بە ورد نەبونى ئەم زاراۋەيە ۋ راست نەبونى ئەۋ رەخنانە دانساۋە كە ئارپاستەى زاراۋەكە كراۋە، بەلام لەگەل ئەۋەشدا ھاتۋە لە كۆتايىدا سەربارى ناۋردىيەكەشى ۋەك يەكەيەكى جىگىر لە شىكارىيەكانىدا بەكارىيەناۋە. لىرەدا نوسەر بۇ پتەۋكىرىنى رەخنەكانى لە شىتراۋس چەند بەلگەيەكى ھىناۋەتەۋە، ۋەك: - يەكەم:

چەمكى (بەرايىي) بۇ پىناسەكىرىنى ئەۋ كۆمەلگايانە بەكارىت كە پىش كۆمەلگاكانى

دیکه دهرکه وتون،
یان زوو په یدابوون،
خه سله تی
پیشینه یی و
ره سله نایه تیان
هه یه، نه مه ش
خه سله تیکه که
له گه ل کومه لگا
بچوکه کانی دهوری
دهریالوشه کان
نهمریکای

سۆسیر

هیندییه کاندای، که بواری گرنگی پیدانی
نه نترۆپۆلۆژی نوین نایه ته وه، رهنکه نه مه ش نه و
هۆیه بی که شتر اوس وه ک پاشکه وته
نیکه تیقیه که ی ناوانه که پیشانمان ده دات و
ئاگادارمان ده کاته وه.

دووه م:

به کارهینانی نه م ناوانه بو ناساندنی گه لانیك
که له کومه لگا سه رمایه داریه رۆژئاواییه نوئییه کان
جیاوان، زیندوکردنه وه ی ده مارگرییه که ی
(چه قبه ندیی نه وروپایه له دهوری خوی) و
وروژاندنی ناکوکیه که ی نیوان (جیهانی
شارستانی) و جیهانه که ی دیکه یه.

سییه م:

نه و پاریزکاری و رهخانه ی که لیقی شتر اوس
له سه ر چه مکی گه له به راییه کان دایرشتون،
خه سله تیکي ناوه ندیو رواله تیانه یان هه بوه،
نه گه ر نه و رهخانه راسته قینه بو بان، نه و
ده یانتوانی چه مکی زور ئیجابیانه و زانستیانه تر
له م چه مکه، وه ک کومه لگا ته قلیدییه کان،
کۆموونه کان، یان نه و کومه لگا لادییانه ی که
پشت به کشتوکال ده به ستن، به کار بهین.

سه رباری نه و ته حه فوزانه ش که هه بیون
هیشتا شتر اوس دهستی له چه مکی (گه له
به راییه کان) به رنه داوه، له راستیدا میژوو ده چیته

پای سازدانی کوتاری "گه له به راییه کان" وه،
نه وه تا زۆربه ی گه له ده ریالوشی و هیندییه
نه مریکی و ئاسیایی و نه فریقیه کان که له لایه ن
نه نترۆپۆلۆژیسته رۆژئاواییه کانه وه "به رایي" یان
پی ده کوتری نه یانتوانیوه له به رامبه ر داگیرکه ره
نه وروپییه کان، یان به ره چه له ک نه وروپییه کاندای
پاریزکاری له مۆرکه ئابوریه کۆمه لایه تییه
رۆشنبیرییه دیرینه که ی خویان بکه ن. ونه شیان
ویستوه به زۆره ملییی و له ژیر فشاری کۆمه لگا
نه وروپییه کان، واته سه رمایه داریه نوئییه کاندای بچنه
پرۆسه ی پوکانه وه ی خویانه وه.

له بری نه وه ی که نه نترۆپۆلۆژیسته کان نه و
باری دواکه وتنه هه ست پیبکه ن که له نه نجامی
داگیرکردنی بیگانه وه به سه ر نه م که لانه دای
سه پیئراوه، دین ده ست له و خه ونه به رناده ن که
(به ره به یان) و (نسله تی) ی مرۆفایه تی
بدۆزنه وه، به لام دیاره نه م کۆمه لگایانه نه و
(باره، یان، تویت) هیان له ده ست داوه که
نه نترۆپۆلۆژیسته کان ئومیدیان بوو له ریگه ی زال
بوون و فراوانخوازیی ئیمپریالیسته کانه وه
بیدۆزنه وه هه ر له کوتایی سه ده ی نۆزده هه م و
گه شتنی سه رمایه داری نه وروپی به قۆناغی
ئیمپریالیستی. نه م ئیمپریالیزمه که وته
تالانکردنی ولاتانی نه م کیشوهرانه و سه رمایه
مادی و مرۆیییه کانیان. بۆیه تاوانی نه وباری
دواکه وتنه ی که سه پیئراوه به سه ر یاندا ده که ویته
نه ستوی ولاتانی سه رمایه داریی رۆژئاوا و ولاته
یه کگرتوه کانی نه مریکاوه.

هه رچه نده که لیقی شتر اوس ده ی توانی په ی
به و پرۆسه میژوویییه به ری که به هۆیه وه نه و
گه لانه به هه ره شه ی تالان و ویران کردنی ئابوری
و رۆشنبیری و هه واره سروشتیه که یان که وتن،
به لام نه هاتوه ته نه و ئاسته ی که ده ره نجامه
لۆژیکیه کانی نه م پرۆسه یه له واقعه که هه لئینجیت
و نه وه پیشان بدات که له سه ر هه موو نه م گووی

زەۋىيەدا گەلانى (بەرايى) نەماونەتەۋە، چۈنكى كۆلۈنئالېستى و بەتايىبەتەش ئىمپىريالىزم پېكھاتە كۆمەلەيەتەكانى ئەم گەلانى سەركۈتكدۈە و شىۋاندۈە و بگرە ھەندىكىشىيانى بە زەبرى چەك و توند و تىژى قەلاچۇ كرددۈە، لەۋەولاترىش ئەۋ گەلانى بە شىۋەيەك ھەلگەپاندۆتەۋە كە ۋەلام بە مىكانىزىمى ئابورى سەرمایەدارى ۋلاتانى مېتۇپۇلىتانى بدەنەۋەۋ بەدەر لە پەرەسەندى ئازادى پەيۋەندىە كۆمەلەيەتەكانىيان شىۋازىكى دىكەى پەيۋەندىەكانى بەرھەمەيتانى بەسەردا سەپاندوون.

لەم پۈۋەۋە لىقى شتراوس ئەۋە دەخاتە بەر سەنج كە ئەۋ كۆمەلگايانەى ئىستا ناۋنراۋن (دواكەۋتو) دواكەۋتن چارەنوسى مسۆگەريان نەبۈە، يان بە شىۋەيەكى ئەندامى پەيۋەندى بەبارى پېشكەۋتنيانەۋە ھەبۈە، بۆيە ھەلە دەبى ئەگەر بەجيا لە پېشكەۋتنى رۇژئاۋا سەيرى ئەۋ دواكەۋتنە بگەين، چۈنكى تېكشكاندى راستەۋخۇۋ ناپستەۋخۇى ئەم كۆمەلگايانە لەسەدەكانى شانزەۋ ھەقدەدا ھەلى پېشكەۋتنى كۆمەلگا رۇژئاۋايىەكانى رەخساندۈە.

سەربارى ئەم سەرنجدانەش كە نوسەر لەگەل ناۋەپۆكەكەيدا كۆكە، لىقى شتراوس باسەكەى بە ئاراستەى دروستى خۇيدا نەبردۈە، بۆنەۋەى شتىكى دىكە لە (گەلەبەرايىەكان) بېينىت.

نوسەر لە رەخنەگرتن لەم لۆژىكەۋە دەگاتە دۆزىنەۋەۋ ئاشكراكردى مۆركى ئەۋەى كە پىتى دەۋترى زانستى ئەتئۆلۆژى، كە دوو پېشەكىي ھەيە و پشتيان پى دەبەستى، ئەۋ دوو پېشەكىيە لەبەردەم شىكردنەۋەى زانستيدا خۇيان راناگرن، ئەتئۆلۆژياكەى لىقى شتراوسىش لەم ياسايە بەدەرنىە. چۈنكى لەلەيەكەۋە پشت بەچەند گروپىكى وردى دانىشتۋان و چەند كۆمەلگەيەكى ديارىكراۋ دەبەستى كە كۆمەلە مەرجىكى ناپەۋاۋ لەرئۆكيان تىدايەۋ دەشلى كە

ئەۋە بەدۋاى (مروفايەتيە رەسەنەكە) دا دەگەپى، يان ئەۋ مروفايەتيەى كە تۆبەرەى كەۋتنە بەرباسى لەم تويژىنەۋەى ئەۋدا بۈە، ھەلە گەرەكە لىرەدا ئەۋەيە كە ئەۋ (پاشماۋانە) ۋەك (بەرايى) ۋەرىگرى. ئەمەش ۋادەكات كە دواكەۋتنى ئەم بەشەى گەلان بلكىننىت بە شىۋازى ژيانى كۆمەلەيەتنيانەۋە، بەلام خۇى لە راستيدا تەنھا دياردەيەكە بەھۇى ھىزە دەرەكىە دور، يان نزيكەكانەۋە ھاتۆتە ئاراۋە بەسەرياندا سەپىنراۋە.

لەلەيەكى دىكەۋە ھەرھەمان ئەم ئەتئۆلۆژىە كە ناۋيان لىناۋە ئەنترۇپۆلۆژى، خۇى ۋادادەنى گوايە بە بابەتتىكى تايىبەتى لە زانستە كۆمەلەيەتى و مروفايەتيەكان جيانابىتەۋە بەلكو لەپوى بۆچونىەۋە بۆ دياردە كۆمەلەيەتيەكان لەۋان جيا دەبىتەۋە. چۈنكى ئەم لە ناۋ ھەموو كۆمەلگە بەرقەرارەكاندا بەدۋاى ئەۋ شتانەدا دەگەپى كە تەقلىدى و دىرين و رەسەن خۇيانى پيشان دەدەن و لە ھەۋلى ئەۋەشدا پىچ لىبدات و پوشى ھىلانەكردى بابەتى تويژىنەۋەكەى خۇى بباتە ناۋ ھەندىك لە گەلانىۋە. بۆيە ئەنترۇپۆلۆژيا لە چىۋەى ھوكمەكانيدا دەچىتەۋە رىزى ئەۋ پېشەنگانەى خۇى كە لە ئەفسانەى بەرايىە چاكەكە (البدائى الحسن – Bon Sauvage) دا ھاتوون.

لە بەرامبەر ئەم گرفتە ئەبستمۆلۆژى و رىبازيانەدا لىقى شتراوس ھەۋل دەدات دەست لەسەر تاكە پرەنسىپىك، يان تاكە ھىمايەك، يان ئەگەر بمانەۋى وردتربىن دەللىن سىستىمىكى يەكگرتوى كۆمەللىك ھىمادا بى كە خۇى ناۋى ناۋە (بىركردنەۋەى كىۋىيانە Le pensee sauvage) ئەم ھەۋلەش لەلەى شتراوس ۋەلام بە دوو پىۋىستى سەرەكى دەداتەۋە، گەر بەدۋاى بىكەيەكدا بۆ چەقبەستنى واقعى كۆمەلەيەتى ۋەك كۆمەللىك گۇرپانكارى بزوینەرى

سیستمه‌کان که گرنگ‌ترین و زانستی ترینیان
پرۆسه‌ی سیستمی خزمایه‌تییه، هه‌روه‌ها گه‌پان
به‌دوای بنکه‌یه‌کدا بۆ یه‌کخستنی ره‌گه‌زی مرۆیی
له‌میان‌ه‌ی جوراو جورایی که‌لتووریانه‌وه.

له‌مپروه‌وه لیقی شتراوس خۆی له‌و باسه‌ نادات
که لیقی پرۆل سه‌باره‌ت به‌عه‌قلیه‌تی لۆژیک و
پیش لۆژیک پێی گه‌یشتووه، که لۆژیکیه‌که‌یان
په‌یوه‌ندی به‌شارستانییه‌که‌یان‌وه هه‌یه‌و له‌لایه‌ن
پرۆسه‌ی نات‌ه‌باییه‌وه به‌پێوه‌ده‌چێ و ئه‌وه‌ی
دیکه‌شیان تایبه‌ته‌ به‌ناشارستانییه‌که‌انه‌وه
(به‌راییه‌کان) و له‌سه‌ر پرهنسیپی (به‌شداری) یه
به‌لکو ره‌خنه‌ش له‌م بۆچوونه‌ی لیقی پرۆل
ده‌گریت و به‌پێچه‌وانه‌ی ئه‌وه‌وه ده‌لێ
بیرکردنه‌وه‌ی کتییانه، یان به‌راییه‌ی له‌ریگه‌ی
لۆژیک و عه‌قله‌وه‌ی دێ، نه‌ک له‌ریگه‌ی هه‌ست و
سۆزه‌وه، پشت به‌هه‌لاواردن و نه‌یاریش
ده‌به‌ستێ، نه‌ک نزیک که‌وتنه‌وه‌و به‌شداریکردنی
یه‌کدی، و ده‌گاته‌ ئه‌وه‌ی که هه‌لاواردنیکیش
له‌نیوان دوو نمونه‌ی بیرکردنه‌وه‌ی زانستی، یان
دوو ئاستی ستراتژیی بیرکردنه‌وه‌ی زانستیدا
بکات، له‌وه‌دا که سروشت وه‌ک باب‌ه‌تیک خۆی
ده‌داته ده‌ست ته‌بستمۆلۆژیای زانستی.

نوسه‌ر لی‌ره‌دا ده‌گاته‌ ئه‌و ئاسته‌ی که وه‌ک
دوو ئایدۆلۆژیا پیناسه‌ی ئه‌م دوو شی‌وازه
بیرکردنه‌وه‌ی زانستی بکات، و وا داده‌نیی که
له‌به‌رئه‌وه‌ی لیقی شتراوس هه‌ست کردنی
مادیانه‌ی ژبانی کۆمه‌لایه‌تی له‌بازنه‌ی
بیرکردنه‌وه‌ی خۆی دوورخستۆته‌وه، که‌واته
حوکمی به‌سه‌ر خۆیدا داوه که هه‌میشه‌ بکه‌وتنه
پای دووفاقیه‌کی بیکۆتاییه‌وه‌و ئه‌مه‌ش ته‌نها
ته‌مومزیک له‌ ده‌وری چه‌مکه‌کانی گرد ده‌کاته‌وه و
هیچی دی، وه‌ک (سروشت و رۆشنایی) (به‌راییه‌ی
و شار) (بیرکردنه‌وه‌ی نوێ و بیرکردنه‌وه‌ی
کتییانه) که ئه‌مانه هه‌موو کۆمه‌له‌ دابه‌ش
کردنیکن، نه‌ک هه‌ر دیالیکتیکی نین، به‌لکو دژی

دیالیکتیکیشن. بۆیه ئه‌مانه داهینانی شه‌خشی
نین، به‌لکو گوزاره‌کردن له‌قه‌یران و ئاوابونی
هه‌تاوی بیرکردنه‌وه‌ی رۆژئاوایی له‌قوناغی
ئیمپریالیستیدا.

ئه‌نتروپۆلۆژیای بونیادگه‌ری و زانسته کۆمه‌لایه‌تییه‌کان.

خه‌ون و خواستی سه‌ره‌کی لیقی شتراوس
له‌ دامه‌زراندنی ته‌بستمۆلۆژیایه‌کی کۆگیر مرۆف
و کۆمه‌لگه‌دایه، ته‌بستمۆلۆژیایه‌ک که ده‌یه‌وێ
زانستی بێ، تاوتوێ کردنی سیستمی خزمایه‌تی و
کۆمه‌لگه به‌راییه‌کان و بیرکردنه‌وه‌ی کتییان له
چه‌ند وێستگه‌یه‌کی هه‌ولێ دامه‌زراندنی ئه‌و
مه‌عریفه‌یه به‌ولاوه‌ چیدیکه نه‌بون. ئه‌م خه‌ون و
خواسته‌ش ره‌وان، به‌لام پرسیار له‌وه‌دایه که ئایا
لیقی شتراوس له‌ ئاستیک تێوری و رێبازی
وادایه که بتوانیت ئه‌و ئامانجه‌ی بپیکیت؟

ماوه‌ی زه‌مه‌نی پیکانی ئه‌و مه‌به‌ست و
ئامانجه به‌ سێ وێستگه، یان سێ لق ده‌بێ که
هه‌ر سێکیان له‌ناوخۆیاندا یه‌کتری ته‌واوده‌که‌ن،
ئه‌وانیش ته‌نۆلۆژیا و ته‌نۆگرافیاو
ئه‌نتروپۆلۆژیان. ئه‌م سێ ساته‌ش له‌ کۆتایدا
(پیکهاته) که ده‌خه‌ملێنن، واته پیکهاته‌ی
شمولی ئه‌و ته‌بستمۆلۆژیایه‌ی که مه‌به‌سته.
ئه‌وه‌ی دوايشیان (واته ئه‌نتروپۆلۆژیاکه) وه‌ک
ئه‌وه‌ی شتراوس ته‌رحی ده‌کات هه‌ردووانه‌که‌ی
دیکه‌ی تێدایه.

له‌راستیشدا ئه‌م هه‌ول، واته هه‌ولێ
دامه‌زراندنی زانستیک کۆگیر مرۆف و کۆمه‌لگه
شتیک نوێ نیه، به‌لکو پیش ئه‌وه‌ش هه‌ر له
سه‌ده‌کانی هه‌ژده‌هه‌ گه‌ل بالاده‌ست
بونی بۆرژوازی ئه‌وروپیدا هه‌ولێ دیکه‌ی زۆری
له‌و باب‌ه‌ته هه‌بون، له‌نیوه‌ی دووه‌می سه‌ده‌ی
هه‌ژده‌شدا فه‌ره‌ه‌نگیه مه‌وسوعیه‌کان هه‌ولیان دا
ته‌نۆگرافیا ته‌قلیدی له‌ ئاین و میتافیزیکیا

دابېرن، بۆئەوھى تەواۋى ئەبستمۇلۇژىيى بابەتى گەلەبكەن و دابېرېژن. (دېدېرۇ و رۇسۇ و كانت و سان سېمۇن) يىش ھەمان ھەوليان ھەبوو لەگەل دوركايمى دامەزىنەرى قوتابخانەى كۆمەلناسى فەرەنسەى كە ھەولى دا دياردە مۇيىيەكان لەميانەى يەكخستى و سازدانى لقە عەقلانىيە جۇراو جۆرەكانى لەژىر ناۋى (كۆمەل) دا يەكخات. بەلام ھەولەكانى ھەموو ئەمانە بەرسەنگى لايەنگىريە تىۋرىو ئايدىۋۇلۇژىيەكان كەوتىن، بۆيە سەرگەوتو نەبون. بەلام لە پىرۇسەى دامەزىراندنى (زانستىكى بەرفراوانى مۇرۇف) دا نوسەر بە پلەى يەكەم ماركس بەسەرگەوتو دەرزانى و فرۇيدىش ھەندىك لەوكەمتر. لە پاش ئەوانىشەو ھەئەكادىمىستەكانمان نىزىكەى سەد سال (وەك نوسەر دەلى) بە دەست ياساى زەينىى دابەشكردنى كارەو ھەكە وەلام بە پىۋىستى و بەرژەو ھەندىيەكانى چىن بەرقەرار دەداتەو ھەئەلاندويانە.

لىقى شتراوس لەوئە دەست پىدەكات كە بىرپاردەدات، ھەتا ئىستا زانستى كۆمەلناسى نەيتوانىو ھەزىنە زانستى كۆمەلايەتەكان، يان نمونەيەك لەو ھە Corpus يان زانستىكى كۆگىرى زانستە كۆمەلايەتەكان بى، وەك ئەو ھەى كە پىشەنگ و دامەزىنەرانى خەونيان پىۋە دەبىنى.

بىگومان نوسەر سەبارەت بە ناو ھەپۇكى ئەم دەرەئەنجامە لەگەل شتراوسدا رىكە، بەلام لە ديارىكردنى ھۆكارەكانىدا لەگەلدا نايەتەو، چونكە نوسەر پىنى وايە كە ئەگەر زانستى كۆمەلناسى نەيتوانىبىت لەسەر دەستى كۆنت و سېئىسەر و دۇركايم و پارسۇنز و رىمۇن ئاروندا ئەو ئەركە ئەنجام بدات، لەبەرئەو ھەبو ھەكە ھىشتا ھەر شتىكى ئايدىۋۇلۇژى بو، واتە چەند خەملاندنىكى عەقلانىى ژيانى كۆمەلايەتى بوو

لە راژەى بەرژەو ھەندىيەكانى چىنە بالادەستەكاندا بوو.

ئەگەر دوركايم ھەولى دابىى لەميانەى يەكخستىنى سىستەمە مەعرفىيە جۇراو جۆرەكانەو ھەولە رىگەى كۆمەلگەو ھە زانستىكى فراوان بۇ لىكۆلىنەو ھەى مۇرۇف و كۆمەلگە بىننىتە كايەو، ئەو لىقى شتراوس سەرمەستى زانستى زمانەوانى بوو، و بەلاى ئەو ھەو دەكرى ئەم زانستە بە ناوكى سەرەكىى پەرەپىدانى زانستىكى فراوانى سەبارەت مۇرۇف و كۆمەلگە دابىرى. زانستى زمانەوانىش رەھابوونە مەزەكەى خۇيى لەسەر دەستى دى سۇسۇرىبىنى، ئەو توانى ئەو زانستە لە پەيوەستەكانى نىۋان ھىما و ھىما بۇكراو دەرپاز بكات و پەيوەندى ھىماكان تەنھا بە پەيوەندىيەكى ناوخۇيى لەگەل ھىما بۇكراو ھەكەلەندەو.

ئەگەرچى لىقى شتراوس رەملى بۇ فۇنۇلۇژىيا Phonologie لىدابو ھە دەتوانى رۇلىكى وەك رۇلى فىزىيائى ئەتۇمى لەناو زانستە سىروشتىيەكاندا لەسەر ئاستى بەلگە و ھىما كۆمەلايەتى و سىياسىيەكان بىننىت. فۇنۇلۇژىيا تويۇزىنەو ھەى زمان لەسەر ئاستى بەلگە و ھىماو كۆمەلايەتى و سىياسىيەكانى ناكات، بەلكو لە كۆشەى ئەو پەيوەندىيە ناو ھەكەيانەو ھەو ھەرى دەگرى كە فۇنىمەكان بەيەكەو ھەگرى دەدات. و تەنھا لەم چىۋەيەدا، واتە لە چىۋەى دورخستەو ھەى ناو ھەپۇكى ھىما بۇكراو ھەكان بەھۇى رىكخستى تايىبەتى دەنگەكانەو، ئەم زانستە توانىويەتى پىشكەوتنىكى بەرچا و بەرەوپىش بچىت و لەو پىشكەوتنەش بەشى ھەموو زانستە كۆمەلايەتەكان لەم بارەى ئىستاياندا بدات و شايانى ئەو ھەبو ھەكە نازناۋى (زانست) ى پى بدرى، بەلام ئەو پىرسىارەى كە لىرەدا قوت دەبىتەو ھەو ھەيەكە ئايا بەچ مانايەك ئەم

به شهی توژیینه وه زمانه وانیه کان نازناوی زانستی وهرگرتووه؟ نهیینی وه لّامی ئەم پرسیاره له وه دایه که زانستی فۆنۆلۆژیا وهك زانستیکی سروشتی شایانی ئەو نازناوه بوه نهك وهك زانستیکی کۆمه لایه تی. گه واهییه ئەمهش ئەو پیشکه وتنه یه که دهیان ساله له ریگه ی بیستن و بینینه وه له فیروونی زمانه بیگانه کانداهاتۆته کایه، که سیش ناتوانیت گومان له و پیشکه وتنه نوییه ی زمانه وانی و که لکه قه به کانی ئەو پیشکه وتنه بکات، لیڤه دا نوسه ر پرسیاریکی ته وهره یی ده ورۆژینی، ئەویش ئەوه ی که ئایا ئەوه ره وایه بۆ به رپا کردنی پیشکه وتنیکی شیوه یه کلاکه ره وه له بواری زانستی مرقفناسیدا پشت به فۆنۆلۆژیا ببه ستین؟

له وه لّامی ئەم پرسیاره دا لیقی شتر اوس به پشت به ستن به وتاریکی تروپتزیکی که له سالی 1933 دا نوسراوه چوار ته وهری سه ره کی بۆ زانستی فۆنۆلۆژیا دیاری ده کات که به رای خو ی ئەم چوار ته وهره ده توانن مۆرکیکی ره های پییده ن و که لکی ئەهجامدانی ئەو ئه رکه، واته دامه زراندنی زانستیکی کۆگیر مرقفناسی ده خو ن، ئەو ته وهرانه ش ئەمانه ن:-

(1) فۆنۆلۆژیا به توژیینه وه یی دیارده زمانه وانیه هه ستیه کان ده ست پیده کاته و به توژیینه وه ی بنه ما نه ستیه کانی کۆتایی پی دی.

(2) چاره سه رکردنی چه مک و زاراهه کان وهک یه که ی سه ره بخۆ، ره تده کاته وه، به لّام به پیچه وانه ی ئەوه وه هه ر ئەو ده بیته خالی ده ستپیک له تاوتوی کردنی په یوه ندیه کانی نیوان چه مکه کانداه.

(3) چه مکی رژیم - سیستم - Systeme به کار ده یینیت.

(4) چ به ریگه ی ده ره نجام بی، یان به خویندنه وه ی لۆژیکیانه، ئەو به دوای

ناشکرکردن و دۆزینه وه ی یاسای گشتیدا ده گه ری.

(5) ئەمهش مانای وایه (به لای نوسه ره وه) که گهلانی پیش میژوو له نیوان ده نگه زۆر و جۆراوجۆره کان و په یوه ندیه ناکۆتاییه کانیدا چه ند ده نگیک و چه ند شیوازیکی ریکخستنی ئەم ده نگانه یان هیشتۆته وه، ئەوانه ش که هیشتنیانه وه بونه ره چه له کی ئەم زمانانه ی که ئەمۆر قسه یان پیده کری. یان له رۆژیکیدا ئامرازیکی گفتوگۆکردن بوون. لیڤه دا ئەو هۆکارانه ون ده بن که له پیناویاندا ئەم په یوه ست و ده نگانه مانه وه ی خۆیانیان پاراستوه وه تا هه تایه تیگه یشتن له و هۆکارانه فه راهه م نابی.

لیڤه دا نوسه ر ده گه ریته وه بۆلای مارکس، چونکه مارکس پیش ماوه یه کی دوور تیبینی مۆرکه نه ستیه که ی ژیرخانی کۆمه لگه و مۆرکه هه ستیه شیواو و پیچه وانه بوه وه که ی پرۆسه دامه زراوه یی و ئایدۆلۆژیه کانی سه رخانی کردبوو خستبونی به راوردی مۆرکه نه ستی و هه ستیه کانی دیارده زمانه وانیه کانی دیدگای لیقی شتر اوسه وه.

لیقی شتر اوس له وه دا به ئامانجی خو ی ده گات که بونیاد و سیستم و یاسا گشتیه کان بونیاد بنی، ئەمهش له به ر ئەوه ی که زمانه وانی وای لی هاتوو له سه رکه وتنه که یدا قه رزاری فۆنۆلۆژیایه، بوه به بونیادگه ری. ئەنترۆپۆلۆژیاش پیویسته بونیادگه ری بی، بۆئه وه ی ببی به زانست.

لیڤه دا نوسه ر ئەو مه رزانه ده ست نیشان ده کات که هه وله کانی هه ری که له مارکس و فرۆید و لیقی شتر اوس له یه کتری جیاده کاته وه. مه رزه کانیش له وه دا هه شار دراون که هه ری که له دامه زرینه ری مه تریالیستی میژویی و قوتاخانه ی شیکاریی ده رونی به شیوازی خو ی

يەكالا كۆرۈنەنەنە چەمكى سۈرۈشتى مۇيىيان رەت كۆرۈنۈش ۋە رەخنەيان لىگىرتوۋە، بەلام لىقى شتراوس ھەر پەيۋەست بوۋ پىۋەي. ديارە ئۇيىش بۇيە ئۇمەي كۆرۈنەنە، تەنھا لەبەرئەۋەي پەيۋەست بوۋ بە ئايدۇلۇژىي باۋى سەردەمى خۇيەۋە.

پىۋىستە ھەۋلى دامەززاندى زانستىكى كۆگىرى كۆمەل ۋ مۇفناسى لە دورەپەرىز خستنى ئۇم پەرتبۇنەي ئىستاي ئۇستۇلۇژىي كۆمەلەيەنە دەست پىيكات كە ناھىلىت ياسا گىشتىەكانى زانست Corpus دابمەزرىن ۋ گىرفت بە ھەند ۋەرىگىرى كە ماركس ۋ ھەندىكىش فرۆيد خۇيان لىداۋە ۋ سۈرۈشت ۋ ياسا بىنەپرتىە كارىگەرەكانى بزوتنەۋەي بەرھەمەننان لە كۆمەلگە نۇيەكاندا بدۇزرىتەۋە.

بونىاد - سىستىم - نۇمۇنە.

لىرەۋە چەمكى (بونىاد) لە دىدگاي لىقى شتراوسەۋە لە چەمكى (ھەمويى) ۋەزىفەكان دەگۇرپى ۋ ئۇم ئۇ لايەنە تايىبەتەي (ھەمويى) ۋەردەگىرى كە تيايدا پەيۋەست بونى لايەنە تىكەلگىش بوۋەكان، بەيەكەۋە پىۋىستە ۋ ئۇمجا ھەمويەكەيەكى كۆمەلەيەتە چەند (بونىاد) ۋ سىستىمىكى تىدايە ۋ لە كىتپىسى (خەمە ئىستىۋايىەكان) دا جەخت لەسەر ئۇۋە دەكات كە داب ۋنەرىتەكانى ھەرگەلىك ھەمىشە مۇرك ۋ شىۋازىكى تايىبەتەيان ھەيەكە (سىستىم) يىك پىك دىننىت.

نوسەر پىلارى ئۇۋە لە شتراوس ۋ ئۇنتۇپۇلۇژىي بونىادگەرى ناگىرى، كە ھەر يەكەيان بابەتتىكى ديارىكراۋ بۇ خۇي دەستىشان بىكات ۋ ھەۋلى دۇزىنەۋەي ياساكانى بدات، چۈنكە ئۇۋە خواست ۋ خەۋنى ھەر زانستىكە، بەلكو پىلارى ئۇۋە لە ئۇنتۇپۇلۇژىي بونىادگەرى دەگىرى كە مومارەسەيەكى زمانەۋانىە، بوۋارى شىكارى ۋ بەرھەم ھىنانى كارى كۆمەلەيەتە نىە.

ناگىرى رۇلى زمان فەرامۇش بىگىرى، ھەروەھا رۇلى رەمىزەتەش زۇرگىنگە، چۈنكە زۇربەي چالاكىە مۇيەكان پەردەپۇش دەكات، بەلام ئۇۋە گىرفتەي لىرەدا خۇيمان لى قوت دەكاتەۋە ئۇۋەيەكە ئايا پىۋىستە دياردە كۆمەلەيەتەكان لەسەر بىنەماي خۇدى مومارەسە كۆمەلەيەتە بەرھەم ھىنەكە تاتوتۇ بىكەين كە مۇف بە مومارەسانە ۋ لە پىۋىستەيەكى گىرچىندا ئامرازەكانى ژيان ۋ بونى خۇي ۋەك بونەۋەرىكى كۆمەلەيەتە بەرھەم دەھىننىت؟ يان پىۋىستە (ۋەك ئۇۋەي كە بونىادگەرى دەخۋازى) ھەر لە مومارەسە زمانەۋانىە بەرقەرارەكەۋە بىكەۋىنە تاتوتۇ كۆرۈنەنە دياردەنە؟

كارەكانى شتراوسىش ۋەك كارەكانى واسبەر ۋ دۇركايمى ھاۋشىۋەي خۇي جەخت لەسەر (دامەززاۋەكان، خىمايەتە، سىستىمى زمان، سىستىمى داب) دەكات كەچى خۇي لە راستىدا ئۇمانە ھەموو چەند شىكلىكى جۇراۋجۇرى يەك بىنەماي مادىن كە ئۇۋە بىرپاردەرى مانەۋەۋە رەچەرخانىانە.

بەلام دەزانىن كە لىقى شتراوس پىشت بە گىيانى نەستى مۇف، يان سىستىمە نەستىەكانى گىيانى دەبەستى كە خۇيان لە پىشتى پەيۋەندىە بونىادگەرىەكانەۋە خەشار دەدەن ۋ لە پىشەنگى رەۋتى دىرژەدان بە ژيانى كۆمەلەيەتەيدان.

بەپراي نوسەر مەسەلە سەرەكىەكە سەبارەت بە رەملىدەنە زەينىە كۆمەلەيەتەكان لە ئاستى پەيۋەندىي نىۋان ھەست ۋ نەستەنە، بەلكو مەسەلە سەرەكى پەيۋەندىەكانى نىۋان ئۇم رەملىدەنە دامەززاۋەكانى ۋ شىۋازى پەيۋەندىە كۆمەلەيەتە بەرقەرارەكانەسەبارەت بە ماركسىزم، تىپۋانىنەكەي ئۇمىش بۇ ئادىۋلۇژىيا بوۋارى تىكەيشتەن لە شىۋازى خستەنە گەپى ئۇم پەيۋەندىانە دەدات ۋ بىگومان، دەيىبەستى بە خەملىدەنە غەلىبە شىۋاۋ ۋ ھەلگەپاۋەكانى

لە پشت ئەم تېبىنىيەنە شەو دەستەواژە
 ناودارەكەى بونىادگەرى ھەيە سەبارەت بە،
 مومارەسە و كۆك بونى بونىيادى بىرکردنەو ھى
 مړوئى و بابەتى بىرکردنەو كە وادىارە ئەم
 گوتارە لە سىستىمى شتراوسدا زۆر گرنگە، چونكە
 ئەو ھە دووپات دەكاتەو كە (داهىنانى) بونىياد
 بە ھۆى ئەنترۆپۆلۆژياو ھە راستىدا دۆزىنەو ھەك،
 داهىنانىك بوە. ھەروەھا دەلىك كە بونىياد لە
 قوناغى يەكەمىدا بە شىئو ھى ئەبستراكت لە
 رىگەى رەوانى تۆزەرەو ھى دى و پاش ئەو ھى
 دەكەوتتە پىكەئىنان و گەللەكردنى ئەو بابەتەى
 كە لە رىگەى ئەنترۆگرافياو پىشكەشى دەكرى.
 بەلام لەكاتىكى دىكەى پاشتردا كە شەرعىەتى
 ئەم بونىيادە ھەك سىستىمىكى بابەتى جىگىر
 دەبى و تواناى ھەرگىزانە سەر زمانەكانى دىكە
 پەيدا دەكات، ئەوكاتە دەتوانىن دلنیا بىن كە ئەم
 (بونىياد) ھە پەيوەستە بەخودى تۆزەرەو ھى و
 پەيوەستىشە بە بابەتەو ھى.

لێرەدا نوسەر دەكاتە ناو كړوكى فەلسەفەى
 شتراوس. و بەتايبەتیش سەبارەت بەم رەوشە
 روبەروبونەو ھەيەكى مېژووى درىژ ھەيە و
 مەترىالىزمى مېژووىش ئەگەر ھەك نوسەر دەلىك
 بەتايبەتى مەترىالىزمى مېژووى ئەگەر يەكلاى
 شى نەكردبىتەو ھى، ئەوا رۆلىكى گرنگى تىادا
 گىزاو ھى، ئەویش روبەروبونەو ھى نىوان مەترىالىزم
 و ئايدىالىزمە. بە ھەر حال نوسەر لێرەدا لىقى
 شتراوس و ئەنترۆپۆلۆژياى شتراوسى لە سەر
 ئاستى سۆسپۆلۆژى و مېژووى لە خانەى
 ئايدىالىستى ھاوچەرخدا دادەنئ.

ئەمجا دەچى بەراوردىك لە نىوان بەكارھىنانى
 چەمكى (بونىياد) و (سىستىم) ى ماركس و

سەرمايەدارىيە بە ھەموو ئەو پەيوەندىانەو ھى
 كە بەلایەنە جۆراوجۆرەكانى ژيانى
 كۆمەلایەتەو ھى دەبەستەو ھى. سىستىم لەلای
 ماركس واتە پەيوەندىە ئەندامىە دىالىكتىكىەكەى
 نىوان ژىرخانى مادى و سەرخانى ئايدۆلۆژى،
 بەلام كړوك و ناوەرۆكى ئەم سىستىمە سەرەكەى و
 سىستىمە لاوھەكەكانىش، ناكۆكى نىوان رەگەزە
 پىكەئىنەرەكانىەتى. بۆ نمونە كاركردن
 پەيوەندىەكى كۆمەلایەتەى نىوان چىنى كرىكارو
 چىنى بۆرژوايە، و لەناوەرۆكەو ناكۆكن. ھەموو
 ئەو تۆيزە كۆگىريانەش كە ماركس بەكارى
 ھىناون، چ بىناو چ سىستىم ناوەرۆكەكەيان
 ناكۆكىە.

بەلام بەكارھىنانەكەى شتراوس بۆ ھەمان ئەم
 چەمكە (واتە بونىياد و سىستىم) بەپى رىسايەكە
 كە ھىچ ناكۆكى ناوخۆى تىدا نىە، لەبەرئەم
 ھۆيەش ناتوانىت تىگەيشتنىكى روونمان لەسەر
 ئەو سەيرورەيە پىبىدات كە وەستانى بۆ نىەو
 ھەموو كۆمەلگەكان تۆپىن دەچنە گۆلەكەى
 ئەو ھەو ھى.

ئەفسانەو ژيانى كۆمەلایەتى.

لە ناوەرەستى سالانى پەنجاكاندا لىقى
 شتراوس بە شىكى زۆرى ھەولەكانى بۆ
 لىكۆلىنەو ھى ئەفسانەى كۆمەلگە (بەرايىەكان)
 تەرخانكردبوو، ئەم بابەتەشى لە چوار بەشى
 تايبەت بە ئەفسانەكانى ئەم گەلانە، بەتايبەتیش
 ھىندىە ئەمريكەكان تاوتوئ و چارەسەر كردبوو.
 لێرەدا نوسەر ھەندىك پارىز لە رەوشى زمانى
 گىزانەو ھى تاوتوئ كردنى ئەم ئەفسانانە دەكەن،
 و دەپرسى ئايا بەراستى دەكرى ھىندە بە زمانى
 ئەو كۆمەلگايانە ئاشناى كە لە شەپۆلدانى

وشەكان و ھزرەكان و ئەوگەمەي ئاخاوتنە
 تېيگەي كە ئەفسانەكەي لەسەر بونىاد دەنرى؟
 خو ئەگەر زال بون بەسەر قورسىي زمانەكەدا
 شتىكى ئاسان بى، ئەوا قورسىيەكى دىكە ھەيە
 زال بون بەسەرىدا ئاسان نيە، بەتاييەتیش لە
 ئەفرىقادا كە مەعريفەي ئەدەبى كورتى ھىناو و
 ھەلھىتان و خويندەنەو ھىماكانى ئەفسانەكان
 چەند كەسىكى كەم دەيزانن كە ئەوانىش لەنيوان
 خوياندا سىستم و ناوەندىكى داخراويان
 پىكھىناو.

بەلام ئەم بارى سەرنجانە پەيوەنديان بە
 ناوەرپۆكى ھزرى سەرەكىي شتراوسەو ھەيە لە
 خويندەنەو ھەلسەنگاندنى ئەفسانەكان دا، با
 ئەو ھەش لەولاو ھەستى كە شتراوس خوشى
 ھەستى بەو كىشانە كردو ھەو ھەو بەروونىش
 باسى كردوون. بىرۆكەي سەرەكى بەلای ئەو ھەو
 ئەو ھەيە كە دەلالەتى ئەفسانە لە پەيوەندى نيوان
 ناوەرپۆكى بابەتەكانى ناوى و ئەو واقعە
 كۆمەلایەتییە لە پشتی ھەو رادەو ھەستىت دەست
 نیشان ناكړى، بەلكو بەپىچەوانەي ئەو ھەو
 دەلالەتەكە لە رىزبەندىكى ناوەكى دايە كە بوونى
 سىستميك دەردەخات. بۆيە دەبىت كەسى
 ئەتنۆلۆگ لە سىستمي خزمایەتى و سىستمي
 ئابوورى كۆمەلگەدا بەدواي ئەو شتەدا بگەرپى كە
 لە گەلێك دا كۆك دیتەو، چونكە ئەفسانە لەو
 مەدلۆلە كۆمەلایەتییە دابراو ھەو كە ئامازەي
 بۆدەكات.

فۆجىر و لاس لە تىپوانىنى خۆيەو ھەو بۆ
 ئەفسانە، رەخنە لەم تىپوانىنە دەگرى. بەلای
 و لاسەو ئەفسانە بەشێكە لە ئایدۆلۆژىي
 كۆمەلگەكانى پيش سەرمايەدارى، لەم روو ھەو
 ھەموو ئەفسانەكان لە شىكردنەو ھەو جىهان و
 رەچەلەكى بوون دا بەيەك دەگەن.

جگە لەو ئەفسانەكان گوزارە لىكردنىكى
 پىچەوانەو شىواوى ژيانى كۆمەلایەتى و

پەيوەندى مرۆف بە سروشتەو ھەو پەيوەندى
 مرۆف بە مرۆفەو ھەيە لە چوارچىو ھەي پەيوەندى
 كۆمەلایەتییەكاندا. ئەركەكانى ئەفسانەش كورت
 دەبىتەو ھەو بۆ پاراستنى سىستمي كۆمەلایەتى و
 رەوايەتى بەخشىن بە پەيوەندىەكانى دەسەلات
 لە ناو كۆمەلگەدا كورت دەبىتەو ھەو. ھەرتا و
 توپكردنىكى مێژووى كۆمەلایەتى ئەفسانە
 پىويستە لە پەيوەندىەكى دىالەكتىكى دا لەگەل
 پەيوەندىە كۆمەلایەتییەكان دا بخوينریتەو، نەك
 لە پەيوەندىەكى ميكانيكىانەي رووكەش دا.

ھەروەھا شتراوس باسى چەمكى ئەفسانەي
 لای فرۆيد كردو ھەو، بە راي ئەو ئەفسانە لای
 فرۆيد بەشێو ھەيەكى پىچەوانەو شىواو گوزارە لە
 ژيانى سىكسى تاكە كەسەكان دەكات، بەماناي
 ئەو پىرسەيەي كە لە رىگەيەو ھەو كەسىتى
 تاكەكانى فۆرمەلە دەبى، بىركردنەو ھەي
 ئەفسانەيىش روونى دەكاتەو ھەو كە دەكرى بەھوى
 لایەنە ديارەكانەو ئەو پالئەرە سست و
 شاردرانە بدۆزىنەو، كە ئەفسانە لە ھەمان
 كات دا دەريان دەخات و دەيان شارپتەو.

سەرچاوە/

- گۆفارى (المنان ژمارە 34) سالى 1989.
- دريژەي ئەم بابەتە رەخنەگرتنى فۆجىر و لاسە
 لە ھزرى جاك لاكان و لوى ئالتۇسىر، لە ئايندەدا
 بۆدەكریتەو.. "وەرگىر".

"محەمەد ئەرگۆن" و بىريارانى ئەوروپا:

(ميشيل فوڪو، ژاك دريدا، يۆرگن ھابرماس، پۆل رىكۆر)

• و: شوان ئەحمەد

(بەشىكى تايبەتى گفتوگۇيەكى درىژى نىوان ھاشم سالىح و محەمەد ئەرگۆنە لە كتيبي
- الفكر الاسلامي ، نقد واجتهاد - دا)

ئىسلامى) ئەوا ھەمىشە ھەست بە ئائومىدى
دەكەم.

لەبەرئەوھى ئەو فەيلەسوفانەى زۆربوويترن
و لەپىزى پىشەوھدان لە رەخنەگرتن لە
عەقلاڤىيەتى ناوھندچىتى ئەوروپى ۋەك فوڪو و
دېرىدا و كەسانى تەربەداخراوى لەناو
چوارچىۋەكانى كەلەپوورى ئەوروپى دا
دەمىننەوھ، ئەوانە ھەرگىز لە ديوارەكانى ئەم
كەلەپورە ناچنە دەرى.

ھاشم سالىح: ئەمە سەرەپاي شۆپشكردن و
ياخى بوونيان لەو شىۋازى ھەيمەنەو
پاشىكۆيايەتيەى خۆرئىاوا لەپاربودودا
لەبەرامبەر رۆشنپىريەكانى دىكەدا پەپرەوى
كردبوو...

محەمەد ئەرگۆن: بەلئى سەرەپاي ئەوھى
ئەوان لە رۆژگارنىك دا دەژىن كە خەلكى تيايدا

ھاشم سالىح: رات چىيە بەو ھىرشەى كرايە
سەر ميشيل فوڪو لە پىنچ سالى رابردودا
دواى مردنى و، بەوھ تاوانبار كرا كە ئەو
نيچەوى و، ناعەقلاڤى و، دژ بەھيومانىستىيەتى
ئەوروپىيە؟ ئەگەر لەم بارەيەوھ شتىكت ھەيە
بىلئىت ئەوا پىي دلخۆش دەيم لەبەرئەوھى
بابەتئىكى وا جىڭەى بايەخى مە. پاشان كتيبي
گەورەى يەكەمىنت بۆ لىكۆلئىنەوھى "مروگەرى
عەرەبى لە سەدەى چوارەمى ھىجرى" دا
تەرخان كرد بوو، لەوانەيە بتوانىن دواى ئەوھ
بچىنە سەر بەراوردكردننىك لە نىوانيان دا.

محەمەد ئەرگۆن: بەلئى، شتم ھەيە بىلئىم.
بەگازندەو گلەيش دەست پى دەكەم. كاتىك
سەرنج لە كاىەى فەلسەفەى ھاوچەرخى
فەرەنسى دەدەم لە دىدگاي ئەو بوارەوھ كە خۆم
پسپۆرم تىيدا (مىژووى بىرى عەرەبى -

قسە لە تەواوی رۆشنەبیریەکان دەکەن بەهۆی پەیوەندی دارێتی تازە و خێرا لەنیوان چوارکۆچکەیی جیهان دا، سەرەپای ئەوەی ئیسلام نامادەگیەکی بەهێزی لە فەرەنسای ئەوروپادا ھەیە بەهۆی بوونی ئەو ملیۆنەھا موسوڵمانە لەویدا، کەچی ئەمە سەرئەجی ھیچ یەک لە رۆشنەبیرانە بەلای خۆی دا راناکێشێت. کاتیکیش میشل فۆکو گرنگی دا بە شۆڕشی ئێرانی جگە لە شتی بێ سەرۆبەرە ھیچی نەوت و، ھیچ لەوەش حالی نەبوو کە رووی دا، بریا بێ دەنگ بوایە و ھیچی نەکردبایە..

کاتێک مارسیل غۆشی (Gouchet) کتییکی فکری گرنگی لەمەر (ناتۆمیدی جیهان) (Le desenchante ment du monde) دانا، ئەوا لەم کارەیدا تەواو وەک ئەوروپیەک و خۆرئاواییەک مایەو. لەم کتیبەدا بەقوڵی باس لە رۆلی ئایین و سروشتی ئایین و چۆن چۆنی ئایین لە ئەوروپا جیا بۆوە و ھەموو مەسەلە ھەلپەسێردراوەکان (المسائل العالقه) و... ھتد، دەکات. ھەموو کتیبەکە تەرخانە بۆ ئەم مەسەلەنە بەلام تەنھا لەپێی ئەزموونی (مەسیحیەت یان یەھودیەتی ئەوروپیەو) کاتیکیش سەرپێیانە بە رستەییەکان یان دوورستە باس لە ئیسلام دەکات ئەوا جگە لە شتی بێ سەرۆبەرە ھیچ نالێت و، نەزانین و بێ ئاگاداری خۆی لەم روووە نیشان دەدات. ئەو لە کاتیکی ھەلۆیستی من تەواو پێچەوانەی ھەلۆیستی ئەوانە. من بۆخۆم گرنگیەکی بەرز دەدەمە ھزری ئەوروپی بەپادەییەکی ئیسلامیەکان بە پاشکۆیایەتی بۆ خۆرئاوا تاوانبارم دەکەن! من بایەخ بە ھەموو ئەوانە دەدەم کە لە خۆرئاوا روودەدەن، ھەرۆھا زۆر لە رووناکبیرانی عەرەب و موسڵمانیش وادەکەن، سەرەپای ئەوەی سەرچەم توێژینەوێکانی من تاییبەتن بە مەسەلەکانی فکری عەرەبی ئیسلامی نەوێک خۆرئاوایی ئەوروپی. بۆ ئەمە نمونەییەکی تر دینمەو: یورگن ھابرمازی ئەلمانی، ئەویش ھەمان شت دەکات. بەم دواییە وەک دەزانیت کتییکی قەوارە گەورەو گرنگی بلاوکردەوێ ئەویش: (گوتاری فەلسەفی

نوێگەری) یە، بەلام بە ھیچ شتێوەیەکی قەرەیی ئایین ناکەوێت و، ھیچ باسیکیشی تێدا نییە لەمەر بەشداری کردنی عەرەب - موسڵمانان لە کەلەپوری جیهانی و ھزری مرقایەتی دا. لەناو ئەو ھەموو بەرگە گەورانەی نوسیونی بێھودەییە بەدوای وشەی ئیسلامدا (تەنانەت ھەرۆک ناوھێنانیش) بگەرێت.

ئەمە بەبێ ئەوەی باس لە پشت گوێ خستنی ئایینە ئاسیای و رۆشنەبیریە ئاسیایەکانی ئەو بکەین. بەلام دەشی چاوپۆشی لەم گوێ پێنەدانە بکەین، چونکە ئەو رۆشنەبیریانە دورن و سەرە ھەریەکی جیاوازن.

بەلام ئیسلام (مەبەستم لە ئیسلام وەک شارستانیەت و رۆشنەبیریە) ئەوا لە رووی میژووییەو بەشیکی لە جیهانی ناوەرپاستی و جیهانی خۆرئاوای نابیست خۆرئاواییەکان سەرلەبەر پشت گوێی بخەن یانخود بارێ بەسەردا بدەن، لێرەو بەرپاستی سەم سورپەمێتی لە ونبونی ئەم رەھەندە لە گرنگی دانی ئەو فەیلەسوفە فەرەنسیانەدا کە زۆر پێشکەوتنخواز و پەسپۆرن.

ئەمە مانای وایە کە ئەو بیریارانە سەرەپای رەخنەگرتنەکانیان لە نەژادپەرستی ناوەرندچیتی ئەوروپی دیلی ناو ئەو چوارچێوەیەن کە رەخنە ئاراستە دەکەن. تەنھا فەیلەسوفیکی فەرەسنی کە پەیی بە گرتەکە بەریت، بەلام بێ ئەوەی راستەوخۆ ناوی ئیسلام بێنێت: پۆل ریکۆرە ھۆکەشی دەگەرێتەو بۆئەوەی ئەو ئیماندارێکی پڕۆتستانیە و، لێرەو ھەستیاری بەرامبەر بەم رەھەندە ئایینیە، ئەگەرچی ئەو وەک فەیلەسوفێک تاوتوێی دەکات نەک وەک ئیماندارێکی عەقائیدی. گرنگی و لیکۆلینەوێکانیشی تاییبەتە بەسەردەمی کۆن و نوێ.. کاتیکیش وەک فەیلەسوفیکی زۆر زیڕە و زۆر کراوە دەکەوێتە باسکردنیان ئەوا شتی وا دەلێت کە لەو پەڕی گرنگی دایە، بەپادەییەکی ئەوەی ئەو لە بارەیی سەردەمی کۆن و نوێو دەلێت ھاوکات بەسەر ئیسلامیش دا دەچەسپێت. بەلام دەربارەیی ئیسلام وەک خۆی

لئى بىكە وېتە وەو لەوانە شەھىچى وای لىئى
 نەكە وېتە وەو كەشايەنى باسكردن بېت. بەھەر حال
 من داواى ئەو ناكەم سەرلە نوئى بايەخ بۆ
 كەلە پورى ئايىنى بگېردىتە وە بەشئو وەيەكى
 دروستكراو ياخود بە خولايەكى رابردو
 خوارانە وە. من بۆ خۆم فەندە مەنتاليزمىكى
 رابردو خوارنيم و، باوەرپىشم بە ئەگەرى
 سەرلە نوئى گېرپانە وەي رابردو و سەردەمە
 خەيالەكان نىيە. ئەو شتەي دەمە وېت
 دامە زاندى بە راوردكارىەكى دروست و توند و
 تۆلى بى ئەندازەيە لەنىوان رەھەندى ئايىنى بە
 ھەموو ئەو مانا رۆحیانە وە كە ھەيەتى بۆ مۆف و
 ئەو دەستكە و تانەي عەقلى عەلمانى لە ئەورپادا
 بە دەستى ھىناون، كە پىويستە ئەو دەستكە و تانە
 ئافەروژ نەكرىت يان بە ھىچ جۆرىك دەست
 بەردارى نەبىن. بە راوردكارىەكى لەمجۆرە تا
 ئەمۆكە لە ھىچ ژینگەيەكى زانستى خۆرئاوادا
 ئەو ھەندەي من ئاگام لىئى بېت ئەنجام نەدراو.
 ئەو ھەي تا ئىستا رووى داوہ لىك دووركە و تەنە وەو
 ھەستومپى توند و تىز بىو وە لەنىوان ھەر
 دوولايە نەكەدا: ئايىنى و عەلمانى. ھەريەك لەوان
 شانازى بە سەرکەوتنى بەسەر ئەوى دى دا
 دەكات...

بۆما وەي چەندىن سەدە عەقلى ئايىنى حوكمى
 خەلكانى ئەورپى دەكرد و جەختى
 لەبالادەستى و ئەولەويەتى خۆي و خواست و
 ئارەزوومەندى بە دەستگرتنى بەسەر ھەموو
 چالاكەكانى مۆف و كۆمەلگادا دەكردە وە، ھەر
 لەسەر بېشكە وە تا ناوگۆر. بەلام لە ساتە وەختى
 ماركسە وە شتەكان پىچەوانە بوونە وەو تەرازووى
 ھىز لەنىوان ھەردو عەقلى ئايىنى و زانستى دا
 دەستى بە گۆران كرد. لىرە وە عەقلى يۆزتفستى
 و عەلمانى نوئى ھەولى دەدا بۆئە وەي بەتەواو ھەتى
 دەست بەسەر عەقلى ئايىنى دا بگرتى و، بگرە
 تىكى بشكىنى و بىسپىتە وە.

ئەمەش ئەو بوو كە لە مۆزوى ئەورپى دا بە
 درىژايى دوو سەدەي رابردو رووى دا. ئەمىستا
 ھىچ زانكۆيەك يان پەيمانگايەكى زانستى نىيە
 تيايدا و تووژىكى ئازاد و جدى لەنىوان ھەردو

فېكرى ئايىنى و عەلمانى دا ئەنجام بدريت. مۆزوى
 ئايىنەكان و خويندنى فرىدرانە دەرە وەي
 زانكۆي رەسمىيەكانە وە (سۆر بۆن) و تەنھا خراڭە
 ناو ھەندىك پەيمانگاي تايبەتمەندى وەك بەشى
 پىنجەم لە قوتابخانەي خويندنى بالا (كۆلىژى
 زانستى ئايىنى). بەلام تەنانت لەم بەشەدا جگە
 لە جۆرىك لە كۆكردنە وەو، كەلەكە كردنى زانبارى
 سەبارەت بە سەرچەم ئايىنەكان بەبى ھىچ
 ھەستىكى شىكارى رەخنەي كەبىيە وېت
 بەراوردى بكات بە وەي عەقلى زانستى و
 فەلسەفى لە بەشەكانى دىكەي زانكۆي
 فەرەنسى دا دەيكات، ھىچى دىكە نابىن. لىك
 جىابوونە وەيەكى تەواو ھەيە لەنىوان ھەردو
 كۆلىژو پەيمانگا كەدا. عەقلى فەلسەفى ياخود
 زانستى باو لە ھەموو زانكۆكانى فەرەنسادا
 بى ئاگايە ياخود بى ئاگايى خۆي نیشان دەدات
 لە وەي ئەم پەيمانگا و كۆلىژە تايبەتەنە لەبارەي
 مۆزوى ئايىنەكانە وە بەرھەمى دىنن (من
 نەموتو وە ئەو پەيمانگا ئايىنەي كە خەلكى
 فېرى ئيمان و سروشتى ئايىن و رىو رەسمەكانى
 دەكات، بەلكو وتم ئەو پەيمانگايانەي كە لە
 دىدگاي عەقلى مۆدىرن و بە شىوازەكانى ئەو لە
 پشكنىن و تووژىنە وە لە مۆزوى ئايىنەكان
 دەكۆلىتە وە). بەلام پىموايە ئايىن لە ئەمۆكەدا
 رەھەندىكى گرنگ پىكدىنى و ناشىت پشت گوئ
 بخريت. ئەمە ئەگەر لەبەر ھىچىش نەبىت تەنھا
 لەبەرئە و ژمارە زۆرەي خەلكى كە باوەرپان پىي
 ھەيە.

ھاشم سالىح: بەلام ژمارەي باوەرپاران بە مانا
 تەقلىدە باوەكەي ئەم وشەيە بەو گەرەبىيە
 نىيە لە ئەورپادا.. ئەوانە بوونەتە كەمىنەيەك
 كە بەرەو ئەمان و لەناوچوون دەچن.

محەمەد ئەرگۆن: كى وای پىي وتى؟
 مەسىحىيەكان ھەتا ئىستاش لە ئەورپادا ھەن و
 لەناو نەچوون، وەك ئەو بۆچوونە باوەي لە
 ولاتانى ئىسلاميدا ھەيە و دەيەوئ دەربارەي
 خۆرئاواي (مولحيد) و (كافر) وامان تىبگەيە نىت!
 ئەوانەي باوەرپان بە ئايىنى مەسىحىيە ھەيە لە

كۆمەلگا ئەوروپىيەكان دا بوونيان ھەيە ئەگەر چى بەرئىژەيەكى جياوازيش بىت.

بەلام راستە توپژو چىنئىكى بەرفراوانى كۆمەلگە بە ەلمانىكرا. ئەلبەت، پىويستە جۆرى ئەو ئيمانە لاي ئەو مەسىحيە ئەوروپىيانە بېشكنين، لەو ەش بېچىنەو ە كە ئيمان بە لاي ئەوانەو ە چى دەگەيەنئىت. رەنگە و ەها ئيمانئىك جياوازيئىت لەو ئيمانە تەقلىدىيە لى سەدەكانى رابردودا باو بوو. گومانى تىدانىيە كە ەساسىيەتى ئايىنى بۆ نمونە لە كۆمەلگەيەكى پىشەسازى پىشكەوتودا، ەمان ئەو ەساسىيەتە ئايىنىيە نىيە كە لە سەدەكانى ناو ەراست دا ەبوو! مەگەر تەنھا لاي ژمارەيەكى كەمى دەمارگىرە توندپەرەكان نەبىت كە بىرى رابردو دەكەن و ەون بەو ەو دەبىنن سەرلەنوئ و ەكو خۆى دووبارەى بكنەو ە. (بۆ نمونە و ەك گروپى قەشە لۇقىفەر كە بەم دوايىيە رۇما لە كلئسادا دەرى كرد).

ئەو پرسىيارەى پىشوت دەتخاتە ەمان ئەو ەلەو ە كە ەموو ەرەب و موسولمانەكان تىئى دەكەون كاتئىك دەربارەى خۆرئاوا قسە دەكەن و وادەزانن كە بى ئايىنە. تىروانىنئىكى و سەبارەت بە خۆرئاوا ناراستەو لە قولايىيە مئزووييەكەى بى ئاگايە.

ئەم ەلەيەش دەگەرئىتەو ە بۆ ئەو ەى خۆرئاوا خۆيشى لەم مەسەلەيە ناكۆلئىتەو ە و ەك پىشتر باسەم كرد: واتە مەسەلەى بەراوردكارى و رووبەرووبونەو ە لەئىوان شوناسە كۆنەكەى (مەسىحيەت) و / شوناسە تازەكەى دا (واتە ەلمانىيەتى رۆحى). لەبەرئەم ەۆيە دەلئىم كاتئىك فۆكۆ لە كۆتايى كتئىبى "وشەكان و شتەكان" دا رايدەگەيەنئىت كە مرقوف مردوو ە، ئەو دوور دەروات، ئىجگار دوور: واتا زياد لە پىويست. بەراى من ئەم دروشمە برىتىيە لە دروشمئىكى ئايدىلۆژى و گوتارىكى دەسەلاتخواز، نەك گوتارىكى مەعرفى. ئەگەرچى فۆكۆ ەولئى زۆرى دا لەپىناو رەخنەگرتن لە گوتارى دەسەلاتخواز، بەلام بۆخۆى ەمان شت گوتارىكى دەسەلاتخوازەى ەيناىە بەرەم. من

لئەشدا رەخنەى ناراستە دەكەم و، لەم روو ەى كارەكەشى رازى نىم. كاتئىك دەستم كرد بە خويندەو ەى ئەم دواكتئىبەى ەبرماز "گوتارى فەلسەفى نوپگەرى" و رۆچووم لە خويندەو ەى دا ەستم بە ئائومئىدى و وەرسى كرد. چونكە ئەم پياو ەى كە خاوەن فكريكى بە ەيزوئەقلىكى بە توانايە لە ەيچ جىگايەكى ئەم كتئىبەى دا قەرەى مەسەلەيەكى گرنكى لەمجۆرە ناكەوئىت كە رووبەرووى ئەم رۆزگار و سەردەمەمان دەبئتەو ە.

هاشم سالىح: ئەو قەرەى مەسەلى ئايىن ناكەوئىت لە كتئىبەكەى دا...

مەمەد ئەرگۆن: ەرگىز! بە ەيچ جۆرىكيش ناوى فىكرى ئايىنى ناهئىت. ەبرماز كتئىبئىكى فىكرى ئاست بەرز دادەنئىت لەمەرچى چوار سەدە لە تازەگەرى فىكرى و فەلسەفى بەبئ ئەو ەى خۆى بدات لەو ەها مەسەلەيەك، ئەگەرچى بەتەنھا ئامازە بۆ كردنئىك بىت بۆ فكري ئايىنى مەسىحى يان ئايىنەكانى دىكە. فۆكۆش ەمان شت دەكات.

هاشم سالىح: رەنگە و ايان دانابئىت كە مەسەلەى بىرى ئايىنى يان رەھەندى ئايىنى تەواو بووئىت و بەيەكجارى تىپەرئىندرابئىت؟

مەمەد ئەرگۆن: ئەلبەتە، پىيان وايە مەسەلەيەكى و كۆتايى ەاتوو ەو يەكلايى بۆتەو ە.

سەرچاوە:

محمد اركون: الفكر الاسلامي (نقد واجتهاد) — ترجمة وتعليق: هاشم صالح — دار الساقى، بيروت — الطبعة الثالثة، 1998.

د فتنه و ژورنالونه

■ بڼه ما کانی بڼه ما ځوانی

■ جیهانی کافکای

■ راوه دووناتی خور

چه مکه بنه پره تیه کانی بنه ماخوازی

■ ژان پیاژه

● و: کۆزاد

1- پیناسه کان:

وا باوه پیناسه کردنی بنه ماخوازی کاریکی نهسته مه، چونکه نه م زاراو یه هینده شیوهی جیاوازو فره چه شنی له خوگرته وه، دۆزینه وهی لایه نیکی هاوبهش له نیوانیاندا کاریکی دژواره؛ به واتاییکی دیکه هه تا پیی نه چئ (بنه ماخوان)انی جوراوجور زاراو یه بنه ما به واتاگه لی جوراوجورتر ده هیننه وه، سه ره پای هه موو نه مانهش، به لیکۆلینه وه و پیک گرتنی نه و واتسا جور به جورانه ی که له زانسته کانداه به داخه وه له میوانیه (کۆکتیل)ه، کانیشدا دراونه ته پال نه م زاراو یه رهنگه بکری واتاییکی هاوبهش له نیوانیاندا ببیندریته وه. به لام نه م کاره ته نیا به مه رجی جیاکردنه وهی دوو شت سه ره نه گری، نه ویش نه گه رجی هه میشه به یه که وه سه ره له نه دهن

به لام له راستیدا جیاوازن: یه که میان نه وه یه؛ چیه تی ئامانجی جئگرتنه له چه مکی بنه ما (خوی)دا ده ست نیشان بکه یین. (مه به ست) نه و ئامانجه یه له سه رکه وتن و ئاواته کانی هه رکام له قوناغه کانی بنه ماخوازی دا ده بیندری. دوو هه میش مه به سستی ره خنه یی نادیار له دیارکران و فراوان بوونی هه رکام له جوره کانی بنه ماخوازی دا شی بکه یینه وه.

جیاکردنه وهی نه م دوو شته له راستیدا به واتای پیمل بوون بوو نه و راستیه یه که تیگرای بنه ماخوازه کان به راستی بریایان به ئامانجیکی شیاوی تیگه یین هه یه؛ یان لانی که م ئاره زووی نه وه یان له سه ردایه، نه گه رجی مه به سسته ره خنه یه کانیشیان زور جیاوازن. ریازی زانه کان پییان وایه بنه ماخوازی دژ به چهند پهل بوونه وه

كە تيۋركار دۆزىيە تىيە دەپى بە شىۋە يىكى ئاشكراۋ بەپى كۆك بوون لەگەل ھەر لىكۆلنە ۋە يىكى تايىبەت دا دەست نىشان بىيىت.

چەمكى گۆپان يارمە تىمان دەدا پىئاسەى مەبەستە كەمان لەقۇناغى سەرەتايى دا تەسكتىر بىكەينە ۋە، چونكە ئەگەر بىر يار بوايە فۆرمالىزىمان بە ھەر واتايىكى شىياۋ لە چوارچىۋەى چەمكى پىكھاتە دا جىگە بىكرىدە ۋە، ھەموو ئەو تىۋرىيە فەلسەفە يانەش كە لەراستىدا ئەزمون خواز (Empiricist) نىن جارىكى دىكە سەريان قوت ئەكرىدە ۋە بۇ نمونە ئەو تىۋرىيەنى لە ژىر كاريگەرى نمونە كەنى ئەفلاتون (مىل افلاطونى) يان سىروشتە كەنى ھۆسرىل (ذوات ھوسرىلى) و يان فۆرمالىزىمى كەنتى دان؛ ھەروەھا زۆربەى جۆرە كەنى بۇچوونى ئەزمون خواز (ۋەك پۆزىتۋىزىمى مەنتىقى ئالغەى فەن كە لەباسە مەنتىقىيە كەندا (پىتر) لەسەر شىۋەى خويىندىن و واتاناسى پىداگرى ئەكەت). بەلام لەو پىئاسە كەردنە بەر تەسكە دا كەئىستاكە لەبەردە مەماندايە، بۇچوونى باۋ لە چوارچىۋەى مەنتىق دا كەبەتوندى سەربە ئاتىزىمى وشك و رەق و تەقە، زۆر بەكەمى گويى بە (پىكھاتە كەن) داۋە و تازە وا خەرىكە لەگەل ئەم باسە دا ئاشنا دەپى.

لەم روۋە ۋە، لەم كىتەبە دا لىكۆلنە ۋە كەمان تەنيا بۇ ئەو چەشەنە بىنە ماخوازىيەنە دابىن ئەكەين، ئەزمونىيە كەندا خۇيان ئۈاندۈۋە. ئەمەش بۇ خۇي ئەركىكى گەلى دژوارو گەۋرەيە. لەكۆتايىدا لەھىندى لەو بزوتنە ۋە فەلسەفە يانە دەكۆلنە ۋە. كە كاريگەرى شىۋە جۆرىيە جۆرە كەنى بىنە ماخوازىيە زانستە كۆمەلەيە تىيە كەنيان پىۋە دىارە. بەلام لەبەردە پىۋىستە لەمەر ئەو پىئاسەى بۇ بىنە ماخوازى پىشنىارمان كىردۈۋە. زۆرتر بدويىن. چونكە لەپىچەۋانە دا ئەم تىگەيىنە

ئەستەمە؛ كە بۇچى چەمكىكى (انتزاعى) لەپىكھاتە، واتە سىستەمى گۆپانە كەن" تا ئەم رادەيە لە ھەموو بوارە كەنى لىكۆلنە ۋە دا سەرچاۋەى ئامانجى گەۋرە گەۋرە بوۋە.

2- گىشتىيەتى:

قەسەى تىيەنە گىشتىيەتى ئاشكراتىن نىشانەى پىكھاتەيە، چونكە ھەموو بىنە ماخوازە كەن - رىيازى زانە كەن، زمان ناسە كەن، دەرۋون ناسە كەن... ھتە، ھاۋىرۋان كە لەنىۋان پىكھاتە كەن و كۆمەلە كەن (Aggregates) دا جىاۋازىيىكى پتە ۋە ھەيە: پىكھاتە بىرىتە لە "گىشت" بەلام كۆمەل بىرىتە لە تەركىباتىك كەتوخمە پىكھاتە رەكەنى لەناۋ تەركىبە كە دا سەربەخۇن. پىداگرى لەسەر ئەم جىاۋازىيە ئەۋە ناگەيىننى كە پىكھاتە كەن لەتوخم و پىك نە ھاتون، بەلكو ئەۋە ئەگەيىننى كەتوخمە كەنى ھەر پىكھاتە يىك لەياسا كەنى خۇي پەپرەۋى ئەكەت و لەسەر بىنچىنەى ئەم ياسا يانەشە كە پىكھاتە بە واتاي گىشت، يان سىستەم پىئاسە دەكرى. ھەروەھا ئەو ياسا يانەى زالەن بەسەر تەركىبى پىكھاتە دا ناكىرئ بەپەيۋەندى كەلەكە بوۋى يەك بەيەك (Cumulative one - b - one association) ى نىۋان توخمە كەن كورت

بىكرىتە ۋە، چونكە ئەم ياسا يانە كۆمەلنى تايىبە تەمەندى گىشتى بەخۇدى گىشت نىسبەت تۇيىنە تەمەندى كەنى يەكەيە كەنى توخمە كەندا. نمونە يىكى ناسىاۋ دەھىنە ۋە: ژمارە كەن (اعداد صحيح مثبت). شتىكى سەربەخۇ نىن، ئەمانە يەكە يەكە بەرپىكەۋت نە دۆزراۋنە تەۋە تاكوو گىشتىكىيان لىپىكھاتىن. ئەم ژمارانە بوونيان بۇنىە، مەگىن بە شىۋە يىكى رىك و پىك. رىك و پىكى (نظم) ئەم ژمارانەش لەھىندى تايىبە تەمەندى پىكھاتە يىيە ۋە يە (ۋەكوۋ ئەۋ

تایبەتمەندیانە ی لە گروپ و مەیدان و ئالْقەکان و... دەبیندرئ). کە بەتەواوەتی لەتەك تایبەتمەندیەکانی یەكە یەكە ی ژمارە ی راستەقینە ی یەكە م (اول) یان نایەكە م، جووت یان تاكو ئەم جوۆرە شتانە دا جیاوازی هەیه.

بەهەر حال، واتای گشتیەتی کۆمەلە باسیکی زۆرمان لێ کۆئەکاتە وە. کە لێرە دا تەنیا بەدوانیانە وە خەریك ئەبین: یەکیان چیهتی (ماهیەت) گشتیەتی یەو ئەوی دیش شیۆه ی گەلە بوون (یان لە بەردا گەلە بوو) یەتی، ئەگەر پیمان وابیت کە لە هەموو بوارەکاندا، گشت روانگە زانست ناسیەکان لە دوو روانگە دا کۆدەبنە وە ئەوا تووشی هەلە بووین: یان بەهیزکردنی بوونی ئەو گشتانە ی کە بە پیتی یاسای پیکهاتەیی. خۆیان پیناسە دەکرین، یاخود هەر بەتەنیا بالدان بەو تەریکیە ئاتمیستی یانە ی کە پیکهاتوون لە توخمی سەرەکی (سەر بەخۆ مەوجود). کاتی سەیری میژوو، ئەندیشه کان ئەکەین بۆمان دەرئەکەوی کە لە هەموو رسته کان ی زانستدا، چ پیکهاتە ئیدراکیەکانی دەروون ناسانی رییازی گیشتال، یان ئەو گشتە کۆمەلایەتیانە ی جیگە ی سەرنجی کۆمەل ناسان و مرؤف ناسانە (چین یان کۆمەلە کان)، لە جیتی ئاتمیزم ئەك هەر روانگە یێك بەلکوو دوو روانگە مان لە بەردایە کە بە بیروپای ئیمە تەنیا یەکیکیان لەگەل رۆحی بنەماخواری و مۆدیرندا تەبایە.

روانگە ی یەكە م پێچەوانە بوونە وە ی ئەو دیدە یە کە بەرو دوا یی سروشتی بەجوولان لە ساکارییه وە بەرەو ئالۆزیوونە وە دائەنی (لە کارتیکیەری هەستە وە بەرەو تۆپە ئالۆزاوەکانی تیگەیین، لە کەسەکانە وە بەرەو چینه کۆمەلایەتیەکان و...). ئەو گشتە ی کە لەم تاقمە رەخنە گرانه ی ئاتمیزم لە بەردا باسی ئەکەن بە شیۆه ی یاسایی و بنەپەتی بەرەمی جوۆی سەرەلدان و خولقانه، کە بە شیۆه یێکی نااشکرا

یەکی لە یاساکانی سروشت بە ئەژمار دیت، کە ئیدی پێویستیەکی بەوردکردنە وەو شیکردنە وە ی زیاتر نیە. بەم شیۆه یە کاتی "کۆنت" هەول ئەدات مرؤف بە پیتی بەشەراییەتی رافە بکات، ئەك بەشەراییەتی بە پیتی مرؤف، یان کاتی (دورکیم) پیتی وایە گشتی کۆمەل (Social whole) تیگەلێکە لە کەسەکان، وەك چۆن مۆلکۆلێك تیگەلێکە لە ئەتۆمەکان، یان کاتی دەروون ناسانی رییازی گیشتالت ئەلین: دەتوانن لە تیگەییی سەرەتایی دا کۆمەلێ گشتی سەر بەخۆ ببیننە وە کە لەگەل کارتیکردنی مەیدانی ئەلەکتروموگناتیس دا شیاوی هەلسەنگاندنە، هەموویان لە راستیدا ئەم نوکتە یە مان بە گۆی دا ئەدەنە وە کە گشت، تەنیا تیگەلێک لە ماکی (موجود) و لە بەردەستان نیە، ئیمەش لە بابەت ئەم تیبینیه وە ئەبێ سوپاسیان بکەین: لە هەمان کاتدا، کاتی ئەوانە گشت لەبەر سەر پارچەکان دا لە پیشتر دائەنین، یاخود بە واتای "نزیکایەتی" پارچەکانی دائەنین، لە راستیدا کیشەکان هیندە سادە ئەکەنە وە، کە دوور نیە هەموو پرسیارە سەرەکیەکان چاوپۆشیان لێ بکری - کۆمەلێ پرسیار سەبارەت سروشتی یاساکانی تیگەلکرد کە زالە بە سەر گشت دا.

جگە لە نەخشە ئاتمیستیەکان و هەروەها ئەو نەخشانە ی باسی خولقانی گشتیەتی دەکەن، نەخشە ی سیهەمیش لە گۆریدایە و پیتی دەلین بنەماخواری (عملیاتی). ئەم نەخشە یە لە دەلاقی نیسبەتەکانە وە دەروانیته پیکهاتەکان. واتە ئەو ی شیاوی گۆی پیدان و سەرنجە نیسبەتی نێوان پارچەکانە، ئەك توخمەکان و ئەك ئەو گشتە ی کە نازانین چۆن دەخولقن. بە واتایێکی دیكە. ئەو تەرتیبانە مەنتیقیە یان ئەو رەوتە سروشتیانە ی پیکهاتەری گشتن بەر لە هەموو شتیك جیگە ی سەرنج، ئەك ئەو پارچانە، یان

گشتەكە خۆی، كەبەپەپرەوكردىنى ياساكانى دروست بوون و تىكەل بوونى سيستم پىك دىت. ئىستاش دەگەنە كىشەى دووھەم، كىشەىكى زۆر جىددى و لە راستىدا گرنگترىن كىشەى ئەم گشتە تىكەل بوانە لەسەرەتاو و ھەمىشەش ھەر تىكەل بوون؟ ئەم بارودۆخە چۆن دەپەخسى؟ ئاخۇ كەسك پارچەكانى (بەشىو گشتىگ) تىكەلكرد كروە؟ يان رەنگە پارچەكان لە ھەمان سەرەتاو لەپروئەسى تىكەلكرد دا ھەبوون (و ئەم پروئەسى ھەك خۆى بەردەوامە)؟ ئاخۇ پىكھاتەكان لەپروئەسى پىوئەستەو نىازيان بەگەلەبوون ھەيە، ياخود دەكرى لەبابەت ئەوانەو بەشىو ھەك پىملى چەشنى گەلەبوونى پىشىنى (Performance) ئەزەلى و ئەبەدى بىين؟

لەو ئەچى كەبنەماخووزى بەپىوئەستى بزانى لەنىوان سەرەلەدان و خولقانى بىبنەما لەلەكەو و ھەر ھەروەھا گشتەكان يان شىو دانەمەزراو و كان لەلەكە دىكە يەككىيان ھەلېزىرى. بارى يەكەمىيان بەواتەى گەپانەو ھە بەرەو پىوئەندىە ئاتمىستى يەكان كەلەپوانىنى ئەزموون خووزانەو ھەرومان پىگرتو. لەبارى دووھەمىشەو بەردەوام ئەم مەترسىە لەرىدايە كەبنەماخووزى لە ھەرگا تىورىەكانى سىروشتە ھۆسرىلەكان، يان نموونە ئەفلاتونىەكانداو يان لەشكەلە پىشىنەكانى تىكەلكردى. كانتى دا، گرفتار بىيت. لەراستىدا ھەر دووبارەكەى بەرەو لاپىمان دەبات، مەگىن رىگەيەكى دىكە بگرىنە بەر.

ھەك چاوەپوان دەكرا، ئەم كىشەيە قىرمو قاللىكى زۆرى سازكرد، تا ئەو جىگەيەى كەھىندى لەرەخنەگران گەيىشتە ئەو ئاكامەى (بلىن) چونكە سىروشتى پىكھاتەكان نازەمەنى (Nontemporal) ن و ناكرى رىو شوئىنىك

لەبابەت خۆلقانىانەو دەست نىشان بكەين (ئەللى ئەم ئىدىيەيە لەخۆيدا رىگە چارەيەكى تايبەت نىە، واتە ھەمان رىگەى روون كروەو سەرچاوەى بنەماكان لەسەر بناغەى واتاى گەلە بوونى پىشىن). لەراستىدا مەسەلەى باسەكەى ئىمە، واتاى گشتىەتى، خۆيەتى، لەگەل روونكروەو، دووھەمىن تايبەتمەندى پىكھاتەكان دا ئەم واتايەمان بۆ روونتر ئەبىتەو، واتە پىكھاتە ھەكوو سىستمى لەگۆپانەكان نەك شىو گەلىكى بى جمە.

3- گۆپانەكان:

ئەگەر پىملى ئەو بىن كەتايبەتمەندى گشتە خواوون پىكھاتەكان پەپرەوى ياساى تىكەلكردەكەيانە، كەواتە ئەم ياسايانە دەبى بەشىو ھەكى سىروشتى پىكھاتەدەر بن؛ لەراستىدا تايبەتمەندى سىروشتى دوو لایەنە يان دوو تەوەرەى ياساكانى پىكھاتە، واتە تايبەتمەندى پىكھاتەدەرى (Strutucring) و خواوون پىكھاتەبوونى (being structured) بەردەوام و ھاوكاتى ياساكانى پىكھاتەيە كەبوارى بەكارھىنانى سەرکەوتوانەى ناوہپۆكى ياساى لەلەكە بنەماخووزەكانەو دەستەبەركروە. ياساكانى تىكەلكردى پىكھاتەش ھەكوو (نظم) كۆرتوت (چەشنى پىكھاتەى تايبەتە كە لەجەبرى نوئى دا بەكاردى)، بەشىو ھە (ضمنى) پىناسە دەكرىن واتە ھەكوو ياساگەلى زال بەسەر گۆرانەكاندا لەسىستەمىكا كەپىكھاتەكەى لەم ياسايانەو ھەلقولاو.

كاتى لەزمان ناسى و دەروون ناسى دا سەپرى مېژووى بنەماخووزى ئەكەين، رەنگە بەم وتەيەى دوايى نەختىك سەرسام بىين: لەزمان ناسىدا، بنەماخووزى لەداھىنانەكانى سوسىرە، كە

(ئەمەش) ئىدىيەگە ئىمە پتە و ناكات؛ سەرەپای ئەمەش، سوسپىر و شەى (سىستەم) ى ەم بە واتای یاساگەلى ھاوكلاتى دژاىەتى (Synchronic opposition) ەمىش بە واتای یاساگەلى ھاوكلاتى یەكسانى بەكاردەبرد.

لە دەروون ناسى گىشتالت دا ئەو شىۋە ئىدراكىانەى كەخاۋەنى تايىبەتمەندى گىشتالتى بە ئەژمار دىن بەگشتى بىنجمەن. بەلام ئەقل ناپىرى كە بۆ لىكۆلىنەۋەى رەۋتلىكى فىكرى تەنیا بەسەرچاۋەيەكەۋە بنووسپىن و چاپۇشى لەپەۋتى خولقانى بكەين. جگە لەمەش، زمان ناسى و دەروون ناسى بنەماخواز، ەردووك لەسەرەتاۋە لەگەل سەرەلدانى واتای گۆپان دا پىۋەندىان ەبۋە. سىستەمە زمانىە ھاوكلاتىەكان. نەگۆپو بىن بزوەنن؛ ئەمانە ەئندى جار داھىنانى نوئ ساز دەكەن و ەئندى جارىش خۆى لى دەبۋىن (ئەم وەرگرتن پىان رەت كەرنەۋەى داھىنانى نوئىە پەپرەۋى بارودۇخى سىستەمە، كە ئەمەش بەش بەحالى خۆى لەياساكانى دژاىەتى و نىكاىەتى سىستەم پەپرەۋى دەكات). زۆرى پىنەچۈكە بۆچۈنەكانى سوسپىر لەبابەت چەشنى، يەكسانى بدۆز، بەھىمەتى بالى (Bally) بەۋردى بەيان و فراۋان و كرايەۋەو بۋوۋە تىۋرىك لەبابەت شىۋازەۋە. راستەكە ئىمە تا ئىرە خۆمان لەقەرەى تىۋرى "رىزمانى گۆپانىى" (Transformational grammar) چامسكى نەداۋە، بەلام تىۋرى بالى لەبابەت شىۋازەۋە، لەراستايى (دۆزىنەۋەو وردكەرنەۋەى) واتا يان بىرۋاى گۆپاندا دەچىتە بەرەۋە - يان بەلانى كەمەۋە بەرەۋە واتاى "فارىاسيون گەلى تاكى" كەجۆرىكى ناديارو كەم رەنگ ترى ەمان بىرۋاى گۆپانىە. لەبابەت "گىشتىەتەكان" ى

(Gestalten) دەروونى (و دەروون ناسى گىشتالت) ىش دەبى بلىن كەدامەزىنەرەكانى لەسەرەتاۋە لەياساكانى رىخراۋە ئەدوان. كەبەيارمەتى ئەوانە دراۋە ەستىنەكان (دادەھى حسى) دەگۆپىن.

ەروەھا ئەو شىكارىانەى لەسەر بناغەى تىۋرى (احتمالات)، كە ئەمۋكە لەم جۆرە ياساىانەى ەلدەگۆزىن، ئەم لايەنى گۆپانى تىگەينە روونتر دەكاتەۋە.

لەپراستىدا، ەموو پىكھاتە ناسراۋەكان - لەگروپە رىازىەكانەۋە بگرە تاكوو سىستەمە خزمایەتەكان بەبى ەلاۋاردە. سىستەمگەلى بگۆپن، بەلام گۆپان بەشىۋەيەكى پىۋىست پىۋسەيەكى خاۋەن كات نىە: $1+1$ (ئەبىتە) 2، 3 "بەبى مەۋدا دۋابەدۋاى 2" دىت: بىگومان لەم نمونانەدا "بوون (شدن)" و "لەدۋاى ژمارەيەك ھاتن" پىۋسە گەلىكى خاۋەن كات نىن، لەلايەكى دىكەشەۋە، گۆپان دەتۋان پىۋسەيەكى خاۋەن كات بىت، بۆ نمونە شووكرەن و ژن ەئنان (ازدواج كەرن) "كات دەبا" ئەگەر واتاى گۆپان لەگۆپىدا نەبى پىكھاتەكان بايەخ و بىرشتى بەيانگەرى خۆيان لەكىس دەدەن و لەئاكامدا تاكوو سنوورى شىۋەگەلىكى بىنجمە دائەبەزن. بايەخى واتاى گۆپان بەشىۋەيەكى پىۋىست كىشەى دابىن كەرنى خالى سەرەتا، واتە نىسبەتى نىۋان گۆپان و سازبوون (گۆپان و گەلالە بوون) دىنقىتە بەرەۋە. ەلبەت دەبى لەنىۋان توخمەكانى پىكھاتەيەكداۋ ئەو ياساى گۆپانانەى چاۋدىرى ئەكەن جىاۋازى يەك دابىن پىن لەۋرەۋە كەتوخم و پارچەكانى پىكھاتەكان ئالۋگۆپىان بەسەردادى، دەكرى بەئاسانى بلىن؛ كە خۇدى ياساكانى گۆپان، نەگۆپن و ەك خۆيان دەمىننەۋە. تەنانت لەۋ چەشنە بنەماخۋازىانەدا

که پېر به پېستی وشه که شیوه یی نه بوون، کومه لی توپژکاری به رجه سته ده بیننه وه، که (پرسیاری) سه رچاوه گه لی دهروونی له لایان هیئده بی بایه خه که له نه گور بوونی یاساکانی گوران وه ده گه نه (ناکامی) سروشتی بوونیان. له م باره یه وه، بوچوونه کانی نوام چامسکی نمونه یه کی باشن؛ به پروای نه وه، ریزمانه خولقیته ر (زایشی Generative) هکان بریتین له چوار چپوه گه لی خویندنه وه ی سروشتی و (فطری)؛ نه لی نه گور بوون به پی میکانیزم گه لی یه کسان بوون به یان ناکرین، نه لی په نابردنه به ر ژین ناسی که بو خوی ناکامی ناوه کی گریمانه ی (فطرت) ی سروشتیه، له باری گه لاله بوونه وه، گپروگرفتی تاییه ت به خوی پیک نه هیناوه، (مه به ست نه وه) گپروگرفتانه یه که به لانی که مه وه به قه ده ر نه وه پرسپارانه ی له بابته به یان کردنی دهروون ناسی یه وه ن ئالوزو نادیارن.

نیستاکه وادیاره تیوری گه لی بنه ماخواری دژ به میژوویی و دژ به خولقان (Anti - Genetic) به شیوه یه کی (ضمنی) هیوادارن له نه نجامدا بناغه یه کی ریازی، یان مه نتیقی به تاییه تمه ندی ناخواه ن کاتیه وه بو بنه ما ده سته به ر بییت. (له راستیدا چامسکی نه وه دابو ده ستوره زمانیه ی له به رچاوی گرتبوون هه تا راده ی پیکهاته یه کی شیوه یی (له سه ر بناغه ی مه نتیقی جه بر) "دوانه - Monoid" داییه زانندن). به لام نه گه ر نامانچ، داهینانی تیوریه کی گشتیه له بابته پیکهاته وه که به پی یاسا ده بی وه لامده ره وه ی داواکاریه کانی زانست ناسی نیوان رسته یی بییت، نه واکاتی ئاوقای سیسته مگه لیکی ناخواه ن کاتی وه ک گروپیک ریازی یان کومه له یه ک له ژیر کومه له کان (زیر مجموعه ها) ده بیننه وه به راستی نه بی پپرسین که نه م سیسته مانه چون پیک

هاتوون و چون سه لمیندراون، مه گه ر بمانه وی له مه له کووتی (ترانساندانتالیزم) دا بمینینه وه. ده شی که سانیک چه ند ره گه زیک به راست دابنن وه کوو سیسته مگه لی پابه ند به (اصول موضوعه) - به لام له پروانگه ی زانست ناسیه وه له راستیدا نه وانه پروفیلکی رندانه و ماقوولانه به کارده هیئن. واته له سه ر شانی نه و که سانه راده وه ستن که له رابووردو دا سیسته میکی تیگه بینیان دامه زرانده. مه به ست نه وه سیسته مه یه که به بی دامه زرانندی هه رچه شنه ره گه زگه لیکی بابته یی دوور له کرانه. هه لیه ت گودل (Godel) له بابته "به هیزی" و "که م هیزی" ریژه یی بنه ماوه واتیه ک به ده سته وه ده دات که به خوه گری سه رچاوه ی هاوبه شی پیکهاته کانه و هه روه ها شیوازیک پیشکه ش ده کات که گپروگرفتی زانست ناسیه که ی زور که مته. به لام هه ر که نه م بابته مان هه لیزارد بی، ناچار ئاوقای کومه لی کیشه ی گه وره نه بیننه وه نه ک کیشه ی له بابته میژوو، و خولقانی دهروونی پیکهاته کان، به لکو له بابته ساختمانه کانیانه وه پپوهندی نیوان بنه ماخواری و سازکردن خواری (Constructivism) نه مه ش له و بابته تانه یه که ده بی پپیاننه وه خه ریک بین.

3- خورپیکه ری:

وه که له به ردا گوتمان، سیته مین تاییه تمه ندی سه ره کی پیکهاته کان خورپیکه ری یه، که پپداویسته کانی بریتین له خورپاگریی (-Self Maintenance) و په یوه ندی (بستار: بستگی، تقارب "Closure"). نه م باسه به دوان له مه ر نه م دوو تاییه تمه ندی یه ده ست پی نه که یین. نه م دوو وادیاری ده دن که گوران نه ناوه کی و سه ره خوکانی پیکهاته یه ک قه ت له سنووری

سىستېم تىنچاپەرن، بەلگۈۈ بەستراۋەتەۋە بەۋ توخمانەۋە كەپتۈۋەندىيان بەسىستەمەۋە ھەيەۋ لەياساكانى پەيرەۋى ئەكەن. بۇ روون بوونەۋەى بابەتەكە نمونەيەكى دىكە دىننەۋە، لەكۆكردنەۋەى ھەر جووتە ژمارەيەكى راستەقىنە (صحيح) ژمارەيەكى راستەقىنەى دىكە پىك دىت. (واتە) ژمارەيەك كەلەياساكانى "گروپىى زيادەىى" ژمارە راستەقىنەكان پەيرەۋى دەكات لەم چەمكەدا، دەتوانىن پىكھاتە ناوبىنن (سىستەمىكى) داخراۋ. ئەۋ چەمكەى لەگەل (تصورى) ئىمە لەبابەت ژىرنەماۋە، واتە لەبەرچاۋگرتنى پىكھاتەيەك بەناۋى ئەندامىك لەپىكھاتەيەكى گەرەتر بەتەۋاۋەتى يەك دەكەۋى؛ بەلام كاتى پىكھاتەيەك ۋەكوۋ ژىر بنەمايەك كەلەبەرچاۋ دەگىرى سىنورەكانى لەزاۋدەچى، واتە بنەما گەرەكە ژىر بنەماكە ناكاتە بەشيك لەخۋى؛ لە راستىدا (لەيەكانگىر بوونى ئەۋانە) كۆنقىد راسىۋىنىك پىك دىت كەتيايدا ياساكانى ژىر بنەما ھەرۋەكوۋ خۋى دەمىننەۋەۋ ئەۋ ئالۋگۆپەى كەپىك دىت ئەم ياساكانە بەمىزىترو پتەۋتر دەكات نەك لاۋازتر.

ئەم تايىبەتمەندىانە كەچاۋەدىرى كەرى (ياساكان)ن، لەگەل جىگر كىردنى سىنورەكان ئەگەرچى مادەگەلىكى لەپادەبەرۋى سىز دەكەن - لەسەر خۇپىكخەرى پىكھاتەكان دەلالەت دەكەن. بىگومان ھەر ئەم واتايەى دوايىبە كەتائەم رادەيە گرىنگى داۋە بەئەندىشەى پىكھاتەۋ ئامانچ گەلىكى زۆرى لەبۋارە جۇراۋ جۆرەكانى لىكۆۋىنەۋەدا ساز كىردۈۋە: كاتى بۋارىكى زانست بەرەۋ سىستەم يا پىكھاتەيەكى خۇپىكخەر دابكشى، كتوپر مۇۋ وا ھەست ئەكا كە ئەنجام تۋانىۋىەتى لەھەقىقەتۋ ناۋەپۇكى ئەۋ زانستە (ۋ

نەينى سۇراغكەرى ئەۋ زانستە) بگات. بەلام خۇپىكخەرى بەشۋەگەلى جۇراۋجۇر پىك دىت كەدەتۋانىن بەپىى پلەى ئالۋى رىكۋ پىكىان كەين؛ بەم چەشەنە ئەگەرپىنەۋە بۇ ئەۋ پرسىيارەى لەسەرەتاي باسەكەدا لەبابەت پىكھاتەى سىستەم، يان لەدوايىن شىكردنەۋەى تەركىبى سىستەم دا ھىننامانە گۆپى.

لەبالاترىن ئاستى (ئالۋى)يەۋە دەست پىئەكەين. (ھەرچەند بۇى ھەيە ئەۋ شتەى كە ئىمە بەسەرى ھەرەمى دائەننەى بەبۇچۈۋى كەسانىكى دىكە بەپانتايى بنەۋەى "قاعدە" دابندرى). لەم ئاستەدا، خۇپىكخەرى لەئەنجامى بەكاربىردنى تەۋاۋ ئاشكراى ئەۋ دابۋ دەستۈرە پىك دىت كەپىكھاتەى بەرچاۋگرتە بەيانۋ پىناسە ئەكات. وىدەچى رەخنەمان لىبگىرى كەباس كىردنى خۇپىكخەرى كارىكى يىھودەيە چۈنكە مەبەست لەخۇپىكخەرى واتا يان ياساگەلى زال بەسەر پىكھاتەى بەرچاۋگرتەيە، ئاشكراشە كە ئەم ياساكانە پىكھاتە "رىكۋ پىك" دەكەن. ياخۇد مەبەست لەمە، ئەۋ كەسە رىازى زانە ياخۇد مەنتىق زانەيە كەلەسەر توخمەكانى سىستەم "كاردەكا" ھەرۋەما ئاشكراشە كەناۋىراۋ لەبارۋدۇخى ئاسايدا دروست كاردەكا. تەننەت گرىمان ھەموۋ ئەمانە راست بوون، ھىشتا پرسىيارىك ھەردەمىننەۋە، ئەۋىش ئەمەيە كە لە بنەمايەكدا مەبەست لە "كار كىردن" چىە؟ لەپۋانگەى ساىبىرنىكىيەۋە كار كىردن بىرىتە لەپىكۋپىكى "تەۋاۋ". ئەمە بەم واتايەيە كەلەسىستەمىكى (عملىاتى)دا. ھەلەۋ چەۋتىەكان بەر لەروودان دەبىندىنەۋە لادەبىرن چۈنكە لەۋ سىستەمدا لەبرى ھەر كارىك پىچەۋانەكەشى ھەيە (بۇ نمونە، كەمكىردنەۋە پىچەۋانەى كۆكردنەۋەيە $(+n-n=0)$ ، يان بەۋاتايەكى دىكە

له ورووه وه كه هـەر كارىك دهـكرى
به پيچه وانه شه وه نهـنجام بدرى، كه واته ئاشكرايه
كه "ئاكامى هـله" نابى پارچه يهـكى سيستم
بيت. (نهـگەر $n-n\#0$). كه واته $n\#0$.

هـهـلبـهـت دهـسته يهـكى گـهـوره ي پيـكهـاتهـكان
بهـتهـواوهـتى مهـنتيقى. يان رىازى نين، بهـم واتايه
كه كارى گۆران لهـناو نهـوانهـدا بهـپي زهـمان
جيگر دهـبى، بۆ نمونهـش دهـتوانين ئاماژه بۆ
پيـكهـاتهـ زمان ناسيهـكان، كۆمـهـل ناسيهـكان و
دهـروون ناسيهـكان بـكهـين. نهـم گۆراناـنه پـهـيرهـوى
لهـياساگهـليـك (يان لهـ"داب و دهـستوره"،
بهـواتايهـكى زۆر دروست، سايبـرئيتيـكيهـكهـى)
دهـكات كه بهـواتاي دروستى وشه ناكري ناويان
بنين "عمليات". چونكه لهـبابهـت نهـمانهـوه كارى
پيچه وانه (بهـهـمان نهـو واتايهـى كه كارى دابهـش
كردن پيچه وانهـى كارى كۆكردنهـوهـيهـ)
بهـتهـواوهـتى ناگونجى. نهـو گۆراناـنهـى لهـم
چهـشنهـن بهـستراونهـتهـوه بهـمامهـلهـكردنى نيوان
پيش بينى و راست كردنهـوهـى (پسـخورد).

لهـكۆتاييشـدا، بهـواتايهـكى ساكار، دابو
دهـستورو سيستم گهـليـك هـهـن كه لهـسهـر
ميـكانيزم گهـلى بنهـمايى ساكارترو ميـكانيزم گهـلى
نۆبهـيى و ريتميك دامهـزاون. وهـك نهـو شتانهـى
لهـژين ناسى و ژيانى مرقفا لهـئاستى جياجىادا
بهـدى دهـكرى. ريتم يان نۆبهـش لهـبارى
نزيكايهـتى و دوو پاتهـكانهـوه، خۆپيـكـهـرن.
گهـرجى نهـم چهـشنهـ خۆپيـكـهـريه لهـچاو
جۆرهـكانى ديـكهـوه سادـهـو سهـرهـتايى يه، بهـلام
خۆ بهـلگهـمان بهـدهـستهـوه نيهـ بۆنهـوهـى
سيستمهـمگهـلى ريتميك لهـچوارچيـوهـى پيـكهـاتهـكان
دهـرهـهاويين.

ريتـم و ريـكـوپيـكـ كردن و (عمليات) سى
چهـشنى گهـورهـى خۆپيـكـهـرى و خۆپاگيرين،

نهـگەر دلتان پيـوهـيه دهـتوان نهـمانه بهـقوناغـه
"راستهـقينه" كانى پيـك هاتنى پيـكهـاتهـيهـك دابنين
هـهـرچهـند دهـشكرى نهـم تهـرتيـبى بهـرودواييـهـش
هـهـل بگيـرينهـوه. واته بناغـهـكه لهـسهـرچهـشنه
ميـكانيزميـكى (عملياتى) شيـوه نهـفلاتوونى و
ناخواهـن كاتى دابمهـزرى. لهـم "بنچينهـيه" ش
بهـشهـكانى ديـكه "هـهـلگۆزته" بكرى.

پهـراويـزهـكان:

■ نهـو وشانهـى لهـناو دهـقه كورديهـكهـدا خراونهـته
ناوكهـوانهـوه. هينديـكيان لهـلايهـن وهـرگيـرى
كوردى يهـوهـن و زۆر بهـشى لهـلايهـن وهـرگيـرى
فارسيـيهـوه كراوه.

■ نهـم گوتاره لهـبنهـرهـتدا بهـشى يهـكهـمى كتيـبى
"بنهـماخوانى"، نووسينى "زان پياژه" يه.

*هيندى پهـراويـزو سهـرچاوه لهـدهـقه فارسيـهـكهـدا
هـهـبوون لهـبهـر ئينگليـزى بوونى سهـرچاوهـكان و دهـست
نهـكهـوتنيان لهـكۆتايى دهـقهـكهـدا نهـمهـيـنانهـوه.

ناونيشانى سهـرچاوه: (مفاهيم بنيانى ساختگرايى)
ارغنون - فصلنامهـى فلسفى - ادبى - فرهنگى -
سال اول/ زمستان 1373 شمارهـى 4، مترجم مقاله به
فارسي: على مرتضويان.

جيهانى كافكايى

■ ميلان كۆندرا

● و: عەتائە ھايى

مىكانىسمانە لە شاتۆي گەورەي مېژوودا دەورى
سەرەكى دەبينن.. كەواتە جيهانى كافكا ئاويەنى
يەككى لە شياويە (قابليت) سەرەتاييەكانى مەرفۇ و
جيهانەكەيەتى..)

جيهانى كافكايى وەرگىراوى بەشيكى زۆرە
لە وتارى (جىيەك لە و قەراغ و قوزبىنانە) لە كىتەبى
(كلەوى كلە مېنتس).

شاعيران داھىنەرى شىعر نين، شىعر لە و
قەراغ و قوزبىنانە دا، لە دەمىكە وە لە ویدا بوو،
شاعيران تەنيا دەيدۆزنە وە.

(يان ئىسكاسىل)

1

ھاوړىم (جۆزىف ئىسكفۆرسكى) لە كىتەبى كيدا
چىرۆكى رووداويك دەگىرێتە وە: چەند سالێك

نۆر نووسەر و رەخنەگرى بە ناوبانگ لە سەر
رۆمانەكانى كافكا و جيهانى كافكايىيان نووسىو وە
ھەركامە لە روانگەيەكى تايبەت بە خۆيانە وە،
بەرھەمەكانى ئە و مەزنە نووسەرەيان
ھەلسەنگاندو وە و نرڤاندو وە. بەلام لێكدانە وە و
ھەلسەنگاندنى (میلان كۆندرا) نووسەرى
بە ناوبانگى چەك و خاوەنى كىتەب گەلى (نەمرى)
(بارى بوون) (پىكەنن و فەرامۆشى) (شۆخى)،
(ھونەرى رۆمان) و.. بەلای مە وە بە پىزترین
نووسىن لە سەر كافكا و جيهانە ئالۆزەكەيەتى.
كۆندرا لە م نووسىنەدا (كە نموونەي شىو نووسىن و
داپشتنى رۆمانەكانى شىيەتى) بە بەلگە مەينانە وە
لە ژيانى مەرفۇەكان لە كۆمەلگەي تووتالىتردا،
دەلى: ((كافكا پەردەي لە سەر مىكانىسم گەلىك
لە ژيانى تايبەتى و كرده وەي مەرفۇ ھەلدايە وە.
بىئە وەي زانىبىتسى لە داھاتوودا، ئەم

دادەچلەكئ: (ئەو گەراوئتەو؟ دئوتە چئان
لەسەر نووسئوئ؟)

ئەندازئار تـرس لەچاوى سكرتئـرەكەئدا
دەبئئئ. چئ لەدەست دئ؟ گورجئ بەرەو
نووسئنگەئ رۆژنامەئ (رودە پراڤۆ) دەچئ و
رۆژنامەگەرەكە دەبئئتەو. ئەوئش خۆئ
لئگئل دەكاو دەلئ؛ بەلئ، بەراستئ هەلەئەكئ
قورسە. بەلام ئەو تاوانبار نئەو هەوالەكەئان
راستەوخۆ لەو زارەتئ ناوخۆو پئگەئشتوو.
ناچار ئەندازئار بۆ وەزارەتخانە دەچئ. لەوئش
پئئ دەلئن كەراستە هەوالئ وا هەئە، بەلام هئچ
پئوهندئەكئ بەئەوان و وەزارەتخانەكەئانەو نئە.
ئەو راپۆرتە لەسەرئوئ راگەئاندئى بالوئزخانەئ
لەندەو بەوان گەئشتوو. ئەندازئار داوائان
لئدەكا بەدرۆئ بخەنەو. پئئ دەلئن؛ ئەوئان
پئناكرئ. بەلام دلئئائ دەكەن هئچ
سەرئئشەئەكئ تووش نابئ و پئوئست ناكا كۆلئ
پئو هەلگري. ئەندازئار بەو حالەش نئگەرانە.
زۆر ناخائەنئ كەتئدەكا لەنزئكەو چاودئئرى
دەكەن. گوئ لەتەلەفوونەكەئ دەگرن و
لەشەقامەكاندا وەدوئ دەكەون. خەوئ
لئحەرەم دەبئ. هەموو شەوئ خەوئ ناخۆش
دەبئئ. تا ئەوئەئ حەجمئنى لئدەبئ و هەول
دەدا بەقاچاغئ ولات بەجئبئلئ. بەو شئو
دەبئتە راكردوئەكئ راستەقئنە.

2

ئەم چئۆكە (كە بۆ هەموو ئەو كەسانەئ
ئئمپۆ لەپراگدا دەژئن ئاسائە) چئۆكئكە دەكرئ
پئئ بگوتري (كافكائئ). ئەم زاراوە لەبەرەمئ
هونەرى و شئوازو وئئەگەلئ رۆمان نووسئك
وەرگئراو و تەئئا پئئاسەئەكە بۆ ئەو بارودۆخە
(راستەقئنە، ئان چئۆكئە) كە هئچ وشەئەكئ تر
توانائ دەرپئئنى نئە.

لەمەوبەر ئەندازئارىكئ پراگئ بۆ بەشدارئ كردن
لەكۆنفرانسئك بۆ لەندەن داوئت دەكرئ. كابرا
دەچئ و لەدانئشتەكاندا بەشدارئ دەكاو
دەگەرئتەو. چەند سەعاتئك دوائ گەرانەو
لەژوورى كارەكەئ چاوى بە(رودە پراڤۆ) –
رۆژنامەئ رەسمئ حئزبئ چەك – دەكەوئ و ئەم
هەوالە دەخوئئتەو.

(ئەندازئارىكئ چەكئ كە بۆ بەشدارئ كردن
لەكۆنفرانسئك چۆتە لەندەن، لەئئو
رۆژنامەگەراندا دژ بەئئشتمانئ سوشئالئستئ
دواو و برپارئ داو لەرۆژاوا بمئئئتەو.)

كۆچئ دژئ ياسائى بۆدەرەوئ ولات و
دەرپئئنى بئروپائ دژئ سوشئالئستئ گالتەئ
پئناكرئ. نزئكەئ 30 سال زئندانئ بەدواوئەئ.
ئەندازئارە گۆرئن لەپئشدا پئئوائە بەهەلە چوو.
بەلام نووسراوئەكە دەربارەئ ئەو. كاتئ
سكرتئرەكەئ دئتە ژوورو چاوى پئئدەكەوئ،

لاى كافكا ئەم مەنتىقو بۇچوونە ئاۋەژوۋ بۆتەۋە. سزادراۋ بەتاۋانەكەى خۆى نازانى. ھىچ و پوۋچى سزاكە ھىندەگرانە كەگومان لىكراۋ بۆگەيشتەن بەئاسۋودەيى و ھىمەن بوونەۋە دەبىي تاۋانىك بۇ خۆى بدۆزىتەۋە. واتە سزادراۋ لەشۋىن تاۋانەكەى دەگەپى.

ئەندازىارى پراگى بەپشكىنەن و چاۋدېرى كىردى پۇلىس تەمى دەبىي. ئەم سزايە تاۋانى نەكراۋ دەخۋازى. بۇيە ئەندازىار كەگومانى ھەلاتنى لىكراۋە، لەئەنجامدا لەولات ھەلدى. سزا لەئاكاما تاۋان دەبىنىتەۋە.

لەبەشى ھەۋتەمى رۇمانى (دادۋەرىدا)، (ك) بىئەۋەى بەتاۋانەكەى بزانى، بىرپار دەدا بەھەموو ژياندا بچىتەۋە. مىكانىسمى (خۆ تاۋانباركىردن) واتە ئەم مىكانىسمە دەروون ناسىيە كەھەست بەتاۋان كىردن لەدەروونى كەسىكى بى تاۋاندا دەزىيەنىتەۋە، كەۋتۆتە گەپ. بۇ ئەم مىكانىسمە زاراۋەى (تاۋان ۋەرگرتەن) بەپەسەند دەزانم. گومان لىكراۋ لەتاۋانەكەى دەگەپى.

لەرۇمانى (كۆشك)دا، رۇژىك (ئاماللىا) نامەيەكى پىر لەدژوئىنى لەپىياۋىكى كۆشكەۋە پىدەگا. لەتۈرپەيىيان نامەكە دەدېئىنى. كۆشك تەننەت بەپىۋىست نازانى رەخنە لە كىردەۋەى (ئاماللىا) بگرى. ترس (ھەمان ترس كە ئەندازىار لەچاۋى سكرىتېرەكەيدا دەيىپىنى) دەكەۋىتە كار. بىئەۋەى ئەمرىك لەكۆشكەۋە دەركرابى، ھەموو كەس، خۆ لەھاتۋچۆى بىنەمالەى (ئاماللىا) دەشارنەۋە. ۋەھا كەتۈۋشى نەخۇشى تاۋون بوۋىيىتىن. باۋكى (ئاماللىا) دەيەۋى لەسەر بىنەمالەكەى ھەلقى، بەلام تۈۋشى كىشەۋگرفت دەبىي داۋەر دەست ناكەۋى. تەننەت داۋەرى كىردن لەئارادا نىيە. بۇ خۆپەپاندەۋە، بۇ پاكانەۋ داۋاي لىخۇشۋىبون كىردن، دەبىي لەپىشدا مەھكۇم كىرى. باۋكى بەپارنەۋەۋە داۋا لەكۆشك دەكا تاۋانەكەيان پىپراگەيەنى. ئەم

كىردەۋە لەپاستىدا گەپانى گومان لىكراۋىكە لەشۋىن تاۋانەكەى. لەم جىھانە شىۋە ئايىن ناسىيەدا، سزا دراۋەكان دەيانەۋى پەى بەتاۋانەكانىيان بەرن.

لەم رۇژانەدا، زۇرجار لەبراگ، كەسىكى پىشت گوى خراۋ ناتۋانى پىشەيەكى ھەرە بچۈك بدۆزىتەۋە. كەۋاتە ھەزدەكا بەرگەيەكى بدەنى كەتيايدا نوۋسرابى، تاۋانبارەۋ نابى ھىچ پىشەيەكى بدېئىتى. بەلام بى سوۋدەۋ دادپەسىك نادۆزىتەۋە. لەبەرئەۋەى لەپراگدا كاركىردن ئەركىكە ياسا لەئەستۆى ھەموو كەسىكى ناۋە، ئەۋكەسە بەپىكارەيى (تەۋەزەلى) تاۋانبار دەكرى واتە تاۋانى خۆ لە كار دزىنەۋەى دەدېئىتە پال. سزا پەى بەتاۋان دەبا.

چۈر - چىرۆكى ئەندازىارى پراگى لەچىرۆكىكى تەنز (تەۋس) دەچى. لەگەمەيەك بۇ پىكەنەن. دوۋكەسى ئاسايى (نە دوۋپشكىنەن، ۋەك ھىندىك ۋەرگىپ دەلېن) بەيانىيەك دەچنە گىيان (جۆزف ك)، لەكاتىكدا كەھىشتا لەنىۋ جىدايە پىي رادەگەيەنن بۇ گرتنى ھاتۋون تەننەت ناشتاكەشى دەخۇن. "ك" موۋچە خۆرىكى رىك ۋ پىكە. لەبرى ئەۋەى دەريان بكا، بەجلۋبەرگى نوۋستەۋە ھەۋل دەدا بەۋتارىكى دوۋرو درىژ خۆى بپەپىنىتەۋە. ئەۋكاتەى كافكا بەشى يەكەمى (دادۋەرى) بۇ دۆستىنى خويندۆتەۋە، ھەموۋيان پىكەنىون.

"فيلپ راس" فىلمىكى سىنەمايى - خەيالى، لەكۆشك سىازكىردۋە. لەم فىلمەدا "گروچۋماركس" دەۋرى "زەۋى پىۋ-ك" ۋ، "چىكۆ" ۋ "ھارپۆ" دەۋرى بەردەستەكانى دەيىنن. بەپاستى چاكى بۇچۈۋە. كۆمىدى لەجەۋەرى ھونەرى كافكاى جوى ناكىتەۋە.

بەلام چارەى دەردى ئەندازىار لەۋەدا نىيە كەتېگا چىرۆكەكەى پىكەنەن ھىنەرە. ئەۋ ۋەك ماسىيەكى لەداۋ كەۋتۈۋ لەگەمەى ژيانى خۇيدا

گرفتار بوو و ئەم بارودۇخە بەپېڭكەنن ھېنەر نازان. تەنیا ئەوانەى لەدەرەوھى داوھكەن بەگەمەى تېدەگەن. ئەوھى بۇ ناخى كارەساتەكەمان دەبا، ھونەرى كافكايە. ئەو ھونەرەى كەككەى گەمەكەمان بۇ دەرەخا. مەترسى كۆمىدى.

لەجىھانى كافكايىدا، بەپېچەوانەى جىھانى شىكسپېر، كۆمىدى لەبەرامبەر تراژىدى نى. بەلكو ھەر لەسەرەتادا تراژىدى دەخنىكىنى، قوربانىيەكەى لەتاكە دىخۇشى ئەو ئاواتە، - دىخۇشىيەك كە لەشكۆى تراژىدى ۋەگىر دەكەوى - بىلەش دەكا. ئەندازىار نىشتەمانەكەى دەدۇرپىنى ۋەخەك پىي پىدەكەنن.

3

لەمىژووى ھاۋچەرخدا سەردەمانىك ھەيە كەژيان لەرۇمانەكانى كافكا دەچى. ھەر لەرۇمانەدا (تارپۇل كۆسىك) ى فەيلەسوف تاۋانى تەقەلاى دژى شۆرپشى دراىە پال ۋەلەزانكۆى (چارلن) دەرگرا، ژنە گەنجە لايەنگرەكانى دەستە دەستە لەمەيدانى كۆشك، لەدەورى ئاپارنمانە بېچىكەكەى خىپوونەو. كۆسىك (كەھاۋرېكانى پىي دەلېن پىرۇفىسۇر ك.ك.) ھەرگىز پىاۋىكى ژن پەسەند، يان سىباز نەبوو. ئەم گۇرپانكارىە سەيرە لەژيانى سىكسىداۋ، دوا ھىرشى رىوسەكان، ۋاى لىكردم لەئافرەتتىكى رازىنەر كەسەزى لىدەكرد، پىرسىيار بىكەم. ژنە بەشىۋەيەكى نىۋە گالئەجارى، نىۋە جىدى پىي گوتم. (ھەمو ئەوانەى ۋا تاۋانىان دەدرىتە پال، سەرنج راكىشن).

نەمە ئامازەيەكى وشىيارانەيە بۇ (لېنى) لەرۇمانى (دادەرى)دا. ئەۋىش لە پارسەنگى سەرنجى سىكىسى خۇيدا بۇ مشتەريەكانى پارىزەر ھۆلد، ئەم وشانەى بەكار دەھىنا. (ماكس بروود) بۇ پىداگرتن لەسەر بۇچوونى ئايىنى

لەبەرەمەكانى كافكا ئەم بەشە دەگىرپتەو: (ك. جوانتر دەبىي، چونكە وردە وردە پەى بەتاۋانەكەى دەبا. پەشىمان بوونەو جوانى دەكا.) ئەگەر ئەم بۇچوونەم بەرازىنەرەكە گوتبايە پىدەكەنى. (پىرۇفىسۇر ك.ك. بىي بچوكتىن پەشىمانىەك جوان بوو).

لېرەدا من خۇشەويستىن ھاۋرېم بەشايەت ھىناۋەتەو تاپادەى تىكەلى ۋىنەكان، بارودۇخەكان ۋەنانەت رستەكانى رۇمانەكانى كافكا لەگەل ژيان لەپراگدا بنوئىم.

رەنگە ھىندى كەس بلىن زىندوۋى ۋىنەكانى كافكا لەپراگدا، بەھۆى ئەو پىشگۇيىانەوھەيە كەدەرىارەى كۆمەلگەى تووتالىتر كىدوۋىيەتى. بەلام ئەم رايەش پىۋىستى بەساغ كىدەو ھەيە. بۇچوونى كافكا، بۇچوونىكى كۆمەلناسى يان سىياسى نىە. زۇر كەس ھەۋلىان داوھ بەرەمەكانى كافكا ۋەك رەخنەيەك لەسەر كۆمەلگەى پىشەسازى، چەوساندەو ۋەلەخۇ بىگانەبوون، رەخنەيەك لەسەر ئەخلاقى بۇرژۋازى ۋەكاپىتالىسم، شىبەكەنەو. بەلام لەجىھانى كافكادا ھىچ دىاردەيەكى سەرمایەدارى بەدى ناكى. پارە ونە. ھەرۋەھا دەسەلاتى پارە، كاسبى، كرىكارانى رۇژمىز، خاۋەن ملىكى ۋەكىشەگەلى جىنايەتى نابىندى.

جىھانى كافكا لەتەك ھىچ پىناسەيەك لەكۆمەلگەى تووتالىترىشدا يەك ناگىرپتەو. حىزب، ئىدتۇلۇژى ۋەسىاسەت، پۇلىس ۋەسوپا، لەبەرەمەكانى كافكادا نىن. كەۋاتە ۋاچاكە بلىن جىھانى كافكايى نوئىنەرى يەككە لەشياۋىەكانى (قابلىت) سەرەتايى مۇڧ ۋەجىھانەكەيەتى، شىاۋىەك كەپتوۋەندى بەقەدەرى مىژۋىيەو نىەو، كەم ۋۇرو، بەشىۋەيەكى ھەتا ھەتايى لەتەك مۇڧدايە. بەلام ئەم راست كىدەوانە ۋەلامى ئەو پىرسىيارەيان پىنادىرپتەو كەبۇچى رۇمانەكانى كافكا لەپراگ، لەتەك ژيانى

هیچ نیشانه یه کی راست له حهزه سیاسیه کانی کافکا به دهسته وه نیه. که واته حیسابی ئه وه له هه موو دۆستانی پراگی جودایه. له مارکس بروود، فرانتس و یرفل، ئیکون ئیرفین و، هه موو بزافه ئاوانگار دیه کان که به نیتوی ناسینی میژوو، روخساری داها توویان ره سم ده کرد.

ئه ی بۆ له بری به ره مه کانی ئه وان، به ره مه می کافکای ته نیاو (ده روون گرا) که هه ره له بری ژیان و هونه ره که یدا بوو، ئیمرو به نیتوی پیشگو ییه کی سیاسی، کۆمه لایه تی له زۆر جیی ئه م دنیا به قه ده غه یه ؟

روژیکیان ئه م رازه م هاته وه یاد که له مائی کۆنه هاوپی یه کم شایه تی رووداویکی نیو بنه ماله بووم. هاوپی که م له سالی 1951 دا، له دوا مه حکه مه یه کی ئیستالینی له پراگ گیرابوو. کۆمه لئی تاوانی درابوو پال که نه یکردبوو. له و سه رده مه دا سه دان کۆمونیست له وه ها حال و روژیکدا بوون. له هه موو ژیانیا ندا وه ک حیزبی ناسرابوون، به لام ئیستا حیزب مه حکه مه ی ده کردن. ئه وانیش وه ک (جوزف ک.) به ژیانیا ندا ده چونه وه تاپه ی به تاوانه نادیاره کانیا ن به رن و له ئه نجاما پیی لی بنین. هاوپی که ی من توانیبوو ی خوی له مردن رزگاریکا. چونکه ئه و ئازایه تی به سه رسووپه ی نه ری بوو، که مل به (گه ران له شوین تاوانه که ی) نه دا. دوا ی پیمل نه بوون به هاوکاری کردنیا ن، ئیتر به که لکی مه حکه مه ی نمایشی نه ده هات. بۆیه له بری ئه وه ی له دار بدری، زیندانی ئه به دی بۆ ده رچوو. دوا ی پانزه سال دانیان به بی تاوانیه که یدا ناو، به ریا ن دا. ئه م ژنه کاتی مه حکه مه مندالیک یه ک سالانه ی بوو. دوا ی ئازادبوون کوپیک ی شانزه سالانه ی له با وه ش گرت. له و کاته وه هه موو دلخوشیه که ی ئه وه بوو له گه ل کوپه که یدا بژی. روژیک که بۆ سه ردانیان

راسته قینه تیکه ل بوون و، بۆچی ژنه رازینه ره که بۆ مانا به خشین به خواستی خوی چه ند رسته یه ک له (دادوهری) ده لیته وه ؟ ئه وه ش له کاتیکدا یه که له پاریس ئه و رۆمانانه به ده ربپینکی ره مز ی جیهان بی نی زهینی نووسه ره که ی ده زانن. بلایی ئه وه بگه یه نی که قابیلیه تی مرووف و جیهانه که ی، هه ره ئه و شته واپیی ده لیتن کافکایی، له پراگ زیاتر ههستی پی ده کری تا له پاریس؟

له میژووی هاوچه رخدا مه یلگه لیک هه یه که جیهانی کافکایی له چوارچیه ی به ریلووتری کۆمه لگه پیک دین. کۆبوونه وه ی رۆژ له دواروژی ده سه لات، گۆرانی هه موو دام و ده زگا کان به لای برنتیک ی بی کۆتایی که له ئه نجامی خویدا مروفایه تی له مرووف بوون داده مائی. حکومه ته توتالیتره کان، به شیوه ی خپرکردنه وه ی به ته ماعانه ی ئه م مه یل گه له، پیوه ندیه کی نزیکیا ن له نیتوان رۆمانه کانی کافکا و ژیا نی راسته قینه ساز کردوه. به لام ئه گه ره رۆژاوا ئه م پیوه ندیا نه به ئاسانی نابیندرین، له به ره ئه وه نی به که کۆمه لگه ی مه ردوم سالاری ئیمرو که متر له پراگ کافکاییه. به لکو به پروای من له به ره ئه وه یه که هه ست به راسته قینه کردن لیره به ناچاری ون بووه.

کۆمه لگه ی مه ردوم سالاریش به کرده وه، له ته ک ته قه لای نامروفانه کردن و دیوان سالار کردنا ئاشنان. ئیستا جیهانی ئیمه پیشانگه ی ئه م هه ول و گۆرپانکاریه یه که رۆمانه کانی کافکا به شیوه یه کی وه همی و خه ون ئاسا ده ی نوینن. به لام حکومه ته توتالیتره کان، وه ک زیده ره ویه که ی هه ست پیکراوو ئاسایی نیشانی ده دن.

به لام بۆچی کافکا یه که م رۆمان نووسی ک بوو که ئه و ره گ و ریشالانه ی دۆزیه وه که دوا مردنی به شیوه یه کی زه ق و دیار له گه ل ره وتی میژوودا یه کیان گرته وه ؟

چووبووم، كوپهكهى بىستوشه شى سالانه بوو. دايكى تووپه و رهنجاوبوو، دهگريا. بوم دهركهوت كوپهكهى لهكاتى خويدا ههلهسته اووه. له دايكىم پرسى: (ئهم گشته تووپه ييه بوم مهسه لهيهكى نه وهنده بى بايه خ؟ نه مه بوم گريان ده بى؟ پيت وانيه زيده پوى دهكهى؟) كوپهكه لهبرى دايكى وهلامى دامه وه: (نا، دايكىم زيده پوى ناكا. دايكىم ژنيكى نازاو بليمه ته. نه وكاتهى هه موو به زين، نه و خوپاگربوو. ئيستا نه و دهيه وي كه من بيمه پياويكى ته و او. راسته من لهكاتى خومدا ههلهسته اووم. به لام دايكىم بوم شتيكى گرنگتر به سه رمدا دى. بوم چون بيركردنه وه م له ژيان. بويه منيش هه ول دهدهم بيمه پياويك كه دايكىم پيى خوش بى. ئيو به شايت ده گرم و به ليني دهدهمى به دلى نه و بكه م.)

نه وهى حيزب نه يتوانيبوو له گه ل دايكىم بىكا، دايكه له گه ل كوپهكهى كردبوو. پيملى كردبوو كه بىر له تاوانيكي هيج و پووچ بى. (له تاوانه كهى گه پى) و، له بهرچاوى خه لكدا بيسه لميى. من به سه رسوورمانه وه سه يرى نه و مه حكه مه بچووكه ئيستاليني م ده كرد. له پىر تيگه يشتم كه ميكانيسم گه لى ده روون ناسى و له راستيدا، ميژوويى (كه بهر و اله ت نامرؤفانه و جى باوه رنين) هه مان ميكانيسم گه لن كه ريك و پيى به بارودوخى بنه ماله ده به خشن.

5

به ئاوپردانه وه له نامه به ناوبانگه كهى كافكا بوم باوكى - كه هه رگيز بوم نه نارد - زورچاك ده رده كه وي، هه موو ئاگاداريه كانى له مه ر سه نه تى تاوان له نه ستونان (القاء جرم)، كه ناوه پوكى زوربهى به ره مه چيروكيه كانيه تى، له بنه ماله، له پيوه ندى نيوان فرزندو ده سه لالتى شيوه ئاييى دايكو باوك، وه رگرتوووه. له كورته چيروكى (دانوه رى) كه پيوه ندى كهى نزيكى

به نه زموونى نيو بنه ماله يى نووسه ره وه هه يه، باوك كوپهكهى تاوانبار ده كا و نه مرى پيده كا خوى بخنكيى، كوپه مل به تاوانه هه له به سته كه ده داو خوى ده م ئاوى چه م ده دا. يان له به ره مى دوايى، (جوزف ك.) كه له لايى ريكخراوه يه كه نه ناسراوه وه مه حكوم ده كرى و مل به سه ر بريى خوى ده دا. له يهك چوونى دوو تاوانى هه له به ست، دوو شيوه مل دان و دوو ئيعدام. نه و هه ودا نه پساوه يه كه له توتاليتارىسى نيومال و بنه ماله ي كافكا وه، تا بومچوونى وردى كومه لايه تى دريژهى هه يه.

كومه لكه ي توتاليتر ده يه وي سنوورى نيوان ناوچه ي تاييه تى تاكه كه سو گشتى بسپيته وه. هه رچى ده سه لات توخترو ره شتر بى، خه زده كا ژيانى دانيشتوانى ئاشكراترو له بهرچاوتر بى. ئامانجى ژيانى بى پازو په نهان كارى به ئامانجى بنه ماله ي نمونه وه به ستر اووه ته وه. هاوولاتيان بويان نيه هيج له حيزبو و حكومه ت بشارنه وه هه روا كه مندا ل نابى هيج له دايكو باوكى بشارنه وه كومه لكه ي توتاليتر له پىرؤپاگه نده كانيدا بزه يه كه ئاواته خوازي نيشان جه ماوه ردا: (ده يانه وي به - بنه ماله يه كهى گه وه - بزمي درين.)

زورچار ده لى رومانه كانى كافكا له خه زىكى ئاگرين بوم يهك بوون و پيوه ندى پته وي نيو مرقفه كان ده دوين. تاكه ئامانجى بوونه وه ريكي بى ره گ و ريشه ي وهك (ك) بهر و اله ت نه وه يه به سه ر نه فره تى به ته نيا مانه وه دا زال بى. ئهم بومچوونه جگه له وهى رواله تى و ناته واوه، تيگه يشتم له رومانه كه ش ئاوه ژوو ده كاته وه. (زه وي پيو - ك.) هه رگيز له به خوشه ويسى گه يشتم مرقفه كان ناگه پى. خوشه ويسى نه گه ره كه و نايه وي وهك (ئورسته) سارتر (مرفيى بى له نيو مرقفه كاندا) به لكو ده يه وي دام و ده زگايهك - نهك كومه لكه - وه رى بگرى. ئهم وه رگرتنه ش زورى تيده چى. ده بى ته نيايى

خۇي رەفز بىكاتەۋە. ئەمەش لەئاكاما بۆي دەبىتتە دۆزەخ: (ھەرگىز بەتەنيا نىيەۋ دوو بەردەست كە لەكۆشكەۋە نىردراۋن، ھەمىشە لەگەلېدان. كاتى بۆيەكەم جار لەگەل) "فرىدا" ئاشقىنى دەكا، ئەۋ دووپياۋە لەۋىن. لەسەر بانىژەي رستوۋرپانەكە دانىشتوۋن وسەيرىيان دەكەن. لەۋكاتەۋە بۆ ساتىكىش لەشۋىنى خەۋتنيان جودا نابنەۋە.)

دالغەي زەينى كافكا، نەفرەتى بەتەنيا مانەۋەنيە، بەلكو ھەلگوتانە بۆسەر ناۋچەي تەنيايى. (كارۆل روسىمەن) ھەمىشە لەلايەن خەلگەۋە دەست درىژى پىدەكرى. جلۇبەرگەكەي دەفرۆشن. تاقە رەسمى دايك و باوكى دەدزن. لەخەۋگەي كوپان، لاي قەرەۋىللەكەي، لەگەل يەكتر بەشەر دىن و جاروبار بەسەرىدا دەكەۋن دوو بەرەلا، واتە (رابىنسۇن) (دىلارۆ) ش پىملى دەكەن لەگەلېاندا بژى. بۆئەۋەي (برۇنېلدا) ي زەبەلاح بەپرەخە پرەخى شەۋانەي ۋەرس كا.

چىرۆكى (جۆزف - ك) ش، بەۋە دەست پىدەكا كەدەيانەۋى دەست درىژى بۆ ناۋچەي ژيانى شەخسى بىكەن: (دوۋ پياۋى نەناسراۋ دىن و دەيگرن. لەۋ رۆژەۋە ھەرگىز ھەست بەتەنيايى ناك. مەككەمە بەشۋىنيەۋەيەۋ چاۋەدىرى دەكاۋ لەگەلېدا دەۋى.)

ژيانى تاكە كەسى ۋردە ۋردە لەنىۋ دەچى ھەرئەۋ رىكخراۋە پىر رەمىزو رازە كەبەشۋىنيەۋەيەتى قوۋتى دەدا. ئەۋ مىشكە شاعىر پىشانە كە دەيانەۋى بەبالاي نەھىشتىنى شتە شاردرارۋەكانى ژيانى تايپەتيدا ھەلېلېن، نازانن ئەۋ پىرۆسە ھەۋسار پىسېنە. خالى سەرەتاي دەستپىكردى توۋتاليتارىيانىسم لەسەرەتاي (دادۋەرى) دەچى: (بىپرس سەربەژۋورى خەۋتنى مۇقۇدا دەكەن، بەھەمان شىۋە كەروژى لەرۆژان دايك و باوك سەريان بەژۋورى خەۋتنى مىندالەكەياندا كىدوۋە.)

خەلگەل زۆرجار دەيانەۋى بزانن، ئايا رۆمانەكانى كافكا رەنگدانەۋەي شەخسى ترىن و تايپەتى ترىن دژ خوازىەكانى دەروۋنى نووسەران، يان ناشنامە بۆ (ماشىنېكى كۆمەلايەتى) بەرەست؟ ئەۋەي ۋا كافكايى، تەنيا يەككە لەۋ دوۋ بازەنيە (تايپەتى يان گشتى) نىيە. بەلكو ھەردوۋكىانە. گشتى ئاۋىنەي تايپەتيەۋ، تايپەتى گشتى دەنوۋىن.

6

ئەۋكاتە ۋا ئامازە بۆ ۋردەكارىەكانى ئەۋ كۆمەلگەيە كەپىك ھىنەرى روانگەي كافكايى، دەكەم. جگە لە بنەمالە، بىر لەۋ رىكخراۋەش دەكەمەۋە كە كافكاي لاۋ، سالەھا تىيدا ژياۋە. واتە ئىدارە زۆرجار پالەۋانەكانى كافكا بەدەنگو رەنگدانەۋەي تەمسىلىي روۋناكبىران دەزانن. بەلام لە "گريگورساما" دا ھىچ شتىك روۋناكبىرانە نىيە. ئەۋكاتەي ۋا لەخەۋ ھەلدەستى ۋ خۇي بە قالۋنچە دەزانى، تەنيا نىگەرانيەكەي - لەشۋەي تازەشىدا - ئەۋەيە كەچۈن لەكاتى دىارى كراۋدا بگاتە فەرمانگە (دايرە). ئەۋ جگە لەۋ نەزم و ياسايە كەپىشەكەي پىبەخشيۋە، بىر لەھىچى تر ناكاتەۋە. ئەۋ كارىەدەستىكە. سكرتېرىك. موۋچە خۆرىك ۋەك ھەموو كەسايەتيەكانى تىرى رۆمانەكانى كافكا. كەدەلېم موۋچەخۆر، مەبەستم يەككە لەجۆرەكانى كۆمەلناسى نىيە. (ۋەك كەسايەتيەكانى زۆلا) بەلكو ۋەك شايستەيىەكى مۇقۇانە. ۋەك چەشنىك بىر كىردنەۋە شىۋەيەك بۆ لەژيان گەيشتن.

لەم جىھانە ديۋانسالارەدا ھىچ داھىتان و تازەگەريەك لەئارادا نىيە. ئازادى كىردار نىيە. تەنيا ياساۋ ئەمىركىدن ھەيە. ئەمە جىھانى پەپرەۋ كىردنە.

سكرتېرى ديۋانسالار ئەندامىكى ھەرە بچوۋكە لەبەپىۋەبەرايەتى فەرمانگەيەكى گەۋرەتر. كە

ناتوانى ئاسۆ ئامانجى ئەو فەرمانگەيە بېينى. ئەمە ئەو جىھانەيە كەھەلس و كەوتەكان لەويدا مىكانىكىن، و، خەلك لەكرده وەي خوشيان ناگەن. لە ئەنجامدا سكىرتىرى ديوان سالار تەنيا سەرۆكارى لەگەل خەلكانى بىئاو، يان دۆسيەكانياندايە. ئەمە جىهانى تەجريدە. لەم جىهانە مىكانىكى و تەجريدى و پەپرە و كوردنەدا، كە تاكە رووداوى مرۇفانە چوون لە فەرمانگەيە كەوە بۆ فەرمانگەيەكى ترە، رۆمان دژ بە جەوھەرى شىعرى ھەماس وە بەرچاودەكەوئى. كەواتە ئەم پرسىارە دىتە ئاراو، كافكا چۆن توانىويەتى بەم كەرەسە رەش و، دژ شىعريانە، چىرۆكى سىحراوى بخولقينى؟ كافكا لەنامەيەكدا كە بۆ (مىلنا)ى نووسىو، ئاوا وەلام دەداتەو: "فەرمانگە (دايرە) رىخراوەيەكى گىلانە نيە. بەلكو زياتر لە چوارچىوہى وەھمدايە تا گىليەتى." ئەم رستە ھەلگىرى يەكئ لەرازە گەرەكانى كافكايە. ئەو شتىكى ديوە كە كەسى تر تواناي دىتنى نەبوو. جگە لە ھەموو بەھاي دياردەي ديوانسالارى بۆ مرۇف، بۆ بارودوخ و داھاتووى مرۇف.

كەواتە رستەي (ديوان سالارى سەر بەناوچەي وەھمە) چ مانايەك دەگەيەنى؟ ئەندازيارى پراگى دەزانى ھەلەيەك لەدۆسيەكەيدا، وەك بەردى نىو قۆچەقانى فرىتى داوہ تە لەندەن. بۆيە وەك تاپۆيەك، لەكەلین و قوربەنەكانى شارى پراگدا، لە لەشە ون بوو كەي دەگەرئى. ئەمە لەكاتىكدايە كە ئەو فەرمانگانە وا ئەو سەرى پىداكردوون، وەك لاپىرنىتىكى بىكۆتايى ئەفسانەكانن.

كافكا بەتىگەيشتن لەو وەھمە كە لەجىهانى ديوانسالاردا بوو، كاريكى كرد كە لەو پيش كەس بىريشى لىنە كەردبوو: ئەو كەسە گەلتيكى دژ شاعيرانەي لەكۆمەلگەيەكى ديوانسالاردا كرد بەرۆمان، كە گەرەتريش شىعرە. ئەو لەچىرۆكى

پياوئىكى ئاسايى كەپيشەي وادە پىدراوى نادەنى، (ئەمە ھەموو چىرۆكى كۆشكە)، ئەفسانە، شىعر، جوانيەكى نەناسراو دەخولقينى. كافكا بەللوكردنەوہى زەمىنەيەكى ديوان سالار لەھەموو جىهاندا، وىتەيەكى خولقاند كە بەشيوەيەكى ئەفسووناوى لەكۆمەلگەي پراگ - كەپيشتر نەيدەناسى - دەچوو.

ھەموو حكومەتە تووتالىترەكان لەراستيدا دايرەيەكى گەرەن و ھەموو پيشەكان لەواندا نەتەوہيىن. واتە ھەموو خواوہن پيشەكان موچەخۆرن. واتە لە حكومەتتىكى وەھادا ھەموو كەس، لەھەر پيشەيەكدا موچەخۆرە. كرىكار، كرىكار نيە. حاكم، حاكم نيە. دووكاندار، دووكاندار نيە. قەشە، قەشە نيە. ھەموويان موچەخۆرى حكومەتن. لەكۆمەلگەدا قەشە بە (جۆزف) دەلى: (من بەدادگاوہ بەستراومەو). پارىزەرانى رۆمانەكانى كافكاش كار بۆ دادگا دەكەن. لەپراگدا كەس سەرى لەمە سوورنامىنى. كەس پارىزەرىك، چاكتر لەپارىزەرەكەي (ك). نادۆزىتەو. چونكە لەپراگ پارىزەران ھەول بۆ تاوانباران نادەن. ئەوان پياوى دادگان.

راوه دوونانی خۆر

لیکۆلینه وه یه کی ئە ئنۆلۆجی یه دهر باره ی قهره ج له جیهاندا

■ ئاله یین راینیر*

● و: توفیق عه بدول

جیهاندا له قهراغ شاره کان و گه ره که ره شوکیه کان ئە زین که له لایه ن خه لکه وه دژایه تی و ته نگه تاو نه کرین و جی ی گومانن.

□ راکردن به دوا ی خۆردا

کهس نازانیت میژووی قهره ج له که یه وه دهست پی ئە کات، ئە و فهره نگه ی ده ماو ده م له ناو خۆیاندا ئە یگێرنه وه نه هیچ شتیک دهر باره ی بنه چه یان ئە لیت و نه هیچ رووداویکی میژووی ئە کاته پالپشتی هه لکه نندن و دهر به دهر یبون له خاکیکی دیاریکراوی باو باو پیرانیان دا. زمانه که یان زۆر له سانسکریتی و ئە و زمانانه ی تره وه نزیکه که له دهر و به ری

قه ره جه کان ریشه یه کی قوول و پته ویان هه یه له هه وزی خۆره له لاتی ناوه پاسه ت دا. ئیسپانی یه کان وایان ئە زانی یۆنانی - یه ن و ئە لزا سی یه کان ی فهره نسا وایان ئە زانی میسرین، که لانی ناوه پاسه تی ئە و روپاش وایان دا ئە نا سیخوپی تورکیان. قهره ج به زۆری له ناوچه کانی باشووردا که متر بینراون.

ئهمانه گروپیکی ره گه ز (Ethnic) یی سه ره به خۆن که سه ره چاوه یان ئە گه ریته وه بۆ باکووری خۆرئاوا ی هندستان. هه ندیکیان به چاکی له ناو کۆمه لگا کاندایا توونه ته وه، وه کو سه ما که رانی فلامینکو له ئە نه ده لوس و شو تی فروشه کان له یۆنان. به لام له زۆریه ی ولاتی

سەدەدى دەيەمى پيش زايىن دا لەناوچەكانى
 باكورى هندستاندا قسەيان پىكراوۋە كۆمەلىك
 وشەى تىدايە كە نيشانەى گەلىكى نىشتە جىى
 جىگىرن ۋەك: (ئۆخەر: خانوو، ئۆبار: كىلگە،
 ئۆفو: زەوى) لە پال ھەندى وشەى تردا
 دەربارەى پىشەو كاركردن لە بازىرگانى دا ۋەك:
 (شىناف: ئەكرىم، بىكرۇفا: ئەفرۇشم، پارۇفا:
 ئەگۆرمە ۋە - كالا بە كالا) يان لەبوارى مۇسىقا
 سەمادا ۋەك: (جىلى: گۆرانى، باشاف: گۆرانى
 ئەلىم، خىلاف: سەما ئەكەم).

ئەگەر بەوردى تىببىنى بىكەين ئەبىن
 ئاسنگەرە گەپۆكەكانى باكورى هندستان و
 قەرەجەكانى ئەوروپا كە ھەمان پىشە ئەكەن،
 ھەمان شىۋازيان ھەيە ھەمان كەرەستەى
 يەكتى بەكاردىن.

داستانەكانى سەدەى پىنجەم كە لە كىتەبى
 (مىژۋى پاشاكانى فارس) ى مىژۋونۋوسى
 ەب ب ەمزەى ئەسفەھانى و (شانامە) ى
 فەردەوسى دا ھاتون ئامازە بۆئە ۋە ئەكەن
 شەنكال (Shankal) پاشاى شانشىنىكى بچوك
 لەدۆلى گەنج (Gange) لە هندستان كە
 خەزۋى شا بەھرامى چوارەمى پاشاى فارس
 بوۋە، دە ھەزار تا دوانزە ھەزار مۇسقىقارەنى
 بەدىارى بۆ ناردۋە، ئەم ھونەرمەندانە لە ۋلاتدا
 سىراۋنەتە ۋە مۇسقىيان ژەندۋە بەرامبەر،
 مانگا، و بزن و كەر و گەنم و جۆ بۆئە ۋەى جىگىر
 بىن و خو بدەنە كشتوكال، بەلام ۋەك ئەگىرنە ۋە
 لەكۆتايى سالددا دەرگە ۋەتوۋە ھەرچى يان دەست
 كە ۋەتوۋە خواردۋىانە ۋەك مەشت تۋويان نەكرىۋە،
 بۆيە پاشاى فارس لىيان رەنجاۋە ۋە ھەرمانى
 داۋە ژيانىان تەنيا بەگەپۆكى و مۇسقىقارەنى
 بىنەسەر.

زۆر لە بەرھەمەكانى مىژۋونۋوسە ەرەبەكان
 باس لە كۆچىكى بەكۆمەل ئەكەن لە باكورى
 هندستانە ۋە بەرە ۋلاتى فارس لەنتوان

سەدەكانى پىنجەم تا ھەوتەمى زايىنى ۋ ئەلىن
 چەند تىرەيەكى كۆچەرى كە (بەكرى گىراو
 Mercenaries) ى ئىمپراتورىيەتى ساسانى
 بوون لە زۆنگاۋەكانى دىجلە و فورات لە باشۋورى
 عىراقدا جىگىر بوون.

لە دەۋرىيەرى سالى 670 دا، موافىيا
 Moavia يەكەم خەلىفەى وىلايەتى عومەييا
 Omayyad، ژمارەيەكى زۆر خىزانى ھىندى
 دورخستۋە ۋە بۆ ئەنئاكىيە ۋە بەندەرەكانى تىرى
 سورىا. چەند جارىكى تىرىش دورخستۋە ۋەى
 فراۋانى لە ۋجۆرە رويداۋە بۆ ھىمن كىرنە ۋەى
 ئازاۋەكانى دۆلى ئىندەس Indus و
 چىكرىنە ۋەى ژمارەى دانىشتوان لەسەر سنورى
 ئىمپراتورىيەتى بىزەنتى لە باكورى سورىا.

بەلام نەسەلمىنراۋە كە ئەو ھىندىانە قەرەج
 بوون، زۆر ى تى ئەچىت قەرەجەكان لە
 ئەنجامى پەيۋەندى كىرن بە شەپۆلەكانى سوپاى
 ئىسلام يان مۇسقىقارەندى گەپۆكە ۋە وردە وردە
 بەرە ۋە خۆرئاۋا بلۋەيان كىردى ۋە ھەلۋەرىين و
 مابنە ۋە. بەھرحال لىكۆلىنە ۋە زمانەوانىيەكان
 ئەۋە ئەسەلمىنن ژمارەيەكى زۆر زاراۋەى ئىرانى
 لەناۋ زمانى قەرەجەكاندا جىگىر بوۋە ۋە تا
 ئىستاش بە ژمارەيەكى زۆر لە خىلەكانىيان
 ئەۋترى (دۆم Dom). وشەى (رۆم Rom) كە لە
 لايەن ژمارەيەكى زۆرى خىلە قەرەجەكانى
 ئەوروپاۋە بۆ پىاۋى خاۋەن ئىن و مال يان ناۋى
 خىلەكە بەكاردىت لەۋانەيە لە وشەى - دۆم - ۋە
 ۋەركىرايىت، جگە لەۋەش ھەمو دىيالىكتەكانى
 قەرەج كۆمەلىك وشەيان تىايە كە لە زمانى
 فارسىيە ۋە ۋەركىراۋن ۋەك (بەخت. Vesh:
 دارستان، Kangeri: كەنىسە).

بەلىكدانە ۋەى ئەۋ داۋە زمانەۋانىيە، دو ھىلى
 سەرەكى كۆچ و بلۋبونە ۋەى قەرەجمان لادروست
 ئەبى، دۋاى ئەۋەى ئىرانىيان بەجى ھىشتۋە:

ھىلى يەكەمىيان بەرەو باكوورى سوريان
ئەبات و لەوئە بۆ فەلەستىن و دوايش وردە وردە
بەرەو مىسرو لەوئە بۆ سوودان. شارپىگاي
پىشپىنى كراوى دووھ قەرەجەكان بە قەوقازو
ئەرمىنيا و ئىمپراتورىيەتى بىزەنتىدا بەرەو
ئەوروپا بللەو پىئەكات.

□ قەرەج لەخۆرەھەلاتى نزيك دا

لىكۆلىنەوھى تەواونەكراوھ دەربارەى ئەو
قەرەجانەى لەم ناوچەيەدا ئەژىن. لە سوريا
پىيان ئەلئىن: كوربات، Kurbat، دەربەردەر، لە
فەلەستىن و لوبنان پىيان ئەلئىن نەوار Nawar،
وشەيەكە رىشەيەكى زمانەوانى ديارىي نىە بەلام
ھاو واتايە لەگەل وشەى دز لە عىراقىش پىيان
ئەلئىن دۆمان Doman يان كاوى Kauli.

لە مىسرىش چەند گروپىكىيان لى ئەژى كە
يەككىيان (غەجەرە)، رەنگە لە وشەى (كاچۆر
catchor) ى توركىيەو بە واتاي كۆچەر
وەرگىرايىت. غەجەريەكانى مىسر لە بەشى
باكوورى ولاتدا ئەژىن و زۆربەيان خەرىكى رستىو
چىنىن. تىرەيەكى تريان Halab و خەرىكى
ئاسنگەرىو جامبازىو بەخت گرتەوھن، لەو
ناوچانەى نىوان دەلتاي نىلو سوودان ئەژىن،
ھەرەھا ھەندى نەوارىش لە مىسر ئەژىن.

سەماكەرانىش كەپىيان ئەوترى (غەواسى
Ghawasi) ئەگەپىنەوھ سەرنەوارەكان.
(بەھلەوانات Bahlawanat) كە گروپىك
ھونەرمنەندو ئاھەنگ گىپرو گۆرانى بىژى گەپۆكن
لەناوھراستى مىسرى سەروو نزيك ھۆزى (لەخور
laxor) ئەژىن.

قەرەجەكانى خۆرەھەلاتى نزيك كە زۆربەيان
موسلمانن لەگەل (البدو) ى عەرەبدا لە دوو
رووھو لەيەك ئەچن: يەكەم ھەردوولايان
بەردەوام كۆچەرىن و بەھىچ جۆرىك نىشتەجى
نابن دووھمىش ھەردوولايان ھەرچى فەرھەنگو

ياساوسەركەوتن و سەرورەىيانە ھەيە لە
قالبىكى شىعەريدا دايان رشتووھ دەماودەم
بەدەنگەوھ ئەيلئەوھ بەتايىبەتىش چىرۆكە
شىعەرى (ھىلالى Hilali) كە باس لە كۆچ كردنى
خىللەكانى بەدو ئەكات بەرەو خۆرئاوا، لە سەدەى
دەيەمى زايىنىدا.

زۆربەداخەوھ، قەرەج لەلايەن دراوسى
عەرەبەكانيانەوھ لەبەرچەند بيانويەكى نابەجى
رىزيان لى نەگىراوھ و ئازاريان داوون و زىانيان پى
گەياندوون، لەوانە: قەرەج بەدرىژى ژيانيان
كۆچەرى بوون و بەپىي خويان چوئەتە ناو
ناخەزانيان، يان بەھۆى جۆرى پىشەكانيان
وھكو: مۆسىقاژەنى، كە لاي عەرەب پىشەيەكى
نەنگو ناشىرىنە، سوكە ئاسنگەرىي، كە جىگاي
تېرامان و گومانە، لەگەل سەماكەردن كە نىشانەى
سووكى و بى ئابرويىيە.

قەرەجى يەكانى توركىا يەك توخم و رەگەز
نىن، قەرەجى كە لە وشەى - قەرە - ى
توركىيەوھ وەرگىراوھ بەواتاي رەش لە
ئازەربايجان و ئىران و عىراقىش ھەن و زۆر نزيك
لە قەرەجەكانى عەرەبەوھو گوزەرانيان لەسەر
ھەمان كارو پىشەيە وھ مۆسىقاژەنىو
عەرەبانچىتى و بىژنگ Sieve دروست كردن و
سەبەتە چىن و تەنەكەچىتى Tinsmith و
دانسانى، ژمارە يەكيشيان كرىكارى ئەكەن بە
تايبەتى لە بوارى بىناسازىدا.

قەرەج زۆربەيان موسلمانى سوننى - يىن و لە
قەرەجەكانى ھۆزى مطرب Motrip كە
وشەيەكى عەرەبى يە بەواتاي ئاھەنگساز كەمتر
ئەگەپىن و لەگەل كوردەكان دا چاك بەيەكەوھ
ئەسازىن و ئارەزوى تىكەل بوونى يەكترى يان
ھەيەو لە زمانى كوردى ئەگەن و قسەى پى
ئەكەن.

پوشا Posha يان بوشا Boshal
ئەرمىنياو قەفقاس و چىنجلەرى Cingenleri

بەزارى توركى، بەزۇرى لە بەشى باكورى
توركىا لە سەر سىنورى قەوقاس ئەژىن.
زمانەكەيان لە سەر رىزمانى ئەوروپا وشەكانيان
ھىندىيە. شىۋازى گوزەران لاي پوشا ھەمە
چەشنە، ھەندىكىان لە شارەكاندا نىشتەجىن و
خەرىكى پىنەچىتىن و بەشىكى تىريان لە
بازارەكاندا خەرىكى بۇياخچىتى و مۇسىقا لىدانن،
ھەندىكى تىريان مامۇستى و ئەندازىارن،
ژمارەيەكيان بۇ كرىكارى وەرزى وەكو سەپانى و
چاپنن رووئەكەنە كەنارەكانى دەرياي رەش و
بەشىكىان لە سەر ژيانى كۆچەرى خۇيان
بەردەوامن.

پوشاكانى ئەرمىنيا مەسىحىن، بەلام
پوشاكانى ولاتانى تر موسلمانن.

نەزىكە 300،000 تا 500،000 قەرەج لە
توركىا ھەيە، بەلام تا ئىستا بەلگەيەكى
باوەرپىكراو دەربارەي ژمارەيان لە ئەوروپا
لە بەردەستدانىيە.

ئىچىشىيان - Eygeption - ەكانى

ئەوروپا. **

قەرەجى يەكەم جار كە رويان كرده
ئىمپراتورىيەتى بىزەنتى تەنيا لە بەرئەو ەنەبو كە
خاكەكەيان داگىركراو بەلكو لە بەرئەو ەش كە ھەر
بە سىروشت كۆچەرى بوون.

بەلگەي تۆماركراو ھەيە سالى 1150. ز لە
شارى قسطنطينىيە ھەبوون. دوسەد سالى دواي
ئەو ە لە و ناوچانەدا كە بەزمانى يۇنانى قسەيان
كردو ە، بىنراون. لە سالى 1322 ى ز ھەندى
گەپۆكى خۇرئاوايى باسيان كردو ە، لە دورگەي
(كرىت) بىنويانن ھەندى گەپىدەي تىرىش بەچاوى
خۇيان لە (كورفو Corfu) و چەند شوپىنىكى
تىرى (پىلوپوننىس - Peloponnese)
بىنويانن بەتايىبەتىش لە (مىئونى Methoni) لە
شوپىنىك كە پىئى ئەلئىن (جىپ Gippe) يان
جىپت Gepte يان لىتل ئىچىت Little

Eygept) واتە رىشەكانى وشەي (مىسر) يان
راستەوخۇ مىسرى بچوك لە بەرئەو ەي خاكەكەي
بەپىتە.

يۇنانىيەكان پىئىيان ئەلئىن (ئەستىنگانى
Astingani) كە وشەيەكە لە بنەپەتدا ناوي
ھۆزىكى جادوگەر و بەخت گرەو ەي ئاسىاي
بچوكە. قەرەجەكان زۇر پەيوەستىن بە يۇنانەو ە.

لە سەرەتاي سەدەي پانزە ھەمدا، مازارىس
Mazaris ى نوسەرى بىزەنتى بە يەككە لە
حەوت گرۇپە سەرەكەيەكەي دانىشتوانى ئەو
ولاتەي داناون. زمانەكەيان تا ئىستا كۆمەلئىك
وشەي يۇنانى سەدەكانى ناو ەپاستى تيا ماو ە كە
نىشانەي دىرىنى مانەو ەيانە لە وولاتەدا.

لەگەل ئەو ەشدا بە روالەت قەرەجەكان
جىگىرن، بەلام تا ئىستا ھەندى گرۇپىيان لە
ئەوروپادا ھەر كۆچەرىن. لە ناو ەپاستى سەدەي
سىانزەدا ھەندى خىزانىيان لە بولگارىيا و ھەنگارىيا
ژياون.

سووكە ئاسنگەر و زىن دروى قەرەج سالى
1348 لە سىربىيا و سالى 1362 لە دوبرۇفنىك
باسيان كراو ە. ھەمان سەردەم ژمارەيەك قەرەج
كۆيلەي مىرى (والاچىيا Wallachia) بون،
بەلگەيەك ھەيە لە سەر كۆچىكى گەورەتر بۇ
شارى كرۇنىستاد، - كە ئىستا لە رۇمانىيا بە
براسوۋ ئەناسرى - لە سالى 1416 ى ز جگە
لەو ەي ھەمان سالى سەد قەرەجى مۆلداۋى رويان
كردە ئەو شارە. سالى دواترىش چەند كۆمەلئىكى
تىريان پەرىنەو ە ھەنگارىيا و بۇھىمىيا، دواترىش
بۆمەلئەندە بازىرگانىيەكان و شارەكانى ناو ەپاستى
ئەلمانىيا، تا سالى 1419 كە پەرىنەو ە بۇ
قەرەنسا سالى دواي ئەو ە لە رىگاي
بۆلۆگناو ە چو ە رۇما، قەرەجە مىسرىيەكان سالى
1447 لە بەرشلۆنە ھەبون، بەلام وەكو ھەموو
خىللە قەرەجەكانى تر. لە ولاتى مىسرى
ئەفرىقاو ە نەھاتون، بەلكو سەرچاو ەيان

ئەگەر پىتەو ۋە بۇ مىسىرى بچوك لەيۇنان. وشەي ئىچىشيان ۋەكو وشەي بۆھىمىيان - واتە بۆھىمىيەكان بوە بە نازناو و ناسنامەيان و تازە لىيان نابىتەو ۋە - ھەر ئەم وشەيەيە گۆراو ۋە بۇ (ئىجىتانو Eygitano و دواتر بۇ (جىتانو Gitano لە ئىسپانىا (جىتان Gitan) لە فەرەنسا و (جىپسى Gypsy) لە بەرىتانىا.

لە سەرەتاي سەدەي شانزەدا قەرەج لە ھەموو شوپىنىكى ئەوروپادا ھەبون، چالاكى ۋە ھونەرى و بازىرگانى بەردەوام و بەرىلاويان ھەبوە، بەتايىبەتى لە ولاتەكانى بەلقاندا بەخىرايى و فراوانى جىگىربون، بەتايىبەتى تىرشى لە مەسەدۇنياو (Thrace). ھەندىكى تىريان لە ئىسپانىا خويان دروست كرد، لەكاتىكدا لە سالى 1499 ۋە مەلىكە كاسۇلىكەكان ئەيانويست ناچارىان بكەن لە ناوكمەلگا ناوخويىيەكاندا بتويىنەو ۋە.

كۆتايى ھاتنى ئىمپراتورىيەتى بىژەنتى و داگىركردنى ئەوروپاي ناوہراست لەلايەن سوپاي توركەو ۋە بوە ھۆي راماللىنى قەرەج و جىگىربوونىان بە ژمارەي زۆر لەسەر پىشتىنەي سنورىي لە كراواتياو ۋە بۇ ئۆكراین و لەدروست كردنى سەنگەر و قەلاو پىشەسازى و خزمەتگوزارىي سەربازىدا دەستىان كرد بە كاركردن. ھەندىكىان لە لادىكاندا لەناو خىزانە جوتيارەكاندا تۈانەو ۋە. ھەندىكى تىريان رىگايان پىدرا لە ھەنگارىا ۋە شارە سلۇفاكىيەكاندا دوكانى ئاسنگەرى دابىنن.

ھەندى لە مۇسقىقاژەنەكان دەستىان كرد بە كاركردن لە سوپا مەسىحىيەكاندا. لەسەر بانگەپىشتى ھەنگارىيەكان و دواترىش دەسەلاتدارانى نەمسا ژمارەيەك قەرەج لە ترانسىلفانىا جىگىربون، خەرىكى شۆردنەو ۋەي ئالتون بون لە لاپالەكانى بەشى باكورى چىپاكانى Carpath و دەستكەوتىكى باشيان ئەبوو. لە سەدەي شانزەدا زۆر لە خىزانە قەرەجەكان لە

مىرنشىنەكانى مۇلداقىيا و والاچيا جىگىر بوون، لەكاتىكدا بازىرگانى كۆيلايەتى لە لوتكەي توندوتىژى و برەودا بوو. زۆرى تىرشيان بەرەو ناوچە گەمارۆدراو ۋەكان ھەلاتن. لەژىر سايەي ئىمپراتورىيەتى عوسمانىدا قەرەجەكان پلەو پايەيەكى كۆمەلايەتى باشيان ھەبوو، لەبەرئەو ۋەي باج نەدەن ۋەكو گروپىكى رەگەزىي (عرقي) تۆمار كرابوون، نەك گروپىكى ئاينى.

لە بۆسنى قەرەجەكان كە لە كانەكانى ئاسندا كارىان ئەكرد لەلايەن سولتان سەلىمى دوھمەو ۋە باجىيان لەسەر ھەلگىرابوو. لە ئەستەمول قەرەجەكان بونە ئەندامى دەزگاي فروشتنى ئەسپو ولاخى بەرزەيان بۇ ھىزى سوارەي سوپاي تورك دابىن ئەكرد.

لە Skopje قەرەجەكان لە كانەكانى خويى بەردىن Saltper (واتە نەتراتى پۇتاسىيۇم يان سۇدۇم. ت.ع) كارىان ئەكرد كە بۇ دروست كردنى باروود بەكاردىت.

لەگەل ئەو ۋەشدا گەپۆكىي خىلەكان بەربەست نەكراو ۋە بەلام توركەكان ھەولى زۆرىان داو ۋە لەلادىكاندا ئۆردوگايان بۇ بكەنەو ۋە جىگىرىيان كەن و لە شارەكانىشدا گەپەكى تايىبەتى (Mahalet) يان بەپىي ھۆزو ئاين بۇجيا بكەنەو ۋە.

قەرەجەكان بەتايىبەتى زۆرىنە مۇسلمانەكەيان زۆر پۇستىيان گرتۆتە دەست و بەشدارى بنىات نانى كەلتورى گەلانىان كردو ۋە تايىبەتى لەبوارى مۇسقىقادا، ھەندىكى تىرشيان چالاكى ئابورىيان بوو ۋە كارامە بوون تيايدا بەھۆي ئەو ۋەي ئامادەيىيەكى خۆپسكىيان ھەبوو ۋە لەكوي كارو بازىرگانى ھەبى بە دوايدا بگەپىن و بۆي بچن.

بارودۇخى گوزەرانى قەرەج لە ئەوروپاي خۇرئاوادا لەسەرەتاي سەدەي شانزەدا دەستى كرد بە ئالۆزبوون و شىوان لەكاتىكدا دەسەلاتدارانى ناوخۇ برىارى ئەو ۋەيان دا كۆيان

بکەنەو و ناچارىان بکەن جيگيرىن. ئەو ھەولە نابەجى و پاكتا و کردنە لەسەدەکانى دواترىشدا بەردەوام بون.

لە سالى 1539 دا فرانسىزى بەکەم (Francis 1) قەدەغەى کرد بۆھىمىيەکان لە فەرەنسادا بىننەو. لە سالى 1647 دا، لويىسى چواردە (Louis XIV) رايگەياند کەس بۆى نىە بۆھىمى بىت و ئەو تەوانى مەزە و بەپىي ياسا سزا ئەدرىت. لە ئىسپانيا ھەول درا ناسنامەى قەرەج بسپرىتەو و لە سالى 1633 دا ئەو ھەلمەتە گەيشتە لوتکە.

لە سەرەتاي سەدەى ھەژدەدا زۆرىەى قەرەجەکانى ئىسپانيا دەست بەسەرکران و لە مالەکانى خوياندا بەند کران. تەنيا بۆيان ھەبوو خۆبەخۆى خويان لە کىلگەکاندا کارىکەن و ريگايان پى نەئەدرا لەگەل خەلکدا يەکتري بىنن و تىکەل بىن.

لە سالى 1749 دا چەند شالايىكى دەسگيرکردنى قەرەجەکان جي بەجى کراو ژمارەيەكى زۆريان لى گىراو راپىچى جەخانەکانى ھىزى دەريايى کران و حوکمى (ھەتا مردن کار کردن) يان بەسەردا سەپاندن، کە بوە ھۆى ئەو ھى ژمارەيەكى زۆريان رەو بکەن بەرەو مەراکش و ئەوانى تريس لەژىر گوشارى خەلک و دەسەلاتدارانى ناوچەيى دا ئازادکران دواى ئەو ھى بۆيان دەرکەوت ھونەرى مۇسقىاي مىللى لە فەوتاندايە.

لە ناوەرەستى سەدەى ھەڤدە بەدواو ھەماريا تىريزاي شارنى نەمسا سىياسەتکى (پاتىرناليسىت – Paternalist)، واتە (خۆبە باوکی مىللەت زانين) انەى گرتە بەر بۆ پاكتا و کردنى قەرەج بەو ھى ناچارىان بکات؛ نىشتەجى بىن، مەلەکانيان دوور لە خىزانەکانيان بخرىتە بەر خویندن، قەدەغەکردنى بەکارھىنانى ھەر روالەتکى کەلتورى وەک زمان و جل و بەرگ و مۇسقىا و ھەموو ئەو پيشانەى پىي ناسراون.

ئەم سىياسەتانە لەسەردەمى جوزىف ى دوھمى کوپى شارنە ماريادا ھەر بەردەوام بوو. زۆر لە قەرەجەکان کە پىيان ئەوتن (ھەنگارىە نوئىيەکان) روويان کردە ترانسلفانيا و باشورى سلوفاکيا و لەوئى بوون بە خزمەتکار و کارەکەر و ھاوالاتى پلە دووى دانىشتوانى ناوچەکە.

شەپۆلى نوئى کۆچ کردن

قەرەجەکان لە سەدەى نۆزدەدا جارىکى تر دەستيان کردەو بە جم و جول و کۆچ کردن، جامبازەکانى ئازەل و برىنگچى – مەپرەو (Sheep sheaers) ھەکانى ھەريىمى کەتالونىاي ئىسپانيا روويان کردە باشورى فەرەنسا.

ژمارەيەک لە خىلى (Sinti) يش بە ھەمان شىوہ پىرمونت و دوق نشينى ساڤوى يان بەجى ھىشت، وردە وردە قەرەجەکانى ئەلزاى و لۆرين – يش دوايان کەوتن و روويان کردە ھۆلەندا و ئىتاليا. چەند خىلکى تر گەرەپانەو ھۆ فەرەنسا و لەوئو ھە ئىسپانيا پەرىنەو و کرديان بە ريگايەكى سەرەكى بۆ ئەرجەنتين.

ھەندى لە قەرەجە ئەندەلوسىيەکان دواى قەرەجەکانى ئىسپانيا کەوتن بەرەو جەزائىر و فەرەنسىيەکان لە ناوچەکانى ژىر دەسەلاتى خوياندا دالەديان دان. ھەندىک لە قەرەجە مۇسلمانەکان لە ئەنجامى شەژانى بارودۆخ و ھەلگەرەپانەو ھى سىرەکان لە دژى تورکەکان، ھەلاتن و لە ھەندى ناوچەى تر گىرسانەو ھە ھىشتا لە ژىر دەسەلاتى عوسمانىيەکاندا بوون.

گەرەتريى شەپۆلى کۆچ کردن ئەو کاتە دەستى پىکرد کە سىستىمى کۆيلايەتى لە رۆمانيا ھەلەشىنرا. پروسەى ئازادکردن لە کۆتايى سەدەى ھەژدەدا لە ھەريىمى (Constantine Mavrocordat) ھوہ دەستى پىکردو ھە سالى 1856 دا کۆتايى ھات.

دوای سالی 1830 ژماره یه کی زۆر له قهرهجه (بیگاری یه کان ئه وانه ی به نانه سکی کار ئه که ن به بی بهرام بهر) رویان کرده سربیا.

زۆری تریش له هه مان سهرده مدا ترانسلفانیا و بولگاریایان به جی هیشت. یه که م هۆزی قهره جی رۆمانی (مس گهر Copper Smith) و جامبازی ئه سب له خۆرئاوا سالی 1886 بینرولوی جهنگی نیوان پروسیا- نه مسا- هه نگاریا خیله کۆچه رییه کانی تریش به ره به ره ئیمپراتۆریه تی عوسمانیان به جیهیشت و به هه مان ئاراسته بلاوه یان کرد.

خواروژوور خولانه وه ی خیله کۆچه رییه کان له ئه وروپا هیزه کانی حکومه ته کانیان ناچار کرد ریپازه کانی توندوتیژی بۆ کۆنترۆل کردنیان بگرته بهر. له سالی 1888 دا وه زیری ناوخوای نه مسا فه رمانی ده رکرد سوپا چاره سه ری کیشی (هه ره شه ی قهره ج) بکات.

له فهره نساه ئازاری 1895 دا گه وهره ترین سه ره ژمیری بۆهیمی یه کان کرا، به مه به سستی ریکخستن و جل و کردنیان ژماره یه کی زۆر له ئه ندامانی ئه نجومه نی نیشتمانی پیشنیاریان کرد ری و شوینی توندو تیژتر بگیریته بهر بۆ خۆپاراستن له مه ترسی قهره ج.

له سالی 1912 یاسایه کیان دارپشت سه باره ت به دیاریکردنی رواله ته سه روشتی یه کانی ناسینه وه ی قهره ج و پۆلین کردنیان به گویره ی له یه ک چوونی ئه و رواله تانه.

له زۆر ولاتدا قهره جه کان راو ئه کران و به دزو خۆپه رست و درنده و ناکۆمه لایه تی له قه له م ئه دران. نازی یه کان وایان تی ئه پوانین که قهره ج به خۆپسک درنده و پیش ئه وه ی بریاری کۆتایی چاره نووسیایان بده ن لیستی ره شیای بۆ ناو و ناو نیشان و سیفات به یۆلۆجی یه کانیان ئاماده کرد.

له جهنگی جیهانی دووه مدا نزیکه ی 500,000 تا 600,000 قهره ج له سهرده سستی ئه لمانه کان و هاوپه یمانان دا تیاچوون.

ئوستاش (Ustashe) ه کراوتیه کان له و جهنگه دا بنه بر بون، به تایبه تی ئه وانه ی له که مپی یاسینۆفاک - ی نزیك شاری زه گریب دا گیرابوون قهره جه سربیه کانی ناوچه کانی ژیر ده سه لاتی نازییه کان تووشی هه مان چاره نووس هاتن، چه ند هه زار منلیکیان له که مپی زیمۆن دا که زۆر له به لگرا ده وه دوریه، قهرکران. له کۆسۆقۆش ئه لبانی یه کانی په یه وهانی نازیزم که وتنه ره شه کوژی قهره جه کان.

ژماره یه کی زۆر له قهره جه رۆمانه کان له لایه ن رژیمی ئه نتۆنیسکۆی فاشسته وه گوێزرانه وه بۆ Transdnistria و له وی 36 هه زاریان مردن.

له گه ل ئه و هه موو شالاوی له ناو بردن و تۆقاندنه دا، قهره جه کانی بولگاریا له لایه ن حوکمه ته وه له راگوێزان و ئیباده کردن پارێزران.

** نه مانۆت قهره جه میسریه کان، چونکه ئه و وشه یه ناوی تری لئوه رگیراوه په یوه ندی به ئاوازی وشه ئینگلیزیه که وه هه یه. ت ع
* Alain Reyniers، ره گه زناس (Ethnologist) و به رپۆه به ری ئیداره ی گۆفاری Etudes Tsiganes و مامۆستای زانکۆی Louvain - La- Neuve ه.

سه رچاوه:

Chasing After the Sun PP 82 -88، ژماره 3 ی گۆفاری Rive ی سالی 1997، که گۆفاریکی وه رزی به ده رباره ی که لتورو سیاسه تی خۆره لاتی ناوه راست، له زانکۆی خۆره لاتی ناوه راست له ئیتالیا به زمانه کانی فره نسی و ئیتالی و ئینگلیزی ده ره چیت. ئه م باب ته به شی یه که مه له لیکۆلینه وه یه ک له و ناو نیشانه. له گۆفاره که دا هاتوو به شی دووه می له ژماره ی داها توودا بلاونه کریتته وه، به لام به داخه وه من له م ژماره یه زیاتری ئه و گۆفاره م نه دیوه. ئه گینا هه ردوو به شه که ی به یه که وه نه کرد به کوردی.

لله درود
لله درود

لله درود

لله درود
لله درود

لله درود
لله درود

لله درود
لله درود

لله درود
لله درود

لله درود
لله درود

لله درود
لله درود

لله درود
لله درود

لله درود
لله درود

لله درود
لله درود

لله درود
لله درود

■ باوكم له تاريكايي دا داده نيشي

لله درود
لله درود

لله درود
لله درود

■ چه پكي شيعري سويدي

لله درود
لله درود

لله درود
لله درود

لله درود
لله درود

لله درود
لله درود

لله درود
لله درود

لله درود
لله درود

باوكم له تاريكايى دا دادەنىشى

■ جىرۇم ويدمەن

● و: غەبدولخالىق يەغقوبى

"باوكم له تاريكايى دا دادەنىشى" ناوى يەكەمىن كورتە چىرۇكى "جىرۇم ويدمەن" (Jerome Weidman)، كە دواتر بوو بەناوى كۆمەلە چىرۇكىكى چاپكراوى. وەختى خۇي ئەم چىرۇكە له گۇفارى Story (چىرۇك)، نوامبرى 1934، ئەوكاتەي نووسەر 31 سالان بوو، بلاوبوۋە. جىرۇم ويدمەن لەم تەمەنەدا بە رۇژ كارو كاسىبى دەكرد و بە شەويش دەچوو بۇ پۇلى شەوانەي زانستگاي نيۇيۇرك.

ويدمەن 4 ى ئاگوستى 1913 لە نيۇيۇرك لەدايكبوو. لە سەرەتاوہ تا كۇتايى كارى نووسىنىشى ھەولى داوہ زەمىنە و ھەويىنى نووسراوہكانى شارى نيۇيۇرك بى. سالى 1943 پاش ماوہيەك بە رەبەنى ژيان، لەگەل "پىگى رايىت" – peggy Wright – ژيانى ھاوبەشى پىك ھىنا. ھىندىك لە ئاسەوارى ويدمەن برىتىن لە: "بۇ من چى تىدايە؟"، "چىتر ناچم بۇ ئەوي"، "چراكانى دەورى كەنار"، "زۇر درەنگە بۇ وتن"، "بە برى كاپىتان" (كورتە چىرۇك)، "نرخەكەي راستە"، "دەستى راوچيەكە"، "فريشتەي سيھەم" "كچەكەت ئىرس" و "ئۇردوۋگاي دوژمن".

جىرۇم ويدمەن كە بەرەگەز جووہ و لە ئامريكا نىشتەجىيە زۇرتەر لە بارودۇخى رۇخىي جووہ پەنابەرەكانى ئامريكا و دژوازي (paradox) فەرھەنگى ئەم نەوہيە دەكۇلىتەوہ. لە شىۋازى ئەدەبىي ويدمەن دا تىپروانىنى كومىدى (Comic) تىكەل بە راستەقىنەكانى ژيان دەبىي. لەم چىرۇكەش دا ھەلسوكەوتى بە روالەت سەيرو و سەمەرەي پياويك بۇ كورەكەي دەبىتە رازىكى سەرسووپھىنەر، ئەو پياوہى زەينى دەگەرپتەوہ بۇ سەردەمى منالى و ولاتى پىشووۋى خۇي و ئاسوودەيى ئىستاي بەپيى خووخدەي رابردوۋى دابىن دەكرى و...

-وەرگىز- رەشەمەي 1377

مارس 1999

باوكم خووخدهى تاييهت بهخوى ههيه.
 پيخوشه به تاقى تهنى له تاريكايى دا دانيشى.
 جارى وايه من درهنگ ديمهوه مالى، نهوده مهى
 ناومال تاريك وتتوکه. به هيورى و له سه رهخو
 وه ژور دهكهوم. دهليم بهشکم خهوى دايکم
 نه زپينم، ئاخى دايکم زور خه و سووکه. به
 نه سپايى دهچمه ژور دهكه و له تاريكايى دا
 کراس و پانتوله کم داده کم. دهچم بو
 ئاشپه زخانه ليوانيك ئاو بخومه وه. به پي پتهى و
 بي دهنگ و ههرا. ههركه دهگمه بهر دهركاي
 ئاشپه زخانه لاقم له لاقى باوكم دهنگيوى و
 به عهرز داده كهوم. باوكم له سهر كورسييه كى
 ئاشپه زخانه دانيشتوو و ژير كراسه كهى
 له بهردايه و سه بيله كهشى به دهسته وهيه.

من دهليم: "بابه سلاوت لي بي."

"سلاو كورم"

"نه وه بو ناچى بخهوى بابه؟"

وه لام ده داته وه: (دهچم).

هه ره لهوى ده مينيتته وه. ته نانهت زور پاش
 نه وه يكه من خهوم ليد دهكهوى، ده توانم
 به دلنيايه وه بليم هه ره لهوى ده مينيتته وه و
 جگه ره ده كيشى.

زور جار له ژور دهكه م دا خه ريكي
 خويندنه وه. گويم له دهنگى دايکم ده بي ئيواره
 تاريكانى ديتته وه مال. گويم له دهنگى
 براچكوله كم ده بي كه دهچى بخهوى. ئاگام له
 خوشکم ده بي دهچى بو ژور دهكهى خوى.
 نه وه نده خوى به شانه و ئاوينه كهيه وه خهريك
 ده كا تا بيد دهنگ ده بي. نه وسا ده زانم خهوى
 ليكه وتوو. دواى چهند ساتيك گويم له دهنگى
 دايکم ده بي شه و خوش به باوكم ده لي و دهچى
 ده خهوى. دريژه به خويندنه وه كم ده دم.
 پاشان تينوم ده بي. (من ئاو زور دهخومه وه.)
 دهچم بو ئاشپه زخانه ليوانيك ئاو بخومه وه.
 ديسان لاقم له لاقى باوكم هه لده كهوى و به عهرزدا

دهكهوم. زور جار يهك بهخوم هه لده به زمه وه. هه
 له بيرم نابى باوكم له وييه. نه وه باوكم لهوى
 جگه ره ده كيشى، داده نيشى و بير ده كاته وه.
 "نه وه بو ناچى بخهوى بابه؟"
 "دهچم كورم."

به لام ناچى. هه ره لهوى داده نيشى و جگه ره
 ده كيشى و بير ده كاته وه. زورى بو به په روشم. له
 ريس و گوريس ناگه م. بلي بير له چى بكاته وه؟
 جاريكيان ليم پرسى:

"بير له چى ده كه يته وه بابه؟"

وتى: "هيچ"

جاريكى هه ره لهوى جيم هيشت و چوم
 خه وتم. چهند سهعات دواتر خه بهرم بو وه.
 تينوم بو. چوم بو ئاشپه زخانه. هه ره لهوى
 بو. سه بيله كهى كوژا بو وه. به لام هه ره لهوى
 دانيشتبو.

چاوى له گوشه يه كى ژور دهكه بريبوو. پاش
 ماوه يهك چاوم به تاريكايى راهات. ئاوه كم
 خوار ده وه.

باوكم هه ره لهوى دانيشتبو، چاوى بريبو وه
 نه و سووچه. چاوى نه ده تروكاند. پيم وا هه ره به
 منى نه زانيبو. ترس له دلم رو نيشت.

"نه وه بو ناچى بخهوى بابه؟"

وتى: "دهچم كورم. چاوه پي من مه به" وتم:
 "ئاخر نه وه تو چهند سهعاته لي ره دانيشتوى.
 چ قه و ماوه؟ بير له چى ده كه يته وه؟"

"هيچ كورم. هيچ نيه. ئاوا دهحه سي مه وه.
 هيچى تر."

به جوريك نه مهى پى ده گوتم رازى ده بووم. به
 روا لهت خه مبار نه بوو. له بز خوش و قسه جوان
 بوو. هه ميشه ش وايه. به لام له م ريس و گوريسه
 ناگه م. چون ده توانى ئاوا به سيته وه، نه ويش
 به تاقى تهنى و له سهر كورسيه كى ناله بار و
 ناخوش و له تاريكايى شه و نيوه شه ودا؟ نه وه
 ده بي چي؟

بىر لە ھەموو لايەتتىكى دەكەمەۋە. خۇ ئابىي
لەسەر پوول و پارەبىي. خۇم دەزانم. ديارە
پوولمان زۆر نىيە، بەلام ۋەختىك پەرۋشى بىي
پووللى بىي زوۋ دەيدىركىننى. ئابىي نەخۇشىش بىي.
بىيەت ۋە نەخۇش بىي دەنگ دەكا. خۇ كەسىش لە
بەمالەمان دا ناساغ نىيە. ھىندىك دەس كورتىن،
بەلام ھەموومان ساغ ۋە سىلامەتىن. (دايىم پىمان
دەلىي شوولكى تەپ). ئەي دەبىي ھى چىي.
بەداخەۋە سەرى لى دەرناكەم. بەلام ئەم
پىنە زانىنەم لە خەم ۋە خەيالىم كەم ناكاتەۋە.

رەنگە بىر لە براكانى بىكاتەۋە لە ۋلاتە كۆنە،
يان دايىكى ۋە دوۋ زىدايكەكەي، يان باۋكى، باشە
خۇ ئەۋان ھەموويان مردوۋن. ئىتر بۇ دەبىي ئاۋا
بۇيان بەپەرۋش بىي، ۋەم بە پەرۋش، كەچى
ئەۋەي راستى بىي ۋانىيە. ئەۋ بەپەرۋش نىيە،
تەننەت ۋىدەچى ھەر بىر لە ھىچ نەكاتەۋە. زۆر
ھىدى ۋە ھىمەن دەنۋىننى. رەنگە زۆر بەكەيف
نەبىي، بەلام ئەۋەندە ئارام ۋە لەسەرەخۇيە پىياۋ
ئاتۋاننى بلىي بەپەرۋشە. شايدە ھەر ۋابىي بۇخۇي
باسى دەكا، رەنگە ئاۋا بىكەسىتەۋە. بەلام شتى
ۋا ھەر ئابىي. زۆرى بۇ پەرۋشم.

برىا ئەۋەندەم زانىبا بىر لە چى دەكاتەۋە.
خۇزگە زانىبام بلىي ھەر بىر بىكاتەۋە. رەنگە
نەتۋانم بارىكى لى سوۋك كەم. شايدە ھەر
پىۋىستىشى بە يارمەتى من نەبىي لەۋانەيە
ھەرۋابىي خۇي باسى دەكا. رەنگە ئاۋا
بىكەسىتەۋە. بەلام شتى ۋا ھەر ئابىي. زۆرى بۇ
پەرۋشم.

باشە بۇ دەبىي راست لەۋى دانىشى؟ لەۋ
تارىكايىيەدا. بلىي نەخەرەفابىي؟ نا، جا چۇن
شتى ۋا دەبىي، تازە پىي ناۋەتە تەمەنى
پەنجاۋسى سالى، ۋەك ھەمىشەش زەين ۋە
مىشكى باش كار دەكا. راستت دەۋى لە ھەموو
بارىكەۋە ساغ ۋە سەلىمە. ھىشتاكەش سوپى
چەۋەندەرى پىخۇشە. ئىستاش ھەر ھەۋەل جار

بەشى دوۋەمى رۇژنامەي تايمز (Times)
دەخۇيىتەۋە. ئەلەانىش ھەر كراسى يەخە
حەۋت لە بەردەكا. ھىشتاكەش پىي ۋايە دىيس
(Debs) دەيتۋانى نىشتان رىزگار بىكا ۋە T.R
كەرەستەيەك بوۋ بۇ ئەۋ ھۆگرييانەي پىۋەندىان
بە پوولەۋە ھەبوۋ. لە ھەرلەيەكەۋە لىكى دەيەۋە
ھەر ئەۋ پىاۋەي سالانە. كوپە لە چاۋ پىنچ سال
لەۋەپىشىش پىر نەبوۋە! ھەموۋكەس دان
بەمەدا دەنى. پىي دەلىن خۇپاگر. كەچى
بەتەنىيەي لەتارىكايى دا دادەنىشى. جگەرە
دەكىشى، چاۋ راست لەپىش خۇي دەبىي ۋە بە
درىزايى شەۋ چاۋى ناتروكىننى.

ئەگەر ئەۋ جۆرەيە خۇي باسى دەكا، ئەگەر
ئاۋا دەخەسىتەۋە، دەيجا خۇ من پىمخۇشە ھەر
ۋابىي، باشە ئەۋە دىنەيە، ھات ۋە ۋانەبىي. ئەۋە ھات
ۋە شتىكىكە لەگۇپىي دابىي ۋە من سەرى
لىدەرنەكەم، رەنگە پىۋىستى بە يارمەتى بىي، بۇ
قسە ناكە؟ بۇ نە ئەۋەيە نىۋچاۋانى تال كاۋىگرى،
نە ئەۋەيە پىبىكەننى؟

بۇ ھىچ ناكە؟ باشە بۇ ھەر دەبىي راست لەۋى
دانىشى؟

رقم چاك ھەستاۋە. ھەر دەبىي بەھۇي ئەم
خوردبوۋنەۋە تايىبەتىم بىي، لەۋانەشە تۋزىك دل
پەرۋش بىم. ھەرشتىك بىي رقم ھەستاۋە.

"بابە! شتىك بوۋە ۋە پىم ناللىي؟"

"نا ھىچ نەبوۋە كوپم. ھىچ نەبوۋە؟"

بەلام ئەمجارەيان بىريارم داۋە دەس لە سەرى
ھەلنەگرم. رقم ھەستاۋە.

"باشە بۇ لىرە ئاۋا بە تاقى تەننى دادەنىشى
ۋە تا درەنگاننى بىر دەكەيتەۋە؟"

"ئاۋا دەخەسىمەۋە كوپم. ئاۋام پىخۇشە."

سەرى لى دەرناكەم. سبەي شەۋ دىسان لەۋى
دادەنىشىتەۋە. گىزۋ ۋە دەبىم. زۆرى بۇ بە
پەرۋشم.

نا دەس بەردارى نابىم. رقم چاك ھەستاۋە.

"باشه بابە گيان بىر لە چى دەكەيتەو؟ بۆ
ھەر لەوئى دادەنيشى؟ پەرۆشى چىي؟ بىر لە
چى دەكەيتەو؟"

"پەرۆشى ھىچ نىم كورم. راستت پىئەلەيم.
ھەر ئەوئەندە نەبى ئاوا دەخەسىمەو، تەواو
براو، بۆ بخەو كورم."

كەف و كۆلى توورەيىم ھىندىك نىشتەو،
بەلام ھىشتا ھەر نەختىك بە پەرۆشم، دەبى لىم
رون كاتەو. لەوانەيە ئەم قسانەم زۆر شىتەنە
بى، باشە بۆ نابى پىم بلى؟ ئەو ھەستە سەيرە لە
گيانم دا چەكەرەي كردو، بىت و بۆم روون
نەبىتەو ھەر بىنا شىت بوم، كورە سەيرە
لەسەر قسەي خۆم سوورم.

"دەي باشە بابە گيان! بىر لە چى دەكەيتەو،
چىبوو؟"

"ھىچ كورم. ھەر شتىكى بەبىرم دابى، بىر لە
شتىكى تايبەت ناكەمەو. ھەر شتىكى بەبىرم
دابى." نا واديارە نايدركىنى.

شەو درەنگانە، شەقام بىدەنگ و ناو مال
تارىك و تنۆك. بە ئارامى لە پلىكانەكان
سەردەكەوم. بۆئەوئەي جىرەي كەوشەكانم
نەبىسن بەسپايى بە سەرياندا باز دەدەم. بە
كليل درگا دەكەمەو و وەرۆردەكەوم. بەسەرى
پەنجە خۆم بە ژوورەكەم دا دەكەم و جل و بەرگ
دادەكەم.

دیتەو بەبىرم ديسان تىنومە، بە پىخاوسى
دەچم بۆ ئاشپەزخانە، بەرلەوئەي بگەمە
ئاشپەزخانە دەزانم لەوتىيە. روالەتە كوورپو
چەمبوەكەي لەنۆ ئەو تارىكايىيە چرەدا دەبىنم.
ھەر لەسەر ھەمان كورسىيلە دانىشتوو و
ئانشىكى ھەر دوو دەستى لەسەر كەشك ئەژتۆي
لاقى داناو، سەبىلە كوورژاوەكەي بەدەمەوئەي،
چاوە بى ترووسكەكانى راست لەبەر پىي خۆي
بريو. پىم وانىە زانىبىتى من لەوئەم. ئەوكاتەي

من ھاتمە ژوورئى، گوئى لە ھىچ نەبوو. بىدەنگ
لەبەردرگا كە رادەوئەستم و سەيرى دەكەم.

ھەموو شتىك لە جوولە كەوتوو و بىدەنگە،
بەلام شەو پەرە لە دەنگە دەنگى چكۆلە و ھىور.
ھەروا كە لەوئى بى جوولە راوئەستاوم، سەرنجيان
دەدەمى. چركەي كاتژمىرى قورمىشدارى سەر
يەغدانەكە، ھارپەھارى نزمى ئەو ماشىنەي چەند
شەقام دوورتر تىدەپەري. خشە خشى ئەو
قاقەزانەي با بەنۆ كۆلان و شەقام دا بلاويان
دەكاتەو. سرتەسرتى بلىد و نزمبۆونەوئەي
دەنگىك وەك ھەناسەي ئارام ولەسەرەخۆ. ئەو
دەنگانەم عەجايب پىخۆشە.

و بەبىرم دیتەو گەرۆوم وشكە. چوست و
چالاک خۆم بە ئاشپەزخانەدا دەكەم. دەلەيم:
"سلاو بابە."

و بەلام دەداتەو: "سلاو كورم." دەنگى نزم و
خەوالو. نە جىگاكەي دەگوئى لە چاويشى لەو
جىيەي وا تىپرپو دەتروكىنى.

شىرە ئاوەكەم بۆ نادۆزىتەو. سىبەرى
كزى گۆپەكەي شەقام، رووناكايىيەك بە
پەنجەرەكەو دەنۆریتە ژوورئى و ژوورەكەي
تارىكتر كردو. خۆم دەگەيەنمە نۆو پاستى
ژوورەكە و چراكە ھەلدەكەم.

لەناكاو بە تەكانىك قرچەپى ھەلدەستى،
وەك بلىيى سمتەكۆلەيەكيان لەسەرى دابى.
دەپرسم:

"ئەو چىە بابە؟"

بە توندوتىژى جوابم دەداتەو: "ھىچ، جىي
روناكىم پىخۆش نى."

گۆپەكە دەكوورژىنمەو. لەسەرەخۆ
ئاوەكەم دەخۆمەو، لە دلى خۆمدا دەلەيم نابى لە
خۆمى گەرەكەمەو، دەبى لە بنج و بناوانى
بكۆلمەو.

"بۆ ناچى بخەي بابە؟ بۆ لەم تارىكايىيەداو
تا درەنگانئ لىرە دادەنيشى؟"

ديسان هه روا كپ و يهك هه وايه. به هتوري ده لئ: "هيچ. بير له شتيكي تاييه ت ناكه مه وه."

سه رچاوه:

Firsts of the famous
 Edited by Whit Burnett
 Ballantine Books – New York,
 1961, pp 219-223

له جوابدا ده لئ: "ئاوام پيخوشه. ناتوانم خوو به چرابگرم. نه و ده مانه ي من له نه وروپا منال بووم چرا و گلۆپ و شتي و امان نه بوو."

بو ساتيک دلم له ليدان راده وه ستئ و به خوشييه وه هه ناسه م راده گرم. ورده ورده واي بو ده چم له بني کووله که م دابئ. چيروکي ده وراني منالي باوکم له ولاتي ئوتريش ديتته وه بير. زردايکي باوکم بابه گه ورده م له پشت ميژي قاوه خانه ديتته به رچاو. درهنگ وهخته، مشتري نه ماون و نه وخه ريکه خه و ده يياته وه. چاوم له و پولوه سورانه يه که پاشماوه ي ئاورئکي به تينن، ناو ژووره که تاويکه و تاريکاييه کي زياتر به سه ريده ده کشئ. کورپکي بچکوله ده بينم له سه ر کؤمايه ک شوولي ته پ. له و به ري سو به گه ورده که وه هه لثرووشکاوه و چاوي پر له تروسکه ي بريوته پاشماوه ي بي گپ و ميژي پشکوي کزي ئاورده که. نه و کورپه باوکي منه.

چيژ و خوشي نه و چه ند چرکه ساته م ديتته وه بير کړوکپ له به ردرگا که راوه ستابووم و چاوم له باوکم ده کرد.

"مه به ستت نه وه يه شتيک له گورپي دانیه؟ بويه له تاريکاييدا داده نيشي چونکي پيخوشه، ها! بابه؟"

پيم وانيه بتوانم دهنگ هه لئه بريم و هاواري خوشيم بشارمه وه.

وه لام ده داته وه: "دلنيا به هه روايه. نه گه ر ولات روون بي ناتوانم بيربکه مه وه"

ليوانه که له جي خوي داده نيتمه وه و ده گه پيمه وه بو ژووره که ي خوم. ده ليم: "شهوت خوش بابه" پاشان شتيکم وه بير ديتته وه، ده گه پيمه وه، ده پرسم: "بير له چي ده که يته وه بابه؟" دهنگي ده لئي له شويينيکي دووره وه دي،

چەپكى شيعرى سويدي

• و: حەمەسە عەيد حەسەن

كچه بە دەستی سوورەو

كچه بە دەستی سوورەو

لە جیژوان گە پرایەو

دایكى پرسى:

- كچم بە چى دەستت سووربوو؟

- دایە گوڵە باخم چنى

دېكەكانى بە دەستما چوون.

كچه بە لیوى سوورەو

لە جیژوان گە پرایەو

دایكى پرسى:

- كچم بە چى لیوت سووربوو؟

- تووترېكم خوارد

ئاوەكەى لیوى رەنگردم.

كچه بە پەنگى زەردەو

لە جیژوان گە پرایەو

دایكى پرسى:

- كچم بە چى رەنگت وا زەرد هەلگە پراو؟

- دایە گۆرێ هەلېكەنەو

لە ناویدا بشارەو

لە سەر كێلەكەى بنووسە:

كاتى بە دەستی سوورەو گە پرایەو

دەستى لە ناو دەستى دلدەرەكەیدا سوور

هەلگە پرابوو،

كاتى بە لیوى سوورەو گە پرایەو

لیوى لە ژێر لیوى دلدەرەكەیدا سوور هەلگە پرابوو

كە بە پووخسارى زەردەو گە پرایەو،

باوەرى بە خوشەوێستەكەى نە ما بوو.

یۆمان لودشيك رۆنەبیری

1877-1804

خەفەت و شادی

خەفەت و شادی لە مالى دڵما

يەكى ژورېكيان داگيركردبوو،
دوژمنانه جيا له يەكدي دەژيان،
رۆژ هات و رۆيشت...

بۆ شكاندنې كۆتى تەنيايي
دەرگايان له سەر يەكدي كرده وه
به گهرمې دهستی يەكتريان كوشی
توند باوه شيان كرد به يەكتريدا
يەكيان رامووسی،
ئیدی له وساوه
شادیم بوو به خەم
خەمیشه م شادی،

يۆمان لوفيدك رۆنه بېری

دهشې دوو دهست

رېگه ي به هه شتی نهوین دېرینه
به لام هه مېشه ده لئې نه شکاوه.

دهشې دوو دهست

له ژیر چه تریکدا لیکتر بئالین

دهشې دوو دهست

له به ختیاریدا لیکتر بئالین،

دهشې دوو دهست

له ناخوشیدا لیکتر بئالین،

دهشې دوو دهست

له رپی قازانجدا،

له ناو بازارپی گه وره ی جیهاندا لیکتر بئالین،

دهشې دوو دهست...

نیلس فیڤرلین

1898-1961

هیزی نهوین

نهوین دیتو نهوین ده پروا

که س ناتوانی یاسای نهوین لیکباته وه.

من دهمه وی زستان، به هار،

هه موو رۆژانی ژيانم له گه ل تۆيم،

تۆ خاوه نی دلی منی

منیش خاوه نی دلی تۆ،

هه رگیز بوار ناده م دلت بیته وه لات،

خۆشبه ختی من شادی تۆیه

خۆشبه ختی تۆیش به ختیاریی من،

گریانیشت، گریانن من.

نهوین نه وه نده به هیزه،

سه ری بۆ هیچ نه ویناكا.

گول له زه مینن سه خته وه سه ر ده ردینن و

وه کوو هه تاو

شابال به سه ر ده شتی تاریکدا ده کیشن.

تۆ خاوه نی دلی منی

منیش خاوه نی دلی تۆ،

هه رگیز بوار ناده م دلت بیته وه لات،

خۆشبه ختی من شادی تۆیه،

خۆشبه ختی تۆیش به ختیاریی من،

گریانیشت، گریانن من.

نیلس فیڤرلین

شه ویکی دريژ

نازه نین:

لیگه پئی بابژین،

لیگه پئی هه مېشه

سه رقالي نهوین بین،

با قسه هینان و بردن و

سه رسامیی نه یاران

بی به ها وه ربگرین،

خۆر ئاوا ده بیت و

سه ر له نوێ دیته وه،

باجاری که رۆژی ته مه ن کورت دوایی هات

پیکه وه شه ویکی بی پایان رابویرین،

نه وساکه یه ک هه زار ماچانم بده ئی و سه دی

که یش،

دواي ئەو ە يەك ەزار ماچى كەوسەدى كەيش،
 ەمديسان يەك ەزار ماچى كەوسەدى كەيش،
 كە چەندىن ەزار جار يەكديمان راموسى،
 ئىدى بابىرمان لاي ژماردن نەمىنى،
 تا ەيچ كام لەوانەى چاوانيان
 پىماندا ەلنايە،
 نەزانن چەند جارمان يەكترى راموسى.
 كاتولوس*

*شاعىرىكى دېرىنى رۇمانىيە.

كە با تىكەل قزى دەبى

دەپواتو با
 تىكەل دەبى لەگەل قزى،
 ئاي كەحەزم لەشىۋازى رۇيىنىتى،
 ئاي كەحەزم لەشىۋازى رۇيىنىتى
 كە با تىكەل قزى دەبى.
 ئاي كەحەزم لەشىۋازىيە با تىكەل قزى دەبى،
 ئاي كەحەزم لەشىۋازى بايە كاتى
 تىكەلى قزەكەى دەبى،
 حەزم لىيەتى كە دەپوا،
 ئاي كەحەزم لەشىۋازى رۇيىنىتى
 كە با تىكەل قزى دەبى
 حەزم لەشىۋازى بايە لەگەل قزى.
 حەزم لەشىۋازى بايە
 كاتى تىكەل قزى دەبى.
 حەزم لەباو حەزم لەو،
 كە دەپواو با تىكەل دەبى لەگەل قزى.
 حەزم لەشىۋازى ئەشقى
 نىۋانى باو قزى ئەو،
 حەزم لىيەتى كە دەپواو
 با تىكەلى قزى دەبى.

كلاس ئەنەرسون*

(1937 -)

* ەزىرى رۇشنىبرى فىنلاندى

خۇرنشىن

چاۋەكانى تۇ ئاگرن
 گيانى منىش دارىكى وشك،
 روت ەركىپە
 باگپ نەگرم،
 كەمانىكم..
 ەرجى گۇرانى دنيايە،
 لەناخمايە،
 بەتەنيا تۇ،
 دەتوانى بمەينىتە گۇ.
 روت ەركىپە
 با بتەزم،
 روت تىكە
 باگپ بگرم.
 من حەزم من تامەزۇيىم،
 لەسەر سنورى نىۋانى
 بەهارو پايىزدا دەژىم.
 لىم گەپى با
 سەرخۇشانە ستران بلىم،
 لىم گەپى با دوا گۇرانىم
 تەرخان بى بۇ
 ەموو سالانى دلدارىم.
 روت تىكە،
 روت ەركىپە!
 باۋەكوو خۇرنشىنىكى دەمەو پايىز
 ەردووكمان گرمان تىبەربى،
 با بەشەمالى بەختيارى،
 ئالاي بەخوين سورەلگەپراوى ئەوينمان
 شەكاۋە بى،
 باچاوم لەھەنگاوت بى،
 كاتى لەناو خۇرنشىندا بزرەدەبى،
 ئەى ئەو شۇخەى لەسۇراخى گرى جوانىتا
 بزرىووم.

ئىرىك ئەكسل كارلفىلدت

(1931-1964)

لە دەست چوون

تاكوو ئىستا،

سىڭ دىدارم لە دەست چووه،

يەكەمىيان مرد،

دووهمىيان: ناحەزى فيلباز

فريوى دا،

سىيەمىيان: بوو بە هاوسەرم.

ئانا مارييا لىنگرين

1817-1755

يەكەم ماچ

هەرگىز دەريا

و دەها درەوشاوه نەبووه،

هەرگىز بەستىن

وا ئازادىي نەبەخشيوه،

دەشت و ميترگو درەخت هەرگىز

وا جوان نەبوون،

گوليش هەرگىز بۆنى هيندە خوش نەبووه

وەك ئەوكاتەى خۆرئاوا بوون

رەشمالى قژە لوولەكەت

دال دەى دامو

چى خەم و ناسۆرم هەبوو

لە يەكەم ماچتا نوقم بوو.

ئىفەرت تاوبە

1976-1890

چوالەى گولکردوو

خۆشەويستەكەم

وەكوو دارچوالەى گولکردوو واىە

ئەى با بەنەرمى گۆرانى بلّى

بۆ جوانىيى بالاي.

خۆشەويستەكەم

وەكوو درەختى چوالەى گولکردوو

رووناكەو بىگەرد.

بەتەنيا هەر تۆ ئەى شنەى بەيان،

دەزانى ئەو چەند دلرفينەو جوان.

خۆشەويستەكەم

وەكوو دارچوالەى گولکردوو واىە،

كاتى تاريكى چواردەروم دەگرى،

هەر ئەو دەتوانى

بەدەنگمەوە بى.

پىر لاگەركفيست

1974-1891

گفتگو

■ فلسفہ فقہی سیاسی لای کلؤد لوفور

فەلسەفەى سىياسى لای

(كلۆد لۆفۆر)

Claude Lefort

• و: رەووف بېگەرد

خەلکانى پەش و رووت، كەسانىك كە ئەوسا
ھىچيان لەبارەى دابىن كردنى ژيانى كۆمەلایەتى
نەدەزانى و چ خەبەرئىكيان لەوەنەبوو كە ئىمە
ئەمۇ ناوى كۆمەك كاری لى دەنئین. من ھەر لە
مندالیەو لە ناخۆشى ژيانى ئەو خەلگەو نزیك
بووم، ئەمەتان بۆیە بۆ باس دەكەم كە بزائن ئەو
مەسەلەىە كاریگەریەكى زۆرى لەسەر ژيانى من
داناو، دایكەم نیوہ جوولەكە بوو، لەبەر چەند
ھۆیەكى ئالۆز كە ئیرە جىگای وتنى نىیە منیش
ناوى دایكەم ھەلگرتبوو كە سەد دەرسەد ناویكى
جوولەكانە بوو بە ناوى كوھین، باوكم جوولەكە
نەبوو، بۆیە لەبارى یاسایى و بە پىسى دەستوورى
دەولەتى (پیتان) من بە جوو دانەدەنرام.
بە پىچەوانەوہ دایكەم بە جوو دەدرایە قەلەم،
دایكەم بە درىژایى ئەو ماوہیەى كە نازیەكان

• ئەشى بەرپزتان كورتە پوون كردنەوہیەك
لەسەر پىشینیەى بیروپاتان و چۆنیەتى ھاتنە
ناو ژيانى سىياسى خۆتان باس بكەن .
- من سالى 1924 لە پاريس لە خیزانیكى
ھەزار ھاتوومەتە دنیاوہ، كەچى ھەر ئەو
دەوروہەرە پر لە ھەژارى و دەست تەنگیە
دەرفەتى بۆ پەخساندم كە لەگەل كۆمەلایك
دەولەمەندا تىكەل بىم، چونكە یەك دوونەوہى
پىشترى بنەمالەكەمان تووشى نابوودى ھاتبوون،
دایكەم و نەنكەم فیژى پەروەردە و خویندنیان
كردم، دایكەم (مەممە) یەكى مۆدولە نىگار
كىشاندا بە زەوق و بەھرەمەند بوو، وا بەستەى
خیزانیكى بۆرژواى لى كەوتو بوو، لە بەیانیهوہ تا
شەو كاری دەكرد، بە كەسانىكى ئاشنا كرىن كە
ئەوانیش زۆریان كار دەكرد و بەشيك بوون لە

فهره نسايان داگير كردبوو هر له و شوينه ی خوی له پاریس مایه وه، که پیشان هر له وی ده ژیا و هر گیز جی نه هیشت، نه گهر چی هه موو گه په ک نه ویان به ناوه بچوکه که یه وه ده ناسی و نه ویش نه فره تی خوی له نه لمانه کان نه ده شارده وه، له گه ل نه وه یشدا که هه راو زه نایه کی بچوکی له ناو قه ساب و ورده فروشی گه په کدا به رپا کردبوو. نه مه باسیکی سه رنج پاکیشه، چونکه نه وه ده رده خات که له کاتی داگيرکراوی فهره نسادا که سانیکي باش هه بوون که سیان نه ده دایه ده ست پولیس، به لام دایکم به تاییه تی بویه مابوه وه که هه رگیز قبولی نه وه ی نه کردبوو ((نه ستیره ی زهرد)) له به روکی خوی بدات. چونکه نه گهر وابوایه گیانی ده که وتیه مه ترسیه وه و سه ری تیا ده چوو، من که میک په روه رده و خویندنی مه سیحیم هه بوو، له هه مان کاتدا نه و بیر هه ریه ی له خیزانه جووله که کم که ماوه یه کی زور بوو له فهره نسادا نیشته جی بوون کاریگه ریان له سه رم هه بوو. بویه که منال بووم گویم بۆچیرۆکی نه شکه نجه و ئازاری جووله که و مه سه له ی دریفؤس ته کاندبوو. له به رنه وه ی ناوه که کم جووله کانه بوو، زور جاران له قوتاخانه وه ک جووله که مامه له یان له گه لما ده کرد، بویه له نیوان دووشناسدا له کیشمه کیشما بووم، که نه گهر بۆ هه ندیک دوو شناس لایه نی چاکه ی هه بوو بیّت، بۆ من به پیچه وانه وه گيروگرفتی پیش هینا بووم، بویه له م دۆخه دا ناچار بووم که نار بگرم، چونکه به رانبه ر هاوړی جووله که کانم خۆم به ناپاک ده زانی و، تیده کو شام نه وه نه زانن که من فیتری کاسو لیکیه ت بووم، له لایه کی تره وه کاسو لیکیه کانیش به تاوانی نه وه ی که جووله که م قه شمه ریان پی ده کردم. هاوړی یه کم که نزیکه ی

حه وت سال له خۆم گه وره تر بوو، زور زوو چوه ناو دنیای سیاسه ته وه و، له هه ژده سالی سهره تا هه وادارو پاشان بوو نه دمی چالاکی سوشیالیست، هه رچه نده ده گه پیمه وه بۆ رابوردو و یا داشته سیاسیه کانی نه و سه رده مانه م زیاتر بیرده که ونه وه که زوریان کار لی کردووم و زه نیمیان داگير کردوه، بۆ نمونه پیلانه فاشستیه که ی گروپی (خاچی ئاسن) دژی پارله مانی سالی 1934 دینمه وه یاد، یان وینه ی نه و پۆژنامانه ی که مهیدانی کنکور دیان پیشان ده داو نه و پولیسانه ی له گه ل نه سپه کانیاندا ده گلان. چونکه خه لکه که گويزانی ریش تاشینیان نه خسته ژیر سمی نه سپه کانیانه وه، به م جوړه هیشتا نه و وینانه م به زیندویی له به رچاون، به تاییه تی سالی 1936 که ته مه من دوانزه سال بوو له گه ل براکه مدا به شداری هه موو خو پیشاندا نه کانم ده کرد. زور چاکم له بیره پۆژیک به سواری لۆریه کی پر له کریکار به ره و مهیدانی رپه بلیک پۆشتم، له وی گویم بۆ قسه کانی تورزو بلووم و چه ند که سیکی تر گرت. نه مه ویت بلیم له دوانزه سالی ته واو ببومه سیاسی، بیگومان سیاسیه کی ساده، خویندمن، وه ک ده زانیت له دواناوه ندی کارنیف له پاریس ته واو کرد. یه کیک له مامؤستا کانم، له کاتی داگير کردنی فهره نسادا ((مرلوپونتی)) بوو، وانه کانی گهرم و گوړ و ئاپوره بوون. هه ندیک جار له گه ل نه وه یشدا که هه ست به مه ترسی ده کرا ده رباره ی مه سه له سیاسیه کان و مارکسیزم ده دوا، له بیرمه له ناوه راستی نه و سالی خویندنه دا چاکترین قوتا بی مرلوپونتی بووم، نه و له گه ل قوتا بیه کاندا په یوه ندیه کی گیانی به گیانی هه بوو، پۆژیک بانگهیشتی منی کرد بۆ کافتريای به رانبه ر قوتاخانه که مان تا پیکه وه بیره بخوینه وه، له وی

پرسیاری بیروباوهری سیاسی خۆمی لی کردم،
 منیش بی کهترین بهد گومانی لهبارهی بیروپای
 سیاسیمه وه قسەم بۆ کرد. مرلوپونتی پرسى :
 ((هیچ کاتیک له گەل تروتسکیه کاندایه کانگیریت
 هه بوه ؟)) وتم نا، به لام تروتسکی دهنامم، به
 تایبەت که ته مەنم هەشت سالان بوو باوکی
 هاوپییه کی پوو سیم هەندیک جار باسی شۆرشى
 روسیاو تروتسکی بۆ دهکردین، مرلوپونتی وتی :
 ((ئەم پرسیارەم بۆیه کرد چونکه ئەو قسەیهی
 جاریک کردت له تیروانیی تروتسکیه وه زۆر نزیك
 بوو)) وهك ده بینیت ئەمانه رووداوی کهم بایه خن،
 به لام یادوهری ئەم قسانه ئەوهم بۆ دەسەلمینیت
 که من خۆم پیگه یاندوه، چونکه براکه م له
 چالاکی سیاسیدا زۆر له من میانه پەوتر بوو، بۆیه
 بۆ خۆم فەرهنگیکی بچوکی مارکسیه تم پهیدا
 کرد، له حیزبی کۆمونیستی فەرمانرەواو
 ستالینیزم زۆر بیزار بووم، ئیتر به و ئەندازه
 توانایه ی هەم بوو بی ئەوهی به خۆم بزانی به رهو
 تروتسکیه ت چووم. پیکهوت وای هیئا چەند
 مانگیکیش دواى ئەوه بوومه هاوپی تروتسکیه ک
 که له نهینیدا دهژیا، له سالی 1934 دا به پیک و
 پیکى که وتمه هات و چۆکردنی کۆمه لیکى
 مارکسی. سالی 1944 هاوزه مان له گەل دروست
 بوونه وهی حیزبی تروتسکیه کاندایانم له ژبانی
 نهینی هیئاو، که میك دواى ئەوه کۆمه لیک مهیلی
 نوێ له منا دروست بوو که هاوکات بوو له گەل
 ناشنا بوونم به کورنلیوس کاستوریادیسدا که
 تازه هاتبوه فەرهنسا. به بۆچوونی ئیمه بهرگری
 کردن له مارکسیزمی راسته قینه تهنیا کاتیک
 ئەنجام ده درا که رهخنه یه کی سهخت له
 سیاسه تی حیزبه ئهروپاییهکانی پۆژاوا به
 تایبەت فەرهنسا و له پژیمی بوروکراسی
 سوفیه تیش بگیریت .

● کهواته ئیوه هەر له سه ره تاوه دژی ستالین
 بوون؟

- به لێ، هەر له وه سه ره تایه وه دژی ستالین
 بووم، ته نانه ت پێش ئەوهی ناشنای
 تروتسکیه کان بم، بۆیه، که چوومه حیزبی
 تروتسکیه وه، نیسبەت به خودی مارکسیزم
 هه لویستی رهخنه گرانه م هه بوو، چونکه به پای من
 تیزی سه ره کی بوروکراسی قارچک ئاسا له
 پیناوی ململانێی کویری چینایه تیا بۆما وه یه ک
 گه شه ی ده کردو، چاره نووسی ئەوه بوو له گەل
 بزوتنه وهی میژوودا له گۆرپه پانه که پرواته ده ری،
 ئەم تیزه لایه نیکى نمایشی هه بوو، سیاسه تی
 پرولیتاریا تهنیا په پره وی له شیوه یه ک ده کرد،
 ئەویش هەم رهخنه ی بنچینه یی بوو له دنیاى
 ستالین و رهخنه ییش له دنیاى سه رمایه دارى.

● ئەزمونی شهخسیتان وهك خه باتگێڕیکى
 سیاسى و فەیلەسوف له نیوان سالانى 1948
 - 1958 و له نیو گروپی (سوسیالیزم یان
 وهحشى گه ری) دا چۆن هه لده سه نگینیت؟

- ئیمه گروپیکی بچووک بوین که
 (سوسیالیزم یان وهحشى گه ری) مان دروست
 کرد، له راستیا ئەزمونی ئەو سالانه بۆ من
 ده وله مەند بوو، له لایه که وه بهردهوام په یوه ندیم
 له گەل کاری به کۆمه لدا پهیدا کرد، په یوه ندی به
 باس و گفتو گو یه ک که هەر کهس تیايدا ده یه ویت
 ئەوی دی قه ناعەت پی بکات. به رای من ئەو
 باسانه زۆر پیویستن، له گەل ئەوه یشدا، هەر له و
 سه ره تایه دا له لایه ن گروپی (سوشیالیزم یان
 وهحشى گه ری) تووشی گه لیک گومان و دوو دلی
 هاتبووم، من به هیواى ئەوه بووم گۆفاریک
 ده ریکه ین که ئامیزی کراوه بی ت بۆ ئەو بزواتانه ی
 مه رج نیه له گەل بیرو بۆچوونی ئیمه دا بگونجیت،
 من له گەل دروست کردنى گروپیکی تازه و
 پیکخراویکی شۆرشگێڕیدا نه بووم. به ته وای دژی

دروست کردنى هەر جۆره حيزيىكى تازه بووم، به پروای من ره خنەى ئيمه له بوروكراسى له گەل بىرى دروست کردنى حيزيى تازه دا پيچەوانەى يەكترى بوون، بيگومان ئەمە له سادەبىي دلى منەوه بوو كه وام بىرده كردهوه بهرپا بوونى شۆرشى پرۆليتارى و به گەر خستنه وهى ژيانى بزوتنه وهى كرێكارى مومكين نيه مه گەر به كارى داهينه رانهى خودى كرێكاران نه بىت، كارێك كه ئيمه، ئەو گروپه بچووك و كەم بايه خه ده مانتوانى بىكهين، بلۆكرده وهى بىرو كۆشش بوو بۆ دروست کردنى كه سانتيكى شۆرشگير كه يەكترىان نه ده ناسى. ههروهها بۆ به ده ست هينانى تواناي ئال و گۆر کردنى بىرو پاو هاوكارى كردنيان بوو بۆ تويزينه وهى نه زمونگه ليك كه خويان له رهوتى ژيان و چالاكيه كاندا ده ستيان ده كهوت. به لام ئەمە به هيچ جۆرێك ماناي ئەوه نه بوو توندوتيزيهكى تربيتە كايه، بۆيه هەر له سه ره تاوه له گەل كاستودىاديس دا رێك نه ده كه وتم، هەر ئەوه يش واى كرد كه دووسى جار له (سوسياليزم يان وه حشى گهري) و هاوكارى كه سانتيكى تر كه زۆريان كه لك پى گه ياندم وازيىتم. په يوه ندى هاوپريانهى ئيمه جار جار سه ره له نوێ ده ستى پى ده كرده وه، تا ئەوهى له سالى 1958 دا بىرى دروست کردنى ريكخراويك بوه بابەتى باس كردن. زوربهى گروپى (سوسياليزم يان وه حشى گهري) وایانده زانى گه يشتنى ديگول بۆ سه ر حوكم و ئەو قه يرايهى بهرپاي كرد بوو، كه ناشبه تالى سه نديكاكانى لى چاوه پى ده كرا كاتيكي گونجاو بوو بۆ دووباره خۆ سازدانه وه بۆ دروست کردنى ريكخراويك، به لام له بهر ئەوهى كه من هه رگيز بپوام به ناشبه تالى سه نديكاكان نه ده كرد، بپوايشم به وه نه بوو كه ديگول بيه وييت - هه روا به ئاسانى - جۆريك له نيوفاشيزم بينيتته گۆپى، له بهر ئەوه يش كه هه ميشه دژى گروپ بازي بووم، هه ر ئەوسا به ته واوى له گروپى (سوسياليزم يان وه حشى گهري) چوومه ده رى، جى سه رنجه كه

به و كارهم بۆ دوه مين جار هه ستى ته واوم به ئازادى كرد. يه كه مجاريان كه له تروتسيكزم رزگارم بوو، دوه م جاريش كه له (سوسياليزم يان وه حشى گهري) ده رچووم كه نيوه نديكى زۆر پر به رهه م تر بوو. به لام ته نانه ت ليره يشدا و له نه ستى خوما هه ستم به وه ده كرد بۆ ئەوهى ئەوانى تر هه ميشه من به شۆرشگيرى وه فادار بزائن كه وتبوومه سانسۆر کردنى خۆم. له ريكخراودا هه ميشه ئەو مه ترسيه هه يه كه تاوانى ناپاكيه ت بهر نه پال، چونكه هه ر ئەوه ندهى وازت له هه لويستى ده سته جهمعى هينا كه پى ناسراويت، هه ر ئەوه ندهى ئيتىر هاوپريان نه بىت، هه ر له بهر ئەوهى ده ست بكه يته پرسيار كردن. ئيتىر ده گه رينه وه سه رت و پىت ده لىن : ((تو ئيتىر شۆرشگير نيت)) ((ئيتىر ئەم مرفقه حسابى ماركسيه تى بۆ ناكريت)) بۆيه راستيه كه ي ئەمە يه هه ر ئەوه ندهى له گەل چەند هاوپريه كها كه دوو سالى ته واو پيكه وه بووين. له (سوسياليزم يان وه حشى گهري) وازم هينا به ته واوى هه ستم به بارسووكى كرد. چونكه پاشان تى گه يشتم ده بىت تىگه يشتنى ئيمه له ستالينيزم چه مكىكى وردى سياسى په يدا بكات، چونكه مه سه له ي توتاليتاريزم له مه سه له ي بوروكراسى گرنگتر بوو، راستت ده وييت ئەم وه رچه رخانه له وتاريكدا به ناوى ((توتاليتاريزمى بى ستالين)) سه باره ت به راپۆرتى خرۆشوف بۆ كۆنگره ي بىست، كه سالى 1956 له (سوسياليزم يان وه حشى گهري) دا بلۆم كرده وه ده رده كه وييت. به لام من ئەمجاره له شى كرده وهى ماهيه تى توتاليتاريزم دا زياتر هه ستم به ئازادى خۆم ده كرد. هه ر ئەو كاته له وه گه يشتم ئەو پرژيمه ديموكراسيه ي كه ئيمه تيا ده ژين هه رگيز ناتوانيت سه رخانه سياسى كۆمه لگايه ك بىت كه په يوه نديه كانى به رهه م هينان سيماي جياكه ره وه يه تى. ئەو جياوازيه بنه رپه تيه ش كه له نيوان ديموكراسى وتوتاليتاريزما هه يه و هه موو لايه نه كانى تريان ده خاته ژيىر ركيفى خۆيه وه، له و كاته وه

سەبارەت بە ديموكراسىيە بەردەوام كەلگەن پىيا
چوونەنەنە بەدوادا گەپان، ھەلگەن ئەو دەربخەم
كە ديموكراسىيە، ئەو ديموكراسىيە پۈللەتتە نىيە كە
ماركس ھەلگەن داو ھاھىيەتتە پىيە خەشەتتە،
ھەرچەندە ئەو ئاشكرا ديارە كە بەشەككى
فراوانى ئازادى ھەر بەپۈللەت دەمەنەتتە،
چونكە تەنبا ژمارەيەككى كەم ئەيان تۈانى لەو
ديموكراسىيەتە كەلگەن ھەرگەن، ئەم ۋىست ئەو
دەربخەم كە مەرج نىيە ديموكراسىيە بە
ديموكراسىيەتتە بورژوا كۆتايىيەتتە، ھەر لەناو
جەركەي ديموكراسىيە ھەيە خەباتى چىنايەتتە
تەواو پىدەگات. ھەر ھەلگەن ئەو ھەيش كە
ديموكراسىيە ھەنگاۋىك نىيە بەرەو كۆمەلگەي پىيە
چىن، بەلگەن شەيۋەي كۆمەلگەي كە خەباتى
چىنايەتتە تىيادا رى پىيە دراو ھەوايە و دەشەتتە
ئازاد پىرەكان لەگەل يەكتىدا پىك بەگەن. يان
سىستەمىك بەسەر ديموكراسىيە ھەلگەن ھەرمان ھەوايە
كە پىرى پىشت گىرى كىرەن لە دەسەلەت و زەوت
كىرەن و بەرجەستە كىرەن بەرەو شەكست دەبات.
ئەو ھەيش كە دەولەت نەبەتتە بەم چەمكە لەگەل
دەسەلەتە سىياسىيەكەدا بەماناى تاييەتتە وشە
تەكەل بن. واتا دەسەلەتتە بەردەوام بە دۈي
ئەو ھەدا دەگەپتتە كە پەوايەتتە خۇي بەدەست
بىنەتتە، كەواتە نەو ھەستەو، بەلگەن كۆمەلگەي
زىندە، گەت و گۆ ھەلگەن گىرە ھەمە جۆرە،
وايشمان لى دەكات رەخنە لەو سىستەمە بگىرەن كە
لە دىدى ئىمەدا نا پەسەندە. ئەم قىسانە بۆ ئەو
نىيە ديموكراسىيەت بەكەينە بت ھەلگەن، بەلگەن
مەسەلەكە ئەو ھەيە كە دەتۈانەن لە پىيە
ديموكراسىيە ھەمەسەلە كۆمەلەيەتتە ئابورى و
ئەخلاقيەكان بەھەنە پۈو.

● ئەو كاتەي وازتان لە (سوسىيالىزم يان ھەشى
گەرى) ھىنا لەگەل ماركسىزم پەيوەندىتان
چۆن بوو ؟
- كە وازم لە (سوسىيالىزم يان ھەشى
گەرى) ھىنا ھاكات دەست بەردار بوونم لە پىرى

شۆپش، بىرۈپام لەسەر توتالىتارىزم،
پىياچوونەنە ھەم سەبارەت بە ديموكراسىيە و
واشەنەنە لە ماركسىيەت ھەمەو بە ھەلگەن تەرىپدا
پىكەو دەپۈشتەن. ئەو ھەي دەمەتتە بىلەم
ئەو ھەيە كە داپرانى تەواوم لە ماركسىيەت لە
كۆتايى دەيەي 1950 دا ھەرگىز بەر پەرج
دانەو ھەي ئاسەوارى ماركس نەبوو ھەلگەن ھەندىكى
تەردەيان كىرە، ھەمەشە مەن بىرۈپام وابو و
ئىستاش ھەرۈپام كە ماركس بىرەندىكى ديارەو
بەردەوام پىيەستىمان بە خۇيەندەنەو
تەگەيشتەن بەرەمەكانىيەتتە، مەن لە ماركسەو
فىرى ئەو ھەيە كە لە ماركسىزم داپرەم، مەن
ناتوانم ھەرناو بە سادەيى ماركس بەرەنە بە
لەينەزم و ستالىنىزم رابگەم، چونكە لە خۇيە
ماركسدا ماركسىزەمە ھەيە. بە جۆرىكى تىرى
بەلەين لە ماركسىزم چەندان تىورەيە سەبارەت
بە كۆمەلگەي پىيە چىن، شۆپش و ھەلگەن پىر لە
كارەساتى سەرمەيەدارى، بەلام مەن ھەمەشە
باو ھەم وابو كە بىجگە لەم تىورانە، ھەلگەن
گەو ھەي ماركس بۆ تەگەيشتەن و دەرەكى
كۆمەلگەي سەردەمەي خۇي بوو.

● ئىستە راتان دەرەيەي پىرى ماركسىزم چىيە ؟
- راي مەن ھىچ ھەرقى نەكردەو، وتارىكم
دەرەيەي مانىفىستى كۆمۇنىستى ماركس
نوسىو. وتارىكى زۆر پەخنە گرانە، چونكە
مانىفىستى كۆمۇنىست خەستە پۈي پىرى
تەواو ماركسە، لەلەيەككى تەرەو،
خۇيەندەنەيەككى دىرەزم لەسەر ماركس و
سەرنجەكانى دەرەيەي مەزۇو نوسىو،
ھەلگەن ئەو دەربخەم كە تا چ ئەندازەيەك
بەرەمەكانى ماركس بە تەمومۇ ئازايانەن،
چونكە لەگەل ئەوپايانەشدا كە دەخىنە پۈو،
جۆرىك لە كۆتايى ھىنان بە مەزۇو، جۆرىكىش
دەيەتتە لەناو ھەناو بەرەمەكانى ماركسدا

هەن، واتا جۆرىك لە چەمكىي چاوه پوان
نەكراوى يەكان گيرى دياردە ئابورىەكان و دياردە
سياسيهكان .

● بە پای ئیوه لە ئیستادا دەشیئت کەلکی تەواو
لەبەرەمەمی مارکس وەرگىریت، یان
بیروباوەرەکانی مارکس کۆن بوون؟
— بەرای من دەشیئت هەمیشە بەرەمەمی
مارکس بخوینریتەوه .

● ئایا لەبەر ئەمەیه کە کارەکانی مارکس لە
پرووی چەمکی ئایدۆلۆژیەوه کاریگەریان لەسەر
ئیش کردنت هەبۆه؟
— بەلێ، من نکۆلی ئەوه ناکەم کاتیك لەبوارى
ئایدۆلۆژیا کارم دەکرد لە ژێر کاریگەری مارکسدا
بووم .

● مادامەکی باسەکەمان لەسەر مارکسیزم،
ئەمەویت بزانم هەرەسی کۆمۆنیزم لە سوڤیەت
و، پاشان ئال و گۆرە سیاسى و ئابوریەكان لە
ولاتانی خۆرەلاتدا چۆن لیک دەدەیتەوه ؟
— پێم وایە لە ناساندنی چەمکی توتالیتاریزما
بەشیکم هەیه، مەبەستم ئەوهیه کە بەرای من
هەرگیز کۆمەلگای توتالیتەر، ئەو کۆمەلگایەى کە
بەرەستى دەیهویت وایت یان ئەوهی پابەرەکانی
دەیانویست وادەربچیت نەبۆه . هیچ کاتیك بروام
بەوه نیه کە کۆمەلگای توتالیتەر کۆمەلگایەکی
گونجاو بیئت، هیچ کات باوەر بەوه ناکەم
کۆمەلگایەك هەبوو بیئت تیایدا سیاسەت و کۆمەل
بە واقع پەيوەندیان لەگەڵیەکترا بوویت . بە
پێچەوانەوه کۆششی من بۆ دەرخیستنی ئەو
پاسستیەیه کە روانینی توتالیتەر و نیشانە
سەرەکیەکانی توتالیتاریزم واقعیکن پەر لە
دژایەتی، بۆیه ئەمڕۆ بەلامەوه سەیرنیه کە
نیشانەى ئاشبەتال کردنیان بە ئاشکرا پێوه

دیاره . من وای بۆ دەچم شتیك کە پێویست بوو
بزانریت ئەوهبووکە ماوهیهکی زۆر نە لە بولگاریا
و نەلەپۆلەندا هیچ جۆرە ئازاوه و داواى
سەرەخۆیی لەلایەن چینەکانی کۆمەلگای
مەدەنیەوه دژی حیزبی کۆمۆنیست دەرئەکەوت،
تەنانت لە پوسیایش لەلایەن چینی حوکمرانەوه
ئەم بزوتنەوهیه بەدی هات . سەرئەنجامیش
کاری داھینەرانی سکریتی گشتی بوو کە ئەم
وەرچەرخانە پوویداو، هەرەسی ئیمپراتۆریەتی
شۆرەوی پاشان ئاشبەتالی ئەوروپای
خۆرەلاتی لی کەوتەوه، من نالیم بۆ قەیرانی
ناوبراو بەلگەیهکی کۆمەلناسی و سیاسی وجودی
نیه . ئەوهی ئاشکرایە کە پروسترویکا ئەنجامی
نارەزاییەك بوو کە پزیمی کۆمۆنیستی لە
تەواوی ئاستەکانی کۆمەلگای شۆرەویدا دروستی
کرد بوو، بەلام دەبیئت ئەوه بزانی کە لە هەناوی
هەمان حیزبی فەرمانرەوایا بوو کەمایهتیهکی
بچوک توانی ئەو کارە مەزنە لە رەوتی ئازادیدا
بە دەست بیئت . بۆیه بەرای من گۆرباتشوف لەم
مەسەلەیهدا دەوری سەرەکی بینی، ناکریت
بەروانینیکی سادانەى هەلچوونی کۆمەلانی
خەلکی دەوری تاکە کەس پووچ بکەینەوه یان
کەم نرخى بکەین، بە برۆای من ئیمە رووبەرۆی
رابەرێکی سیاسی وابوینەتەوه کە خەيال و
ئازایەتیهکی سیاسی دەگمەنى وای لە خۆی
پیشاندایە، کە لە چوارچێوەی بوروکراسی
شۆرەویدا کەس چاوەرپێ نەبۆه، مەبەستم لەو
پزیمەیه کە ئەندامەکانی لەژێر چاودیاری یەکتەردان
و ژیاى خۆیان بۆ ئەوه تەرخان کردۆه کە بە
پێچەوانەى یەکتەرەوه رەفتار بکەن،
ئەنجامەکەشی سستی و داکەوتنە . ئەو پۆژەى
گۆرباتشوف بریاری ئازاد کردنی ساخاروفیدا،
بەردەوام مەستم بەوه دەکرد کە وەرچەرخانێکی
نا ئاسایی لە گۆریدایە، چونکە ئەو ئازادیە کە لە
خودی خۆیدا لە پووداوی میژووی ولادتدا چ

بايەخىكى نەبوو، كوت و پېرمانايەكى رەمىزى لە خۇگرت، بوروكراسى لە خۇيەوۋە كە لاكەوت، دەزانىت لە دىنبايەكى ۋەك دىنباي توتالىترا ھەم شىتېك لايەنى رەمىزى ھەيە. بۇيە ئازادى ساخاروف بەرمانايە نەبوو كە گۇرپپە ۋەيەتى بە جاسوسىك، ئەو كارەي كە لەگەل بوكوفسكى دا ئەنجامدرا، بەلكو بەرەسمىيەت ناساندنى رەۋايەتى ئەو بوو لەنىو شورەويدا، ئەم رووداۋە بچووكە بەرماناي رەۋايەتى بەخشىن بوو بە يەككىكى تر، رەۋايەتى بەخشىن بە كەسىكى موخالىف، بەلادەرىك، بە پەخنەگرېك، رووداۋەكانى تر تەنبا ئىمزاى پالېشتى كىردن بوون لە شىتېكى زۇرسەير كە وردە وردە لە توتالىتارىزما دەردەكەوت، واتا بەرەۋايەتى دانانى جىاۋازى بىرورپا، رەۋايى دان بە ھەمەچەشنى ۋ فرە لايەنى كە لە سەرخۇ بەسەرەمواندا دەسەپى .

بەراستى من ھەموو رىفورمە ھەنووكەيەكانم دەبىنى، ئەۋانەي كە تەم و مزاۋى يان ئايندە نادىار بوون، بەلام بە بۇچوونى من ئىمە لەگەوردەترىن رووداۋەكانى كۆتايى سەدەي بىستەما دەژىن. پووداۋىك كە مەزىنترىن رووداۋى سالى 1920 تا 1930، واتا پلانى رۇژىمە كۆمۇنىستەكان لەلايەك ۋ پۇژىمە فاشىستىەكانى لەلايەكى ترەۋە ئاۋەژوو كىرد. ئىمە لە چركە ساتىكى ئاۋارتە (ئىستىسائى) دابىن.

● لەگەل ئەمانەيشدا ئەمە ماناي ئەۋەنيە كە پۇژىمى توتالىتارىزم كۆتايى پىۋاتوۋە، چونكە ئىمە نمۇنەي چىن ۋ كوبا ۋ كۇرياي باكورمان لەبەردەستايە كە ئەم جۇرە رۇژىمە فەرمانرەۋايەتيان تيا دەكەن .

— ھىچ گومان لەۋەدا نىە كە توتالىتارىزم ھەر لە قايم كىردنى باروینەي خۇيداىە، لەگەل ئەۋەيشدا لە چىن، بەرزانىيارىە كەمەۋە كە من

ھەمە، گروپپىك لە پىران، لەۋانە دىنگ شيا ئوپىنگ كە تاقە كەسىك نىە پابەرى كارىكى لە دەست بىت، لە ھەۋلى ئەۋەدان بەشدارى حوكمرانى بىكەن، حىزىپىك پىر بىت لە قەيران ۋ دووچارى لىك ھەلۋەشان بوو بىت ئىتر ھىچ ئايدۇلۇژىەكى ماركسىستى ناتوانىت بىتتە ھۇي پەيۋەندى كىردن بە حىزبەۋە، بەلكو مەسەلەكە تەنبا بەرژەۋەندى ۋ ھەلۋىستە لە دەسەلات، لە نىو كۆمەلانى خەلكىدا، لەۋانەيە لەنىو گوندىشىنەكاندا ھەر چاۋەروانى دەبىنرىت. لەگەل ئەۋەيشدا كە ناپەزايىەكى زۇر لە ھەلۋىست ۋ رۇژىمە ھەيە. بەرايى من ئەو ھالەتەي لە چىندا ھەيە چەند سالىك زىاتر بەردەوام نابىت، ئەمۇ ئەلمانباي خۇرەلات ھاتۇتە لەرژە ۋ سبەينى نۆرەي كوباىە.

● سەبارەت بە ئەۋروپاي خۇرەلات، مەسەلەي سەرەكى لە ۋلاتانەدا ئەۋەيە كە دەسەلات بە شىۋەيەكى كىردەيى مافى مۇۋف پەت دەكاتوۋە، لەم بارەيەۋە پاي ئىۋە چۇنە ؟

— بەرايى من سەرچاۋەي ئەم مەسەلەي دەگەرپتەۋە بۇ رەت كىردەۋەي كىردەيى مافى مۇۋف، چونكە رەت كىردەۋەي كىردەيى ئەو مافانەيە كەۋا لە ئىمە دەكات بەرانبەر بە بايەخى ئەو مافانە ھوشيارىين. لە كاتىكدا ئىمە لىرە ئەو مافانەمان دەست كەۋتوۋە، ئەۋەمان لەياد چوۋە كە ئەم مافانە چەند گىرنگ ۋ چۇن بە تەۋاۋى شىۋەي ژيانمان رىك دەخەن، ئەمانە مافىكى بە دەست ھىنراۋن، ئىمە ئەو مافانە پىيادە دەكەين ۋ ۋەك بەرەمى پىشەسازى بەكارىان دىنين. لە ۋلاتىكى ۋەك فەرەنسادا، كەۋرەترىن گىروگرفتى ئىمە ھەلسەنگاندنى تەۋاۋى داكەۋتنى ئەو مافانەيە ۋ ۋەك زىيانىكى كۆمەلايەتى لەبەرچاۋ دەگىرىت، ماركسىزم باس لە سەرخان ۋ ژىر خان دەكات. چاكە، بە بۇچوونى من لە ۋلاتانەدا كە

رژیمی توتالیتاریزم فرمانبرداریه، ماف که وهک دیاردهیهکی سهرخان ته ماشا دهکن. به پیچهوانه وه ته نانهت دهیه ویت فورمه لهی ژبانی کۆمه لایه تیش بکات.

● به وتهیهکی دی، بهرای من تو مافی مروف وهک نهنته رناتیفیک بهرانبهر به نایدولوزیا داده نییت — نایدولوزیا به مانا دۆگماکهی — و له هه مان کاتدا مافه سروشتیهکانی مروف پەت دهکه یته وه.

— من واده زانم ئیمه ناتوانین له چوارچیوهیهکی پووتی تیوری مافی سروشتیا یان چوارچیوهی رووتی میژو گهرایدا باس له مافی مروف بکهین، وادیاره له چوارچیوهی تیوری مافی سروشتیا ئیمه هه رگیز به و نهجامه ناگهین که سه ره لسانی میژوی مافی مروف له چرکه ساتیکی میژویدا درک بکهین، هه رگیز پهی به تایبه تمه ندیهکانی نه وجوړاو جوړی فهره نگانه نابەین که له سه ره تایی میژوی مروفه وه تا ئیستا گه شه یان کردوه، باس کردن له مافی سروشتی له گه ل نه وه یشدا که نه مافه له هه مو شوینیکدا نه ناسراو بوه سیستمیکی ته جریدی دهرده چییت، له لایه کی تره وه، من و نازانم له پئی لیکدانه وهی میژو گه راییه وه بتوانین پهیدا بوونی مافی مروف روون بکهینه وه، چونکه له و کاته وهی دان به و مافانه دا نراوه، وهک هانری برگسون ده لیت جوریک له (پاشه کشی یانهی حه قیقهت) هه بوه، جوریک له که شف کردنی نه و شتهی که ئایا مروف له ریگای میژوه وه ده بییت چون بییت، من و مافی مروف لیک ده ده مه وه، مافی مروف مه سه لهیه که به ده ست دیت و ناگه پیتته وه دواوه، بویه میژوو گه راییی جیگای قبول کردن نیه، مافی مروف مه و دایه کی جیهانی و نه دگاریکی بی مه رجی ههیه، بویه نه وهی هه روا بمینیتته وه

پیویست ناکات بجیتته چوارچیوهی مافی سروشتیه وه.

● به پای تو نه مافانه مافیکی نه به دی و نه من یان ده توانییت و ده بییت هه ول بدرییت جاپی گهردونی تازه بو مافی مروف بکهینه وه؟ — به بوچوونی من بناغه ی مافی مروف نه وهیه که له کۆتایی سه دهی هه ژده و سه ره تایی سه دهی نۆزده وه جهختی له سه رکراره، به رای من ریفورمی نه مافانه گورزیکی توند له دیموکراسی نه دهن، بیگومان له سه ر نه مافانه وه له سه دهی نۆزده و بیستا مافی تریش خرایه به رباس و لیکۆلینه وه، که له م بارهیه وه ئیمه به ره و رووی باسیکی دژوار ده بینه وه، نه ویش نه وهیه که بزانی ئایا نه مافانه له هه رباریکدا بن، نه ناجامی گه شه کردنیکی سروشتی، پیداو یسته کانه و، یان خو لی نه بان کردنی هه مان مافه سه ره تاییه کانه. یان نه و مافانه له راستیا چارشیویکن به رووی به رژه وه ندی تاییه تی و مهیل و نه و ته زا تاییه تیانهی که ده شی هه ندیک جار چاک بینه بهر چاو به لام نه توانن بینه هاوتای مافه بنه پره تی هکان. نه مرو ژاره زوویهک به دریژایی پیپرستی مافه کان ده که ونه بهر چاو، که به برپای من زیان به خش و ده ستکردن، چونکه چه ند بمانه ویت زیاتر نه و مافانه بکهینه مافی کۆنکریتی زیاتر دهیکهینه واقع و زیاتر نه و مه ودا گه ورهیه پیشان نه دهین که له نیوان قبول کردنی نه و مافانه و جی به جی کردنیاندا ههیه، به پای من کاریگه ریه کی په مزی له و مافه سه ره تاییهاندا ههیه که له راستیا هه قی به شداری کردن نمونهیه که له وه — که ته واوله نوختهیه کی بهرانبهر نه ودا، وهک هه قی منال به سه ر باوک و دایکیه وه نه گه ر له یه کتری ش جیا بووبیتته وه — له م حاله دا ئیتر نازانین له باره ی چی تره وه بدوین، گیروگرفتی یاسا دانانمان ههیه یان گیرگرفتی نه وهی که چ شتی ک راسته و چی

ناراسته، ئەمانە ئەو مەسەلەن كە لە تەواوی رژیمە سیاسییەکاندا و بە درێژایی میژوی مەرۆف و جوودیای هەبوە، شتی راست و ناراست بەهۆی گۆرانی داب و نەریتهوە بەردەوام و جودیای هەبوە، بەلام ئەم گەرگرفتانه پەيوەندیان بە گیان و دینامیکیەتی مافەوہ نیە .

● سەبارەت بە ژيانی سیاسیتان، وەك چەپرەویکی چالاک قسەمان کرد، حەز ئەکەم زیاتر دەربارەي پەيوەندیان بە فەلسەفەو تیوری سیاسییەوہ بدوین، یەکەم پرسیارم ئەمەیه كە ئایا مەرلویونتی ئیوہی هینایە نیو دنیای فەلسەفەوہ؟

- لەو سەردەمەدا، لە کۆتایی خویندنا، کۆرسیکمان دەبێ ئەگەر چی ناتوانین ئەو ناوہی لی بنیین لە پاستیا دوا کۆرس بوو، لەویدا یان ماتماتیکیکی سەرەتایمان دەخویند یان فەلسەفە، من بێ سێ و دوو فەلسەفەم هەلبژارد، چونکە زۆر پەرۆشی فیبروونی بووم، ئەتوانم بلیم بۆ ئەو کاتە فەلسەفە شتیك بوو وەلامی گەپانە وردەکانی منی ئەدایەوہ، ئەو کاتەي منالتر بووم خەونی نووسین و کاری شانۆم لەسەرا بوو، بەلام لە شانزە سالییدا وردە وردە رووم کردە فەلسەفە، پێش ئەوہی بچمە دەورەي فەلسەفەوہ دەستم کرد بە خویندناوہی گەت گۆکانی ئەفلاتۆن و پاشان پەیم بە ماناکانی برد، مامۆستای کۆرسی فەلسەفەکەمان مەرلویونتی بوو، پێشتر ناوبانگیم بیستبوو، هەلبەت لەو کاتەدا ئەو زۆر بەناوبانگ نەبوو، مامۆستای دوا ناوہندی و زۆر گەنج بوو، تەمەنی سێ و پینج سال بوو، بەلام وەك مەرۆیهکی گەلیك چالاک و زۆر هۆشیار دەردەكەوت. زۆر خاکیانە لەگەل قوتابیەکانیدا هەلس و کەوتی دەکرد، ئەم جۆرە پەفتارە بۆ ئیستا زۆر ئاساییە، بەلام بۆ ئەو کاتە ئاسایی نەبوو، مەرلویونتی لە دەرەوہی کۆرسەکاندا زۆر بە

گەرمی قسەي لەگەل قوتابیەکاندا دەکرد، ئەو لە نەوہیەکی تر بوو، من دەم ویست بەهەر نرخیک بوە ئامادەي کۆرسەکانی بم و کردیشم، دەبیست بلیم کە تامەزۆیی نادیاري من بۆ فەلسەفە لەو دوو کۆرسەدا زۆر زوو دەرکەوت، من پەرۆشی وانەکانی مەرلویونتی بووم چونکە مامۆستایەکی تەواو هەلکەوتو بوو، لەسەرخۆ ئەدواوای لە گویگر دەکرد کە لەگەل قسەکردندا بیریش بکاتەوہ، ئەو شتەي کە زۆر ئاسایی نیە، من زوو بوومە چاکترین قوتابی ئەو، ئەتوانم بلیم کە لەگەل سەرەلانی سەرەتای کۆرسی دوەمدا، لەگەل ئەویشدا کە تەمەنمان جیاوازي هەبوو پەيوەندیەکی دۆستانە لە نیوانماندا دروست بوو، بە قوولی کەوتمە ژیر کاریگەري بیروباوہ پەکانیەوہ، ناتوانم بەتەواوی ئەوہ بلیم کە من چەندە قەرزاری مەرلویونتیم، بۆ نمونە بە هۆي ئەوہوہ بوو کە من یەکسەر کەوتمە نیو دنیای دیاردەناسییەوہ، هەر بەهۆي ئەوہوہ بوو کە پاستەوخۆ لە مارکسیزم ئاگادار بوومەوہ نەك بە قسەي کەسیکی دەمارگیر بەلکوو وەك فەیلەسوفیک کە دەربارەي مارکسیزم قسەي لەسەر دەست نووسەکانی 1844 و مارکسی فەیلەسوف دەکرد. هەر ئەو کارەیش بوو بەپاستی جلەوي لە کەچ پەوي ئیمە گرت، لەپرا لەگەل زیندوترین تیورەکانی فەلسەفی، یەعنی دیاردە ناسی و مارکسیزم ئاشنا بووم، کە وەك دەزانیت ئیستا زۆر دوورکەوتوومەتەوہ، من ئیتر ئەسلەن مارکسیست نیم، بەلام فەیلەسوفانیك کە بە گوتەزای دیاردە ناسی و مارکسیزمەوہ خەریک بوون. کەسانیك بوون کە سەرقالی میژوو سیاسەت بوون. ئیمە ناتوانین بە دلنایییەوہ بلیین کە هوسریل سەلیقەي سیاسی هەبوە، بەلام لەبری ئەوہ گەلیك نیشانە ئەوہ دەرەخەن کە لە پاکانی هوسریلدا تیگەیشتنی تازە بۆ میژوو هەیه، هەموو ئەم شتانە بۆ من زۆر بەنرخ بوون،

ھەر لە وکاتەدا مرلوپونتی بۆ قوتایەکانی دواناوەندی وانهیەکی زۆر بەنرخى ھەبوو، لەو نە دەسلەمیەو کە لەدوا قوناغدا باسی دیکارت، کانت، سپینوزا و فەیلەسوفانی گەرەى دى بکات، بۆیە کە چوومە دوا سالی قوتابخانەى ھینرى چوارەمەو بەھۆى ئەووە بوو کە پەرەردەىەکی تۆکمە و قایم ھەبوو، مەسەلە کە تەنیا پەرەردەى من نیە، ئەمە ویت جارێکی تر ئەو بلیتمەو کە من زۆر قەرزارى مرلوپونتیم، نە ک لەبەر ئەو ھى منى والیکرد بەتەواوى بکەومە دواى فەلسەفە، فەلسەفەىەکی زیندو، بەلکو لەبەر ئەو ھى فیڤى ئەو ھى کردم کە من چۆن ھەقى ئەو ھە بێمە فەیلەسوف ئاوايش دەتوانم بێمە نووسەر، واتا ئەو شتەى کە خۆم حەزم لێى بوو، خودى مرلوپونتی نووسەرێکی دیار بوو، تەنانت لە کتیبى دیاردە ناسى دەرک کردنیشدا ھەست بەو دەکریت کە مەیلیکی تایبەتى بۆ نووسین ھەیە. چونکە ئەم کتیبە بە شیوہىەکی زۆر ئاکادیمیانە و بە تەرتیبى بابەتە سەرەکیەکانى فەلسەفە نووسراوەو، بەش بەش کردنیشى قەرار دادیکە دەربارەى فەلسەفە، ئەو مەیلەى مرلوپونتی، لە نووسینەکانى دوایداو لە تەواوى وتارەکانیشیا ھەست پێ دەکریت، لەبەر ھەمەکانیا ناتوانیت ھونەرى پەى بردن، بابەت، لە ھونەرى دارشتن جیا بکەیتەو، دارشتنیک کە ھەمیشە خەونى پێوە دەدى، وە ک چۆن ئیستا لە خەونى منیشدا، ئەگەر چى رەنگە لە خەونیکى رووت زیاتر نەبیت، دارشتنیک کە ھەرکەسیک بتوانیت بىخوینیتەو، بەو مەرجەى کە بەپاستى خۆى بپەوێت، دارشتنیک دوور لەو لایەنە نیمچە ھونەریەى کە فەلسەفە بگۆریتە پشتەىەکی تر، من خۆم ھەمیشە ئەو ھەندەى توانیبیتم سوودم لەو چەمکانە بینیو کە نەبیتە دیوار لە نیوان خوینەرى بلیمەت - بەلام نافەیلەسوف - و نووسەردا، سەر ئەنجام

مرلوپونتی بە ویتە سازى و زەوقى ھونەرى جۆریک لە پەواىەتى بەخشىە ئارەزوە تایبەتەکانم.

● دواى ئەو ھى لە کنگورى پەرەردەىى مامۆستایاندا قبوول کرایت، پەيوەندىتان لەگەل مرلوپونتیدا ھەر بەردەوام بوو؟
- بێگومان، تا دوا کۆچى پەيوەندیمان ھەر گەرم بوو، لەگەل یەکترىدا دەچوینە سەفەر، نەدەبوو پانزە پۆل تێپەڕى و نەى بینم، لە پروی بارى سیاسىەو کە من لەگەل حیزبى کۆمۆنىستا ناریک بووم قسەى زۆرمان پیکەو دەکرد.

● بەراى تۆ بەرھەمى مرلوپونتی تا ئیستا ھەر ھەنووکەییە؟ چونکە نووسەرێکە تا ئەندازەىە کەم باسى لێوە دەکریت، لەگەل ئەو ھیشدا کە چەند نیشانەىە کە ھەیە بۆ گەپانەو بەرھەم فەلسەفەکەى.

- بەلێ، منیش وای بۆ دەچم، گەلێک شت ئاماژە بەو دەکەن کە گەپانەو ھەى بەرھەم فەلسەفەکەى، زۆر مامۆستای لاو ھەن لەسەر مرلوپونتی کار دەکەن و دواى کەوتوون، ماوہیەک لەمەوبەر لە سیمیناریکى گۆڤارى ئەسپىرىدا لەگەل ھەندیکیاندا یەکتریان ناسى، چونکە بەپاستى ئەو بوو لەوانەکانى سۆر بوون و دانشگای لیوندا دەرگای لەسەر لیکۆلینەو ھى زانستى مرقایەتى کردەو، مرلوپونتی بوو کە زانستى مرقایەتى گەیانە ئاستى ئەو زانستانەى کە شایستەى ھزرى فەلسەفین، ئەو بوو کە لیتى نیوانیانى نەھىشت، دەرەون ناسى منداڵ و زمان ناسى دەوتەو، رشتەى مرقف ناسى، لەو سەردەمەدا کە لىقى شتراوس ھىند نەناسرا بوو زۆرى سەرنج پاکیشا. مرلوپونتی لەو لایەنەو دەورى بەرچاوى گىراو تەواوى فەیلەسوفە ناودارەکانى ئەو ھى ئیمە لە فۆکۆو بێگرە تا دریدا لەوانە دەرسىەکانى ئەودا ئامادە دەبوون. کەچى دواى لە بارەىو زۆر بیدەنگ بوون، ئەو پیکەوتە ئاسایىەى روویدا ئەو بوو

که سه رکه وتنی فه لسه فهی پوست هایدگر بوه
هوی نه وه که کاری مرلوپونتی و، نه و راستیهی
که نه و له پیشدا به ره خنه ی بابته (به
ناونیشانی زاتی میتافیزیکی) دهستی دابویه روو
له بیده نگی بکات، نه و له پیشدا ره خنه ی له
جوړیکی مړوځ گه رایي گرت که بانگه شه ی
نه وه ی ده کرد مړوځ له چه قی هه موو شتی کدایه،
هه روه ها ره خنه ی له میژوو ده گرت (له و جوړه یان
که له چه مکی کو تای هیگلی یان مارکسیستی دا
میژوو ده رده که ویت) بو نمونه چه مکیک به
گرنگی چه مکی ((ناماده گی - حضور)) بگره بهر
چاو، نه وه نده به سه به ره می مرلوپونتی
بخوینیتنه وه بو نه وه ی له وه بگه یت که تا چ
نه ندازه یه که له دوا نوو سینه کانیا ناماژه به وه
ده کات که هه رگیز ناماده گی بی نه بوون و
په یدابوون بی په یدا نه بوون وجودی نیه. هه موو
نه مانه لای نه وه ی نوی که ناماده نیه شتی که
قه رزاری مرلوپونتی بیته له بیرکراوه و، زور
ناسوده به پال گرو گرفته کاندای تی په پروه،
چونکه، له دیدی مرلوپونتی نه وه، په خنه ی
((میژوو)) وه که میژووی مړوځ - که سه ره تاو
کو تای هیه یه - هه رگیز به مانای پرگارکردنی خود
نیه له کو تی مه سه له میژووییه کان، به لکوو به
پیچه وانه وه ده توانین به و هوییه وه چاو یکی تر
بگیرینه وه به وده که نه و ناوی (جه سته ی
میژوو) ی لی نابوو، واتا به وه ی که پیی ده وتریت
میژوو. به م جوړه نه مه ویت بلیم ره خنه گرتنی
مرلوپونتی له بابته به و مانایه نیه که بابته
وجودی نیه، مرلوپونتی نه وه ی به شیوه ی تیژ
خرابوه پرو، له کاتی که نه و تیژه دژه تیژی
نایدیالیزی پیش شهر بوو خسته قالی
پرسیاره وه، نه و پرسیارانه تا نیستاش هه ر له
نارادان و بانگمان لی ده که ن، نه و پرسیارانه که
ورده ورده نیمه که شفیان ده که ین.

● دهرباره ی کاری سیاسی مرلوپونتی، به لای
تووه جیابوونه وه ی له سارته رو گوځاری ((له تان
مدرن)) (سهرده می نوی) له سالی 1952 دا
وه رچه رخانی که نه بوو له بیری سیاسی نه ودا؟

- بیگومان جیابوونه وه که ی وهرچه رخانی که
بوو، نازانم جیابوونه وه که بوو هوی
وه رچه رخانه که یان وهرچه رخانه که یه که مجار
رویدا و پاشان جیا بوونه وه که، هه میشه نه م
دیارده یه دووباره ده بیته وه. نه و دوستی زور
نزیکی سارته ر بوو. بیگومان جیابوونه وه ی نه و
دوانه نازادی زیاتری دایه مرلوپونتی که میانه ی
تایبه تی خو ی له گه ل سارته را پیاریزیت، به لام
پیش نه وه ی په یوه ندیه که ی له گه ل سارته را تی که
بجیت ته و او بیر ی له هه لویسته فیکریه کانی خو ی
کرده وه، تی که چوونی نه و دوانه به ناشکرا له
سهر مه سه له سیاسی که کان بوو.

● تیژی دوکتوراکه تان که له سه ر ماکیا فیلیه،
نه نجامی دوستایه تیتانه له گه ل به ره می
مرلوپونتی؟

- نا، ماکیا فیلی نه نجامی دوستایه تی من نیه
له گه ل مرلوپونتی، به لام نه و پیشنیازی نه وه ی بو
کردم که له گوځاری - سهرده می نوی - دا وتاری که
سه باره ت به ماکیا فیلی بنووسم، من نه و کاره م
نه کرد، چونکه تازه ده ستم دابوه خویندنه وه ی
ماکیا فیلی و زوریش سهرنجی پاکیشا بووم، به لام
هه ستم کرد هیشتا زور زوه بو نه وه ی بتوانم
شتی که له سه ر بنووسم، پاشان چوومه به رازیل و
به پیی روانینی تایبه تی خوم کورسیکم له سه ر
ماکیا فیلی کرده وه، له وساو په یوه ندیه کی ته و او
تایبه تیم له گه ل نه و نوو سه ره دا په یدا کرد، وام
هه ست ده کرد چه ند زیاتر ماکیا فیلی بناسم،
زیاتر ده سه لاتم به سه ردا په یدا ده کات.

● کام له پاکانی ماکیا فیلی سهرنجی پاکیشا ویت،
به پای تو چ به شداریه کی له بیر ی سیاسی
هه یه؟

- له بیرو پای ماکیا فیلیدا هه ندیک شت هه ن
منیان سه رسام کرده. یه که میان نه وه بوو که من
له مارکسیزم دور ده که و تمه وه و ناچار بووم
ده ست بو سه رچاوه ی تر به رم، ماکیا فیلی،

بەجۆرىك، ئەزمونىكى لە سىياسەت و فىكىرى بۇ مەن ئاشكرا كىردى كە ماركسىزىم و بىرى ماركس كە بە تەۋاۋى مانا چاكتىرىن لايەنى ئەۋەتە كە لەچەمكى پەيۋەندىدا ۋاقىيەت پوخت دەكات - لە چاۋى مەن بىر شاردىۋە. جىياۋزى نىۋان رىئەتە سىياسىيە كەنىش ھەربە ھۆى ئەۋەتە بۇ مەن ئاشكرا بون، تۆ دەزانىت كە زۆرقەسى بى مانا بە ماكىفلى دەلىن : بەلام لە راستىا ئەۋزۆر و رەبىنە لە سەرسىستەمى جىياۋز (دىكتاتورىيە) و دەسەلاتى مەرجدار و كۆمارى پاي دەربىرە، ھەربە ۋە كاتە بايەخى فاكىتەرى سىياسىش بۇ دەركەۋت، ھەلبەتە زۆر زانىارى لەمانە زىاتەرم چىنگ كەۋتەن، لام سەربىر بون چۆن نوۋسەرىك لە ۋە كاتەدا تۋانىۋىيەتى مېژۋى كۆمارى رۇما، لە سەربىر بىنەماى نوۋسىنى تايىيەتى ھاۋسەردەمەكانى. جارىكى تەربىيەدا بچىتەۋە و بىنانكە ئامپازىك بۇ رەخنە گرتەن لە ئايدۆلۆزىيە سەردەمەكەى، ھەمۋە ئەمانە بە سوۋد ۋە رەگرتەن لەۋ شىۋاز و رەۋشانەى كە بۇ مەن زۆر سەرنىچ پاكىش بون و ھەۋلەدا تىيان بگەم. تەنانەت ئەگەر ئەسەن وشەى ((ئىدۆلۆزى)) لەۋ سەردەمەدا ۋە جۈدىشى نەۋبىت، ئەۋەى مەنى پاكىشا بىر كەردەۋە بون لە سەردەمەكەى، ۋەتا فلورنىس، بىر كەردەۋە كە دەۋە لە مېژۋىيەكى گەۋرەدا كە ھاۋسەردەمەكانى ماكىفلى ۋەنەيەكى تەۋاۋ ئايدۆلۆزىيان تىا بەدى ھىنا بون ئەۋە بازى بە سەرا دان. ئەۋان لە پۇمادا كە ھەلگىرى بىرى يەك بون و چاكە خۋازى بون، ئەۋە ھەزەرى كە پۇماى لە شىۋەيەكى نەۋنەيىدا پىشان ئەۋە لە راستىشا لە خەمەتى رىئەتى ئولگارشى فلورەنسەداۋە، لە راستىا ئەم پەيۋەندىيە نىۋان ئىستەۋاپۋەدە كە شەۋقىك بە ئىمە ئەدەت بۇ ئەۋەى ھەمىشە لە تازەۋە دەست پى بگەينەۋە، بۇ نەۋنە باس كەردەن لە شۆپشى فەرەنسە و ماركسىزىم .

● كەۋاتە ۋەك خۇتان لە لىۋانىكدا دەربارەى (پەرۋەردە و دەسەلات) كە سالى 1979 لە رۇنىف سارتان دا، بەپاي ھومانىستەكانى ii

ئىتالىا چۆن يەكەك ھەيە لە نىۋان پالەۋانەكانى قۇناغى كۆن و ئەۋە فراندەنەى كە لىرە و لە ئىستادا ھەن، بەۋتەيەكى دى پىشكەۋتەنى (تۋىژىنەۋە مۇقىيەكان) لە فلورانسدا لە خەمەتى رەۋشتى نوۋدايە كە چاۋدىرە بەسەر ژيانى چالاكانەۋە بەرانبەر بە ژيانى رۇحانى و زامىدى .

- تەۋاۋ، ئەمە ئەۋەشتەيە كە لە كەسىكى ۋەك ماكىفلىدا ھەبۋە ئىمەيان خەستە سەر كەلگەلەى، لە راستىا تەنبا بىرى ژيانى چالاكانە نىە كە لە بىرۋەپى ماكىفلىدا بايەخى پىدراۋە، چۆنكە ھەربە ۋە بىرانبە لاي ھومانىزىمەكانى فلورانسىش ھەبون، بەلگۋە گىرەگەكى لە بەرئەۋەيە كە مېتودە تايىيەكەى ماكىفلى پەخنەيە لە شىۋەۋە ۋەنەكانى ھۆكەمپانى ئەۋە سەردەمە، ئەۋە شىۋەيەكى كە ئەۋە بە جۆرىكى نادروست ((بىرە گەۋرەكانى چەپ و راست)) دەى خۋىنەۋە، ۋەتا مۇخافىز كارەكان و لىبرالىزىم .

مەبەستە بلىم فۆرمەلەى ھەۋىستى سىياسى ماكىفلى ۋە بەستەيە بە رەخنە گرتەن لە مۇخافىز كارەكانى ھۆكۈمەتى ئولگارش، بۇ مەن ئەۋە سەرنىچ پاكىشە كە ھەركىز ناكىت بىرە سىياسىيەكانى ماكىفلى بەسەر ئەم سەردەمەماندا پراكىزە بىرەست، چۆنكە مەۋدايەكى دىار لە نىۋان ئەۋە دۋەدنىيەدا ھەيە، بەلام لە ھەمان كاتدا، لەگەل ئەۋە مەۋدايەشدا، دەتۋانىن جۆرىك لە ھاۋناھەنگى لە نىۋان ھەل و مەرجى ئەۋە ھەل و مەرجى خۇماندا ھەست پى بگەين.

● لە ئىستادا پەيۋەندى نىۋان فەلسەفە و سىياسەت چۆن دەبىنىت؟ بە پاي ئىۋە دەبىت فەلسەفە خۋى لە بەلەى سىياسەت بىپارىزىت ؟

- بەراى مەن فەلسەفە ناتۋانىت خۋى لە داۋى سىياسەت پزگاركات، سىستەمە مەزنىەكانى فەلسەفە ھەربە لە عەينى ھالدا بىرىتى بون لە

كۆمەللىك ھىز دەربارەى سىياسەت. ئىدى
 فەلسەفەى ئەفلاتۇن بىت يان ئەرسىتو سىپىنوزا
 بىت يان ماكىافىلى، كانت بىت يان ھىگل، لە
 نىوان فەيلەسوفاندا ۋەك ھاۋولائىيەك ۋە ۋە
 كۆمەلگا سىياسىيەى كە فەيلەسوفەكان پاي خۇيان
 تيا دەللىن پەيۋەندىيەك ھەيە ناتوانىت چاۋى لى
 بېۋىشنىت، ئەمىرۇ زىياد لە ھەر سەردەمىكى دى
 جەخت لە سەر زىندو كىرنەۋەى فەلسەفەى
 سىياسى دەكرىت، دەرەك ۋ كۆشش بۇ تىگە يىشتىنى
 چۆنىيەتى ئەۋ كۆمەلگا دىموكراتىيەى كە خۇمان
 تيا ئەزىن، دەرەكى تەم ۋ مژۇكەم ۋ كوپىيەكانى
 ئەم كۆمەلگايە ۋ - ھەر لە ھەمان كاتدا -
 بەرھەمى سەرەكى دابەش كرانە كۆمەلئايەتەكان
 ۋ جياۋازىيەك كە لە ۋىۋە سەرچاۋە دەكرىت -
 بايەخى ھەيە. بە برۋايى مەن پىۋىستە ئەم
 پرسىيارانە روون بىكەينەۋە، ئەۋ پرسىيارانەىكە
 ھەر ئەۋەندەى دوا مەرەجە عيان نەبىت، ئىتر
 سەرەكى ترىن ئامانچ كە داۋاي يەك بوۋنە لەگەل
 ۋىستەكانى خۋادا ۋ يانى ئەۋ فىكرە مەزنىي ۋەك
 ((عەقل)) ۋ ((عەدالەت)) يان تيا نەبىت ئەۋە
 سەرانسەرى ھەموو كۆمەلگا دەكرىتەۋە. مەن
 برۋام بە شىتلىكى لەمە زىاتر ھەيە، دەبىت
 فەلسەفە لەمە بگات كەبى تىپەپىنى بە ئەزمونى
 دىموكراتىيا ئەۋ ۋجۋدى نابىت. ئەم پاستىيە زۆر
 نەزانراۋە، چۈنكە ئاشكرايە كە فەيلەسوفەكان
 زىاتر لە بارەى دىاردەكانى مۇدىرن لىكۆللىنەۋە ۋ
 گىت ۋ گۆ ئەنجام دەدەن. ئەم دىاردانە
 سەردەمىك برىتى بوون لە سەرمايەدارى كە
 كۆمەلگاي مۇدىرن خۇى تيا دۆزىۋەتەۋە، سەر
 ۋەختىكىش دەۋلەت ۋ بوروكراسى بوون كە
 حاكىمىيەتى مۇقىيان دەكرىت، لە بەرانبەرىشدا تاك
 گەرايىيەك ھەيە كە كۆمەلگا بەش دەكاتە سەر
 چەند پارچەيەك - بە ۋتەيەكى تر، لەلايەكەۋە
 دەۋلەتى دەسەللات ھەيە، لەلايەكى ترەۋە
 تاكىكى بى دەسەللات كە خۋازىارى پاراستىنى ئەۋ
 دەۋلەتەيە. يان ئەۋەى كە بابەتى سەرەكى
 فەلسەفە تەكنەلۇزىا بىۋە كە حوكمى ھەمو

شىتلىكى كىردۈۋە تەنانەت خۇدى مۇقىش، مۇقىك
 كە فاكتەرى تەكنەلۇزى نىيە بەلام كۆيلەيەتى،
 سەرچاۋەى سەرەكى ئەم قىسەيەش ھايدگەرە،
 ئەۋەى كە سەرمان بە سوۋر دىنى ئەۋەيە كە
 دىاردەى دىموكراسى بەم مانايە زۆر كەم
 دەكەۋىتە بەر پرسىيارەۋە، چۈنكە دىموكراسى
 مەنتىقىكى ھەيە ۋ لە ھەناۋى ئەۋ مەنتىقەدايە كە
 جۇرىك لە پەۋشىتى ژيانى كۆمەلئايەتى دروست
 دەبىت، بەراستىش ھەر ئەۋ پەۋشىتەيە كە
 ناھىللىت تەكنىك ئازادانە كار بگات ۋ بەدوا
 ئامانجەكانى خۇى بگات، ھەر ۋەك بازارپىش
 ناتوانىت بە تەنبا ئەكتەرى سەر شانتۇكە بىت.
 ھەرۋەھا مەن لەۋ برۋايەدام كە دەۋلەت دەسەللاتى
 پەھانىيە، بەلگەيەكى سادە بۇ ئەمە ھەيە، لە
 گەللىك زەمىنەى جياۋازدا لە كاتى پەلامارى پلە
 بە پلەى كۆمەلانى خەلگا بۇ بەدى ھىنانى
 داۋاكارىيەكانىان، لەگەل ئەۋەيشدا كە دەسەللاتى
 سىياسى لە پىنى نوپنەرايەتەۋە دروست بىۋە
 كەچى يەك ناگرنەۋە. مەن دەللىم با ھەموو شىتلىك
 لە دىموكراتىيە تا بچۈك نەكەينەۋە، بەلام ئەۋە
 دەرەخەين ئەگەر دىموكراسى نەبىت چى
 پوۋنەدات، چى بەسەر تەكنەلۇزىادا دىت، چى
 بەسەر سەرمايەدارىدا دىت. سەبارەت بە
 سەرمايەدارى ئەۋەندە بەسەكە لە ۋلاتە
 گەرەكانى ئەمريكاي لاتىندا دەى بىنن، بۇ
 نمونە سەرنج بدەنە بەرازىل كە لە زۆر رۋەۋە
 يەككىكە لە ۋلاتە زۆر مۇدىرنەكان كە تيايدا
 سەرمايەدارىيەكى دىندە فەرمان پەۋايە، ۋاتا سەر
 ئەنجام مان گرتن، سەندىكا كرىكارىيەكان،
 سەندىكاي جوتىاران نەيان توانى سەقام گىربن،
 لە ئەنجامدا لەۋى ۋەك سەگ لەگەل خەلگىدا
 رەفتار دەكرىت، بۆيە بەم مانايە، شىتلىك نىيە پىنى
 بوترىت جەبرى سەرمايەدارى. سەرمايەدارى لەۋ
 شۋىنەدا كە ئازادىيەكان بوۋنەتە لەمپەرى
 سەركوت كىرن ۋ فشارى بى سەلمىنەۋە بەردەوام
 شىۋەيەكى تازەى لەخۇگرتۋە، چۈنكە ئازادى ۋ
 بەرخۇرى لەنىۋ چىنەكاندا ھەمىشە ۋا بەستەى

يەككەلىرى، لېرىدا بەرانبەر كۆمەللىك دىاردە
وەستەوين كە بە يەككەلەۋە ئالون. بەلام ئەۋەي
بەلاي مەۋە گىرنگە ناسىنەۋەي چۈرچىۋەي
دىموكراتىيەتە بەۋ شىۋەيەي كە ھەيە .

● لە راستىا پرسىيارەكەي مەن دوو ماناي ھەبوو،
يەككەمىيان ئەۋقەسەيەي ھانا ئارنتەم بىرەكەۋتەۋە
كە دەلىت: ئاۋنىشانىك بەناۋى (فەيلەسوفى
سىياسى) يەۋە نىيە، دىيارە تۇ بە پىچەۋانەي
ئەۋەۋە كار دەكەيت. دۈمەيش لەسەر ئەۋ
قەسەيەي كەۋتە بە بىۋاي تۇ بانگەشەي داپران
لە نىۋان بىرى سىياسى و نەرىتى فىكرى
پۇژاۋادا بى مانايە.

— ھەرگىز، مەن لەگەل ئەم بىرەي ھانا ئارنتە
نەم كە لە بەينى سەردەمى ئىمەۋ ھەموو مېژۋى
پۇژاۋادا كەلنىكى گەۋرە ھەبىت، ئەم قەسەيەم
پى قىۋول نىيە، بە بۇچۈۋى مەن تەنەت ئەۋ
كاتەي كىتەبەكانى بىرەندىك دەخۈننەۋە كە لە
ۋاقىدە بىرەندىكى دىرىنەيە، بىرو باۋەپەكانى
گەرانەۋەيەكە بۇ ئىستايىش.

● كەۋاتە پەخنەي ئىۋە لە تىۋورى دىموكراسى
ھانا ئارنتە لىرەۋە سەرچاۋە دەگرىت .
— بەلى، سەبارەت بە دىموكراسى مەن لەگەل
تىگەيشتەكانى ھانا ئارنتە نەم چۈنكە مەن ۋاي بىر
لى دەكەمەۋە كە ئارنتە بى ئەۋەي تىگەيشتەكى
تەۋاۋ كاملى لەسەر ئايدىي سەرەكى نۆينەرايەتى
ھەبىت ئەم مەسەلەيەي خىستۋتە پۈۋ، ئەۋ
دەسەلاتى سىياسى و دەۋلەت بەيەك دەزانىت،
دىدى ئەۋ ۋايە كە دەۋلەت ھەموو شتىكى
كۆمەلگەي مۇدىرن دەخاتە دەستى خۈيەۋە، لەم
ھالەدا كۆمەلگە دەبىتە دەۋلەتلىك كە پىۋىستى
ھاۋولاتيان جىبەجى دەكات. بەلام ئەۋەي لەبىر
كردۈە كە لەپال ئەۋ دەۋلەتەدا دەسەلاتلىك ھەيە
جىگاكەي خالىيە، لەۋاقىيەشدا پاشىكۆي پاي
گىشتىيە، نايىش تۋانىت جارىك بۇ ھەمىشە بىيىتە
فەرمانپەرۋا، ھەر ئەم سىستەمەيشە ئەۋە

دەسەپىنىت كە كۆمەلگە ھەمىشە لەسەرۋەندى
گەراندايە بە دۋاي رەۋايەتى و ناپەرۋايەتىا، يان
ھەق و ناھەقا، چۈنكە پەرۋايەتى پەرھالەم
كۆمەلگەيەدا ھەرنىيە .

● ئەمە راستە كە ھانا ئارنتە لەگەل بىرى
دىموكراسىيە كە پىشت بە نۆينەرايەتى
بەستىت ناجۋرە، بەلام ئىۋەيش لە
نۋوسىيەنەكانتەندا ھىچ جۋرە ئامازەيەك بە
دىموكراتىيەتى ئەسینا ناكەن.

— لە سىمىنارىكدا لە ((قوتابخانەي
لىكۋلىنەۋەي بال)) دا باسلىك لەۋ بارەيەۋە
كردۈە . بەلام بەپاستى ۋەك دەست نىشان كىردن
شتىك لەم بارەيەۋە نە نۋوسىۋە .

● كەۋاتە بەلاي ئىۋەۋە تاقە دىموكراسىيەك كە
ھەبىت ئەۋ جۋرەيانە كە پىشت بە نۆينەرايەتى
دەبەستىت.

— بەلام دىموكراسىيەتى يۇنانىش ھەرچۋرە
دىموكراسىيەتىكە، خۈدى يۇنان لانكەي
دىموكراسىيە، ھىۋادارم شتىك لەم بارەيەۋە
بنۋوسم، چۈنكە لە راستىا ئەم دىموكراسىيەتە
فەيلەسوفە گەۋرەكانى ۋەك ئەفلاتۇن و ئەرستۇ
زۇريان رەخنە لى گرتۋە، بەلام ئەفلاتۇن،
ئەرستۇ، پىش ھەموۋىش سۈكرات ھەرچەندە
رەخنە لە مۈدىلى كۆمەلگەي دىموكراسى دەگىرن،
بەلام خۇيان نمۈنەي بىركردنەۋەيەكن كە
بەرھەمى دىموكراسىيە .

● ئىۋە لە ((جىگەي خالى دەسەلات)) دا ۋەك
تايبەتمەندىيە سەرەكىەكانى دىموكراسىي
مۇدىرن دۋان، بەلام ۋا نازانىت كە بىرىت لە
((جىگەي خالى دەسەلات)) دا قەسە لەسەر
دىموكراسىيەتى ئەسینا بىرىت ؟

— جىاۋازىيەكە لەۋەدايە كە لە دىموكراسىيەتى
ئەسینادا مۈلكدارىيەتى قەدەغەيە، لاي يونانىيەكان
سەرزەۋيەكەيان پىرۋزە، لاي ئەسینايەكان بە

تاييەتەن شارنشەنەكان وا بەستەيى بە
مولكداريەتەن زەوى، يان باشترى بلّيم بەو
پەيوەندىيەى كە بەزەويەكەوۋە ھەيە
بەستراوۋەتەوۋە، دەزانىت تەنات ئەفسانەيەكى
مىليان ھەيە گوايا ئەسنىايەكان لە خودى زەوى
پسكاون، بۆيە دەبينىن كاتىك كە بۆيەكەمجار
ئەم فيكرەيە دەخريتە روو كە دەسەلات
پەيوەندى بە ھىچ كەسكەوۋە نيە، ويئاي
كۆمەلگايەكى ئورگانىك و پىرۋىزىش دەكرىت،
ئەمەيش بە تەواوى ئەو پارادۆكسىيە كە لە
دىموكراسى مۆدىرنا وجودى ھەيە، لەويىدا ئىتر
كۆمەلگايەكى گەوھەرى نابىنرىت.

● بەپاي ئىوۋ ((جىگاي خالى دەسەلات))
نوختەى لاوازي دىموكراسىيە يان نوختەى
ھىزىيەتى ؟

— ھەردووكيان پىكەوۋە، بەپاي من گەورەترىن
ھىزى دىموكراسى و ھەقىقەتەيش لەمەدايە، واتا
ئەو ئەفسانەيەى كە دەسەلات دەگرىتە خۆى
پىرۋىزى دەكات وجودى نيە، بۆيە مەبەست
ئەوۋەيە كە كۆمەلگا بۆ پىكەياندىنى خۆى ھەمىشە
بەرەنگارى لەگەل ئەو جياوازيانەدا بوە كە لە
ھەناوى خۆيدان، لەودىو كۆمەلگاۋە چەقىكى
دەسەلات نيە كە ھەم سەنتەرى يەقىن و ھەم ئەو
چەقە ياسايە بىت كە فەرمان دەكات، كەواتە
زىاترىن ھىزو زىاترىن بەرھەمى دىموكراسى
لېرەوۋە سەرچاۋە دەگرىت، لە پاستيا لېرەوۋەيە
كە دىموكراسى ھەمىشە خۆى دەخاتە ژىر
پرسىيارەوۋە. لاوازي دىموكراسى لەو شوئەدايە
كە دەسەلاتداران، واتا فەرمانپەرۋاكانى ولات
بەردەوام پاشكۆى پاي گشتىن، بۆيە ھەمىشە
بەدواى ئەوۋەن كە بە دەستيان بىنن. كەواتە
ھىزىيەكان كۆمەلگايە ئامىرن بۆ بەدەست ھىنانى
زۆرتىرەن دەنگ، ئەمەيش بە زەرورەت
خەلەتاندنى پەشە خەلگەكەيە ئەمەيش بە عەوام
فرىوى دەشكىتەوۋە.

● ھەز ئەكەم باسكە لە توكفيل بىكەيت. نەك
لەبەرئەوۋەى تۆخەرىكى بەرھەمەكانى ئەويىت،
بەلگەوۋە لەبەرئەوۋەى كە توكفيل باس لەزىادە
پۆيى دىموكراسى و ئەو مەترسىيەنى
ھەرپەشەى ئى دەكەن كىرەوۋە. پاتان دەربارەى
لېكۆلېنەوۋەكانى توكفيل لەسەر دىموكراسى
چىە؟

— من ھەمىشە بە پەرۋەشەوۋە بەرھەمەكانى
توكفيل دەخوئىنمەوۋە، توكفيل تەواو لەوۋە
گەشتوۋە كە مەترسى بى سەرەو بەرەيى
ئەوۋەندە ھەرپەشە لە دىموكراسى ناكات، بە
پىچەوانەوۋە ئەوۋەى ھەرپەشەى ئى دەكات
گەشەسەندنى ئەو دەسەلاتە بىئاۋەيە كە
دەتوانىت شىۋەى دەولەتەك لەخۆى بگرى و
دەست بەسەر ھەموو بەشەكانى ژيانى
كۆمەلەيەتيا بگرىت. بەپاي من توكفيل ھەستى
دەروۋنى زۆر بە ھىز بوە، بەلام نابىت قسەكانى
بشيوئىن، چونكە لە كۆتايى كىتەبى دىموكراسى لە
ئەمەرىكادا و لە يەككە لە ياداشتەكانى كىتەبى
پژىمى كۆن و شۆرپىدا بپواى وايە ئەگەر ئەم
گۆرپانكارىيە بەوۋە تەواو بىت كە دەسەلاتەكان بىنە
يەك و يەكپارچە، ئەوسا ئازادىيە مەدەنىيەكان
لەنىو دەچن و ئىتر دىموكراسىيەش وجودى
نامىنىت.

● جەنابى لوفور لە بەشدارى كردنت لەم گەفت و
گۆيەدا سوپاس گوزارم .

سەرچاۋە : نقد عقل مدرن . بەرگى دوەم، دىمانەى
رامىن جەنابى لوفور 122-145.

¹ ئۆلگارش : دەولەتەك كە چەند خانەوادەيەك فەرمانپەرۋايى
بكات.

■ ھومانىزم : مۇۋاپىق دۇستى، ئەسلى ئىنسانىيەت

فائىلى ژمارە

فېمىنىزم

■ فېمىنىزم چىيە؟

■ ئافرىقا پەرسەئىنى سىياسەتى جىهان

■ لىبىيە مائىدەدارى و سەرىيەستىي ژئان

■ بازارگانى كىردىن بەژئان

■ فېمىنىزم و كۆكتۈرۈلى كۆمەلەيەتى

■ گىتوگويەك لەگەل ئەنتوانىت فوك دا

ئەمە لەسەرئىكەۋە، لەسەرئىكى ترەۋە دەشى
 فېمىنىزم لەجىھانى خۇرئاۋادا زىاتر لەدەھەكانى
 شەست و حەفتادا لەمەيدانى رۆشەنبىرىيى
 كۆمەلەيەتيدا، بزاڧئىكى ديارو كاريگەر بوويىت،
 بەلام ئەمە ئەۋە ناگەيەنئىت كە ئىستا ئەۋ بزاڧە
 دريژەي نەيىت، بگرە ئىستاش فېمىنىزم يەكئىكە
 لەۋ مەسەلە گرنگانەي جئى وتويژو گفتوگوى
 رۆشەنبىرىن، ھەرۋەكو ئەۋ بابەتانەي
 ھەليشمانبزارددون دەسەلمىنن، بەتاييەتيش
 ۋەچەي دوۋەمى فېمىنىستەكان. ھەرۋەھا
 بەنيسبەت ئىمەشەۋە دەتوانىن بلىين كە
 رۆشەنبىرىي كوردى تائىستا ناگايەكى ئەۋتوي
 لەسەر ئەم بزاڧە نەبوۋەۋ ناكرئ ئەۋە بكةين
 بەبيانوۋ كە مادامەكى ئەۋ بزاڧە لەخۇرئاۋادا ئەۋ
 گرۋ تىنەي يەك دوۋ دەھە لەمەۋبەرى نەماۋە،
 ئىدى ئىمەش دەبئ پىشتى تئ بكةين و بئ
 ئاگايانە بەسەريدا تىپەرىن. خۇ ئەگەر وابىت نەك
 بەتەنھا فېمىنىزم، بەلكو دەيان تەۋژم و شەپۆلى
 فېكرىي و فەلسەفى و ئەدەبىي و ھونەرى ھەن كە
 ئىستا بوۋنەتە بەشئىكى زىندوۋى كەلتورى
 جىھانى و كەمى خويىندەۋارى كورد لئى بئ
 ئاگايە.. ئايا دەكرئ ئىمە ھەموو ئەۋ تەۋژم و
 شەپۆلانە فەرامۆش بكةين و بەۋ ۋەھمە خۇمان
 فرىودەين كە بەسەرچوون و كاتى لئىدوان
 لەسەريان نەماۋە؟ ئايا تائىستا چەند كتيىب و
 لئىكۆلئىنەۋەۋ تۆژىنەۋە بەكوردى لەسەر ئەۋ
 تەۋژم و رىيازانە نووسراون و بەدیدی
 ھەلسەنگاندن و رەخنەلئىگرتن و سـوود
 لئوەرگرتنەۋە گفتوگويان لەسەر كراۋە؟ ئايا
 دەكرئ لەكاتئىكا دونيا ئەۋ ھەموو ململانى
 فېكرىي و مەعرفىيانە بەخۆيەۋە دەبينئى و
 پاشانىش تئياندەپەرىنئىت، ئىمەش لئىرەۋە پالى
 لئى بدەينەۋەۋ خۇمان بەخۆشەخت بزانىن كە

بئ ئاگايىن لئىيان و لەلەدايكبوونيان و
 لەگەشەسەندن و كاريگەرىي رۆشەنبىرانەيان لەسەر
 كۆمەلگاكان، بلىين كۆمەلگاي كوردى بەختەۋەرە
 چونكە ئەۋ رىيازو تەۋژمانە ھاتوون و چوون و
 ئىمەش ئاسوودەۋ ئارامىن، بەۋەي لئىيان بئ
 ئاگايىن.

ئىە لەكاتئىكا ئەم لۆجىكە لەبىركردنەۋەدا
 بەلۆجىكئىكى ھەلە دەزانىن، ھەر لەھەمان كاتدا
 لەگەل ئەۋەشدا نىن كە رۆشەنبىرىي كوردى
 لاسايىكە رەۋەيەكى كويىرى ئەۋ رىيازو تەۋژمە
 فېكرىي و مەعرفىيانە بئىت، بەلكو دەبئ
 خويىندەۋەيەكى وردمان بۇيان ھەبئىت و بەھەمان
 شئوۋە بە رۆحى سەردەم و بەگيانئىكى والاۋ
 بەدیدیكى رەخنەپىيانەۋە ھەليانەسەنگىنن.

ھەر لەم روۋەۋە (سەردەم) ئەمجارە ئەم
 فايلەي لەسەر (فېمىنىزم) بەپئويست زانى و،
 چەند نموونەيەكى جياۋازى ئەۋ وتارو باسانە
 لەسەر فېمىنىزم دەخاتە بەرچاۋى خويىنەرانى و
 ئومىدەۋارە كە توانيىبئىتى ديمەنئىكى روون لەسەر
 ئەۋ رىيازە گرنگەي ئەم سەردەمە بخاتە روو.

بەريۆەبەرى نووسىن

فيمينيزم چيه؟

وه لامىكى تاييهت

■ دهيل سپيندهر

● و: ئاوات ئەحمەد

خەميان زۆربوو. ئەوان بە پارەيهكى كەم و خۆشەويستيهكى زۆر بەرامبەرى يەكترى زەماوەنديان كرد. لە هەندى روووە هېچ داب و نەريتىك دايكميان نەتۆقاندبوو: تارادەيهك لەبەر تواناو لىهاتووى خۆى هەرگيز هەولى نەدابوو ميينەيهكى دەقاودەق بىت، بۆيه شتىك لە بەكۆمەلايهتى بوون لە گۆپى بوو كە ئەو خۆى لى نەبان كردبوو.

سى سالى دوای زەماوەندەكەى ئەوان من هاتە دونياوە. دايكم شىوازی خۆى هەبوو لە سك پرنەبووندا (ئەو داھىنانەى كە لەوماوەيهدا رەنگى دابۆو: ئيسفەنج)؛ دايكم ئەم زانىارىيهى لە خەسويهو پىگەيشتبوو، خەسووى مامان

هەلزاردن فيمينيزم بۆ من شتىكى ياساى بوو، بريارىكى دەست ئەنقەست بوو بۆ پيشخستنى ژيانى خۆم. من فيمينيزم وەكو رىيازىكى ژين ئىختيار كردوو، وەكو بەهائى سيستمىك و مانايەك بۆ لىكدانەوێ جيهان و شويىنى من لەناويدا، لەوكاتەدا كە رەنگە خەملاندنى من بۆ ئەم پرۆسەسە چەند خەسلەتتىكى كەلتورىيە هەبىت، گومان دەبەم كە ئەمە شتىكى ئاناساى نەبىت لە جيهانە سپىيەكەى خۆراوادا. گەلىك ژنى تروش چىرۆكى لەم بابەتەيان هەيه تابىگىرنەو.

من لە ئوسترايادا، لە شويىنىكدە جىمابووم كە بۆ نەوێ ئىمە نمونەيى نەبوو، دايك و باوكم

بوو. دايكم دەيوت كە بەلايەو ە گرنىك نەبوو
مندالى يەكەمى كورپىت يان كچ، بەلام كاتىك من
لەدايك بووم ئىتر دايكم حەزى لە كچىكى تىرىش
بوو. ئەو خۇي خوشكى نەبوو، ەمىشە ەستى
دەكرد ئەو ەزىانىكى گەورەيە - بۇيە دەيوست
دو كچى ەبىت تاكو بىن بە خوشك، بۇيە
كاتىك لىنى خوشكم سى سال دواى من لەدايك
بوو، دايكم شاگەشكە بوو. بۇ منىش و
خوشكەكەشم داب و نەرىتىكى تۆكمە ەبوو كە
ەمىشە داوامان لى دەكرا پىرەوى بكەين. ەر لە
رۇزى لەدايك بوونى خوشكەكەمەو ە دايكم
چۇنيەتى خوشكايەتى ئىمەى دامەزاندو ەمىشە
جەختى لىدەكردىن كە ئەو ە ئىمتىيازىكى
گەورەيە ئىمە يەكترىمان ەيە، گەورەترىن
لىپرسراوئىتى ئىمە بەرامبەرى يەكترىيە. نەلىنى و
نە من بىرمان نايەتەو ە لە يەكترى جىابووبىن:
ەمىشە ەر "ئىمە" ەبوو، يان وەك دايكم
دەيگوت "ئەوان".

بىگومان ئىمە وەك مندال ناخۇشى
ەردەكەوتە نىوانمان (دەيانتوت، ئەگەر من ولىنى
شتىكمان بخواردايە، من بەدەست دەمگرت و
ئەويش قەپى لىدەگرت)، بەلام ەوللى دايكم
ئەو ەبوو كە ئىمە باشتىن ەورپى يەكترىن بىن.
ئەم ئەزمونە زووى من لەمەر خوشكايەتى،
دواتر بوو بە رىنىشاندهرىكى گرنىك لە
پەيوەستبووندا بە سىاسەتى خوشكانەى
فيمىنىزمەو ە.

ەرچۇنىك بىت كاتىك بووم بە پازدە سالان،
ەوسەنگىيەكەى زوومەترسى تىكەوت، براكەم
لەدايك بوو. لەپرىكا ئاگاداركدنەو ەكەى دايكم
بۇ جىا نەبوونەو ە لە گۇرپى نەما، ترسى ئەو ەمان
لىنىشت كە لەگەل ەاتنى كورپىكدا ەندى
گۇرانكارى بكات. ئەم گۇرانكارىيە حەقىقەتىك
بوو كە لە تەمەنى سىازدە سالىمەو ە لە
ملاملانىيەكە لەگەل باوكمدا دەستم پىكدبوو.

باوكم دەستى كرد بە تاقىكدنەو ەى دەستەلاتى
خۇي - لەو ەبەرشتى وای نەكدبوو - رىك لەو
كاتەدا كە من دەستم دايە لاسارىيەكى مندالانەو
دەموىست وەك نەرزەيەك "adolescent"
رەفتار بكەم. خۇي و ەاو ەلانى ئەركى
پاراستنى پاكىزەيى كچانىان گرتە ئەستوى
خۇيان - سىبەرى مەترسىيەكىان دەبىنى كە لە
پشتى ەموو شتىكەو ە خۇي شارذبۇو ە، ەر لە
قەلەمى لىو ەو ە تا دەگاتە سوخمەى مەمك
"ستىان" كە بەكارەينانىان نىو خولەكى
نەدەبرد. ئەمە ئەو ە نەبوو كە ئىو ە حەزدەكەن
پىلى بلىن سەربەستى گەورەبوون، ياخود
تەنانت كرىس (فضولى) ىش نەبوو.

لە ماو ەى نەرزەبووندا لەلايەنى سۆزىيەو ە
زۇر نانارام بووم. زۇر قەلەو بووم، قۇم زۇر رىك و
تەك بوو، دايك و باوكم دور لە من لە دەرەو ەى
شار دەزىان بۇئەو ەى زىانىكى كۆمەلايەتى باشم
لەدواى قوتابخانە بۇ دابىن بكەن. دواى ئەو ەى
دەرسم وەرگرت لەو ەى كە ناسراوى لەناو
خەلكدا پاداشتىك نىيە بۇ ئەو كچانەى لە
ماتماتىك و زانستەكاندا سەركەوتوون، پەيوەندىم
كرد بە قوتابخانەيەكى ئامادەيى تىكەلاو ەو ە،
جگە لە گرفتى قورسايى و قۇر و شوپنى
نىشتەجى بوونم، تواناي شىكاركدن
ەاو كىشەكانى ماتماتىك و زانستەكانم ەبوو،
بۇيە لە سالى سىيەمىندا لەو قوتابخانە
ئامادەيىدا تەواو بى ەيوا بووم و ەولمدا بۇ
سەركەوتن لە زىانى سىكسىدا. تىكۇشام و -
جەنگام - بۇ ەاوسەنگ كردنەو ەى خۇم. زۇر
خەرىكى قۇم بووم و بايەخم پىدا - بە شتن و
تەركردن و رىك خستن و لول كردن و چاككدن
- رۇتىنىكى خۇ دەرخەرانەبوو. دەستم كرد بە
خۇلاوازكدن لەگەل بە خۇداجوونەو ەيەكى
بەنازانەو ە حەزىكى زۇرىش بۇ خۇراك، دواى
نانخواردن خۇم دەرشاندەو ە. ئەمە بۇئەو ەى
جىگايەك بۇ خۇم بكەمەو ە و بە دللى كوپان بم.

بۆچی براكەم جياواز لە من مامەلەي لەگەڵدا دەکرا؟ بۆچی دەبیئت کچان پاکیزەبن؟ بۆچی هەبوونی ئەزموونی سێکسی لە رێگادا بەرەو زەماوەند دزیووە بەدەرەوشتیە کەچی لە رێگای مالهەدا شەرەفمەندو شکۆدارە؟ بۆچی دەبوو باوکم وەکو سەرگەرەوی مال دەریکەوێت؟ ئایا کە من بەشیووەیەکی پراکتیکی تەحەدای دەستەلاتەکەي باوکم کرد، ئەو هیچی لێکەم بوو، بە راشکاویی ئەو بوو کە بوارێکی بۆ تووڕەبوون کردووە، لەوکاتەدا کە من بەشیووەیەکی فیکریی بـەرەو رووی وەستابوو، بۆیە منیش دووبارەم کردووە. رەنگە ئەو تاقە ئەزموونی فیکریی بووبیئت کە من لەوکاتەدا هەمبویئت.

بە مەزەنەي خۆم، لە تەمەنی پازدە سالییدا بروانامەکەم لە دەست داو ئەمەش زۆر بێتاقەتی نەکردم. بەلای خۆمەووە ئەو بەشتەین بیاو بوو بۆ ئەوێ بە بێ پەسپۆرییە ک قوتابخانە بەجێ بهێڵم. بۆیە کۆچمان کرد بەرەو "سیدنی" و خۆم لە قوتابخانەيەکی کچاندا بینیووە، ئەگەر بەرواری هەنگاوی دووهم بەرەو فیمینیزم دیاری بکەم، ئەوا تۆمارکردنە لە قوتابخانەي بالای بیروودی کچان. دوو سال دواتر کە ئەو قوتابخانەيەم بەجێهێشت بۆ ئەوێ بچم بۆ زانکۆی سیدنی، تیروانینیکی زۆر جیاوازترم هەبوو بۆ جیهان. سەرەتا قوتابخانە کە کۆری تیدا نەبوو، هیمنی ناو پۆل وەکو ئەدەبی زانستی وەها بوو بەلای منەو. مامۆستا ژنەکانم خۆشەویست، چێژم لە دەرسەکان وەردەگرت کە بە راستی خۆش و بەهادر بوون، رەخنە نامیز و پڕ لە تەحەدابوون - هەروەها بە جۆرەها رێگا ئەو دەرگایانەیان دەکردووە کە من هەر بە بوونیانیشم نەدەزان.

جیگای داخە کە تا ئێستا هەلم بۆ نەپەخساووە کە بگەرێمەووە بۆ ئەوێ و سوپاسی هەندیک لەو ژنە مامۆستایانە بکەم - خاتوو دۆونی، خاتوو بێنسۆن، ریس خانم). راستیە کە هەبوو کە من لە دەرەوێ قوتابخانە و بەناو دراوسی تازەکاندا هیچ هاوڕێیەکم نەبوو. بۆیە بە روخسەت و لە سایەي مامۆستاکاندا، زۆربەي ژیانم خرابوو ناو کتێبەو.

کاتی کە لە سەرەتای شازدە سالییدا زانکۆم تەواو کرد، دەستم کرد بە وانه و تەنەو لە قوتابخانەيەکی کورپاندا. حەزم لێ نەبوو، زۆریش تیايا سەرکەوتوو نەبووم گلهییم لە خۆم دەکرد. هەروەها دەستم کرد بە گۆیگرتن لەو ئەفسانە سەرئەج راکێشەي کە رەنگە ژنان بۆ کارکردن دروست نەکرابن. چۆنیەتی پێشکەوتنم لە توێی ژنەو، هەمووی لە دەرەوێ خۆمەو بەرەنگاربوونەوێی چەند مانایەکی هەیه.

لە تەمەنی بیست و چوار سالییدا خۆم بینیووە نوشوستی هیئانی خۆم لە پەیداکردنی مێردیکدا بۆ ژمارەيە کە لە ژنی بە مێردی ناپەزا لە قسەکانم روون دەکەمەو، هەستم بە رەزامەندی نەکرد لە رازیبوونی ئەوان بەوێ موبەقێکی گونجاو ئەوپەریەتی، بەلام نەشمتوانی ئەلەرناتیفی گونجاو پێشکەش بکەم. بەبیانوی ئەوێ کە شتیکی کەم لەکیس دەچیت بریارم دا فرسەتیک ببەخشم بە زەماوەند (marrage). لەبەر ئەوێ جەستەم لەگەڵ بیرمدا نەبوو، شەش مانگی رەبەق پێش زەماوەندە کەم نەخۆش کەوتم، بەلام کە دواتر بۆم دەرکەوت کریستال ئیستمان و چارلۆت پیرکینز جیلمان دوو پالەوانە کەي من - لەگەڵ ئۆلیف سچرینەر و گەلیکی تریشدا، هەر هەموویان شەش مانگ پێش زەماوەندەکانیان نەخۆش کەوتوون. کەوتمە ئەوێ مانایە کە بۆ ئەم روداو بەدۆزمەو. هەرچۆنیک بیئت زەماوەندە کەي من نەبوو بە

گەشتىكى ستاندهرو بە كەنارى گەشەكردى
ژنانەدا بەرەو منداڭ و كاتى كاركردىن. دوو فاكتەر
هەبوون كە نەيان ھىشت لەم فۆرمۆلەيە تىبگەم.
يەكەم كاتىك زەماوەندەم كرد، چەند شارىكم
گۆپى، ھەرەھا بەھۆى چارەنوسىكى سەمەرەو
ھىچەو ەن و لىنى خوشكم ھەردوكمەن لە يەك
قوتابخانەدا بووين بە مامۇستاي ئىنگلىزى.

فاكتەرى دوو ەم زەماوەندەكەم بوو. ھەرگىز
خۆم بە دروستكردى مالەكەم دىلخۆش نەكرد،
كارى ەەرەو ەى مال داگىرى كرىبووم. بەلكو
بەبى ئەو فشارە فرىودەرە دانوساندەم ەكرد كە
دەيتوانى چارەيەكى ەەرەكى بۆ بدۆزىتەو.
مىردەكەم چەند سەعاتىكى زياتر كارى ەكرد،
بۆيە شتىكى ئاسايى بوو مەن ئىشى بازار بگەم، وا
نەبوو؟ دواجار كاتىك لە قوتابخانە تەواو دەبووم،
دوكانەكان ھەر كراو ەبوون، ئەگەر بچم بۆ بازار
دەبى دواى ئەو چىشتىش لىبنىم. ھەرچۆنىك
بىت ئەو چىشت لىنانى نەدەزانى (ياخود قاپ
شتەن و پاكرەنەو). مەنىش نەمدەزانى ئەو
ئىشانە چۆن دەكرىن، بەلام پرسىارى نەدەويست
كە مەن ئەو كەسە ئاسايە بووم كە تواناي
سروشتىي تىدايە بۆ راپەپاندنى ئەو كارانەو
فىرىش دەبم.

يەكەم لە سەدەمە گەورەكانى سىستەمەكەم
لەگەل چىشت لىناندا قەوما. ھەتاكوو شوكرەم
چىشتەم لىنەنابوو، كاتىك دەپىرسى چىمان ھەيە
بۆ شىو، بەرووخۆشەيەكەو ەو ەلام دەدايەو كە
سىو، پرتەقال لەگەل مۆز يان پسكىتى قاو ە
ھەلېزاردنىكى سەربەستانە ە ديارە رەفتارەكەم
شتىكى خەندە ئاوەر بوو ە. لە ژيانى ژن و
مىردايە تىمدا مانم لە چىشت لىنان گرت ە با
و ەلامى خۆشمتان بەدەمى ە بۆم ەركەوت كە
رەفتارەكەم زۆر دوورە لە خەندە و بزە گرتەو ە.
مەن ھەر ھەمان كەس بووم، بەلام كۆدىكى
كۆمەلەيەتى لە تاكىكى ياخيەو ە گۆپىمى بۆ

سۆزانيەكى خۆپەرست. ئەمەش، بەبى سەرسام
بوون واى لىكردم كە گەلىك پرسىارى (بىدەنگ)
بگەم سەبارەت بە ژنانى ورياو چالاك. بەلاساى
كرەنەو ەى ئەو ئىمتيازە ناچار بووم لەگەل
مىردەكەم بگەومە ناو دژايەتيەكى كراو ەو ە.
بەشتىكى زۆر لە وزە و توانام تەرخان بوو بۆ
بەرەمەننى پىرۆزى ژن و مىردايەتى. ھەموو
جارىكىش داكۆكى كرنەكەم لەخۆم سەرى
نەدەگرت و تووشى ناپەحتىي دەكردم. ھەولم دا
كەلىنى لەمەترسىيەكانى ژيانى ژن و مىردايەتى
وريا بگەمەو ە ە بەلام ئەو گۆپى لى نەگرتم.
شوى كرىو گواستىەو ە بۆ خانويەك لە
دەوربەرى سەرسوچەكە. كەواتە سالانىك
بەرلەو ەى زاراو ەى ھەست و سۆز ببىستەن،
پىكەو ە سەرنجمان دەگۆپىەو ە و باشترىش
قسەمان دەكرد و جەختمان لە واقىيەتى
يەكتىي دەكرد بەرەو قوتابخانە و لە
قوتابخانەو ە.

چۆن دەتوانم ئىستاكە ئەو سالانە روون
بگەمەو ە؟ ئەو سالانە چىتر لەگەل ئەو شتانەدا
نايەنەو ە كە مەن دەيانزانم، ھەست بە بىزارىي
دەكەم لەگەل ئەو ژنانەدا كە بە نىگەرانى و
پەرۆشەو ە بەردەوامن لەسەر ئەرەك و
ماندوو بوونەكانى خويان.

مەن لەلەيەنى ئابورىيەو ە سەربەست بووم،
ھەركاتىك بمويستايە دەمتوانى بپۆم. بەلام لە
رووى كردارىيەو ە زۆر سانا نەبوو. سنوردارىي
جىهانەكەم بەپادەيەك بوو كە نەمدەزانى بۆ كوئى
بپۆم: نەمدەتوانى لەو ە تى بگەم كە ژنىك
دەتوانىت ژيانىك بۆ خۆى دروست بكات. جىهان
سەخت و رىكخراو بوو. گرفتى مەن لەو ەدا بوو كە
نەمدەتوانى لەناويدا بسازىم. ھەستم دەكرد شتىك
لەگەل مندا ھەلەيە ە بۆيە پەشوكا و دەمارگىر
و دەرون شىواو بووم ە ھەست و سۆزى مەن بەو
شرىنقەنە چاك نەدەبوون بۆ كامەران بوون و ئارام

گرتن، چونکه دواى هه موو شتيك من خۆم له
خۆمدا كچيكي شانسدار بووم.

له ميانه يه كه م سالى شو كردندا له كوڤتايى
سالى 1960 دا، هه وله كانم بوو گوڤيني ژيانم
به ره و ژيانكي باشتر، زور به خراپى به
ئاراسته يه كي تر دا رويشت، له سه ر بنه ماي نه وه ي
كه هه له كان هه ره موويان له منه وه بن. رهنگه له
چيشت ليناندا زور كارامه نه بووم، به لام خو
هفته ي دوو جار سه رم له سالتون ده دا (له گه ل
باوه ريكي جيگيردا كه هه رگيز به ده ستي
مروڤانه ي خۆم كوافيڤم نه كردوه)، ريجيميكي
سه خت، خهريك بوون به هه موو شتيكه وه هه ر له
سه رينه وه تا ده گاته سيڤه ري چراكان. ئه م
ستراتيژانه هيچ سوديكيان نه بوو: به پيچه وانه وه،
ئازاريكي زوريان پي گه ياندم - چونكه وايان
ده رده خست كه من هه ولم دا به لام سه رنه كه وتم -
ئو شوينه ي كه تيايا هه ستم به نوشوستي
نه ده كرد، بريتي بوو له شويني كاره كه م. به لام
ئو خوشييه ي كه له كاره كه م ده ستم ده كه وت
ديسان ده روازه يه كي تربوو بوو ئه ركه كانم، ئه مه ش
مايه ي گالته جاري بوو بوو ته مه نه كه ي من. "ژنه
كارگه ره كه" ناتوره يه كي سوكي تره بوو مروڤ و،
منيشت له به رده مي مه ترسي نه وه دا بووم كه بيم
به يه كيك له و ئافه ريدانه. ته نيا به هوي
مندالتيكه وه ده متواني بيسه لميتم كه له مه ترسي دا
نيم. تا ئيستاش دلنيانيم كه بوچي دزي نه و
هه وله وه ستامه وه. زور به ئاساني ده متواني كه
به لگه نامه كانم بخولقيتم. رهنگه هوي نه وه ببیت
كه ئاگاداري نه و گوڤانه بووم كه به سه ر ژياني
دايكمدا هات دواى له دايك بووني براكه م، چونكه
من هه ندئ وه همى رومانسييانه م له سه ر
دايكايه تي هه بوو. رهنگه ترسابيتم. رهنگه هه زم
نه كردبیت كاره كه م به جي بهيتم، چونكه نه وي
ته نيا پانتاييه ك بوو كه تيايا خوشت ده ژيام.

هه رگيز به راشكاوي نه موتووه كه مندالم نابيت
- بوچي نه وه نده قسه ره ق بيم؟ به لام نه گه ر له
داهاتويه كدا منداليشم ببیت، هه روا هه ست به
ساردييه ك ده كه م. ده شي من هه ميشه باوه ريم به
عه قلى خۆم هه بووبیت.

بويه له جياتي مندال سه ركه وتتم له كاره كه م دا
هه لباردو - بووم به به پيوه به ري به شي
ئينگليزي. نه وه يه كه م جار بوو من له پايه ي
ليپرسراوييتيدا بيم و ئه م گوڤانه ش شادمانى كردم.
له هه ست و نه ستي خۆمدا وام دانا بوو كه له گه ل
پياواندا مشت و مړ ده كه م و ده ريشيان ده كه م،
به لام كاره كه زور جياواز بوو. له يادمه جاريكيان
يه كيك له نه دامه نيڤه كانى قوتا بخانه به
فوتيه ك ويستي بالاي سه رۆكه ژنه كه يان ببوييت.
پييان سه ير بوو كه نه و ژنه ناره زايى به رامبه ري
نه و سوعبه ته بچووكه ده ربيري. نه وه گره ويكي
بچكوله بوو، به لام نه وان سوربوون له سه ر
ئه نجامدان و بردنه وه ي. به لايانه وه ناخوش نه بوو
كاتيك به راشكاوي وتم هه ركه سيك ده ستي به ر
هه ر ژنيك بكه وييت ده بي فوته كه به قه دي خو ي
بگرييت و پيوانه بكریت.

سه باره ت به خۆم، ئه وكاته به بي بيركردنه وه
دزي پياوان بووم، ده بي دان به و راستييه شدا
بنيم كه به پي پيوانه كانى نه وان خۆم ريك
ده خست. به زوري دزيو ده هاتنه به رچاوم،
خويان و گه مه دزيوه كانيان، سوعبه ته
دزيوه كانيان، خووه دزيوه كانيان له
خواردنه وه دا، هه ستي دزيويان به سه ركه وتووي
به بيانوي نه وه ي كه "منه كانيان - egos"
پيويستي به دامركاندنه وه ي به رده وام هه يه.
چه ند پياويكم ناسيوه كه به هيچ شيوه يه ك ريزم
لي نه گرتوون نه گه رچي - له ده ره وه ي كار -
ده شيا ئازاري زورم پي بگات كه ده مويست
ماناي پياوان ره ت بكه مه وه. جي هانيكي
ناداپه ره ره بوو.

په یوه نډی ده کهن به قوڼاغي دوو مه وه -
 به تايبه تي ژنی شوکړدو - نه وه له قالبي ناسايي
 خوږی ده چيته دهره وه. من و لینی هردوکمان به
 ته وایي سهرمان جه نجال ببوو، مال به پټوه بردن،
 دهرس وتنه وه، ناماده کړدنی شانؤ، په یدا کړدنی
 روژنامه، سهردانی ريکخواوه کسان. له کاتيکدا
 که هه نگاوه کانی ژيانمان پرېوون له ماندو ووبوون،
 هردووکمان هه ستمان ده کړد که به تالیشن. ژيان
 سکه خشپه کی بيمانابوو که به پرگه ی
 خوږیودان به ش به ش کرابوو، له گهل هه ستيکی
 سهخت به وهی که به دلنيایي ده بی شتی
 زیاتریش هه بیټ.

نیستا، شهرمه زارده بم کاتی به ژبانی
 رابوردومدا ده چمه وه، به به راوردکړدن له گهل
 زوریک له ژبانی تری نه م جیهانه دا من نیمتیازیکی
 زورم هه بوو. خودیټی egocentricity و
 ره گه زیتیم ethnocentrism هه ردوکیان
 له قیوون.

بوچی من نه سازام، نه متوانی په نجه ره یه ک بو
 خو م بدوزمه وه و ژبانیکي هیمن و ماقول
 به سهر به رم؟ هه رگیز نه مپرسیوه نه مه چ جوره
 ژبانیکه، چی لی ده زانم و چون ده یزانم؟ نه ی
 خزمه تی چ مه به ستيک ده کات؟ قهت پرسپاری
 نه وه م به میشکدا نه هاتوه که چون ژبانی من
 وه ک ژنیکی ئوسترالیی سپی له گهل ژبان و
 شیوازی هی ترده به راورد بکه م. ته نیا پرسپاری
 رووکه شیم کړدوه دهر باره ی به هاو ئایدیولوریاو
 گهل شتی تریش که دهریان داوم، نه وانه ش
 پرسپاری وه هابوون که زیاتر خه لکیان ده شیواند
 وه ک له وهی دهر وازه له رووی خو مدا والا بکه ن.

ژنان نه وه یه شکلیکی وایان هه بیټ که پیاوان
 حه زی لی بکه ن، نه ویش نه وه یه بچنه دهره وه ی
 زانینه وه. له وکاته وه بوم دهرکه وتووه که زیاتر له
 ریگایه ک هه یه بو نه وه ی ژنان به نه زانی
 بهیترینه وه. پیویست ناکات ئاره زوی چوونه
 په یمانگا بکه یین بو فیروون: ده توانین سال له
 دواي سال (من خو م دوازه سال قوتابی زانکو
 بوم) شتیکی که م یان هه ر هیچ شتیکی وافیرو
 نه بین که له گهل ژيانماندا بیته وه، له گهل
 تیگه یشتنماندا بسازیټ و جهخت له بوونمان
 بکات، وامن لی بکات پرسپاری بابیه تی
 سه بارهت به جیهان بکه یین. سه بارهت به خو م،
 نه وه ی زیاتر تیگه یشتووم، که یشتوومه ته نه و
 قه ناعه ته ی که نه م دونیایه زور ئالوزه و قابیلی
 تیگه یشتن نیه، هو ی نه مه ش نه وه یه من توانای
 تیگه یشتنم نه بووه (نه و سوربوون و مکومییه ی
 من هه مبوو شتیکی که م نه بوو - چونکه له
 راستیدا دوازه سال کاتيکی دریژه بو هه ولدانی
 به رده وام!).

رهنگه نه مه نرمترین خال بیټ له ژيانمدا،
 نه وکاته ی زور نریک بوم له دیارنه مانه وه. هه موو
 شتیکم تاقی کړده وه و سوودی نه بوو، هیچ
 ریگایه کم له به رده مده نه مابوو. نه و هه سته
 روونم له بیرماوه که نه گهر بوم او وه ی
 چرکه یه کیش بیټ چوک دابده م، تووشی
 هه ره سهینانیکي نیروتی ده بم (که نه مه ش
 پراوپری نه وه بوو که هه ندیک که س چاوه پی بوون
 به سهرم بیټ).

من و خوشکه که م بی پسانه وه قسه مان کړد،
 به لام ریگای دهر یازبوونمان به رچاو نه که وت.
 ناتوانم له جیاتی لینی قسه بکه م، به لام سه بارهت

به خۆم ده لایم هیژم. له پارانویه کهمدا بوو. "مه هیله ئه و نامه ردانه پیت بگه ن" ئه مه په ندیک بوو که له ژيانی مندا زۆر رهنگی دابۆوه. له ناو زانکو و دهره وه شیدا پیاده م ده کرد. دیسانیش، زانکو جیگای دهسته لاتی پیاو و سیاسه تی ئه وان بوو. من هه رده م وام بیرده کرده وه که جیهانی ژن له ناو نمره ی به رزدايه، ئه زمونیکی سه ختی بیدار بوونه وه م تووش هات، هه ست کردن به که مژه یی له به رامبه ری گه لیک له قوتابییه زیره که کوپه کاندای. له وکاته دا چریه ی "سه ربه ستی ژنان" نه که یشتبوو ه گویمان، به لام ئیمه ئاماده بووین بۆ بیستن. ئیمه وامان لیته ات به راشکاوی ره خنه له "منی نیژینه" بگرین، ته نانه ت یه که م نامه ی ماسته ریش که من پیشکه شم کردو قبول نه کرا بریتی بوو له ره خنه گرتن له دهسته لاتی پیاو له رۆمانی ئوسترالیدا.

له م خاله دا جیرمانین گریر هاته ناو ژیانمه وه. ئه م ژنه ته ندروسته یی که زهینی پی به خشمیم. سه ره تا، خویندنه وه ی کتیبی خه ساندنی میینه وه کو خویندنه وه ی چیرۆکیکی توقینه ر وه هابوو: ئه و هه موو به لگانه ی که من پیتم نه ده زانین، ئه و هه موپه یوه ندییانه ی که من به خه ونیش نه مبه ستبوون، ئه و هه موو روداوانه ی که نه مده ویرا تاقییان بکه مه وه، هه ر هه موویان به یه که وه شالوویان بۆ هیتام، ویستم نکولی له هه ندیکیان بکه م، موباله غه یان تیدابوو به لام به راستی روویان دابوو. هه رگیز ناتوانم ئه و کاردانه وه یه م له بیر بجیته وه که به رامبه ری چاپته ری "قیژه ون" لام دروست بوو، که به رسته ی "ژنان شتیکی که م ده زانن له وه ی تا چ راده یه ک پیاوان رقیان لیانه" ده ست پیده کات له گه ل ئه و رسته یه دا کتیبه که م ناسی - نه گه ر چی هه ندی به ره نگاریشم هه ر تیدابوو.

ساناترین شیواز بۆ دهرخستنی بایه خدانی من ئه وه یه بلایم ده ستم کرد به پیکه نین. ئه و

پیکه نینه تیکه له یه ک بوو له چیتو، ئارامی و هیستریا و ژان و توپه یی و کرێسی بوو؟ دلنیام له وه ی له پریکدا یه ک سالی ره به ق گه نج بوومه وه. که سهیری وینه ی خۆم ده که م ده زانم که هه موو جه ستم گۆرانی به سه ردا هات. به پی هیچ هۆیه کی هه ستی، ته ندروستیشم باش بوو، چالاکتر بووم - قورساییم دابه زی. ده توانم زۆر شت بلایم که له جیرمانین گریره وه فیریان بووم - دهرباره ی سته مکردن له ژنان (پیشتر هه رگیز نه و وشه یه م به کار نه هینابوو)، دهرباره ی ئه وه ی که ئیمه زۆر به فراوانی ویران کرابووین و به باش و خراب به کاره یئرابووین.

من هه ر له پیشکه وه، راسته وخۆ و ناراسته وخۆ فیرکرابووم که ژن بوونه وه ریکی سه لابییه، پیویستیان به وه یه پروانه پیاوان، بۆیه ده پی به ملکه چی و دهسته مۆیی رازی بین. من باوه ریشم به مه کردبوو، سی سالی ره به ق خه ریکی شاردنه وه ی ناته واوییه که م بووم، بۆ شاردنه وه ی دلنیای خۆم له و به خته ی که زۆربه ی ئه و پیاوانه ی ده یانناسم ریژم لی بگرن، شاردنه وه ی رازی نه بوونم به وه ی ملکه چ و دهسته مۆ بم، بۆ ئه وه ی که شف نه بم و وه کو مییه یه کی سه رنه که وتو نیشانه نه کریم. ئه وه ی جیرمانین گریر ده یویست پیشانی منی بدات، ئه وه یه نه گه ر به ویت میینه یه کی راسته قینه بم، ده پی مرقیکی تیکشکاویم. جیهان ئاواهی سه یرمان ده کات! دیسان له وه ش تیکه یشتم که به شیکی گه وره ی بوونی مرقف، بوونیکی رۆشنیرییه.

مرقف سیستمیک له هیماو ره مزی داهیناوه که مانای جیهان و ژيانی رۆژانه ی خۆمانمان بۆ روون ده کاته وه: ئیمه به پی ئه وه ی بیی لی بکه ینه وه، واقع ده خولقینین. هه تا کو سالی 1970 من له جیهانیکی ده ژيام که باوه پی به پی توانایی ژنان هه بووه. گه لی جار بیرم له وه

کردۆتەووە کەرەنگە ژن تەنیا بۆ یەک شت باش
 بێت: باخەلی پیاو!، چەندەها جار لە لایەنی
 پیاوانەووە قسەیی لەمجۆرە کراوە. بۆیە ئەو
 مەبەستە ئایدیۆلۆژییانەی کە بەهۆیانەووە ژنەکان
 بەکار دەهێنرێت، هەتا ئێستاش هەر برەوی هەیە.
 بە واتایەکی تر، هەتا کو سالی 1970
 قەرەبۆی نوشوستییە کەم بەو دەدا بۆوە کە وەکو
 تاکیکی بەرەمدار لەم جیهانەدا گوزەران بکەم:
 دواي سالی 1970 بۆم دەرکەوت کە وەکو
 دەستە جلیکی سەمەرە سەیریان کردووم،
 تووشی سەدمە یەکی گەورە بووم.

هەندیک جار ئەم حالەتەم لە گەڵ ئەزموونی
 ئەنتروپۆلۆژیەکاندا بەراورد کردووە، ئەوانە ی لە
 کۆلتورە جیاوازه کانیان کۆلیوەتەووە، یان لەو
 کەسانە یان کۆلیوەتەووە کە سەر بە هیچ کۆلتوریک
 نین، هەموو شتیکیان، هەر لە بێزارییەووە
 تادەگاتە پیکەنین، لە کرۆکەووە تا دەگاتە
 توێکل. لە سیستمی باوەری کۆمەلگادا هەموو
 شتیکی بەکارهاتووە بۆ تەقاندنەووەی کۆدی
 کەلتور، بۆ ئەووەی هەر لە سەرەتاوە ئەو
 مەشقانە ی بە ژن دەکرێن مانایان هەبێت.

فیمینیزم کانیشت وەکو ئەنتروپۆلۆژیستەکان
 لە کۆلتوریک بیانی دەکۆڵنەووە. دەوری مرقە
 بیکەلتوورەکان دەبینن و توێژینەووە لە سیستمی
 رەفتاری کۆمەلگا دا دەکەن (مەرکەزیەت و
 سەرداریتی نێر) کە شتیکی شاراووە نیە. کاتیکی
 فیمینیزم بە دەنگی بەرز باسی سێکسیزم
 SEXISM دەکات، ئەو ئەو کۆدە
 دەتەقینێتەووە کە باس لە بالا دەستی نێر
 دەکات.

بەلام فیمینیزم تیروانیکی زۆر کراوەیە
 (Flexible) بۆ جیهان. من بە هیچ شیوەیە ک
 نالیم فیمینیزم راستەو هەموو بۆچوونەکانی تر
 هەلەن. ئەگەر فیمینیزم چیت بە شیوازی پاتریارک
 دروست نەبێت.. ئە ی کەواتە فیمینیزم چیه؟

فیمینیزم تەرزە شی کردنەووەیە کە زۆربە ی
 ئەزموونەکانی من و ژیا نی من و ژیا ن و ئەزموونی
 گەلیک ژنانی دیکەش دەگریتە خو ی، هەروەها من
 کە فیمینیزم هەلباردووە، هۆ ی دیکەش هە یە.
 من فیمینیزم چونکە پیم وایە فیمینیزم لە سەر
 باشتین قەناعەت و تیروانی بۆ دنیا بیناکراوە.
 پیم وایە گونجاوترین رێگایە بۆ تیروانی و
 بەرپۆوە بردنی جیهان. بروام وایە کە مرقەکان
 هەموویان یە کسانن، بۆ یە دەتوانین فی ی
 ئەوە ببین بە هاوسەنگی پیکەووە بژین و، چیت
 پیوستیمان بە ژان و موعانات و خوین رشتن و
 تۆقاندن وشەر و شۆر نابێت. ئەم قەناعەتانە
 فەلسەفە ی فیمینیزم روون دەکەنەووە: نەمانەووە لە
 ژیر سیبەری فەلسەفە ی باوکایەتیدا.

بناغە ی پاتریاریکی بریتیە لە بالادەست بوون
 - پیاوان بە سەر ژناندا، رەش بە سەر سپیدا،
 دەوڵە مەند بە سەر هەژاردا، ئەو بە بالا دەستیە کە
 لە ناو کایەکانی تیکۆشان و بالا بووندا
 دەدرەوشیتەووە (دەشی پیاوی باشت بیا تەووە)
 بەلام هیشتا هەر بالادەست بوونە. بالادەست
 بوون روویەکی تریشی هە یە، ئەوانە ی کە ژیر
 دەستەلات خراون. ئەووە ی لە چوونە ناو
 فیمینیزمەووە فی ی دەبین ئەووە یە زۆربە ی ئەو
 شتەکانە ی کە ئیمە دەیان زانین لە
 بەرجەستە کردنی ئەو کەسانەووە هاتووە کە
 بالا دەستیان پیادە کردووە. ئەوانە لەو شوینەووە
 جیهانیان شی کردۆتەووە کە خو یان لی ی
 راوە ستاون و قسە کانیشتیان کە لە کە بوون و بوون
 بە کەلتووری ئیمە. ئەوانە ی کە ژیر دەستە
 کراون تیروانیکی زۆر جیاوازیان هە یە. بەلام زۆر
 بە دەگمەن تیروانیی ئەوان گوزارشتی لیکراوە،
 خو ئەگەر گوزارشتیسی لیکرابێت زۆر بە
 دەگمەن ناسراوەتەووە و دا کۆکی لیکراوە. ئەو
 کەسە ی فەرمان دەدات ئەزمونیکی زۆر جیاوازی
 هە یە لەووە ی کە فەرمانەکان جیبەجی دەکات،

هەرودها ئەو كەسەى دەست درىژى دەكات
جىاوازه لەوەى دەست درىژى دەكرىته سەر،
بەلام هەموو ئەوانەى كە فەرمانيان بەسەردا
كراوه و ئەوانەش كە دەست درىژيان كراوته
سەر، ئەوانە بىدەنگەترين بەشى كۆمەلگەكەمان،
بە راشكاوى: ئەگەر دەنگىيان لىوہبەتايە ئەوا
نەدەبوونە ماىەى فەرمان بەسەردا كردن ياخود
دەست درىژى كردنە سەر. بۆيە ئەوەى من وەكو
فيمينيستىك كروومە هەولدانىكە بۆ شكاندن
ئەو بىدەنگى، هەولدانىكە بۆ پيشان دانى ئەو
رىگايەى لىوہى ناپەزايى بەرامبەرى ئەو
بىدەنگىيە دەردەبەري، ئەو رىگايەى كە بالا
دەستى نكولى لى كرووہ.

ئەوەى دەبىت لە هەموو حالەتەى خۆمى
لى لادەم برىتيە لە درىژكردنەوہى بونىادى
بالادەستى: رەنگە بە هەندى پىوانە من دەرهكى
(بى كەلتور) بى، بەلام من هيشتا بەرەمەينەرى
كەلتورىكە كە بالادەستى تىدا نامىنەت. ئەگەر
گۆشەنىگايەكى جىاواز لە خۆم رەت كردهوہ،
ئەگەر خۆم لە ئەزموونىكى دەرهوہى خۆم لادا،
ئەوا من لە ستانداردى فيمىنىزم لاداوہ.
تەحەداكەى فيمىنىزم لەوہدايە كە هەموو
ئەزموونە جىاجىاكاني مەرووف لەناو خۆيدا
كۆبكاتەوہ: ئەگەر فيمىنىزم لىكدانەوہىەك رەت
بكاتەوہ، كە داواى جەخت لىكردن دەكات، ئەوا
بىشك خۆشى نوشوستى دەهينەت. چونكە ئەوہ
خۆى لەخۆيدا گوزارشت كردنىكى ترە لە
بالادەستى.

من نامەوێت پيشنەياري ئەوہ بكەم، كە
فيمىنىزم هەرئەوہندەيە. نامەوێت نكولى لە
كارىگەرى جىهانى فيزياوى بكەم، ياخود كەمى
بكەمەوہ. هەرودها هەست بەو ئىمتيازە گەورەيە
دەكەم كاتىك بتوانم وەسفى گرنگى ئاراستە
رۆشنەبىريەكان بكەم، دلخۆش دەبم. كاتىك گەدە
بەتال بىت، رۆشنەبىرى بەرەو خۆراك ئاراستە

وەردەگرىت، كاتىك لە ژىر مەترسى ئاگردا بىت،
رۆشنەبىرى روودەكاتە پىوستى خۆپاگرتن و
درىژە پىدان. ژنانىكى زۆر هەيە كە ئەم شتانە
پىداويستى سەرەتايەكانيانە - هىچ
بىركردنەوہىەكى جىاوازيش، نابىت بە خۆراك
بۆيان يان تەنگەكان راناوہستىنەت، بەلام من بە
راستى حەز دەكەم پيشنەياري ئەوہ بكەم كە
گۆپانكارىيەكى كەم لە كاروبارى كۆمەلەتەيدا
رووبەتات - لەویدا برسىتى و قات و قىرى و
جەنگەكان هەردەمىن تائەوكاتەى كە
بەشەوہىەكى جىاوازتر بىردەكەينەوہ.

كە سەيرى داوہ دەكەم، زىادە رۆيى نىە
ئەگەر بلىم ديسان لە سالى 1970 دا ژنانم
كەشفكرد. من تا ئەوكاتە باوہىم وابووہ كە
پەيوەندى نىوان من و لىنى خوشكم
پەيوەندىيەكى بايۆلۆژى بوو: پىم وانەبووہ كە
دەشى بونىادى پەيوەندى من لەگەل ئەودا
بگويژریتەوہ بۆ ناو پەيوەندىم لەگەل ژنانى
ترىشدا، كە ئەوانە خوشكى بايۆلۆژى من نەبوون.

بەلام پەيوەندىكردن بە فيمىنىزمەوہ شتىكى
زىاتر بوو لەو كەشفكردنەم چونكە من ژنانم
خۆشدەويست. هەرودها چۆنەتى پەيوەندىم بە
پىاوانىشەوہ هەر لەوێوہ بوو. ئەوكاتە هيشتا هەر
بە مێرد بووم. شتىكى گران بوو، من گۆپابووم،
بەلام مێردەكەم نەگۆپابوو. من زىاتر و زىاتر
رەخنەم لە ئامۆزگارىيە ئاراستانە دەگرت كە
چەند ژنىكى كەم هۆش گويميان پىردەكرد و
تادەهات زىاتر و زىاتر بىتاقەتيان دەكردم. ئەو
رۆژەى كە بە هەمان شەو لەگەل مێردەكەمدا
قسەمان لىك گىربوو، ئەو رۆژە، يادى سالانەى ژن
و مێردايە تيمان بوو: بۆچى من لىپرسراوېم لە شتن
و ئوتوكردن و چىشت لىنان و پاكردنەوہ؟

گەپامەوہ بۆ سەر نوسىنەكەى پات مەيناردى
Pat Mainardi "سياسەتى كارى ناوماڵ" ئەو
كۆمەلگا وای لى كردبوو. هەرگىز من پىوستىم بە

لێكدانهوهی دروشمی "ئەوهی تایبەتیه، ئەوه سیاسییە" نەبوو.

پیاوان! بوونەتە هۆی چەرمەسەری ژنان – چون پەيوەندی بە پیاوانەوه بگراین – ئەو رۆی شوینەهێ که بۆم دانراوه، لێره شدا ناتوانم خۆمی لێلابدەم. لێره دا دەچمەوه سەر قسەیهکی پیشووترم و جەختی لێ دەکەمەوه، دەبێ هەموو مرقەکان یەكسان بن ئایدیۆلۆژیای فیمینیزم بۆ ئەوه هەلنەبژاردوو تاکو بزانی سیستمی باوکایەتی چی بە ئێمە کرد، ئەویش بە پیاوانی بکات. بەلام دەبێ ئیشارەت بەوه بدەم که من لەگەڵ پیاوان دا تەنگوچەلەمەم هەبوو، تەنگوچەلەمەهێ هێزی ئەوان که ئەو هێزه بۆ ئەنجام گەیاندوون. من بۆیەك ساتیش باوه پم بەوه نیه که پیاوان لەگەڵ ئەم سیستەمەدا لەدلیك دەبن و دەبێت بە مانیفیستی سەرەکی ئەوان، بەلکو بە دەستیان هێناوه، من چەند پیاویکم دیوه که لەتوانایاندا هەبوو دەسبەرداری ئەو هێزه بن.

حالی حازر لەگەڵ پیاویکدا دەژیم: لایەنەکهی تری ئەم پەیمانە، براکەم و باوکم تییدا بەشدارن، دەزانم ئەویش هەر پیاوه، ئەمەش چونکه زۆر که من ئەو پیاوانەهێ لەگەڵیاندا هەست بە ئارامیی دەکەم یاخود، بوارم پێدەدەن لە رووی چەشنەوه پەرە بە ژبانی خۆم بدەم. من لەسەر ئەوهەم که بۆیم: ئێوه، بەلام پیاوهکهی من فیمینستیکی جیاپە. کاری من و بەشیکی زۆر لە ژبانی کۆمەلایەتیم و بەشیکی زۆری زەخیرەهێ روشنبیریم هەموویان لە ژبانی هاوڕێمەوه هاتوون، که دەشڵێن هەر دەبێ واییت، منیش دەلێم بۆیه ئەو پیاوانەهێ من لەگەڵیاندا دەژیم جیاوازن. ئێمە جووتیک نین یەك بیروپاوه پمان هەبێت.

(دیانا لیۆناردی هاوڕێم دواي دە سال چاوی پێی کهوت و وتی ئەم پیاوه جوریکە لە ئەفسانە).

ئێمە دوو مرقی ئوستراالین که هەریەکه مان ژبان و کاری خۆی هەیه (ئەو خەریکی زانکۆیه). ئێمە لە شوینیکدا پیکەوه دەژین و هاوکاری تەواوی یەکتایش دەکەین. شتی تایبەتی خۆمانمان هەیه (بۆ نمونە شەرابی سووری ئوستراالی). هەریەکه مان پشت و پەناو یاریدەدەری ئەوی ترمانە.

زیاتر لە دەسالە فیمینیزم بۆتە رێبازی ژبانم و کارکردنم لەم جیهانەدا، بە ئومیدی ئەوهی رەنگە جیهان ببێتە شوینیکێ باشتر بۆ ژبانی مرق. فیمینیزم بۆ من بوو بە دەروازەهێ ژبانیکێ گونجاوتر، که لێ دەرگای هاوکاری و خوشیی و جیاپی ئاوه لا کردوو. ئا لەم جیهانەدا من جیگایەك و لێپرسراویتیەکم هەیه. هیچ شتیك لە فیمینیزم گرنگتر نیه. ژیری و توانای بەرهو رووبوونەوهەم پشتی پێ دەبەستن. ژیری و مقاویمەتی چەشنی مرق پشت بەو دەبەستیت.

• دەیل سپێندەر:

ژنە لیکۆلەرەوه و نوسەری ئوستراالیایی، یازدە سال لە لەندەن ژیاوه. کتیبەکانی بریتین لە "پیاو زمانی دروست کرد"، "ژبانی ئایدیاو پیاوانیش چیاان بۆ کردوون"، "دایکانی رۆمان"، "100 رۆماننوسی ژن لەپیش جین ئۆستن دا". سەرنوسەری:

Women Studies International
(Form) ه.

سەرچاوه:

What is Feminism?

Edited by:

Joliel Mitchell &

An Oakley.

Chapter 12. What is feminsm?

A personal answer. By Dale Spender

PP 208 – 219.

ئافرىتو پەرەسەندىنى سىياسەتى جىھان

■ فرانسىس فوكو ياما

● و: ياسىن قادىر سەيد

سىياسەتى شەمپانزى

لەناو گەرەتتىن مۆلگەنى سىروسىتى پاراسىتى شەمپانزى دىلگراۋەكانى جىھاندا، لەباخچەنى ئاۋەلانى بىرگەر لەئەرنەھام لەھۆلندا، خەباتىك كەھەر شايستەنى مەيكافىلىيە لەدۋاى سالانى (1970) ۋە تاكو ئىستىتتا نەمىشكى بەردەوامە. ھەرۋەك لەۋەسسىفەكەى پرايمەتۆلەجىست (Primatologist) (1) (فرانسىس دوۋال) ۋە دەردەكەۋىت شەمپانزى نىرىنەنى ھەرە بەتەمەنى مۆلگەكە كەناۋى يەرۋن بوۋ، وردە وردە لەلايان نىرىنەنى كەنجەرەۋە كەناۋى لۈيت بوۋ لەپىگەنى دەستەلات لابر، ۋاى پىدەچىت لۈيت نەيتۈانىبىت تەنھا لەسەر بىنەماى ھىزى فىزىكى خۇيەۋە ئەمەنى ئەنجامداپىت، بەلگۈ دەۋايە ھاۋپەيمانى لەگەل نىكىدا بېستايە كەئەمىش نىرىنەنى كەم

كەنجەربوۋ. ھىشتا لۈيت نەگەيشتىبوۋە لۈوتكە كاتىك نىكى لىنى ھەلگەراپەۋە، بەمەبەستى قۇستەۋەنى دەستەلات بۇ خۇى رىكەۋتتىكى لەگەل سەرگەردەنى ناۋبراۋدا سازدا. بەلام لۈيت ھەمىشە ۋەك ھەرەشەيەك بۇ سەر ھوكمەكەى مابوۋەۋە، ھەر لەبەرئەۋە رۇژىكىان لەلايەن يەرۋن نىكىيەۋە كوزراۋ دىمەنى ۋونچىرگەردى گونى ۋە پەنجەكانى پىنى لەسەر زەۋى قەفەسەكەيدا دلى بىنەرى پىكا دەھىنا.

جەين گودول بەبۇنەنى ئەۋ تۈيۋىنەۋەيەنى لەسالانى شەستەكاندا دەربارەنى گروپكى بىست سى شەمپانزى لە (Gombe National Park) لەتەنزانيا ئەنجامىدا، ناۋبانگى دەركەرد، گودول ئەۋ گروپەنى بەبۇۋەنى تىرىنى ھەموو گروپەكانى تر دانابوۋ. لەسالانى (1970) دا، ئەم گروپە ھەلۋەشايەۋە جۈرە فۆرمىكى لەدابەش بوۋن

بەخۆۋە بىننى كەتەنھا ئەتوانرېت ناۋى دوو دەستەي كىبارى باكورو باشورى لىبىرېت. زاناي بايۇ ئەنترۇپۇلۇژى رىچارد رانگھام و دەيل پىتەسن لەكتىبەكەي سالى (1996) ياندا (نېرىنە ئەھرىمەنىيەكان) ئەنجامى ئەو رووداۋەمان بۇ وەسف دەكەن. چەند دەستەيەكى چوار پىنچ شەمپانزى نېرىنە لەگروپى باكور چوونە دەرەۋە نەك بۇ بەرگرى كردن لەخۇيان و گروپەكەيان بەلكو زۆرىەي جار سنورى ناۋچەي گروپى باشورىان بېرېۋە بەمەبەستى كوشتنى ئەو شەمپانزەنەي كەتەرە كەوتبۇون يان نامادەي بەرگرى كردن لەخۇيان نەبوو. بكوژەكان زۆرىەي جار تۇقىنەربۇون، وەبەھەلمەتبەرانى قىژەو وروژاندنى گەرم (تالېھاتوو) دەناسرەنەۋە. دواجار ھەموو نېرىنەكان و ژمارەيەك لەمىنەكانى گروپى باشور كوژران، ئەو نېرىنەنەش كە نەكوژرابوون ناچاربوون بچنە ژىر ركىفى گروپى باكورەۋە.

شەمپانزىەكانى (Gombe) ى باكور، لەواقعدا ئەۋەيان كردوۋە، كە رۇم لەسالى (146) پ.ز بەقرتاجىيەي كرد، بەبى ئاسەۋار بوونى كىبارەكەي خۇي كوژاندەۋە.

ئەم بەسەرھاتانەي تايىبەتن بەھەلسووكەۋتى شەمپانزىەۋە چەندىن سىماي جىسەرنجيان ھەيە: يەكەم، تووندوتىژى. لەناۋ شانشىنى ئاژەلاند تووندوتىژى لەنېۋىەك جۇر ئاژەلدا شتىكى دەگمەنە، گەر ھەشېت ئەۋا تووندوتىژىيەكە سنووردارە بەمندال كوزىيەۋە (Infanticide) ئەمەش كاتىك نېرىنەكان دەيانەۋىت وەچەي كىبارەكانيان لەناۋبەرن و لەگەل، دايكەكانياندا جۋوت بىن. لىرەدا ۋا دەرەكەۋىت تەنھا شەمپانزو مروف مەيلى كوشتنى رۇتىنانەي كىبارەكانيان ھەبىت. دوۋەم، برىتىيە لە گرنگى ھاۋپەيمانىيەتى ئەو سىياسەتەي ھاوشان لەگەلدا دەپرات. شەمپانزىەكان ۋەك مروف بوونەۋىكى يەكجار

كۆمەلەيەتن بەجۇرىك پىش لەدايك بوونيان مەحكومن بەھەۋلدان لەپىناۋ بەدەست ھىنان و بەردەۋامى پىدانى دەستەلات لەناۋ پلەكانى ھەرەمى دەستەلاتدا. ھەرەشەدەكەن، پاساۋ بۇ راستىيەكانيان دەھىنەۋە، زمانلووسى دەكەن، بەرتىل دەدەن بە شەمپانزەكانى دەۋرۋىەريان بۇئەۋەي لەھاۋپەيمانىيەكدا لەگەلئان پىك بگەن و، دەستەلاتەكەشيان تەنھا ھىندەي درىژى تواناي بەردەۋامى پىدانى ئەم پەيۋەندىيە كۆمەلەيەتىيانە بەردەۋام دەبىت.

دوا خال و گرنگىترىن خال ئەۋەيە، تووندوتىژى ۋ ھاۋپەيمانىيەتى بەشېۋەيەكى سەرەكى كارى نېرىنەكانە. دەشېت شەمپانزە مىنەكانىش ھەندىك جار ۋەك نېرىنەكان تووندوتىژو دېندەبن، مىنەكان لەھەرەمى دەستەلاتدا بەرېرەكانى يەكتر دەكەن ھاۋپەيمانىش بۇ ئەۋمەبەستە دەبەستن. بەلام ھەرە بكوژتىرىن تووندوتىژى دەكەۋىتە نېۋ بازنىە تايىبەتمەندى نېرىنەۋە، ھەرۋەھا سروشتى ھاۋپەيمانىيەتى مىنەكان جىاۋازە. بەپىي بۇچوونەكانى دوۋال، شەمپانزە مىنەكان لەگەل ئەۋ ھاۋنەژادانەياندا پەيمان دەبەستن كەجۇرە پەيۋەندىيەكى سۆز ھەيە لەنېۋانىاندا، بەلام زياتر ۋا دىتە بەرچاۋ كەنېرىنەكان لەسەر بنەماي ھۆكارە تەۋاۋ عەقلى ۋ واقعىيەكان ھاۋپەيمانىيەكانيان بېسستن، بەۋاتايەكىتر، شەمپانزە مىنەكان پەيۋەندىان لەگەل يەكتردا ھەيە، شەمپانزە نېرىنەكان سىياسەتى واقعى (Realpolitik) (2) پىادە دەكەن.

شەمپانزەكان نىزىكتىرىن خزمى پەرەسەندوى مروفن، ھەردووكيان (مروف شەمپانز) كەمتر لەپىنچ ملىۋن سالىك لەمەۋبەر لەپشتىكى شەمپانز ئاساي ھاۋبەشەۋە ھاتوونەتە خوارەۋە. ئەۋ خزمایەتىيە بەھىزە تەنھا لەئاستى بۇماۋەيدا نىيە بەلكو چەندىن لەيەكچوونى ھەلسووكەۋتىش

ھەيە لەنيوانياندا. ھەرۈەك رانھام و بېتەسەن تېيىنى دەكەن لەنيوان (4.000) شىردەرو (10) مليۇن يان زياتر جۆر ئازەلدا، تەنھا شەمپانزو مرقۇف لەشيۋەي رېكەوتنى نېرىنەي (-Male bonded) و كۆمەلگاي باوكسالاريدا دەژين كەتيايدا گروپىك لەنېرىنەكان بەشيۋەيەكى رۇتىنى سەرقالى تووندوتىژى دابارينە سەر ھاۋنەژادەكانى خۇيانن. نزيكەي سى سالىك لەمەوبەر زاناي مرقۇناسى ليۇنل تايگەر ئامازەي بۇ ئەۋەكرد پياۋان كارامەيى دەروونى تايبەتىيان ھەيە بۇ رېكەوتن لەگەل يەكتريدا، ئەمەش لەپىۋويستيان بەراۋى ھەرەۋەزدا سەرچاۋەي گرتوۋە، كە بالا دەستيان لەناو چالاكىيە بەريشە كۆمەلايەتىيەكاندا (Group-Oriented) ھەر لەسياسەتەۋە تاۋەكو جەنگ روون دەكاتەۋە. تايگەر بەتووندى لەلايەن فېمىنىستەكانەۋە مەحكوم كرا چونكە لەكاتى ئەۋ ئامازەيەدا چەندىن جياۋازى سايكۇلۇژى بنەما بايۇلۇژى لەنيوان ژنان و پياۋاندا ھەبوون، بەلام ليكۇلېنەۋەي زانستى نوپتر بەبەلگەي پرايمەيتۇلۇژىيەۋە ئەۋ راستىيەي سەلماندوۋە كە لەپاستيدا رېكەوتنى نيوان نېرىنەكان بۇماۋەيەۋ پېش پەيداۋوونى جۆرى مرقۇف ھەبوۋە.

پياۋان دېندەيەكى ھيىندە بەخشندەنن شتىكى زۇر ئاسانە بەراۋردىكى روۋكەشى نيوان ھەلسوۋكەوتى ئازەل و مرقۇف بىكەيت بەمەبەستى سەلماندى خالىكى جەدەلى، ھەرۈەك سۇشالېستەكان كرديان كاتىك ئامازەيان بۇ ھەنگو مېروۋلە كرد بۇئەۋەي بېسسەلمېنن سروشەت پشەتگىرى لەپاستى كۆلىكتفېزم (3) (Collectivism) دەكات. گومانخۋازەكان (4) ئامازە بۇ ئەۋە دەكەن كە مرقۇف زمان و عەقل و كلتورۇ ئەۋبەھا ئەخلاقىانەي ھەيە

كەبەشيۋەيەكى جەۋھەرى لەنزيكتىن خزمى ئازەلى جياي دەكاتەۋە. لەپاستيدا، چەندىن سالە مرقۇف ناسەكان لەھەۋلى سەلماندى ئەۋ راستىيەدان كەلەئەنجامدا ۋەرگىپرانىكى نوئى چىرۆكەكەي رۇسۇيە (5) سەبارەت بەدېندەي بەخشندە: ئەۋكەسانەي لەكۆمەلگا راۋچىيە بەروبووم كۆكەرەۋەكاندا ژيان، سروشەتتىكى ئاشتى خۋازانەيان ھەبوۋە. ئەگەر شەمپانزو مرقۇف مەيلىكى تووندوتىژى ھاۋبەشيان ھەبىت ئەۋا لەم حالەتەدا دەبىت لەناو شارستانيدا نەك سروشەتى مرقۇف بەلكو بۇ ھۆكارەكەي بگەپېن.

تاكو ئىستا ژمارەيەك لەنوۋسەران بىرۆكەي دېندەي بەخشندەيان چىرۇدۆتەۋە بۇئەۋەي بېسسەلمېنن كەتووندوتىژى و باوكسالارى داهىئاننىكى پاشىنەبوون، يان لەناو نەرىتە جۈلەكەي يە مەسىحىيەكاندا رەگوريشەيان داکوتاۋە يان لەناو ئەۋ رۇئىمى سەرمايەدارىيەي كەھەمان نەرىتى ھىئاۋەتە بەرھەم. فرىدريك ئەنجىس پېش بەرھەمى فېمىنىستە پاشىنەكان كەۋت بەھۋى گرېمانەكەيەۋە دەربارەي بوونى سىستىمى دايك سالارى سەرەتايى كە لەلايەن سىستىمى باوك سالارى تووندوتىژو چەۋسېنەرەۋە تەنھا بەگۇراني كۆمەلگا بەرەۋ كۆمەلگا كشتووكالىيەكان جىگەي پىگىرايەۋە. كىشەي ئەم تېۋرە، ھەرۈەك لۇرانس كىلى لەكتىبەكەيدا (جەنگ پېش شارستانىەت) ئامازەي بۇ دەكات لەۋەدايە ليكۇلېنەۋە ھەرە بەرراۋان و نوپكانى تايبەت بەتووندوتىژى لەكۆمەلگا راۋچىيە بەروبووم كۆكەرەۋەكاندا ئەۋ راستىيە دەخەنەپروۋكەجەنگ لەلاي ئەۋ كۆمەلگايانە ھەمىشەيى تر بوۋە رىژەي كوشەن تياياندا لەكۆمەلگا ھاۋچەرخەكان بەرزتربوۋە.

ئامارى زانىارىيە ئىتنوگرافىيەكان ئەۋە دەردەخەن تەنھا (10%-13%) كۆمەلگا سەرەتايىيەكان ھەرگىز يان بەدەگمەن چۈنەتە

جەنگو پىكادانەو، ئەوانەى تريان ھەمىشە يان بەپشووئەكى كەمتر لەسالىكەو ھەرقالى جەنگ بوون. پشكنينىكى وردتەرى حالەتە دور لەشەرەكان ئەو ھەردەخات كە ئەو كەسانە كەسانىكى پەنابەر بوون بەھۆى جەنگىكى پىشتەرەو ھەرىپە پىندراونەتە ناوچە دورەكانەو يان ئەو گروپانە بوون لەلایەن كۆمەلگایەكى پىشكەوتوتر لەخۆيان پارىزداون. لەلىكۆلینەو ھەيكە تايبەت بە پیاوھەكانى خىلى (يانوماو) لەلایەن ناپليون شاگن لە ھەنزويلا وا ھەردەكە ویت (30%) ى پیاوھەكانى خىلى ناوبراو بەھۆى جەنگو كوشتارەو لەناوچوون، ھەروەھا خىلى كۆنگ سان كەماو ھەيكە لەمەوبەر بەخىلىكى (بىوھى) ناودەبران دەبينىن رىژەى كوشتن تيايدا گەر بەراورد بكرىت لەنيويۆرك و ديترويت (6) ئەوا گەلىك بەرزترە.

بەلگە ئاركىۆلۆژىيە داتەزىنەكانى ناوچەكانى ھەك (جبل صحابة) لەميسر، تالھام لەئەلمانيا يان رۆلەفەرنسا وا ھەردەخەن كوشتنى سىستماىكى بەرفراوانى پياوان و ژنان و منداڵان لەسەدە بەردىنە نوپكاندا روويداوە. كوشتنى بەكۆمەل لەكەمبۆديا و بۆسنە تاكو ئىستا ھەك رووداوى بىوئە، ھەندىك جارىش ھەك كارەساتى تەواو نوو و شىو ھەيكە لەتوقاندن و تراجيديا ھەسەف كراون، بەلام دەبىت ئامازە بۆ ئەو دەستپىشكارىانەش بكەين گەر نەيلپىن سەدان ھەزار سال ئەوا دەگەرپتەو بۆ دەيان ھەزار سال لەمەوپىش.

شتىكى ئاشكراشە بەشىو ھەيكە بەرفراوان ئەو تووندوتىژانە، پياوان پىئى ھەستان. ئەمە لەكاتىكدا كەمايەتى ھەيكە كەمى كۆمەلگا مرقايەتى ھەكان تاكو ئىستا لەچارچىوھى سىستىماى دايك سالاريدا ماونەتەو ھەردۆزىنەو ھەيكە بەلگە ھەيكە تايبەت بەبوونى سىستىماى دايكسالارى سەرەتايى ھەكەتيايدا ئافرەتان

سەردەستەى پياوان بووبن، يان ھەتاوھەكو بەشىو ھەيكە نىسبىش بىت ھاوتاي پياوان بووبن، بۆتە دۆزىنەو ھەيكە قورس، قوناغىك نەبوو لەژيانى مرقايەتيدا بەبىتاوان چووبىتە سەر. ئەم رىزبەندى ھەيكە تاوان لەشەمپانزەو تاكو مرقى ھاوچەرخ ھەربەردەوامە.

كەواتە، وا ھەردەكە ویت، خەباتى فيمىنستەكان ئەو ھەيكە بەلاو ھەركە كە دياردەكانى ھەك دۆزمنخووزى و تووندوتىژى، جەنگو كىبەكى بەھىز لەپىناو گەيشتن بەپلەكانى دەستەلات لەناو ھەرمى دەستەلاتدا بەتووندى بەستراونەتەو بەپياوانەو ھەك ژنان. تىۆرەكانى پەيوەندىيە دەولىيەكان بۆ نموونە رىالىزم كە لەواو ھەردەكە سىياسەتى دەولى خەباتىكى دىندانەيە لەپىناو دەستەلاتدا، لەپاستيدا لەو پىناسەيە تىناپەن كە فيمىنستەكان ناوى روانگەى نەزادىيان لىئاو، زياتر لەو روو ھەو ھەسفى ھەلسووكەوتى دەولەتان دەكەن كەتيايدا پياوان دەستەلاتدارن ھەك ھەسفى خودى ئەو دەولەتانە بكەن. جىھانىك گەر ئافرەتان بەرپو ھەيكە بىردايە لەوانەبوو پەپرەوى ياسايەكى جياوازی بكردايە. ئەمەش دەشيت بىتەدى و ھەر ئىستاش ھەموو كۆمەلگا پىشەسازىيە ھەراشەكان و رۆژئاوايىيەكان بەرەو ئاسۆى جىھانىكى لەم چەشنە پى ھەلدەگرن. گەر ئافرەتان بتوانن لەو ولاتانەدا دەستەلات بكرنە دەست، دەشيت پياوان كەمتر تووندوتىژو سەركىش و دووبەرەكى خوازو توقىنەربن.

كەم و كوپى لىكدانەو ھەيكە فيمىنستى لەو ھەيكە كەواتىدەگات راوبۆچوونەكانى تايبەت بە تووندوتىژى، دەستەلات و پلەكانى دەستەلات سەرتاپا برىتين لەدەرھاويشتەكانى ھەركەنگى سىستىماى باوكسالارى، لەكاتىكدا كە لەپاستيدا ئەو دياردانە رەگوريشەيان لەناو بايۆلۆژيادا داکوتاو. ھەركەمەش وا لەو بۆچوونانە دەكات

بەئاستەم بىتوانن لەسروشىتى پىاوان و پاشان كۆمەلگاكان بەگشتى بگۆپن. سەرەپاي ئەم بەرەلستكارىيە فيمىنىستىيە، ھىشتا پىاوان بەردەوام دەبن لەبوونيان وەك فاكىتەرىكى گىرنگ لەناو دەستەلاتدا لەولاتە پىشەسازىيە ھەراشەكاندا، گەر نەشلىين دەستەلاتدار دەبن، وابزانم پىويسىتىش بەو ناكات ئاماژە بۆئەو ولاتانە بكەين كە كەمتر پىشكەوتوون لەپرووى پىشەسازىيەو.

دنياى جەنگو سياسەتى دەولى بۆ ماوئەيەكى لەوە درىژتر لەژىر دەستەلاتى پىاواندا دەمىننەوە كە تاكو ئىستا چەندىن فيمىنىست ئاواتيان پىخواستىت. لەھەمووش گىرنگتر، ئەركى سەرلەنوئى بەكۆمەلايەتىکردنى پىاوان بۆئەوەى زياتر لەئافرەتان بچن - واتە كەمتر تووندوتىژىن - بنبەست دەبىت. شتىك تىكەل بەخوئىن بووبىت ناتوانىت بەئاسانى لەپىگەى گۆپىنى فەرەنگو ئايدىؤلۆژىيەو بگۆردىت.

گەراندنەوەى بايؤلۆژى

ئىمە بەناو قۇناغىكى شۆرشگىرپانەى ژيانى زانستدا دەگوزەرىين. بەدەگمەن ھەفتەيەك بەسەرماندا تىدەپەرىت. بەبى بىستنى ھەوالى دۆزىنەوەى جىنىك پەيوەست بەنەخۆشىيەك، حالەتتىك يان ھەلسووكەوتىكەو، ھەر لەشىرپەنجەوە بىگرە تا دەگاتە نەخۆشى قەلەوى وخەمۆكى، سەرەپاي مژدە دلفرىتەكانى تايبەت بەچارەسەرە جىنىيەكان (genetic) ھەتاوەكو چارەسەرکردنى تەواوەتى زنجىرە كرۆمۆسۆمىيەكان (genome) كەھەر ئىستا لەئارادايە. بەلام ھاوكات لەگەل ئەو بايەخە مەزنەى بەپىشكەوتنەكانى بايؤلۆژىيە گەردىلەيى دراو (molecular biology) پىشكەوتنىكى زۆر بەدەست ھاتووە لەبوارى ھەلسووكەوتدا (behaviour). سەبارەت بەسايكۆلۆژى، نەوەى

رابردو قۇناغى زىندوبوونەوەى داروينىزمى بەخۆوەدى، ئەمە سەرەپاي خۆتەخزانە قولەكانى ئەم رىبازە بۆناو پانتايىيەكانى زانستە مرۆيى و كۆمەلايەتىيەكان.

بەشىكى زۆرى زانستە كۆمەلايەتىيەكانى ئەم سەردەمە پاليان داووتەوە بەو وتەيەى ئىمىل دۆركھايەو كەپىي وايە راسىتىيە كۆمەلايەتىيەكان دەتوانىت تەنھا لەپىگەى راسىتىيە كۆمەلايەتىيە پىشەسازىيەكانەوە شىبكرىتەو نەك لەپىگەى ھۆكارە بايؤلۆژىيەكانەو. شۆرپشەكان و جەنگەكان، گۆرپانكارى ئابورى و نايەكسانى ئىوان چىنەكانى كۆمەل و ھاوپەيمانىيە ئالۆگۆرپىكراوەكان برىتىن لەدەرھاويشتەكانى راسىتىيە كۆمەلايەتىيەكان. گەر پىشت بىستىن بەكارپىكراوترىن نمونەى زانستە كۆمەلايەتىيەكان، دەبىت بلىين عەقلى مرؤف ناوچەيەكە پىك ھاتووە لەبىرۆكەكان و عورفە كۆمەلايەتىيەكان و ئەو ھەلسووكەوتە كۆمەلايەتياى كەبەدەرھاويشتە كلتورىيە دەستكردەكانى مرؤف خۆى دەدرىنە قەلەم.

بەواتايەكى تر، واقعى كۆمەلايەتى برىتىيە لەپاسىتىيەك بەشىوئەيەكى كۆمەلايەتى بونىادنراو:

گەر وابىتە بەرچاومندالە كۆرەكان زياتر لەمندالە كچەكان حەز بەيەكتر كۆزى بكەن، ئەمە تەنھا لەبەرئەوئەى ئەو كۆرپانە ئەوئەتى ھەن بەم شىوئەيە بەكۆمەلايەتى كراون.

بۆچوونى بونىادى كۆمەلايەتى و ئەو سەرورەىيەى بەخۆوەى ديوە لەناو زانستە كۆمەلايەتىيەكاندا دەگەرىتەوە بۆ كاردانەوئەيەك بەرامبەر بەھەلە بەكاربردنى پىشەسازى داروينىزم (Darwinism). داروينىستە كۆمەلايەتىيەكانى نمونەى ھىربرت سپىنسەر يان داروينىستىكى تەواو رەگەزپەرسىتى وەك مەدسەن گرانت، لەدواينەكانى سەدەى ئۆزدەھەم و سەرەتاكانى

سەددەى بىستەم، بەشئوھىيەكى تايىيەتى،
 بايلۇژىيان بەكارھىنا بەمەبەستى سەلماندى
 پىوانەى لىكچونى ھەلئىاردىنى سىروشتى
 (Analogy of natural selection) لەپىناو
 روونكرندنەو ھەپاساودانەو ھەموو شتىك، ھەر
 لەدابەشبوونى چىنايەتى كۆمەلەو تەوھكو
 دەستەلاتدارىتى ئۆرۈپىيە سىپى پىستەكان
 بەسەر زۆربەى زۆرىنەى جىھاندا. پاشان
 فرانىزبۇز، كەمۇقئاسىكى كۆلۇمبىيە، پەردەى
 لەسەر لايەنە داتاشاراۋەكانى زۆربەى تىۋرەكانى
 پالپشتى سەرۋەرى رەگەزى ئۆرۈپى لابرە،
 ئەمەش بەچەند رىگايەك، يەككە لەوانە برىتىبوو
 لەپىوانەكردىنى وورىيانەى قەوارەى سەرى مندالە
 كۆچكرىدوۋەكان و تىبىنىكردىنى ئەو ھەى گەر ئەو
 مندالانە دايىتى (Dite) (7) ئەمەرىكىيان درايىتى
 ئەو قەوارەى سەريان تەواو نىزىكە لەقەوارەى
 سەرى مندالە ئەمەرىكىيەكان. بۆزو ھەردو
 قوتابىيە بەناوبانگەكەى مارگرىت مىدوروس
 بىندىكت پىشتىگىريان لەو بۆچوونە دەكرىد كە
 پىئى وايە جىاۋازىيەكانى نىوان گروپە
 مۇۋىيەكان دەشتىت زىاتر كەوتىتتە
 پىپلىكانەكانى فەرھەنگەو ھەك سىروشت. لەمەش
 زىاتر، ھىچ بۆنەيەكى چەسپاۋى ۋەھالەئارادا
 نىيە تەوھكو ئۆرۈپايىيەكان و ئەمەرىكىيەكان
 بىكەنە بىيانوئەك بۆنەو ھەى ھوكمى فەرھەنگەكانى
 تىرى پىپكىسەن. ئەوانەش كەبەمۇقئاسە
 سەرەتايىيەكان ناودەبرىن كەسانىكى لەئىمە
 كەمتر نەبوون، تەنھا لەئىمە جىاۋازبوون. لىرەو
 ھەردو بونىادخۋازى كۆمەلەيەتى و نىسبىيەتى
 كلىورى لەدايك بوون ھەر لەوكاتەشەو زانستە
 كۆمەلەيەتىيەكان خۇيانى پىدەرەنگىتن.

بەلام ۋا ماۋەيەكە شۆرشىك لەناو
 پانتايىيەكانى بىرى نشونماخۋازى ھاۋچەرخدا
 سەرى ھەلداۋە، كەرەگورىشەيەكى ئالۆزو
 لىكدراۋى ھەيە، يەككە لەورىشانە برىتىيە

لەئىتۇلۇجى (ETHOLOGY) كەبرىتىيە
 لەزانستى پىادەكردىنى تۆيژىنەو ھەى بەراوردكارى
 ھەلئووكەوتى نىوان ئازەلان. ئىتۇلۇجىستەكان
 لەنمۇونەى كۆنرادلۇرنىس سەرنجى ئەو
 لىكچوونانەى نىوان ھەلئووكەوتە جۇراۋجۇرە
 بەرفراۋانەكانى ناو ئەو جۇرە ئازەلانەيان داۋە
 كەرەچەلەككى نش نماخۋازى ھاۋبەشيان ھەيە،
 ئەمانە نەك تەنھا بۇيان دەرگەوت كە دەشتىت
 بۆچوونە گىشتىگىرىيە (Generalized)
 گرنگەكان بەشئوھىيەكى پراكىتىكى بەسەر ھەموو
 كلىورە مۇۋىيەكاندا سەپىنن (بۆ نمۇونە
 مىنەكان، زىاتر لەنرىنەكان تواناى ھەلئىاردىنى
 ھاۋبەشە سىكسىيەكانىان "Sexual

Partner" ھەيە) بەلكو بەسەر زنجىرەيەكى
 بەرفراۋانى جۇرەكانى ئازەلىشدا. لەسالانى
 شەست و ھەفتاكاندا چەندىن پىشكەوتنى كىتوپرو
 گرنگ لەلايەن وىليەم ھاملىن و رۇبىرت تلىفىرسەو
 بەدەستەئىنرا لەبۋارى لىكدانەو ھەى چەمكى
 بىگانەپەستىدا (ALTRUISM) لەناو جىھانى
 ئازەلدا، لىكدانەو ھەيەك كەبەماكەى جۇرە
 غەرىزەيەك نىيە كەھەمىشە بەئاراستەى
 پاراستنى مانەو ھەى جۇرەكاندا بىروات بەلكو
 غەرىزەيەكە بەئاراستەى وىستى "جىنە
 خۇپەرستەكان" دا (ھەرۋەك رىتچارد اوكىن ناۋى
 لىئاۋە) دەرۋات، ئەمەش بۆتە ھۆى ئەو ھەى
 ھەلئووكەوتى كۆمەلەيەتى فەردىكى ئازەل
 سەمەرەبىت. دۋاجار پىشكەوتنەكانى دەرۋنناسى
 مىشك (neurpsychology) ئەو ھەيان
 سەلماندوۋە كەمىشكى مۇقۇ قولىنەيەكى بەتال
 نىيە چاۋەپۋانى ئەو ھەى بىت بەناۋەپۇكى
 فەرھەنگى پىپكىرئەو، بەلكو زىاتر ئۆرگانىكى
 ھىندە ئالۆزە بەشە سەرەكىيە گرنگەكانى پىشتىر
 گونجىنزاۋە بۆمەبەستى بەرھەمەئىنان و
 گونجانتدنى لەمەپ پىۋىستىيە بەپىشە
 كۆمەلەيەتىيەكانى ئازەلە سەرۋكەكان (مۇقۇ،

شەمپانز(8). مۇرۇق بەشئۆيەكە بىلەن
پەيۋەسىتىكرەۋە بەچەندىن شىۋازى
لەھەلسوۋكەۋى دىارى كراۋ.

ئەۋ سۆسىۋلۇژىيە لىۋ سەۋچاۋە
تىۋرىيەنەۋە قەلەمبازى داۋە بۇ سەزەمىنە
ۋاقىت، ھەۋلى داۋە دەستەبەرى شىۋەكە
دارۋىننىيەنە توۋندۇتۇلۇش نەجام بەت سەبارەت
بەھەمۇ شىۋەك، لەۋانەيە شىۋەكە تەمىش
بۈۋىت كەبەھەمان شىۋە دۇكاردانەۋەيەكەشى
بەرامبەر بەخۇى دانابىت.

بەلام لەكەتەكە كەخۇرى سەردەمى
سۆسىۋلۇژىيە بەرەۋ ئاۋابوۋن رۇشستە، دەپىنەن
ئەۋ تۆۋە بىرى دارۋىننىيەمى نۆى لەجەستە
سۆسىۋلۇژىيە چاندېۋى ئىستە لەژىر ناۋى
سايكۇلۇژىيە پەرسەندەن يان مۇقنەسى
پەرسەندەن چەكەرە دەكەتەۋەمۇ بۆتە
گۆرەپەننىكى مەملەننى گەۋرە داھىنانەۋە
تۈپتەنەۋە نۆى.

بەپىچەۋانەيە ھەلۋىستى دارۋىننىستە
بىۋىنەماكان لەئاستى سەتەكانى كۈدەتە
زانستىيەكاندا، زۆرىيە ھەرە زۆرى بايۋلۇجىستە
ھاۋچەرخەكان تىرەۋە رەگەز داناننەن بەپەۋە
پايەيەكى بايۋلۇژىيە گىرەگە. ئەمەش لەپىنانەۋە
ئەنجامگىرىيەدەيەكە لەۋ باۋەپەدەيە رەگەزە
مۇۋىيە جىياچىكان تەنە سەدەزار سالىك
دەپىت پەيدابوۋن سىمى جىياچىيە تايىتە
بەخۇيان ھەلگرتوۋەكە ئەم ماۋەيەش لەقۇناغى
گەشەكەندە بەسەتە چاۋتروكاندەك دەدرىتە
قەلەم.

ھەروەك ژمارەيەكى زۆر لەنۋوسەران
ئامازەيان بۇكرەۋە، رەگەز نەۋنەيەكى بۈنىادى
كۆمەلەيەتەيە: لەبەرئەۋەيە ھەمۇ رەگەزەكان
دەتۋانن (ۋەدەيكەن) لەگەل يەكتەدا جۈۋت بېن
(interbreed)، زۆرىيە جارىش ھىلى سەۋرە
جىياكەرەۋەكانى نۆۋانن تەلخەۋە شىۋاۋە.

ھەرچۇنەك بىت، ناتۋانن بىلەن ھەمان شەت
سەبارەت بەسىكە راستە. لەكەتەكە ھەندە
رۇلى سىكەسى، لەپاسەتەدا، بۈنىادىكى
كۆمەلەيەتەيان ھەيە، دەپىنەن بەپراكتەك ھەمۇ
لەيەنگەرانى بايۋلۇژىيە پەرسەندەن لەۋ باۋەپەدان
كەچەندەن جىياۋازى قۇل ھەيە لەنۆۋان ئەۋ جۆرە
سىكەسەنەيەكە زىاترەگە رىشەيەكى جىنىيان
ھەيەۋ ئەۋجۇرانەش كەپەگە رىشەيەكى
فەرەنگەيان ھەيەۋ ئەۋ جىياۋازىيانەش
لەدەرەۋەيە جەستە بۇ ناۋ جىيەنە عەقۇل
دەدەكەشەن. دۈۋىارە ئەمەش بۇ بەپاسەتە
گەيانەن رۋانگەيە دارۋىننىيەكە: گۈايە تەمەنى
بەرەم ھىنانەۋەيە سىكەسى سەدان مەۋن سەلە
بەردەۋامە نەك ھەزاران سەل. نۆۋى تەنە
دۇيەتە زىنگە نەكەن بەلگەۋە پەرسەيەدا
كەدارۋىن ناۋى (ھەلۋاردەن سىكەسى) لىۋاۋە
دۇيەتە يەكتەش دەكەن، بەپىيە ئەم
ھەلۋاردەن ھەر سىكەسىكە ھەۋلى بەزىكەۋەيە
ئاستى تەۋاسازى خۇى دەدەتە لەپىگەيە
ھەلۋاردەن چەندەن جۆر لەۋاپىۋە ھاۋسە. ئەۋ
سەتەتەيە سايكۇلۇژىيەنەيەكە لەم
لەشكرەكىشەيە رەگەزىيە بىۋەتەيەيە نۆۋان
ژنەۋ پەۋەۋە سەرەلەدەتە لەلەي ھەر يەكەكە لەۋ
سىكەسەنە جىياۋازە.

لەھىچ بۈۋىكە جىياۋازى سىكەسى ھىندەي ئەۋ
بۈۋە ئاشكرەنەيەكە پەيۋەستە بەتۈندۈتەيەۋ
دۈمەنكارىيەۋە. نەۋەيەكە لەمەۋپىش دۈۋ
سايكۇلۇژىست ئىلەنە مەكۇبەيەۋ كارل جاكلىن
كتىپىكى بەھىزىيان دەركە تايىتە بەمەسەلەيەكە
كە ئەۋكەتە بەشئۆيەكە ئەزەمۇنگەرىيە سىكەسى
لەجىياۋازى نۆۋان سىكەسەكان دەكەرد. لەۋ
نۋوسراۋەدا ئەۋەيان دەرخست كەچەندەن ۋەتەيە
سۈۋە دەرۋارەيە نەژاد لەنەۋنەيە ئەۋ
سۈۋرەۋەيەكە گۈايە ئافرەتەن خاۋەنى
ئىرادەيەكى لاۋازە خۇدپەيەيەكى كەمەن لەچاۋ
پەۋاندايان گىيانى بەرەنگارىۋەۋەۋ كىباريان

كەمترە، بەھىچ شىۋەيەك شايانى سەلماندىن نىن. لەيەككە لەمىزگىردەكانىشدا، ھەرچۇنىڭ بىت ھىچ رىئەكەوتنىڭ نەبوو لەسەر ئەو راستىيەي كە گوايە كوپان دوزمنخوازىتىن لەكچان، چ بە زار چ بە كردار، لەخەونەكانياندا، لەوشەكانياندا، لەكردەوہەكانياندا. كەسىكىش تەنھا سەيرى ئامارەكانى تاوان بكات دەگاتە ھەمان ئەنجام، ھەموو دەزانىن ھەموو ئەو فەرھەنگە ناسراوانەي كە ئىمە بەقۇناغى سەردەمە مېژووييەكان ناويان دەبەين، بەدەستى تاوانى بەرفراوانى پىساوان سووربوون، بەتايبەتى تاوانەكانى تووندوتىژى. شايانى باسە دەتوانىن بەپروكەش تەمەنىكى جىنى دىيارى كراوى تايبەت بەتووندوتىژى و دوزمنكارى دىيارى بگەين: تاوانەكان بەشىۋەيەكى يەكجار زۆر لەلايەن ئەو كوپرە گەنجانەوہ ئەنجامدراون كەتەمەنيان دەكەويتە نىوان (15-30) سال. لەوانەيە كوپرە گەنجەكان لەھەموو شويىنىكى ئەم دنيايەدا بەھەلسووكەوتى تووندوتىژى راھاتىن بەلام ئەم بەلگەيە، لەكات و كلتورى جياجيادا، ئامارە بۆ ھەندى ئاستى قولتري (سببية) لەكاردا دەكات. ئا لەم خالەي دەمە تەقىكەدا، زۆربەي خەلكى سەغلەت دەبن و سەرئەنجام بەرپرسىياريەكانى حەتمىيەتى بايولوزى (biological determinism) سەرھەلدەدات. ئايا ئىمە ژمارەيەكى زۆر لەو ئافرەتانە نازانىن كەبەھىژترو خواھن برپارترو تووندوتىژترياخود كىييارترن لەنيرىنەكانى بەرامبەريان؟ ئايا رىژەي مېينە تاوانبارەكان لەچا و نيرىنە تاوانبارەكاندا لەزىادبووندا نىيە؟ ئايا ئاستى فيزيكى كار لەدابەزىندا نىيە؟ دروست كردنى جياوازي سىكىسى بى بايەخ نەبووہ؟ وەلامى ھەموو ئەم پرسىيارانە برىتىيە لەبەلئ: دووبارە ھىچ بايولوزىستىكى نشونماخوانى بەناوبانگ ئىنكارى ئەوہ ناكات كەفەرھەنگىش بەش بەحالى خۆي شىۋاى ھەلسووكەوتى مرقۇقەكان بەچەندىن رىگاي تەنگ پىھەلچنراوى

بى شومار دىيارى دەكات، بەجۇرىڭ زۆربەي كات لەتوانادايە مەيلە جىنىيەيەكان تىك بشكىنىت لەئاست پىويسىتى گونجاندىن و مانەوہي كۆمەلايەتيدا.

گەر بلىين جياوازي سىكىسى بىنەمايەكى جىنىيە ھەيە ئەو بەشىۋەيەكى سادە سووربوونىكى ئامار ئاسا پىك دەھىنىت بەو پىيەي كە ئەو ھىلە چەماوہ ترسناكەي وەسفى دابەش كردنى چەندىن سىفەت دەكات لەسەر بىنەماي سىكىس تارادەيەك جىلەق دەبىت سەبارەت بەپىساوان كاتىك بەراورد دەكرىت لەگەل ئافرەتاندا ئەو دوو ھىلە چەماوہيە لەزۆربەي بەشەكانىدا بەناو يەكتردا دەچن، وە كەسانىكى زۆر لەناو ھەريەككە لەو خەلگانەدا پەيدادەبن كەلەسىكسەكەي بەرامبەرى زياتر سىفاتىك لەو سىفاتانەي تىادا بىت.

بايولوزى ئەو قەزاو قەدەرە نىيە كەسەركردە مېينە مەزاج واقىيەيەكانى نمونەي مارگرىت تاتشەرو ئىندىراگاندى و گۆلداماير سەلماندويانە. شايانى باسە لەو ولاتانەدا كەتيايدا ئافرەتان سەركردەو خواھن دەستەلاتن تەنھا ئافرەتە ناناسايىيەكان بەو پلەي و پاىيە دەگەن. بەلام سووربوونە ئامارىيەكەي سەرەوہ بەھەمان شىۋە ئامارە بۆ ئەو ھەش دەكات، خەلگانى ئاسايى بىجگە لەوكەسە شازانە تەنھا بەوشىۋەيە دەجولئىنەوہ كەلەلاي ھەموان ئاشكرايە ئەمە لەلايەك و لەلايەكى تىرشەوہ ئەو ھەمان بۆ دەردەخات كەمرۇقەكان بەورادەيە نەرم نىن كۆمەلگا بتوانىت لەپىگەي فەرھەنگەكەيەوہ لەقالبىيان بدات.

فېمىنىستەكان و سىياسەتى ھىز

لەم ماوہيەدا ئەدەبىياتىكى بەھىز بەدى دەكەين دەربارەي نەژادو سىياسەتى دەولى ھەروەھا لقە زانستىكى بەھىز لەناو جەستەي تيورى پەيوەندىيە دەولىيەكان لەسەر بىنەماي

بهره‌مه‌کاني زانوايى وەك ئان تىكنەر، سارا
نقىيلە، جېن بېسك ئىلشتەين، جوبېس شاپېر و
ئەوانى تر سەرى مەلدوۋە. گەر بەگورتى وەسلى
ئەم ئەدەبىياتە بگەين دەلەين ئەدەبىياتىكى زۆر
جۇراۋچۇرە و راستىقە گەر بلەين ئەم ئەدەبىياتە
بەپلىسە بەگەم بايسەخى دۇرە بەچۇنى يەتى
بەن زانكردنى سىياسەتى دەرە، واتە چۇن ئەم
بۇرە بەناراستەى خزمەتكرنى بەرژمەندىيە
نۆزىنە يەكەن لەلەين پىارلەنە جەتۇدە بۇرە
جا بەشۇدە يەكى ھەسلى يىت جان ئەستى بەينى
روانگەى تىرىنەكان ھىدەكرتەدە. بەم شىۋە يە
كانتەك تەۋرىستىكى رىالىستى وەك ھازىرۇرگانقۇ
يان كىنەس والز دەلەين: دەرە تەكان خۇلايى
بەرژىكرنە وەى ئاستەكانى دەستەلاتەكانيان،
لەر باۋەرەدان كە بەم رەتەيان وەسلى
سىفەتتىكى كەنى مەرقە دەكان. ئەمەش
ھەرەك تىكنەر ئامارەى بۇ دەكات وەسلى
تەنھا لەر گۇشە يەدە دەرۋانقە دەرۋان
كەبۇنلەنكە و پىلوان بەتۇدەى دەبەن.

بەراستى ھەرە و ئەر فېمىنىستەنەى كە
لەسپاسەتەى دەرۋە دەرۋانقە پەرۋەش
بەدى ھىتائى ئامانچىكى نەققاشكەرەنەى
بەشدرى كرىنى بەرۋرۋانى ئالەمەتەن لەمەدە
بۇرەكانى پەيۋەندىيە دەۋلىيەكاندا ھەر
لەخانەكانى جەنەجەن كرىنە وەزەرەتەكانى
دەرەدە ئارەكو سۇپاكان و زانكۇكان.

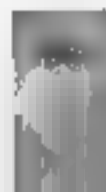
ئە و فېمىنىستەنە لەگەن نەمەدا كۆلە نەين
دەريارەى ئەدەى ئاخۇر پىۋىست بكات ئافرەتان
لەبۇرەى سىياسەندا سەركەرتەن بەدەست بەپىن
يان نا، لەر گۇشە يەدە كەزەشەنەى دەخانە سەر
لەپەنە باشە تەقلىدەى يەكانى تۈۋەندۈرۈن نۆزىنە،
ئورۇنغۇلارنى دەرۋەرەكى و ئارەنۋى
يەكارەيتائى ھۆز لەشۋىنى پىۋىستەدا، يان ئاخۇر
پىۋىست بكات كۆمەت پىشت بەگانامەى سىياسى
پىشپىنەى نۆزىنەكان بېسەن لەمەدەسى
دەستەلات و سەرۋەردە، ئەم ھاۋشەنەى نىۋان

ئەم دەرۋە لەنار كاردانە وەى فېمىنىستەكاندا
كرايە نەۋۋەى بەرامبەر مارگىرەت ئاتشەر باشرا
ئەر كەسايەنى يەى كەبەھەر پىۋانەيەك پىۋىست
نۆز تۈۋەندۈرۈن كەلەرەقەربۇ لەمەدە وەى
سىياسىانەى رۈۋىيە رۈۋىيە پىۋەتەدە. پىۋىست
بەئامارەكرەن ناكات بلەين ئەم سىياسەتە
كەنارگىرىيەى تاتشەر پىادەى دەكرە نەبۇرە
ماپەى بەمىزكرنى پىنگەى سىياسى خۇزى لەلەى
رۈزىنەى فېمىنىستەكان، ئەۋلەى كەزىنارەى
رۈزىنەى يان گرۋەلارم بەرەندەلەند
بەسەرگۈزە يەكى مېنەى باشەر دەرەنەين،
سەرەراى پاخۇد بەھۇى ئەم رەستىيەدە
كەتاتشەر پىلوانى لەيارىيەكى خۇۋاتەدا
يەزاندەدە.

ئاشۇنى دېمۇكراتى و مېنە

گەر كەسچە بەگەرىبىنى سىنەس و باۋرەلەى
لەپەيۋەندىيە دەرۋەيەكان ورنەپتەدە ھەرگىز
جەزىكى تر بەھەمان شىۋەى جەران نايىپىتەدە.
بەراستى شىتتىكى گرەنە بېۋانە مومسولمان
سەرىيەكانى بۇسە، ھوتو و نوتسەكانى رۋاندا،
يان مېلىشپايەكانى لېبېرەل سېرالىۋىن و جۇرجىار
ئەلفانستان خۇيان خۇزىتە ناۋ ھالەتتەدە كە
لەكرۈپەكانى رىكەۋتە نۆزىنەى يەكان دەمەت
بۇنەدەى بەشۋە يەكى سىستەماتىكى قى بەنە
يەكترى، سېر لەشەمپانزەكان (GOMBE)
نەكەينەدە.

ئەكچەك كۆمەلەپەتە سەرەكرەى
كەنۋىشى ھەمەو كۆمەلگەپەدە دەرۋە بىرە
لەكۆنۋىز كرىنى مەپە شەپانى يەكانى كۆرە
كەجەكانى ئەم كۆمەلگەپە، لەنار كۆمەلگە
رۈچى بە بەرۋىيە كۆمەلگەدەكاندا، جۇرە گرەگى
بەرۋرۋانى تۈۋەندۈرۈن بەھۇى سىنەسەدە،
ئەمەش ئەم نۆخەپە كەبەرەدە وام دەرۋە بەرەم
ھىتائى ئاۋان تۈۋەندۈرۈن ناۋخۇ لەنار كۆمەلگە
پىشەسازىيە ھەرەشە ھەرچەخەكاندا. پىاۋە

بەسالاچوۋەكانى تىرى كۆمەلگا بەشىۋەيەكى گىشتى بەرپىرسىيەرن بەرامبەر ئەرەكى بەكۆمەلەيەتى كۆرە گەنجەكان لەپىگەي بەسرووت كۆرەنى مەيلە شەپخوۋازىيەكانىيان، ياخود زۆربەي جار لەپىگەي ئاراستەكۆرەنى ئەو مەيلە شەپخوۋازىيانە بەرەو روۋى دوزمىنە دەرەكىيەكانى كۆمەل. ئەشەيت ھۆكارى زۆربەي زۆرى و ئەو تووندوتىزىيە دەرەكىيەش ئافرەت بىت. مېژو نووسە ھاۋچەرخەكان باۋەپريان وايە گرىكەكان و تروادەكان (9) شەپكى دە سالەيان لەسەر ھېلېن (HELEN) (10) نەكردىت. بەلام زۆربەي كۆمەلگا سەرەتايىيەكان كىتومت واپان كۆرەو بىۆنمۇنە يانۇماميۇكان. لەگەل بىلەۋوونەۋەي كىشتۆكالد، دە ھەزار سالىك لەمەۋبەر، و كەلەكەۋوونى سامان وزەۋى، جەنگەكان روۋى خۇيان بەرەو بەدەستەيىنانى كالا ماددىيەكان ۋەرگىپرا. دەشەيت گۆرپىنى ئاراستەي دوزمىنكارى بەرەو دەرەۋەي كۆمەلگا رىژەي گىشتى تووندوتىزىيە كۆمەلگاكان نىزم نەكاتەۋە، بەلام بەلايانى كەمەۋە ئىمكانىيەتى دابىن كۆرەنى ئاشتى ناۋخۇيى نىۋان جەنگەكانىيان بۆدەخاتەۋو.

بەشىۋەيەكى بىنەپەرتى، كۆۋكى كارنامەي فېمىنىستى سەبارەت بەسىياسەتى دەۋلى راست دىتەبەرچاۋ: پىۋىستە مەيلە تووندوتىزىيە دوزمىنخوۋەكانى پىۋان كۆنترۆل بىرپىن، ئەمەش بەشىۋەيەكى سادە لەپىگەي ئاراستە گۆرپىنى ئەو مەيلانە بەرەو دوزمىنكى دەرەكى نايەتەدى بەلكو لەپىگەي بەتووندى بەستەۋەي ئەو غەرىزە شەپخوۋازە بەھىزانە لەناۋتۆپىك لەمۇدىلە كۆمەلەيەتىيەكان و ياساكان و رىكەۋتەكان و كۆنترەكتەكان و... ھتد... دىتەدى. لەمەش زىاتر، ئەمۇرۇ زىان لەھەموو كات زىاتر پىۋىستىيان بەۋە ھەيە ۋەك سەرگىدەو كارمەندو دىنگەر بىنە ناۋ بوارەكانى سىياسەتى دەۋلىيەۋە. تەنھا لەپىگەي بەشدارى كۆرەنى تەۋاۋەتى لەسىياسەتى جىھاندا

ئافرەتسان دەتوانىن لەلايەكەۋە بەرگى لەبەرژەۋەندىيەكانىيان بىكەن لەلايەكى تىشەۋە ئەو كارنامە نىرەنەيە بىگۆرپن كە لەمەۋپىش باسما كۆر.

بىگومان بەمىنەكۆرەنى سىياسەتى جىھانى بەدرىژاى سەدسالى رابردوۋ بەچەندىن كاريگەرى پۆزەتىقەۋە ھەنگاۋ ھەنگاۋ ھاتۆتە پىشەۋە. لەھەموو ۋلاتە پىشەسازىيە پىشەكەۋتوۋەكان و زۆربەي ۋلاتانى جىھانى سىھەمىش ئافرەتسان مافى دەنگدان و بەشدارى كۆرەنى بىۋارى سىياسەتبان بەدەستەيىناۋە لەھەمان كاتدا تۋانىۋانە بەھىزو تۋانىيەكى بەرۋاۋانەۋە ئەو مافانەيان پىادەبىكەن. لەۋلاتە يەكگرتوۋەكانى ئەمىرىكا ۋلاتە دەۋلەتەندەكانى تىرى ۋەك ئەو بۆشايىيەكى نەژاد ئاساى ئاشكرا لەبۋارى سىياسەتەكانى دەرەۋەۋ ئاسايشى نەتەۋەي دىتە بەرچاۋ. ھەمىشە ئافرەتە ئەمىرىكىيەكان لەپىۋە ئەمىرىكىيەكان كەمتر پىشتىگىرى خۆتىگىلانى ئەمەرىكا بوۋن لەجەنگەكاندا، لەنىۋانىياندا جەنگى جىھانى دۈھەم، كۆرىا، قىتنام، و جەنگى كەنداۋى فارسى ئەمەش بەرپىژەي (7%-10%). ئەوان بەشىۋەيەكى چەسپاۋ كەمتر لايەنگى خەرجىيەكانى بۋارى بەرگى كۆرەنى بەكارھىنانى ھىزى سەربازى ئەمەرىكىن لەدەرەۋەي ۋلات. لەراپرسىيىكى سالى (1995) ي رۆپەردا كەلەبەرژەۋەندى پەيۋەندىيەكانى دەرەۋەي ئەنجۋمەنى شىكاگو ئەنجامدرا، پىۋان بەرپىژەي نىۋان (40%-49%) لەپوۋداۋىك دا كەئەمەرىكا ھىرشى بىردەسەر كۆرىاي باكور، دەستىۋەردانى ئەو ۋلاتەيان پەسەندىكرد، ئەمە لەكاتىكدا كەئافرەتان بەرپىژەي نىۋان (30%-54%) دىرى ئەو دەستىۋەردانەي ئەمىرىكا ۋەستەۋە. بەھەمان شىۋە، لەپوۋداۋى ھەۋلانى عىراق بۆ داگىر كۆرەنى سەۋدىيە، كۆرەۋە سەربازىيەكانى ئەمىرىكا لەدەرى عىراق، لەلايان پىۋانەۋە بەرپىژەي نىۋان (31%-62%) پەسەندىكراۋ لەلايەن

ئافرىقە تانېشەۋە بەرپىژەي نىۋان (%43-45) بەرپەرىچ دراىەۋە. لەكاتىكىدا (%54)ى پىياۋان بەلايانەۋە گرنگ بوو ئەمەرىكا درىژە بىدات بەسەرۋەرىيەكانى ھىژى سەربازى خۇي لەجىھاندا، تەنھا (%45)ى ئافرىقە تانې ئەمەرىكا ئەۋمەسەلەيەيان بەلاۋە گرنگ بوو. لەمەش زىياتر راۋبۇچۈنى ئافرىقە تان سەربازەت بەپەنابردنە بەر ھىژ ۋەك ئامرازىكى شەرىى بۇ چارەسەر كىردى كىشەكان لەبۇچۈنى پىياۋان جىاۋازە.

تىگەيشتىنى ئەم بۇشايىيە نەژادىيەي نىۋان ژنانو پىياۋان لەبۋارى سىياسىدا شىتىكى ئاسان نىيە، بىگومان كەسش ناتوانىت بەھەنگاۋىك لەبايۇلۇژياۋە قەلەمباز بىدات بۇ ھەلسۈكەۋتەكانى پىرۇسەي دەنگدان (Voting). تاكو ئىستىقا چاۋدىرىكەران ئامازەيان بۇ چەندىن ھۆكارى جۇراۋجۇرى كىردۈۋە دەربارەي ئەۋەي بۇچى ئافرىقە تان كەمتر لەپىياۋان خۋازىارى بەكارھىنانى ھىژى سەربازىن، يەككىك لەۋ ھۆكارانەش رۆلى دايكاىەتى ژنانە، ئەمەش ئەۋ راستىيەيە كەزۇربەي ئافرىقە تان دىكاتە فېمىنىست (ۋاتە، پەيۋەستە بەۋ كارنامە لاۋەكىيەي بەشىۋەيەكى گىشتى دىزى دەسستىۋەردانەكانى ۋلاتە يەكگرتۈۋەكانى ئەمىركايە لەۋولاتانى تىردا)، پاشان لايەنگىرى پارتىزانى (11) (Affiliation) (زۇربەي زۇرى ئافرىقە تان بەشىۋەيەكى دىموكراتى تر لەپىياۋان لە ھەلېژاردنەكاندا دەنگ دەدەن). لىرەشدا پىۋىست بەزانىنى ھۆي پەيۋەندى راستەۋانەي (12) (Correlation) نىۋان نەژادو ئەنتى مىلىتارىزم (13) (Antimilitarism) ناكات بۇئەۋەي بلىين ئەشىت بەشدارى كىردى بەرفراۋانى مېينە ۋا لەۋلاتە يەكگرتۈۋەكانى ئەمەرىكاۋ ۋلاتە دىموكراتىيەكانى تر بكات ھىندە بەدەستىكراۋەي جارانيان ئارەزۋى بەكارھىنانى ھىژ نەكەن لەجىھاندا.

ئايا ئەم گۋاستنەۋەيە بەرەۋ جىھاننىك بەرپەچەلەك كەمتر ئارەزۋى بەكارھىنانى دەستەلات ۋ ھىژى سەربازى ھەبىت شىتىكى باش دەبىت؟ سەبارەت بەۋ دەۋلەتانەي پىيان دەۋترىت ناۋچەي دىموكراتى ئاشتى، ۋەلامەكە برىتىيە لەبەللى. رەچاۋكىردى نەژاد شىتىكى زۇر دەخاتە سەر ئەۋ ۋتو ۋىژ بەھىزو سەمەرەيەي كە لە دە سالى رابىردۈۋە تاكو ئىستىقا لەسەر پەيۋەندى راستەۋانەي نىۋان دىموكراسى ۋ ئاشتى دەۋىت. جەدەلى (ئاشتى دىموكراتى)، كە رووخسارى سىياسى سىياسەتى دەرەۋەي ھۆكۈمەتەكەي كلىننەۋ ئەۋانەي پىش ئەۋىش دىارى دىكات، برىتىيە لەۋەي ئەم ۋلاتە دىموكراتىيە نايانەۋىت شەپ لەگەل يەكتىردا بىكەن.

لەكاتىكىدا ئەم بانگەشە ئەزمونگەرىيە كەۋتۈتە ناۋ كىشمەكىشەۋە، دەشىت لەلەي كەسىكى شارەزا بەسىياسەتى جىھانى، پەيۋەندى راستەۋانەي نىۋان پەكانى يەك بوۋنەۋەي دىزگا لىبرالە دىموكراتىيەكان ۋ ئاشتى ئىنتەر دىموكراتىك (Interdemocratic) بەحالىەتىكى گىشتىگرى ناسادەۋ دەگمەن دىتە بەرچاۋ. ئەمىرۇ تىۋرستەكانى ئاشتى دىموكراتى كاتىك دەربارەي ئەۋ ھۆيانە دەۋىن كەپىگرە لەبەردەم پىكادانى نىۋان ۋلاتە دىموكراتىيەكان كەمتر لەجاران متمانەيان پىدەكرىت، ئەۋان زۇربەي كات ئامازە بۇ ھۆكىمى ياساۋ، رىزلىننىنى ئازادىيە كەسىيەكان ۋ سىروشتى بازىرگانى زۇربەي ئەۋ ۋلاتە دىموكراتىيەكانە دەكەن. بىگومان ئەمانە راستن بەلام فاكىتەرىكى تر ھەيە كەبەشىۋەيەكى گىشتى تاكو ئىستىقا حسابى بۇنەكراۋە: دىموكراتىيە پىشكەۋتۈۋەكان ھەۋلى ئەۋەش دەدەن زىياتر لەدەۋلەتە ئەتۇرۇتارىيەكان دەستەلاتەكانىان مېينەبىكەن بەتايىبەتى لەبۋارەكانى فراۋانكىردىنى مافەكانى مېينەۋ بەشدارى پىكەردىنيان لەدەپشستى بىرىارى

سیاسیدا. ھەر لەبەرئەمە پێویستە کەس سەری لەو نەسورپمێت ئەو گۆرانکاری یە میژووی یە بێوینە یە لەبەنە ما سێکسی یەکانی سیاسەتدا بێتە ھۆی گۆرانکاری یە ک لەناو پە یوہندی یە دەولی یەکاندا.

واقعی فانتەزی یەکانی دوژمنکاری

لەلایەکی ترەو، ئەگەر رۆڵە نەژادی یەکان بەئاسانی بەشیوەیەکی کۆمەلایەتی بونیاد نەنرابن و رەگ و ریشەیان لەناو بۆماوەیدا داکوتابێت، ئەوا رادە ی توانای گۆرینی سیاسەتی دەولی سنووردار دەبێت. ئەمەش لەھەموو شتێکدا سنووردار دەبێت تەنھا لەجیھانیکدا نەبێت کە گشت مێنەو، سیاسەتە مێنەکان تیا دا دەشییت بێنە ئیلتیزام.

ھەندیک لەفیمینیسەکان وا دەدوین ھەرەکو بلی ی پێناسە نەژادی یەکان بلوزیک کی کۆن و بەئارەزووی خۆت دەتوانیت دایکە نیت و دانە یەکی نوێ لەجی ی لەبەربکەیت، لەوانە یە ئەم جۆرە تیگە یشتنە بەھۆی ئەو کۆرسە توێژینەو زۆرە ملی یانەو دەروست بێت کە گەنجەکان لەقوناغی یەکەمی زانکۆکانیاندا دەبخوینن. راویۆچوونە نێرینە یی یەکان دەریارە ی ژمارە یەکی زۆر لەمەسە لەکان، ھەر لەمنداڵ پەرور دەکردن و کاری ناو مالەو ھەتاو کۆمەست کردن بەدنیای ئەوی تر (getting in touch with your feelings)، لەلای دوو نەوہ ی رابردو، بەشیوە یەکی دراماتیکی بەھۆی پەستانە کۆمەلایەتی یەکانەو گۆرانکاریان بەسەردا ھاتووە. بەلام بەکۆمەلایەتی کردن (socialization) لەوپەری تەواوسازی خۆیدا لەوانە تێناپەرێت، ئەشییت ئەو ھەولانەش کە لەپێناو بونیادنانی کۆپە گەنجە تەواو بەمێنە کراوەکاندا دەدرییت زۆر لەھەولەکانی یەکییتی سۆفیەت باشتر نەبێت رازی کردنی گەلی سۆفیەتی کە رۆژانی شەممان لەبەرخاتری گەلە

قارەمانەکانی کوبا و قیتنام کاربکەن دەتوانرێت ئاراستە ی ئەو میلە نێرینانە ی کە دەیانەوێت یەکبگرن لەپێناو ئامانجە کێباری یەکان، پەرۆشی رکیف کردنی پلەکانی دەستەلات لەناو ھەرەمی دەستەلاتدا، پیادە کردنی فانتەزی یەکانی شەرخوازی بەرامبەر بە یەکتر، بگۆرێت بەلام ھەرگیز لەتوانادا نیە بۆ ھەتا ھەتای لەکۆل بکریئەو.

گەر بشتوانین دنیا یەکی پڕ لەپە یوہندی یە ئاشتیی خوازەکانی نیوان وولاتە دیموکراتی یەکان بخەینە پێش چاومان، ئەوا ھیشتا دنیا یەکە ی لەو فراوانتر ھە یە ریکەوت زادەکانی وەک مۆبۆتۆو میلۆسیقیچ یان (صدام) تێدا زەق دەبنەو. رەخنەکانی ماکیە فیلی ئەریستۆتل (aristotle 14) ئەو ھوو کە دوو ھە میان لەنمۆنە ی شار دە دادپەرورە کەیدا رەچاوی سیاسەتی دەرەوہ ی نەکردووە: لەناو سیستمی دەولەتە کێبارەکاندا، رژێمە ھەرە باشەکان پیادە ی خراپترین جۆری دەستەلات دەکەن لەپێناو پارێزگاری کردن لەمانەوہ ی خۆیان ئەم راستی یە ھاوکات دەبێت لەگەڵ بوونی جیھانیکی دیموکراسی، مێنە کراو کەبۆتە ناوچە یەکی ئاشتیی و لەلایەن پیاوانیکی لاو و پڕ ھیواو سەربەستەو بەرپۆوە دەبرین.

ئەگەر صدام حسیینی پاشەرۆژ کەسیک دەر نەچیت لەسەریەکیک لەولاتە نەوتی یە جیھانی یەکان دانیشتبێت بەلکو تەواو خۆی بەچەکی کیمیاوی و بایۆلۆژی و ئەتۆمی پڕچەک کردبێت، لەوانە یە وا بۆ ئێمە باشتر بێت کەسیکی وەک مارگریت تاتشەر بەرپەرنگاری بێتەو نەک گروھارلم برەندتلاند. سیاسەتی نێرینە ھەر بەپێویست دەمێنێتەو ئەگەرچی پێویست بەپیشەوای نێرینەش نەکات.

جی بەجی کردنەکانی بایۆلۆژیای نش و نماخواز بەسەر مەسەلە جەساسەکانی ئافرەتدا لەبواری سەریازیدا لەوانە یە ئاراستە یەکی ھێندەریکی نەبێت وەک ھەندیک کەس بیر ی لی دەکاتەو.

كاره گرنگه به رفرانسه كانى ريكر او يكي سەربازى هاوچەرخ ئەو پشتگيريه زۆرهى له پشته وهيه كه له پشت يه كه جهنگاوه رى به راسته قينه كاندا خوئى حەشارداوه و هيچ ريكر كيش له بەردەم ژاندا نى به گەر نه شلئين له پياوان باشتەر ئەوا وەك پياوان پيادهيان بكەن. له كاتيكا كه پياوان وەك راوچى و بهروبوم كۆكه ره وه و جهنگاوه ر كاريان كردوه، شتيكى ناشكرانيه بوچى گروپيكي فەردى ئافره تان هيندهى گروپيكي فەردى پياوان ئەو كارانه به باشى ئەنجام نادهن له جهنگدا. ئەوهى لەم بهراوردە ئالۆزتره بریتی به له كۆبوونه وهى ئەم دوو سيكسه له ژير سايهى هەمان يه كهى سەربازيدا، كه تيايدا بو ماوه يه كى دوورودريژ له پەيوه ندى به كى فيزيكى تووندوتولدا دەبن. يه كخستنى يه كه كان كه بریتی به له و بنه مايهى جى به جى كردنى ئامانجه سەربازى به كان به شيوه يه كى تقلیدی له دەورى ريكه وتنى نيوان نيرينه كان كۆبۆته وه كه تەنها له و كاته دا بۆى هه به زيان به خش بێت پياوان به مه به ستى راكيشانى سەرنجى ئافره تان بوخويان له ناو خوياندا به ربه ره كانى بكەن. ئەو فەرمانده رانهى پشتگيرى له ريكه وتنى نيوان نيرينه كان ده كەن له سەر بنه ماى غەريزه يه كى سروشتى بونىاد به هيز، ئەوانهى هه ولده دن چاكي سيكسى له نيوان پياوانى له ش ساغى ته مه ن بيست سالان و ئافره تاندا له ژير چاوديري به رده وام و له ريگهى "سفرى ليبوردين" دا به يئنه وه و سزاي تووندوتيزى به رامبه ر دابئين، به پيچه وانه وه له هەمان كاتدا په رۆشى كردنى شتيكى زۆر ناسروشتين. جيا كردنه وه له سەر ئاستى ره گەز وەك جيا كردنه وه له سەر ئاستى سيكس نى به، له چه ندين به شى سوپادا نه ك ته نها به شتيكى گونجاو ديته به رچاو به لكو به پيويسستيش داده نريت.

مارگريت قاتشه ره كانى پاشه پوژ

له پەنجە سالى داماتوودا، به ميئنە كردنى سياسه تى ديموكراتى سەرئەنجام له گەل مه يله ديموگرافى به كاندا كارليك ده كات بوئه وهى گۆرپانكارى به گرنگه كان به ره م به يئيت. به هوى ئەو دابه زينه به رفرانسهى به پيتى له جيهانى سى هه مدا له ساله كانى (1960) وه سهرى هه لداوه، دابه ش بوونى ته مه ن له لای ئەو وولاتانهى ئەندامن له ريكر او ي هاريكارى ئابوورى و په ره سه ندين دا، به شيوه يه كى دراماتيكي به سه ردا ديت.

له كاتيكا له سه ره تاي بيسته كاندا ناوه ندى ته مه ن له ئەمريكا له ناوه ندى بيسته كاندا بوو له ده ور به رى سالانى (2050) دا به ره و (40) قه له م باز ده دات، ئەم گۆرپانكارى به له ئوروپا و ياباندا زياتر دراماتيكي ده بيت كه تيايدا ريژه كانى به پيتى و كۆچ كردن نزم ترن. له سايهى پيشبيني كردنى دابه ش كردنى ئاست نزمى دانىشتوان، ناوه ندى ته مه ن له ئەلمانىادا ده بيته (55) و له ياباندا ده بيته (53) و له ئىتاليادا ده بيته (58).

ئەم گۆرپانكارى به مژده يه كى ناخۆشى ئاكام كۆمه لايه تى له گەل خويدا هه لگرتووه، ئەويش سه ره له داني ئافره ته پيره كانه وەك بلوكيكي ده نگدانى هه ره گرنگ به وشيوه يه كى سياسى به كانى ناوه ندى سه دهى بيست ويه ك به شان و بازوياندا هه ليانداوه! بو نمونه له ده ور به رى سالانى (2050) دا، له ئىتاليانو ئەلمانىادا، ئافره تانى سه رو په نجا سال، كه هه ر ئىستا (20٪) دانيشتوانى ئەو دوو ولاته پيك ده هينن ژماره يان ده گاته (31٪) كوى دانيشتوان. بيگومان ناكريت پيشبيني چۆنى به تى ده نگدانى ئەم ئافره تانه بكه ين، به لام واپى ده چيت بتوانن زياتر پيشه و ئافره ته كان هه لبريژن و به به راورد له گەل پياوه ته مه ن مام

ناوهندییه ته قلییدی یه کان که متر خوازیاری ده سستیوهردانی سهریازی بن. ئیدوارد له تۆک له مه لبه ندی لیکۆلینه وه ستراتیژی و ده ولی یه کان (CSIS) تیبینی ئه وه ی کردووه بچوک بوونه وه ی قه واره ی خیزان وا له دانیش توانی ولاته پیشکه وتووهرکان ده کات به به راورد له گه ل کۆمه لگا کشتوکالی یه کان زیاتر، له کاره ساته سهریازی یه کان بترسن به وپی یه ی که ولاته کشتوکالی یه کان که نجانیکی زیاد له پیوویست و شه پۆکاویان هیه. به پی ی بۆچوونه کانی زانای دیموگرافی نیکۆلاس ئیبه رشتات، له ده وروبهری سالانی (2050) دا، سی له سه ر پینجی وه چه کانی ئیتالیا ته نها له و مندالانه پیک دیت که خوشک و براو خال و خالۆزاو مام و ئامۆزاو پوریان نابیت. خستنه پیش چاوی جیهانیکی به م شیوه یه هینده ناعه قلانی یه هه تاوه کو کاره ساته سهریازی یه کانیش له ئاستیدا دل نه رم ده بیت!

وای پیده چیت له ده وروبهری ناوه ندی سه ده ی داهاتوودا ئوروپا له و نه ته وه ده وله مندو به هیزو دیموکراتی یانه پیک بیت که دانیش توانیکی خیراپووکاوه ی وه های تیدا بژی زۆریه یان خه لکانی پیربن و تیایدا ئافره تان رۆلێکی سه ره کی گرنگ ببینن.

هه روه ها ولاته یه کگرتووهرکانی ئه مه ریکاش که ریژه یه کی به رزی له کوچ کردن و به پیتی هیه، پیشه وای ئافره تی زیاتر تیا دا ده بیت به لام به شیوه یه کی جه وه ری دانیش توانیکی که نجتری ده بیت. به شیکی که و ره ترو هه ژارتی جیهان که پیک هاتوو له ولاته کانی ئه فریقا، رۆژه لاتی ناوه راست و ئاسیای باشوور که دانیش توانیکی که نج و په ره سه ندوی تیا دایه، تارا ده یه ک له لایه ن پیاوانی که نجتره وه به پتیه ده برین. هه روه ک ئیبه رشتات ئاماژه ی بۆ ده کات، ئاسیا بیجگه له یابان روو له ئاراسته ی به میننه کردن (feminization) وه رده گیریت به ووی ئه و ریژه به رزه ی مندال له باربردنی کۆریه له میننه کان

که ریژه ی ره گه زه که یانی له چاو پیاواندا دابه زاندوو. (15) به لایانی که مه وه ئه توانین بڵین ئه و جیهانه ده بیت جیهانیکی نامۆ.

وه ک ئاژهل بژین؟

له (نیرینه ئه هریمه نی یه کان) ی رینه هام و پیته سن دا (وه ک ده لێن یه کی که له و کتیبه په سه ندانه ی هیلاری رۆهام کلینتن، که له به رچه ند هۆیه کی تایبه تی خوی به ربه ره کانی له گه لدا ده کات)، نووسه ران که یشتوونه ته ئه و ئاکامه ره ش بینه که له رۆژی جیا بوونه وه ی زوی هۆمه نیده وه (16) (hominids) له پششتی شه مپانزی بالاوه پینج ملیۆن سالیک له مه ویه ر، تاکو ئه مرق هیچ شتیکی وه ها نه گۆرپه راوه. هاوپیشتی کۆمه ل تاکو ئیستا له سه ر بنه مای پیاده کردنی تووندوتیژی دژی کۆمه له کانی تر وه ستاوه، هاریکاری کۆمه لایه تی تاکو ئیستا هه ر به و مه به سته له ئه ستۆ ده گیریت که بگاته ئاسته هه ره به رزه کانی تووندوتیژی ریکخه راو (organized violence). رۆین فۆکس ئاماژه ی بۆ نه وه کردوو که ته کنه لۆژیا سهریازی یه کان زۆر زیاتر پیش توا مرۆمی یه کان که وتوون به مه به سته به سرووت کردنی تووندوتیژی و ئاراسته کردنی به ره و که ناله بی وه ی تره کان له لای مرقف. شه مپانزه کان (GOMBE) ده یان توانی ته نها چه ندانه یه ک له وانه ی تر بکوژن، مرقفی هاوچه رخ له توانا یه ده یان ملیۆن مرقف بکاته هه لم.

سه ره پای ئه وه ی میژووی یه که مین نیوه ی سه ده ی بیستم زه مینه مه زنه کانی باوه ره یانان به ئه گه ری که شه کردنی مرقفمان پی نابه خشییت، هیشتا دۆخه که هینده تاریک نی یه به و شیوه یه ی ئه و دوو نووسه ره که ره کیانه برپایان پی بکه یین. سه ره له نوی ده یلێنه وه، بایۆلۆژی قه ده ر نی یه. ریژه کانی یه کترکوشتن به هوی تووندوتیژی یه وه له چاو سه ده دوو دریژه کانی قۆناغی راوچی - کۆکه ره وه (Hunter-

Gatheren) دا كەمتر دېنە بەرچاۋ ئەمە سەرەپاي بوونى فېنە گازەكان و چەكە ئەتۇمى يەكانى مۇقى ھاۋچەرخ. ئەمەش تەواۋ پېچەوانەى بۇچوونەكانى بالە بەھىزەكانى پۇست مۇدىرنىزمە (Postmodernism) كەپىى وايە خەلكى ناتوان بەتەواۋەتى خۇيان لەسروشە بايۇلۇزى يەكەيان دەريازىكەن.

بەلام لەپىگەى پەسەندىردى ئەو راستى يەى كەخەلكى ئەو سروشەكانەيان تىادا ھەيە كەزۇربەى جار خراپ و تىكەرن، سىستەمە سىياسى و ئابوورى و كۆمەلەيەتى يەكان دەتوانىست بەشىۋەيەك دابىرۇرۇن كاريگەرى يە خراپەكانى ئەو غەريزە تىكەرانەى مۇقى چوار دەور بەدات و نەرميان بكا تەو.

بۇ نموونە ئارەزوۋى مۇقى بەگشتى و نىرىنەكان بەتايىبەتى بۇ بەدەست ھىنانى پلەكانى ھەرەمى دەستەلات، كەمۇق لەگەل شەمپانزەكانى تردا بەشى دەكات خۇى لەخۇيدا يەكىكە لەو غەريزە تووندوتىزانە. سەرەلەدانى لىبرال دىموكراسى و مۇدىرن كاپىتالىزم ئەو ئارەزوۋە لەناو نابات، بەلام چەندىن كەنالى ئاشتى خوازەنى تر لەبەردەمىدا والا دەكات بەمەبەستى تىركردى. لەنىۋ ھىندە گردنشىنەكانى ئەمريكا يان يانۇ مامۇكاندا، لەپاستىدا، تاقە رىگەيەك لەبەردەمى فەردىك دا ھەبىت بۇ سەلماندىن و دەركەوتنى خۇى لەناو كۆمەلگادا ئەو ھەيە بىتە جەنگاۋەر، بىگومان بەو واتايەى لەجەنگاۋەرەكانى تر تووندوتىتر بىت لەجەنگدا. كۆمەلگا تەقلىدى يەكانى تر لەوانەيە پىشەيەكى كەمترىان ھەبىت بۇ فەردەكانىان وەك كارى ناو كەنىسە يان كارە بىورۇكراسى يەكان تا كەسىك بتوانىت جىپىى كۆمەلەيەتى خۇى پى بكا تەو. بەپېچەوانەو، كۆمەلگايەكى ھاۋچەرخ و تەكنەلۇزى، ھەزاران گۆرەپانى مل ملانى بۇ تاكە كەس دەخاتەپو، تىايدا مۇقى دەتوانىت بكا تە پلەكانى دەسەلاتى كۆمەلەيەتى، لەزۇربەى ئەو

كۆمەلگايانەدا، گەپان بەدواى پلەو پايدەدا لەجىاتى ئەو ھى تووندوتىزى بەرەم بەھىت، چالاكى يە بەرەمدارە كۆمەلەيەتى يەكان بەرەم دەھىت.

پروفيسۇرىك مافى مولكايەتى زەينى لەيەكىك لەزانكۇ پىشەواكاندا وەردەگىت، سىياسەت مەدارىك لەھەلېزاردىكىدا سەركەوتن بەدەست دىت. بەلام لەم پۇسەيەدا ئەم فەردانە كىتېيان نووسىويە، ئەو تەكنەلۇزىا نوئىيانەيان خستۇتە بازارپەو كەئاستى خۇشگوزەرانى خەلكى پىش خستوۋ.

بىگومان بەدەستەھىنانى پلەو پايدەدا دەستەلات شتىك نىيە بەشىۋەيەكى رەھا لەتواناى ھەموو فەردىكدا بىت، چونكە ئەو پۇسانە بەپىناسەكەردن پىيان دەوتىت يارى يەكانى بىرى سفر (ZERO-SUM) كەتيايدا ھەر سەركەوتوۋيەك دۇراۋىك بەرەم دىت.

بەلام لايەنە پۇزەتىفەكانى كۆمەلگا نەرمە ئالۇزە ھاۋچەرخەكان لەو ھەدايە، - ھەرەك ئابوورى ناس رۇبىرت فرانك ئامازەى بۇكردوۋە - بۇقە بچوكەكان دەتوانن چەمە گەورەكان بەجىبەلن و بچنە ناو ئەو چەمە بچوكانەى كەتيايدا گەورەتر دەنوئىن. بەپەرۇشبوون بۇ دەستەلات لەپىگەى ھەلېزاردىنى چەمى گونجاۋەو فەردە پىر ھىواۋ ھەرە مەزن و ھەرە بەخشندەكان تىر ناكات، بەلام لەھەمان كاتدا رىگە لەبەردەم ھەناسەدانى ئەو ووزە پىر كىبارى يەدا خۇش دەكات كەزۇربەى جار لەناو كۆمەلگا كشتووكالى يە راۋچى - كۆكەرەو ھەكاندا جەنگىكى ترسناكى بەرەم ھىناۋ.

دىموكراسى لىبرال و ئابوورى بازار پۇر بەسەركەوتوۋىي ئامانجەكانىان دەپىكن چونكە ئەمان وەك سۇشپالىزم و فېمىنىزمى رادىكال و سىستەمە يۇتۇپىايى يەكان نىن، ھەول نادەن سروشىتى مۇقى بگۇپن. زىاتر، سروشىتى بنەما بايۇلۇزى مۇقى وەك راستى يەك پەسەند دەكەن و

بەجىدى ھەول دەدەن لەرېگەى دەزگاگان،
ياساكان و مۆدىلە كۆمەلەيتى يەكانەو دەستى
بەسەردا بگرن. ناشلېين ھەمىشە سەركەوتو
دەبىت، بەلام لەو بەشتەرە وەك ئازەل بژين.

سەرچاۋە

Foreign Affairs – september – 1998
Women and Evolution
of world Politics
Francis Fukuyama
page 24-40

پەراۋىز:

– تاييەتمەند لەبۋارى توۋىنەوەى ئازەلە سەركەكاندا
كەبرىتىن لەئازەلە شىر دەركەكانى وەك مەۋقۇمەيمون.
(و.ك)

– سىياسەتى واقىقى (realpolitik) برىتىيە لەو
سىياسەتەى لەسەر بىنەما مادى و واقىقى يەكان دادەمەزىت
نەك لەسەر بىنەماى فاكترە تىۋرى و ئەخلاقى يەكان. (و.ك)
– برىتىيە لەو سەرەتا سۆشىيالىستىيەى بانگەشەى
دەستەلاتدارىتى دەولەت يان ھەموو گەل دەكات بەسەر
ھۆكانى بەرھەم ھىنان و چالاكى يە ئابۋورى يەكاندا. (و.ك)
– ئەو كەسانەن بانگەشەى گومان كردن دەكەن
بەرامبەر بەبوون و ديارە باوەر پىكراۋەكان، بەتاييەتى
سەبارەت بەسەرەتا ئاينى يەكان.
– مەبەست لە (ژان ژاك رۇسۇ) يە.

– شارى دىترۆيت مەلبەندى پىشەسازى ئۆتۆمبىلە
دەكەۋىتە باكورى مىشگنەو لەسەر رووبارى دىترۆيت
بەرامبەر بەۋىندسەر لەئۆتارىۋ لەكەندە، ژمارەى
دانىشتۋانى (1.511.000) كەسە.

– diet لەووشەى گرىكى (diaita) وە ۋەرگىراۋە
ھاتۆتە زمانى ئىنگلىزىيەو ئەم ۋوشەيە لەزمانى گرىكىدا
بەواتاى شىۋازى ژيان بەكاردىت، بەلام بەشىۋەيەكى
گشتى لەزمانى ئىنگلىزى نويدا بەواتاى رىكخستى
زانستىيەى خواردن و خواردنەو بەمەبەستى زىادكردن
يان كەم كردنى كىش. ئەم رىجىمە لەئەمەرىكا بايەخىكى
تاييەتى پىدراۋە بەجۆرىك سەربەخۋى ۋەرگرتوۋە
بەدايتى ئەمەرىكى ناۋى دەرگىدوۋە. (و.ك)

– ئەم زاراۋەيە تەنھا مەۋقۇم شەمپانز دەگرىتەو
كەخزمايەتىيەكى بايۋلۇژى و سايكۇژى نىزىكىيان
لەئىۋاندايە. رەپاى ئەوەى لەپوۋى پلەكانى عەقلىدا

بەسەركى ئازەلەكانى تر دادەنرىن ياخود بە(alpha)
ئامازەيان بۆ دەكرىت واتە يەكەم يان پلەيەك يان
سەرك. (و.ك)

– دانىشتۋانى شارى دىرىنى (Troy). (و.ك)

Helen- نازناۋىكى مېنەيە لەووشەى (helené) ي
فەرەنسى كۆنەو ئەۋىش لەووشەى (helen) ي لاتىنى و
ئەۋىش لەووشەى (helene) ي گرىكىيەو ۋەرگىرتوۋە.
واتاى (كەسىكى رۇشن) لەرەچەلەكدا نازناۋى خواۋەندى
رووناكى يۆنانىيەكان بوۋە. (و.ك)

– ھەموو ئەو بزۋوتنەوانە دەگرىتەو لەپىناۋ گەيشتى
بەئامانجە سىياسىيەكانيان، پەنا دەبەنە بەرخەياتى
چەكدارانە لەجىياتى شىۋازە پەرلەمانىيە ئاشتى خوازە
دىموكراتىيەكان. لەراستىدا بەدرىژاى مېژوۋ خەباتى
پارتى زانەكان ناچارى بوۋە ۋەرەنگدانە ۋەيەكەو
كاردانە ۋەيەكى سىروشتى ئەو سىياسەتى تووندوتىزىيە
بوۋە كەزىمە نادىموكراتىيەكان پىادەيان كىدوۋە. (و.ك)
– پەيوەندى راستەوانە (correlation) ئەو
پەيوەندىيەكە لەئىۋان دوۋ دياردەدايە، بەزىادبوون و
كەم بوونى يەكىكىيان ئەوۋى تىرشىيان وەك ئەو زىادو كەم
دەكات، واتە ھەمىشە ئاراستەى جۈلەيان يەكسانە. (و.ك)
– ئەمەيلە سىياسى و كۆمەلەيتىيەكە ھەمىشە دژ
بەشىۋازى سەربازىيە دەۋەستىتەو لەساتەكانى
بەپىۋەبردنى كىشە جىاجىياكاندا. ئەشەت بلىين ئەم
زاراۋەيە مەلبەندى ئايدىيى فېمىنىستە نوۋىكانە. (و.ك)

– رىستۆتل (384-322 پ ز) فەيلەسوفىكى
گرىكى و قوتابىيەكى ئەفلاتون بوۋە، مامۇستىي
ئەلىكسەندەرى گەرەو نوۋسەرى چەندىن بەرھەم بوۋە
لەبۋارەكانى لۆژىك، فەلسەفە، زانستە سىروشتىيەكان،
رەۋىشت، سىياسەت و شىعر. (و.ك)

– پىش ھاتنى ئىسلام، لەقۇناغى (جاهلية) دا، ئافرەت
زىندەبەچال دەكرا، لەدۋاى ھاتنى ئىسلام و پىشكەۋتنى
مەدەنىيەت ئەم دياردەيە زىندەبەچال كىرا. ئىستا
مەۋقايەتى خۋى ئامادە دەكات بچىتە ناۋسالى
(2000) ۋە لەگەل ئەۋەشدا ئەو دياردەيە نەك ھەر
زىندوكرۋەتەو بەلكو تەندروستىيەكى باشىشى ھەيە
زۆر بەتاييەتى لەكىشۋرى ئاسىيادا كەفاكتەرى ئابۋورى
رۆلى ھەرەسەركە تىسايدا دەبىنىت. ۋابزەم ئىستا
گونجاۋترىن كاتە پېرسىن:

(واذا المؤودة سؤلت بأبي ذئب قتلت). (و.ك)

16- hominid ھۆمەيند ياخود مەيمونى بالا: ئەۋجۆرە
مەيمونە بوۋ كەزانايان دايانناۋە بەباۋباپىرى مەۋقۇم
مەۋقى ئىستىي لىپەيدابوۋە. لەسەدەى پىكھاتنى
بايۋلۇژى سىھەمدا زىاۋە. (و.ك)

سەرمايه داريى و سەربەستى ژنان

■ ميشيل باريت

● و: ئاوات ئەحمەد

هيندە بەس نىە ھەول بەدەين خەسلەتى سىتەمى ژنان لەم سەرمايه دارييهى ئىستادا بېەينەو ە بۆسەر پىداويسيى گريمانە كراوى خودى سەرمايه داريى بۆ ئەو سىتەمە. پاساوى ئەمەش بەو دراوہتەو ە كە گوايە سەرمايه داريى لە توئ كارى ناوماڵەو ە سىستىمى بەرھەمھيئانەو ەى ھيى كار دەپاريزيىت، ئەمەش لە نزمترين تيچوونى شياودا دەكەويىتە گەرو سوپايەكى قورخ كراو و گونجاو لە ژنانى بەميرد پيشكەشى كرىى نزم دەكات. ھەرچەندە ئەم خالانە گرنگ و حاشا ھەلنەگرن لە ھەر ليكدانەو ەيەكدا لەمەپ داكۆكيكردى سەرمايه داريى لە كارى ناوماڵ، كە لەويىدا ژن و منداڵەكان لە ژيى سايەى نيىرىكى نانپيداكرىدا دەبن، بەلام مشت و مپەكە گەلى سىماى سىتەمى ژنانى بەشەينەكراو ەيى بەجيھيشت. لە تيروانىنى مندا تۆمەتى ئەو ەى كە

... لە ئەنجامدا، دەمەويىت بە خيىرايى بگەريمەو ە بۆ سەر ئەو گرتە چەمكيەى كە لە برگەى يەكەمدا دروست بوو، لەگەل ئەو مەسەلە سياسيانەدا كە لە سەرەتادا ئاماژەيان بۆكرا. گفتوگۆكە چ روشنايىيەكى خستە سەر سودى چەمكى باوكسالاريى، ياخود ھەولدانى شيكردنەو ەى سىتەمى ژنان لە ناو زاراو ەى بەرھەمھيئانەو ەى سەرمايه دارييدا reproduction of capitalism؟. ئيمە تا چ مەودايەك پاساوى سىتەمى ژنانمان وەك پروسيسىيىكى ئايدىؤلۆژيى داوہتەو ە؟ شيمانەكانى بەديھيئانى سەربەستى ژنان لە سىستىمى سەرمايه داريى چين و، بەگەرخستنى سياسيانەى ژنان چ پەيوەندييەكى ھەيە، يان پيوستە ھەيىت بە جولانەو ەى شۆپشگيپانەى سوسياليزمەو ە؟ من ئاماژەم بۆ ئەو ەو ە كە

ئەو مشت ومېرە وەزىفەيى، زۆر گىرگ نىە بەقەدەر ئەو راستىيەى كە رووى لىە كەمكردنە وەى ستمى ژنانە و نكولىى دەكات لەلايەنكى تايبەتى پاشكۆيەتى ژنان بۆ پياوان لەسەردەمى پېش سەرمایەداريىدا، لە كۆمەلگا سوسىيالىستەكاندا، لەتەك چىنە جىاجىاكانى سەرمایەدارىي ئىستادا.

من ئىشارەتم بۆ ئەم فۆرمە تايبەتەى مالدارىي و ئەو ئايدىيۆلۆژىايەش كىردووە كە لە گەلدايە، لەمەپ سەربەخۆيى ژنان، وتومە ئەمە تاقە فۆرمى بەرھەمھێنانە وەى reproduction ھىزى كار نىە لىە پەيوەندىيەكانى بەرھەمھێنانى سەرمایەداريىدا.

ئەو بەرھەمى مەملەتئى مېژوويىەكەى نىوان ژنان و پياوانە، ھەردوولا لە چىنى كرىكارانىش و بۆرژواشدا. لەوھش زياتر، تىزى بەرھەمھێنانە وە دەتوانىت بە رىگايەكى زۆر ميكانيكىيانە بايەخ بدات بە ئالۆسكاويى ئايدىيۆلۆژىاي بونىيات نانى رەگەز gender، بەو شىوہەيەى كە لە سەرمایەداريىدا گەشەى كىردووە. بايەخدان بە پانتايىيەكانى سىكس و نوينەرايەتيكردنىكى كەلتورىيانەى رەگەز پىويستى بە تىگەيشتنى تواناي ئايدىيۆلۆژىا ھەيە لەبەر ھەمھێنان و بەرھەمھێنانە وەى چەشنەكانى نىرايەتى و ميايەتى، كە شىكردنە وەكە پشتى پى دەبەستىت، بەلام بەبى ئەوہى كە شفى بكات.

پىويست ناكات ھەموو ئەم مشت و مپانە بەيەكە وە بخرىنەگەر، بەلام پىويستە بەپىي مېژوو رىزىبەندبكرىن. لە پەيوەندىيەكانى بەرھەمھێنانى سەرمایەداريىدا يەك دانە مۆدىل بۆ سەربەخۆيى ژنان كراوہ بە سەنگەر لە رووى دابەشكردنى كارەوہ بەپىي كرى، ھەروەھا لەنىوانى كارى كرىگرتە و كارى ناومالېشدا. بەمجۆرە ستمەمكى وەھا لە ژنان كراوہ كە لە لۆژىكى گەنەكردنى سەرمایەداريىدا، لە ھىچ

ھالەتئىكى جەوھەريىدا باسى لىوہنەكراوہ. كە بووہ بە شتىكى پىويست بۆ بەردەواميىدان بە بەرھەمھێنانە وەى شىوازي بەرھەمھێنان لەم فۆرمەى ئىستايىدا. لىرەوہ ستمى ژنان لەگەل ئەوہدا كە داواكارىيەكى وەزىفييانەى سەرمایەدارىي نىە، چەند بىنەمايەكى مادىي پەيداكرىوہ لە پەيوەندىيەكانى بەرھەمھێنان و بەرھەمھێنانە وەى ئەمپۆي سەرمایەداريىدا.

دواى ئەمەش، ھەرچەندە كە رەھەندە گىرگەكانى ستمى ژنان بەپىي سەرجاوہكانى شىوازەكانى ماركسىزم پىوانە ناكرىت، ھەر بەھەمان شىوہش مەھالە سەربەخۆيىەكى شىكارىيانە بۆ سستمىكى ستمەلىكردن لە وىنەى ئەوہى كە باوكسالارىي پىشنىارىي دەكات، دابەمەزىنرىت. سەدای ئەم چەمكە لە ناسىنە وەى كاراكتەرە پاش - مېژوويىەكانى ستمى ژناندايە، بەلام ئەم ھانا درىژخايەنە بىبەشمان دەكات لەوہى تىگەيشتنىكى چاكامان ھەبىت بەرامبەر گۆرپانە مېژوويىەكەى.

چەند بەسوود دەبىت گەر سوتاندنى بىوہژن لە ھىندستان و گۆشەگىرىي زۆرەملىي ئەوروپاي خۆراوا ھەردوكرىان پىكەوہ لەناو بچن. ئەوہى پىويستە شىكارى بكەين ئەوہيە بە وردى ئەو ميكانىزمانە شى بكەينەوہ كە بەھۆيانەوہ ستمى ژنان لەچەندەھا ھەلۆيستى جىاجىادا زامن كراوہ، چونكە تەنھا لەوۆوہ دەتوانىن رووبەرووى گۆرىنى ببىنەوہ.

ھەندىك لە و فىمىنستانەى كە چەمكى باوكسالارىي تەوزىف دەكەن، چەمكەكە دەبەنەوہ بۆ سەر جىاوازييە بايۆلۆژىيەكانى نىوان ھەردوورەگەز و، ھەندىكى ترىشيان فرىي دەدەنە ناو ئەو بونىيادە بىھىزو حاشاھەلنەگرانەوہ كە لىوہى دەكەونەوہ، ھەندىك نوسەر لەبارەى چاوكى مېژوويى باوكسالارىي پرسىارىيان كىردووە، ھەرلەم

بارەيەشەو پەرسىياريك دېتە گۆپى كە ئايا ئەو چاوكانە بايۇلۇڭيىن يان نا. ھىچ كەسك نكولىي لەو ناكات كە جياوازيي فسيولۇڭيى لەنيوانى نىرو مىدا ھەيە، بەلام ئەو ھەي مەبەستمانە ئەو ھەي چىنۇن ئەم جياوازييە سىروشىتيانە ۋەك دابەشكردنك لە كۆمەلگاي مروييدا بەكارھىنراون. ئەو رەچەلەك پەرسىتانهى ھەوليان داو ھەي سىانوى زانىستىي بدۆزنەو ھەي سىتەمى رەشپىستەكان، توشى ئەو بىزانندە بوون كە شايسىتەى بوون، ھەروەھا پىويسىتە بە ھەمان رادەش ترسمان ھەبىت لە بەھانەى جياوازيي رەگەزىي، بە وانەشەو كە ھەندىك لە فيمىنىستەكان ھەولى بوژاندنەو ھەي دەدەن. نىرخاندنى ئەو پىرنسىپە مېيانەيە لەو ھەدايە كە دەلىت پىويسىتە بەكارھىنناني بايۇلۇڭيىانەى باوكسالارىي لە ھەموو ئاستىكدا رەت بكرىتەو.

ھەرچۇنىك بىت من نامەوئىت دانوسانندن لەسەرئەو بەكەم كە دەبىت چەمكى باوكسالارىي ۋەلابىنرئىت، ھەزەكەم بەھىلرئىتەو ۋە بەكاربەھىنرئىت لەو شوئىنەدا كە بالا دەستى نىرىنە لە توئى دەستەلاتى باوكەو بەسەر ژنان ۋە لاواندا پىادە دەكرىت.

ھەندىك لە كۆمەلگاكان بە راشكاوى لە دەوربەرى ئەم چەمكە بەپىوئەدەچن، ئەگەرچى كۆمەلگاي سەرمایەدارىش نىن. لەو ھەش دوورتر بەپىي ئەو ھەي فيمىنىزم لەگەل شىكردنەو ھەي دەروندا سازابىت، ھەولى داو ھەي پىرنسىپە ۋەك بونىيادىكى سايكۇ - دىنامىكى لە قالب بدات لەناو بىنای ئىستاي رەگەزدا، من لەو ئەنجامانەى ئەوان جودا بوومەتەو. سەربارى ھەمووشتىك ھىشتا توخمى ۋەھا لە گۆپى ماو كە دەشىت پىيان بگوترىت دەستەلاتى باوكسالارىي ۋە بە سانايىش دەستنىشان دەكرىن، بۇ نمونە ھەندى سىماي ئايدىۇلۇڭيىاي فاشىزم لەگەل پەيوەندىيەكانى خىزانى بۆرژوازيي سەدەى

نۆزدەدا. لىرەو ھەي سىن داوئەكەم چەمكى باوكسالارىي نىرخى خوى بدرىتئى زياد لەو ھەي فراوان بكرىتەو ھەي تاكو ھەموو ئەو بالا دەستىانەى نىر بگريتەو ۋە لەو ھەشەو بەگەپىت بۇ لىكدانەو ھەيەكى وردى زاراو كە ۋەك مېتۇدىكى سىستىماتىكى راقەكراو.

گفتوگوى ناو ئەم كىتەبە جەختى لەسەر گرنگىي ئايدىۇلۇڭيىا كىردو ۋە لە بىناكردن ۋە بەرھەمھىنانەو ھەي سىتەمى ژناندا. رىكخراوئىكى تايىبەت بەمالدارىي ۋە ئايدىۇلۇڭيىاي خىزانىي برىتىن لە رەھەندە مەركەزىيەكانى سىتەمى ژنان لە سەرمایەدارىيدا، ھەروەھا بە تەنبا لە توئى شىكرنەو ھەي ئايدىۇلۇڭيىاو دەتوانىن ئەفسانەى چەوسىنەر لە سىروشىتە ئىدىيالەكەيدا بدۆزىنەو ۋە "واتە خىزان، كە دەبىي ھەموو ژنان خويان لە ناويدا وئىنا بەكەن. تەنبا لە رىي شىكردنەو ھەي ئايدىۇلۇڭيىاو دەورى ئەو لە بىناكردن خويىيەتى رەگەزدا، دەتوانىن ئارەزووى ژنان ھەروەكو پىاوان پىوانە بەكەين بۇ بەرھەمھىنانەو ھەي بونىيادە زۇر خىزانىيەكان، كە ئىمە بەھوى ئەو ھەي سىتەممان لىكراو. دانوسانندن كىردن لەسەر ئەمە بۇ ئەو ھەي پىشنىارى پىويسىتى ھۆگرىي ۋە پەيوەندىي سىكىسى ۋە لەبارى ھەست ۋە سۆز ھەروەھا ئارەزووى دايك ۋە باوكايەتى ۋە شتى تىرىش خويان لە خوياندا سىتەمكارىن.

سىتەمكارىي ئەو ھەيە بلىين كە ئەم قالبەى ئىستاي پىويسىتىەكان تاقە قالبىكى شياو، يان شىوانى بەيەك گەيشتن ھەر لە توئى خىزانەو ھەي، ۋەكو چۇن ئىستا وايە. دەتوانىن شتىك بزانىن دەربارەى فۆرمى پىداويسىتىە تايىبەتىەكانى رابوردو، لەو ھەش كەمتر دەربارەى ئەو ھەي دەبىي ئەو فۆرمە لە ئايندەدا چۇن دەبىت. ئەو ھەي فيمىنىزم پىويسىتى پىيەتى بۇئەو ھەي بگات بە ژمارەيەكى زىاترى گرۇي ژنان، ئەو ھەيە خىرا بگات ۋە سۆزى زىاتر بىت، نەك تەنبا ئەو ھەندەى

بالادەست بوون لەلای ئەوان چ مانایەکی بۆ داپۆژراوە، بەلکو چۆن یا بۆچی ژنان بە ھۆشیارییە و یان ناھۆشیارییە وە باوەشیان پێداکردووە و ئارەزوویان کردووە. ئەم پێداویستیە بریتی نە لە ئەنجامی پیلانیکیان فریودانی، بەلکو شیکردنەوێکی قوولتری خودیتی و ناسنامیە، کە دەمانخاتە بەردەمی ئەرکی لە ئەستۆگرتنی لەو شوێنە وە کە فیمنیستە دێرینەکانی لەوێنە سیمۆن دی بۆفوار لێوەی دەستیان پێ کردووە.

ئەگەر گرنگیتی ئایدیۆلۆژیامان قبوڵ کرد لە ستەمی ژناندا، ئەوا پرسباریک سەرھەڵدەدات: ئایا ئەو ستەم تەنیا لەسەر ئاستیکی ئایدیۆلۆژی جیگادەکرێت؟ ھەندیک لە فیمنیستەکان و ژۆرییە سوسیالیستەکان گەشتوونەتە ئەم ئەنجامە و من ھەولم داوە لەوان جیاوازی. دانوساندن لەسەر ئەو ستەمی ژنان تەنیا لەناو پرۆسیسی ئایدیۆلۆژییدا گیر دەبێت، بەرھەڵەکیان دوو ئەلێرناتیفی گریمانە کراومان دەبات. چ ئەگەر پێویست بکات بۆ ئایدیۆلۆژی بە تەواوی سەرەخۆیە لە پەيوەندییە ئابورییەکانی سەرمايەداری، لە مەیاندا بیانووێکە رەونەقی ھەبە بەلام دروست نەبێت کە ئایدیۆلۆژیای لەبەرێک ھەلۆشاوی سێکس بتوانێت سەرەخۆ لە پەيوەندیانە بەرھەنگاری بکات. یاخود بۆیە کە ئایدیۆلۆژی ھەمیشە لەناو پەيوەندییە ماتریالیستەکاندا رەگی داکوتاوە، بەلام ئایدیۆلۆژیای سێکسی لەناو پەيوەندییە ئابورییەکانی نیوان ژنان و پیاواندا رەگی داکوتاوە و سەرەخۆ لە سەرمايەداری بوونی ھەبێت. تێپوانینی یەکەمیان ئایدیالیستە و بەتەواوی ئایدیۆلۆژی لە مەرجە ماتریالیستەکان تەلەق دەدات، دوو مەیان ماتریالیستە، بەلام چەندەھا شۆوازی جیا جیای ماتریالیزم دەگرێتەو لەوانە ی مارکسیزم دیاری کردوون.

سیمۆن دی بۆفوار

(شیمانەییەکی سێھەمیش ھەبە سەبارەت بەوێ ئایدیۆلۆژیای سێکس بە زەرورەت لەلایەنی پەيوەندییە ماتریالیستەکانی بەرھەمەییانی سەرمايەدارییە وە دیاریکراوە، کە من پێم وایە ئەمە بۆچوونێکە ناتوانی داکۆکی لێ بکری و، لە چەند ھەلۆستە یەکدا قسەم لەسەری کردووە).

رەنگە بشت بەبێ ئەوێ بگەرێنەو بۆ شیکارە شکستەکانی "ئەناتۆمیای پەتی" یاخود بۆ قۆرمیکی ماتریالیزم کە ناکۆکی نیوان کارو سەرمايە لە سەنتەری شیکارکردنی کۆمەلگای سەرمايەداری دوور دەخاتەو، بەبێ گەرانی وە بۆ ئەو دوانە چارەسەری گرتە کە بکەین. سەرھەتا دەتوانین سەرئەج بەدەین کە ئایدیۆلۆژیای رەگەز - بە مانای نێراییەتی و مێناییەتی - لە رووی مێژووییە و زۆر گۆراوە و نابێت بەشیوەییەکی سەقامگیر یان وەک یەکە یەک مامەلە لە گەڵدا بکەین، بەلکو پێویستە لە چەندان جیاوازی مێژوویی و ھەلوێستی چینیان لە بارەییەو، تاقی بکەینەو، پاشان دەتوانین

سەرئىچ بدهين كه له سهرمایه دارىي ئه مپۆدا مانای ره گه ز به ستراره ته وه به بونیادی مالداریی و دابه شکردنی کاره وه كه جیگایه کی تایبته ده گریت له په یوه ندىیه کانی به ره مهیناندا، له بهرته مه شه كه ئه م ئایدیۆلۆژیا په هه ندی بناغه ی ماتریالیی میژووی و پته وی هه یه .

سییه م ده توانین ناره حه تی بارى مۆدیله ئابوری و ئایدیۆلۆژیه کان بناسینه وه كه چهند گه مارۆ دراوو ئاشکرایه . په یوه ندىیه کانی به ره مهینان و سه رله نوێ به ره م هینانه وه له مپۆی سه رمایه داریدا به گشتی به پیی پرۆسیسیکی كه له كه بوونی سه رمایه به پۆه ده چیت، كه به شیوه یه کی ته کنیکی بریتیه له "ساردیی سیکی sex blind" ، به لام فۆرمی دابه شکردنی کار له ویوه وه رده گریت كه ئایدیۆلۆژیا به قوولی ره گی داکوتاه .

بۆیه ده مه ویی بلیم، ئایدیۆلۆژیا کایه یه کی زۆر گرنگه بۆ بیناکردن و به ره مه هینانه وه ی سته می ژنان، به لام دژی ئه و پيشنیه ره ده وه ستمه وه كه ده لییت ئه م ئاسته ی ئایدیۆلۆژیا بۆی هه یه له په یوه ندىیه ئابورییه کان دابه ردیته . هه زده كه م لیته دا كه میك دوور بکه ومه وه له هه لویستی فیمینسته کان له مه ر میتۆده پاش - ئالتۆسیرییه کان، كه ده یانه ویته هه موو سیماکانی سته می ژنان له ناو زاره وه کانی یه ك تاقه بیردۆزه ی گوتاره كه دا کۆبکه نه وه . ئه گه رچی من وینه یه کی مشته و مال کرای هه ندیک له و ئایدیا یانه م کیشاوه بۆ شیکردنه وه ی پیناسه ی گۆپاوی "خیزان" ، به لام ئاماده نیم بۆ دانوساندن کردن له سه ر ئه وه ی پیاوان و ژنان خویان نوینه ری نمونه ی لیك هه لوه شاوی وه هابن كه تیا یاندا جیاوازییه کان به ره م بیته . نیرایه تی و مییا یه تی به بی شک دوو مانای یه ك هۆشن، به لام له دابه شکردنی کارو بونیادی چینایه تیدا جیگای خویان ده گرن، كه هه رچه نده پيش - دراوین

به لام له رووی میژووییه وه تۆکمه و ناسراون. ئه و بانگه شه گشتیه ی كه ده لییت ده بی ته نیا له سه ر ئاستی به ره مه هینانی ئایدیۆلۆژیی بۆ سته می ژنان بگه ریین، شتیكه به ناهه ق شیکردنه وه کانمان کۆت ده کات، یاخود له سه ر فراوانبوونه وه یه کی چاوه پوان نه کرای پیناسه ی بواری ئایدیۆلۆژیا راده وه ستیته .

ئه م دانوساندنانه هه مو یان له ده وری پرسیا ری شیکردنه وه ی میژووی ده خولینه وه . گرفتیکى سه ره کیی له پيشكه وتنی کارى فیمینسته مارکسییه کاند، به ئاراسته ی هه ولدان بۆ وه لامدانه وه ی چهند پرسیا ریك رویشته وه ، له نمونه ی سه ره به خوی سته می ژنان له شیوازی به ره مه هینانی سه رمایه داریدا، یاخود پله ی چه وساندنه وه ی ژنان تاكو وه ك سته می ئایدیۆلۆژیی بۆی پروانریته ، ئه مه ش به وه ی بخریته ناو بۆچوونی تیۆریی وه هاوه كه فۆرمه له یه کی دروستی وه ها پیک به هیئت كه بتوانیته وه لامیک بداته وه . هه رچۆنیک بیته ، پیناچیت كه فۆرمه له یه کی له و چه شنه ماتریالیی بیته ، چونكه پرسیا ره کان خویان زیاتر میژوویین وه ك ئه وه ی به ته واوی تیۆریی بن .

یه کیك له ریگاکانی نیگارکردنی ئه م خاله بریتیه له خسته رووی ئه م پرسیا ره : ئایا سه رمایه دارىی پيشخه ری ژنان بووه یان نا؟ فیمینسته کان و مارکسیسته کان هه ولیان داوه له پتی پرۆسه ی ده ره نجامکردنی تیۆرییه وه وه لامی ئه م پرسیا ره بده نه وه ، هه ردوولاشیان لیك نزیك بوونه ته وه به لام وه لامه کان زۆر جیاوازن. ئه گه ر پرسیا ره كه له رووی میژووییه وه به رزیکه ی نه وه ، مه سه له كه رووتر ده بیته وه . له سه رده می فیودالدا مالداریی له نیوان ژن و پیاودا به هه یج جۆریك یه کسان نه بووه . به لام په ره سه ندنی سه رمایه دارىی ئه م دابه شکردنه ی له رزاند، له مه سه له ی مالدارییدا سه ره به خوییه کی

ماركس

زیاتری بۇ ژنان بەدیھتە، ھەر ھاش سیستمی کاری کریگرتە داھیتا و لەویدا پەيوەندی ژنان بە بونیادی چینه وە تارادەیک باشتر بوو، سەربەخۆییەکی لاوەکی یان راستەقینەیان بە دەست ھیتا لە چا و کاری نیرینەکاندا. ھەرچۆنیک بیت ئەم پیشکەوتنە بە شتووەکی پەرتی Partly دەدرینە پال ھیزەکانی بەرھەمھێنانی سەرمایەداری و ھەرواش خەباتی چینی کریکارانیش پەرچ دەکاتەو.

جاریکیان گرتە ئەوا خرایە روو، روون بۆتەو کە وەلامیکی بەرنامەپێژکراو بۆ ئەم پرسیارە لە گۆپی نیە: ئایا سەربەستی ژنان لە سەرمایەداریدا ئەنجام دراو؟ ھەرچۆنیک بیت دەتوانین بگەینە چەند ئەنجامیک، سەرەتا سەربەستی ژنان داواي سەرلەنوێ دابەشکرنەوێ کارو لیپرسراویتی بەخۆکردن دەکات، چ ھەر ھەزیری بیت یاخود تایبەت، ھەر ھەزیری بە تەوزیمیش لەنیوانی پیاوان و ژناندا دەبیت. پاشان سەربەستی راستەقینە یان گریمانەکراوی ژنان بەپێی کریی نیر (یاخود سەرمایە) دەبێ بەبێ ئەو ئەنجام بدریت. سییەم پتویست دەکات

ئایدیۆلۆژیای سیکی بگۆردیت. پیم وایە هیچ یەکیک لەمانە بۆ سەرمایەداری گونجاو نیە، نە لە بەریتانیا و نە لە هیچ کۆمەلگایەکی بەراوردکاری دیکە ی حالێ حازدا. ئەم جیاوازییە قوول و بەرفراوانە ی لە کاردا ھەیە، دابەش کردنی کۆمەلایەتیانە ی کار داریی دەکات. بە کارخستنی پیاوان لە سایە ی ئەو گریمانە بە داچەسپاوە کە کاری ناوماڵ و منداڵ بەخۆکردن بە لایانەو ھە گرنگ نیە، ئەمەش لە ھەموو چینهکاندا دروستە. تەدارەکی دەوڵەت ئەگەرچی زۆر تۆکمەش بیت، حالێ حازر بە قورسی خەریکی پاراستنی پیاوانی نانپیداکەر و مانەوێ کاری ناوماڵ و ھەکو خۆی. ئایدیۆلۆژیای رەگەز و سیکیسایەتی زۆر بە قوولی لە ھۆشماندا چەسپووە.

ئەم دابەشکردنە زۆر بەرنامەپێژانە لە بونیادی پەيوەندییە کۆمەلایەتیەکانی سەرمایەداریی بەریتانیا دا رەگی دا کوتاوە، ھەر ھەزیری گرنگیشیان ھەبە لە سەقامگیری سیاسی و ئایدیۆلۆژی ئەو وڵاتەدا. ئەوانە لە پال ھەژمونی سیاسی و کەلتوری سەرمایەداریدا پیکھیتە رە بابەتیەکانی ئیمەن. ئاویتە ی پەيوەندییە بنەپەتیەکانی سیستمی کاری کریگرتە و دامەزراوی مالداریی دەبن و مەحالە ئەندیشە ی ئەو بکەین کە رەنگە لە پەيوەندییەکانی بەرھەمھێنان و سەرلەنوێ بەرھەمھێنانەوێ سەرمایەداریی دابەشکردن بەبێ ئەوێ وەرچەرخانیکی گەورەیان تیدا رووبەدات. لیژە دا دروشمی بەبێ سوسیالیزم ئافرەتان سەربەستی نابن، بەبێ سەربەستی ژنان، سوسیالیزم نایەتە گۆپی، لەو زیاتر ھەلە گریت کە تەنیا ھیوایەکی خوش بیت. ئەگەرچی ھەردوو بەشەکی ئەم دروشمە بە وردی داواي پتووست بوون دەکەن بۆ جیبەجی کردنی ئەو مەسەلەنە ھەردووکیشیان ئاماژە دەکەن بۆ واقعیتە ی بارودۆخی خەباتی ئیستامان.

لە ھەمان کاتیشدا پتووستە جەخت لەو ھە بکریت کە مەرجی کاریگەری پتووستە پایی ژیان لە پال گۆرانکارییەکانی سەرمايەداریتیدا، ئەگەر ئەرکی سەرئەستوی ژنان لە مەزکاری ناوماڵ سوک بکریت لە وکاتەدا کە وەزیفە ی ژنان لە پەرەسەندنی سەرمايەداریتیدا زیاد دەکات. شتێکی مەحەل نە کە سەرمايە وریابیتەو بەرامبەری ئەو "بەفیرۆدانی بەھرە" یە کە لە سیستمی رۆشنبیری ئەمڕۆدا ھەیە، ھەول بەدات رەوتی کچان راست بکاتەو لە ناو بابەتە سودمەندەکانی تەکنەلۆژیا دا. رەنگە لە تەکنەلۆژیای نوێدا باریکی وەھا بخولقیت کە کاری ناوماڵ و کاری گرێگرتە لە ناو بەرھەمھێنانی کۆمەڵایەتیدا کە مەتر بەریە ک بەکەون، باریکی وەھا بخولقیت کە منداڵ بە خێوکردن بە شێو یەکی یە کسانتر دابەش بکریت. پتووستە و تەنی وەھا شتێکی شیاو، ئەگەرچی بە نابەدلیش بۆی بپروانین، بەلام لە ھەموو حالەتێکدا بارە کە ھاوشێو ی کۆمەڵگا سوسیالیستیکەکان دەبێت، کە لەویدا بۆ نمونە، سیاسەتی لەباربردن و سک پرنەبوون بە پتووستی پتووستی کار ریکخراو.

نکولی کردن لە بەرھەمھێش چوون و ریفۆرم لە سایی سەرمايەداریتیدا، ھەلۆستیکێ گەژانە و مەزھەب گیرە. ژنانی بۆرژواش تووشی گۆرانکارییەکی دراماتیکی بوون لە مەزمافە مەدەنیەکانیان - بۆ مۆلکایەتی تایبەت، بۆ دەنگدان گەشتن بە ئۆفیسێ کار و پتووستی. ئەم گۆرانکارییە ریشەییانە، سەرلەنوێ ئەو ئایدیۆلۆژیا و سیاسەتەیان بینا کردەو کە پتووستەر حالەتی ناسازیان بۆ ژنان دروست کردبوو. لەوانە یە زۆر روون و ئاشکرا نەبێت کە بزانی چ گۆرانکارییەکی بە سەر ژانی چینی کریکاردا ھیناوە. کاری دوو شەفتی ناوماڵ و کری نزمی دەرەو ش بە پتووستی جیا جیا بوونەتە ھۆی

کە لە کەبوونی ئابوری سەرمايەداری، پتووستی ئەم داتەپینی ئابورییە ئیستاش بپتووست ھۆی نزمتر کردنەو ی ئاستی گشتی ژانی ئافرەتان و پال بە ژمارە یەکی زۆری ژنانەو بپتووست کە لە پتووستی بەرزکردنەو ی مەسەرەفی مالدە ھەندیک کاری پڕ لە رەتاندن بکەن. ئەمانە لە ناخەو پتووستە سیاسیە کە ی فیمینیزمی سوسیالیستیان لەزاند. ئیمە ی سوسیالیست، نەو دوا ی نەو دژی بۆرژوا و ریفۆرمەکانی وەستاینەو. خوشکەکانمان تاوانباریان کردین بە خیائەتکردن لە فیمینیزم، لە بەر قایل بوونمان بە خەباتی سیکسییانە ی چینی نێران. رەنگە ھەردوولا زمان پاراو و رەوانیژ بپووبین، بەلام ھیشتا پرسیارەکان بریتین لە: ئایا بزوتنەو ی سەر بەستی ژنان بنە ماکانی چینی ناو پاستی ھە یە؟ ئایا فۆرمەکانی خەباتی چینی یەتی نوینە رایەتی ئامانجەکانی فیمینیزم دەکەن؟ ئەوانە ی دەلێن بزوتنەو ی ژنان بزوتنەو ی چینی ناو ھەندە، بزوتنەو ی کە بپتووست دەکات لە دانپیانانیکی دادپەرەرانە لە مەزما و دەسکەوتە دەگمەنانە ی کە لە بابەتە میللیەکاندا بە دەستی ھیناوە و سنوری چینیەکانیشی بەزاندووە. ئەم بزوتنەو یە بە ھیچ جۆرێک نابەستریتەو بە ژنانی یە ک چینیەو. رەنگە دابەشبوونی چینی یەتی گرفتێ وای لێ بکەوێتەو کە پتووست بکات لە ناو وە ئیشیان تیدا بکریت، چەمکی خوشکایەتی واقعیەتیکێ سیاسیانە ی ھە یە لە ناو بزوتنەو ی کە دا. بە شێو یەکی دروست، گومانێ تیدانیە - بەتایبەتی لە سالانی سەرەتای بزوتنەو ی کە دا. کە خەباتی سیاسیانە ی فیمینیزم بە شێو یەکی زۆر نەگونجاو بە سترابوو بە کۆمەلێک ژنی رۆشنبیرەو، زۆربەیان خاوەنی بپروانامە ی زانکۆ بوون.

ئەگەرچی رۆشنبیری لە نیوانی چینیەکاندا دابەشکراو، بەلام بەتەواوی بۆئەو نەدەگونجا.

لەناو جوولانەووەکەدا ئەم گەشتە بەبێ تێبینی کردن نەمایەو، بەتایبەتی لە بەریتانیادا. ئەمە پرسیارەکی خستۆتە ئەم حالەتەو: چۆن وا لە فیمینیزم بکەین کە پەيوەندییەکی تۆکمەى ھەبێت بە ھەموو ژنانەو، بە جیاوازی ئاست و ئەزموونیانەو. مانای ئەمەش ئەوەیە کە بەبێ لەدەست دانسی توانای ئۆرگانیمان لەمەڕ سیاسەتی سیكس، پێویستە ھەرچەندێك بتوانین لە مەسەلەکانی باروسەعاتی کارو کرێ و ئاسایشی ژناندا خەبات بکەین.

ئەمانە ئەو ناوچانەن کە بزوتنەوێ کارێگەریی لە رابوردودا پشت گوێی خستبوون، دەبێ لەوە دلتیا ببین کە ژنان خەباتیان کردووە بۆ ھێنانەدی مەبەستەکانی فیمینیزم.

کەواتە پێویستە لە پەيوەندیی نێوان سەربەستی ژنان و چەپ چی ھەل بەئینجین؟ بزوتنەوێکی سیاسی ئۆتۆنۆم لەمەڕ سەربەستی ژنان داوای پاساودانیکی ئامادەکراو ناکات، ھەربۆیە بەراستی گریمانەى ئەوێمان کردووە کە ژنان بە سەربەخۆیی لە پیاوان بەرپۆەبچن، ئەگەرچی نێرە لە خۆبوردووەکان داکۆکیشمان لێبکەن.

ئەو پرۆسیسە سیاسی و ئایدیۆلۆژییەى کە بەشدارە لە ستەمی ژناندا، دەبێ خۆیان دژی بچەنگن، ھەروەھا پاساوئیکیش ھەیە بۆ ئەو تێروانییەى کە دەلێت سوسیالیزم بەشیوەیەکی ئۆتۆماتیکى سەربەستی ژنانیش لەگەڵ خۆیدا دەھێنێت. سەرەپای ئەوێش، جەنگی نێوان بزوتنەوێ بازرگانى - بۆ نمونە، لەمەڕ کرێی یەكسان و رۆژی کاری كورت تر، لە دژی داوای پیاوان بۆ کرێی خێزان و ھەفتەى کاری كورت تر - دەبێ فیمینستە بەھێزەکان بۆی بچەنگن و ئامادەیان ھەبێت لە جوولانەوێ ئۆتۆنۆم بوونی ژناندا.

ھەرچۆنێك بێت، چەند مەسەلەىەکی سیاسى بنچینەى ھەن، کە نەك تەنیا بەرەو ھەبوونی فیمینزمیکی چەپی پتەو ئاراستەمان دەکەن، بەلکۆ بەرەو ھاوپەیمانیەکیشمان دەبەن لەنێوانی ژنان و چەپرەوێکاندا. بێشك ئەمە مانای ئەوەیە کە بزوتنەوێ ژنان ئاویتەى چەپ بێت، یاخود ئەركى سەرشارى بریتى بێت لە رادیکال کردنەوێ تازەکردنەوێ بونیادیك کە ھەرەسى ھێناو.

لێرەدا رێ بەخۆم دەدەم رەخنە بگرم لە تێروانیی نوسەرانی "لە پشتی وێرانەکانەو"، چونکە پێدەچێت رەگ و ریشەى سەربەستى لە بزوتنەوێ ژناندا، وەکو مۆدیلیك بۆ دام و دەزگای سوسیالیزمی نوێ رەچاو بکرێت. پرسیارە گرنگەکانی لەمەڕ رێکخراو ئەمانەن: من قازانجێك لە ھاوپەیمانیانەدا نابینم کە ھەرلایەکیان لەوێترەو وەفیر بێت. پرسیارى زۆر زەرور لێرەدا ئەوەیە کامانەن ئەو بابەتە سیاسیانەى کە دەشى بنەمای ئەو پەيوەندیانە پێك بەئینن!

بە برپای من حالى حازر چەند پانتاییەکی سەرەکی ھەیە بۆ جەخت کردن لە جیاوازییە سیاسییەکان و ململانێ سەختەکانیان. نمونەىەکی دڕکاو و حاشاھەلنەگریش بۆ ئەمە بریتىە لە سەرلەنوێ بەرھەمھێنانەوێ بایۆلۆژیانە. وەکو سوھیمیلوئیت Soe

Hemmelweit ئاماژەى بۆ کردووە. بە دلتیایی ھەندى کێشە ھەیە لەنێوانی فیمینیزم و سوسیالیزمدا، فیمینیزم سوورە لەسەرئەوێ ھەموو ژنێك مافى ئەوێ ھەبێت کەى و چۆن مندالی بێت، سوسیالیزمیش باس لەوێ دەکات دەولەت مندالان بەختو بکات. ناتوانین خۆمان لەم چەشنە گرفتانە لابدەین. گەلێ چارەسەر ھەیە کە دەشى بنەمای یەكێتییەکی زیاتر

بەتەواوی لیک دانابریڤن. چۆن ناتوانین تەسەوری سەرپەستى ژنان بکەین لە ژێر سایەى سەستەمى سەرمايەداريیدا، ھەرواش ناتوانین تەسەوری سوسیالیزم بکەین کە پرنسیپەکانى ئەو بریتین لە یەكسانی، سەرپەستى و شکۆدارى، ئەگەر جەورو سەستەمى سیکسى پوچەلیان بکاتەو.

NOTES

1. Sheila Rowbotham, Lynne Segal and Hilary Wainwright, *Beyond the rugauents Feminism and the Making of Socialism*, Landan 1980.
2. Sue Himmelwett, "Abortion: Individul Choice and Social Control, Feminist" Review, no.5, 1980.

پیشکەش بکەن، یەکیک لەوانە بۆ نمونە پرسىارى کرێ ژنان و حالەتى کارکردنى ژنانە. وەکو لە برکەى پێنجەمدا پیشنیارم کرد، جاران بزوتنەوێ کارگەری نكولى لەو دەکرد کە ژنانى کارگەر وەك پیاوانى ناكارامە بناسرێن، بۆیە کرێ نزمى ژنان و کارى ناسەقامگیرى ئەوان لەسەرمايەداريیدا بەکاردهات بۆ دابین کردنى کارى ھەرزان و ھێشتنەوێ کرێ لە ئاستىکى نزمدا. ئەمەش ماوێ نێوان ژنان و پیاوانى بەرینتر دەکردهو لەناو چینی کارگەراند. ئەرکى سەرشانى فیمینزم و چەپەکانە دژى ئەم گریمانانە بوەستەووە ستراتیژیکى دیکە بخەنە روو. ستراتیژیک کە لەسەر بنەماکانى فیمینزم و سوسیالیزم بیناکرابێت.

گەلى ھۆکارى تریش ھەن کە بەرھەو ھاوپەیمانیتیمان دەبەن. فیمینزم بە سادەى داواى گۆرانی ژنان یان پیاوان یان ھەردوکیان ناکات، وەك لەوێ کە ئیستا بوونیان ھەیه، بەلکو داواى گۆرانی پەيوەندییەکانى نێوانیان دەکات. دیارە بنەماکانى ئەمە لەلایەنى جولانەوێیەكى ئۆتۆنۆمى لەمەپ سەرپەستى ژنانەوێ پیشکەش دەکرێت، پێویستە ستراتیژەکەى زیاتر لەتەك ھاوکارى پیاواندا بێت لەوێ سیاسەتیک بێت بۆ جوداکردنەوێیەكى پەتە. پیاوانى سوسیالیستیش وەك پیاوانى دیکە، بەھۆى سەرپەستى ژنانەوێ ھەندى توانای سیاسى و ئیمتیازى کۆمەلایەتى لەدەست دەدەن، بەلام ئەوان زیاد لە پیاوانى تر سەرنجى سیاسیان پیشکەش کردووە بۆ پاراستنى خەباتى فیمینزم. ئەمە پرسىارى لوتف و چاکەکارى نیە. بەوێ کە سەستەمى ژنان لە بونیادی سەرمايەداريیدا سەنگەرێکە، بۆیە خەبات بۆ سەرپەستى ژنان و خەباتى سوسیالیزم و

بازرگانی کردن به ژنان

چەند تیبینی یەك دەربارەى ئابووریى رامیاریى زایەند (SEX)

■ گەیل رۆبن

● و: فوناد تاهیر سادق

کەواتە، ئەگەر زالى و سته مى نير بنچينهى چهوساندنه وهى مى بيت، بهرنامهى يهكسانى خوازي نير و مى نه هيشتنى سته مكارىى زايەند يان هيج نه بيت چاكدردنى رهفتارى دهويت. ئەگەر زايەندىتى SEXISM لابه رهه مىكى (-by product) چلئسى و بى به زه بى سه رمايه دارى بيت بۆ قازانچ، سهركه وتنى شۆرشى هاوبه شىتى نايه يلىت. ئەگەر به زىنى ژن له ميژوودا به دهستى هه لمه تى چه كدارانهى پياوه وه بوويت، كه واته كاتى ئەوه هاتوه كه (گه ريللايانى ئەمه زۆن) له (ئاديرۆنداكس) دهست به مه شق بكه ن.

دهكه ويته دهري بوارى ئەم وتاره پشتيوانى هه ندئ ليكدانه وهى باو ده رباره ي پي كهاتنى نايه كسانى زايه ندئ بنوسريت - بيردۆزى وهك پيگه يشتنى ساكار به نمونه هينانه وه به "ئازهلئ

نووسين ده رباره ي ژنان - له لايه ن يهكسانى خوازانى نير و مى و دژانى ئەوه يهكسانى يه - رامانىكى دريژو قووله له كي شهى سروشت و دروست بوونى چهوساندنه وه و مل كه چ كردنى ژن. كي شهكه ترۆ و بى كه لك نى يه، چونكه وه لامى پرسىاره كانى بيناييمان ده رباره ي ئاينده ديارى دهكات.. ههروه ها ئايا هه لسه نگاندمان داکه وتى REALISTIC ده بيت و هيوای "كۆمه ليكى زايەند - يهكسان" دهكه ين يان نا. له ئەوه ش گرنگتر، شىكارى كردنى هۆيه كانى چهوساندنه وهى ژنان سه ره تاي هه ر خه ملاندنيكه ده رباره ي چى بگۆردريت بۆ گه يشتنه كۆمه ليكى بى ده سه لات و زالىى زايەند (نير بيت يان مى).

زۆردار" (The Impeaial Animal)، لابرېدىنى پېش مېژووى دايك سالارى، يان ھەوللى ۋەرگرتنى دياردەكانى مل كەچ كىردنى كۆمەلەيەتتى باسكراۋ لە يەكەم بەرگى "سەرمايە" دا. لەجياتى يان، دەمەۋىت نەخشەي ھەندى توخمى لىكدانەۋەيەكى جىگرەۋەي (alternate) گىرو گىرەتەكە دابىنىم.

ماركس جارىكىيان پرسى: "زىجى كۆيلە چىيە؟" .. پىئاۋىكى رەگەز رەش.. لىكدانەۋەيەكە ۋەك لىكدانەۋەي تر چاكە.. زىجى زىجىيە.. بە چەند پىۋەندىيەك دەبىتە كۆيلە. دەسكەلەيەكى رىستنى لۆكە ئامىرىكى رىستىنە، بەپىي چەند پىۋەندىيەكەۋە دەبىتە سەرمايە.. لەۋ پىۋەندىيانەۋە دابىت بە سەرمايە دانانرىت ھەروەك زىر بەدابراۋى بەخۆي پارەنىيە يان شەكر بى پىۋەندى پىۋىست نىرخى نىيە (ماركس، 1971، بى: 28). كەسك ۋەدەبىت دەپرسىت: ژنى مال چىيە؟ مۇۋىكى مىيە.. ژن ژنە، بە ھەندى پىۋەندى دەبىتە ژنى مال، كۆيلە، ئامراى رابواردن، يان قەۋان. دابراۋ لە ۋە پىۋەندىيانە ۋە ستايشانەي نامىنىت. كەۋاتە ۋە پىۋەندىيانە چىن مىيەك بىكەتە ژنىكى چەۋساۋە؟ شوۋىنى دەست پىكرىدن بۆ ھەلۋەشاندى پىۋى ۋە پىۋەندىيانەي كە بەھۇيانەۋە ژن دەبىتە نىچىرى پىاۋ لە كارە بەيەكداچۋەكانى "كلۇدلىقى - شتراۋس" ۋ "سىگموند فرويد" ە. ژن بىكرىتە ژنى مال، لەژىر ناۋىتر، لەنوسىنەكانى ھەردووكيان قسەي لىكراۋە.. بە خويىندەۋەيان ھەست دەكرىت كە كۆمەل مىي بە كەرەستەي خاۋ و شىۋە بەرھەمىكى مالىكراۋ داناۋە.. بەلام نە (فرويد) ۋ نە (لىقى - شتراۋس) نوسىنەكانى خۇيان بە ئەم شىۋە نابىنن.. ھىچ كامىيان رەخنەگرانە تەماشاي ستايشەكانى خۇيان ناكەن. كەۋاتە شىكارىيەكانىيان دەبىت بە ۋە شىۋەيە

بخويىنرىنەۋە ۋەك ماركس كە كىردوۋىيەتى دەربارەي نوسىنەكانى ئابوۋرى زانە رامىيارىيە كۆنەكانى پىش خۆي (دەربارەي ئەمە تەماشاي "ئەلپۆسەر ۋ بالىبار" ، 1970: 11-69 بىكە). "فرويد" ۋ "لىقى شتراۋس" لە ھەندى روۋەۋە ھاۋپىچۋى "رىكاردۆ" ۋ "سمىپ" ن.. ناۋەپۆكى نوسىنەكانىيان ۋ ئەۋرەخنانەي كە دروستى دەكەن ناىيان بىنن، ھەرچۇنىك بىت ئامراى چەمكەكى CONCEPTUAL پىك دىنن كە بەھۇيەۋە كەسك دەتوانىت ستايشى چەۋساندەۋەي ژن بىكەت كە بەشىكى ژيانى كۆمەلەيەتىيە. من ئەۋبەشەي ژيانى كۆمەلەيەتىيە، لەبەر نەبوۋنى ناۋنانىكى چاكتر، بە "پىۋى زايەندى نىرو مى" ناۋدەبەم. بۆ ناساندنى "پىۋى زايەندى نىرو مى" دەستەيەك پىكەپىنراۋە كە بەھۇيەۋە كۆمەل "زايەندىتى ژىۋارى" دەكەتە بەرھەمى چالاكى مۇۋايەتى بۆ دابىن كىردنى پىۋىستىيە زايەندىيەكان.

مەبەستى ئەم ۋتارە گەبىشتە ناساندنىكى باشترى "پىۋى زايەندى نىرو مى" يە، لەپى تا رادەيەك خويىندەۋەيەكى لىكدانەۋانە ۋ ھەۋەسانەي "لىقى شتراۋس" ۋ "فرويد". من لىرەدا وشەي "لىكدانەۋانە" بە مەبەست بەكار دەھىنم.. فەرھەنگ "لىكدانەۋە" بە شىكارى يان رافەكىردنى رەخنەگرانە، بەتايىبەتى ۋەرگىپانى نوسراۋەي پىرۆز دەناسىنىت.

خويىندەۋەي من دەربارەي "لىقى شتراۋس" ۋ "فرويد" ۋەرگىپانىكى ئازادانەيە، دەست پىكرىنە لە دەقىكى روۋتەۋە بۆ پىش گىرىيەكانى ۋ ناۋەپۆكى.. خويىندەۋەي ھەندى دەقى شىكارى دەروۋنىيە كە پالىۋراۋە بە چاۋى سازدراۋ لەلايەن "جاكس لاكان" ۋە ھەروەك چۇن كە رافەكانى نوسىنەكانى فرويد زۆر كارتىكراۋى "لىقى - شتراۋس" ە.

دەگەر پەنە وە بۇ چاڭ كۆندى ناساندنى
 "پېرۇ زايەندى نىر و مى" .. يەكەم، ھەرچۇننىڭ
 بىت، ھەول دەدەم پېويستى ئەو جۇرە چەمكە
 بخەمە روو بە لىدوان لە كەوتنى ماركسىتتى كۆن
 دەرپارەى ناساندنى يان چەمك كۆندى
 چەوساندنەو ەى زايەندى. ئەو كەوتنە لەو
 راستىيەو ە ھاتوو كە ماركسىتتى، ەك بىردۆزى
 ژيانى كۆمەلەيتى، رېژەيى بايەخى بە كىشەى
 زايەندە داو ە. لە نەخشەى "ماركس" دا
 سەبارەت بە جىھانى كۆمەلەيتى، مەوۇف:
 كرىكارو جوتيار و سەرمايەدارن.. ھەرۈەھا كە
 پياو و ژنن زۆر گىرگ نەبىنراون. پېچەوانەى ئەمە
 لە نەخشەكانى بارى كۆمەلەيتى دىيارىكارو
 لەلەين "فرۆيد" و "لېفى - شتراوس" ەو، دان
 ناننىكى قوول ەيە لەمەر جىيى زايەندىتتى
 SEXUALITY لە كۆمەلەدا.. ھەرۈەھا
 دەرپارەى جياوازىيە قوولەكانى نىوان بارى
 كۆمەلەيتى پياو و ژندا.

• ماركس

بىردۆزىيەك نىيە ژمىرە بۇ چەوساندنەو ەى
 ژن بىكات - لە ەمەجۇرى كۆتايى نەھاتووى
 لەيەكچوون و نەرىت گۆرپنەو ە بە درىژايى
 مېژوو- ەك ئەو ەيزە لىكدانەو ەيىيەى كە
 بىردۆزىى ماركسى دەرپارەى چەوساندنەو ەى
 چىنايەتى دەيكات. كەواتە سەيرنىيە كە زۆر
 ھەول درابىت بۇ پەيرەوكردنى شىكارى ماركسى
 لەسەر كىشەى ژنان.. زۆر رىياز دەرپارەى ئەمە
 ھەن.. قسە لەسەر ئەو ەكراو كە ژنان ەيزى
 كارى لەدەستىن بۇ سەرمايەدارى، لەكاتىكدا كە
 كرى نزمى ژنان بە گشتى، پاشەكەوتى پتر بۇ
 سەرمايەدار پىك دەھىنىت.. ژنان راژەى
 مەرامەكانى لەكارھىنىتتى CONSUMERISM
 سەرمايەدار دەكەن.. ەك بەرپۆۋەبەرانى
 لەكارھىنانە خىزانىيەكان ... و بە ئەم شىوانە.

ھەرچۇننىڭ بىت، چەندىن بابەتى نووسىن
 ھەوليان داو ە شتىكى زۆر ئاواتانەتر دەرپارەى
 چەوساندنەو ەى ژنان بخەنە دلى "سەرمايەدار"
 ى كاراو گۇراو بە ئاماژەكردن بۇ پېو ەندى نىوان
 كارى مال و بەرھەم ەينانەو ەى
 REPRODUCTION كار (تەماشاي بىنىستىن
 1969، دالا كوستا 1972، لارگۇ و دۆمۆلىن
 1972، گىرسىستىن 1973، فۇگل 1973،
 سىكۆمب 1974، گاردىنەر 1974، راونترى، ئىم
 و جەى 1970 بكە). بۇئەو ەى ئەمە بكەيت بۇ
 دانانى ژنان لە ناساندنى سەرمايەدارىدا، كە تىيدا
 سەرمايە بە دەرھىنانى زىدەبايى SURPLUS
 VALUE لەكاردا بەسەرمايە پىك دەھىنىت.

بەكورتى ماركس قسەى لەو ەكردوۋە كە
 سەرمايەدارى بە مەرامە تاكەكەيەو ە لە ەموو
 شىۋەكانى تىرى بەرھەم ەينان جياوازە كە
 ئەويش پىكھىنان و زۆركردنى سەرمايەيە. كەچى
 شىۋەكانى تىرى بەرھەم ەينان ەدەبىت خۇيان
 لە دروستكردنى شتى بە كەلك بۇ دابىن كۆندى
 پېويستىيەكانى مەوۇف، يان لە بەرھەم ەينانى
 زۆرتىر بۇ زالىى بنەمالىتتى، ياخود لە بەرھەم
 ەينانى قورىانى پېويست بۇ خواكان دەبىنن..
 سەرمايەدارىتتى سەرمايە دروست دەكات.
 سەرمايەدارىتتى دەستتەيەك پېو ەندىسى
 كۆمەلەيتىن - شىۋەكانى خاوەنىتتى ەى تر -
 كە تىاياندا بەرھەم ەينان شىۋەى گۆرپنى پارە و
 شمەك و كەسان بۇ سەرمايە ەردەگرىت.
 سەرمايە بىرى شمەك يان پارەيە كە كەى بۇ كار
 گۆرپدراو ە، خۇى بە دەستكەوتنى كارى پارە
 پىنەدراو، يان زىدەبايى، لە كارو خۇيدا بەرھەم
 ەينانەو ەى خۇى دەكات.

ئەنجامى كۆردەى بەرھەم ەينانى
 سەرمايەدارى نە بەرھەمىكى رووتە (بەھاي
 بەكارھىنان) و نە شمەكە.. واتا بەھايەكى
 بەكارھىنانە كە بەھاي گۆرپنەو ەى بىت.

ئەنجامەكەي، بەرھەمەكەي، دروست بوونى زىدەبايىيە بۇ سەرمايە. لەئەنجامىدا گۆرپىنى راستەقىنەي پارەيە يان شەمەكە بۇ سەرمايە... (ماركس 1969: 399 نووسىنەكانى بە پىتى لار لە بنەچەيەكدا).

گۆرپىنەوہى نىوان سەرمايەو كار كە زىدەبايى دروست دەكات، كەواتە سەرمايە زۆر جىاو تايىبەتە. كرىكار كرى وەردەگرىت، سەرمايەدار ئەو شتانەي دەست دەكەوئىت كە كرىكار دروستى كردوون لە ماوہى كاركرنىدا. ئەگەر هات و سەرجمەي بەھاي ئەو شتانەي كە كرىكارەكە دروستى كردوون لە بەھاي كرىيەكەي زۆرتر بىت، مەرامى سەرمايەدارىتى دىتەدى.. سەرمايەدار تىچوونى كرىيەكەي دەكەوئىتە دەست لەگەل سەربارىك - زىدەبايى.. ئەمە روو دەدات، چونكە كرىيەكە بە بەھاي شتى دروستكراو دىارى ناكرىت، بەلكو بە بەھاي ئەوہى دەيھىلئىتەوہ بۇ بەرھەم ھىنانەوہى كرىكارەكە رۆژ بە رۆژ، مەروەھا بۇ بەرھەم ھىنانەوہى تىكراي ھىزى كار لە وەچەيەكەوہ بۇ وەچەيەكى تر. بەم شىوہىيە زىدەبايى جىاوازي نىوان ئەوہى چىنى كرىكار دروستى دەكات و برى ئەو سەرجمەيە كە دەخولئىندرىتەوہ بۇ دەستەبەركردنى چىنى كرىكار.

ئەو سەرمايەي كە بۇ ھىزى كار دراوہ، كراوہ بە پىويستى يەكانى ژيان.. ئەمەش بە بەكارھىنانى ماسوولكەو دەمار و ئىسك و مىشكى كرىكاران دەكرىن و بەرھەم دەھىنرىنەوہو كرىكارى نوئ دەست دەكەون... لە كارھىنانى كرىكاران، چ لە سازنگەو كارگە يان لە دەرەوہيان، بەشىكى كردهي بەرھەم ھىنان بن يان نا، ھۆكارى بەرھەم ھىنان و بەرھەم ھىنانەوہى سەرمايەن، مەروەك كە بگىرپىكى خاوين كردنەوہ دەيكات.. (ماركس، 1972: 572).

بۇ كەسىك، بەرھەم ھىنانى كار لە بەرھەم ھىنانەوہى REPRODUCTION خۇي يان چاك راگرتنى پىك دىت.. بۇ چاك راگرتنەكەي، برىكى پىدراوى ھۆيەكانى مانى (ژيانى) دەوئىت... ھىزى كار تەنيا بە كاركردن خۇي دەخاتە كار.. بەلام بەوہ برىكى دىارىكراوى ماسوولكەو مىشك و دەمار و شتى ترى مرؤفى كارمەند لەناودەچىت كە دەبىت پەيدا بگرىنەوہ... (مەمان سەرچاوہ: 171).

برى جىاوازي نىوان بەرھەم ھىنانەوہى ھىزى كار و بەرھەمەكانى، كەواتە پىشت بە دىارىكردنى ئەوہى دەبىيات بۇ بەرھەم ھىنانەوہى ئەو ھىزەي كار دەبەستىت. ماركس لايەنى ئەوہىيە كە ئەو دىارىكردنە بەپىي ئەو شەمەكانە (خۇراك، بەرگ، خانوو، سووتەمەنى.. ھتد.) بىت كە پىويستن بۇ پاراستنى تەندروستى و ژيان و ھىزى كرىكار. بەلام ئەم شتانە دەبىت بەكاربەھىنرىن پىش ئەوہى بىنە بژىو.. يەكسەر لە شىوہى لەكارھىنان نىن كە بەكرى دەكرىن. بىجگە لە ئەو شتانە كارى تر دەبىت بكرىت پىش ئەوہى بەرەو رووى كەسان بكرىن.. دەبىت خۇراك لىنرىت، بەرگ بشورىت، نوين دروست بكرىت، دار بشكىنرىت و ھتد. كەواتە كارى مال كلىلە توخمە لە كردهي بەرھەم ھىنانەوہى كار كە لەوہوہ زىدەبايى وەردەگىرىت. مەروەك ئاسايىيە ژن كارى مال دەكات، بىنراوہ كە لەپىي بەرھەم ھىنانەوہى ھىزى كار ژنان ھاوبەندى زىدەبايى كراون كە زىدەبايى مەرجىكى پىويستى سەرمايەدارىيە. لە ئەمەش زىاتر لە بەرئەوہى كرى بەكارى مال نادرىت، كارى ژنان لە مالدا بەشدارى برى ئەو زىدەبايىيە دەكات كە سەرمايەدار وەدەستى دەھىنئىت. بەلام لىكدانەوہى سوودى ژنان بۇ سەرمايەدارى شتىكە وقسە لە ئەوہ بكرىت كە ئەو سوودە بنەچەي چەوساندنەوہى ژنانە بە تەواوى شتىكى

تره. تهواو له م خالهدا شیکاری سهرمایهداری بۆ لیکدانسه وهی ژنان و چهوساندنه وهیان ده وه ستیت.

ژنان له و کۆمه لانه ده چهوسینرینه وه که بی ئه ندیشه کردن به کۆمه لی سهرمایهدار ستایش ده کرین. له دۆلی "ئه مه زۆن" و به رزایی یه کانی "گینیای نوی" دا، ژنان به شی زۆری له لایه ن چه ته ئه تککه ره کانی ئافره ت له شوینی خۆیان ده هیلرینه وه که ی ترسی نیرینه ده ری بخت که که مه و کاری تهواوی خۆی ناکات.

"ئیمه ژنانمان به مۆزه که مالی ده که یی"، یه ک له پیاوانی "مۆندۆرۆکۆ" وتی: (مۆرفی، 1959: 195). "تۆماره ی مرۆفزانسی ستایشه کی" ETHNOGRAPHIC

RECORD به په یره وکردنی ئه وها شیواندراوه که ئه نجامه که ی هیشتنه وه ی ژنانه له "شوینی خۆیاندان": تیری پیاوان، پۆتونه نه یینی یه کان، زانینه مه ته لی یه کانی پیاو هتد. پيش سهرمایهداری ئه وروپای ده ره به گی به توندی زایه ندیتی SEXISM تیدا نه بوو. سهرمایهداری زال بوو، چه مکی نیرو می که به چه ندین سه ده پيش خۆی بووه دامه زینرایه وه. هیچ شیکاری یه کی به ره م هینانه وه ی هیزی کار له سایه ی سهرمایهداریدا ناتوانیت پشینه کانی پاکیزه یتی CHASTITY BELTS و به ستنه وه ی قاچ یان هه ر ریکه ستنیک دهری باوه ری "بیژه نتینی" BYZANTINE، ریسوایی کردنی په رستراوه کان که تووشی ژنان دین له شوین و سه رده می جیاوازا لیکیان بداته وه. شیکاری به ره م هینانه وه ی هیزی کار ئه وه ش لیک ناداته وه که بۆ ئاسایی ژن نه ک پیاو کاری ناوما ل ده کات. به پیی ئه م رۆشنایه خۆشه بگه پینه وه سه ر ده مه ته قی یه کانی مارکس ده رباره ی به ره م هینانه وه ی کار. ئه وه ی پیویست بیت س به ره م هینانه وه ی کریکار له

به شیکیدا به پیویستی یه ژنیاری یه کانی BIOLOGICAL NEEDS له شی مرۆقه وه دیاری ده کریت. له به شیک تریدا به باری سروشتی ئه و شوینه ی لی یه تی و به شیک تریشی به داب و نه ریتی رۆشنییری یه که یه وه سه نده. مارکس بیی که بیره بۆ به ره م هینانه وه ی چینی کریکاری ئینگلیز پیویسته، مه ی بۆ کریکاری فه ره نسی (وه ک نموونه).

... ژماره و کشانی پیویستی یه کانی کریکاری، هه روه ها شیوه کانی دابین کردنیان، به خۆیان به ره می په ره سه نده می میژووین، که واته تاراده یه کی زۆر پشت به ئاستی شارستانی و لاتی که ده به ستیت. به تایبه تی تر پشت به ره وش و نه ریت و راده ی هه سانه وه ی که له سایه یاندا چینی کریکارانی ئازاد پیکه ینراوه ده به ستیت. که واته به "دزی جیسه ساوازی کسه ردن" CONTRADISTINCTION بۆ کیشه ی شمه کی تر، توخمی میژووپی و ره وشتی دینه ناو دیاری کردنی هیزی کار... (مارکس 1972: 171 پیته لاره کانم).

ئه مه به روونی ده ری ده خات که ئه م "توخمه میژووپی یه ره وشتی" یه دیاری ده کات که ژن له پیویستی یه کانی کریکاره. که ژن نه ک پیاو کاری ناوما ل ده کات... که سهرمایهداری ماوه تگره HEIR بۆ دابیکسی دریژخایه ن که تیایدا ژن ماوه تگر نابیت، که تیایدا ژن سه رکردایه تی ناکات. ئه م توخمه "میژووپی یه ره وشتی یه" یه که سهرمایهداری به ماوه تی HERITAGE رۆشنییری شیوه کانی نیړیتی و می یتی هیناوه ته پيش، له نیو ئه م "توخمه میژووپی یه ره وشتی یه" ئه وه یه که تیکرای خاوه نیتی زایه ند، زایه ندیتی و چه وساندنه وه ی زایه ند پۆلین کراون.

کورته ی لیدوانی مارکس ته نیا راژه ی جه خت کردنی رو به ریکی فراوانی ژنیانی کۆمه لایه تی

دەكات كە دەيگىتەو و بى تاقىكردنەو وەش دەيھىلەتەو و تەنيا بە بەكارھىنانى ئەم "توخمى مېژووى و رەوشتىيە" لە شىكارىدا دەتوانىت چەوساندنەو وە زايەند وىنەى بىكشريت.

• ئەنگلز

لە "بەچەى خىزان و خاوەنىتى تايبەت و دەولەت" دا ئەنگلز چەوساندنەو وەى زايەند وەك بەشىكى ماوەتگىي سەرمايەدارى لە شىو كۆمەلەتەىيە پيشووەكانى دەبينىت. لە ئەمەش زياتر ئەنگلز زايەند و زايەندىتى لەگەل بىردۆزىيە كۆمەلەتەىيەكەى تىك ھەلگىش دەكات. "بەچە" ORIGIN نووسراو وەىكى ناومىدكەرە.. وەك بەرگەكانى سەدەى نۆزدەم دەربارەى مېژووى ھاوسەرى و MARRIAGE خىزان كە چاويلەكرانە نووسراونەتەو، چۆنىتى بەلگە لە "بەچە..." دا ئەوھا لە خوينەرەىكى ئاشنا لەگەل دوا پەرەسەندەكانى مرقۇزانى دەكات لای سەيرىيت.. سەرەپاى ئەو وەش نووسراو وەىكە كە بىننە گىرگەكانى نابىت بە كەم و كورتىيەكانى تارىك بگرين. بىركەى "پيوەندىيەكانى زايەندىتى" كە دەكرىت و دەبىت لە "پيوەندىيەكانى بەرھەم ھىنان" جيا بگرىتەو و كەمترىن ھەلھىنانەكانى INTUITIONS ئەنگلزنىيە:

بەپىي چەمكى كەرەستەىي، ھۆكارى ديارىكەر لە مېژوودا، لە دوا نمونەدا، بەرھەم ھىنان و بەرھەم ھىنانەو وەى ژيانى دەستبەجىيە. ئەمەش ھەر وەتر دوو خوويىيە two&old character: لەلەكەو و بەرھەم ھىنانى ھۆيەكانى بوونە، لە خۆراك و بەرگ و خانوو و ئامرازەكانى پيوست بۆ ئەو بەرھەم ھىنانە.. لەلەكەى ترەو و بەرھەم ھىنانى مرقۇشە بەخۆى، لەپىي زاونىو و ئەو رىكخستە كۆمەلەتەىيەى كە لە ساپەيدا مرقۇشە سەردەم و

ولاتىك دەژى بە ھەردوو جۆرى بەرھەم ھىنان ديارى دەكرىت: بە كاروانگەى پەرەسەندى كار لەلەكەو و، خىزانىش لەلەكەى ترەو و... (ئەنگلز، 1972: 71-72 نووسىنە لارەكانم).

ئەم پارچەيە دان نانكى گىرگ دەردەبىيت - كە دەستەيەك مرقۇش دەبىت زياتر لە تەرخان كردنى چالاكى خۆى بۆ دروستكردنەو وەى جىھانى سروشتى لەپىناو بەرگ و خۆراك و خۆگەرم كردن كار بكات. ئەو پىرۆيەى كە بەھۆيەو وە توخمەكانى سروشت دەكرىتە شەك بۆ لەكارھىنانى مرقۇش بە ئابوورى ناوى دەبەين.. بەلام ئەو پيوستىيانەى بە چالاكىيە ئابوورىەكان دابىن دەكرىن، بگرە لە قولترىن واتاى ماركسى، ھەموو پيوستىيەكانى مرقۇش تەواوناكەن. ھەر وەھا ھۆبەيەك مرقۇش دەبىت خۆى لە وەچەيەكەو و بۆ وەچەيەكى تر دروست بكاتەو و. پيوستىيەكانى زايەندىتى و زاونى دەبىت بگرين ھەر وەك پيوستى بۆ خۆراك. يەك لە ھەرە دەرنەجامەكانى روون كە بتوانىت بگرىت لە زاننەكانى مرقۇزانىيەو و ئەو يەكە ئەو پيوستىيانە بە زەحمەت لە ھەر شىو وەىكى سروشتى لە دەمىكدا دابىن كرابن... ھەر وەك پيوستىيەكان بۆ خۆراك كە لەھىچ كاتىكدا بەتەواوى دابىن نەكراون. برسيتى برسيتىيە.. بەلام ئەو وەى بەخۆراك دانرايىت بەپىي نەرىت ديارىكراو و وەدەست ھىنراو و.. ھەر كۆمەلە شىو وەى چالاكىيە ئابوورىيەكانى تايبەت بەخۆى ھەيە. زايەند SEX زايەندە، بەلام ئەو وەى بەزايەند دادەنرىت بەپىي رۆشنىرىي كۆمەلەكەى ديارىكراو و وەدەست ھىنراو و.. ھەر وەھا ھەموو كۆمەلەكە پىرۆى زايەندى نىرو مىي ھەيە - چەند پىكھىنانىكە كە بەھۆيانەو و كەرەستەى خاوى زايەندى مرقۇش و زاونى لەلەين مرقۇشەو رىك دەخرين.. دەست تىخستى كۆمەلەتەىيەى دابىن كردن بەشىو وەىكى

چاۋلىككە رانە ھەرچەند ئەو نەرىتە سەيرو نەوازە بىت.

جىھانى زايەندى مۇڭ، نىرو مى، زاوزى بەندە بە، دەگۈرپىت بە چالاكى كۆمەلەيتى توندوتىژى ھەزار سالىك.. زايەند ھەرۈك دەيزانىن، جوت بوونى نىرو مىيە.. ئارەزوو ھەزى زايەندى، چەمكى مىسالى CHILDHOOD بەرھەمى كۆمەلەيتىن..

پىويستمان بە تىگەشتى بەرھەم ھىنانىانە، بۇ ماۋەيەك با خۇراك و بەرگ و گەپىن و رادىو لەپىر خۇمان بېيىنەۋە. لەنوسسىنە ماركىسىيەكان و نووسراۋەي ئەنگلىزىش، چەمكى "دوۋەم روۋالەتى ژيانى كەرەستەيى" لەناو زەمىنەكە روۋى لە نەمانە، يان بەرەو چوونە ناو بىركە ئاسايىيەكانى "ژيانى كەرەستەيى" يە. پىشنىيازى ئەنگلىز بەدۋى نەچوون و پوخت كىردى دەۋىت.. بەلام ئەنگلىز بوون و گىرگى خاۋەنىتى ژيانى كۆمەلەيتى دەردەخات كە دەمەۋىت بە "پىپۇ زايەندى نىرو مى" ناۋى بېم.

ناۋى تر بۇ پىپۇ "زايەندى نىرو مى" پىشنىيازىكران.. ھەرە جىگىرەۋە باۋەكان ئەمانەن: "شىۋەي بەرھەم ھىنانەۋە" و "كۆمەلى باۋك سالارى" ن. دەبىتە گەجى يارى بە زاراۋە بىكرىت، بەلام ھەردوۋك لەۋانە دەكرىت شىۋان دروست بىكەن. ھەموو ئەۋسى پىشنىيازەنى كە كراۋن بۇ خستىنە روۋى جىاۋازى نىۋان پىپۇيە ئابوۋرىيەكان و پىپۇيە زايەندىيەكانە.. ھەرۈەھا بۇ دەرختى ئەۋەي كە پىپۇيە زايەندىيەكان جۆرە خۇپىيەرىيەكىان ھەيە و ناتوانرىت ھەردەم لە شىۋەي ھىزە ئابوۋرىيەكان لىك بدرىنەۋە.

"شىۋەي بەرھەم ھىنانەۋە"، بۇ نمونە پىچەۋانەي "شىۋەي بەرھەم ھىنان" پىشنىياز كراۋە. بەلام ئەم زاراۋەسازىيە ئابوۋرى بە

بەرھەم ھىنان و پىپۇ زايەندى بە بەرھەم ھىنانەۋە دەبەستىتەۋە.. لە دەۋلەمەندى ھەردوۋ پىپۇيەكە كەم دەكاتەۋە چونكە "بەرھەم ھىنان" و "بەرھەم ھىنانەۋە" لە ھەردوۋكىاندا ھەن. ھەموو شىۋەيەكى بەرھەم ھىنان بەرھەم ھىنانەۋەي تىدايە - ھى نامراز و كارو پىۋەندىيە كۆمەلەيتىيەكان. ئىمە ناتوانىن ھەموو ھەمەلەيەنەكانى روۋالەتەكانى بەرھەم ھىنانەۋە بۇ پىپۇ زايەند بىگىرىنەۋە. جىگىرتىنەۋەي ئامىر لەجىي ئامرازى ساكار نمونەي بەرھەم ھىنانەۋەيە لە ئابوۋرىدا.. لەلەيەكى ترەۋە ناتوانىن پىپۇ زايەند بە "بەرھەم ھىنانەۋە" ۋەك زاراۋەيەكى كۆمەلەيتى يان ژىۋارى بېستىنەۋە.

پىپۇ زايەندى نىرو مى بە ئاسانى تروۋكەيەكى بەرھەم ھىنانەۋەكى reproductive moment "شىۋەي بەرھەم ھىنان" نىيە. پىكھاتنى پىناسى زايەند نمونەيەكى بەرھەم ھىنانە لەجىھانى پىپۇ زايەنددا. پىپۇ زايەندى نىرو مى لە پىۋەندىيەكانى زاوزى (بەرھەم ھىنانەۋە بە واتەي ژىۋارى) زياترە.

زاراۋەي دەستەۋازەي باۋك سالارى ھىنرايە پىش بۇ جىاكرىنەۋەي ئەۋ ھىزانەي كە زايەندىتى لە ھىزە كۆمەلەيتىيەكانى ترى ۋەك سەرمايەدارى دەپارىزن بەلام بەكارھىنانى زاراۋەي "باۋك سالارى"، جىاكرىنەكانى تر دەشىۋىنىت.. بەكارھىنانەكەي بە بەكارھىنانى سەرمايەدارى دەچىت بۇ ئامازەكرىن بۇ ھەموو شىۋەكانى بەرھەم ھىنان... سوۋدى بەكارھىنانى زاراۋەي "سەرمايەدارى" بە وردى لەۋەدايەكە دوۋ پىپۇ جىاۋاز كە كۆمەلەلنى مۇڭايەتى رىك دەخەن و شەمەك و پىويستىيەكانى ژيان ساز دەدەن جىايان دەكاتەۋە. ھەر كۆمەلەك پىپۇيەكى "ئابوۋرى راميارى" ھەيە.. ئەۋ شىۋە

پېړۍ يان يه کسانۍ يه کی "هاويه شى" ده بېت يان چه ندچينى "سهرمايه دارى" ده بېت.. له م باره دا چينى چه وساوه له کۆيله يان وه رزير ياخود کړيکار پيک ديت. کاريگه رى زارواوه که که وتۆته سهر به جيگه ياندنه که ى که له راستيدا سهرمايه دارى جيگره وه ى هه يه..

هه روه تر هه ر کۆمه له هه ندې ريپازى ريکى خوى هه يه بۆ سه وداکردن له گه ل زايه ند و نيرو مى و منال. نه و جوره پېړۍ له وانه يه له رووى زايه ند وه يه کسانى بېت، هيچ نه بېت له رووى بيردۆزى يه وه.. يان وه ده بېت "نيرو مى چه ند چينه"، له وه ده چيت زۆربه ى يان هه موو نموونه زانراوه کان نه وها بن. به لام گرنگه - بگره ده رباره ى ميژوويه کى شکست - جياوازي نيوان تواناي مروف و پيويسى دامي زاندى جيهانيکى زايه ندى له گه ل ريپازه سته مکاره په يره وکراوه کان له جيهانى زايه ندى ريکخراودا بميتيت. باوک سالارى هه ردو واتا له هه مان زارواوه دا کۆده کاته وه. پېړۍ زايه ندى نيرو مى، له لايه کى تره وه زارواوه يه کى بى لايه نه و نامازه بۆ ده سه لات ده کات و ده رى ده خات که سته مکارى له و ده سه لات ده هه رده بېت.. سته مکارى به رى نه و پيوه ندى يه کۆمه لايه تى يه تايبه تانه يه که ريکى ده خه ن.

له پاشدا نا، پېړۍ نيرو مى چه ندچين که باوک سالارى بېت به وردى ستايش نه کراوه.. زور له کۆمه لانى "نيوگينيا" (نهنگا، ماردینگ، بينابينا، هولى، ميلپا، کوما، گاهوکو، گاما، فور، ماريند ئانيم) تاراده ى قيژ لى بوونه وه درپدانه سته مکارى له گه ل ژنان ده که ن (ته ماشاى بيرندت 1962، لانگنيس 1967، راپاپورت 1975، ريډ 1952، مه گيت 1970، گلاسه 1971، سترائن 1972، ره ى 1959، فان بال 1966، ليندناوم 1973 بکه).

هيژى پياوان به پيى نه وه دانه مه زراوه که باوکن يان باوک سالارن، به لکو له سهر ده سته ى نيړينه ى هه رزه کار که شيوه ى نه ينى وه رگرتوه، گوزه رى پياوان، شه ر، گۆرينه وه ى توپى کار، زانينه شيوه کارى يه ثاينى يه کان، کارى ده سپيکى هه مه جور دامه زراوه - کۆمه لى "باوک سالارى" شيوه يه کى زالى پياوه.. به کارهيئانى زاره وه که ده بېت به سترپاوه ى سپارده کۆنه که ى شوانکاره کۆچه ره کان يان هۆبه کانى وه ک نه وان بووبيت که له وانه وه زارواوه که داهاتوه. ئيبراهيم باوک سالار بوو - پياويکى پير بووه ده سه لاتى ته واوى به سه ر ژن و منال و ئازهل و راگيراوان روواله تيکى دامه زره ى باوکا يه تى بووه، هه روه ک له لايه ن ده سته ى کۆمه لايه تى سهرده مى خوى ناساندراره.

هه ر زارواوه يه ک به کاربه يئين، نه وه ى گرنگ بېت په ره پيدانى چه مکه کانيى بۆ نه وه ى به ته واوى ستايشى ريکخستنى کۆمه لايه تى زايه نديتى و به ره م هيئانه وه ى دابو نه ريته کانى زايه ند و نيرو مى بکات. پيويسى تيمان به په يره وکردنى نه و پېړۍ هه يه که نه نگلز ده سته لى هه لگرتبوو و مل که چى ژنانى بۆ په ره سه ندنى شيوه ى به ره م هيئان داناوو.. بۆ نه م مه به سته ده توانين چاو له ريپازه که ى نه نگلز بکه ين نه ک له نه نجامه کانى. نه نگلز له کارى شيکردنه وه ى دووه م روواله تى ژيانى که ره سته ى له پيى تاقىکردنه وه ى بيردۆزى پېړۍ يه کانى خزمایه تى Kinship نزیک بۆوه.. پېړۍ يه کانى خزمایه تى زور شته و زور شت ده کات..

له و به ره م هيئانه وه ى زايه نديتى پته و و ريکخراو له رووى کۆمه لايه تى يه وه پيکها توه. پېړۍ يه کانى خزمایه تى به رچاون و شيوه په يره وکراوه کانى پېړۍ يه کانى زايه ندى نيرو مى.

خزمايه تى

(دەريارەي ئەو بەشەي كە زايەندىتى كىردوويە تى لە گواستەنەو لە پىچووى مۇقەو ە بۇ مۇقۇزانىك پىچووى خزمايه تى رستىك لە خزمانى ژىوارى نىيە.. بەلكو پىچووى تويژان و پايه يانە كە زۇرجار پىچەوانەي پىوەندىيەكانى بنەچەيى GENETIC راستەقىنەيە.. دەيان نمونە ەن كە پايهكانى خزمايه تى لە روى كۆمەلايه تىيەو ە پىشىنىتى PRECEDENCE بەسەر لايەنى ژىوارى وەردەگرن.

نەريتى "نەر" NUER دەريارەي شووكردى ژنان كىشەيەكە ناخى بابەتەكەيە.. "نەر" پايهي باوكايە تى بە ەي كەسىك دەناسىنىت كە بەناوى ئەو ەو ە زاوايانە (لە شىو ەي مەپوبزن و مانگا) دەدرىت بۇ دايكەكە (ژنەكە). بەم شىو ەيە دەكرىت ژنىك شوو بە ژنىكى تىربكات و بىيتە مىردى و باوكى مندالەكانى، سەرەپايى ئەو ەي كە ئەو پىتكەرى نەبوو ە (منالەكانى لە ئەو ەو ە نىن) (ئىفانس پرىتشارد (1951: 9-107).

لە پىش - بارى كۆمەلان، خزمايه تى زاراو ەي ئاويتەبوونى كۆمەلايه تىيە.. رىكخستنى چالاكى ئابوورى و راميارى و ئاھەنگى و زايەندى بوو ە.. ئەرك و كارى كەسىك، بەرپىسىيەكانى، مافەكانى بەرامبەر كەسانى تىربە زمانى خزمايه تى ھاويەش يان نەبوونى ناساندراو ە. گۆرپىنەو ەي شەك و راژە، بەرھەم ەينان و بلاوكردىنەو ەي، دوژمنايە تى و ھاوكارى، شىو ەكارىيە ئاينىيەكان و ئاھەنگەكان، ەموويان جىي خويان لەناو دامەزرى خزمايه تى دەگرن. بوون و كاريگەرىي گونجاوى خزمايه تى ئەو ەي لە مۇقۇزانايان كىردوو ە كە بىر لە داھىنانەكەي بىكەنەو ە لەگەل داھىنانى زمانىش.. ئەو پەرەسەندنانە بە روونى ناتەواوى نىوان پىچووى مروف و مروف تۆمار كىرد (ساھلىنس

1960، لىقىنگ ستۆن 1969، لىقى - شتراوس (1969).

لەكاتىكدا كە بىركەي گىرنگى خزمايه تى لە مۇقۇزانىدا پايهي يەكەم سەرەتاي ەيە، كارە ناوخويىيەكانى خزمايه تى بۇ ماو ەيەكى زۇر جىي قسە لىكردىكى چىبوو ە. پىچوويەكانى خزمايه تى لە رۆشنىرىيەكەو ە بۇ رۆشنىرىيىكى تىر جياوازانىيان زۇر ە.. ەموو جۆرە رىساي سەيرو سورمىيان ەن كە ديارى دەكەن كى ھاوسەرى MARRIAGE بكات يان نەيكات.. ئالۆزىيە ناوخويىيەكانى واق ورمىنن. پىچوويەكانى خزمايه تى بۇ دەيان سال ئەندىشەي زانايانى مۇقۇزانى وروژاندوو بە ەو ە لىكدانەو ەي جوت بوونى ئەوانەي كە بەھوى نىكى خزمايه تى ەك خوشك و برا، كوپ و دايك، باوك و كچ كە نابىت لەگەل يەكترىدا دەست تىكەل بىكەن.. ژن بە ژنىي ئامۇزا و خالۆزا و پووزا.. مەرەجەكانى گواستەنەو ەي خاوەنىتى و نازناو لەنىو خزماندا.. بەزۇر جوت بوونى ئاپەوا.. ھۆبە و تويژ و ەتد.. ئەمانە خەرىكى كىردبوون.

لە سەدەي تۆزدەمدا چەند بىرمەندىك ەو ەي لىكدانەو ەيەكى گشتگىرى سىروشت و مىژووى پىچوويە زايەندىيەكانى مۇقۇيان داو ە (تەماشاي فى 1973 بىكە). يەك لەوانە: "كۆمەلى كۆن" ي لويس ەينى مۆرگانە. ئەم نووسراو ە بوو ەانى "ئەنگلز" ي دا دەريارەي "نەژادى خىزان، خاوەنىتى تايبەت، دەو ەت" بنووسىت. بىردۆزى "ئەنگلز" لەسەر ستايشەكانى مۆرگان دەريارەي رەچەلەكى و ھاوسەرى دامەزراو ە.

بە وەرگرتنى پىرۆژەي ئەنگلز و دەرھىنانى بىردۆزى چەوساندەو ەي زايەند لە لىكۆلىنەو ەي خزمايه تى، بوارى پشكوتنى "رەچەلەك زانى" ETHNOLOGY لە سەدەي تۆزدەيەمەو ە دەستى پىكرد. ەرو ەها بوارىكى تاك و تايبەت بۇ نووسراو ەيەكى شياوى "لىقى - شتراوس"

بەناوى "دامەزرە سەرەتايىيەكانى خزمایەتى
The Elementary Structures of
Kinship كرايهو. ئەمە وێراترین نووسىنى
سەدەى بیستەمى پڕۆژەى سەدەى نۆزدەیهەمە
بۆ تیگەیشتنى ھاوسەرى مۆف. نووسراوێهە
بە روونى دەرى بریوێهە خزمایەتى سەپاندنى
دامەزرەى رۆشنبیرییه بەسەر راستىيەكانى
"زاوژیى ژێواریدا" BIOLOGICAL
PROCREATION. بە پێزانینی گرنگی
زایەندیتی لە کۆمەڵانى مۆفایەتیدا چۆتە ناو
بابەتەكەو.

ستایشى كۆمەڵە كە گرى بىركەى بابەتى
مۆفى بىزایەندناكات. بەپێچەوانەو بابەتى
مۆف لە كارى "لیقى شتراوس" دا هەردەم یان
نێرە یاخود مێیە... كەواتە هەمەلایەنى
چارەنووسە كۆمەڵایەتىيەكانى نێرومى
دەتوانریت نیشان بكرێن. "لیقى - شتراوس" كە
چییى پێرۆیهكانى خزمایەتى لە گۆرپنەوێ ژنان
لەنێو پیاواندا دەبینى، بێردۆزى دەربارەى
چەوساندنەوێ زایەندانا... شیاوانە
نووسراوێهە پێشكەشى یادى "لويس هینرى
مۆرگان" كراو.

"نزمى و بازىگانی شەمەكى بەهادر" - (مۆنىك
ویتىگ)

"VILE & PRECIOUS
MERCHANDISE - Monique Wittig"
"دامەزرە سەرەتايىيەكانى خزمایەتى"
بلاوكراوێهەكى مەزنى نەژادو سروشتى كۆمەڵى
مۆفایەتىيە. لێكۆلینەوێهەكە دەربارەى
پێرۆیهكانى خزمایەتى نزیكەى سێ - یەكەكى
نیشتهنىيانى زەوى. هەولێكە بە بنچینەترین
شیوێهە بۆ دەرخیستنى سەرەتا دامەزرەكىيەكانى
خزمایەتى.

"لیقى شتراوس" قسە لە بەكارهێنانى ئەو
سەرەتایانە دەكات (لە دوا بەندى "دامەزرە

سەرەتايىيەكانى.. "كورت كراوێهەو) لەسەر
زانینەكانى خزمایەتى كە بێرسایىيەكى روون
دەردەخات INTELLIGIBLE LOGICK
دەربارەى رێنەدراوێهەكان TABOOS و
رێساكانى ھاوسەرى MARRIAGE RULES
كە مۆفزانە خۆرئاواییيەكانى ئالۆز و سورمێن
كردبوو. یارىيەكى شەترەنجى دەربارەى ئەو
چەشنە ئالۆزىيە دامەزراند كە لێرەدا ناتوانریت
كورت كریتەو. بەلام دوو پارچەى
شەترەنجەكەى تاییبەتن بە ژنان: "خەلات"
GIFT. و "جووت بوونى نێو خزمانى نزیكى
رێنەدراو INCEST TABOO كە ھاوێهەندىيە
دووانەییيەكەى سەربارە بۆ چەمكەكەى
دەربارەى گۆرپنەوێ ژنان.

"دامەزرە سەرەتايىيەكان" لە بەشیكىدا
دەروشانێكە دەربارەى بێردۆزىيەكەى
بەناویانگى تىرى دامەزرەى كۆمەڵایەتى
سەرەتايى، وتارى ماوس دەربارەى خەلات
(تەماشای ساھلىنس 1972 بەندى چوارەم
بە). ماوس بۆ یەكەم جار یەك لە هەرە سەرنج
راكیشى رووالەتەكانى كۆمەڵانى سەرەتايى
بێردۆزى كرد THEORIZED: رادەى كە پێدان
و وەرگرتن و پێدانەوێ خەلات زالە لە جووت
بوونى كۆمەڵایەتیدا.. لەو جۆرە كۆمەڵانە هەموو
جۆرەكانى شتان بە گۆرپنەوێ دەخولینەوێ:
خۆراك، جادوو، وشە، خشل، شیوێهەكارى ئاینى،
ئامراز و هێز.

دایكى خۆت، خوشكى خۆت، بەرازى خۆت،
پەتاتەى خۆت كە لەوانەى نەىخۆى.. دایكى
كەسانى تر، خوشكى كەسانى تر، پەتاتەى
كەسانى تر كە لەوانەى بىخۆى. (ئاراپەش، لە
"لیقى - شتراوس" دا باسكراو 1969: 27).

لە گۆرپنەوێهەكى خەلات هیچ لایەك قازانج
ناكات.. لە دوورگەى "تروپریاندا" هەرخیزانە
بێستانىكى "یام" ی "جۆرە پەتاتەىكە" هەیهو

رۆشنېرى بووه (ساھلىنس 1972: 169، 175).

"لىقى - شتراس" بىركەى IDEA
ھاوسەرى MARRIAGE ھەرە شىۋەى
بىنچىنەى گۆپىنەۋەى خەلات بووه، خستنه سەر
بىردۆزى گۆپىنەۋەى سەرەتايى، تىايدا ژنان
بەھادارتىن خەلاتن. دەلىت رىئەدان بە جوت
بوونى خزمانى نىك دەپىت بزانرىت شىۋازىك
بووه بە مسۆگەرکردنى روودانى ئەو شىۋە
گۆپىنەۋە لەنىو خىزانان و ھۆباندا. لەكاتىكدا كە
رىئەدانى جوت بوونى خزمانى نىك جىھانىيە،
شىۋە و ناۋەپۆكى ئەو رىئەدانە لە ھەموو
شۋىنىك ۋەك يەك نىيە.. ناتوانرىت بە بوونى
مەرامى رىگرتنى روودانى تىك ھەلگىشى نىك لىك
بدرىنەۋە. راستر ئەۋەيە كە رىگرتن لە جوت
بوونى خزمانى نىك، مەرامى كۆمەلایەتى
ھاوسەرىکردنى دوورو دروستکردنى خزمانىيەتى
بەسەر رووداۋە ژىۋارىيەكانى زايەند و زاۋزى
دەسەپىنىت. رىئەدانى جوت بوونى خزمانى
نىك جىھانى ھەلېژاردنى زايەند دابەش دەكاتە
چەندىن جۆرى ھاۋبەشانى زايەندى رىدراۋ و
رىئەدراۋ.. بەشىۋەيەكى ورد بەرىئەدانى
ھاوسەرى نىو دەستەيەك رى دەكاتەۋە بۆ
ھاوسەرى گۆپىنەۋەى نىو ھۆبان.

رىئەدانى بەكارھىتئانى زايەندى كچ يان
خوشك ناچارىان دەكات بىاندەنە پىاۋى تر.. لە
ھەمان كاتدا مافىك بۆ ئەو پىاۋە بۆ كچەكە يان
خوشكەكە پىك دەھىنىت... ئەو ژنەى كە يەككە
لەبەر ئەو ھۆيە ۋەرى ناگرىت، دەبەخشىرىت.
(لىقى - شتراس، 1969: 51).

رىئەدانى جوت بوونى خزمانى نىك
رىسايەكە ھاوسەرى لەگەل دايك و خوشك و كچ
قەدەغە دەكات و ناچارىان دەكات بدرىنە
كەسانى تر.. ئەمە رىسايەكى بالاي خەلاتە ...
(ھەمان سەرچاۋە : 481).

ھەر خىزانەش يام دەخوات.. بەلام ئەو يامەى كە
خىزانەكە دەپىنىت ۋ ئەۋەى دەخوات يەك شت
نىيە.. يامى كۆكراۋە پىاۋەكە بۆ خىزانى
خوشكى دەنىرىت، ژن براىەكەشى يامى خۆى بۆ
ئەو دەنىرىت (مالىنۆفسكى 1929).

دىارە ئەو رىيازە لەپوۋى بازاركارىيەۋە
بىكەكە، بەجىيەكەى لە شۋىنى تر مەبەستە.
"ماوس" دەلىت دەلىت بايەخى پىدانى خەلات
پىۋەندىيەكى كۆمەلایەتى لەنىۋان ھاۋبەشانى
گۆپىنەۋەيەك پىك دىنىت.. پىدانى خەلات
پىۋەندىيەكى تايىبەتى متمانەۋە ھاۋكارى و
يارمەتى گۆپاۋە بە بەشداربوۋانى دەدات.

كەسىك دەتوانىت لەپى بەخشىنى خەلاتەۋە
پىۋەندىيەكى دۆستانە بخۋازىت..
ھەرۋەھالەۋانەيە گۆپىنەۋەى خەلات مۆركى
پىشېركى ۋەرىگرىت.. نمونە ھەيە كە كەسىك
بەرامبەرەكەى شكاندوۋە بە پىدانى خەلاتىك كە
لە تواناي ۋەرىگرەكە نەپىت ئەۋەندە بداتەۋە.
ھەندى دەسەلات ۋەك ئەۋەى "پىاۋى گەۋرە" ى
بەزايىيەكانى "نىوگىنيا" لەسەر گۆپىنەۋەى
نايەكسان دامەزراۋە.. بەرزفېرىنى "پىاۋى
گەۋرە" زۆرتر شەك دەدات لە ئەۋەى كە بگرىت
بىدرىتەۋە.. لەشىۋەى دەستكەۋتنى پاىيەى
دەسەلات پاداشتى خۆى ۋەردەگرىتەۋە.

ھەرچەند "ماوس" و "لىقى - شتراس"
ھەردووكيان جەختى لايەنى ھاۋكارى خەلات
گۆپىنەۋە دەكەن، مەرامى ترى ھۆيەكى
ھەردەمى بوونى بازاركارىيى كۆمەلایەتىيە..
ھۆيەكى لىك بەستنى كۆمەلایەتىيە لە
سەردەمەى كە دامەزرە تايىبەتمەندە مىرىيەكان
نەبوون. خەلات رىيازىكى سەرەتايى ۋەدەست
ھىنئانى ئاسوودەيىيە كە لە كۆمەلى
شارستانىتيدا بەھۆى دەزگا مىرىيەكانەۋە دابىن
دەكرىت... پىكھىنئانى كۆمەل، خەلات ئازادىيى

ئەنجامى خەللاتى ژنان قوولتەرە لە ئەنجامى گۆرپىنەوەكانى تىرى خەللات، چونكە ئەو پىئوۋەندىيەى بە ئەو شىئوۋە دامەزراوۋە تەنیا گۆرپىنەوەيەك نىيە، بەلكو خىزمايەتىيەكە، گۆرپىنەوەى ھاوبەشان PARTNERS بووۋەتە پىئوۋەندى زاوۋى، نەوۋەكانىيان بە خوڭ پىئوۋەندى: "دوۋكەس لەوانەيە بە دۆستايەتى بگەنە يەك و خەللات بگۆرپەنەوۋە، كەچى لەكاتى تر ناكۆك بىن و شەپ بگەن، بەلام ژن بەژنى (ھاوسەرى بەرامبەر) بەشىئوۋەيەكى ھەمىشەيى لەيەكيان دەبەستىت". (بىست، باسكراو لە لىقى - شتراوس 1969: 481). ھەرۋەك لە بارى پىئدانى خەللاتى تر، ھاوسەرى ھەموو دەم ئەو چالاكىيە نىيە ئاسان ئاشتى پىك بەيئىت. ھاوسەرى لەوانەيە زۆر پىشپىكى بىت، زۆر خىزم لەئەنجامى ھاوسەرى شەپ لەگەل يەكتى دەكەن. لەگەل ئەوۋەش دا بە واتاى گشتى رىگرتن لە جووت بوونى خىزمانى نىك تۆرپكى فراوانى پىئوۋەندى لىدەبىتەوۋە، تاقمىك كەسان كە پىئوۋەندىيان بەيەكەوۋە دامەزىرەى خىزمايەتىيە. ھەموو ئاستەكانى ترو بىرو ئاكارەكانى گۆرپىنەوۋە، بىبە دوژمنكارىيەكانەوۋە، بىبە دامەزىرەيە ھەلدەسوپىنرەن. زەماوۋەندەكانى ھاوسەرى كە لە نووسىنەكانى "مروڧزانىي ستايشەكى" ETHNOGRAPHY تۆماركارون تروۋكەى كاروانى رىك و بى وەستانى كە تىايدا ژن، منال، شەيتانۆك SHELLS، وشە، ناوى ئازەل، ماسى، پىشىنان، ددانى نەھەنگ، بەراز، يام (جۆرە پەتاتەيەكە)، جادوۋ، سەما، خەسپىر و ھتد. دەستاۋدەست دەكەن و جىدەھىلن... خىزمايەتى رىكخستەنە، رىكخستىش ھىزە. بەلام كى رىكخراوۋە؟

ئەگەر ژنان بىن كى سەۋدا كراوۋە، لە پاشدان پىاوانن كە دەياندەن و ۋەريان دەگىرن كە ھاوبەندىن.. ژنان لوولەى پىئوۋەندىن زىاتر لەوۋەى

ھاوبەش بىن، گۆرپىنەوۋەى ژنان مەرج نىيە ئەو ژنانەش بگىتەوۋە كە بەشت دانراون، بە واتاى ھاۋچەرخ، كەشت لە جىھانى سەرەتايى بە ئەۋپەرى خوۋە كەسىيەكان رەنگ كراوۋە. بەلام جىاۋانى نىوان خەللات و بدەرەكەى دەگىتەوۋە. ئەگەر ژنان خەللات بىن، كەۋاتە پىاۋانن ھاوبەشانى گۆرپىنەوۋەن. ھاوبەشانىش نەك دىارىيەكان كە بەوان گۆرپىنەوۋەى گۆپراۋە ھىزى ۋرەيى بەستەنەوۋەى كۆمەلەيەتى خۆى دەبەخشىت. پىئوۋەندىيەكانى ئەو جۆرە پىپۆيە بەشىئوۋەيەكە كە ژنان ئەو پايەيان نىيە سوۋدەكانى خولانەوۋەى خۆيان بزانن. تا پىئوۋەندىيەكان دەرى دەخەن كە پىاۋان ژنان دەگۆرپەنەوۋە، پىاۋانن سوۋدوۋەرگىرانى بەرھەمى ئەو چەشنە گۆرپىنەۋانە - رىكخستىنى كۆمەلەيەتى.

سەرچەمى پىئوۋەندى گۆرپىنەوۋە كە ھاوسەرى لەنىۋان پىاۋ و ژن پىك دەھىئىت.. ھەر لە نىۋان پىاۋىك و ژنىك دانامەزىت، بەلكو لەنىۋان دوو تاقمە پىاۋ و ژنەكە كە تەنیا ۋەك يەك لە شتەكانى گۆرپىنەوۋەكە دادەنرىت نەك ۋەك يەك لە ھاوبەشەكان، دادەمەزىت... ئەمە راستىيەكە بگرە لە بايەخدانىش بە ھەستى كچەكە، ئاسايى ھەر ئەۋھا دەبىت. قايل بوون بە يەكىتىيە پىشنىيازكراۋەكە، كچەكە پەلە دەكات يان رى دەدات كە گۆرپىنەوۋەكە بگىت، ناتوانىت سىۋشتەكەى بگۆرپىت... (لىقى - شتراوس، ھەمان بەند: 115).

بۆ چوونە ناۋ گۆرپىنەوۋەى خەللات ۋەك ھاوبەش، كەسىك دەبىت شتىكى ھەبىت بىدات. ئەگەر ژنان بۆ پىاۋانن بۆ لەكۆل بوونەوۋە، ئەو دەسەلاتەيان نىيە خۆيان پىشكەش بگەن.

"ژن چىيە" پىاۋىكى لاۋى "باكوۋرى مەلپا" بىرى لىكردەوۋە، "ئەۋ ھىزەى ھەيە رۆژىك راست بىتەوۋە بلىت، "با (مۆكا) Moka بگەين، با دوژمنانمان بكوژىن! .." نە لە راستىدا

وانى يه! ... شتى بچووكى بى كەلكن كە تەنيا
شوينيان مالە، تۆ نابىنى وايە؟"

(ستراثرن 1972: 161)

بە راستى ژنان چىن! ژنانى "مەلپا" كە پياوۋە
لاۋەكە قسەى لەسەر كىردن ناتوانن ژن بەيىنن،
خۇيان ژنن، ئەۋەى بۇيان بىيىت مېردە، كە بە
تەۋاۋى كىشەيەكى جياۋازە. ژنانى "مەلپا"
ناتوانن كچانى خۇيان بدەنە پياۋان، چونكە
ھەمان مافى پياۋانيان نىيە، مافى بەخشىن
(ھەرۋەتر مافى خاۋەنىتى يان نىيە).

گۆرپىنەۋەى ژنان چەمكىكى دلبەر و بەھىزە
.. دلبەرە لە روۋى ئەۋەى كە چەوساندنەۋەى
ژنان لەنىۋ پىرۋىيە كۆمەلەيەتىيەكان دادەنىت..
لەۋەش زياتر پىشنىيازى ئەۋە دەكات كە بگەرپىن
لە شوينى ئەۋپەرى چەوساندنەۋەى ژنان لەنىۋ
بازرگانى كىردن بە ژنان. مسۆگەر گران نىيە
نمۇنەى مېژوۋىيى و نىشتەنىيانى لە بازرگانى
كىردن بە ژنان بدۆزىت. ژنان بە شوۋ دەدرىن، لە
شەردا دەبرىن، بۇ پياۋەتى دەگۆردىنەۋە، ۋەك
سەرانە دەنىردىن، دەكرپىن و دەفرۆشىن. ئەم
دراۋانە ھەر جىھانى سەرەتايى ناگرىتەۋە، بەلكو
لە كۆمەلانى شارستانىتىش پتر رەچاۋ دەكرپىن.
بازرگانى بە پياۋانىش دەكرىت، بەلام ۋەك
كۆيلە، سووك، ۋەرزشەۋان ۋەھندى كارو پايەى
نزمى تر، نەك ۋەك پياۋ، سەۋداش لەگەل ژنان
ۋەك كاركەر، كۆيلە، ئافرەتى سووك، ھەرۋەتر
ۋەك ژن دەكرىت. ئەگەر پياۋان بابەتى زايەندى
بن - گۆرپىنەۋان بن - ژنانىش نىمچە شمەكى
زايەند بن - خەلات بن - لە زۆرى مېژوۋى
مىرۇقايەتى، كەۋاتە زۆر لە نەرىتەكانيان،
كلىشەكان، روخسارەكانى كەسىتى لەۋە دەچىت
تارپادەيەكى زۆر ۋاتا دروست بكن (لەنىۋ ھىتر،
نەرىتى ھەلقوتىنەكى CURIOUS

CUSTOM كە بەپى ئەۋەۋە باوك راھى
دەبىت كچەكەى بىيىتە بووك).

گۆرپىنەۋەى ژنان

چەمكىكى گىروگرفتەكىيە. كە "لىقى -
شتراوس" قسە لە جووت بوۋنى نارەۋاى خزمانى
نزيك و ئەنجامەكانى ئەۋرەفتارە دەكات
بنەچەى رۆشنىبىرى پىك دەھىنىت... دەتوانرىت
لەمەۋە دەرنەنجام دەرىكرىت كە شكانى ژنان
لەمىژوۋا لەگەل بنەچەى رۆشنىبىرى روۋىداۋە،
مەرجىكى بنچىنەى رۆشنىبىرىيە. ئەگەر
شىكارىيەكەى "لىقى - شتراوس" بەشىۋە
پوختەكەى ۋەرىگىرىت، بەرنامەى يەكسانى
خۋازى نىرو مى دەبىت ئەركەكى شەكەتكارتر لە
ناۋدانى پياۋان بگرىتەۋە.. دەبىت ھەۋلى
نەھىشتىنى داب و نەرىتى خراپ و جىگرتنەۋەى
روۋالەتى نوۋ لەسەر زەۋى بدرىت. ھەرچۇنىك
بىت، لەباشترىن باردا پىشنىيازىكى گومان لىكراۋ
دەبىت قسە لە ئەۋە بكرىت ئەگەر بىت و
گۆرپىنەۋەى ژنان نەۋايە رۆشنىبىرى نەدەبوو..
ئەگەر لەبەر ھۆى تر نەبىت لەۋەى كە رۆشنىبىرى،
بە ناساندن، شاكارىيە. بگرە شياۋى قسە
لىكردنە كە "گۆرپىنەۋەى ژنان" بەتەۋاۋى
ستايشى ھەموو بەلگە تاقىكارىيەكانى
پىرۋىيەكانى خزمایەتى دەكات. ھەندى رۆشنىبىرى
ۋەك "لەلە" و "لۇما" ئاشكرا ژنان دەگۆرپنەۋە..
لە ھەندى رۆشنىبىرى تر گۆرپىنەۋەى ژنان
دەكرىت مەزەنە بكرىت، چونكە ئاشكرا ناكىت..
لە ھەندىكىش - بەتايىبەتى ئەۋراۋكار و
كۆكەرەۋانەى دەرھاۋىژراۋن لە نمۇنەى "لىقى -
شتراوس" دا كارايى چەمكە جىي پىرسىنە.
ئىمە كىن چەمكىك دابىيىن كە پىچىت ئەۋەندە
بەسوود بىت و ئەۋەندەش گران بىت؟

"گۆرپىنەۋەى ژنان" لەخۇيدا و بەخۇى نە
ناساندن رۆشنىبىرىيە و نە پىرۋىيە. چەمكە
تونىدو چىرە، تىگەيشتىنى چەند روۋالەتىكى

پئوهندى يەكۈمەلەيتى يەكەنى زايەند و نىرو مى يە. پىرپوي خزمایەتى سەپاندنى مەرامە كۈمەلەيتى يەكەنە بەسەر بە شىكى جىهانى سىروشتى. . كەواتە "بەرەمەنەنە" لە ھەرە واتا گشتى يەكەنى زارەكە : قالىپك، گۈرپىنى شت (لەم بارەدا، كەسان) بۆ و بە مەرامى خۆيتى Subjective purpose (بۆ ئەم واتە يەى بەرەمەنەنە، تەماشای ماركس، 1971: 80-99). . . پئوهندى يەكەنى بەرەمەنەنەنە و دابەش بوون و گۈرپىنە وەى خۆى ھەيە كە چەند شىوہەكى خاوەنى دەگىتە وە ئەم شىوانە دەرھاوئىزاو نىن، مافەكەنى خاوەنى تايبەت، بەلگە راستر جۆرەھا مافى جىان كە كەسان لەسەر كەسانى تر ھەيانە. پئويستى يەكەنى ھاوسەرى - خەلات و ئەو شتەنەى كە زەماوەندەكە ھەلدە سوورپىنەت ھاوسەرى رىك دەخەن - سەرچاوە يەكى دەولە مەندى زانىنە بۆ بەتەواوى دىارىکردنى كى چ مافىكى ھەيە و لەسەر كى ھەيتى. گران نى يە لەو جۆرە شىوہەكارى يانە دەرئەنجام وەرگىرەت كە لە زۆرتىن كىشەكەنى مافەكەنى ژنان تارادە يەكى زۆر لە ئەوانەى پىاوان پتر ماونەتە وە.

پىرپويەكەنى خزمایەتى ھەر تەنیا ژنان ناگۈرپنە وە. . گۈرى زايەندى، پاىەى رەچەلەكى، ناوى پىشىنان و نەوہ، مافەكان و كەسەكان (پىاوان، ژنان و منالان) لە پىرپويە پتەوہەكەنى پئوہەندى يەكۈمەلەيتى يەكەن دەگۈرپنە وە. ئەم پئوہەندى يانە ھەردەم مافى دىارىكراو بۆ پىاوان و ھى تر بۆ ژنان دەگىتە وە.

"گۈرپىنە وەى ژنان" كورتە يەكە بۆ دەرپىنى ئەوہى كە پىرپوي خزمایەتى دىارى دەكەت كە پىاوان چەند مافىكىان لە ژنەكانىان ھەيە و ژنان ھەمان مافىان نى يە چ بۆ خۆيان يان لە پىاوەكانىان.

بەم واتايە، گۈرپىنە وەى ژنان پىزانىنىكى قوولى پىرپويەكە كە تىايدا ژنان، مافى تەواويان بۆ خۆيان نى يە. گۈرپىنە وەى ژنان ئەگەر وەك پئويستى يەكى رۆشنپىرى تەماشىا بگىرەت شىواو دەرەكە وىت. . كەى وەك تاكە نامراز بەكاربەھىنرەت بە ھۆيە وە شىكارى پىرپوي خزمایەتى ئاسانتر دەبىت.

ئەگەر "لىقى - شتراوس" لە بىنىنى گۈرپىنە وەى ژنان وەك سەرەتاي بىنچىنەيى خزمایەتى راست بىت، مل كەچى ژنان دەتوانرەت وەك بەرەمەمىكى پئوہەندى يەكەن بىپىنرەت كە بە ھۆيە وە زايەند و نىرو مى رىكخراون و دروستكراون. چەوساندنە وەى ئابوورى ژنان وەرگىراو و لاوہكى يە. . بەلام "ئابوورى زانى" ي زايەند و نىرو مى ھەيە، ئەوہى بمانە وىت ئابوورى رامىارى پىرپويەكەنى زايەندى يە. پئويستىمان بە لىكۈلەينە وەى ھەر كۈمەلەكى بۆ دىارىکردنى رىبازى تەواو كە بە ھۆيە وە داب و نەرىتى زايەندىتى تايبەت دروستكراوہ و پارىزراوہ. گۈرپىنە وەى ژنان گافىكى سەرەتايى يە بۆ دانانى كۈمەلە چەمكىك كە بە ھۆيانە وە پىرپويە زايەندى يەكەن ستايش دەكرىن.

قوولتر بۆ ناو رىپرەوى دەرەنەبوو DEEPER INTO LABYRINTH

دەتوانرەت چەمكى زۆرتەر لە وتارى "لىقى - شتراوس" بەناوى "خىزان" دەرپەھىنرەت كە تىايدا تىگەيشتنى تر دەربارەى شىكارى يەكەى خزمایەتى پىشكەش دەكەت. لە "دامەزرە سەرەتايىيەكەنى خزمایەتى" دا، ستايشى رىسا و پىرپويانى پىكەھاتنى زايەندى دەكەت. لە "خىزان" دا كىشەى پىش مەرجەكەنى PRECONDITIONS پئويست بۆ كارى پىرپويەكەنى ھاوسەرى بەرز دەكەتە وە. دەپرسىت

پېرۆيەکانی خزمایه‌تی چ جۆره کهسانیکی ده‌وێت، له‌پێی شیکاری دابه‌شی کاری زایه‌ندی. هه‌رچه‌ند هه‌ر کۆمه‌له‌ جۆره دابه‌ش بوونیکی ئه‌رکه‌کانی به‌ زایه‌ند هه‌یه، دانانی هه‌ر ئه‌رکه‌کی تایبەت بۆ زایه‌ندی یان ئه‌وانی تر زۆر ده‌گۆڕی. له‌ هه‌ندی هۆباند، کشتوکال کاری ژنانه، له‌ هۆبه‌ی تر کاری پیاوانه. ژنان له‌ هه‌ندی کۆمه‌له‌دا باریان قورسه، پیاوان له‌ هی تر. بگه‌ر هه‌موو نه‌ی راوکار و جه‌نگاوه‌ری مێ هه‌یه. هه‌موو نه‌ی پیاوانیش هه‌یه ئه‌رکی منال به‌خێوکردن یان له‌سه‌ره. "لیقی - شتراس" له‌ کۆکردنه‌وه‌ی زانیاری ده‌رباره‌ی دابه‌ش بوونی کار به‌پێی نێر و مێ ده‌گاته ئه‌وه‌ ئه‌نجامه‌ی که تایبه‌تمه‌ندی ژێواری نه‌یه، به‌لکه‌ ده‌بیئت مه‌رامی تر هه‌بیئت. ئه‌م مه‌به‌سته، له‌سه‌ری ده‌پوات، بۆ مسۆگه‌رکردنی به‌کێتی پیاوان و ژنان به‌ دروستکردنی بچووکترین به‌که‌ی ئابووری شیاو بۆ پێگه‌یشتن که به‌لای که‌می له‌ پیاویک و ژنیکی پێکهاتوه.

زۆر راسته که دابه‌ش بوونی کاری زایه‌ندی بۆ دواهاتن ده‌گۆڕی به‌پێی کۆمه‌لی هه‌ل‌بژێردراو بۆ لیکۆلینه‌وه‌ ده‌ری ده‌خات که... ته‌نیا راستی بوونه‌که‌ی که به‌ پرنه‌ینییه‌وه MYSTERIOUSLY وسته‌راوه، شیوه‌یه‌که که له‌ ژێر ئه‌ودا دێت بۆمان که به‌ته‌واوی پێوه‌ندی پێوه‌ نه‌یه، به‌لای که‌می له‌ رووی هه‌ر پێویستییه‌کی سروشتیه‌وه... دابه‌ش بوونی کاری زایه‌ندی له‌ ئامراز زیاتر نه‌یه بۆ پێکهێنانی باریکی گۆراوه‌ی پشت به‌ستن له‌نیوان نێر و مێ. (لیقی - شتراس 1971 : 347-48).

دابه‌ش بوونی کار به‌پێی زایه‌ند (نێر و مێ) که‌واته ده‌توانیئت وه‌ک "رێ نه‌دراویک" ببینیئت: رێ نه‌دراو دژی هاویه‌کی SAMENESS پیاوان و ژنان، رێ نه‌دراویک که زایه‌نده‌کان (نێر و مێیه‌کان) دابه‌ش ده‌کاته دوو "پۆلی ده‌رهاویژراو

له‌رووی هاوبه‌شییه‌وه "MUTUALLY EXCLUSIYE CATEGORIES، رێ نه‌دراویک که جیاوازییه‌ ژێوارییه‌کانی نیوان زایه‌نده‌کان (نێر و مێ) به‌گۆڕی پتر ده‌کات و به‌ ئه‌و شیوه‌یه زایه‌ند دروست ده‌کات. دابه‌ش بوونی کار هه‌روه‌ها ده‌توانیئت وه‌ک رێ نه‌دراو دژی پێکهێنانه زایه‌ندییه‌کان بێجگه له‌ ئه‌وانه‌ی که به‌لای که‌مه‌وه له‌ پیاویک و ژنیکی پێکهاتوون... به‌ ئه‌و شیوه‌یه هاوسه‌ری "زایه‌ندی جیا" HETEROSEXUAL (نێر له‌گه‌ڵ مێ) ده‌سه‌پینیئت.

لێدوان ده‌رباره‌ی "خیزان" پرسینه‌کی گه‌وه‌ری له‌مه‌ر هه‌موو پێکهێنانه‌کانی زایه‌ندی مرقوف ده‌هینیئت پێش، که تیایدا هیچ روواله‌تیکی زایه‌ندی وه‌ک روواله‌تی "سروشتی" وه‌رنه‌گیراوه (هیرتز، 1960)، بۆچوونی پێچووی ئه‌مه‌ی هه‌یه لێکدانه‌وه‌یه‌کی گشتگری رۆشنییری ده‌رباره‌ی "شکاندن چه‌په‌وانی" LEFT-HAKDNESS DENIGRATION راستتر، هه‌موو شیوه دیاره‌کانی زایه‌ند و نێر و مێ وه‌ک پێویستییه‌کانی پېرۆیه کۆمه‌لایه‌تییه‌کان ده‌بینیئن. به‌ ئه‌و جۆره ته‌ماشاکردنه، "دامه‌زره سه‌ره‌تایییه‌کانی خزمایه‌تی" ش چه‌ند پێش مه‌رجیک داده‌نیئت. به‌ ده‌ربیرینی بیرساییه‌یانه‌ی LOGICAL پوخت، رێسایه‌ک هه‌ندی هاوسه‌ری قه‌ده‌غه کردبیئت و فه‌رمانیش به‌ که‌سانی تر بدات پابه‌ندی رێسایه‌ک بن هاوسه‌ری به‌سه‌پینیئت. هاوسه‌ری که‌سانی پابه‌ند ده‌کات که لایه‌نی هاوسه‌رین.

چاک وایه ده‌رئه‌نجامی ئه‌وها بکریئت، بگه‌ر پتر له‌ ئه‌وه‌ی که "لیقی - شتراس" کردوویه‌تی... دامه‌زره بیرساییه‌که‌ی که جه‌ختی تیکرای شیکارییه‌که‌ی "خزمایه‌تی" ده‌کات راڤه‌ بکریئت. له‌ هه‌ره ئاستی گشتیدا، ریکخستنی کۆمه‌لایه‌تی زایه‌ند له‌سه‌ر نێر و مێ، ته‌وزیمییتی جه‌زی

زایه‌ندی جیاواز (نیر له‌گه‌ل می)، له‌گه‌ل ناچاری زایه‌ندی می دامه‌زراوه.

نیرو می دابه‌شکردنیکی سه‌پینراوی زایه‌نده‌کانه له‌لایه‌ن کۆمه‌له‌وه.. به‌ره‌می پیوه‌ندی یه‌ کۆمه‌لایه‌تی‌یه‌کانی زایه‌ندی‌یه. پیپۆیه‌کانی خزمایه‌تی له‌سه‌ر هاوسه‌ری دامه‌زراوه.. نیرو و می ده‌کرینه میرد و ژن.. هر نیمچه نات‌ه‌واویک به‌یه‌کیتی له‌گه‌ل ئه‌وی تر ده‌بنه ته‌واوکه‌ری یه‌کتری. پیاوان و ژنان هه‌لبه‌ت جیاوازن.. به‌لام وه‌ک رۆژ، زه‌وی و ئاسمان، جیاواز نین، له‌ راستیدا پیاو و ژن له‌پووی سروشته‌وه، له‌ هه‌موو شتیکی زیاتر له‌یه‌که‌وه نزیکن - بۆ نمونه، چیا، کانگرو، داری گویزی هیند. جیاوازی نیوان پیاو و ژن ده‌بیته له‌ رووی تره‌وه بیته نه‌ک له‌پووی سروشته‌یه‌وه.

له‌ ئه‌مه‌ش زیاتر، هه‌رچه‌نده جیاوازی‌یه‌کی تیکرایی له‌نیوان نیرو و می له‌ زۆر خویاندا هه‌یه، راده‌ی جیاوازی ئه‌و خوانه به‌یه‌کداچوونیکی گه‌وره ده‌رده‌خه‌ن. بۆ نمونه هه‌رده‌م هه‌ندی ژن هه‌ن که له‌ هه‌ندی پیاو بالا‌به‌رزترن، هه‌رچه‌ند پیاوان به‌تیکرا له‌ ژنان بالا‌به‌رزترن. به‌لام بیرکه‌ی که پیاوان و ژنان دوو پۆلی ده‌رهاویژراوی هاوبه‌شن ده‌بیته له‌ شتیکی تره‌وه بیته جیا له‌ نه‌بوونی پیچه‌وانه‌ی سروشته‌ی. دور له‌ئه‌وه‌ی ده‌ربڕینی جیاوازی‌یه سروشته‌ی‌یه‌کان بیته، ته‌نیا پیناسی نیرو و می کپکردنی پیچوونه سروشته‌ی‌یه‌کانه. مل که‌چ کردنی ده‌ویته: له‌پیاوان هه‌رچی‌یه‌کی وه‌رگی‌پانی خووه‌کانی ناوچه‌یی می‌یه‌تی‌یه، له‌ژنان ناساندنی خووه‌کانی ناوچه‌یی نی‌یته‌ی. دابه‌ش بوونی زایه‌نده‌کان ئه‌نجامی مل که‌چ کردنی هه‌ندی تایبه‌تمه‌ندی که‌سیته‌ی هه‌موو که‌سیکی پیاو و ژنی هه‌یه. هه‌مان پیپۆی کۆمه‌لایه‌تی که ژنان له‌ پیوه‌ندی‌یه‌کانی گۆرینه‌وه ده‌چه‌وسینه‌وه، هه‌موو که‌سیک له‌ سووربوونی له‌سه‌ر دابه‌شبوونه تونده‌که‌ی که‌سیته‌ی ده‌چه‌وسینه‌وه.

له‌وه زیاتر، که‌سان پیده‌گه‌ن بۆ مسۆگه‌رکردنی هاوسه‌ری.. "لیقی - شتراس" به‌ سه‌له‌وه ده‌لیته‌هه‌زلیکردنی زایه‌ندی جیا (هه‌زی نیر بۆ می) کرده‌یه‌کی دامه‌زینراوه. ئه‌گه‌ر پیویسته‌ی هه‌رمۆنی و ژیاوری‌یه‌کان ئه‌وه‌نده‌ی داستانیه‌لی‌یه‌کان کشاوو زال بن، که‌م ئه‌وها پیویست ده‌کات یه‌کیته‌ی هه‌زلیکه‌رانی نیرو و می به‌هه‌وی "هاپشست به‌سستنی" INTERDEPENDENCY ئابووری مسۆگه‌ر بکریته. بیجگه‌ له‌وه‌ش ری‌نه‌دانی جیوت بوونی خزمانی نزیک، "پیشتریکی" aprior "پیشگری ده‌کات" presupposes، قه‌ده‌غه‌ی که‌متر له‌سه‌ر "نیربازی" HOMOSEXUALITY. قه‌ده‌غه‌کردن دژی هه‌ندی زایه‌ندی نیرو و می، ری‌نه‌دان دژی یه‌کیته‌ی نا‌هه‌زلیکه‌رانی نیرو و می پیک دینته‌.

نیرو می ته‌نیا جیوت بوونی‌یه له‌گه‌ل یه‌ک زایه‌ند (نیریان می)، به‌لکو ئاراسته‌کردنی ئاره‌زووی زایه‌ندی‌یه رووه‌و زایه‌نده‌که‌ی تر. دابه‌ش بوونی کاری زایه‌ندی له‌ هه‌ردوو زایه‌ندی نیرو میدا هه‌یه - نیرو و می دروستیان ده‌که‌ن و هه‌زلیکردنی زایه‌ندی نیرو و می دروست ده‌کات. نه‌هیشته‌نی دروست بوونی نیربازی له‌ زایه‌ندیته‌ی م‌رۆف، ئه‌نجامیکی ئاسایی چه‌وساندنه‌وه‌ی نیربازانه، که‌واته به‌ری هه‌مان پیپۆیه که ری‌ساو پیوه‌ندی‌یه‌کانی ژنان ده‌چه‌وسینه‌وه.

له‌راستیدا چۆنیته‌یه‌که ئه‌وها سووک و ئاسان نی‌یه، هه‌روه‌ک ئاشکرا ده‌بیته که‌ی ئیمه له‌ گشتاندنه‌کانه‌وه بۆ شیکاری پیپۆیه زایه‌ندی‌یه تایبه‌ته‌کان بچین. پیپۆیه‌کانی خزمایه‌تی ته‌نیا هانی هه‌زلیکردنی زایه‌ندی نیرو و می و دژ به‌نیربازی ده‌دات. له‌یه‌که‌م شویندا، شیوه‌ی تایبه‌تی هه‌زلیکردنی زایه‌ندی نیرو و می ده‌ویته. بۆ نمونه، هه‌ندی پیپۆی هاوسه‌ری ری‌سای

تەۋزىمى ھاۋسەرى بەرامبەر ھەيە. كەسىككە ئەۋ جۆرە پېرۇيە نەك تەنیا خەزىپكەرى زايەندى نېرو مىيە، بەلگۈ ھى زايەندى بەرامبەر. خىزمەت نىزىكىشە. ئەگەر رېئىساي ھاۋسەرى لە ئەۋە زىاتىر ھاۋسەرى خىزمەت نىزىكى بەرامبەر دىيارى بىكەت، ئەۋسا پىياۋىك دەبىتتە "دايىكى - براى - كچى زايەندى" و ژنىكىش دەبىتتە "باۋكى - خوشكى - كوپى زايەندى".

لەلەيەكى تەرەۋە، زۆر ئالۋىزىيەكانى پېرۇيە خىزمەتتە لەۋانەيە ئەنجامى شىۋەي تايىبەتى نېربازى لىسېكەۋىتەۋە. لە زۆر ھۆبەكانى "نيوگىنيا"، پىياۋان و ژنان دادەنرېن ئەۋەندە دژى يەك بن ئەۋھا لە مەنالىكى نېر دەكەن رقى لە نىرېتى خۇي بېتەۋە. لەبەر ئەۋەي ئەۋھا بىردەكرېتەۋە كە ھىزى ژيانى نىر لە "تۆۋ" يە SEMEN، كوپ دەتوانىت بە دەسكەۋتنو لەكارھىتەنى تىۋوبەسەر كارتىكردنە قىناۋىيەكانى مېژۋوى "ئاۋلەمەيىيەكەي" FETAL زال بېت.. ئەمە بەھۇي ھاۋبەشىكى نېرباز لەگە. نىرېكى گەۋرەترى. خىزم دەكەت (كىلى 1974، ھەروەھا تەماشاي فان بال 1966، ۋىليامس 1936) بىكە.

لە ئەۋ پېرۇيە خىزمەتتە يانەي كە سامانى بىۋىك BRIDEWEALTH پاىيە مىرد و ژن دىيارى دەكەت، مەرجە بىنچىنەيىيە سادەكانى ھاۋسەرى و زايەندى نېرو مىيە لەۋانەيە بىخىنە پىشت گۈي. لەنېر "ئازاندە"، لەلەيەن پىياۋانى گەۋرەتر پىياۋان دەكرېن.. پىياۋىكى لاۋى دەۋلەمەند لەۋانەيە، ھەرخۇنېك بېت، كوپىك بىكەتە ژنى خۇي و چاۋەپى بىكەت تا گەۋرە دەبىت.. مارەيى (لەشىۋەي چەند رىمىك) بە كوپەكە دەدات و بەۋ شىۋەيە كراۋتە ژن (ئىقاس - پىرچارد، 1970). لە "داۋمەي" ژنىك دەتوانىت خۇي بىكەتە مىرد ئەگەر مارەيى پىۋىست بدات (ھىرسكۋىت 1937).

بەركى زايەندى تىر لەبەركىرن (پىياۋى ۋى ژن و ۋى پىياۋى) لە "مۇھاۋە" دا پىي بە كەسىك دەدات زايەندى خۇي بىگۇرېت.. پىياۋىك دەتوانىت لەپىي زەماۋەندىكەۋە بېتتە ۋى.. ژنىكىش بەھەمان شىۋە دەتوانىت بېتتە پىياۋى.. ئەۋ ھاۋسەرى يانە ناۋى "زايەندى ھاۋتا" ي لىنراۋە!!.. ھەرخۇنېك بېت، كەسىك رىي نەدراۋە بېتتە ھەردوۋ زايەند (نېرو مىش بېت) (دەۋراۋىكس 1937، ھەروەھا تەماشاي مك مۇترى 1914، سۇنەنسشېن 1966 بىكە).

لە ھەموۋ ئەۋ نىۋونانەي سەرەۋە، رىئىساي دابەش بىۋىنى زايەندى نېرو مىيە و "خەزلىكردىنى زايەندى جىا" بىگرە لە گۇرېنىشىيان تەۋزىمى يان تىدان. پېرۇيەكانى خىزمەتتە جۆرە زايەندىيەكى داتاشراۋى ھەردوۋ زايەندەكە دەسەپىنېت. بەلام دەتوانىت لە "دامەزرە سەرەتايىيەكانى خىزمەتتە" دەرئەنجام بىكرېت كە ناچاركردىنى زىاتىرى ژنان لە پىياۋان پەپرەۋ دەكرېت بۇ راژەي خىزمەتتە.

بەكورتى، ھەندى گىشتاندى بىنچىنەيى دەربارەي رىكخسىتنى زايەندىنى مەروۋ دەتوانىت لە رافەكەي بىردۆزىيەكانى لىقى - شىتراۋس دەربارەي خىزمەتتە دەربىھىنرېت. ئەمانە رى نەدراۋەكەي جىۋوت بىۋىنى ناپەرەۋى خىزمەت نىزىك، تەۋزىمى خەزلىكردىنى زايەندى نېرو مىيە، دابەش بىۋىنە ناھاۋتايەكەي زايەندەكان. ناھاۋتايى زايەندى نېرو مىيە - جىياۋازى نىۋان گۇرېنەر و گۇپاۋە - مىل كەچ كىردىنى زايەندى مىيە دەۋىت. ۋەچەي نىۋى دەبىت فىر بېت پەپرەۋى داب و نەرىتى پىشىنان بىكەت.

مىۋىزانى و ستايشەكانى پېرۇيەكانى خىزمەتتە، شىۋازى پەروەردەكردىنى مىنلان، بە داب و نەرىت و رەفتارى باۋلىك نادەنەۋە. شىكارى دەروۋىنى، لەلەيەكى تەرەۋە، بىردۆزى بەرھەم ھىنانەۋەي خىزمەتتەيە. شىكارى

دەروونی ستایشی ئەو شوونانەى كە لە كەساندا پاشماون بە لە روو وەستانیان بەرامبەر بە رێساو رێكخستنهكانى زايەندىتى ئەو كۆمەلانەى كە تىادا لەدايك بوون.

شيكارى دەروونی و بيزارى يەكانى PSYCHOANALYSIS & ITS DISCONTENTS

شەپى نىوان شيكارى دەروونی و ژنان و بزوتنەو خۆشەكان شىئووى داستانى وەرگرتووە. لە بەشێكىدا، ئەم لەروو وەستانەى نىوان شۆرشگىرە زايەندى يەكان و دامەزرەى نۆشەدەرگەى دەگەرێتەو بەو پەرەسەندنى شيكارى دەروونی لە ولاتە يەكگرتووەكانى ئەمەريكادا.. لەوئى دابى نۆشەدەرگەى "تويژكارى جادوو كـردووە" FITISHIZED ANATOMY.. باوەر ئەوھايە كە منال بە كاروانگەكانى گيانداريدا دەپوات تا دەگاتە "چارەنووسى تويژكارى يەكەى" ANATOMICAL DESTINY، "شويىنى مژدەبەرى" MISSIONARY POSITION. كارى نۆشەدەرگەى زۆر جار واى دەبينى كە ئەركى چارەكردنى ئەو كەسانەى كە لەرئ لادراون. بە گۆرپىنى ياساى رەوشتى بۆ ياساى زانستى، كارى نۆشەدەرگەى CLINICAL بۆ سەپاندنى نەرىتى زايەندى يە بەسەر لاساران. بە ئەم واتەى، شيكارى دەروونی لە بىردۆزى شىئوازى بەرھەم ھىنانەوھى رێكخستنه زايەندى يەكان زياترە، بوو تە يەك لەو شىئوازانە. كە مەرامى "يەكسانى خوازى نىرومى" و شۆرشى خۆشى ھەلۆەشاندى دامەزرەى سەپاندنى زايەندى يە، رەخنەى "شيكارى دەروونی" لە ئارادايە.

بەلام نەليكردى REJECTION "فرۆيد" لەلایەن بزوتنەوەكانى خۆشى و ژنان رەگى

قوولترى لە نەليكردنه كە ھەيە لەلایەن شيكارى دەروونی بەپىي بينينهكانى. لە ھىچ شوينىكدا كارتىكردنهكانى پىرۆيە كۆمەلایەتى يەكانى زالىي نىر بەسەر ژناندا لە نووسينهكانى نۆشەدەرگە چاكتر بەلگەنامە نەكراون. بە باوەرى فرۆيدى وەدەست ھىنانى مييتى FEMININITY ئاسايى تىچوونى توند لە ژنان وەردەگرىت.. بىردۆزى پەيداكردى زايەندى نىرومى بنچينەى رەخنەى كارى زايەندە. لەجياتى پەپرەو كردنە توندەكانى بىردۆزى فرۆيد بەتوندى كىكراو، ئەم لایەنى يە روونە بگرە لە دارستنه بنەچەكى يەكانى بىردۆزى يەكەش، بەلام بەتپەپرەوونى مادە توندى يەكەى پترکراو تا توانا بۆ "بىردۆزى شيكارى دەروونی رەخنەى" THEORY CRITICAL PSYCHOANALYTIC زايەندى نىرومى لە "دياردەزانى" SYMPTOMATOLOGY لە بوردنەكەى بينراو پاكەنى ئالۆزى كارەكانى زايەند وەك ھەن. مەبەستى ئەم وتارە پەپرەوكردى شيكارى دەروونی يەكى ناھۆشيارنى يە، بەلكو خستنه رووى ئەوھى كە ھەيە. شيكارى دەروونی دەستەيەك چەمكى ھەيە بۆ تىگەيشتنى پياو وژن و زايەندىتى.

نوشتەى ئۆدېپس (ئۆدېب) THE OEDIPUS HEX

تا دواى 1920 ھەكان، بزوتنەوھى شيكارى دەروونی، بىردۆزى يەكى جياى پەرەسەندنى مى نەبوو. لەجياتى "گرىيى لایەنى كچ" ELECTRA COMPLEX (حەزليكردى باوك لەلایەن كچيەو) لە ئافرەتدا پيشنياز دەكرا.. ئەوھا بىر لە شارەزايى مى دەكرایەو كە ئاوينەى ئەندىشەى گرىيى ئۆدېپسى يە بۆ نىر ستایشكراو. كۆپرەكە دايكى ويستوو، بەلام

له ترسی هه پره شهی گون دهرهینان (خه ساندن) CASTRATION دهستی لی هه لگرتووه. کچه که باوکی ویستووه، له ترسی دایکی وازی له بیرکردنه وه هیناوه. ئەم دارشتنه ئەوهای داناوه که هه ردوو منداڵه که پیویستی دابین کردنی زایه ندی یان بووه. ههروهه ها ئەوهای دادهنیت که منداڵه کان (کچ و کوپه که) ئەوساکه، پیش ئۆدیپسی، پیاو و ژنی بچوک بوون. چه مکی باری پیش - ئۆدیپسی یارمه تی "فرۆید" و "جهن لامپل دی گروت" ی دا، بیردۆزی شیکاری دهروونی میه تی دابریژن. بیرکه ی باری پیش - ئۆدیپسی له ئافره تدا، ئەو پیش گریه یه ژێواری یانه ی هه لته کاند که بیرکه ی "گریی ئۆدیپسی کچی" (حه زلیکردنی باوک له لایه ن کچه وه) ELECTRA COMPLEX ژێر چین کردبوو.

فرۆید هه مووجار ده یوت زایه ندیتی SEXISM لاو به ری دهروونی یه نه ک به ری ژێواری و په ره سه ندن. نووسینه کان زۆر وابوووه روون نه بن. دهریپینه کانی بواری زۆری بو لیكدانه وه ی ژێواری هیشته وتوه که له شیکاری دهروونی ئەمریکی باوه. له فهره نسادا، له لایه کی تر، لایه نی له بیردۆزی شیکاری دهروونیدا پیچه وانه ی ژێواری کردنی فرۆید de-biologize Freud. شیکاری دهروونی به بیردۆزی زانین داده نی ن نه ک هی ئەندامانی له ش. "جاکس لاکان" هاندهری ئەم هیله ی بیرکردنه وه بووه. لاکان سوور بووه له سه ره ئەوه ی که فرۆید نه یویستوو هه یچ دهریاره ی توژیگاری ANATOMY بلێت. له جیاتنی یان بیردۆزی فرۆید دهریاره ی زمان واته روشنییری یه کانی سه پیتر او به سه ر توژیگاری بووه.

خزمایه تی، "لاکان" و نیړیتی KINSHIP, "LACAN" & PHALLUS لاکان پیشنیازی ئەوه ده کات که شیکاری دهروونی لیکۆلینه وه ی شوونه کانی TRACES جیماون له دهروونی که ساندن له ئەنجامی به شداری یان له پیړۆیه کانی خزمایه تی. ئایا سه رنج راکیش نی یه که "لیقی - شتراس" ، له پیشنیازکردنی به کارهینانی دامه زره کانی زمان له گه ل ئەو به شه ی یاسا کۆمه لایه تی یه کان که خزمایه تی و پیوه ندی یه کانی هاوسهری ریک ده خه ن، ئیستاکه لایه کی مهیدانی زانیاری داگیرکردوو که تیایدا فرۆید شوین بو ناھوشیار دیاری ده کات؟ (لاکان 1968: 48).

خزمایه تی روشنییری کردنی زایه ندیتی ژێواری یه له سه ر ئاستی کۆمه ل، شیکاری دهروونی گۆرانی زایه ندیتی ژێواری که سان که روشنییری کراون ستایشی ده کات.

زاراوه زانی TERMINOLOGY خزمایه تی زانینی پیړۆیه که ی تیدا یه. "کین" Kin جیاکردنه وه ی پایه ده گه یه نیت. بو نمونه، له "دورگه ی ترۆبریاند" دا پیاویک ژنانی هۆبه ی خۆی به ناوی "خوشک" بانگ ده کردن. ژنانی ئەو هۆبانه که ده توانن ژن بهینن، به ناویک ناویان ده بات که گونجاوی شووکردنیان بیت. که پیاوی "ترۆبریاند" فیژی ئەم ناوانه ده بیت، ئەوساکه ده زانیت کام ژن داوابکات. له بهرنامه ی "لاکان" دا، قهیرانی ئۆدیپسی روو ده دات که ی منالیک فیژی ریساکانی زایه ندی ببیت له نیو زاراوه کانی خیزانی و خزمایه تیدا. قهیرانه که ده ست پی ده کات که ی منالکه که شوینی خۆی له پیړۆیه که دا بزانت هه مان قهیران به ئەو چاره ده کريت که منالکه که شوینی خۆی له ئەو پیړۆیه دا قایل بیت. که ی منالکه که "ماوه ی ئۆدیپسی" جی هیشته، حهزی زایه ندی و پیناسی نیرومی

بەپىي رۇشنىيى (داب و نەرىتى) كۆمەلەكەي رىك دەخىت.

"گرىي ئۇدىپسى" دەزگاي بەرەم ھىنانى كەسىتى زايەندىيە.. بەلگەنەويستە كە كۆمەلانى مۇقايەتى خوى جيا لە مىشكى رۆلەكانيان دەچىنن كە گونجاوى بارى كۆمەلایەتى يانە. بۇ نموونە، "ئى. پى. تۆمسىن 1963" لە گۇرپانى پىكھاتنى كەسىتى چىنى كرىكارانى ئىنگلىز دەدوئىت لە شاگردىيەو بۇ وەستايى.. ھەر شىۋە كۆمەلایەتىيەي كارىك جۆرە كەسىتىيەكى تايبەت دەخوازىت، شىۋە كۆمەلایەتىيەكانى زايەند و نىر و مى جۆرى تايبەتى كەسان دەخوازىت. بەشىۋەيەكى گشتى، گرىي ئۇدىپسى سازدەرى كەسانى زايەندى گونجاون.

(ھەرۋەھا تەماشاي قسەكردن لە شىۋە جياوازەكانى "كەسىتى مىژوويى" لە "ئالڭىۋسەر و بالىبار" 1970: 112، (25-53 بکە).

لەبىردۆزى شىكارى دەروونى "لاكان" دا زاراۋەكانى خزمایەتى ئەو پىۋەندىيانە دەگەيەنن كە كار و شوپنى ھەر كەسىك يان شتىك لە شانۆى "ئۇدىپسى" دا دىارى دەكرىن.. بۇ نموونە، "لاكان" ئەركى باوك و باوكەكى تايبەت كە جەستەي ئەو ئەركە دەكات جيايان دەكاتەو.. بەھەمان شىۋە جياوازى ئەندام و زانين.

ئىستاكە دەگەپىنەو بۇ پىاو و ژنى "پىش ئۇدىپسى"، لەسەر سنوورى نىۋان ژىۋارى BIOLOGY و رۇشنىيى دادەنىشن. "لىقى - شتراوس" رىنەدراۋەكانى جووت بوونى ناپرەۋاي خزمانى نرىك لەسەر سنوورەكە دادەنىت، قسە لەو دەكات كە دەسپىكى گۇرپىنەۋەي ژنان بىنەچەي كۆمەل پىك دەھىنىت. بەم واتەيە، رى نەدراۋەكانى جووت بوونى ناپرەۋاي خزمانى نرىك و گۇرپىنەۋەي ژنان ناۋەپۇكى سەرەتاي رىكەوتنى

كۆمەلایەتىيە (تەماشاي ساھلىنس 1972 بەندى 4 بکە).

تەنگەژەي ئۇدىپسى بە ھەندى بابەت پەلە پىكراۋە.. منالان جياوازى دوو زايەندەكەيان بۇ دەردەكەۋىت.. ھەرۋەھا رى نەدانى جوون بوونى خزمانى نرىك دەزانن - لە ئەم بارەدا دايك بۇ كوپى ناشىت ۋەي باوكە.. بۇشيان روون بۆۋە كە نىر و مى ھەمان ماف و ئايندەيان نىيە.

لە رەۋەنى رۇژاندا، كوپ لە ترسى گون دەرهىنانى (خەساندى) لەلایەن باوكىيەۋە لەدايكە دوور دەكەۋىتەۋە. بەرامبەر بە دان ناننى كوپەكە بە مافى باوكى لەدايكى، باوكەكە كوپەكەي ناخەسىنىت.. كوپە دەبىت چاۋەپى بكات تا ژنى خوى دەبىت.

ئەۋەي لە كچەكە روودەدات ئالۆزترە.. ئەۋىش ۋەك كوپەكە پى دەزانىت كە جووت بوونى لەگەل خزمانى نرىك رى نەدراۋە.. ئەو رىنەدانە بۇ كوپەكە لەگەل چەند ژنىكى دىارىكراۋە.. بۇ كچەكە رى نەدانە لەگەل ھەموو ژنان. رىساي جووت بوونى زايەندى نىر لەگەل مى كە زالە، بارى كچەكەي ناخۇش كردوۋە و ھىچىشى بۇ ناكرىت، ژن تەنیا دەكرىت لەگەل پىاو ھاۋسەر بىت.

ئۇدىپۇس سەرلىدراۋەتەۋە OEDIPUS REVISITED

بىردۆزى شىكارى دەروونى دەربارەي مىيەتى ئەۋھاي دەبىنىت كە پەرەسەندى مىيەتى بەزۆرى لەسەر ئازار و دەستەمۇكردن دامەزراۋە، ھەندى جى گۇرپكىي چەز وەردەگرىت بۇ لىكدانەۋەي كە بۇچى يەكىك دەبىت خۇشى لە بوونى بە ژن وەربگرىت. لەم خالەدا دەمەتەقىيە كۆنەكانى ژىۋارى گەپانەۋەيەكى سەرکەوتوۋانە دەكات. جى گۇرپكىي چەز پىكھاتوۋە لە خۇشى بىنن لە ئازارى راھاتوۋى

ژنان له بهرهم هېتانه وده؛ که بې بنکړلې و مثال یوون تارزده، نایا به جېتر نابېت له ټيکړای رهونه که بېچرېته وده؟ نه گهر ژنان له غوږنې جې خویان له پېڅو زایه ندیده؛ له هغې زایه ندې کړاون و رووه و به فاله پېتانی زایه ندې لادوانه نلچار کړاون، یو شیکارن له پېکېتانه ناپاوه کان نابوین، له جياتی پاکانه کړنې کړنه کان؟

پېڅو لړۍ لړۍ دهریاره ی مېته تې توغې رمخنه ی په کسانو خولزلن هاتووه... به نه و راده یی که پاکانه ی حل کهچ کړنې ژن دهکات، نه و رمخنه په سنده... به پاده ی که ستاینې کړدیه که یو حل کهچ کړنې ژنان، نه و رمخنه هه لیه. وک ستایشک که چوڼ نړۍ ژنان مالی دهکات و کاریگر یی په کانی له ژناندا له مالی کړنېان، پېڅو شیکارۍ دهریونې هارتایې نرېه (مېروها ته ماشای بېچل 1971 و 1974، لاش 1974 بکه). له بهرته وې شیکارۍ دهریونې پېڅو نړۍ مېته، له پېر د باتو وده که خوکوښنه که ی ده بېت به بزوتنه و مېکی راسی یو نه هېڅنې دسه لټی زایه ندې (یان زایه ند به خوی). ناتوانین شتیک مه لېوه شینین که به که مې بزاتین یان نیی نه گېن. چه وساندنه وې ژنان قورله، موچه ی په کسان، کاری په کسان، مه موو رامیارانی شافردت له جیهاندا ناتوان ره که کانی زایه ندې ته ه لېکېشن. "لېږی - شتراوس" و "لړۍ" نه و روون ده که نه و چس ده بېت نه گهر بېت و به شانی دامه زده قورله کانی چه وساندنه وې زایه ند به چاکې تې یان نه گېن.

ژنان په ک ده گون بړ نه هېڅنې

پاشماوې رۇښتېرېسې ټوډنېسې

WOMEN UNITE TO OFF THE OEDIPAL RESIDUE OF CULTURE

نووسینه کانی "لړۍ و لېږی - شتراوس" که

به توندې جووتې په کتن مېرېچ راکېشه.

پېڅو کانی خزمایه تې دېهش بوونې زایه ند کانی دهویت.

دهمې ټوډنېسې زایه ند کان دابهش دهکات. پېڅو کانی خزمایه تې ده سته رېسایه کی هلسوړاندې زایه ندې دهریونې. نه گهره ی ټوډنېسې ټيگه پېڅنې نه و رېساو رېنارولنه یه. هه زېږونې ته وې زایه ند که ی تر (هغې نړۍ یو مې و به پېچه وانه ش) بهرې خزمایه تې یه. دهمې ټوډنېسې تار دهریونې زایه ندې جیاوړ (نړۍ یو مې) پیک نېتیت. خزمایه تې له سهر جیاوړې رورې نېوان ماله کانی پیاوړ و ژنان دامه زده و. گرتې ټوډنېسې ماله کانی نړۍ به کور دهکات، کهچ ناپار دهکات له گه ل مانی که مېر خوی بسازنېت. نه و جووتې په له نېوان لړۍ و لېږی - شتراوس له خاوه ټوډنېسې په لېکېشن به سهره تان کانی دپارېکاو له لایان "لېږی - شتراوس" وده رېکړلن، سهره یی ټيکړای ناپاوه رېخې خوی بنگه ی رانېارۍ په کانی. نرېکړن رانېارۍ که لړۍ دهریونې په کانی له سهر دامه زده وده مانه وې نه و دامه زده زایه ندې یانه دهره دکات. نه گهر خړنډنه وده دهریاره ی لړۍ و لېږی - شتراوس راست بېت، پېڅنېانې نه وده دهکات که بزوتنه وې په کسانو خولزانی نړۍ و مې پوښسته هه لې بدات قهرانی رۇښتېرېسې ټوډنېسې چاره بکات په دان نان به زلی زایه ند و نړۍ و مې به شېو دیه که هه ر هه ر زایه یی په کی ټوډنېسې که سیک که مېر روځنې ده بېت. لایه نه کانی نه و جوره نه رکه گرلن نه ندېڅه بکړن، به لام به لای که مې هه ندې هه ر ده بېت پوښتنه دی.

چه ند نوخمیکس "نه گهره ی ټوډنېسې"

ده بېت بگړدېن بونه وې ده که نه دجامې

خرابې به سهر لوی مې نه بېت. دهمې ټوډنېسې

پېچه وانه له کهچکه پیک ده بېتیت به دنانې

خواستى دژەيەك بەسەريدا. لەلايەكەوه،
خۆشەويستى كچ بۆ دايك ئەنجامى ئەركى دايكە
بە بەخۆكردنى منال. كچەكە ئەوساكە ناچار
دەكرىت دەست لەو خۆشەويستىيە ھەلگريت
لەبەر كارى زايەندىي مى – بۆ پياوھ. ئەگەر
دابەش بوونى زايەندى كار بەشيۆەيەك بوايەكە
لاوانى نىر و مى وەك يەك بايەخيان بە منداڵ
دايا، مەرامى ھەلئاردەي سەرەتايى نىرەمووك
دەبىت. ئەگەر ھەزى زايەندى جياواز (نىر بۆ مى)
تەوزىمى نەبوايە، ئەم خۆشەويستىيە زووھ كپ
نەدەكرا، نىریش بەھاي خۆى زياتر نەدەدرايە.
ئەگەر پىپۆى خاوەنى زايەندى بەشيۆەيەك رىك
دەخرايەوھ كە پياوان مافى زياتريان لە ژنان
نەبىت (ئەگەر گۆرپىنەوھى ژنان نەبوايە) و
زايەندى نىر و مى نەبوايە، تىكراي شانۆگەرى
ئۆدپسى دەبووھ باوھپىكى بەسەرچوو. بە
كورتى، يەكسانى خوازى نىر و مى پىويستە
داواي شۆرشيك لە خزمایەتيدا بكات.

رىكخستنى زايەندو نىرومى جارتيكيان چەند
ئەركىكى بووھ بىجگە لە خۆى – كۆمەلى
رىكخستووھ. جۆرەكانى پىوھندىيەكانى
زايەندىتى لە رابردوى مرقاھىتى كە ئىستاكەش
بەسەر ژيانى زايەنديمان زالە، بىرورامانى
دەربارەي پياوان و ژنان و رىپازى
پەروھردەكردنى منداڵانمانى دامەزراندووھ. بەلام
ئەو ئەركانەي كە جاران دەيان كرد ئىستاكە ئەو
توانايانەيان نەماوھ. يەك لە رووالەتە زەقەكانى
خزمایەتى ئەوھيە بە پلە لە ئەركەكانى
رووتكراوھتەوھ – لە ئەركە راميارىيە،
ئابورىيە، فيركارى و رىكخستەكىيەكانى –
كەم كراوھتەوھ تا رووت ترين ئىسقانەكانى –
زايەند و نىر و مى.

ژيانى زايەندىي مرقف ھەردەم تووشى داب و
نەريت و دەست تىخستن بووھ. ھىچ بەتەواوى
سروشتى نابىت، چونكە جۆرەكانمان كۆمەلايەتى

و رۆشنبرى و قسەكەرن. زۆرىي كىوتىي
زايەندىتى منالانە ھەردەم مالى دەكرىت.
رووبەرووبوونى نىوان منالانى ناپىگەيشتوو و بى
دەسلات لەگەل ژيانى كۆمەلايەتى پەرەپىدراوى
ئەوانەي لە خۆيان گەورەترن ھەردەم لەوانەيە
پاشماوھى پەشيوى جى بهيلن. بەلام رىپاز و
مەرامەكانى ئەم كەردەيە مەرج نىيە بە زۆرى لە
ھەلئاردنى ھۆشيارانەوھ سەرەخۆ بىت.

پەرسەندنى رۆشنبرى ھەلى راگرتنى زالى
ھۆيەكانى زايەندىتى و بەرھەم ھىنانەوھو
كۆمەلايەتى كردن و بىپاردانى ھۆشيارانە بۆ
ئازادكردنى ژيانى زايەندى لە پىوھندىيە
كۆنەكانمان دەداتى. لە دواييدا، شۆرشيكى
سەرتاپاي يەكسانى خوازنى نىر و مى لە ژنان
زياتر ئازاد دەكات. شيۆەكانى دەربىنى زايەندى
ئازاد دەكات، كەسىتى مرقف لەكۆتەكانى
زايەندى نىر و مى ئازاد دەكات.

"بابا، بابا، ھەي زۆل، من دەرباز بووم"

سېلشيا پلات

"Daddy, daddy, you bastand,
I am through Sylvia Plath"

لە ئەم وتارەدا ھەولم داوھ بىردۆزىيەك
دەربارەي چەوساندنەوھى ژنان بە وەرگرتنى
چەمكەكانى مرقفزانى و شىكارى دەروونى دابنىم.
بەلام لىقى – شتراوس و فرۆيد لەچىوھى دابىكى
رۆشنبرىانە دەنوسن كە دروستكراوى
رۆشنبرىيەكە كە تيايدا ژنان چەوساوەن.
ترسناكى لە پرۆژەكەمدا ئەوھيە كە زايەندىتى لە
دابىكدە كە ئەوان بەشيكن لە ھەر "وام
وەرگرتنىكدە" borrowing لايەنى
ئەوھيە رابكىشريت. "ناتوانين تاكە پيشنيازيكى
روخينەر بلين كە تاكو ئىستاكە نەچووبىتە
شيۆەو بىرساو ناوھپۆكى خواستەكانى ئەوھى كە
بەتەواوى دەيەويت ھەول بەدات" (ديريدا 1972)

(250:). ئەو ەى دەخلىسكىتە ناو زلە. ەردووك "شىكارى دەروونى" و "مروڧزانى دامەزرەكى" بە يەك واتە، ەەرە بىروبىاوەرانی مشت و مالكرای زایەندىتىن.

بۇ نموونە، لىڧى - شتراوس ژنان وەك وشەى خراپ - بەكارهاتوو دەبىنىت كەى نەگەيەنرین يان نەگۆردىنەو. لە دوا لاپەپەى نووسراو ەيەكى زۆر درىژ، تىبىنى دەكات كە ئەمە شتىكى پىچەوانە لە ژنان دروست دەكات كە ژنان لە ەمان كاتدا قسەكەر و قسەكراون. تەنيا لىدوانى دەربارەى ئەم پىچەوانەيە ئەمەيە:

بەلام ژن ناتوانىت لە نىشانەيەك زياتر بىت، كە بگرە لە جىهانى پياودا تا ئىستا كەسيكە، كە وەك نىشانەيەك ناساندراو دەبىت وەك دروستكەرى نىشانان دانى پىبنىت.

لە پەيڧىنى ەاوسەرى پياوان، ژنان بە پوختى قسەيان لەسەر نەكراون، چونكە ئەگەر ژنان بە گشتى بابەتتىكى دىيارىكراوى نىشانان بن، بۇ جۆرە پىو ەندىيەك دانراو، ەەر ژنە جۆرە بە ەايەكى تواناكەى دەپارىزىت.. پىش و پاش شووكردن، بۇ بەشدارى كردن لە رەو ەنىكدە. جياواز لەگەل وشان كە ەموو دەبنە نىشانە، ژن پىكەو ە بە نىشانەو بە ەا ماو ەتەو. ئەمە لىكى دەداتەو بۇ پىو ەندى نىوان نىر و مى ئەو دەو ەمەندىيە كارىگەرىيەى پاراستوو، جۆش و نەديارى كە بى گومان لە بنچىنەدا چوو ەتە ناو تىكراى جىهانى پىو ەندىيەكانى مروڧ ەو. (لىڧى - شتراوس 1969: 496، نووسىنەكانم بە پىتى لار).

ئەمە و ەيەكى ئاسايى بەدەرە.. بۇ ئەو، لە ئەم خالەدا، نىگەرانە دەربارەى ئەو ەى كە پىرۆيەكانى خزمایەتى بە ژنانى دەكەن، لەجياتى ەىنانە پىشى يەك لە گەورەترىن لىكردو ەكانى ەموو دەمەكان وەك رەگى گىرەنەو ەى دلارى؟

ەست مردوو ەتىيەكى پىچوو دەردەخرىت لەنىو شىكارى دەروونى بە پىچەوانەيتى كە بە ەۆيەو ە ناو ەپۆكە رەخنەيىيەكانى بىردۆزى خۆى وەردەگرىت. بۇ نموونە، فرۆيد دوودل نەبوو لە دان نان كە دۆزىنەو ەكانى پرسىك دەربارەى لە روو ەستىنى باو دەخاتە روو:

ناتوانىن لە دىتنى بەچاوى رەخنەو ەلابدەين، بۆمان دەركەوتوو كە ناكرىت پشتيوانى رەوشتى زايەندىى باو بكەين يان توند ئەو ەۆيانە پەسند بكەين كە بە ەۆيانەو ەكۆمەل ەو ەل دەدات گىروگرفتە زايەندىيە كارەكىيەكانى ژيان رىك بخت. ئىمە بە ئاسانى دەتوانىن ئەو ەى كە جىهان دەستورى رەوشتى ناو ەنىت قورىانى زۆرتىرى دەويت لە ئەو ەى كە بەينىت.. رەفتارەكەى نە پاكى دارپىژراو و نە بەژىرى دامەزىنراو (فرۆيد 1943: 376 - 77، جەختەكانم).

ەەرچۆنىك بىت، كەى شىكارى دەروونى بە ئاسان كردنى يەكسان بىخاتە روو كە پىكەاتنە ئاسايىيەكانى كەسىتى مى لادانى زايەند و رق لەخۆبوونەو ە و خۆدانە دەستن، برىارىكى پىچوو نەدراو. لەجياتى، دوو پىوانەيى وەرگىرەن بەكار ەىنراو. لادانى زايەندى بۇ پياوان خراپە، بنچىنەيىيە بۇ ژنان. خۆدانە دەست لە پياودا شكستىيە، كەچى نەبوونى خۆدانە دەست لە ژناندا شكستىيە.

ئەمە ئەو دوو پىوانەيىيەيە كە توانا بە نۆشەران دەدات ەو ەل بدەن ژنان بگونجىن بۇ كارىك كە رووخاندنىيەكەى بە روونى لە بىردۆزىيەكانى باسكراون. ەمان ەلەس و كەوتى ناگونجاو ە كە رى پىسپۆران دەدات بزانن پان پانۆكى وەك گىروگرفتىك چارەسەر بكرىت، نەك وەك بەر ەلەستى بارىكى خراپ كە بىردۆزىيەكەيان پىشنىازى دەكات.

خال ھەيە لە نىۋ شىكارى يەكەي مئىيە تىدا
 كە يەككە لەوانە يە بلىت، "ئەمە چەوساندنە ۋەي
 ژنانە"، يان "ئىمە دەتوانىن بە ئاسانى بىخەينە
 روو كە ئە ۋەي جىھان ناۋى دەنى مئىيەتى
 قوربانى زۆرتى دەۋىت لە ئە ۋەي دەيھىتتە."
 بە تەۋاۋى لە ۋالانە دايە كە ناۋە پۆكەكانى
 بىردۆزى يەكە لە بىركراون، دانراۋنە تەۋە بە
 دارپشتنەكانى كە مەرامەكانىان ھىشتنە ۋەي ئەۋ
 ناۋە پۆكانە يە بەتوندى خراۋنە تە بىردۆزى
 ناھۇشيار. ئەم خالانە يە كە ھەموو جۆرەكانى
 كەرەستە كىمىيائىيە مەتەلەكى يەكان و
 خۇشى يەكانى بە ئازار و مەرامە ژىۋارى يەكان
 گۆپدراون بۇ خەملاندنىكى رەخنەيى يانەي
 تىچوۋنەكانى مئىيەتى. ئەم گۆپىنەۋانە
 دياردەكانى مل كەچ كىردى بىردۆزىن.. لەمەدا
 لەگەل ياساكانى شىكارى دەروۋنى گونجاۋ نىن.
 رادەي ئەم پاكانە كىردانەي مئىيەتى دژى
 بىرساى شىكارى دەروۋنى بەلگە يەكى بەھىزە بۇ
 پىۋىستى دامركاندنى ناۋە پۆكە بىنەپەتى و
 يەكسانى خوازى يەكانى نىر و مئى بىردۆزى
 مئىتى (لەيدۋانەكانى "دۆتەش" نمونەي چاكى ئەم
 كىردەي جىگرتەۋە و مل كەچ كىردەن).
 لەيدۋانى پىۋىست بۇ پىچواندنى "لېقى -
 شىتراۋس" و "فرۆيد" بۇ بىردۆزى
 يەكسانى خوازى نىر و مئى تارادەيەك شەلە...
 من بۇ چەند ھۆيەك بەكارم ھىناۋە: يەكەم،
 لەكاتىكدا نە لېقى - شىتراۋس و نە فرۆيد لە
 زاينەندىتى بىگومانى ئەۋ پىرۆيانەي ستايشيان
 كىردۋە ناپرسن، ئەۋ پرسانەي كە پىۋىستە روۋن
 بىكىنەۋە بەشىۋەيەكى دەرەنە بو ديارن.. دوۋەم،
 كارەكانىان توانامان دەداتى زاينەند و نىر و مئى لە
 "شىۋازى بەرھەم ھىنان" جىا بىكەينەۋە و
 ۋەلامدانەۋەي ھەندى لايەنى بۇ لىكدانەۋەي
 چەوساندنەۋەي زاينەند ۋەك دانەۋەي ھىزەكانى
 ئابوۋرى. كارەكانىان چىۋەيەكى سازدراۋە كە

تىايدا تەۋاۋى كىشى زاينەندىتى و ھاۋسەرى
 دەكرىت بخرىنە شىكارى يەكى چەوساندنەۋەي
 زاينەند. پىشنىيازى پىزانىنى بزوتنەۋەي ژنان
 دەكات ۋەك پىچوۋى بزوتنەۋەي چىنى كرىكار..
 ھەريەكەيان ئاراستەي سەرچاۋەي جىاۋازى
 بىزىرى مۇڧ دەكەن.

بە بىنىنى ماركس، بزوتنەۋەي چىنى
 كرىكاران زىاتر لە رىزگار بوۋن لە چەوسانەۋە
 دەكات.. ھەروەھا تواناى گۆپىنى كۆمەلى ھەيە،
 لەپىناۋ ئازاد كىردى مۇڧايەتى، بۇ دروست كىردى
 كۆمەلى بى چىن. لەوانە يە بزوتنەۋەي ژنان
 ئەركى ئەنجامدانى ھەمان جۆرى گۆپىنى
 كۆمەلەيەتى بۇ پىرۆيەك بىت، كە ماركس تەنيا
 پىزانىنى ھاۋبەندى يەكى ناتەۋاۋى بوۋە. ھەندى
 شتى لەۋ جۆرە لە "ۋىتىگ 1973" ھەيە -
 زۆردارى چەكدارانى ئەمەزۇن رىبازىكى كاتى
 گەيشتنە كۆمەلى بى زاينەند.

پىرۆى زاينەندى نىر و مئى بەشىۋەي چەسپاۋ
 سىتەمكارنىيە و زۆر لە ئەركە ئاسايى يەكانى
 لەدەست داۋە. ھەرچۇنىك بىت، بەنەبوۋنى
 نەيارى سىست نابىت.. ئىستاكەش بارى
 كۆمەلەيەتى زاينەند و نىر و مئى، كۆمەلەيەتى
 كىردى لاۋ، سازدانى دوا پىشنىيازەكان دەربارەي
 سىروشتى مۇڧ ھەلدەگرىت..

راژەي ئامانجە ئابوۋرى و رامىارى يەكان
 دەكات، بىجگە لە ئەوانەي كە لە بىنەچەدا بۇ
 لايەنگرى كىردىن (سكۆت 1965). پىرۆى
 زاينەندى نىر و مئى پىۋىستە لەپى كارى
 رامىارى يەۋە رىك بخرىتەۋە.

لەكۆتايىدا، لىكدانەۋەي لېقى - شىتراۋس و
 فرۆيد پىشنىيازى ھەندى بىنىن دەربارەي رامىارى
 يەكسانى خوازى نىر و مئى و ئەندىشەي يەكسانى
 خوازى نىر و مئى. پىشنىيازى ئەۋە دەكات كە
 ئىمە نابىت ئامانجىمان نەھىشتىنى پىاۋان بىت،
 بەلكو نەھىشتىنى ئەۋ پىرۆيە كۆمەلەيەتى يە بىت

که زایه ندیټی نیږ و میی دروستکردووه. من وینهی دایک سالاریی ئەمەزۆن دەبینم، که تیایدا پیاوان کهم کراونه ته کۆیله یان له بیرکراون، ناگونجاو و ناخۆشه ویسته. ئەو جوړه وینهیه نیږ و میی و دابسهش بوونی زایه نده کان ده پارێزیت. وینهیه که به ئاسانی لیدوانه کانی ئەوانه ی که کیشه کانیان هەر بۆ زالی نیږ له سەر جیاوازی یه ژێواری یه گرنګ و بنېرنه کراوی نیوان دوو زایه نده که هه لده گێریته وه.

به لام ئیمه هەر ته نیا وهك ژنان سته ملیکراو نین، ئیمه سته ملیکراوین به ئەوهی ده بیټ ژن بین، یان پیاو بین به پیتی باره که چۆن بیټ. من خۆم هه ست ده کهم که بزوتنه وهی یه کسانى خوازی نیږ و میی ده بیټ پتر له خهون به نه هیشتنى سته ملیکردنى ژنان ببینیټ. پیویسته خهون به نه هیشتنى زایه ندیټی یه ته وزیمی یه کان و کاره کانی زایه ند ببینیټ، ئەو خهونه ی که من ده ببینم که زۆرجار خۆی دینیټه پێش خهونی کۆمه لی نیږه مووکی و بی نیږ و میی یه (هه رچه نده بی زایه ند نی یه)، که تیایدا پیکهاتنى زایه ندی یه که سیك بی پتوه ندی یه به ئەو که سه، ئەوهی که سیك ده یكات و له گه ل کى "جووت ده بیټ" (ده یكات).

ئابووریی رامیاری زایه ند THE POLITICAL ECONOMY OF SEX

شتیټکی خۆش ده بیټ لیږه دا له گه ل ناوه پۆکه کانی میټی و خۆشی ئازادی به یه کداچووی نیوان فرۆید و لیټی - شتراوس بتوانین کۆتایی پی بینین. به لام ده بیټ به تاقیکاری یه وه پێشنیازی هه نگاوی داها تووی به رنامه که بکه م: شیکاری مارکس ده رباره ی پێږویه کانی زایه ند / نیږ و میی. پێږویه کانی زایه ندی نیږ و میی به ری میژوویی ژیری مروڤ نین، به ره م، یژوویی چالاکی مروڤن.

ئیمه، بۆ نموونه، پیویستیمان به شیکاری په ره سه ندنى گۆڤینه وهی زایه ندی له گه ل هیله کانی لیدوانه کانی مارکس له "سه رمایه" دا ده رباره ی په ره سه ندنى پاره و شمهك. پێږویه کانی زایه ند / نیږ و میی، ئابووری و رامیاری هه یه که به چه مکی گۆڤینه وهی ژنان شیویندراون. بۆ نموونه، پێږویهك که تیایدا ژنان بکریټ بگۆڤدرینه وه ته نیا یهك به ئەوی تر کاریگه ری جیاوازی له سەر ژنان ده بیټ له وهی شمهك هه بیټ یه کسان بیټ به ژن.

ئهو هاوسه ری یه له کۆمه لانی ساکاردا گۆڤینه وهی تیدایه که تاراده یهك بیرکه ی شیواوه و زۆرجار شیکاری پێږویه کۆمه لایه تی یه کانی تیڤکداوه. کیشه ی هه ره توندی گۆڤینه وهی خوشکانه که له پێشندان له هه ندی به شی ئوسترالیا و ئەفریقا ده کران. لیږه دا زاراوه که واتای وردی فهره نگی (وهك وه رگرتن به رامبه ر به) ی هه یه، "پیدان و وه رگرتن به شیوه ی گۆڤینه وانه".

له بۆچوونی جیاواز قه ده غه کردنى جووت بوونی ناره وای خزمانی نزیک له سەر ئاستی جیهاندا ئەوه ده گه یه نیټ که پێږویه کانی هاوسه ری به پیویست گۆڤینه وهی خزمانی بۆ هاوسه ری تیدایه. به لام له زۆربه ی کۆمه لان هاوسه ری به نیوانکاری ده کریټ.

ئهو پێږویانه ی که تیایاندا به رامبه ر بۆ ژنیک نی یه. بۆ ئەوهی ژنی بیټ پیاویک پیویسته کچیك، خوشکیك یان خزمیکی تری میی هه بیټ که مافی به خشینى هه بیټ. "له له" و "کۆما" نموونه ی ئەو باره ن. نه خشه ی پیاوانی "له له" بۆ سه پاندنى خواست به سه ر کچیك که هیشتا له دایک نه بوویټ!! (دۆگلاس 1963). شووکردنى کچه "کۆما" یهك به ته پکه یه کی ئالۆزی چه ند وامیك دیاری ده کریټ. کچه که هیچی بۆ نامینیټه وه بۆ هه لبژاردنى میڤردی.

ئاسايى دژى ئارەزووى خۆى بە شوودەدریٲ. .
زاوا تیریک دەگریٲه نیوان لینگهکانى وهك
نیشانهى بهستنهوهى. . ژنه لاههكان بهشى زۆرى
هه‌لدین و به فی‌ل و پیلانى كه‌س و کاریان
ده‌گیردینه‌وه (په‌یى 1959).

له‌ كۆمه‌لى تر بۆ ژنان به‌رامبه‌ر هه‌یه‌. .
ده‌گریٲ ژنیک بگریٲه ماره‌یى، ماره‌ییش بگریٲه
ژن. جیاوازی و گۆرانی ئه‌و پێپۆیان هه‌كه‌ویٲه
سه‌ر جۆرى گوشار به‌سه‌ر ژنان. شووکردنى ژنه
"مه‌لپا" یه‌ك دانه‌وه‌ى وامى پێشوونى‌یه‌. هه‌ر
سه‌ودایه‌كى هاوسه‌رى سه‌ربه‌خۆیه‌. . ماره‌یى
به‌شیوه‌ى به‌رازو موروو بیٲ، وامه‌كه‌
ده‌كوژنیرٲه‌وه‌. ژنه "مه‌لپا" یه‌ك بواری له
هه‌لبژاردنى می‌ردى له‌ ژنه "كۆما" یه‌ك زیاتره‌.
له‌لایه‌كى تره‌وه‌، چاره‌نووسه‌كه‌ى به‌ستراوه‌ى
ماره‌یى‌یه‌، نه‌گه‌ر خزمى می‌ردى له‌سه‌رخۆ بن بۆ
به‌خشینی، خزمى خۆى له‌وانه‌یه‌ هانى بدهن جیى
به‌یٲیٲ. له‌لایه‌كى تره‌وه‌، نه‌گه‌ر خزمى نزكىى
خۆى به‌برى ماوه‌ى به‌خشینه‌كه‌ قایل بن، بۆ
به‌جی‌هیشتنى می‌رده‌كه‌ى پشتى ناگرن. له‌وه‌ش
زیاتر، خزمه‌ پیاوه‌كانى ماره‌یى‌یه‌كه‌ بۆ
مه‌رامه‌كانى خۆیان به‌كارده‌هینن. . بۆ ژن هینانى
خۆیان (ستراژن 1972).

له‌ هه‌ندى كۆمه‌لاند، وه‌ك "نوه‌ر" ته‌نیا
سامانى بووك ده‌توانرٲ بگریٲه بووك، له‌ هى تر
ده‌توانرٲ بگریٲه شتى تر، وه‌ك پایه‌ى رامیارى.
له‌ پێپۆیى "پیاوى گه‌وره‌" ى به‌رزایى گینیاى
نوى"، ئه‌وه‌ كه‌ره‌سته‌ى كه‌ بۆ ژنان ده‌ستاوده‌ست
ده‌كات، هه‌روه‌ها له‌و گۆرینه‌وانه‌ ده‌يكات كه‌
ده‌سه‌لاتى رامیارى له‌سه‌ر دامه‌زراوه‌. .
كاربه‌ده‌ستانیان پێویستى یان به‌ شتى به‌هادر
هه‌یه‌ بۆ به‌خشین، پشت به‌سته‌ى داهاتن.

به‌كورتى، پرسى ترى پێپۆى هاوسه‌رى
ده‌رباره‌ى ئایا ژنان ده‌گۆرپنه‌وه‌ یان. . ئایا ژنه‌كه‌
بۆ ژنیک كراوه‌ یان به‌رامبه‌رى تر هه‌یه‌؟ ئایا ئه‌م

به‌رامبه‌رى ته‌نیا بۆ ژنانه‌، یان ده‌گریٲ بگریٲه
شتى تر؟ نه‌گه‌ر بگریٲ بگریٲه شتى تر، ئایا
ده‌گریٲه ده‌سه‌لاتى رامیارى یان سامان؟
له‌لایه‌كى تره‌وه‌، ئایا سامانى بووك ته‌نیا له‌
گۆرینه‌وه‌ى هاوسه‌رى وه‌ده‌ست دٲ، یان
له‌شیوه‌ى تر؟ ئایا ژنان له‌پێى سامان كۆكردنه‌وه‌
كه‌له‌كه‌ ده‌كرٲن؟ ئایا سامان به‌ فروشتنى ژنان
پێك دٲ؟ ئایا پێپۆى هاوسه‌رى به‌شیكى پێپۆى
چه‌ند چینی‌یه‌؟

ئهم دوا پرسانه ئاماژه‌ بۆ ئه‌ركه‌كى ترى
ئابوورى رامیارى زایه‌ند ده‌كات. خزمایه‌تى و
هاوسه‌رى هه‌رده‌م به‌شیكى تێكپای پێپۆیه‌
كۆمه‌لایه‌تى‌یه‌كانه‌ و هه‌رده‌م به‌ستراوه‌ى ناو
ریكخستنه ئابوورى و رامیارى‌یه‌كان.

"لیٲى - شتراوس" ... به‌پاستى قسه‌ له‌وه
ده‌كات كه‌ ناوه‌پۆكه‌ دامه‌زره‌كى‌یه‌كانى
هاوسه‌رى‌یه‌ك ته‌نیا ده‌گریٲ تٲى بگه‌یت نه‌گه‌ر
ئیمه‌ وه‌ك یه‌ك شت له‌ هه‌موو زیره‌كانى
سه‌وداكارى‌یه‌كانى نیوان ده‌ستانى خزم بٲرى
لٲ‌بكه‌ینه‌وه‌. تا ئیره‌ باشه‌. به‌لام له‌ هه‌چ له‌و
نمونه‌نانه‌ى كه‌ له‌ نووسراوه‌كه‌یدا ده‌یدات ئه‌م
سه‌ره‌تایه‌ هه‌لناگریٲ. . گۆرینه‌وه‌یى پابه‌ندى
خزمایه‌تى ته‌نیا نمونه‌ى هاوسه‌رى‌نى‌یه‌، به‌لكو
سه‌وداكارى‌ى ئابوورى و رامیارى و ده‌ستوورى
مافه‌كانى مال و زه‌وى به‌كاره‌ینانیشه‌. ناگریٲ
وینیه‌كه‌ى سوودبه‌خش كه‌ "چۆن پێپۆیه‌كى
خزمایه‌تى كارده‌كات" ساز بدرٲ مه‌گه‌ر ئه‌م
چه‌ند روواله‌ته‌ یان ناوه‌پۆكه‌كانى ريكخستنى
خزمایه‌تى پێكه‌وه‌ داده‌نرٲ (لیچ 1971: 90).

له‌نیو، "كاچین" دا، پێوه‌ندى كریگرت به‌
خاوه‌ن زه‌وى، هه‌روه‌ها پێوه‌ندى‌یه‌ له‌ نیوان زاوا
وخه‌زوو. "ریٲازى ده‌ركه‌وتنى هه‌ر جۆره
مافیكى زه‌وى، نزیکه‌ى له‌ هه‌موو كیشه‌كان
به‌رامبه‌ره‌ به‌ شووکردنى ژنیک له‌ خزمانى
ده‌ره‌به‌گ" (هه‌مان سه‌رچاوه‌: 88).

لەپووی ئابووری یەو، ئەنجامی ھاوسەری خزمانی نزیك (ئامۆزا و خاڵۆزا و پوورزا) ئەو یە کە نەو ی گەورە ی خیزان بەردەوام سامان دەداتە نەو ی سەرۆک لەشیو ی سامانی بووک. پێدانە کە لەپووی شیکاری یەو، وەك کرئ یەك لەلایەن کرئگرتە ی خاوەن زەوی بدڕیتە دەربەگە ی لەپیش. گرنگترین بەشی ئەم پێدانە لەشیو ی شەمەکی لەکارهێنانە - وەك ئاژەل. سەرۆکە کە ئەم سامانە ی کە شیاوی لەناوچوونە دەکاتە پایە ی ناتیکچوو لەپیتی خوانیکی روو ی. لەکارهێنە دوا ی یەکانی شەمەکان لەم رێ یەو بەرەم هینی بنەچین (هەمان سەرچاوە: 89).

بگرە هەندێ زانیی کەمکراوە و دوورخراوە پیشنیازی ئەو دەکەن کە پێڕۆیەکانی ھاوسەری لەوانە یە لە ناو پێڕۆکی پەرەسەندنی سەردەمەکانی کۆمەلایەتیدا بن. لەوانە شە لە پەرەسەندنی بارە زوو کەندا بن، یە کەم هەولێ یە کخستنی رامیاری کە ئەنجامی پێکەشتانی دەولەتی "مەدەغەشکەر" بوو روویداو. کە ی سەرۆکی ناو و دەسەلاتی لەپیتی حەزی ئن هینان و نەو زۆرکردن بەسەر چەندین ناوچەدا بسەپینیت. (هینری رایت، پێو هندی کەسانە).

ئەو نموونە - وەك "کاجین" و "ترۆبیراند، ئەو دەگە یەنن کە پێڕۆیە زایەندی یەکان لە دوا شیکاریدا، ناتوانریت لە دابڕینیکی تەواودا تیی بگەیت. شیکاری یەکی تەواوی ژنان لە کۆمەلێکدا یان بە درێژایی میژوو، دەبییت ژمیڕە بۆ هەموو شتی بکات: پەرەسەندنی شەمەك پێك دیت لە ژنان، خاوەنی زەوی، ریکخستنه رامیاری یەکان، هونەری پیشەسازی (تیکنۆلۆجی) و هتد. هەروەها ئەگەر ژنان، ھاوسەری و زایەندی وەرنەگیرین، شیکاری یە ئابووری و رامیارە یەکان تەواو نابیت. بایەخی ئاسایی مرقفزان و کۆمەلانی، وەك پەرەسەندنی چەند چینی کۆمەلایەتی و بنەچە ی دەولەت، دەبییت

کاری تیدا بکریتهو بۆئەو ی ناو پێڕۆکەکانی ئن بە ژنی خزمان، بەری لەشیو ی کچان، وەرگێرانی کاری کچ بۆ سامانی نیڕ، وەرگێرانی ژانی مئ بۆ خزمایەتی و ھاوسەری، بەشداری ھاوسەری لە دەسەلاتی رامیاریدا، لەگەل گۆرانیەکانی هەموو ئەو رووالەتە کۆمەلایەتی یانە ی کە لە ماو ی رۆژگاردای بەسەرچوون.

ئەم جۆرە هەولە، لە دوا شیکاریدا، تەواو وەك ئەنگل زەولێ بۆ داو. هەولێ داو پیاوان و ژنان، شار و ولات، خزمایەتی و دەولەت، شیو هەکانی خاوەنی، پێڕۆیەکانی خاوەنی زەوی، گۆرینی سامان، شیو هەکانی گۆرینەو، پیشەسازی بەرەم هینانی خۆراک، شیو هەکانی بازارکاری و هتد. لیکیان ببەستیت. لە دوایدا، کە سیک پێویستە سەرلەنوێ دەربارە ی "بنەچە ی خیزان و خاوەنی تایبەت و دەولەت" بنووسیت، بە دان پینانی پشت بەستنی یەکتی زایەندی و ئابووری و رامیاری بئ کەم کردنەو ی گرنگی هەریەکیان لە کۆمەلای مرقفایەتیدا.

■ تیپینی (NOTES):

. جوولان لەنیو مارکسیتی و دامەزرەیتی STRUCTURALISM و شیکاری دەروونی جۆرە پیکدادانی زانیاری دروست دەکات.

. زۆر قسەکردن لەسەر ئن و کاری مال لە دەوری پرسى ئایا کاری مال بەرەمدارە یان نا بوو. بەتوندی بوتریت، کاری مال ئاسایی بە واتای هونەری یەو بەرەمدار نی یە (ئای . گاو 1972، مارکس 1969: 387=413). بەلام ئەم جیاکردنەو روون نی یە بۆ هیل سەرەکی وت و ویژە کە. کاری مال لەوانە یە بە واتای راستەوخوی بەرەم هینانی زی دەبایی و سەرما یە بەرەمدار

نەبىت.. لەگەل ئەو شەو توخمىكى
بېرنەرەو دەى بەرەم ھىنانى زەيدەبايى و
سەرمايەيە.

كە ھەندى لە ئەوان تارادەيەك، بە
بۆچوونى ئىمە، نەوازەن، تەنيا خالى
زايەندىتى لەرى دەست تىخستنى
رۆشنىرىيەو دەخەنە روو (تەماشاي فۆرد
و بېچ 1972 بکە). ھەندى نمونە لەوانەيە
لەنىو غەوارانى كە زانايانى مرقزانى
دلخوش بکات ھەلېژدريت.

"ئەنگلز" ئەوھاي بۆچووە كە پياو لە
شيوەى رانە مەر و گاگەل سامان وەدەست
دینیت... ئەم سامانەى بۆ منداڵەكانىتى ..
بە لابرەنى مافى بەشى دايك لەپىناو
دەستەبەركردنى ماوەتى باوك بۆ كۆر بوو..
لابردنى مافى بەشى دايك بەزىنى مېژوويى
زايەندى مې بوو.. پياو لە مالىش جەوى
گرتە دەست، ژن پايەى ھىنرايە خوارەو..
بوو بە كۆيلەى حەزى زايەندى پياو
ئامرازىكى رووتى بەرەم ھىنانى منال
(ئەنگلز 1972 : 120-21، بە پىتى لار لە
بنەچەكەى).

ئەم شىكارىيەى كۆمەل كە لەسەر
ھاوبەندى پياوان بەھۆى ژنانەو دامەزراو،
ئەوھا دەكسات كە جيابوونەو خوازى
بزوتنەو ھى ژنان بە تەواوى تىنى بگەيت..
جيابوونەو ھىتى SEPARATISM وەك
گۆرانيكى دامەزرى كۆمەلايەتى دەبينريت..
وەك ھەولېك بۆ پېكھىنانى دەستەى
كۆمەلايەتى دامەزراو لەسەر ھاوبەندى بى
نىوانكارى ژنان.. ھەرەوھا وەك نەويستنىكى
توندى مافى پياوان لە ژناندا.. وەك
داوايەكىش لەلايەن ژنانەو بۆ ماف
لەخۆياندا.

"ژن بەرگى پياو لەبەر ناكات.. پياويش
بەرگى ژن لەبەر ناكات.

من شوينى خۆم دەربارەى فرۆيد
لەنىوان لېكدانەو ھەكانى فەپەنساىيە
دامەزرىيەى _____ ھەكان
STRUCTURALISTS و ئەمەريكاىيە
ژىوارىيەكان BIOLOGISTS گرتووە.

دايكى پيش - ئۆدېسى، دايكىكى نىرياز
بوو.

بەشەكانى "ويتىگ لىس گوەرلەرس
1973" دەرەكەوئىت كە ئاخاوتنى درىژى
دژ لىقى - شتراوس و لاكان بن.

"ھەر ژنىك فاشىيەك دەپەرسىتت" -
سېلفيا ئلات.

فېمىنىزم ۋە كۆنترۆل كۆمەلەشى

■ لىندا گوردن

● و: محمد حمە صالح توفيق

تېبىنى:

فېمىنىزم Feminism دىاردەى بانگەشەو ھەولدانە، چ وەك تاكە كەس يان بزوتنەو ھى جۇراوجۇر، بۇ يەكسانىي نىوان ژن و پىاۋ. فېمىنىست Feminist ھەلگرو بانگەشە بۇ كىدوۋى ئەو بۇچوونەيە. مەن لىرەدا ھەندى جار ھەر بەو ناو ھى سەرەو ھەندى جارېش بەيەكسانى خواز ناۋى دىنم.

وەرگىر

تۆزىنەو ھەك لەسەر مېژوۋى توندوتىژى خىزان
نمۇنەيەكى سەرنجراكىش دەداتە دەستەو
سەبارەت بەم كەلنە. چىرۆكى ھەول و كۆشش
بۇ پاراستىنى قوربانىيان لەتوندوتىژى ناۋ مال،
كەزۆرەى زۆريان ژن و مندال، كارى كىدوۋەتە
سەر بەرنامەى راھىنانم لەبوارى كۆنترۆل دژە –
كۆمەلەشەتەدا. راستىكەى ئەمەش تەگەرەيەكى
دلساردكەرەو ھەيە لەپىگەمدا لەپوۋى بەرپوۋەبردنى
پىسپۇرىي ژيانى تايىبەتتەو، بەلام قەناعەتى
ئەو ھەم پىپەيدا دەكات كەوا رەخنەو رەخنەكارىي

لەم سەد سالەى دوايىدا، يەكسانى خوازەكان
بوون بەداكۆكىكەرى گىرنگى شىۋازى نوۋى
كۆنترۆل كۆمەلەشەتى. ئىستاتىستىكە
ھاۋچەرخەكانى يەكسانى خوازەلىكۆلەرهوان
بەلەى تۆمەتباركردنى كۆنترۆل كۆمەلەشەتەدا
دايدەشكىن. ئەو دژوارىيە ھەر تەنھا لەنئو
فېمىنىزمى رابوردوۋ و ئىستادانىيە، بەلكو
كەم و كوپىي يەكتەر تەواۋكردنى تىۋرىي يان
(رېيازى) رۆژگارى ئەمپۇ دەخاتەپوۋ لەمىانەى
مامەلەكەردن لەگەل ئامانجە لىكدوۋرەكاندا.

زیرەکانە تادی زیاتر پیوست دەبێت، بەتایبەتی
رەخنە و ناپەزایی کەسانی یەكسانی خەواز
(فیمنیست)، بۆ کۆنترۆڵ کردنی کۆمەڵایەتی.

من لەم بابەتە نووسینەدا دەمەوێ و تەوێژ
بکەم نەك داکۆکی بکەم لە کۆنترۆڵی کۆمەڵایەتی،
وەك رەخنە یەك لەو رەخنانە ی لێدەگیرێ.
لێدوانەکانم هەولێدانی بۆ تیۆریزەکردنی رووداو
میژووێیە راستەقینەکان و دەمەوێ کێشەکە وەك
چۆن دیتە لام ئاوا مامەڵە ی لەگەڵدا بکەم،
لەدیدو روانگە ی تۆژینە وە لەسەر سەتەمکردن
لەمنداڵ و کەمتەرخەمی لێکردنی. شەش ساڵ
لەمەوپێش، کاتی کە دەستم کرد بە لێکۆڵینە وە ی
میژوو ی توندوتیژی خەزان لە ویلا یەتە
یەكگرتووەکانی ئەمەریکا، وام لێکدایە وە کەوا
زۆر بە فراوانی لەمەسەلە ی لێدانی ژن بکۆلمە وە،
لەوانە ی کە لە کۆشش و چالاکی یەكسانی
خەوازانە وە سەرنجی راکێشاوم بۆ کێشەکە و
بەتایبەتی بۆ نەبوونی شتیکی ئەوتۆ لەو
بارە یە وە. بەهەر حال، من سەرم سەورما لەو
توندوتیژیە ی دژ بە منداڵان بەرپاکراوە و ئەمەش
بە پەنگارییەکی یەكجار ئالۆز دەخاتە پەروو بۆ
راستی لێکدانە وە ی رێبازی خەزانێکی
فیمنیست و تیۆرییەکی فیمنیست سەبارەت
بە کۆنترۆڵی کۆمەڵایەتی.

کۆنترۆڵی کۆمەڵایەتی:

(کۆنترۆڵی کۆمەڵایەتی) چەمکی کە
دەگەرێتە وە بۆ زانی سۆسیۆلۆجی ئی. ئە ی.
رۆس E.A. Ross. ئە و ئەم دەستەواژە یە ی
لە ساڵی 1901 دا بە کارهێنا (وەك ناوێشانێك بۆ
کۆی و تارەکانی) و ئاماژە یە بۆ شیوازیکی
بەرفراوانی کاریگەری و رێکخستن کەوا لەلایەن
کۆمەڵە وە سەپاوە بەسەر تاکە کەساندا⁽¹⁾.
لەسەر بنەمای دیدو بۆچوونی هۆبزی بۆ تاکە
کەسی نیو کۆمەڵ وەك شیوە یەکی سەروشتی

مەملانی، رۆس واپروانیتە (کۆنترۆڵی
کۆمەڵایەتی) کەمەسەلە یەکی حەتمییە. رۆس
بەشوێن کەوتن و تۆژینە وە لەسەر تاکە کەسی
لیبرال و تەوێژ لەسەر کۆنترۆڵی کۆمەڵایەتی دەکا
بەمانایەکی زۆر دیاریکراو، کەوا رێنماییەکی
چالاک و وردو پەسپۆر لەبارە ی ژیا نی مەوقە وە، نەك
بەتەنیا سەرجاوە بێت بۆ پەرەسەندن و
پێشکەوتنی، بەلکە باشترین وەلامێش بێت بۆ
ئەزموون و تاقیکردنە وە یەکی کۆنتر، کەشیوازی
خەزان و کۆمەڵگە بێت بۆ کۆنترۆڵ کردنی
دەلگەرمی و زیادە پۆیی تاکە کەس.⁽²⁾

ئە و دەزگایانە ی هەول دەدەن بۆ کۆنترۆڵ
کردنی توندوتیژی خەزان نمونە و شیوازیکی
پێش - سەرکەوتن و خۆسەلماندن بۆ جۆریك
لەئینستیتیوتە پەسپۆرەکانی کۆنترۆڵی
کۆمەڵایەتی کەوا لە لایەن رۆس و
ریفۆرمیستەکانی تەری "سەردەمی
گەشەسەندنە وە" پێشگەیریان لێکراوە. ئەم
دەزگایانە زۆر نمونە یی بوون و کۆمەڵە ی
پاراستنی منداڵ بوون لە توندوتیژی (Societies
for the Prevention of Cruelty to
children) لەمەودوا بە کورتی و بەم شیوە یە
SPCC ناو دەبرێن و لە ساڵانی 1870 وە
دەستیان بە کارکردووە، لەسەر وەختی
بە ئاگاها تە وە یەکی توندی جیهانی دا بۆ
سەتەمکردن لە منداڵ. ئەوان وەك هەولێکی
ئەخلاق - خەرخوازی - سزا ئامیز دەستیان
پێکرد کەوا خاسیەتی ریفۆرمە هەلێژاردە و ئاکارە
پوختەکانی سەدە ی نۆزدە یەم بوو، کە بەگە یی و
گازندە بوون لە کێشە و گرفتەکانی بەدەر و شتی و
خراپە کاری و بەدەمەستی. ئەم مۆرکە بە زۆری
بە سەووک تەسپروانی نی کۆچکردووەکانی
immigrants دەگرتە وە کەوا بەشیکی گەورە ی
ئامانچ و مەبەستی ریفۆرمیستەکانیان پێکدەهێنا.
لە ساڵانی سەرهتای سەدە ی بیستەمدا

SPCC پهلان بۇ ئەركى بەربلاو كوتا بەننئازى چاككردى زيان و گوزهرانى خىزان و پەروردهو بەخىوكردى منداڭ بەپىي مۇدىللىك لەپاكرتنى بارى تەندروستى خىزان، نەك چارەسەركردنى تەنھا نەخۇشىي خىزان. وەك باسلىك لەگۇران و جياوازييەكى كەم، دەزگاكانى پارىزگارى لەمنداڭلى سەدەي نۆزدەيەم خۇيان وەك سەروو ياسا دەبىنى و سزاي خراپەكارىي تاييەتيان دەداو منداڭلانىان لەمەترسىي ديارىكراو دەپاراست و تا سەرەتاي سەدەي بىستەمىش ھەر بەردەوام بوون لەسەرپەرشتى كردن و ئاراستەكردنى زىيانى ئەو خىزانانەي كەبەلادراويان لەقەلەم دەدان.

ئەم جۆرە دەزگا و رىكخراوانە جىيى پلارو تاوانباركردن بوون لەلايەن كەسان و لايەنگرانى بىرى چەپخووزى نوپو New Left. لەويلايەتە يەكگرتووەكانى ئەمەريكادا "شەپۇلى دووهم"ى فيمىنىزم بە بەرفراوانى لەنىو ئەم چەپرەو نوپىيەدا گەشەي كرد، بەقۇستەنەوہى دزايەتىكردنى پسپۇران و گریمانەي ئەوہش كەوا كۆنترۆل كردنى كۆمەلايەتى خۇي لەخۇيدا ئامانجىكى بەرپرسيارە.

رەخنە و رەخنەكارى بەتاييەتى بۇ بوارەكانى يارمەتى دەولەت welfare state ئاراستە دەكرا، وەك فرياكەوتنى منداڭلى ناكام Aid to Dependent Children (شىوہ يارمەتییەكى حوكومەتە دەدرىتە دايكى سەلت لەويلايەتە يەكگرتووەكاندا) بۇئەوہى دەولەت توانا و ھىزىكى بۇ پرەخسى بۇ سەرپەرشتى كردن و بەدەمەوہچوونى زىيانى تاييەتى ژنان و مامەلەكردن لەكاروبارى تەندروستى (جەستەيى و دەروونى) كەوا كارى كۆنترۆل كردنىان بەزۆرى دۇ بەياخىبوون يان ملکہچ نەكردن ئاراستە دەكرا، بەتاييەتى لەنىو ئافرەتدا. رەخنەكان بەعادەت "ئىمە" و "ئەوان"ى جىيادەكردەوہ وەك چەوساوەو جەسپنەر، چەشنى پەيوەندىيەكى

دابەشبوون بەسەر دوو شىوہدا. ئەوان وای بۇ دەچوون كەوا كۆنترۆل كردن كارىكى لەباربووہ سەبارەت بەو شتانەي بەرژەوہندىيان بووہ بۇ تاقمىكى دەست بالاو كارىكى نەشياو يان رووخىنەر بووہ سەبارەت بەو شتانەي بەرژەوہندىيان تىدا نەبووہو لاوہكى بوون. زۆرى ئەم رەخنەي لەمەر كۆنترۆلى كۆمەلايەتى پى لەوہ دەنىن كەوا ئەو سوودانەي لەئەنجامى ئىجرائاتى لەم چەشنەوہ دىنە كايەوہ وەك بيمەي بىكارى unemployment insurance يان رىكخستنى پەيوەندىي تەلەفۇن و فاكس و تاد Telicommunication. شىوازي ئەوان بىو ھەلسەنگاندنى ئىجرائاتى لەو بابەتە بەشىوہيەكى ئاسايى دوو لايەنە بوو و جياوازي لەنىوان چاككردى و كۆنترۆل كردنى كۆمەلايەتيدا، ئەو مافو ئىمتىازانەي لەخوارەوہ داوا دەكرىن، ناپەزايى دەربىرپىن لەسەر ئەو ئەرك و زەحمەتەي بەپىي سەرو بەرگرتنىكى تاييەتى سوود بەوانەي سەرەوہ دەگەيەنى⁽³⁾.

ئەو فيمىنىستانەي كەوا بەزۆرى ئەم خەتەي رەخنەيان لەسەر كۆنترۆل كردنى كۆمەلايەتى دووبارە دەكردەوہ، ئالوگۇرپيان بەپرەگەزو توخم و چىن دەكرد لەجياكردنەوہى لايەنەكاندا. رەخنەكانى يەكسانى خوازىي دژە كۆنترۆلى كۆمەلايەتى ھاوكارىي كردووەو گونجاوہ لەگەل پشتگوئى خستنى مېژووى چىو ئالۆزى سەرقال بوونى بەشالاوى كۆنترۆلى كۆمەلايەتییەوہ، لەرىفۇرمى ئەخلاقيدا بەبزوتنەوہى (دژە لەشفرۆشى) و دژە بەدمەستى لەشالاوہكانى مېژووى پەرەسەندوودا بۇ چاككردى نەرىت و عادەتى زيان و خەرج و مەسرەفى ھەژاران، لەشالاوى پاسادانانى پاراستنى پيشەسازى و كاروبارى ئىجابيدا، ئەمپۇش لەشالاوى دژە بەرەللاييدا يەكسانى خوازەكان بەزۆرى مەسەلەي

كۆنترۆل كىرىدى بىر وكراتى و پىشەيى و حوكومى دەور ووزىتىن. (4)

لەويلايەتە يەكگرتوۋەكاندا ئەو فېمىنىستىكەنى كەپادىكالن (چونكى لەناو خۇياندا زۆر دابەش بوون) لەھەولتى سەرزەنشەت و ناپەرەزايى دەربىرىندان دەرھەق بەرزووتنەوہيەكى گەورەي فېمىنىستە لىبرالەكان (كەبەفېمىنىستە بۆرجوازيەكان دەناسرىن) بۆ ئەم نەرىتە. ماركسىيە چەپەكانىش دىنەي لىكدانەوہو بۆچوونىك دەدەن كەوا ئىدانەي فېمىنىزىمى بۆرجوازيى سەدەي نۆزدەيەم بىكات لەبەرئەوہي بناغەكەي چىنەكانى ناوہپاست بوون و تەنھا بەرپىفۆرمى ياسايەوہ گرتبوى، بۆ نمونە وەك مافى دەنگدان (5). يەكسانى خوازە چەپەكان سكالالى ئەوہ دەكەن كەوا يەكسانى خوازە لىبرالەكان (جاران و ئىستاش)، لەھەولدانىاندا بۆ رەخساندىنى پىشكەوتن و ئىمتىازدان بەژنان بەبوونى زنجىرەي ھەرەمى، پىشكىرىي كۆنترۆلى ياسايى و پىشەيىان كىردوۋە وەك ھۆكارىك بۆ چارەسەركىردنى كىشە كۆمەلەيەتتەكان. كەواتە چارەسەركىردنى كىشە لەلايەن ئەم فېمىنىستە لىبرالانەوہ كارىكى ھەلەو خۇخەلەتتەن بوو، چونكى ئەوان تەنھا خەرىكى تاكە كەس بوون، لەكاتىكدا كەئىمە چارەسەرى بەكۆمەلى داھىنەرمان ھەيە بۆ تەنبايى و داپران و، ئاكارى خۆتتەكشكاندن و ھەلسوكەوتى ئامرازى و خۇبەزل زانين، توندوتىژى سەرجادە، بەدپەروشتىي گىشتى، پىشكىگوى خىستنى پىرو بەتەمەن، ئىستىغلال كىردن بۆ قازانچ و بازىرگانى. راستىكەي فېمىنىستى سەربەگىشت تاقىم و باوہرە سياسىيەكان بەر ھەمان دژوارى و بەدروختنەوہ دەبوونەوہ: ئىمە چەمك و بۆچوونى بەرۋاوان و جىھانگىرىمان ھەيە بۆ ئەو مافو سەربەستىيەي ئافرەتان داوايان دەكەن و مافگەلىكى بەو فراوانىيە دىكارىكراو ناگونجى لەلايەن

كۆمەلگايەكى بچووكەوہ داكۆكىيان لىبىكرىت. ئەوان پىئويستىيان بەكۆنترۆلى ئەندازە گەورەيە.

سەرەپاي ئەوہش، ئەم مافانە لەپاستىدا كارىگەرىي (زانستىيان) لەسەرە، بىجگە لەوہش كەئىمە وەك كارىكى پىروفتىشئال تەماشاي دەكەين.

لەيارمەتىدانى مندالدا child welfare روون و ئاشكرايە كەوا (مافەكان) كراونەتە چەمكىك لەسەر بناغەي ئەگەرەكانى گۆپرانى مېژووىي. كاتى كەچاودىرىي پىزىشكى، پەرۋەردەو فېركىردن، خواردنى باش و جلوبەرگى رىك وپىك دابىن دەبن ئەوہ لەلايەن دەزگاي يارمەتىي مندالانەوہ وەردەگىرىن و بەھەمان شىۋەو بىھىچ سەلەمىنەوہيەكىش لەلايەن ھاوولائىانەوہ، وەك سەلماندىنى (مافەكانى) مندالان.

كارىكى ھەلەو پىر ناتەواويە بۆ رادىكالەكان كەداواي خۇپارىزى بىكەن لەدژوارى و درۆ دەلەسەي فېمىنىستە لىبرالەكان لەبەكارھىنانى دەولەتدا بۆ مسۆگەر كىردنى مافەكانى تاكە كەس.

سەنوردار كىردنى ئەم جىاكارىيە نەرىتى فېمىنىستىكى چەپ لە لىبرالىك زۆر بەزەحمەت روون دەبىتەوہ لەسالانى 1980 داو ھىرشى لابلالى راسترەو بۆ سەر يارمەتى دەولەت state welfare دەستى پىكرىد بۆ بىردنەوہي گرەوہ سياسىيەكان و ھىزى پالئەر. لەم حالەتەدا چەپەرەوہكان كەوتنە داكۆكى كىردن لەپىرۆگرامى فىراكەوتنى مندالانىي ناكام Aid to

Dependent children كەمايەي رىق و قىنىكى زۆرى فېمىنىست بوو دەسال لەوہوپىش. فېمىنىستە سۆشىالىستەكانىش بوون بەھاوپەيمانى فىدراسىۋنى پلانى باوك و دايكان Planned Parenthood Federation بۆ بەرگى كىردن لە(ھەلپژاردە choice)، (وەك لىبرالەكان دروشمى مافى لەبارچوونىان

به رزكرده وه له ويلايه ته به كگرتووه كاندا) و ده سال له مه وپيش ئيمه هيرشمان ده كرده سهر پشتگيريى نه وان له سياسه ته كانى كونتروللى دانىشتوان (السيطرة السكانية) ئيمپرياليستى نوئى، به نه زوك كردنيشه وه. كاتى كه هه زارى و ئيجرائياتى زياد كردنى باج، بودجهى شاره وانیه كان و ده وله تى تيكدا ئيمه ده بوو به رگريى له و خزمه تگوزارييه بكهين كه له لايه ن ده وله ته وه پيشكهش ده كرا كه چى ته نانه ت ته ئكيديشمان نه كرده وه له سهر جياوازي كردن و سه رپى شوپ كردن كه وا له راستيدا دابهش كردنه كه يان نه مانه يان تيدا بوو. ره خنهى چه پخوازى نوئى بۆ كونترول كردنى كۆمه لايه تى و بۆ به ره م هينانى بوژانه وهى ئابوورى فه راموش كرا و حوكوممه تى ليبراليس به شيوه يه كى كاتى خرايه لاه.

ئهم مه سه له يه چاكترا و ابو نه خريتته لاه به لكو پيدا چوونه وه بوايه. ره خنهى ده ست بالايى له پووى كارى كۆمه لايه تى و خزمه تگوزاريى مرؤفايه تيبه وه، بيروكراتى و پرؤفيشنال هه له نيه به لكو ناته واويى نه وه بوار به هه ندى لادانى جيدى ده دات. من ئيسا كيشه يه كى ميژوويى به كورتى ده گيرمه وه، كه يه كيكه له وان هى كارى كردووه ته سهر بير كردنه وه م له باره ي كونتروللى كۆمه لايه تيبه وه.

سالى 1910 خيزانيكى به ره چه له ك خه لكى سوريا، له بوستن تووشى كيشه يه ك بوو و له ريگه كۆمه له ي ماساچوسيتس بۆ پاراستنى مندا له توندوتيزى

Massachusetts Society for the prevention of Cruelty to Childern.

كه له مه ودا به MSPCC كورتى ده كهينه وه، هاته ناساندن به هوى مامه له خراپى و سته مكدنه وه له كچيكي سيانزه ساله له لايه ن داكه وه. ئيمه ليژه دا خيزانه كه

به خيزانى كاشى ناودينين. مسته ركاشى ده ميك نه بوو مردبوو به هوى ريخوله كويزه وه. پيشتريش خيزانه كه وه ك گه لى كوچكردووى تر چه ندين جار له نيوان سوريا و ويلايه ته يه كگرتووه كاندا هاتوچويان كردووه. نه وان دوو مندا لى تريان له سوريا به جيھيشتبوو له لاي باپيرو نه نكيان له باوكيان ه وه له بوستن بيچكه له (كچه قوربانيبه كه)، كه له مه ودا به فاتممه ناوى دينم، كورپكى ته مه ن شهش سال و كچيكي ته مه ن سى ساليش له خيزانه كه دا بوو و خاتوو (كاشى) ش سكى هه بوو. نه وى كه شكاته كى كردبوو خوشكى ميژده كى بوو و راستيكه شى هه موو خزم و كه سو كارى باوكه كه حه زيان له خاتوو كاشى نه ده كرد. ئيديعاكانى نه وان له لايه ن كۆمه له ي ماساچوسيتسه وه MSPCC

تۆماركراو ليكولينه وه يان تيدا كرا كه وا خاتوو كاشى به دار يان به كورسى له فاتمى دابوو و گوچكه ي بريندار كردبوو و نه يه يشتبوو بچيته وه بۆ قوتابخانه و خستبوويه به رثيش كردن له مالا داو هه رچى كارى ناوما ل هه يه دابووى به سه ري داو چاوديري كردنى هه ردوو مندا له بچووكه كاشى پى سپاردبوو. كاتيكيش فاتممه نه خوش كه وتبوو داىكى نه يه يشتبوو بچى بۆ نه خوشخانه. رقو ناحه زى كه سوكارى باوكه كه ته نها هه ر به شكات كردن له مامه له كردنى نه شياوى داىكه كه وه بۆ فاتممه نه وه سستا به لكو مه سه له ي مافى چاوديري كردنى مناله كانيشى له بنه رته دا گرته وه.

نه وان هه وليان ده دا كه وا چاوديري كردنى مندا له كان له دواى مردنى باوكيان ه وه به وان بپري و بيانويان نه وه بوو كه وا (له سوريا دا مافى ژن له چاوديري كردنى (مندا له كانى) يان ده سته سه ردا گرتنى كه لوپه لى ناوما ل نه سه لميژاوه). هه روه ها به پى دابو نه ريتى نه وان باپير له باوكه وه هه قدارى مندا له كانه و ئيسا نه وه ئهم هه قداريبه ده دا به كورپكه ي ترى

که مامی مندالەکانە. ئەوان رێک وەرەوان چاوەڕێی ئەوە بوون کە خاتوو کاشی ملکەچ بێ بۆ ئەم مافەیان و باری ئابووری گران و دۆخی کۆمەڵایەتی و کەوتوووەتەو کەپازی بێت. شکاتکارە کە خوشکی باوکی مندالەکان بوو و خاوەن خانووی ئەم مندالانە و دایکەکیان بوو، کەوا لە تاقە ژووریکی خراپی بێ ئاودا دەژیان و دەبوو بچیتە نهۆمی خوارەو و بۆئەوێ ئاو بباتە سەرەو. لێرە خەزم و کەسوکار هیچ یارمەتیەکیان نەدەدا پاش ئەم کۆست کەوتنە، زۆر ناتومیدبوو و بۆئەوێ بتوانن بژین چووە سەر کاری عەتاری گەڕۆکی مێردە کە کەوا کاریکی نزم و توپەرەات بوو. بەمجۆرە دەبوو فاتمە لە ماله وە بمینیتەو و چاوی لە مندالەکانەو بێت.

کاتێ کە خاتوو کاشی ملی بۆ داواکاری ماله خەزوورانی نەدا، ئەوان پەنایان بردە بەر ناو بژیوانێک، کە دەم سەپییەکی کۆمەڵگەیی سورییەکان بوو و رۆژنامەییەکی عەرەبیی لەبۆستن دەردەکرد بەناو (سوریای نوێ) وە. ئەنجام کێشە کە چارەسەر نەکراو گەیشته دادگا و لێرەدا خەزما کێشە کەیان دۆراند چونکە دابونە ریتی چاودێری کردنیان پێچەوانە و ئەوێ ویلا یەتە یە کگرتووەکان بوو کەوا ژن مافی چاودێری کردنی مندالی هەیه. بەلام لەگەڵ ئەوەشدا هەر بەتەواوی نەپرایەو و کێشە کە جۆرە هاوسەنگییەکی لەخۆگرت و فاتمە هەندێ جار دەپارایەو کە لە دایکی دوور بخریته وە کاتێ دووری ش دەکەوتەو ديسان دەپارایەو بۆ ئەوێ بیگێرنەو لای دایکی. لە دوایدا هەرچۆنێک بوو خاتوو کاشی مافی چاودێری کردنی بردەو بەلام یارمەتی مادیی دەست نەکەوت بۆ ئەوێ بتوانن سەر بەخۆ مندالەکانی پێ بژین. بەم جۆرە وە کە چەندین کێشە جەورو سستە مکردن لە مندال، کە قوربانی تییدا سزا دەدری، فاتمە نێردرا بۆ

یە کە لەو مالانە کە دەزگا و رێکخراوە خێرخوازانەکان بەرپێوەیان دەبردو لەوێش خەزم و کەسوکاری وایان دەبینی کە مامەلە و کاشی لەگەڵ نەکراو و ديسانەو توشی زۆلم و سستم بوو تەو.

ئەگەر ئەو چیرۆک و بەسەر هاتە لەویدا بوو سستایە لەوانە بوو کە سێک مەراقی ئەوێ هەبوا یە کە کێشە کە وابینێ گوا یە خاتوو کاشی تارادە یە کە لایە لەسەر نەبوو و لەوانە یە ناویە ناو ناچاری ئەو مامەلە کردنە سەختە بوو بێت و باری قورسو و سەختی وای کرد بێت میزاجی لەجیدا نەبوو بێت. بەلام سیانزە سال دواتر لە سالی 1923 دا، دوو م کچ کە ئەوکاتە شانزە سال بوو، لە لایەن (سەر دانی کە رێکی قوتابخانە یەو) هیئەراو بۆ کۆمەڵە و ماساچوسیتس MSPCC بۆ ئەوێ شکات لە دەست زۆلم و سستم دایکی و فاتمە و خوشکە گەورە و بکات کە ئەوکاتە شووی کردبوو. لە سالی 1910 وە کچی دوو م نێردرا بوو وە بۆ سوریا و رەنگە خاتوو کاشی وازی هیئەبێت لە هەول و تەقەلای مندال بەخێوکردن. کچە هەژدە مانگ بوو گەرا بوو وە بۆ ویلا یەتە یە کگرتووەکان و تەماشای کردبوو دایکی نیازیە بە ناچاری شووبکا بە کابرایەکی لاوەکی. کچەش خوینی بە کراسە کەیدا کردبوو و وتبووی کەوا دایکی لێیدا وە خوینی لووتی پێژاندووە. پاشان یە کە لە دەزگا کانی کۆمەڵە و ماساچوسیتس چاوپێکەوتنی لەگەڵ خاتوو کاشیدا کرد، کە ئەو دەمە بە ئاشکرا هەلسو کەوتی دۆژمنکارانە بوو و سوور بوو لەسەر ئەوێ کە هەر کاتێ بیەوێ لە کچە کە دەدات و بە کەیفی خوێ لەگەڵی دەجووڵیتەو.

ئەگەرچی هیچ کێشە یەکی تاک نمونەیی نیە بەلام بە حوکمی ئالۆزی کێشە کە ی خێزانی کاشی، ئەمەیان وە ک نمونە ی حالە تیکی گشتیی

خوځی ده خاتنه پووې به رد د وام بڼه و به رد دی له سهره. له م کښه په دا گرانه پټنسه یی قوریانیه کی جیاکار بکویت. خاتوو کاشی ته نه قوریانیی ښه به هڅی د لېرېلو و ښوون کوفنی و دایکایه تی سته تی و مسسه له ی پاتریارکی و خه زوورانی ناخه زیه وه. نو کچه که ی خوځی مسه چه وساندې وه. مسه له یه کی مسه سامه کړیښ تیه که خاتوو کاشی خوځی مسه چه وساره بیتو به رد د وام تووړو توندوتیښ بیت، به لام زمان پارووی و مسه زایي فیمنیست سه باره ت به توندوتیښی خیزان به زوی حق له لاهو دی نه م باره ناوړه نادان.

راستی که ی علویستی خاتوو کاشی به رانېر به فاته ده بی وک مسه له یه کی پاتریارکی ته ماشا بکویت. وک ته و دی که مفدا ل ده بی خزمه تی یاوکی دایک بکن نه که به پیچهاو نه وه (۵). نه م بولوه ی نه ریتی پاتریارکی خزمه تی خاتوو کاشی کړنوره، به لام له لایه کی کړنوره به زړه وندی گشتی کړمه له چه وساره که که لیره دا کړچ کړنوره سوریه کان وک ربه رد که یان (که پیاوړه پیتی بزړیوایه) دهریده پیتی، به زوی دژ به ماضو خواسته کانی خاتوو کاشی (هروه ما ژنای تریښ)، نه و نه ی نه و ژنایه کی کښه کانیان چورته دوزگا هه لېرېر د کانی چه شېښی کښه له یی ماساچو سیستس وه MSPCC. زوا له وهش به جینیبه گمر که سیټ وای بی بیت که و کچه کانیښ نه کتری نه م درلایه پوون، که و به ره له سستی ویستو خواستی دیکیان کړنوره وک گیانی ده سه لاندی تریبی پیاو له کچه لکادو له به شیکېشدا وک نه نه جامیک بی کاریکه ریتی تایدیای جیهانی نړی New World هه ست به کار تیکرنیک ده کرا که و کونجاو پو له کال گیانو خواستی نه غمېبیا ندا بهو پینه ی خویان خاوندی ته وای خویان پوون. لیره هېچ کام له و

ره ختمو رهغه کار بیانه ی کلن ترولی کومه لایه تی نه پاتوانی به بکړنه وه له کال هه ولدن و کڅلشی ناوړی خیزانی کاشیدلو هېچ ریگه یه کی و که نه یانچه و سینې پوره نه پتوانی (ماله کانی) فاته به پیاوړی.

فیمنیښم و سته مگردن له منډال

نیلری فیمنیست به گشتی و میزوی نافرته به تاییه تی پیوستیان به نینو بچوونیکس پتر ناوړه هیه بی کورترو ل کړنسی کچه لایه تی کښه کان، جوی ته و دی خیزانی کاشی پیوستیان پیتی پوون. نه و نه ی به قوریانی کړن له و دی که بلوه له نیر نه ریت و ری هسنبیښی فیمنیستد، له لاهو ی بیست سالی راپورنودلو لطار بی وده سف کړن و شیکرته و دی نه و پیکهاته بونیا دانه ی ده سه لای پیاو، پیوسته نیپه ریکرن.

ننسا ننه به شپولزکی د لغو تر دهرولینه هه وای و کڅلشی نافرته ان بی هاوکاری کړن و خړگوندن له و دی به ره له سستی کړنسی لیرده کانی ده ست بالایی پیاو.

هه نکانان بی پیغمه به تاییه تی گران که و توه ته وه له و روولنه وه که په یوه تدبیان به میاسه تی کومه لایه تی و توندوتیښی خیزانه وه هیه، به هڅی نه ریتی پیاو سهر کوونکرنی قوریانییه وه. به رگری کړنسی نافرته دژ به توندوتیښی هنده پیوسته که و ده ترسین نه و باره ی ژنان له ده ست بیت وک (قوریانی) سیاسی و پیوست به باره تی پوون، نه که ننه پتی له نژدکاری (عدوانیه) ژنان خویان بنیښ. ناوړیبه کان له وه دان که ناسابی سین و گمورن. چونکه نه وای وک دایک قوریانی و قوریانیډرن، بیده سه لانت، و پشت و نه ناشن، لاوړو به تواناشن له هه مان کاند.

ئەگەر تېۋرىي فېمىنىست پىۋىستى بەدىدىكى تازەى كۆنىترۆلى كۆمەلەيتى بىت، ئەو بەركىرنەو لەبارەى ستەمكىرن لەمىندال، لەپاستىدا ئەو دىدەيە. كىشەكانى ستەمكىرن لەمىندال ئەو ناسۆرىيە دەردەپىن كەوا هېچ بگرەو بەردەيەك ھەلناگرى و پىۋىست بەو ناكە، ئەو كارانەى كەوەك چارەسەر پەپىرەوى دەكرىن پىدەچن خۇيان خۇيان لىكبدەنەو. بەھەرچال ئاوپىدەنەو ھى كارمەندانى كۆمەلەيتى ھەولدانە بۆ (رزگاركرى) مىندالان و چاككرى باوك و دايكىان و مىن زۆرشتم ھەيە دەرىبارەى رەچاوكرى ئەو ھالەتە. ھېچ كەسكىش ناتوانى داكۆكى لەپى و شوىنى سەلامەتى بكات سەبارەت بەو مىندالانەى بەجىگەى خەوتنىانەو شەتەك دەدرىن، چەندىن رۆژ لەنىو نوپىن و بەرەى پىس و بۆگەندا بەجىھىلراون و لەبەر سەرما ھەلگورماون. لەو ھەش زىاتر، مىندال لەكۆمەلگەى نوپدا، بەپىچەوانەى ئافرەتەو، تەنەت ئەگرى سەربەخۇي كۆمەلەيتى و ئابورىشىان نە.

سىياسەتتىكى كۆمەلەيتى باش تارادەيەكى باش دەگونجى كىشەى لەژن دان رەچاوكات بەپشتگرىكرى ژنان بۆ بەجىھىشستنى بارودۇخى ستەمكارىي يارمەتەيان بدرى و بۆنەو ھى بەئاسودەيى و دابىن كرىنى رىزو جورمەتى پىۋىست بەپى پىا و بژىن و سەرنجىان بۆ ئەو رابكىشىن كەوا خەلكى تر بەپىزەو تىيان دەپوانى. كەوابو ئىستا ئەو رۈنە كەچۆن كەسك دەتوانى و رەو توانايەكى لەو چەشنەش بداتە مىندالان. ئەگەر ئەوان (مافى) خۇيانىان پىرەو ببىنرى ئەو دەپى خەلكى گەرەيان كۆمەل قسەيان بۆ بگەن.

ئەو ئافرەتەى كەكارى سەرەكىي باوك دەكەن و پەيۋەندىيەكى توندوتۆلتى سۆزىان بەمىندالەو ھەيە، لەمىلانى و تىكۆشانى سەدو پەنجا سالى ئەم دوايەدا مافى چاودىرى كرىنى

مىندالانىان پىرەو. ئىستا ئەوانەى كەوا ستەم لەمىندال دەكەن و پشتگوپىان دەخەن بەزۆرى ئافرەتن. راستىگەى ستەمكىرن لەمىندال ئىستا پىر سەرنجى فېمىنىستى راكىشاو، چونكە لەمەدا ئىمە بەرەو پووى رىو توپەيى ژنان و دەسەلاتى ستەم دەپىنەو.

بىجگە لەو ھەش ستەمكىرن لەمىندال دياردەيەكى پەيۋەندىدارە بەرەگەزى نىرو مپو ھى پەيۋەندىشى بەچەوساندەو ھى ژنانەو ھەيە، بەلام پىا و يان ژن خەتاكەرن چونكە ئەو دابەشبوونى جنسىي زىادبوونى نەو دەنوپى. رىو كىنە لەمىندال ھەرگىز مەسەلەيەكى داپراو نە لەفاكتەرەكانىتر، چونكە ئەو لەسەر بنەماي نىرو مى بەرەم ھاتو.

كاتى كەوا رىكخراو ھەكانى مىندالپارىزى، مىندالان بەسەر دەكەنەو يان سەرپەشتىي چاودىرانىان دەكەن، ناسۆرىي زۆرتەر بەشى ژن دەبىت بەھوكمى دايكايەتى.

ئىستا لەم بىست سالى دوايدا بەھوى گرژى سەرتاپا گىرەو سەبارەت بەستەمكىرن لەمىندال و كەلەكەبوونى نووسراوى كلينىكى و ئامارو لىكۆلنەو لەسەر ئەم كىشەيە، رۆلى فېمىنىست پشتگوپى خراو و كەم بوو تەو. ئەمەش مەسەلەيەكى سەيرو ئاناسايىە لەسەردەمى شەپۆلى يەكەمى فېمىنىزمەو، بەتايىەتى لەماو ھى نىوان سالى 1880-1930 دا بزوتنەو ھى مافى ئافرەتان پەيۋەندىيەكى توندوتۆلى ھەبو بەكۆششى چاككرى يارمەتى مىندالەو. بەپىچەوانەو، دوو ھەشەپۆلى فېمىنىزم، كەزافىك بوو كىشەى ژنى گەنج و بى مىندال زۆر بەقورسى كارى تىكردبوو، بەكەمى بايەخىدا بوو بەمەسەلەى مىندال. ئەم كەمتەرخەمىيە بوو بەدياردەيەكى بەرچا و لەنىوان ژنانى رادىكالى چالاكدا لەويلايەتە يەكگرتوۋەكاندا، بىجگە لەلىشاۋىكى پەلامار بۆ

formative years of North American Sociology 1883-1922 (Basic Books, New York 1974) 203 ff.

3- John Ehrenreich, *The Altruistic Imagination: ■ History of Social Work and Social policy in the United States* (Cornell University Press)

4- راستیه‌ک‌ه‌ی لی‌ک‌دان‌ه‌و‌ه‌ی با‌وی ئ‌ه‌م می‌ژ‌و‌ه‌، چون‌ک‌ه‌ به‌گون‌جا‌وی له‌لای‌ه‌ن فی‌مینی‌ست‌ه‌کان‌ه‌و‌ه‌ گ‌فت‌و‌گ‌وی له‌س‌ه‌ر نه‌ک‌را‌و‌ه‌و‌ بو‌وه‌ به‌د‌ژ‌ه‌ فی‌مینی‌ست‌ه‌. ب‌ۆ نم‌و‌ن‌ه‌ ب‌روانه‌:

Christophes Lasch, *The culture of Narcissism* (W.W. Norton, New York 1976).

5- ئ‌ه‌م دید‌و‌ب‌ۆ‌چ‌و‌ن‌ه‌ له‌لای‌ه‌ن Zillah Eisenstein ه‌و‌ه‌ ره‌خن‌ه‌ی کاریه‌ری لی‌گ‌یرا‌و‌ه‌ له‌کتی‌بی:

The Ridical Future of Liberal Feminism (Longman, New York, 1981).

6- ب‌روانه‌ دواتر ب‌ۆ پیناس‌ه‌کرد‌نی پات‌ریارکی‌ه‌ت‌.

چا‌ودیری‌ی من‌دال‌و‌، له‌م چه‌ند سا‌له‌ی دو‌ایش‌دا، د‌ژ‌ به‌چه‌وس‌سان‌د‌نه‌و‌ه‌ی جن‌سی‌ی من‌دال‌ان‌. تی‌و‌ری‌ست‌ه‌کان‌ی یه‌ک‌سانی خ‌وا‌ز له‌کی‌شه‌کان‌ی زا‌و‌زی‌و‌ ری‌ک‌خ‌ست‌ن‌و‌ سه‌رو‌به‌ر گ‌رت‌نی ک‌ۆمه‌لایه‌تی‌و‌ دای‌کایه‌تیان ک‌ۆلی‌بو‌وه‌و‌ه‌، به‌لام ئ‌ه‌زم‌و‌ونی‌کی راست‌و‌ دروستیان له‌س‌ه‌ر په‌روه‌رده‌کرد‌نی من‌دال‌ نه‌بو‌و‌و‌ بز‌و‌وت‌نه‌و‌ه‌ک‌ه‌ به‌ته‌وا‌وی کاریه‌ری‌ه‌کی وایان دروست نه‌کرد‌ که‌وا بو‌اره‌کان‌ی یارمه‌تیدانی من‌دال‌ قسه‌و‌ بێنه‌و‌ به‌رده‌ی ته‌واویان له‌س‌ه‌ر ب‌ک‌ری‌ت‌.

کاتی‌ ک‌یش‌ه‌ی له‌م باب‌ه‌ته‌ با‌س ده‌ک‌ری‌، به‌زۆری گ‌ریمانه‌ی ئ‌ه‌وه‌ د‌یت‌ه‌ پ‌یشه‌و‌ه‌ که‌وا سو‌ود‌و‌ به‌ر‌ژه‌و‌ه‌ندی‌ه‌کان‌ی ژ‌ن‌و‌ من‌دال‌ ه‌ه‌میشه‌ هاوکات‌و‌ یه‌ک‌تر ته‌وا‌و‌که‌رن‌، ئ‌ه‌مه‌ش گ‌ریمانه‌ی‌ه‌که‌ نه‌ک‌ ه‌ه‌ر راستیه‌کان‌ی سه‌ته‌م‌کرد‌ن له‌من‌دال‌و‌ که‌مه‌رخه‌می کرد‌ن به‌ره‌نگاری ده‌بی‌ته‌و‌ه‌ به‌ل‌کو‌ ه‌ه‌ندی‌ ج‌اریش پ‌ی‌ویستی خ‌زمه‌ت‌گ‌وزاری چا‌ودیری‌ی دای‌کایه‌تیش له‌پینا‌و‌ پاراست‌نی من‌دال‌دا ئ‌ه‌و راستیه‌ ده‌سه‌لم‌ینی‌.

سه‌رچا‌وه‌: ک‌تیب‌ی

What is Feminism

Edited by:

Juliet Mitchell & Ann Oakley

به‌شی پ‌ین‌چه‌م‌. ل 63-70

په‌راوی‌ز/

1- E.A Ross, *Social Control* (New York 1901)

2- Helen Everett 'social control', *Encyclopaedia of the social sciences*, 1934; Herman

Schwendinger and Julia R. schwendiger, *sociologists of the chair: BBBB BBBB Radical Analysis of the*

گفتوگو يەك لەگەل ئەنتوانىت فوك

Antwanette Fouque دا

● و: سەھەند

دايكم و باوكمم بە ژيانىكى ئاسايى دەھاتە پېش چاۋ. ئەو ەى بەرپاى من ھاوسەنگى ى ئەم خىزانە باشەى تىك ئەدا ئەو جياۋازىيە بوو كە لەنتوان براۋ خوشكە كەمدا دەبىنرا. بۇ نمونە خوشكە كەم بۇى نەبوو سواری پايسكىل بىت، باوكم نەيدەھىشت ماكيار بكات، يان ھاۋرپىيەتى كورپىك بكات. ئەو ەى كەئىستا لەكۆمەلگا تەقلىدىەكانى خۆرەلاتدا دەبىبن و ەندى كەس بەرەفتارەكانى پىنچ سەد سال لەمەوبەرى بەراورد دەكەن، لەپاستىدا پەنجا سال لەمەوپىش لەباشوورى فەرەنسادا پىادەدەكرا. ئەو دەمە بۇ تەنھا جارىك كچىكيان لەگەل كورپىكدا بىبنىايە دەبوۋايە شوۋى پىبكردايە، بەلام ئەم بارە

* بايەخدانى ئىۋە بەمەسەلەى ئافرەت لەكوۋە سەرچاۋە ئەگرىۋ لەبنەرەتدا ھۆشيارى بەرامبەر بەئافرەتتى چۆن لاي ئىۋە سەرىيەلدا؟
— من لەناۋچەيەكى فەرەنسا ھاۋومەتسە دونىاۋە كەبەدرايەتىكردنى ئافرەت بەناۋيانگە. لەدورگەى كرس دا ئافرەتبوون دەكاتە نەبوون. بەلام لەخىزانەكەى ئىمەدا بارەكە جياۋاز بوو، باوكم پىاۋىكى دادپەۋەرۋەر و رەۋابىن بوو، لەۋانەيە ھۆى ئەمەش بگەرپتەۋە بۇ ئەۋەى كەخەباتكارىكى سىياسى بوو. باوكم رىزو سۆزىكى فرەى بۇ دايكم ەبوو، تابلىى عەدالەت پەرۋەرۋەر، گەرچى ەندى ئاسەۋارى تەقلىدى (ۋاتە كەلتورى پىاۋ سالارى) ى تىدا ماۋو. ژيانى

بەتايبەتى پاش جەنگى جيهانى دوهەم گۆپاۋ
تەنەت رەفتارى باۋكەم لەگەل مەندا كەچۈرۈدە
سال لەخوشكەكەم بچوكتەر بووم دۈاى جەنگ
پىم نايە قۇناغى بالقوونەو، ئازادانەتر بوو.
لەرۈى مافەكانىشەو پىگەى ئافرەتان پاش
جەنگ باشتربوو ئافرەتان مافى رادەرپرېنيان
هەبوو. بەلام هېشتا رەكەبەرايەتى ئافرەتان
لەكۆمەلگادا بەرچاۋ دەكەوت. بۇ نمونە بىرم دى
كاتى ھەندى لەھاۋپۆلەكانم دەيانويست بىن
بەفرۆكەوان يا كەشتىەوان يان بالۆيز، قبول
نەدەكران. تەنەت قوتابخانەى پلى تەكنىكىش
قوتابى كچى ۋەرنەدەگرت. مەن ئەم شتەنەم
دەبىنى ۋەمجۆرە پەيم بەبوونى پياۋسالارى برد.
ئەبى ئەۋەش بلېم كەدايكم ھەمىشە جەختى
لەسەر ئەۋە دەكرد كەپپويستە ئافرەت
سەربەخۋى ئابوورى خۋى ھەبى.

*چۇن پەيوەندىتان بەبزوتنەۋەى
ياخىگەريانەى ئايارى 1968 ەۋە كرد؟

- لەئايارى سالى 1968 دا لەگەل دووسى
ئافرەتى تردا گروپكى رۇشنېرىمان پىكەيتا.
ئىۋە دەزانن كەپووداۋەكانى ئايارى 1968
جۆرە شۇرپىكى بەسەر پەيوەندىەكانى ئافرەت ۋە
پياۋدا ھىتا. لەھەمان كاتدا سەرنجمان دا كە ئەم
شۇرپە ھەموو رەھەندەكانى ئەم پەيوەندىەى
نەگرتۆتەۋە تەنەا لەسنوورى پەيوەندىيە
سىكسىەكاندا بەكارە. ئىمە گەشتىنە ئەۋ
ئەنجامەى كەپپويستە سەبارەت بەم مەسەلانە
قسان بكەين، ھەربۆيە برپارماندا كۆمەللىك كۆپۈ
كۆبوونەۋە بۇ ئەم مەبەستە رىك بخەين.
كارەكەمان بەم سادەيىە دەستى پىكرد.

*ئەۋگروپە ھەمان گروپى "دەروون شىكارى
ۋە سىياسەت" بوو؟

- نەخىر، ھىشتا ئەۋكۆبوونەۋەيەمان ئەۋ
مانايەى بەخۆيەۋە نەگرتبوو. برىتى بووين
لەچەند نووسەرىك ۋەچەند دەرھىنەرىك، ھەروەھا
قوتابىەكى ئامادەيىشمان لەگەلدا بوو.
گفتوگۇمان سەبارەت بەھەموو شتىك دەكرد، ھەر
لەماركسىزىم ۋە ترۇتسكىسىزىمەۋە تاۋەكو
پەيوەندىە تايبەتىەكانمان ۋە پەيوەندىە
خىزانىەكانمان. گروپەكەمان زىاتر مەيلى بەلاى
لىكۆللىنەۋە سىياسىيەكاندا دەچسوو. بەلام
لەبەرئەۋەى ئىمە برۋامان ۋابوو كەدەبى بەتەۋاى
بوونمانەۋە لەسىياسەتدا بەشدارىين، ھەر بۆيە
لەتەۋاى رەھەندەكانى ژيانمان دەكۆللىيەۋە.

*ئايا لەۋكاتانەدا بەنووسىنەكانى سىمۇن دى
بۇۋارو فېمىنىستە ئەمريكايىەكان ئاشنا
بووبوويت؟

- زۇرنا، مەن كىتېپكى دى بۇ ۋارم
خويندېۋە، بەلام كىتېبى "رەگەزى دوهەم"ى
پاش چەند سالىك ھاۋسەرەكەم بۆى كرېم، مەن
زۇر لەگەل بۇچوونەكانى دى بۇ ۋاردا نەبووم،
يەكەم لەبەرئەۋەى كەلايەنكى گرنكى ژيانى
ئافرەت فەرامۇش دەكات كە ئەۋىش ژيانى ناو
مالىتى. دوۋەمىش لەبەرئەۋەى تەنەا
بەدەسكەۋتنى مافى رادان بۇ ئافرەت دەۋەستى.
ۋاتە ئەۋ برۋاى ۋايە ۋەختى ئافرەتان مافى
رادانىان بەدەستەيتا ئىدى "خەبات لەپىناۋى
ئافرەت" دا كۆتايى دى. ئىمە زانىارىيەكى
ئەۋتۇمان سەبارەت بەنووسىنەكانى فېمىنىستە
ئەمريكايىەكان نىيە.

كىتېبەكانى ماركس ۋە ئەنگلز كەدەربارەى
رەچەلەكى خىزان ۋە خاۋەندارىتى تايبەتى ۋە
دەۋلەتن، دەمانخويندەۋە. ھەروەھا كىتېبەكانى
لېنىن ۋە ماۋتسى تۇنگو ژۇرژ پولىتزرەيش.
بىگومان مەن جەزم بەخويندەۋەى كىتېبى
دەروونناسىش دەكرد. لەۋرۇڭگارەدا ئىمە

ئەوئەندە ئاشناي ئەدەبىياتى فېمىنىستى نەبووين،
ھەربۆيە مەن ھەمىشە دەلئىم كەفېمىنىست نىم،
چونكى ئاشناي نووسراوھەكانيان نەبوومو
بەمجۆرەش ناتوانم خۆم بەمىراتگريان بزانم.

* ئايا ئەو گروپەي ئىو، رۆژنامە، يان
گۆڧارىكى دەردەكرد؟ ئايا نووسىنگەو
سەنتەرىكتان ھەبوو؟

- نەخىر، ئىمە بۆ ناوچە جىاجىياكانى شار
دەپۇيشتىن، بەتايىبەتىش بۆ قەراغ شىارو،
ھەولمان دەدا كۆپ بىبەستىن، لەگەل ئافرەتاندە
ئەدواين و سەبارەت بەھەلومەرجى ژىيانى
رۆژانەيان پرسىيارمان لىئەكردن: ئايا
لەگەپەكەكەياندا باخچەي ساوايان ھەيە؟
پەيوەندىي خىزانىيان چۆنە؟ و ھتد... لەزانكۆش
كۆرمان سازدەكردو جارىكىيان نىكەي ھەزار
ئافرەت لەكۆپىكماندا بەشدارىيان كرد. ھەرئەو
دەمەش بوو بىرۆكەي دامەزاندنى بزاڧىك بۆ
ئافرەتان ھاتە گۆپى.

* پەيوەندىتان بەو گروپە چەپانەو چۆن بوو
كە لەبزوئەوھى ئايارى 68دا رۆلى سەرەكىيان
ھەبوو؟

- پەيوەندىمان باش بوو. ژمارەي ئەو
چەپانە كەم نەبوون كەھانىيان دەداين، يان بلئىن
بەچاوى ركەبەرەو سەيرى ئىمەيان نەدەكرد.

● بەلام ئايا ئىو بەھىزىك يا
بەبزوأتىكەو پابەند نەبوون؟

- نەخىر، بەھىچ كلۆجىك.
ھەندى جار رووى دەدا ھەندى لەگروپەكان
ئافرەتياي دەناردە ناومانەو تاپىزەكانمان
تېكبدەن و كارمان لىكەن. بەلام پاش
ماوھىەك ھەمان ئەو ئافرەتانە
لەرىكە ئەكانى خۆياندا دەستپىشخەرييان

بۆ پىكھىتئانى كۆمىسيۆنى ئافرەتان دەكرد.
واتە لەپاستىدا ئەمە ئەوھى دەگەياند كەئىمە
توانىومانە كار لەوان بكەين.

* ئىو خۆتان لەئىو بزاڧى ئافرەتاندە
گروپىكتان بەناوى گروپى "دەروون شىكارى و
سىياسەت" پىكھىناوھ. لەچ روويەكەوھ ئەم
پەيوەندىي ئىوان دەروون شىكارى و سىياسەت
بۆ ئىو گرنكى ھەيە؟

- بەپاي مەن لەبزوئەوھ سىياسى و كارە
سىياسىەكانى ئەو رۆژگارەدا چەندەھا نىشانەي
ئازاركىشئانى دەروونى و لادان و پەريشانى رۆحى
دەبىنرا. وا دەھاتە بەرچاوكەكارى سىياسى بەلاي
خەلكانىكەوھ قەرەبووى دەپپەپاندن و
بەرەللكردنى چەپاندنە رۆحىەكانە. ئەگەر ئەمە
وابىت ئەگەرى ئەوھش دەبى كەئەم دەپپەپاندنە
شىئوھى خەتەرناكى وەكو شىئى و تىرۆرىزمى
بەخۆيەوھ بگرى. لەم رووھو مەن و ھەندى
لەھاوكارانم بىروامان وابوو كەدەبى رەڧتارى
سىياسى كەسانىش بخەينەبەر توپىئەوھى
دەروونناسىيانە. كارى بىپىركردنەوھ، واتە كارىك
كەئەنگىزەكەي خۆيەتى، جىاوازيەكى ئەوتوى
لەگەل شىئىدانىيە.

مەن نالئىم دەروون شىكارى چارەي دەردە
كۆمەلەيەتىەكانى جىهانە، بەلام ئەبى بۆ
چارەسەرى كىشە كۆمەلەيەتىەكان سىوود
لەدەسسكەوتەكانى دەروون شىكارى و
دەروونشىكارەكان خۆيان وەربگرين.

* ئەو بوارانە چىن كەچالاكىتان تىاياندا
نواندوھ؟

يەككە لەگرنترىن كىشەكانى ئافرەتان لەو
رۆژگارەدا ئازادى لەكۆنترۆلى مئالبووندا بوو.
ئەم خواستەش لەناوھپۆكى نوو دروشمدا خۆي
دەبىنيەوھ كەبرىتى بوون لە: "جەستەمان

پەيوەندىي بەخۇمانەۋە ھەيە"ۋ"كەي ويىستمان
ئەۋكات منالمان دەبىي". راي ئىمە وابوۋ
كەدوۋگيانى بەبى خواستى ئافرەت ۋە ھەرۋەھا
منالېش بەبى خواست ھاۋسەنگىي ژيان
تېكەدەدا. ئەۋدەم لەفەرەنسادا ھېشتا كار بەۋ
ياسايە دەكرا كە لەسالى 1920 دا بېريارى لەسەر
دراۋو ۋ لەبارخستنى بەتاۋان دەناسى. بواريكى
دى كەزۇر پېۋيىستى بەبايەخ پېدان ھەبوۋ
مەسەلەي دەستدرېژى كەردنى سېكىسى بوۋ كەھىچ
ياسەيەك نەيدەگرتەۋە. لەسەرىكى ترەۋە ئىمە
بايەخىكى تاييەتمان بەمەسەلەي زمان ۋ، وشەۋ،
چۇنئىتى دەرېرىن دا كەھەموو ئەمانە مۇركىكى
پياۋ سالارېيان بەخۇيانەۋە گرتېۋو ۋ ھەۋلمانەدا
كەگوتراۋ لەۋ ھەلەنە پاك بىكەينەۋە.

*پەيوەندىي ئىۋە بەبزاڧەكانى ئافرەتانى
تەۋاۋى ۋلاتانى ترەۋە. چۇن بوۋە؟

— ھەر لەسەرەتاۋە پەيوەندىمان بەتەۋاۋى
بزوۋتنەۋەكانى ئەۋروپاۋە كەرد لەسالى 1970 دا
دېدارىكى ئەۋروپايىمان سازكرد.

جياۋازىيەكان كەم نەبوۋن. زۇربەيان
بەلايانەۋە سەيرېۋو كەئىمە گىرنگى بەمەسەلە
دەروۋنشىكارىيەكان ئەدەين. بزوۋتنەۋەي
ئافرەتان لەئەمىرىكا لەبزوۋتنەۋەي ئەۋروپا
لەپېشترېۋو. ئەم مەسەلەيەش ھەم يارمەتى
ئىمەي دەداۋ ھەم نىگەرانى ئەكردىن. يارمەتى
ئەداين چۈنكە سودمان لەدەقەكانيان
ۋەردەگرت ۋ نىگەرانى ئەكردىن چۈنكە دەرۋەتى
ئەزمۇۋنى سەربەخۇي لەئىمە دەسەندەۋە.

*سەبارەت بەئەزمۇۋنتان لەبۋارى
بلاۋكەردنەۋەدا بۇمان بدوۋن.

— سەرنجم دا زۇربەي ئەۋكەتېبانەي
دەربارەي ئەزمۇۋنى ئافرەتان دەنوۋسرىن لەۋلاتە
جياجياكاندا ناگەنە دەستى زۇربە. ئەۋكەتېبانەي

ئىمە چاپمان دەكرد پتر لەنوۋسىنى ئافرەتان
بوۋ، زۇربەشيان بىرىتى بوۋن لەشىيەرو چىرۇك
رۇمان. ھەلەت بايەخمان بەۋكەتېبانەش ئەدا
كەدەربارەي فېمىنىزم ۋ سۇسىۋلۇژىي پەيوەست
بەئافرەتان ۋ سېكىس بوۋن. ئەۋ چاپكراۋانەي
ئىمە لەسەر ئاستىكى فراۋان بلاۋنەدەبوۋنەۋە،
ھۆكەشى دەگەپايەۋە بۇ نەبوۋنى سەرمايەۋ،
ركەبەرىي كۆمەلگاۋ ھەرۋەھا ئەۋ راستىيەي كە
ئىمە ھىچ ۋەختى ۋابەستە نەبوۋن
نەبەدەۋلەتېكەۋە نەبەدەزگايەكى خاۋەن پارەۋ
سەرمايەۋە.

*بەرەنجامى خەباتى بىست ۋ پېنج سالاھى
بزوۋتنەۋەي ئازادىي ئافرەتان لەفەرەنسائو
جىھاندا چۇن دەبىن؟

— لەم بىست ۋ پېنج سالاھى دوايىدا، وېپاي
ئەۋكېشەۋ گىروگرتە زۇرانەي ھاتوۋنەتە رېمان
توانىۋمانە ھەندى سەركەۋتن بەچىگ بەيىنن،
ماڧى ئازادىي، ئىختيارمان بەرامبەر
بەجەستەمان ۋ، ماڧى يەكسانى. بەلام ئەبى
ئەۋەمان لەياد نەچىت كە ئەم دەسكەۋتانه
جىگىرىنن ۋ ئەبى بەردەۋام بۇ جىگىر كەردىيان
لەخەباتدا بىن. لەكۇنفرانسى پەكىن داۋ بەھۇي
فشارى چەند ۋلاتېكەۋە نىزىكەي سىيەكى
دەسكەۋتەكانمان لەبۋارى دوۋگىيانى ۋ،
تەندروستىي سېكىسى ۋ، ماڧى يەكسانى كەۋتە
بەر پىرسىيار. ئەۋ ۋلاتانە كەم نىن كەلاڧى ئەۋە
لئەدەن گوايە ئافرەتانيان ھەز ناكەن لەگەل
پياۋدا، يەكسان بىن. ئەمانە ۋلاتكەلېكن كەرزىمى
سەركۈتەر تىاياندا ھوكمپانەۋە دەۋلەت ماڧى
ئەۋەي بەخۇي داۋە كە لەبىرى خەلكى قسە
بكات. رەقىبانى تىرى ئەم ماڧە بەدەست ھاتوۋانە
گروپە راسترەۋە توندەكانى ئەۋروپان. ئەۋ
دوژمنايەتېي ئەۋان بۇ ماڧى ئافرەتان ھاۋشانە
لەگەل دوژمنايەتېاندا بۇ دىموكراسى. لەراستىشدا

دوژمنايه تيكردني ئهوان بۆ ئازادى و مافى ئافره تان له هه مان سه رچاوه ي دوژمنايه تي كردنيان ه وه بۆ ديموكراسى ريشه نه گري. به مانايه كي دى، مافه كانى ئافره ت به شىكى سه ره كي ه لهره وتى ديموكراتيزه بوونى گشتى كۆمه لگا. مه سه له يه كي ديكه ش ئه بى ئه مپۆ جه ختى له سه ر بكه ين مه سه له ي وه به ره يتنانى ئه و مافى يه كسانى يه يه كه به ده سته اتوه. واته ئه بى كارىك بكرى كه به شدارى ئافره تان له كۆمه لگادا به پاستى و نه ك هه ر له پووى مافه وه بگاته ئاستى به شدارى پياوان.

* له كتيبه كه تاندا "هه ردو ره گه زه كه هه ن" ئه و جياوازيان ه تان خستۆته پوو كه له هه ردو ره گه زه كه دا له ته واوى بواره كانى كۆمه لگادا هه ن، كه واته هيشتا ريگايه كي دريژمان له به رده مدايه ؟ - به ئى، هيشتا كارى زۆرماوه و زۆر بوارماون ئيشيان تيان ه كراوه. بۆ نموونه، ياساى سه ره كي ي فهره نسا جه خت له سه ر يه كسانى ژن و پياو ئه كات. به لām هه ر له پيشه كي ئه و ياسايه داو له شوينى كدا كه باسى "مافى پيرۆزو دوانه خراو" ئه كرى، قسه كه ته نها ئاراسته ي پياوان كراوه. ته نانه ت گه ر به ته نها لايه نى ره مزى مه سه له كه ش له به رچاو بگري، ئه بى بمانه وى ئه و رسته يه به جورىك بنووسرى كه ئافره تانىش بگريته وه، به تايبه تى كه ده شزانين ولاتى فهره نسا "په يمانى دژايه تيكردنى هه موو جور ه جياوازي دانانىك بۆ ئافره تان" ي ئيمزا كرده وه.

* ئه مپۆ ده بينين له ولاته ئه وروپاييه كاندا زياترو زياتر رۆلى ئافره تان به ره و پيشه وه ده چي. ئايا له و بر وايه دا نين كه له م ولاتانه دا خه ريكين ده گه ينه كۆتايى شه پرى نيوان هه ردو ره گه زى نيرو مى؟

- قسه كه تان راسته كه له ولاته ئه وروپاييه كاندا ئاماده گى ئافره تان شتىكى به رچاوو دياره. هۆى ئه مه ش ده گه رپته وه بۆ ئه وه ي كه ئافره تان له كاردا ليه اتوويى و شايسته يى خۆيان سه لماندووه و پياوانى كيش هه ن كه پشت گيرييان لى ده كه ن و پيزانىنى خۆيان له و رووه وه ده رده بپن. به لām له هه مان كاتدا كاردان ه وه ي ناب ه جى ي پياوانى كى تريش به رچاوده كه وى. ئه م ئاماده گيه ش ئه وه ده گه يه نى كه تا ئه و ده مه ي پياوان ده ست له رۆلى ئه مرو نه هيدهرانه ي خۆيان نه كي شنه وه، واته ئامانجى پتويست نه هاتۆته دى. پياوان كاتى ئاماده ده بن ده ست له م رۆله ي خۆيان هه لگرن كه تيبگه ن ئه م رۆله ئه مرو نه هيدهره يان له راستيدا رۆلى مناللىكى هه تا هه تاييه. ده سته لگرتن له رۆلى پياوى ده سه لاتدار له واقيعدا ده سته لگرتنه له رۆلى كورپىكى منالى نازپيدراو. به پاي من پياوان كه هه ز ناكه ن ئه و ده سه لاته يان له ده ست بچي، له به رنه وه يه كه هه ز ناكه ن و نايانه وى ئه و مناليتيه ي خۆيان تپه رپن.

* ئايا شارستانيتيه كانى ئه مپۆ گه يشتوونه ته ئه و پله يه ي ده سته پيشخه رى بكه ن و گفتوگوى يه كسان له نيوان ئافره تان و پياواندا بيته ئاراوه ؟ - هيشتا نه خي، ئيمه ئيس تاش پيناخوش بوون و هيرشى پياوانىك ده بينين كه ئاماده نين به شدارى زياترى ئافره تان قبول بكه ن و هيشتا هه ر خه مى ئه و تايبه ته ند يتيان ه يان ده خۆن كه له ده ستيان داوه. به لām پياوان له مه دا به هه له داچوون. ئه وان په ي به و ئازادى يه ناب ه ن كه هه ر له ئه نجامى خه باتى ئافره تانه وه بۆ ئازادى به ده ستيان هيناوه. به لām من له و بر وايه دام كه ورده ورده ئه وانيش ده گه نه ئه و قه ناعه ته.

* ئەمىرۇ دوو ئاراستە لەبزاڭى فېمىنىزىمدا دەبىنىنەۋە: يەككىيان كەئامانجى پاراستنى يەككىتى رەگەزى نىرو مىيەو كۆمەلگايەك كەتيايدا رەگەز نىشانەى جياۋازى نىيە، ئەۋى تىرشىيان ئەۋ ئاراستەيەيە كەجەخت لەسەر بەھا ئافرەت يەكان دەكات و ئامانجى كۆمەلگايەكە كەتەۋەرەكەى ئافرەتە. ھەلۋىستى ئىۋە لەم بارەيەۋە چىيە؟

— من ھىچيانم پى باش نىيە جەخت كىردن لەسەر بەھاى ئافرەت يانە ئەنجامەكەى بەجەخت كىردن لەسەر بەھاى پياۋانە دەشكىتەۋەو كۆمەلگايەك كە تەۋەرەكەى ئافرەت بى ھىچ جياۋازىيەكى لەگەل كۆمەلگايەكدا نىيە كە تەۋەرەكەى پياۋە. ھەروەھا كۆمەلگايەك كەتيايدا جياۋازى لەرەگەزدا نەمىتى، واتە كۆمەلگايەك كەتيايدا ھەموو بەچاۋى پياۋيا ئافرەتەۋە تەماشا بىكرىن، ئەمەش بەلاى مەۋە كۆمەلگايەكى داۋاكىراۋ نىيە. قىسەيەكى بەناۋبانكى ژۇرۇساند ھەيە كەدەللى: "بەتەنھا يەك رەگەز ھەيە" بەپاى من ئەمە راست نىيە. پىشتىر ئەنجامى ئەم جۆرە بىركىردنەۋەيە ئەۋەبوو كە ئافرەت يان بەجۆرىكى نىمى ئەم رەگەزە لەقەلەم داۋە. ئەمىرۇش ئەم بىركىردنەۋەيە بەلەبەرچاۋنەگىرتنى بەھا تايىبەت يەكانى ھەرىكە لەم دوو رەگەزە دەشكىتەۋە. ئەۋ بەھا يانەى كەھەر كەسىك ئەتۋاننى بۇ جۈۋتەكەى خۇى دابىنى بىكات.

من ھەر لەبنەپەتەۋە دژ بەم دابەش كىردن رەش و سىپىيە بووم كەبزاڭى ئافرەتانىشى گىرتۋتەۋە. لەسەرەتايى بىزۋتەۋەكەشدا ھەندىك رۆلى ئافرەت يان تەنھا لەچۈرچىۋەى مالىدا دەبىنىيەۋە ھەر تەنھا لەم چۈرچىۋەيەشدا خۈازىيە مافەكانى بوون. ھەندىكى تىرش، ۋەكو گىرۋپە چەپەكان رۆلى ئافرەت يان بەتەنھا لەپوۋى پەيۋەندىيەۋە بەكارى دەرەۋەى مالىۋە

دەبىنىيەۋە، ھەر بۆيە داخۋازىيان لەمافى باخچەى ساۋايان وشتى لەمجۆرە تىنەدەپەپى، من سىمون دۆيۇقۋارىش كەرۆلى ئافرەت يان لەچۈرچىۋەى رۆلى رۆشنىبىرىدا دەھىشتەۋە، دەخەمە ناۋ دەستەى دوۋەمەۋە. بەھەرچال بەپاى من ئافرەت ھەردوۋ رۆلەكە دەبىنى. يان تەننەت ئەبى بلىم كەبەپاى من ئافرەت سى ئەركى جياۋازى ھەيەو پىۋىستە دان بەم سى ئەرکەدا بىرلى: ئەركى مالىۋە، ئەركى ناۋ كۆمەلگاۋ، ئەركى بەرھەمەت يانەۋەى ئىنسانى.

* ئەمىرۇ لەئەمىرىكا باس لە "رەگەز لەپوانگەى كەلتورەۋە" دەكرى. زۆركەس رايان وايە كەئەم تىرۋاننىنە دەرئەنجامى كاريگەرى تىۋرىيەكانى پۇست مۇدىرنىزمە لەسەر ناۋەپۇكە فېمىنىستىيەكان، راي ئىۋە لەم بارەيەۋە چىيە؟ — من ئەۋەم بەلاۋە گىرنگ نىيە ئەم دىدگايە لەكوۋە سەرچاۋە ئەگرى، بەلام خودى بابەتەكەم بەلاۋە گىرنگە. بەپاى من دەبى رەگەز لەپوانگەى كۆمەلەيەتەۋە بىرلىكەس و لىكۋلىنەۋە، نەك لەپوانگەى كەلتورى يا بايۇلۇزىيەۋە كەتۋاناي دۆزىنەۋەى رەگورىشەۋ ھەروەھا چارەسەرى جياۋازى رەگەزىت يان لەكۆمەلگاۋ نىيە.

* ئەمىرۇ لەھەموو كاتىك زىاتر ئافرەت يان بەشدارى لەپەلەۋ پاىە سىياسىيەكاندا ئەكەن، ھەر بۇ نمونە ئەمىرۇ دۈنەۋە ۋەزىرى ئافرەت لەدەۋلەتەكەى ژاك شىراكدا دەست بەكارىن. ئەۋ شتەى كەبىست سالى لەمەۋبەر بەپىرى كەسدا نەدەھات. لەم پىشكەۋتە قايلن؟

— نەخىر قايل نىم، چونكە ئەمانە دامەزىنراۋن ۋەلنەبىزىردراۋن. ژمارەى ئەۋ ئافرەت يانەى كەھەلەدەبىزىردىن ھىشتا كەمە. ئافرەت يان بەتەنھا 6% نىۋىنەرانى ئەنجۈۋمەنى

ئەمەدا مەسەلەى ديموكراسى و پيشيئل نه كردنى مافى ئافره تانيش له خوره لاتی ناوه پاستدا بيته ئاراه. مەسەلەىهكى تريش كه له پەرله مانى ئەوروپادا بايه خيكي فرهى پىئەدرى مەسەلەى نيشته جي بوون له شارداو كاريگه رييه كانى له سەر مەسەلە كانى ئافره ته. بوونى ژماره يهكى به رزى نوينه رانى ئافره تيش له پەرله مانى ئەوروپاو له كوميتە ئيدارىيه جياجياكاندا بوته مايه ي بايه خيكي پتر به كيئشه كانى ئافره ت و گەر ئيمه ش هوشيارانه و چالاكانه دريژه به كاري خومان بدهين دهشئ پيشكه وتنى جىددى به دهست بهيئين.*

هاوینی 1995

* ئەم گفتوگۆيه "رامين جهاننگلو" ئەنجامى داوه و لەم كتيبه وه كراوه به كوردى: (نقد عقل مدرن - گفتوگۆهاى بااندیشمندان امروز جهان - رامين جهاننگلو - ترجمه: حسين سامعى، مجموعهء سپهر اندیشه - تهران 1367 (1997) ص ص 260-270.

شوراو 4% نۆينه رانى ئەنجوومه نى پىران پيكدەهيئن. له شوراى شاره كانيشدا ريژه كه شتيك به رزتره. له سويد باره كه به مجوره نى يه و له ناو كۆمه لگادا هاوسه نكيه كى باشتر له نيوان ژنو پياودا هه يه. مەسەلەى به شداريى سياسى ئافره تان مەسەلە يه كى زۆر گرنگه و هه له يه گه روا تيگه ين كه ئەوه شتيكه تايبه ت به كۆمه لگا پيشكه وتوووه كان. له مانگى مارتى سالى پاردى له كۆنگره ي كۆمه لايه تى سه رانى ولاتىندا كه بابە نه كه ي له سەر هه ژارى له جيهاندا بوو به شداريم كرد. له وي له گه ل ئافره تانى ئەفريقيايى و هندى دا به رامبه ر سى هه زار كه س ميژگريكمان سازكرد. ئەوه ي جيى سه رنجه هه موومان، چ ئەوروپاييه كان و چ ئەفريقياييه كان و چ هندیه كان جه ختمان له سەر مەسەلەى يه كسانى، چوونيه كى له ياسادا وهه روه ها پيداگرتن له سەر ئەوه ي كه پيوسته ئافره تان له سه رچاوه كانى برپاردا به شدارين، كرده وه. ته نانه ت ئەو ئافره تانه ي له هه ژاريشدا ژيانيان ئەبرده سەر خوازيارى به شداربوون له ده سه لاتی به رپوه بردن و سياسى ولاتدا بوون. به پای من له ده سالى ئاينده دا بزافى خه باتگيرى ئافره تان ئەم ئاراسته يه ده گرى.

* وهك دوا پرسىار هه زده كه م وهكو نوينه رى ئەنجوومه نى ئەوروپا ده رباره ي چالاكيه كانى خۆتان بدوين؟

- يه كه مين شت ده رباره ي ئەنجوومه نى ئەوروپا كه شايانى باس بئ ئەوه يه كه سى يه كى نوينه رانى له ئافره ت پيكهاتوو، ئەمه ش ئەوه ده سه لميئى كه ئەوروپا سه ربارى ته واوى كه موکورتیه كانى پيشكه وتووترين ناوچه ي دونيايه له پرووى پاراستنى مافى ئافره تانه وه. ئيستاش كه باس له وه ده كرى تورکيا ده يه وي بيته ناو يه خيئى ئەوروپاوه، ئوميد ه وارم له پال

ويستگاه کاني سهراب

■ مريشکه ناو پرووتکراو دکهي ستالين

■ دلرهقي و ايدهنگي

■ لاساريكي كؤن و شورشيكي رهسهن

■ جياپورنهوهي هه ميشه يي له به هه شت

■ گوئتالو تورنتي بايستير نهو نووسهره ي

به سهر فهراموشکردني ره خنه گره کانييدا زالبوو

■ لويس بگلي و کتيبي (دادگايي کردن) ي

کافکا

مريشكه ئاوه پرووتكراوه كه ي ستالين

جهنگيز ئيتماتوف

و: ب. قانع

سەرەتا بەو دەست
پێئەكەم خۆم چى ئەزانم و ژيان
چى فيركردوم.

جاريكيان چووم بۆ پرسەى
پورېكم - باوكم تەنيا هەر ئەو
خوشكەشى مابوو -
لەديوه خانىكدا لەگەڵ
كابرايه كى خەلكى لای خۆماندا
قسەمان دامەزراند.

لەپرسەكەدا، دواى ئەو
چايان گيړا، گفتوگۆ دەستى
پيكر، هەريەكەى لەئاشيك،
وەك لەم جۆرە بۆنانەدا باوه،
لەكەلەرمەو بەو پاشاكانو
لەويوه باس ھاتە سەر ستالين.

پياويكى ريش سىپى
سەرگوزەشتەيه كى سەيرو
خۆشى گيړايەو، چيڕۆكەكە
ئاوا دەست پێئەكات:
جاريكيان ستالين دەستو
پيۆەندەكانى كۆئەكاتەو

پێيان ئەلێت: (ئێو بەو
كۆكردۆتەو فيرتان بكەم
چۆن حوكمى خەلك ئەكەم،
چۆن ھەر تاكە كەسيك لەسەر
زەوى و لەژێر خۆردا و لى
ئەكەم راستەوخۆ چاو بپريته
چاوم. چاو نەتروكييت
تاچاو ئەتروكيتم، بۆئەو
ببم بەخوايه كى زيندوو بۆ
ھەموو كەسيك، چونكە
دەميكە وتراو: فەرمانرەوا
خوניה بەلام هيجيشى

لەخوا كەمتر نىە. ئىستا من
 فېرتان ئەكەم چۆن بەدروستى
 حوكمى خەلك بكن.)
 فەرمانى دا مرىكشىكى بۆ
 بىنن. دەستى كىرد
 بەپەرھەلگىشانى تابەتەواوى
 ئاوه رووتى كردو تەنیا
 پىستەكەى و پۆپنەكەى
 ماىەوہ.
 (ئىستا سەىركەن) ستالین
 رووى تىكردن و مرىشكەكەى
 بەرەللاكد. لەجىاتى ئەوہى
 كىشى سووك بووہ و تاقاچى
 ئەىگرى رابكات، ئەو شتە
 بەستەزمانە فسى دایەوہو
 سنگى لەزەوى توندكردو خۆى
 دایەپال پۆستالەكانى ستالین.
 تىشكى رۆژ فېنك پىستە
 رووتەكەى ھەلئەقراچاند،
 لەبەرەمبەردا سىبەرەكەى زۆر
 بەلاوہ فېنك بوو. دواى ئەوہى
 سەركردەكە مشتى گەنمى بۆ
 رۆكد، لەو كاتەوہ ئىتر
 مرىشكەكە ئالوودەى بوو،
 بەست لىئى دور
 نەئەكەوتەوہ، بەدەورى قاچىدا
 سەرە خولىئى بوو، بۆ ھەر
 كوىيەك قاچى بچولانايە
 لەگەلدا ئەجولاً، ئىتر
 نەئەتوانى بەتەنیا بۆ خۆى
 چىنە بكات و بچولت.
 (خەلك ئاوا حوكم ئەكرت)
 بۆ زىاتر رونكردنەوہ لەسەرى
 رۆشت. لەيادەمە خەلكەكە دواى
 ئەوہ ھەموو بىدەنگ بون،

ئەوہ تەنیا چىرۆكىك بوو
 پىرەمىردىك گىراپىەوہو
 ھىچىتر، بەلام ئەو خەلكەى
 لەوىبون، سەرسامى قوولى
 خۆيان بۆ حىكايەتەكەى كابر
 نىشان دا، رائىسەمانو
 ئەحەپەسان، ھەرىكە لەلاى
 خۆيەوہ بەگوپرەى عەقلى خۆى
 لىكى ئەدایەوہو شەن و كەوى
 ئىكەردو پىستەندىكى
 لىھەلئەكراند. ستالین چۆنى
 سەلماندوہ چەند دوربىنە!
 يەكىك لەئامادەبوان،
 رستەيەكى فرىدا سەرجەم
 وتوويژەكەى لەو بابەتە
 بەتامەوہ گۆپى بۆ
 مەسەلەيەكىتر. (ئەوہ ھەموى
 راستە، بەلام ئەوہ تەنیا
 لەوانەيى پىستەندو
 سەرگوزەشتەبى) سەرى باداو
 بۆلەيەكى لىوہەت.
 (ئەوہ بۆيە كۆلكەكان
 ھەلمەتىكان دژى ئىمە دەست
 پىكد، دژى باوكى ئىوہ
 بۆئەوہى وەكو مرىشكە
 ئاوہپووت كراوہكەمان
 لىبكەن. ئەو نامەردانە بۆ
 ئەبوو پەرو بالمان بكن؟)
 (ئىمە دەسەلاتى سۆفیت
 زەوى و سەربەستى
 پىبەخشیوین. ئىمەش گيانمان
 دەرچو تا كىلگەكانمان بەرەم
 ھىناو دانەويژەمان لى
 پاشەكەوت كرد، لەسەرەتاوہ
 بەنارەحەت راھاتىن لەسەر

ئارەلدارى و ساوا بەخۆكردن،
 بەلام لەو ھەموو رەنج و
 ماندوبونە چىمان دەست
 كەوت!، لەبەيانىەوہ تا ئىوارە
 ئارەقمان ئەپشت، سەرەنجام
 خۆمان بوین بەدوژمنى خۆمان،
 پارچە پارچە بوین، لەيەك
 دابراپىن، يەكترىمان تالان كرد،
 مالى يەكترىمان كاوول كردو،
 وەكو توخمى ئارەللىكى
 نارەسەن فرى دراينە زىندانە
 پەرشو بلاوہكانى سىبىريا.
 ورتەمان لىوہەتەت دەريارەى
 ئەو ھەموەى گوللە باران كران.
 ئەمەش سەرەتا بەوانە دەستى
 پىكد كەتۆزىك دەولەمەندو
 حالىمان باشىتربوو،
 منالەكانىشيان تاتوانيان رايان
 كردو خۆيان شارەوہ بۆئەوہى
 نەيانناسنەوہ، ئەوہيشى
 ماىەوہ جەلەويان كردن و راپىچى
 كىلگە ھەرەوہزىەكانيان كردن،
 لەژىر ئىش و فەرمان دا پشتيان
 شكاندن و رسوايان كردن و
 لەپاداشتى ئەوہ دا بەبىژنگ
 ئاويان ئەدانى. ئەوہ واقىعەكە
 بوو، لەبەرئەوہ برادەرە
 ئازىزەكان، ئەگەر بگەرپىنەوہ
 بۆ سەرەتاكان، ستالین
 بەرژەوہندى خەلكى نەئەويست
 بەقەد ئەوہى ئەيويست
 قورتميان بگرت و بەريان بداتە
 گيانى يەكترى بۆئەوہى لەپال
 جزمەكانيا لەترسا خۆيان
 مەلاس بدەن و نەيەلن كەسى تر
 لىئى نزيك بگەويتەوہ..

لەم سەرگوزەشتەى
 مریشکەدا، خەلکەکه باسو
 گوزارەیان لەیەکیک لەتراجیدیا
 ھەرە گەورەکانیان نەکرد،
 یەکیک لەسەخت ترین و
 دژوارترین ئەو کارەساتانەى
 پیاپیپەریوون، کەشویئەوارە
 تیکدەرەکانى ھەتا ئەمپۆش
 بەردەوامە. باھەول بەدەین و
 بیریکەینەو، کەى؟ وکى؟ بەو
 تواناو ھیزە مەزنەى خەلکانى
 کارامەو ماندوننەناس و
 ژيانپەرست و نان پەیداکەرە
 لەناوچوون؟ چ پێویست بوو
 کیلگە ھەرەوہزیەکان لەکیلگەى
 جوتیارە رەنجدەرەکانەوہ
 بگۆرێت بۆ مۆتۆپۆلیکی
 دەولەتى و وەکو سەدەکانى
 ناوہراست بێگاریان پێبکەن؟
 (من بۆیە ئەمە ئەلیم چونکە
 خۆم پێم پیاچزاوہ و ھەموم
 تاقى کردۆتەوہ. کاتیک لەگەل
 براکەمدا لەکیلگەى یەکی
 ھەرەوہزیدا کارمان پێئەکرا،
 بەرامبەرى ھیچ، تەنیا خواردن و
 شوینی نوستن). سودەکەى
 تەنیا دەرپەراندنى جوتیاربوو
 لەسەر زەوى و زارەکەى.
 بێبەرى کردنى خەلک بسوو
 لەھەست کردن بەخاوەنداریتى
 ھەمو ئەو سەرۆت و سامان و
 مولک و کەرەساتانەى لەژێر
 دەسەلاتى حکومەت دابوو،
 پەردەپۆش کردنى بەرژەوہندى
 تاکە کەس بوو لەو بەرھەمەى

دروست کردنى کیشەکانى
 ناوخوا.
 دەمەتەقىکە بەوہ کۆتایى
 ھات، جەنگاوەریکی بەئەزمون
 کە لەئەنجامى برینداربون و کەم
 ئەندام بون بەدارشەق
 ئەپۆشت، بەپویاندا تەقیەوہ
 بەچاوى فرمیسکاویەوہ
 ھەرەشەى لىکردن ئەگەر واز
 لەو قسانەو بەدناوکردنى ئەو
 پیاوہ گەورەى نەھینن،
 بەدارشەقەکانى ئەکەوێتە سەر
 گویلاکیان... ئەى بۆکەجەنگ
 دەستى پیکرد ناوى لەسەر
 زمانى ھەمو کەسێک بوو؟ ئیوہ
 ھەمووتان ئەوکاتە، پێش
 سەردەمى خرۆچۆف لەکوێ
 بوون؟ وا ئیستا ھەمووتان
 دەمتان گەرمە؟. بەپێى
 لیکدانەوہى خۆى ئەویش
 حەقى بوو.

لەپەر و تووێژەکە
 پەرەى سەندو چەندین
 بیرەوہرى تال ھینرایەوہ
 گۆرێ، کى ئەو سالانە کى
 خستە زیندانەوہ!، کى کى دا
 لەدەمەوہو پەشیمانى و
 شەرمەزارى بۆمايەوہ!، تۆبیر
 لەو ھەمو سامان و ئازەلە
 بکەرەوہ کەبەخۆپایى
 بەفیرۆدران و ئەو نەھامەتى و
 برسیتی یەى لىکەوتەوہ.
 (من خۆم ئەو سالى
 1932 ھەم لەبیرە). ستالین
 خۆى لەو ھەمو گىروگرفت و
 کیشەى بەرپرسیارە، لەجیاتى
 ئەوہى وەکو سەرکردەى
 پارتیى شۆرشگێرى مەزن
 کاریکات - ئەو پارتەى
 بانگەشەى ئەکرد ئامانجى
 ئەوہیە ژيانیکى کامەرانتەر بۆ
 کارگەرەن - دابین بکات!.
 بووبەھۆى نرلقاندنى پشیوى و

بەدى ئىھىنا، داپرىنو
دورخستنه وهى خەلك بوو
لەزىدو گوندى خويان بەتايىبەتى
لەدەقەرەكانى ناوهراسىتى
روسيادا، ھەرۈھە سەرھەلدانى
ناھاسانگى بوولەنئوان
ريزەكانى ئىھەلگەنەى
لەبوارى بەرھەم ھىنانى
ماددىدا بەكارئىھىنرانو
ئەوانەى وەكو زالوو خويىنو
ئارەقيان ئىمژىن بەناوى
ناوھەندى كۆنىستىرۇل
كارگىرىيەو.

ئەمە تەنبا نىوھى
گرفتەكەيە، بىرە چەسپاۋە
بىھوودەو نامەعقول (absurd
ideefixe) ەكەى ستالين:
حكومەتتىكى دەۋلەمەندو
پۇشتەى خەلكىكى رەشو
رووتو شەكەتو برسى - كە،
شتىكە ھەموو جىھان ھەرگىز
پەيرەوى نەكردوھو نايكا -
ھەتا سەرەتاي پىرۇسترويكاش
مىشكى ھەموو سەركرەكانى
ۋلاتى بەنىكىتا خرۇچوفىشەو
داگىر كىردبو، كەئىھەویش
تەسلىمى ھەندى لەلايەنە
ھەلخەلەتتىنەرو برىقەدارەكانى
بوو بوو.

ئەمىرۇ موسستەحىلە
تىبگەيت، بۇ ئەبوو حكومەتو
دەسەلاتى ناوخۇ ئەو ھەموو
ھەۋلە بىسنورە بدەن بۆئەوھى
نەيەلن جوتيارىك، مەرىك يان
گوپىرەكەيەك زىاتىرى ھەبىت

لەمالە پەرىپوتەكەيداو، و
بەھرام دابىرىتو ۋالىك
بدرىتەو ۋەلدان و سەرىپىچىيە
لەپرنسىپەكانى سۆشىيالىزم
(يان تىگەيشتىن ۋەلىكدانەوھى
ستالين بۇ ئەو پرنسىپانە)؟.

ئەو راستىيەى كەكىلگە
ھەرۈھەزىەكان وەكو بنەمايەكى
كشتوكالى ئىابورى
سۆشىيالىستى مانەو،
پىچەوانەى حوكمى زۆردارانەى
ستالين بوو، ھەتا لەو بارودۇخە
سەختە لىكدانەو ھەلنەگرەدا،
خەلك ھىشتا بەتەنگ ژيانو
مانەو ۋەو بوون، خويان
گونجاندى رىپرەوى خويان
پاراست كەئەویش تەنبا لەرىى
كاركرەنەو بەدى ئەھات.

ھىشتا لەگەل ئەو نرە
گران كەوتوھو ئەو ھەموو
رەنجە بىسنورەدا، كىلگە
ھەرۈھەزىەكان وەكو مۇدىلىكى
پىشكەوتوى بەرھەم ھىنانى
كشتوكالى سەركەوتنى
بەدەست نەھىنا. ھىزى كارو
بەرھەمى ئازەلى ۋە ئازەلدارىو
برشتى دانەۋىلە لەكىلگە
ھەرۈھەزىەكان و مەزرا
دەۋلەتىەكاندا بەھىچ جۆرىك
ئاستى ئەوھەيان نەبوو
بەرەراوردىكرىن لەگەل
بەرھەمەكانى ئەو بوارانە
لەۋلاتە پىشەسازىەكاندا.

ئايا ھۆى ئەمە نىە
كەۋلاتەكەى ئىمە لەگەل ئەو

ھەمو روبەرە فراۋانەو ئەو ھەمو
سەرچاۋەى ئاۋەدا (يان بەبى
رەچاۋكرەنى ئىھەو دوو
بنەمايەش) ناتوانىت پىۋىستى
دانىشتوانەكەى لەدانەۋىلە دابىن
بكاتو ناچارە لەدەرەو
بىكرىت؟ زەحمەتە بىھىنىتە
بەرچاۋى خۇمانچۇن ئەمانتوانى
بژىۋىمان لەدانەۋىلە دابىن
بكەين ئەگەرگازى سروشتىو
نەوتو ئالتونو تەختەو دارمان
نەفرۇشتايە، كەھەمويان
نىشسانەى بىھەفپۇدانو
لەناۋبىردى بىھەرفراۋانى
سەرچاۋەى سروشتىو تواناى
ناردنە دەرەوھى ۋلاتەكەمان.

كەسىك نىە لەئىمە ئەوھى
لەياد بچىت، يان شانازى
بەو ۋە نەكات ۋلاتەكەمان
ۋلاتىكى پىشكەوتو لەبوارى
تەكنەلۇجىاي بۇشايى
ئاسماندا. ئەمە راستە، بەلام چ
تامىكى ھەيە ئەگەر بەراوردى
بكەين لەگەل ئەو ۋەدا ئىمە نانى
رۇژانەمان لەدەرەو ئەكرىن؟
بىگومان دوو بابەتى دژى يەكن
كەھەرىەكەيان ئەوى تىرت
لەبەرچاۋ ئەخات!.

بەبى بورانەوھى لادىكان -
كەستالين ۋەئەوانەى دواى
ئەوھاتن چەوساندنىانەوھو
بەزولم زۆر شەكەتبان كىرن -
بۇ ئاستىكى پىشكەوتنى
ئابورى واقىعيانە، يان روونتر
بلىن كەششەكرەدىان

تاسەرەتاکانی دەست نیشان کردنیکی هۆشیارانەى ھۆکارەکان، ناتوانین گىروگرفتە ئابورىيە ئالۆزە بەیەکاچوہکانى ئەمړۆ چارەسەر بکەین.

بۆ ھەنگاو ھەلگرتن و چوونە ناو بوارەکانى پىروۆسترویکا پىویستە شىوازىكى نووى ئاشکرای کىلگەى ھەرەوہزى و کىلگەى دەولەت پەیرەو بکرىت و بۆ راگرتنى ئابورىي کشتوکالى ولات و ئەبى دىھات لە پاشماوہ و میراتى ستالىنيەت رزگار بکرىت.

ئایا ئەم کىشەيە ئەوہ ناھىيىت ھىمانانە و راستگويانە سەبارەت رابوردو، و، پاشەرۆژى بدويين؟

کردنەوہى پىوہندەکانى رابوردو مانای ئەوہ نيە سۆشياлизم تىک ئەشکىنين يان لە پرنسيپەکانى لائەدەين، وەك ھەندى كەس لەوانەى تا ئىستاش لە ژىر سىحرى ستالين پەرستيدان، لىكى ئەدەنەوہ.

ئایا رەوايە لەکاتىكى وەك ئىستاشدا پاساو بۆ ئەو تاوانانە بىنينەوہ كە بەرامبەر جوتياران و كەلتورو حىزب و كادەر سەربازيەكانمان ئەنجام دراون و چا و لەو ھەمو كەردەوہ ناپەرەوايانە بپۆشين كەبونە ھۆى تىكەدان و ھەلۆەشمانى بىچارەسەرى كۆمەلگاکەمان، لەسالاھەکانى سىيەکانەوہ تا پەنجاكان؟

ئایا بەردەوام بين لەسەر گرەو كردن و پىشېركى لەسەر ئەسسى ناساو زپاوى دىماگۆجىەت و تاودانى لە ھەمان بازنەداو ئوبالەكەى بکەينە ئەستوى خەباتى چىنايەتى لە ژىر سايەى سۆشياлизм دا؟

جارىكى ترو جارىكى ترىش، ئەبى ئەو پەندە دويارە بکەينەوہ (تۆ ناتوانيت ھىلکەو رۆن بکەيت تاهىلکەکان نەشکىنيت) کارىكى زۆرچاک و گونجاويشە ئەگەر قسەکەر خۆشەختانە رزگارى بوويىت لەوہى خۆى ھىلکەكە يان ھىلکەو رۆنەكە بىت و يەكىك نەبوويىت لەو ھەزاران كەسە دلسۆزو خويىن گەرمانسەى حەماس و كەرمانسەتيان نەگونجاويىت لەگەل خەون و ئاواتە فراوانخوازي يەکان و ھەلپەى دەسەلاتى ئەو سەرکردەيەى كە ھەموتانى رەوانەى مل پەراندن كەرد، كارىكى چاك و بەجىيە ئەوانەى برپاياران بەو رىيازو پەندە ھەبوويىت لەوانە نەبوين كە دەستەپاچەى ناو ديوارو تەلبەندى ئۆردوگا زىندانەکانى دورگە چۆل و دوورەکان و دامەزراوہەکانى ناو بيايانە شەختە و سەھۆلبەندانەکانى ستالين بون و دوچارى گەپى و نەخۆشى و ھەوکردنى گەدەو ريخۆلەو دەست و پى بەفر

بردن و ئەسكەرپوت مېشكيان تىك ئەچوو، و، ژيانى خويان كۆتايى پى ئەھينا..

ستالين پەرستەكان لە پاساو ھىنانەوہ دا شانازى بە ھەندى روالەتى ميژووييەوہ ئەكەن كە بەپراى خويان بەرپەرچ نادريئەوہ، يەكىك لەوانە روالەتى پىشېكەوتنى پيشەسازى ولاتە وەكو ويىستگەى كارەباى دنپەر و كارخانەکانى مەگنيتۆگۆرسك، وەكو ھىمايەك بۆ سەردەم و رۆلى ميژوويى ستالين.

بەلام ھەمو سەردەميك بەرئەنجامى كارى سەرچەم خەلکانسە كسەكارە سودمەندەكانيان پىويىستىيە ئابورىيەکانى ئەو سەردەمە دابين ئەكات.

من لەدنيا دنياترم ئەگەر ستالينيش نەبوايە (وزەگای) دنپەر و كارخانەکانى مەگنيتۆگۆرسك ھەر دروست ئەكران و ولات لەئاستى 1913 دا نەئەچەقى و رىگای پيشكەوتنى پيشەسازى ھەر ئەگرتەبەر.

شۆپشى ئۆكتۆبەر كەشو ھەوايەكى نووى ھىنايە ئاراوہ و جەماوەر خويان لەتەكدا گونجاندو سوديان لى وەرگرت.

بەلام ئایا سودى تەواويان لى وەرگرت و وەك ئەبوايە بەرھەميان ھىنا؟

كه سىڭ له ژيانى خۇيدا
بىكەيت به ئەفسانە وەكو
بابەتېك بۇ پەرستىن بخرىتە پرو
(كه هەرگىز له وه كه متر نيشان
نە دراوه) و بكرىت به كه سىڭ
له سروشت به دەرو نيشان دانى
گەلېك وه كو دەستەوسان و
بىكەلتور، به كورتى ئەو
بنەمايانەن كه ئەبى ھىزەكانى
گلاسئۆست لـ پوياندا
بوه سىتتە وه.

مروڤ ھەندى جار ناچار
ئەبىت ئاواتى پى بخوازىت و
به راورد بكات به چى خىرايى و
نەخشە يەك ھەندىك لەولاتە
به زىوہكان كه لەگەل خاكدا
تەخت بون و تا پەناگوئىيان
چەقيونەتە نەھامەتى زيانەكانى
جەنگ، لەژىر دارو پەردوى ئەو
كاولكارىه راست ئەبنەو و
ئابورى پاش جەنگ (Post
War) دائەمەزىتتە وەو
به خىرايى و دلىيائى و پشت
ئەستورىيە وە ئاستى گوزەرانى
دانىشتوان بەرزئەكەنەو وەو
دەست ئەكەنەو وە
بەگەشەسەندن و پىشكەوتنى
پىشەسازى، لەكاتىكدا ولاتىك
لەجەنگدا سەرکەوتو و گۆرانى و
ھەلبەست بەسەر پىشكەوتن و
گەشەسەندنى بى وىنەيدا
ھەلئە رىت لەژىر سايەى
ستالينى سەركرەدا، ھەتا لە

سرودى نىشتمانىشدا
كه بەردەوام ئەوترايەو وە؛ ھەرگىز
نەيتوانيو وە ھاوئاھەنگى و
پەيوەندىەكى ھاوسەنگ لەنيوان
پىشكەوتنى پىشەسازى و
كشتوكالى و پىويسىتەكانى
گوزەرانى خەلكدا دروست بكات
به بەراورد لەگەل خەلكانى
ولاتانى تردا

قسە و باسو و تووژىكى زۆر
كراوه بۇ بيانو ھىنانەو وەو
پاساودانەو وە ئەم دياردە
نامۆيە (ھەر لەسياسەتەو وە تا
ئەگاتە كه شناسى)، بەلام
راستىەكەى ئەمەيە، بەپاى من،
كارىگەرترىن ھۆكار سياسەتى
نائومىدانەى گۆشەگىرخوازى
(Isoiationism) ستالينە
بەمەبەستى خۇپاراستن و داپران
و دووركەوتنەو وە لەسياسەتى
جىهان.

دەستكەوتىكى گرنىگو
مەزن نىە، بۇ بەرزەو وەندى
جەنگ پەيوەندى توندوتۇل
لەگەل دراوسىكانتدا ببەستىت،
بەلگو زانايى و دلسۆزى
لەو وەدايە تواناي تىگەيشتن و
چەسپاندنى ئەو مىكانىزمەت
ھەبى كه سىستمە جياوازەكانى
جىهان پەپرەوى ئەكەن
لەپىناوى بەرزەو وەندى مروڤدا.

ھەندىك لەوانەى ھەول
ئەدەن پىوەرېك بۇ دانايى و

مەزنى ستالين بخەنە پرو،
ئەيانەو وىت لەگەل (پىتەرى
مەزن) دا بەراود بكرىت. تەنيا
لەيەكچوون - ئەگەر شتىك لە
يەكچوون ھەبىت - ئەو وەيە
ھەردو كيان ئۆتۆكرات بوون.

بەھىزترىن و ئاشكراترىن
گوتارى ئەوانە ئەو وەيە، ئەو دوو
مەزنە دەروازەيان بەپرووى
ئەوروپادا كردهو وە، راستە
پىتەرى مەزن دەروازەيەكى بۇ
سۆڤىت بەپرووى ئەوروپادا
كردهو وە ستالين دەرگا
كراوہكانى پاراست، بەپزگار
كردنى ئەوروپا لەنازىزم،
بەخوینى سەربازى سۆڤىتى،
بەلام لەگەلەكەى خىو
داخستن.

ماو وەيەكى درىژو
تائىستاش ئاسەوارى زولم و
توندوتىژى سەردەمى ستالين
لەدل و دەروون و مىشكى
خەلكى سۆڤىت داماو وە،
ستەمناكترىن و بەسووترىن
شوينەوارەكانى سەردەمەكەى
سياسەتە دووفاقە دووپو وەكەى
بوو، لەكاتىكدا بەرەو روى
جىهان، دىموكراسىزم وەكو
رىپازى سەرەكى ستالين
بانگەشەى بۇ ئەكرا، بەناوى
چەسپاندنەو وە ھەمو
دىموكراسىيەكان پىشلىل
ئەكران و بەزنجىرە كارەساتى

تراجيدى و پرېمە ترسى جى به جى
ئەكران. ديموكراسى ھونەرو
كەرەستەى جەماوەرەو بۇ
چەسپاندنى سەرەستى و
ئازادى بىروپا بۇ يەكە يەكەى
ئەندامانى كۆمەلگە،
بەكارئەھىنرى، بەمەر جى
نەبىتە مايەى گىرەشيوينى و
ھەر كەس بۇ خۇى.

ئەو رىكەوت نىە ئىمە
كاتىك دەنگ بەرزئەكەينەو
بەرامبەر زەرورەتسى
گەشەسەندنى ديموكراسى
بەوجۆرەى كەپتويستە بىتەدى،
دەسستەبە جى روبەپوى
بىروباوېرى جياواز ئەبىنەو،
ئەو مەسەلەيەو چەندان لقى
تريش كەستالين سىلى
لىئەكردەو.

ھەر كەسىك ئازادە بىروپاى
جياوازى خۇى ھەبىت، بەلام
ئەگەر ستالينىزم بەسۆشبالىزم
لىك بدريتەو ئەو نىشانەى
كەم ئاوەزىيەو ئەو كەسە ئەو
گرفتى خۇيەتى، ئەگەر بىنەماو
ئاراستەو پەپرەوەكانى ئەو دوو
رىبازە يەك نەگرنەوەو لەيەك
ھەلبەزەو، ئەو ناگەيەنيت
شەرە قسەو دژايەتى يەكترى
كردن كارىكى حەتمىيە، بەلكو
ئەبى بەھەر نرخیك بىت
راستىەكان روون بىنەوەو
ئاشكرا بكرىن.

ستالين دەمىكە نەماوەو
لەسالى 1953و كەمردو،
ئىستا، تەواوى حەقىقەتەكان و
زانيارىەكان دەربارەى خۇى و
سەردەمەكەى ئەخرىتەپوو،
يەككە لەو حەقىقەتە دلتەزىنە
ئەوەيە، گەلەكەمان لەژىر
سىسايەى حوكمىسى
دەسەلاتپەرسىستى
(Authoritarian) يانەى
سەركوتكەرى ستالين دا
بەتوندى و دلپەقانىە ئازادى
بىروپاى لىزەوت كراو كۆمەلگە
ئىفلىج بوو.

ئەمپۇ، كاتى ئەوەيە نەو
لاوكان رۆلى خۇيان بىينن.
جىھانى ئەمپۇ لەگەل ئەوەشدا
ئالۆزتر بوو، پەپرەوكردنى
رىبازى مۇقايەتى
بەسەرەكى ترين سىماو ئەركى
خۇى ئەزانى لەسەر زەوى،
بەششيوازىك كەلەسەر جەم
ئەزمونە مپىژووىيەكانى
گەلانى سەرزەوى وەرگىرايىت.
ھىچ ئەلتەرناتىفىكى تر نىە.

من بەتوندى پىئ لەسەر
ئەو دائەگرم مۇقىسى ئەم
سەردەمەمان تەنيا بەدەركردنى
ستالينىەت لەمىششك و
بىركردنەوەى خۇى ئەتوانى
لەجىھانى نوئى ئەمپۇ
تىبگسات و بەششدارىي
لەپىشكەوتنىدا بكات.

سەرچاوە

گۆڭىرى Sputnik ى روسى
كەلەرۆژنامەى (Sovietskaya
Kirghizia) وە كىردوىستى
بەئىنگلىزى گۆڭارەكە بەرگى پىئو
نەماو، لەبەرئەو ژمارەكەى
دىارنىە.

بەلام لەناوہو

May -1989 ى لەسەرە

دلرەقى و بىدەنگى

نوسىنى / كەنعان مەكىيە

رانانى / ماردىن ئىبراھىم

بۇ تىگە يىشتىن لەبە عىس تەنيا
ئەو بەس نىيە توپكارى
بەس بىكەين وەكس
دەسەلاتىكى سىياسى كەھەم
لەسەر مىكانىزىمى كۆنترۇل
ھەم لەسەر مىكانىزىمى سىزا
(بەچەمكە فۇكۇيىيەكەي) زۇر
بەتووندو تىزى كار دەكات، ھەر
شىكىردنە وەيەكىش بىو
تىگە يىشتىن لەبە عىس كەتەنھا
كاپەي سىياسى وەردەگرىت و
كارى لەسەر دەكات ئەو
گومانى تىانىيە كە ئەو
شىكىردنە وەيە لەدەرنەنجامى
كۆتايىدا شىكىردنە وەيەك دەبىت
كەخاوەن پاىيەكى تىوۆرى
تۆكمە و وردىبونە وەيەكى
مىتۆدى قول نابىت، چونكە
بەس بەتەنھا دەولەتتىكىش

نىيە كەھەموو جىاوازيەكان
دەسپىتە وەو ھەموو ئەو دەنگو
رەنگانە كىپ و ويران دەكات
كەلەدەنگو رەنگى خۇي
ناچن و لەدېندانە ترين ئاستدا
ھاوشىوھىي بەرھەم دەھىتت.
بۇ خويىندەنە وەي بەس بەر
لەھەموو شتىك پىويستە بەس
وەكس سىستىمىك بناسىن
كەخاوەن گوتارى خۇيەتى،
خاوەن دامودەزگا و كاپەگەلى
خۇيەتى، سىستىمىك كەدەبىت
لەقولايى كولتورىكدا بۇ جوولەو
مىكانىزىمەكانى بگەپىن، واتە
بەس وەكس سىستىمىك
لەپشتىيە وە كولتورىك ئىش
دەكات كەچىنگو دانى
بەخويىنە و بەترسناكترين شىو
ھەموو ئەو جەستە وەقلانە

لەت و پەت دەكات كەلەفەزاي
ئايدىيەكى دىيارىكراودا بۇ
ھەمەپەنگى دەگەپىن، ھەر
بۇيەشە وابەناسانى ئەو
سىستىمە (بەس) بەرھەم دىت
كەبەشىوھىيەكى سىر
تووندوتىزى پىادە دەكات و
فاشىزم دەكاتە سىفەتى
بىچىنەيى ھەموو
دامودەزگاكانى خۇي، بىو
نەبوو ئەو فاشىزمەي لەناو
دامودەزگا رۇشسنىرى و
پەروەردەيىيەكان دا ھەبوو
ھىچى كەمتر نەبوو لەو
فاشىزمەي كەلەدامو دەزگاكانى
بەسىدا دەبىنرا خەتەرتىش
لەمە مۇرالى بەس دەبوو
بەمۇرالى تاكەكانى عىراقىش
(وەك مەريوان وريا دەلەت).

ئەو پەيۋەندىيە —
 دىالەكتىكى وپتەۋەي لەنئوان
 بەعس و كولتوردا ھەيە بەرەو
 شوئىنئىك دەمانبات كەدان نان
 بەو پەيۋەندىيەدا بەتەنھا ۋەك
 شىكردنە ۋەيەك نامىنئىتە ۋەو
 بەلكو بەرەو رووى ھەلوئىستىكى
 ئەخلاقى ئىجگار گەرەمان
 دەكاتە ۋە، ئەمەش
 پەيۋەندىيەكە رۇشنىبىرانى
 غەرەب بەئاسانى بۇيان قىوت
 ناچىت و جگە لەۋەش بەھەزاران
 كەس ستايشى بەعس دەكەن
 بە بىانوى زۇر رواللەتى و
 تەنانت تەسك بىنانەش گوايە
 بەعس رەمىزى ناسىئونالىزمى
 غەرەبە بەرامبەر ئەمەرىكا و
 ئىسرائىل.

ئايا ئەۋە غەفلەت زەدەيى
 رۇشنىبىرانى غەرەب نىيە؟
 غەفلەت زەدەيى ۋە ھەممىك
 كەلەنا ۋە ھەموياندا تاقە
 دەنگىكى جوان كە (كەنعان
 مەكىيە) بەتئىروانىنئىكى تىورى و
 دىدگايەكى ھيومانىستى
 بىرەرزە ۋە سىنورەكانى
 دەبەزىنئىت بەمەش خۇي
 لەخوئىنى قوربانىيەكان پاك
 دەكاتە ۋە.

كتىبى "دۇرەقى و بىدەنگى"
 دوۋەم كىتەبى "مەكىيە" يە

لەدۋاي كىتەبى "گۇمارى ترس"
 جگە لەۋوتارەكانى.

ئەم كىتەبە كەسىك
 نووسىۋىيەتى كەپرۇسەي
 نووسىن ۋەكو ئىلتىزامىكى
 ئەخلاقى و كىردەيەكى ئىجگار
 جدى سەير دەكاتە بەتەنيا
 بەلىكدانە ۋەي سەرىپىي و
 نامەنھەجى قىايل نابىت و
 بۇئەۋەش نانوسىت گۆشەو
 ستوونى رۇژنامە و گۇفارەكان
 پىركاتە ۋە. ئەم كىتەبە بەنىسەتئىك
 نووسىراۋە كەنووسەرەكەي
 ناتوانىت چاۋداخات لەئاست
 دىمەنى شەرم ھىنەرى ئەو
 ئىنسانانەي لەكوچەو
 كۇلانەكانى ھەلەبجەدا
 كىمىاباران كران و گوىي خۇي
 كەپناكات لەئاست ئەنفالكردى
 سەدان ھەزار كەس (شىاۋى
 باسە ئەدۋارد سەئەيد
 لەچاۋپىكە و تىنئىكدا گومانى
 خۇي دەرىپى بەۋەي عىراق
 كىمىيىي بەكارھىنا بىت
 لەھەلەبجە).

مەكىيە كەدئىتە سەردىفاع
 كىردن لەكوردو مافى ئەۋەيان
 پىدەدات كەۋەك ھەر
 ئىنسانىكى تر شايسستەي
 ژيانىكى باش بن لەگۆشە
 نىگايەكى ھيومانىستى

رووتەۋەيە نەك ۋەكو بۇچوونى
 ھەندىك غەرەب زىمانى تر (لەۋانە
 مەشعان جبورى) كەپىيان
 باشە كورد دەۋلەتى ھەبىت
 چونكە ھەلگرتنى چەوسانەۋە
 لەسەركورد ئارامى بۇ ئەمنى
 قەۋمى غەرەب فەراھەم دەكات
 نەك ئەۋەي ھەستى مۇيى
 پالئان پىۋەبىت.

كەش ۋە ھەۋاي ئەۋ كىتەبە
 كەش ۋە ھەۋاي عىراقە لەسالانى
 ھەشتاكاندا كەزۇر لەۋ كەش و
 ھەۋايە ترسناكتەرە كە (جۇرج
 ئۆرىل) لەرۇمانى (1984) دا
 باسى دەكات (ۋەك نووسەر
 ئامازەي بۇ دەكات).

ئەۋ كىتەبە خوئىنەر و
 لىدەكات بەشىۋەيەكى سەير
 بىروانىتە سىستىمى بەعس،
 بۇيەش دەلئىم سەير چونكە
 ئەۋەي لەعىراق دا نەژىابىت
 ئاسان نىيە بىروا بەۋ ھەموو
 زەبىر زەنگ و تۇقاندنە بكات
 كەبەعس كىردوۋىيەتى.

كىتەبەكە سەرەراي
 پاتۇرامايەكى روون و ئاشكرى
 رەفتارەكانى بەعس بەدرىژايى
 ھەشتاكان بىدەگىركردنى
 كۈەيت و شەرى كەنداۋىشەۋە
 ھەرۋەھا دەرختىنى روخسارى
 ماكىافىللىانەي بەعس (ئەگەر

بەکارهينانى ئىم چەمكە
لەجىگەى خۆيدا بىت
لەپرندەترين ئاستىدا
بەرادەيەك كەبەھىچ شىۋەيەك
سل لەقەتلۆ عامکردنى
عەرەبەكانىش ناكاتەوہەر
ليرەشەوہ خوشى خەيالى ئو
رۆشنيرە شۆڧينىستانەشمان
بۆدەردەكەوئت كەپييان وايە
بەس پاريزەرى
بەرژەوہنديەكانى عەرەبە
بەپرووى ئەوانى تردا (بيگومان
خوينەر باش تيدەگات
كەمەبەستم ئەوہ نىيە بليم
بەس شۆڧينى نىيە).

پالیشی سَلناکه نه وه (ئهی ئه وه
نی یه "ئه دوارد سه عید"
تۆمه تی هاوکا ریکردنی
ده زگایه کی وه کو C.I.A
ده داته پال). رهنگه
تاراده یه کیش ئه و دژایه تیکردنه
ئاسایی بیه به رچاو چونکه ئه و
که سانه ی به پیچه وانه ی کوتاری
(باو) جوولیه یان کردوه
هه میسه نه فره تلێکراو بوون.

**

پەيوەندى بەخودى خۆيەو
نىيە. بەلام رۆشنىيرانى عەرەب
خۇيان لەقەرەى كارىك نادەن
كەلەپاسىتى دا پەيوەندى
بەخۇشيانەو ھەيە، ئەوان
نابىنن كەفەيلەسوفىكى وەكو
(پىر بۆردىيۆ) لەسەر
شەقامەكانى پارس بەشدارى
لەخۇپىش_____اندانى
ھۆمۆسىكسوالەكان دەكات؟
ئايلا كارەساتى ھەول دان بۆ
جىنۆسايدى مليۇنان كەس
تەننەت بەقەدەر كىشەى
ھۆمۆسىكسوالەكانىش گرنگ
نىيە؟ ئەمە پرسىيارىكى
كراوھە بۆ رۆشنىيرانى عەرەب
خۇيان.

لاساړيکي کۆن و شۆرشيکي ره سەن

پيشهنگي رۆمانى نوێ سەردانى بهيروت دهکات پاش ئهوهى چوه لىستى کلاسيکي يه کانه وه

سه وسەن ئه لئه بته ح

و: ئازاد صديق محمد

مۆرك و خهسله ته كانى رۆمانى
ته قليدى ناكات له روى
رێـپـرهوى درامـسايى و
كه سايه تى يه كان و چنين يه وه
به لام هەر ئه م بزاوته بوو كه له
سه ره تاي سالانى ههفتاكاندا
واده ركهوت كه تووشى
راچله كينىكى به ره له ستكارانه
ببيته وه له لايه ن كۆمه لێك
ئه دييى لاوه وه. ئه وى كاتى
نه وه يه كى نوێى رۆماننوس
ده ركسه وت ئاـره زوى
سه ركيشى يه كى هينـده
سه رپه پى ده كرد كه زۆر زياتر
به ناخى ئازادى و ده ربازبوون له
كۆت و پا به ندبووندا رۆبچيـت.
به لام ئه م گروپه ي كه له
سه ره تاي هه شتاكاندا گه يشته
ترۆپكى ئاـره زوى خـوى
كه رايه وه و زريانـه كه ي هيمـن

فه ره نسادا ئاړاسـته ي مـيراتى
رۆمانى کلاسيکى كرابوو كه
رۆژگار كرده ووى به پيوه ريك بۆ
پيوانه كرده نى به ره مهـكان
(رۆمانه كان) و جيا كرده نه وه ي
چاكيان له خراپيان. يه كيـك له
گالته جارى يه كانى ئه م سه ده
ئه هريمه نى يه، ئه و خيرايبه يه كه
پيشهنگ و نوێگه ران له ماوه ي
كه متر له بيست سال دا ده بنه
كلاسيكى، ئه و سه ركيشى يه
ئه ده بيه دليرانه يه ي كه رۆب
گرى له گه ل هاورپيـيانى وهك
ناتالى ساروت، كلۆدسيمۆن،
ميشال بوتۆر و مارگرېت دوراو
ئه وانى تردا له پاش جهنگى
دووه مى جيهانى به شدارى
پيـكرد، تيـكۆشانيـكه له پيـناوى
جـيـگـيـر كـردنى كۆله كـهـكانى
رۆمانى نوێ كه خوى وابه سته ي

ئه و ساته ي چه ند رۆژيـك
له مه و به ر به رپيوه به رى كۆپه كه ي
وهك لوتكه يه ك له لوتكه كانى
كلاسيكى ياتى ئه ده بى
پيشكه شى كرد ئالان رۆب گرى
تووپه نه بوو و به جورتيـكيش
هه لئه چوو كه پيوه ي ديار بيـت.
هه رچه نه ده رۆب گرى به رده وام
ناوى لكابوو به ياخى بوون و
شۆرپش و به ره له سته كردن له
دژى كۆن، ئه وه تا به جورتيـك
له جوره كان ئه وه قبوول ده كات
بچيـته نيـو لىسـتى
كلاسيكى يه كانه وه هه رچه نه ده
به هه موو مه عريفه و توانايه وه له
ره خنه گرته و ليـكـدانـه وه دا دژى
هه نديكيان له جه نگدا بوو.
جهنگى رۆب گرى كه
سه ركرده ي بزوتنه وه ي به رگرى
كردنه له (رۆمانى نوێ) له

بوهوۋە تا رۆمان بۇخۇي ئەو
 ھاوسەنگىيەى بەدەست
 بەيىتتەوۋە كە سوود لەكۆن و
 نوئى وەرېگىت بىئەوۋەى
 دەمارگىرى گروپىكى ئەدەبى
 يان رىيازىكى گوزارشت كردن
 يان قۆرمىكى رۆمان بىت.

ئالان رۆب گرى بە باوكى
 (رۆمانى نوئى) دانرا چونكە لە
 سالانى پەنجاكاندا ولەگەل
 دەرچوونى رۆمانە بەرايىيەكانى
 دا توانى ھەموو دەنگەكانى
 رۆمانى نوئى سەرەپاي جياوازى
 ئاراستەكانيان كۆيكاتەوۋەو
 قورسايىيەك پىك بەيىتتە كە
 نىگەرانى و مشتومرىكى زۆر
 دروست بكات و كىشەكانى خۇي
 بخاتە روو بۆئەوۋەى گفتوگۇيان
 لەسەر بىرىت. لەلايەك ھەولى
 دەدا رۆمانەكەى بللوكىرىتەوۋە
 كە تەنھا دەزگاي بللوكردنەوۋەى
 (مىنۆى) ناوى لىئابوو رۆمانى
 نوئى، خۇي وەك راويژكارى
 ئەدەبى ئىشى تىادا دەكرد
 لەلايەكى تىرشەوۋە وتسارە
 رەخنەيەكانى دەنوسى و
 بللودەكردەوۋە كە تىايدا
 بەرگى لە رۆمانىك دەكرد
 گۇراوۋەو جياوازە و دىدو
 شىوازى خۇي ھەيە.

ئالان رۆب گرى دەلىت:
 دەزگاي گالىمار چاپو
 بللوكردنەوۋەى يەكسەمىن
 رۆمانى رەت كردهوۋە چونكە
 رۆمانىك. خوينەرى نىيە،

ھەروەك بللى داھىنانى نوئى
 روودەكاتە جەماوۋەرىك پىشتەر
 ئامادەيەو ھەيە. گرى لە
 درىژەى قسەكانى دا دەلىت:
 وەلامى نىگەتىقانىەى دەزگاي
 گالىمار پروگرامىكى كاركردنى
 بۆ دروست كردم كە ئىدى
 وروژاندنى قزولپەتى خوينەرو
 ھاندانى بۆ گەپان و
 ئاشكراركردنى داھىنانە
 تازەكانمان بسوۋە ئەركى
 سەرەكىم. نووسەر خوينەرى
 خۇي پەيدادەكات نەك
 بەپىچەوانەوۋە.

لەوانەيسە شىتىك كە لە
 ھەموۋى زىاتر بتوروزىنىت
 كاتىك گوى بۆ رۆب گرى
 دەگرىت ئەو ھەماسەتە بىت كە
 ھەستى پى دەكەيت و تىكەل بە
 تواناو بەرەنگارى پىت دەكات
 لەپىاويكى تەمەن ھەفتاۋجەوت
 سالەوۋە لەكاتىكدا باسسى
 سەركىششىيە
 ئەدەبىيەنويگەرىيەكەى
 دەكات ھەروەك بللى
 لەوساتەدا دەژى. گرى گالتەو
 قەشمەرى بەوانە دەكات كە بە
 شىتقان لەقەلەم دەداو داوايان
 دەكرد دوور بخرىتەوۋەو
 بىفەوتىنرىت و دەقەلاسارەكانى
 نەھىلدرىن. بەلام گرى (دىدرو)
 ى خوش دەوئىت چونكە بە
 وتەى ئەولە سەدەى نۆزدەدا
 رۆمانى نوئى نىگەران و
 بەرھەلىستكارى نووسسى

بەپىچەوانەى (بەلزاك) ھوۋە كە
 تەواو دلتىابوولە بەھا
 بۆرژوازيەكانى و پشستىنى
 لىكردبوۋەوۋەو تەواو دلخۇش
 بوو.

ئەمپۇ سەركىشى (رۆمانى
 نوئى) كۆتايى ھاتوۋە كە رۆب
 گرى سەركردايەتى كرد، كەچى
 ھىشتا بەجۆرىكى ھىندە
 ھەيەوى و بە ھەماسەتىكەوۋە
 لەبارەيەوۋە دەدوئىت، دەيەيىتتە
 بەردەمت و زىندوۋى دەكاتەوۋە.
 گومانى تىدانىيە گرى و
 ھاوۋەلەكانى جىپەنجەى خۇيان
 و داھىنانە ئەدەبىيەكانيان جى
 ھىشت كە مىژوو تۆمارى
 كردوون و ھىچ رۆژىكىش ئەدەب
 نكوۋلى لى ناكات. ھەر بەساي
 ئەوانەوۋەيسە رۆمان وای
 لىھاتوۋە بە ئازادى لەدايك
 بىت و دەرېساز بىت لەو
 مەرجانەى كەلەپچەيان دەكرد
 يان ئەو كۆتانەى دىليان
 دەكرد.

كاتىك گوى لە ئالان رۆب
 گرى دەگرىت كە باسسى ئەو
 جەنگو بەرەنگارىانە دەكات كە
 رووبەروۋى بوونەوۋە گومانى
 تىدانىيەو دلخۇشى دەكەن
 چونكە ئەولە زەمەنى
 ھەلچوونى فىكرىدا ژىاۋە
 ئەوكاتەى خەلكى تىنوۋى بوون
 بە خاۋەنى كىشەكان يان
 پەلاماردانى بوون يان لانى كەم
 ھەوليان دەدا بۆ تىگەيشتىنى
 كىشەكان.

رۆب گىرى بۆمىان دەگىرپتەۋە چۆن خاۋەنى رۆمانى نوئ دەينووسى و بلاۋى دەكردەۋە لەكاتىكدا پيش ۋەخت دەيزانى نووسەرىكە خوينەرى نىيە. لەگەل ئەۋەشدا بەردەۋام بوون لە ھەولدان ۋەكەسيان ھىۋا براۋ نەبوون چونكە خەلگ يەكجار فزوولې بوون.

تەنانەت رەخنەگرەكانيش كە قەلئس و بىزاربوون لەۋ ئەدەبە پشت گويىيان نەخست ۋەك ئەمپۇر ۋە دەدات، بەلگە بەدوور و درىژى لەبارەيەۋە دووان. لەنىۋان وتارى ئەدىبەكان ۋە ۋەلام ۋە نەفرەتى رەخنەگرەكاندا ھەماسەتى خەلگى بۆ ئاشنابوون بەم ئەدەبە نوئىيە زىادوگەشەى دەكرد. ئىدى لە ماۋەى پىنج يان شەش سالددا كتيبەكان دەگەيشتە دەستى خوينەران.

لە بىست سى سالى رابردودا ئەۋ دەزگايانەى كە ھەندىك كتيبيان چاپ دەكرد كە لە ۋەى بازىرگانييەۋە قازانجيان نەدەكرد ۋەك دەزگاي (مىنۆى) دەزگاي راقى بوون ۋە خاۋەنەكانيان خەلگى خاۋەن پىرەنسىپ بوون بەلام ئەمپۇر ئەۋ دەزگايانەى لە ۋەى ماددىيەۋە زيان دەكەن شايسەى بەزەيى ۋە گومان كىردن لە بەھاي مانەۋەيان.

ئەۋ رىسايەى كە دەكرى بە بالاي كتيب دا بىردىت

بەھەمان شىۋە كالاي پىر بالاي فىلمە سىنەمايىيەكانيشە. رۆژانىك بوو مايەى شانازى بوو كە دەرھىنەربىتتە خاۋەن ۋە بەرھەم ھىنى فىلمىك كە جەماۋەرى نەبىت بەلام ئەۋ بلاۋى بىكاتەۋە بۆئەۋەى فتوحاتى نوگەرى پى بەئەنجام بگەيەنيت. ھەر ئەمەش بوو ۋاي لە گرى كىرد خوى بىكات بە قوولايى سىنەماشدا ۋە تىايدا سەركەوتوش بىت ۋە چەندىن خەلات بچنيتەۋە پاش ئەۋەى تەۋاۋ دلتىابوۋ لە شكۆمەندى خوى ۋەك رۆماننوسىك. ئەم شۆرپىگىرەى ئەمپۇر ۋەك كۆن ۋە گەراۋە دىتە بەرچاۋت دان بەۋەدا دەنيت كە بارودۇخەكە گۇراۋە ۋە رۆماننوسەكان خويان ۋە ئەۋانەشى كتيبەكانيان چاپ ۋە بلاۋەدەكەنەۋە چىتر ئارەزوۋى قورىانى گرانبەھاي تىكۆشان ناكەن.

پيش ئەۋەى ھوكم لەسەر ئەزموونى ئەم پىاۋە يان سىروشتى ئەۋ قۇناغە بدەيت كە بەشىك بوو لە ھەلچوونى، ناچارىت كە دەبىت زۆر بە باشى گويى بۆ بگىرىت كاتىك ئەۋ دان بەۋەدا دەنيت سەراپاي رۆمانەكانى ھىچ نىن بىجگە لە تۆمارى ژياننامەى خوى بەوشىۋەى بەگەپۆكى لە قوربىنەكانى زەۋىدا ژياۋە، ئەۋكاتەى ئەندازىارى كشتوكالى بوو مرقى لە دژارتىرەن حالەتدا تىاقى كىردۆتەۋە بەھەمان شىۋە

ئەۋكاتەى بوو رۆماننوس ۋە سىنەماكارىكى داھىتەرىش ھەر مرقى تاقى كىردەۋەتەۋە. سەرەپاي ھەموو شىتىك دوايىن بەرھەمى كە لە سى بەشداۋ بەچەند قۇناغىك پيشكەشى كىرد ژياننامەى رەسمىيەتى ۋەك چۆن ئەدىبەكان لە پايىزى تەمىنىاندا ژياننامەى راسستەقىنەيان دەخەنە بەردەستى خوينەران، بەلام ھىشتا رۆمانەكانى روۋى ئەۋدىۋى ئەم ژياننامەيەتى. ئىدى ئەۋ رەخنەگرە تۆزەرانەى دەخۋازن زىاتر لە بارەى ئەم پىاۋە سەركىش ۋە سەرچل ۋە ياخىيەۋە بزانن، دەبىت، ھەموو بەرھەمەكانى لەبەر رۆشنايى ئەم دان پىانانەيدا بخوينەۋە كە جارىكى دىكە تەئكىدى دەكاتەۋە شۆرپىشە نوپخۋازەكان دەبىت لە ناخى خاۋەنەكانيان ۋە لە قوولايى رىپرەۋەكانيانەۋە ھەلقوليت ۋە تەنھا ۋەشەى بىرىقەدارو شىۋازى دەستكرد بەس نىن بۆ بەدىھىتەنى شىكۆيەكى ئەدەبى يان فەتى گۇرپانكارىيەك كە مىژوۋ لەنىۋە كلاسسىكە شىكۆدارەكانىدا تۆمارى دەكات.

پەراۋىزەكان:

ئەم بابەتە لە زمانى عەرەبى ۋە رۆژنامەى (الشرق الاوسط) ۋە كراۋە بە كوردى: ژمارەى 7412 - 1999/3/15.

جياپوونەوہى ھەميشەيى لە بەھەشت

بەبۆنەى كۆچى دوايى رۆمان نووسى ئىنگلىز (ئىريس مۆرداك) ھوہ

و: ستار كرىم

-1-

ئىريس مۆرداك يەككە لە گەرەترىن خانمە رۆمان نووسەكانى ئىنگلىستان لە سەدەى بىستەم دا، لەم مانگەى پيشوودا دواى ئەوہى پينچ سال بوو دووچارى نەخۆشى (ئالزايمة) ببوو سەرئەنجام لە نەخۆشخانەيەكى شارى (ئوكسفۆرد) لە تەمەنى (79) سالى دا كۆچى دوايى كرد.

(جان بىلى) ھاوسەرى مۆرداك كە مامۇستاي زانكۆيەو رەخنەگرىكى شارەزاي ئەدەبىيە لە وتەيەكى دا دەربارەى يادگارەكانى خۆى لەگەل (مۆرداك) دا لە ماوہى 43 سالى ژيانى ھاوسەرى دا وتى: مۆرداك دووچارى نەخۆشى ئالزيمە رىبوو، بەلام

ئەو ھەنگاو بە ھەنگاو لەگەل ئەو ھەشا بەردەوام بوو لە كاركردن ئىتر گەيشتە مەبەستى خۆى، منيش پيويستە ھەك ئەو بگەمە جىيەك.

(مۆرداك) لە 9 سالى يەوہ دەستى بە نووسىن كردووە، بەلام يەكەم رۆمانى كە (لەناوتۆپ) دابوو لە 35 سالى دا 1978 دا خەلاتى (بوكەر) ى لە رۆمانى (دەريا، دەريا) پى درا، كە باشترىن خەلاتى ئەدەبىيە لە زمانى ئىنگلىزى دا. مۆرداك زۆرى دەنووسى و لە باسەكانى دا دەربارەى (نەينىيەكان و كيشمەكيشى قوولئى نىوان خىرو شەپ) دەدوا، ھەر ھەكە سايتى رۆمانەكانى زياتر عاتفى بوون.

(جىن ئىريس مۆرداك) لە 15 ى مانگى جولاي 1919 دا

لە دىلن ھاتۆتە دنياوہ، دايكو باوكى ئىنگلىزى ئىترلەندى بوون. لە ئىنگلىستان لە دەزگاي (فوربىل) و دوايى لە خويندنگەى (بەدفيتون) خويندويەتى لە زانكۆى (سومەرويل) ى ئوكسفۆرد فەلسەفە و زمانە كلاسيكەكان فيربووہ، لە سالى 1942 دا خويندنى تەواو كردووە. لە رۆژانى خويندنى دا لە زانكۆ مەيلى بەلای كۆمونيست دا لەوپەرى گەرم و گوپى دا بوو، بەلام ئەو گەرم و گوپىيەى بۆ كۆمونيست ئەو ھەندە نەخاياندو لە حيزب دور كەوتەوہ.

لە سالەكانى جەنگى جياھانى دووہم دا لە ھەزارەتى خەزىنەو دارايى ئىنگلىستان كارى دەكردو لە سالى 1944 دا لە ئوردوگاكانى پەنابەران

لە نەمساو بەلجىك خەرىكى
كارکردن بوو، ھەر لەو رۆژانە
دابوو راپەرپىنى وجودىيەكان
كاريان كرده سەرى.

لە سالى 1953 دا
ليكوئينەوئەيەكى دەربارەى ژان
پول سارتهرفەيلوسوفى
فەرەنسى بلوكردۆتەو،
مۆرداك بەھۆى ئەوئەى كاتى
خۆى لە حيزبى كۆمونيست دا
چالاكى ھەبوو، نەيتوانى
بۆرسەى خويندن لە ئەمريكا
وەرېگرېت، بەلام لە تەمەنى
29 سالى دا مۆلتەتى وانە
وتنەوئەى فەلسەفەى لە
ئوكسفۆرد وەرگرت.

لە سالى 1948 ھو تا
1963 بۆ ماوئەى 15 سال
وانەى فەلسەفەى بەبەردەوامى
وتۆتەو، بەلام ئەمسال بەھۆى
تەمەن دريژى كە لە تواناى دا
نەمابو وانە بليتەوئە دەستى لە
وانە وتنەو ھەلگرت.

لە سالى 1961 دا رۆمانى
(سەرى جيابوئە) ھەر بەزووبى
سەركەوتنىكى گەورەى
بەدەست ھيئا، ئەم رۆمانە
زياتر شيوازى كۆمىدى
لەخۆگرتبوو پريش بوو لە سۆزو
عاتيفە.

كۆى بەرھەمەكانى مۆرداك
بيجگە لە 27 رۆمان، چەندىن
شانۆنامەو چەندىن بەرھەمى
فەلسەفى و ديوانىكى شيعريشى
ھەيە، ئەم بەرھەمانە بۆ نۆربەى

زمانە ناسراوئەكانى جىھان
تەرجوومە كراو.

مۆرداك دواى چەندىن سال
وانە وتنەوئەى فەلسەفە لە
زانكۆدا، رووى كرده رۆمان
نووسين و ئاويتە كردنى ھونەرو
فەلسەفە، لە ملەلانئى خيرو
شەپ، راست و درۆ، رەوشتو
بەدپەوشتى.

لە ئەنجامى تىكەلاوى و
كارکردنى لە ئۆردوگاي
پەنابەران لە بەلجىكاو نەمسا
كاريگەرى قووليان لەسەرى
بەجى ھيشتبوو، ئەنجام
بينىيەكەى (داتەپىنى تەواوى
كۆمەلگەى مۆلقايەتى) ناوزەدى
كرد.

بە برپاى مۆرداك ئەركى
فەلسەفە (رى پيشاندانى مۆلفە
بەرەو چاكە) و پيوانەى
چاكەش لە دىدى ئەوئەو
ئەوئەيەكە (مۆلف لە
ئۆردوگاكاني پەنابەران دا دوور
لە ھەر خۆويستنىك خەرىكى
خزمەت كردن بىت).

مۆرداك سەردانى ژان پۆل
سارتهرى لە پاریس كردوئە،
يەكەمىن رۆمانيشى (لەناو تۆپ)
دا لەژيتر كاريگەرى بىرو
ئەنديشەى وجودى و فەلسەفەى
ھاوچەرخى فەرەنسدا
نووسيو.

بە برپاى تۆرپەى
رەخنەگران رۆمانى (شازادەى
رەش) باشترىن بەرھەمى

(مۆرداك) ە، ھەندىكى تر لە
رەخنەگران لەو باوئەردان
رۆمانى (دەريا، دەريا)
شاىستەى ئەم پيئاسەيە بى.

مۆرداك لە داستانى نووسين
دا ھەموو جۆرە شيوازەكانى
فيريبوو، لە رۆمانى
فەلسەفىيەو بىگەرە تا
سەمبوليزم، ئەفسانەو كۆمىدى
لەھەموويان دا سۆزى
مۆلقايەتى پايەى سەرەكى
نووسينەكانى بوو.

خاتو (مۆرداك) دەى وت:
(ھەركاتىك كتيبيك تەواو
دەكەم سى دەقيقە پشوو
دەدەم و دواى دەست دەكەم
بە نووسينى كتيبيكى تر).
مۆرداك بەبەردەوامى ھەتا
تەمەنى پىرى ئارەزووى لە
فەلسەفە ھەبوو، لە سالى
1992 دا لە تەمەنى 72 سالدا
كتيبيكى 500 لاپەرەيى
دەربارەى (لەودىو سروشتەوئە
رەوشت نمايى) نووسى؟

لەم سالانەى دوايى دا وەكو
پيشتر مۆرداك ئەوئەندە لەبەر
دىدى رەخنەگران دا نەبوو،
بەلام بەرزى بەرھەمەكانى،
ھەمەجۆرى و فراوانسى و
رەسەنایەتى بىرو
ئەنديشەكانى، بەرزى ئەو لە
پايەى يەككە لە ھەلگەوتوترىن
نووسەرانى ھاوچەرخى خۆى
ئەپريژيت.

تووش بوونى مۆرداك به
 نهخۇشى (ئالزايما) (جان
 رىكەوتىكى ناخۇش بوو، (جان
 بىلى) ھاوسەرى مۆرداك له
 نووسىنىكى له گۆڧارى
 (نيويوركەر) دا دەلىت: له
 دوايى يەدا ئىتر ھۆشى كارى
 نه ئەكرد، نهى ئەزانى كه 27
 رۆمان و چەندىن كىتەبى
 دەرپارەى فەلسەفە نووسىو،
 له چەندىن زانكۆى ناسراودا
 دىكتوراى فەخرى پى دراو.

بىرپارەى نووسەران دەرپارەى مۆرداك

مالكوالم بەرادبەرى، رۆمان
 نووسى ئىنگلىزى دەلىت:
 مۆرداك كەسايەتى يەكى
 ھەلگە وتوى ھاوتاي نووسەرانى
 ۋەكو (ئانتۆنى برجس) و (وليام
 گولدينگ) بوو. ئەو يەككە لەو
 چوار يا پىنچ رۆمان نووسە
 گەرەيەى ئىنگلىستان له نيوہى
 دووہى ئەم چەرخەدا، لەوہو
 نەك كۆتايى يەكى خەمناكى
 چىرۆكى ژيانى بەلگو بىرىكى
 درەوشاۋەى ۋەكو يادگار بۆ
 بەجى ھىشتووين).

جاك كىسى، مامۇستاي
 زانكۆو رەخنەگرى ئىنگلىزى
 دەلىت: (ئەو لەناو ئىنگلىزەكان
 دا نىزىكترىن كەس بوو لە ژان
 پۇل سارتەرەو، زۆر دەگمەنە
 كە فەيلەسوفىك فەلسەفە لە
 قالبى ئەدەب دا دەرپەينى!

ئەو ئەم كارەى كىردبوو، مۆرداك
 بە ماناى تەۋاى وشە رۆشنېر
 بوو، كارەكانى لەم بارەو
 نىشانەى گرنگى و بەرزى ئەو
 بوو كە توانى بابەتى (لەودىو
 سىروشت) ھو لەسەر تەۋاى
 ژيانى رۆژانە تاقى بىكاتەو، ئەو
 فەيلەسوفى بىرىيارو
 بەتوانابو).

ئەى . ئان. ويلسون،
 نووسەرى ئىنگلىزى ئەلىت:
 (ئەو داھاتىكى باشى لە
 كىتەبەكانى بەدەست دەھىناو
 ھەمىشە كۆمەكى شايسەى بە
 دەزگا خىرخوازى يەكان
 دەبەخشى، ھەركەسىك ئەو
 بدىبايە ناچار دەبوو ھاوپىيەتى
 بىكات، ئەویش نەك ۋەك
 پەيوەندى يەكى ئىنسانى بەلگو
 ۋەك پەيوەست بوونى عاشقو
 عەشقى گەرە، ئەو خىرە
 رەھايەى كە ئەفلاتوون
 لەسەرى دواو، ئەو خۇيشى بە
 رەوانبىژى تەۋاۋەو دەرپارەى
 ئەو دەنووسى).

كارمن كاليل، پەخشكارى
 بەرھەمەكانى مۆرداك دەلىت:
 (نووسىنەكانى ئەو بە
 جۆرىك بوو كە خالبەندى بە
 تەۋاى لەجى خۇى دا پەپرەو
 كىرد، زۆر بە دىقەتەو
 جىگۆپكى پى دەكردن لە
 رستەدا. ھەرجارىك كە لە گەلدا
 دەبووم، كاتى دەمويست لىى
 جيا بىمەو ۋام ھەست ئەكرد

كە لە بەھەشت دىمە دەرى،
 چونكە زۆر مېھرەبان و دلپاك و
 زۆر سەرنج راكىش بوو. كۆچى
 دوايى ئەو جىابوونەوہى
 ھەمىشەى ئىمەيە لە
 بەھەشت).

ئەندەروموشن، شاعىرى
 ئىنگلىزى و مامۇستاي
 ئەدەبىياتى زانكۆ دەلىت:

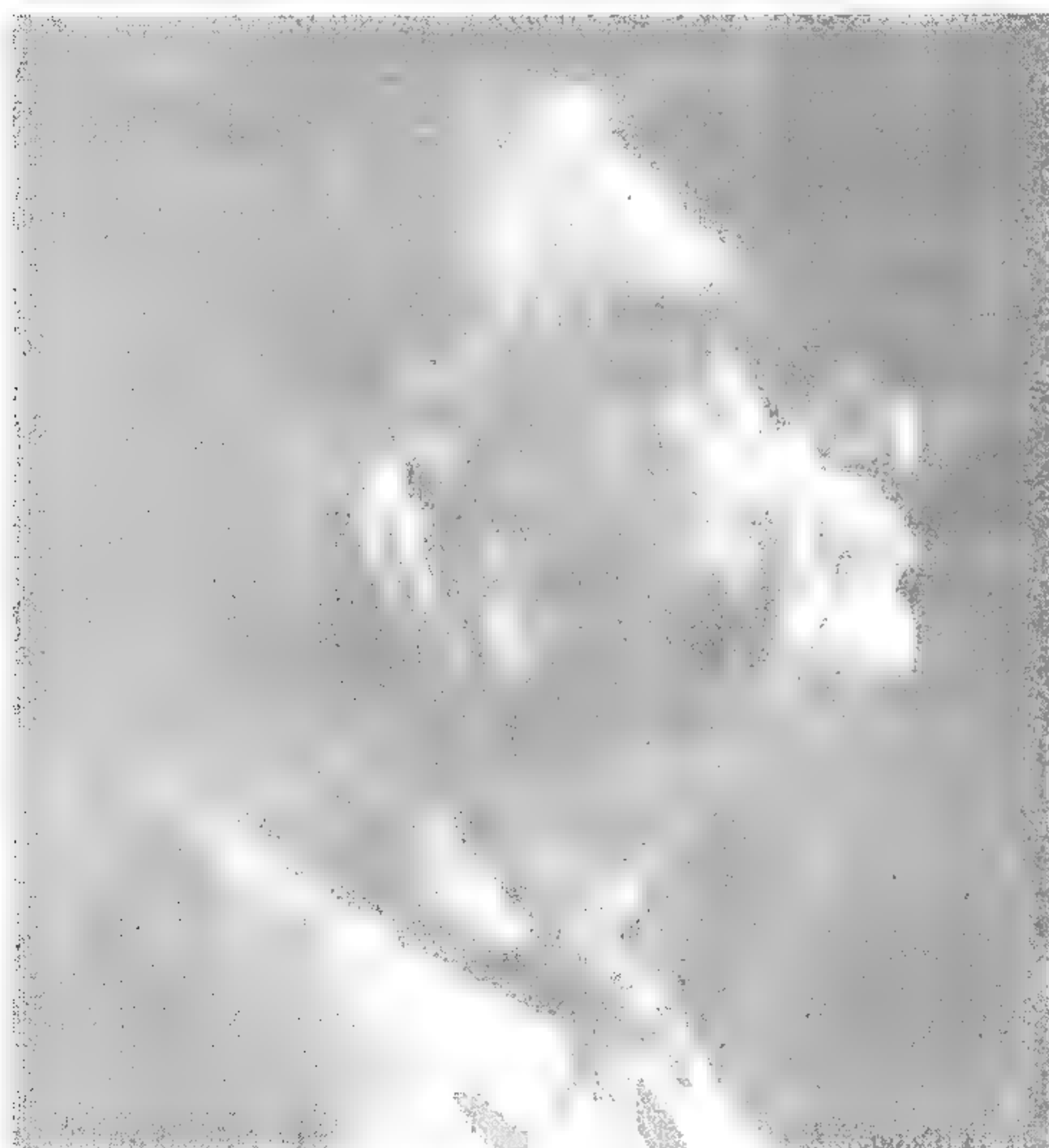
(مۆرداك) خانمىكى دەگمەن
 بوو، كاتى داۋاى چاوپىكەوتنى
 لى بىكرايە قىوولتى نەدەكرد، بۆ
 ناساندنى كىتەبەكانىشى
 بەكردەو ھەنگاۋى نەدەنا.
 كىتەبەكانىشى لە رووى شىۋازو
 بىر ئەندىشەو لە ئاستىكى
 بەرزا بوون، نووسىنەكانى بە
 شىۋازىكى روون و رەوان
 زەمىنەيەكى دىارى لەگەل
 چەمكە فەلسەفىيە زۆر بالاكەن
 دا ھەبوو).

لە رۆژنامەى (ھەمشەرى) ژمارە
 1770 ۋە ئامادەكراو.

گۆنتالۆ تۆرنى بايىستىر ئەو نووسەرى بەسەر

فەرامۆشكىردى رەخنە گرەكانى دا زالبوو

و/ سازان قادر حمە صالح

ماوئەيەك لەمەوبەر ولاتى
ئىسپانيا يەككە لەبەناوبانگىر
نووسەرە ھاوچەرخەكانى
سەردەمى لەدەست دا.. كە بۆ
نيو سەدەيە كاريگەرى بەسەر
ژيانى رۆشنەيىرەيەو ھەيەو
ديارتىن نووسەريشە كەخەلاتى
ئەدەبى پى بەخشرايىت.. وەك
خەلاتى ھەكانى (مىر
ئەستورياس) و (سىرقاتىس).
كە بۆ نووسەرانى ئىسپانيا
لەدواي خەلاتى (تۆپل)
بەگەورەترىن و بەنرخترىن
خەلات دادەنرەيت.

(گۆنتالۆ تۆرنى بايىستىر)
رۆماننووس و شانۆنووس و
رەخنەگر دواي تەمەنىكى دوورو
درىژى پى لەكارەسات لەتەمەنى
ھەشتاو ھەشت سالىدا جىھانى
وشەو ئەفراندنى جىھەيشەت.
گۆنتالۆ لەسالى (1910)
لەگوندىكى نزيك شارى
(مىزۆل) باكوورى رۆژئاواي

كەپىرەكان دەيان گىرەنەو كە
باسى جنۆكەو بوكى دەرياو
دنياي كۆن و زەمانى ناديارى
دەكرد.

كەنجەكانىش بەو چىرۆكە
فۆلكلورىانە گۆش كرابوون
كەناوبانگىكى تايبەتيان ھەبوو
وەك (ئافرەتەنى عىشق)

ئىسپانيا لەخىزانىكى مام
ناوھندا لەدايك بوو، باوكى
دەرياوانىكى ناسراو بوو،
دەرياوانى پيشەي زۆريەي
دانىشتوانى ئەو ناوچەيە بوو
كەبەسەر دەريادا دەپروانى،
گوئى منالەكانىشيان ھەميشە
لانەي ئەو چىرۆكانەبوو

چيرۆكى ئەو جادوگەرلەنەي
لەكلىلى دالەكانەوۈ گاللتەيان
بەبوونەوۈرە نامۆكان دەكرد
لەتيركردنى ئارەزوۈكانيان دا.
لەم كەشە ئەفسونايەوۈ
كەواقىع ئاويژان بەخەيال
دەبىت گۇنتالۆتۇرتنى لەسەر
ئەو چيرۆكانەي كەداپىرە
كوپرەكەي بۆي دەگىراپەوۈ
پىرەروەردەكرابوو،
چيرۆككەكانىش وەك
قەرەبوۈيەك وابوو بۆ داپىرە
كوپرەكەي كەپرېوون لەو
پەنگانەي ئەوان ناتوان
راسستەوخۇ بىچاويان
بەرجهستەي بكن.

گۇنتالۆ لەسەردەمى
لاۋىتىدا نووسەرىكى ناودار
نەبوۈ، تەنانەت
نووسىنەكانىش
دەنگدانەوۈيەكى وايا نەبوۈ،
چ لاي رەخنەگرەكان وچ لاي
جەماۋەرى رەمەكى. ئەمەش
دەگەرپايەوۈ بۆنەوۈي كەگۇنتالۆ
سەربەھىچ كۆمەلەو رىكخراۋىكى
ئەدەبى نەبوو.

نووسەرتا ماۋەيەكى زۆر
خۆي بەنامۆيەك لەجىھانى
ئەدەبىدا دادەنا، وەك ئەوۈي
لەمەندى ساتدا دەيوت: (من
كەسىكك لەبوارى ئەدەبدا
پەسەندكراۋنىم بەلام رىگاي
خۆم گرتوۈ، بەچاوپۆشى
لەسەرجهم ئەو رەخنانەي
كەلىم دەگرن گویشم نەداۋەتە
مۆدە ئەدەبىيەكان، ھەمىشە
ئەوۈم نووسىۋە كەپرېوام وابوو
ئەدەبىكى راستەقىنەيە).

بەرھەمەكانى نووسەر
لەئەزموننەكانى ژيانى

رۇژانەيەوۈ سەرچاۋەيان
گرتوۈ، وەك مۇقىكى سادەو
ساكار خۆي دەبىنى، ھەروەھا
ھەوللى سەرکەوتنى دەدا
لەپىگەي بەردەوام بوونو
راھىتان لەبوارى نووسىن دا،
ھەمىشە لەنووسىنە باۋەكانى
ئىسپانیا خۆي كەلاخستوۈ،
بەلام لەبەرىتانياۋ ولاتە
يەكگرتوۈكانى ئەمەرىكادا
نزيك بوۈ لە شىۋازە باۋەكەي
ئەوانەوۈ.

وەك خۆي دەلىت: لەندەنو
نيويۆركو بوينىس ئايرىس
لەمەدرىد بۆ من نزيكترن"،
ئەمەش بىچەبۆچوونى
رەخنەگرەكان ئەوۈ دەگەيەنىت
كەگۇنتالۆ پىش ئەوۈي ئەدەبى
كلاسىكى ئىسپانیا راڧە بكات
ئەدەبى كلاسىكى ئىنگلىزى
خويندۆتەوۈ.

ھەر لەسەرەتاي ژيانىەوۈ
ھەتا مردنى خولىاي ئەدەبى
(سىرڧانتىس) بوۈ، لەو
پرۋايەدا بوۈ كەبەزمانىك
دەنووسىت رىزو جورمەتى
ئەدەبى لىئاگىرېت. ھەروەھا
سالى (1975) لەسەر (دۇن
كىخوتە) سىرڧانتىسى
نووسىۋە كەيەكىكە لەبەرھەمە
گرنگەكانى بەناۋى (كىخوتە
وەك گەمەيەك).

نووسەر خولىاي بۆ
نووسەر ئىنگلىزەكان،
دەگەرپايەوۈ بۆ كاريگەرى
زىاترى سىرڧانتىس لەسەر ئەو
نووسەرلەنە وەك لەنووسەر
ئىسپانىيەكان ھەرچەندە خودى
سىرڧانتىس كلتورى سەرەكى
خودى ئىسپانىيەكانە.

بەدرىژايى تەمەنى لاۋىتى
كەسىكى ياخى بوۈ لەبوارى
نووسىن لەنەرىتە ئەدەبىيە
باۋەكان، كەئەمە بوۈ ھۆي
چەند گىروگرفتىك لەگەل
سانسۇردا.

لەگەل ئەمانەشدا كەلاۋىكى
كۆمارى خوازىوۈ بەلام خۆي
لەشەرەنگىزى دەپاراست،
دواجارىش ھەر ئەمە بوۈ ھۆي
ئەوۈي كە بۆ خۇپاراستن
لەتورەبى رىژىمى (فرانكو)
بچىتە نىۋرېزەكانى پارتى
(تالانچ) راست پەرۋەوۈ، دواي
گەرپانەوۈي لەپارىس كە
كۆمارىيەكان لەشەرى ناوخۇدا
تىك شكان، بەنامۇزگارى يەكىك
لەقەشەكانى كلىسى
كاسۋلىكى بوۈ بە ئەندامى ئەو
حېزبە، بەلام ئەم پەيوەندى يە
لەگەل رىژىمدا زوۈكۆتايى ھات،
دواي ئەوۈي سالى 1962
بەيانىكى دژبەپىژىمى فرانكو
ئىمزاكرت تيايدا دژبەتوندوتىزى
پۆلىس دەۋەستىتەوۈ كەدژ
بەكرىكارانى كانى خەلۆز
نۋاندبوۈيان بۆ چاك كردنى
ژيانىان رىپپۇبلىكان سازدابوو،
پارتەكەش لەئەنجامدا لەپىزى
خۆي كردنىە دەرەوۈ، ھەروەھا
نووسىنىشى لىقەدەغەكرد
لەرۇژنامەكەدا، لەوساتەدا
گۇنتالۆ خەرىكى وتنەوۈي
وانەي مېژوو بوۈ لەيەكىك
لەخويندنگە سەربازىيەكانداۋ
لەویش دەريان كرد.

سانسۇرچىيەكان زۆر
توانجىيان لەنووسىنەكانى
دەگرت و داوايان لىدەكرد

زۆربەيان بىرپىتە ۋە ۋە لە بەرچاۋدا
ونيان بىكات.

لەم دوايىدە دا راي گە ياندېو
بە دەستى ئىنقىسەست
سانسۇرچى فرىودە دا ئىۋەش
بە نووسىنى ھەندىك دىمەنى
زەق كەتايىبەتە بەچەند
نمايشىك كەخۇي لەخۇي دا رەت
كراۋنەتە ۋە بۇ زياتر سەرنجدانى
سانسۇرچى كەن
دورخستە ۋە ۋە لە ۋە بۇچۈنە
راستە قىنانە ۋە كەخۇي ھەزى
لى دەكردن. لەم بوارە دا
زۆربە ۋە جار سەركەۋتنى
بە دەست ھىنا، لە بەرئە ۋە ۋە
رەقىبە كە بەردە ۋە داۋاي
لى دەكرد كە ئەم جۆرە دىمەنە
شورە يىانە لىبىرېت بۇئە ۋە ۋە
لە بەشە كەنى تىرى رۇمانە كە
دەربازىن.

لە ئەنجامى بەرپە رچدانە ۋە ۋە
جە ماۋەرو رەخنە داۋ داۋاي
دەرچۈننى رۇمانى (دۆن خان)
لە سالى 1963 دا كاتىك نووسەر
لە پىششانگايە كى كىتەبدا
چاۋە پوانى جە ماۋەر بوو تەنھا
تاقە نووسخە يە كى لە رۇمانە كە ۋە
خۇي فرۇشت، بەلەم
لە گۆشە يە كى تىرى پىشانگا كە دا
نوسە رىكى مام ناۋەندى كەم
بە ھا زۆرتىرەن فرۇشيار
كۆبۈنە ۋە بۇ كرىنى
كتىبە كە ۋە، بانگىشت كەردنى بۇ
دەرس وتە ۋە ۋە لە ئەمەرىكا دا
رزگارى كەرد لە ۋە بارودۇخە
ناھە ۋە ناخۇشە مادى يە كە
دوچارى بوو بوو، ھەروە ھا
رزگارېشى بوو لە ناپەزايى
جە ماۋەرو رەخنە گران.

دواي ئىۋە ۋە كە بوو
بە مامۇستە، سىيانىە كە ۋە
(ثلاثية) خۇي نووسى بە ناۋى
(چىژو سىيە رەكان)
كە لە راستىدا جۇرېك بوو
لە پوۋبە پوۋبۈنە ۋە ۋە كە ۋە
يە كىك لە نووسەرە
سەركە وتوانە ۋە كە بە ھەرىە كى
مامناۋەندى يان ھە بوو. ئەم
كارەشى بىۋە ھۇي
بىرخستە ۋە ۋە سى رۇمانى
پىشۋى كە بىرىتى بوون لە
(پىشاۋىك دەگات -
1957)، (لە ۋە كاتە ۋە ھا
ئە سىۋىتە ۋە - 1960)،
(جە ئىنە غەمبارە كە -
1962)...

ئەم رۇمانانە بە داۋاي
ژمارە يە كى يە كجار گە ۋە ۋە
كارى شانتۋى دا ھا ت كە ھەركىز
رۇشنايى يان نە بىنىۋە،
لە بەرئە ۋە ۋە لە ۋە كاتە دا
بە بىرۋچۈننى رەخنە گە رەكان
ئەم بەرەمانە كۆمەلېك
بە ھەمى زەبىنى روناك بىران
بوون كە بە كەلگى جە ماۋەرى
ئاسايى نە دە ھا ت.

ئە ۋە جە ماۋە رەش
بىرىتى بوون لە دە ۋە لە مەندە
تازە كەنى ئە ۋە سەردەمە،
ئە ۋە ۋە كە سامانە كانىان
لە شەرى ناۋخۇي ئىسپانىدا
لە سە ر ژيان ۋە ئازارى خەلگ
كەلە كە كەرد بوو.

ھەروە ھا رۇمانە شاكارە كە ۋە
كە بە ناۋى (خىزان -
ھەلھاتن. خ. ب) كە سالى
(1971) خەللى شىارى
بەرشەلۋە ۋە ۋە رگرت،

لە ۋە سالى دا دووبارە خەللىكى
تىرى ۋە رگرت كە بىرىتى بوو
لە خەللى رەخنە گە رەكان..
بەلەم سە رەتاي ناۋبانگى
راستە قىنە ۋە ئەم نووسەرە
لە ۋە كاتە ۋە يە كە رۇمانى (چىژو
سىيە رەكان) لە زنجىرە يە كى
تە لە فرىۋنى دا پىشكەش دەكرا
ئەم ناۋبانگە ئە دە بىە كاتىك
ھا ت كە تەمەنى لە (61) سالىدا
بوو.

لە رۇمانە گە رگە كەنى تىرى
(دورگە ۋە زەغفەران، سالى
1980) ۋە (پىشە راۋە كەنى
جادوگە رىكى تەمەل سالى
1982) ۋە (مىژۋى پاشاي
مۇميا كراۋ لە سالى 1989).

كۆچى داۋايى نووسەرە
گە ۋە بايستىر بۇشايى يە كى
گە ۋە ۋە جى ھىشت لە نىۋ ئە ۋە
نە ۋە يە كە ئازارۋ خەمە كەنى
جەنگى ناۋخۇيان چەشتىبوو.

ھەروە ھا بۇشايى يە كى
بە جى ھىشت لە نىۋ نووسەرە
خاكىە كاندا كە نووسىن لايان
شىۋازىكە لە جەخت كەردن بۇ
چەسپاندنى شوناسسى
كەسىەتى، نەك بۇ لە خۇبايى
بوون. (خۇزىە ساراماغۇ) ۋە
نووسەرى پورتوگالى كە لە سالى
(1998) دا خەللى تۇبلى
ۋە رگرت لە بارە يە ۋە دەلېت:
(كۆچى داۋايى گۇنتالۋ گورزىكى
گران بوو... مۇۋ لە بەردەمى
ئەم گورزە دا تەنھا بى دەنگى
شك دەبات.. بىدەنگى ئە ۋە
مۇۋە ۋە كە رۇشت ۋە لە داۋاي
خۇي كارىگە رىيە كى گە ۋە ۋە
بە جى ھىشت).

سەرچاۋە / رۇزنامە ۋە "الحياة"

"لويس بىگلى"

بە راي من: كتيبي (دادگايي كردن) ي فرانتس كافكا كتيبي ئەم سەدەيەيە
و/ تارا شىخ عثمان

يەكەم: لەسەر بىسەھا
ئەدەبىيەكەي، شىۋازى كافكا،
ئەو تايىبەتمەندىيەي كە
نووسىيىنەكە نەمرئەكات،
نمۇنەيەكەي رۆشنى ئەم سەدە
ترسناكەيە ئەو سەدەيەي كە
هۆش و بىر لەوپەپى
سنوورەكانى شىتىيەو رىي
لىۋون بوو و گۆرەپانى
رۆشنى بىر كەندەيەيە تەنگ
كردووە.

راز و نەينى شىۋازى
كافكا. لە (راستى گەرايى)
وشكى (ئەو) و وەسفەكانى
كافكا، راستەقىنەن و دوورن لە
ھەر جۆرە پياھەلدانىكى
سۆزدارى، ئەمەش وا لە خوینەر
ئەكات، بابەتە
سەرسەپەيەنەكان،
پىكەنيناۋىيەكان و
ئابرووبەرەكان وەك رووداۋىكى

كە ماكس رووداۋەكەي دى)،
(ئەو پياۋەي درەنگ ھات)،
(ئەشمىت و مائاۋا مىستەر)ە.
بىگلى لە شىكردنەو
(دادگايي كردن) دا وینەيەكەي
رەش و تاريكى جىھانى خۆرئاۋا
لە سەدەي بىستەم دا
بەدەستەو دەدات.

بەمەش دەبىتە كتيبيكى
گرنگى سەدەي بىستەم.
تېرامانى زۆرتريش
ھەلپزاردنەكەم ناگۆرپ تەنھا
ئەوئەندە نەبىت كە زياتر
وردبەو، ھىچ كتيبيكى بە
تەنھا ئەو پايەيەي نى، بەلام بە
ھوكمى سادە روانىن و خۆ بە
بچووك زانىن دەلئىم
"دادگايي كردن" ي (كافكا)
يەكەكە لە گرنترين كتيبيەكانى
سەدەي بىستەم.

لە راپرسىيەكى دا رۆژنامەي
(دەي سايت) ي ئەلەمانى لە
نووسسەران و بىرمەند و
سىياسەتمەدارانى بەناۋبانكى
جىھانى پرسىو كەم كتيبيەي
كە لە سەدەي بىستەمدا
نووسراۋە، كارى تىكردوون؟!
لەو كەسانەي كە وەلامى
ئەم پرسىيارەيان داۋەتەو،
نووسەرىكى ھەنگارىيە كە
ناۋى (لويس بگلى) يەو لە سالى
(1913) دا لە ھەنگارىيا لەدايك
بوو، يەكئ بوو لەو
جۈلەكانەي كە لە
قەسابخانەكانى ھىتلەر رزگارى
بوو.

بىگلى لە رۆمانى (دروكانى
كاتى شەپ) دا باس لە رووداۋە
راستەقىنەكانى ئەوكاتانە
دەكات، لەبەرەمەكانى ترى
ئەو نووسەرە (بەو شىۋەيەي

راستی قبول بکات. راکردن له و راستی یه ی که (کافکا) دهری ده خات مه حاله. رووداوه کانی (دادگایی کردن) زۆرتر له شوینی تاریک دایه، کهش و هه وای دادگا له خانوویه کی له (له وح) دروست کراودا، حاله تی پاریزه ره که که ناوی (هۆلد)ه، نه و کلّی سایه ی که له ویدا چیرۆکی یاسا ده گێردریته وه، نه و هه موو دیمه ن و وینانه که کافکا به شیوه یه کی (فه نتازی) دروستی کردوون، له و وینانه ده چن که رۆشنایه کی زۆریان داگیر کرد بیّت.

به وشیه یه نه وه ی ده بوایه له تاریکی دا به شاراوویه بمینیته وه، ئاشکرا ده بیّت و له گیانی ئیمه دا تیکه له یه ک له شهرم و نه فره ت دروست نه کات.

به لام له راستیدا نه وه ی له ئیمه دا هه لّنه قولی و وامان لی ده کات (دادگایی کردن) هه لّبرترین و نه و سیفه ته (کافکا) یی یه که وه ک (دانته یی) یان (شه کسپیری) یه و بۆته ده سته واژه یه کی باوی ناو خه لکی رۆشن بیر.

(کافکا) له هه موو به ره مه کانی دا به گشتی و له (دادگایی کردن) دا به تایبه تی، له هه موو نووسه ره کانی دیکه ی هاوچه رخی خۆی زیاتر به توانا بووه بۆ ده رخستنی چه په لّی سه ده ی بیسته م و زۆری قسه له سه ر نه و برینانه کردووه که مروف و کۆمه لگای خۆرئاوا له سه ده ی بیسته م دا پیوه ی نالاندوویانه.

هه ریه ک له ئیمه ش (خۆمان له خودی - جوزف، ک-) دا ده بینینه وه که پالّه وانیک کافکایه و هه روه کو نه و که م و زۆر به هوشیاری یه وه به ده ست خه ساره تیکه وه نه نالینین: نه وه مان له ده ست چوه که پشتمان قایم بئ به وه ی له گه لّ هاوشیه کانی خۆماندا له که شیکی ئارام به خشدا بژین، دلّنیابوونی خۆمان له ده ست داوه، ریزگرتن له دامه زرا و و یاسا کان له نیوچوون. په یوه ندیمان له گه لّ (خودا) دا له ده ست داوه. شهرم نه که یین، چونکه نازانین چۆن له و ته نگانه یه ده رچین که تی ی که وتووین.

هه رچه نده له سه رده می ئیمه دا مروف به سواری موشه که وه به ره و مانگ سه فره ده کا، (چه ند زۆرن نه وانیه ی به ره و مه ریخ ده پۆن). هه رچه نده پیشکه وتن و داهینان به شیوه یه کی به رفراوان له به ره و دایه و بئ کۆتایی دیته پیش چاو، به لام ئیمه ش وه ک (جوزف ک) وا هه ست نه که یین که جیهانی ئیمه له رووی ره وشته وه دوو چاری نه خوشی (ترس له شوینی ته نگ و تاریک) بووه.

سته مگه ری، که مه رخمی و دوو رووی بۆته یاسا و بنچینه. ئیمه ش بۆ قوتاری بوون له ته نه های ته نه ها ریگه یه ک ده بینین، نه ویش په نابردنه به ر په یوه ندی (سیکسی) یه.

ئیمه، سووکایه تی کردن به مروفه کان ده بینین: نه و دیارده یه ی که له (دادگایی کردن) دا له و شوینه ی که (جوزف. ک) وه ک (سه گ نه مرئ)، ئاشکرا دیته پیش چاو، له زۆری به ره مه کانی تری کافکاشدا، له و دیمه نه ی که (گریگۆر سامسا) ده بینین که بۆته میروویه کی زه به لّاح)، له ویدا که سه گیک، مه یموونیک، ئازه لّیک بئ ناو نیشان له نه شکه وتدا ده ژێ یان کۆمه لّیک مشک پالّه وان و نوینه ری بۆچوونه کانی کافکان سه باره ت به مه رجی مروفایه تی، هه مان نه و دیاردانه هیمای به رجه سته یان هه یه.

ئیش و نازاری (جوزف. ک) هه روه ک ئیش و نازاری (نه یوب) ده ست پئ ده کات. (جوزف. ک) ش بۆ نه وه ی هیچ کاریکی خراپ بکات. به یانیه کی زوو کۆمه لّیک چوارده وری ده گرن و راپیچی زیندانی نه که ن، زۆر زوو په ی به دوو خالی گرنگ ده بات یه که میان: که سی نیه په نای بۆ به ره ریت. ته نانه ته هاوپی یه تی یه کی پته و شک نابات که له و ساته دا و له و کاته ی گومانی (تاوانبار) ی لی ده کری فریای بکه ویت.

ریک دوا ی چه ندین سال. کاتی مافی هاوولاتی بوون و خاوه نداریتی له جووله که کان سه ندرا یه وه، په یوه ندی زۆر که س پچراو، هاوپی و دراوسی کۆنه کان له بیده نگیه کی به رد ئاسادا نازاری جووله که کان و

رهوانه کردنيان به رهو
زيندانه كانيان ته ماشا ده كرد.
ته نانه ت هه ندی جاريش بو
ده ستخوشي كردن و پشتگيري
ئهو كار ه چه په له شيان
لي ده دا.

دووه م: (ك) په ی به وه
ده برد زور زيانمهنده، مه سه له ی
گرنګ نه وه نيه ليپرسراواني
دوسي ه كه ی نه م گهنده لن و نه و
ياسا يانه ی كه پشتيان پي
به ستووه، كه س ليان
تي ناگات، نه وه ی گرنګه نه وه يه
كه (ك) ريگه ی قوتار بوونی نيه
و ناتواني داوی (نيستتئاف)
يش بکات. (ك) دوو چاري
ريکه وتيک بووه كه هيچ شتيکی
ده رياره نازاني. نه نجامی نه و
بارودوخه شی، هه ست به شهرم
کردن و خو به بچوک زانینی،
شهرم و خو به بچوک زانی
(حورمه تی مروف بوونی
(جوزف، ك) نابود ده کات و
سه ره نجاميش ده يداته ده ست
مه رګ

شهرم ده بيته سيته ری
سه ری (ك) و هه موو نه و
شخانه ی كه (نه و) ده رياره ی
مروف بوونی خو ی فيری بووه.
نه مه ش لاوازی ده کات به جورتيك
كه نه تواني له به رامبه ر نه و
كه سانه ی هاتوون بو بينینی
جي به جي كردنی حوكمی
دادگایي كردنه كه ی خو ی بگريت
"نه كتهری پيرو بي بایه خيان
ناردووه بولام"

له سه ره مه رگيش دا
حاليکی وای هه يه كه "وهك
بلي ی له دواي مردنیش شهرم
کو تايی نه بيت"

من ناليم (کافکا) کاتي له
سالي (1914) دا ده ستي کرد
به نووسيني (دادگایي کردن)،
پيشش بينی ئا پوره ی
قوريانی يه کانی جهنگی يه كه می
جيهانی ده كرد، به لکو له وه
زياتر، پيشش بينی نه و
رووداوانه شی کرد كه له دوو
ده يه ی دواتريش دا رووياندا،
شيتی هيتله ر و پاشان نه و
دا پمانه ترسناکانه ی كه له
په يوه نديی مروفه کانداهاته
ناراه نه وه ش له نه نجامی نه و
کاره ساتانه دا بوو كه (ستالين و
ماوتسيونګ و پولپوت) بو
ميلله ته کانی خويانيان کرده
دياری.

به لام کافکا به (هه ستي)
خو ی و هوشيار ی يه
له راده به ده ره كه ی له (پراګ) ی
ناشوب دیده ی پيش جهنگی
جيهانی يه كه مدا، تامی نه و
ره گه زانه ی ده كرد كه بو
به رجه سه ته كردنی
دور بينی يه کانی خو ی پيوستی
پتيان بوو.

پاشانیش ده رکه وت كه
دور بينی (نه و) پيشش بينی
راستيهك بووه كه خو ی
نه بينی.

(کافکا) له (دادگایي کردن)
دا به هو ی زيره کی يه كه ی
خو يه وه و به و شاکاره ی
(جيهانی خه يال) و
به رجه سه ترين نه فسانه کانی
سه ده ی بيستم ده نگیکی
به رزی به خشي ده دور بينی يه كه ی
خو ی.

له گوفاری (نگاه نو) ژماره (40)

وه رگيره به ريزه کان ناگادار
ده كه ين كه له ژماره کانی
دا هاتووی (سه رده م) دا نه م
فايلانه ده كه ينه وه، چاوهرين
به وه رگيرانی بابته تی هه ليزارده و
نو ی له م فايله تاييه تانه دا
به شداری بکن:

1- فايلي تاييه ت به فهيله سوفی

گه وره (فريدريك نيچه) ه.

2- ئيگزيناسياليزم

(وجوديه ت).

3- بونيادگه ری.

4- نه فسانه.

5- قوتا بخانه ی فرانکفورت.

6- ره خنه ی نه ده يی نو ی.

7- ناسيوناليزم.

8- جيهانگيری.

9- ديموکراسی.

Sardam

Foreign culture magazine

No. 4 Aug. 1999

Concesslonaire :

Sherko Bekas

Editor-in – chief :

Raof Begard

Editing Director :

Azad Berzinji

Editorial Staff :

Rebeen Hardi

Azad Sideeq

Art production work :

Kader Meerkhan

Sardam Printing & Publishing House